

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Zdeněk Vašek

Zbožné dary v českém středověku

The Pious Gifts in the Czech Middle Ages

Disertační práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

Praha 2016

Na tomto místě bych chtěl poděkovat především Prof. PhDr. Lence Bobkové, CSc., za veškerou podporu, rady a inspiraci, kterých se mi od ní během dlouhého studia dostalo. Byla to ona, kdo mne k tématu přivedla a i nadále mě vedla cestami historického poznání. Velmi si cením a děkuji za její doporučení, trpělivost, ale i korekce mých úvah. Mé velké poděkování patří též mé milované manželce Lence Vaškové, bez jejíž trpělivosti, porozumění a velké tolerance by tato práce nikdy nevznikla. Stejně díky bych rád vyslovil i své matce Zdeňce Klimešové, sestře Marcele Mikulové a všem dalším členům rodiny. Mnohé z toho, co v práci předkládám, se rodilo ve formálních i neformálních diskusích s dalšími kolegy v doktorském studiu nejen na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a bylo inspirováno zdejšími vyučujícími. I jim patří mé poděkování. Práci bych rád připsal památce svého dědečka Zdeňka Horneše, který mne jako první přivedl k zájmu o historii.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 24. 3. 2016

.....
Jméno a příjmení

Klíčová slova:

Církev; zbožné dary; donace; šlechta; české země; Čechy; Morava; 1200-1350, memoria; středověk; zbožnost

Abstrakt:

Disertace se zabývá dary české a moravské šlechty církvi v období vrcholného středověku. Zbožné dary (donace) jsou podstatné pro pochopení středověké zbožnosti a pro další aspekty fungování středověké společnosti. Zbožné dary, testamenty a další podobné dokumenty ve středověku vyjadřovaly přání, postoje a záměry jak v oblasti posledních věcí, tak i materiálního uspořádání společnosti. Donace informují o vztazích k ostatním členům rodiny i ke společnosti, k majetku, o proměně mentalit. Zbožné dary, podpora chudých a pohřbívání poblíž ostatků svatých otvíraly cestu do nebe. Donace církvi však nejsou jen otázkou posledních věcí člověka. Mají obvykle komplikované společenské pozadí. Tyto dary vyjadřují duchovní, ekonomické, politické i reprezentativní motivy donátorů. Jsou dobrým nástrojem pro poznání zkoumané společenské vrstvy.

Hlavním cílem této práce je popsat dary české a moravské nobility v letech 1200-1350 a na základě další analýzy představit spektrum motivací těchto darů a zároveň popsat funkce, kterou měly ve společnosti. Práce je založena na analýze společných znaků jednotlivých donací a popisuje funkce, které mají ve společnosti. Analýza dovolila navrhnout periodizace donační aktivity šlechty a určit momenty změn v její mentalitě. Ukazuje se, že nejdůležitějšími motivy byly touha po spáse, trvalé paměti a reprezentaci. Budování klášterů patřilo k společenskému statusu nejbohatší šlechty, drobnější rody ji začaly postupně napodobovat alespoň pomocí donací. Klášterní síť byla v zásadě stabilizována před rokem 1270, následně se kolem klášterů vytvořily sítě podporovatelů z řad šlechty. Důraz byl vždy kladen na funkci klášterů jako rodových nekropolí. Nejvíce darů bylo spojeno s prostým přáním spásy duše (*pro remedio animae*). Ve 20. letech 14. století došlo k významné proměně zbožných darů, klesla hodnota darovaných majetků. Zároveň však začaly růst dary spojené s představami o personalizované liturgické vzpomínce, což svědčí o proměnách v symbolickém myšlení české šlechty. Práce se dále zabývá předměty darů a strukturou obdarovaných.

Key words:

Church; pious gifts; Donation; Nobility; Czech Lands; Bohemia; Moravia; 1200-1350; Memoria; Middle Ages; Devotion

Abstract:

This thesis focuses on the gifts of Czech and Moravian nobility to the church during the High Middle Ages. The pious gifts (Donations) are fundamental for the understanding of medieval devotion and for some aspects of medieval society. In the Middle Ages, the last wills and testaments expressed people's wishes, attitudes and intentions with respect both to these worldly and other matters. They express attitudes to other family members, to property, to life and death, to community and social groups, to the Church, to Saints and to God. The pious donations, support for the poor and the burial near Saints open up the gates to Heaven. But the pious donations are not only a part of one's care for the soul and redemption in the Middle Ages. The donations have complicated background. These gifts expressed religious, economic, political and representative intentions of the donors. The Pious gifts are a good tool for research of this part of society.

The main aim of thesis is to describe the pious gifts given by the Czech and Moravian nobility from 1200 till mid-14th century. The Thesis based on the analysis of individual donations describes the spectrum of motivation for these gifts and also to describe the function which gifts had in society. Analysis allowed periodizes donation activity of the nobility. With the periodization it is then possible to describe the moments that testify to the transformation of the aristocratic mentality. The most important motive was the desire for salvation, memoria and social representation. Founding of monasteries belonged to the social status of the richest nobility; poorer families have begun to imitate it at least through donations. Monastic network was essentially stabilized before 1280th. Subsequently around the monasteries was formed a network of supporters. The most important function of the monasteries was their role as necropolis and place of memoria of aristocratic family. Most wills contain bequests "for the soul" (*pro remedio animae*). Around the year 1320, the situation changed. The value of donated assets decreased. At the same time, however, they began to grow donations associated with the concepts of personalized liturgical memory (anniversario, specific numbers of masses etc.). This transformation shows changes in symbolic thinking of the Czech nobility. The study also discusses the donated property and structure of donees.

Obsah

Místo úvodu.....	11
1 Přehled pramenů a bibliografie tématu	19
1.1 Prameny	21
1.2 Bibliografický přehled	27
2 „Dar si vždy odplaty žádá“ (Interpretační rámec výzkumu středověkých darů)	62
3 Vymezení pojmů a metody práce	95
4 Středověká společnost a zbožná nadání	112
4.1 Středověká zbožná nadání v církevní nauce a praxi.....	112
4.2 Donace církvi ve světle středověké debaty o svobodě vůle a spáse.....	124
4.3 Evropská středověká nobilita a dary církvi	131
5 Dary šlechty církvi v Čechách a na Moravě v letech 1200-1350.....	149
5.1 Výpovědní hodnota pramenů	153
5.2 Typy darů	163
5.3 Motivace a funkce darů	173
5.3.1 Duchovní motivace	174
5.3.2 Reprezentační a memoriální motivace	179
5.3.3 Ekonomické a politické motivy.....	192
5.3.4 Funkce zbožných darů.....	196
6 Česká a moravská společnost 13. a 14. století ve světle šlechtických donací církvi	198
6.1 Charakteristika jednotlivých období	198
6.1.1 Období 1200 – 30. léta 13. století	199
6.1.2 Období 30. – 60. /70. let 13. století	204
6.1.3 Období od 70. let 13. století do 20. let 14. století	211
6.1.4 Období 2. čtvrtiny 14. století.....	222
6.2 Příjemci darů	238
6.3 Dárci	249
6.4 Struktura darů	263
6.5 K možnostem komparace: Panovnické donace církvi v době Jana Lucemburského ...	268

Závěr: církevní donace české a moravské šlechty v proměnách doby	281
Prameny a literatura	294

Místo úvodu

V předvečer adventu roku 1311 třímal ve své ruce probošt kláštera křížovníků Božího hrobu před pražskými hradbami v místě zvaném Na Zderaze toužebně očekávanou listinu. Paní Perchta, manželka patronátního pána kláštera Vítka ze Švábenic, v ní darovala klášteru majetky ve vsi Moravany, aby „vykonala zbožný skutek ke zmenšení svých hříchů a aby dosáhla očistění duše své i svých potomků“. Ano, budou za ní prosit, ale všichni dobře vědí, že věc se má přeci jen dosti jinak. Pan Vítek se v posledních letech netěšil Boží přízni. Jeho panství postihla velká povodeň, upadl do dluhů a přes důrazné rady představitelů zderazského kláštera se připojil k nyní již vyhnanému Jindřichovi Korutanskému. Využíval jeho přízně, aby plenil dokonce i na statcích zderazského domu. I přesto upadal do stále větších dluhů, zvláště u bohatých pražských kupců, kteří se před pár lety obrátili na klášter, aby za svého patronátního pána zaplatil. Božehrobcům se samozřejmě nechtělo, ale co jim zbývalo, taková byla jejich povinnost. Museli prodat několik vsí, aby vše uhradili. Ale pan Vítek se neměl k tomu, aby jim ztrátu nahradil a museli ho pohnat k soudu. Spor vyhráli, ale hrdý pán zaplatit nechtěl. Alespoň ne přímo. Naštěstí se dohodli a pan Vítek poskytl klášteru rozsáhlé dary, prý na udržování památky předků a zakladatelů a na modlitby za odpuštění svých hříchů. Dary taktak pokryly dlužné výdaje. Ale byl tady jeden problém, právě dar pozemků v Moravanech. Tam měla totiž paní Perchta zapsáno věno a ze všech darů byly právě Moravany nejvýnosnější. Trvalo několik měsíců, než paní přesvědčili, aby manželův dar stvrdila. Teď již mohl být probošt klidný. Netušil, jak se mylí, protože s dary to nebylo nikdy jednoduché.

(Tento stylizovaný fiktivní popis odpovídá dostupným znalostem o daru Perchty ze Švábenic klášteru strážců Božího hrobu jeruzalémského Na Zderaze učiněném na konci listopadu 1311).

Caesareus z Heisterbachu ve své sbírce exemplar z počátku 13. století píše mj. o ženě, která se dozvěděla, že její muž skončil v pekle. Ona „*hned všeho nechala, obešla s almužnami a modlitbami všechna místa, kde žili svatí muži a prosila Boha za jeho duši*“.¹ Na ve zkratce podaném příběhu můžeme vhodně ilustrovat význam, který byl ve středověku přikládán zbožným darům a obecně darům církvi. Spasení většina lidí nemohla dosáhnout vlastními silami a zvláště, pokud jejich svědomí tížil hřích, jak ukazuje jiné z exemplar ze zmíněné

¹ *Caesarii Heisterbachensis monachi Ordinis Cisterciensis Dialogus miraculorum*, ed. J. Strange, Köln – Bonn – Brüssel 1851; citováno dle překladu Caesarius z HEISTERBACHU, *Vyprávění o zázracích. Středověký život v zrcadle exemplar*, ed. Jana Nechutová, Praha 2009, s. 290.

sbírky, ve kterém se jistému opatovi zjevila mrtvá jeptiška, kterou svedl řeholník, ona počala a zemřela při porodu. Její příbuzní považovali duši nebožky za definitivně ztracenou. Byla jí však dána šance oslovit své příbuzné z Očistce a skrze opata mohla požádat o sloužení mši a konání dobročinných akcí za své spasení. Napomenutí příbuzní se hned jali plnit její vůli a obdarovali klášter, aby získali přímluvu. Středověcí lidé žili s vědomím hříchu, ale také s tím, že díky přímluvám jim mohou být tyto hříchy odpuštěny. Takto potřební lidé tak museli spoléhat na mocné přímluvy především řeholníků a dalších církevních činitelů, které ovšem bylo potřeba náležitě odměnit dary. Účinné byly též prosby chudých a jinak potřebných, kteří svými modlitbami spláceli dobrodiní svých podporovatelů. Za dary středověké církvi je však třeba hledat mnohem více, než jen výše naznačené. Měly mnoho funkcí, byly podněcovány rozličnými motivy a dotýkají se mnoha jevů ve společnosti. Zdůrazňování duchovní stránky darů církvi je přirozenou součástí nauky církve, ale středověká šlechta za těmito dary viděla mnohem více. Duchovní motivaci je však třeba stavět do popředí.

Středověká společnost představuje badatelsky nesmírně široké téma. Umožňuje uplatnit široké pole metod vědecké práce a stejně tak dovoluje, ba přímo nutí, analyticky zkoumat jednotlivá témata života společnosti samostatně i v komparaci s dalšími. Úžeji vymezené úseky pak mohou být samy cílem výzkumu anebo jen slouží pro zmapování jiného jevu, který samostatně postihnout nelze. Právě takovým tématem, které může posloužit oběma výše zmíněným možnostem, jsou zbožné dary, zbožné donace, tedy přesněji řečeno dary církvi. Zbožné dary spojují svět hmotných majetků, politických kalkulací a obchodních vztahů se světem modliteb, odpouštění hříchů a naděje na spasení a také se společenskou reprezentací a memorií.² Můžeme vzpomenout slova ze skladby *Oráč z Čech*: „*I když je pro mne svým tělem mrtva, v paměti žije mi stále*“, která vystihují úlohu paměti jako prostředku jisté nesmrtnosti.³ A zbožné dary byly jedním z nástrojů uchování memorie, která je zase nerozlučně spjata s možností spasení a s otázkou historické paměti a její legitimizační úlohy.⁴

Funkce, kterou dary církvi ve středověké společnosti měly, se v průběhu dějin proměňovaly, respektive původní funkce byly doplňovány o další, až postupem času některé z původních zanikly nebo se staly marginálními. Sledování těchto proměn darů lze využít i k pozorování změn ve společnosti, které by jinak byly těžko sledovatelné. Darů církvi si ostatně historikové vždy všímali, považovali je za něco pro středověk typického a to až tak, že nevyžadovaly speciální pozornost. Vnímali je převážně jen jako pomocný nástroj k dalšímu

² Téma hříchů a jejich odpouštění podrobně rozebírá Jacques LE GOFF, *Zrození očistce*, Praha 2003, zvláště s. 56–57, 93–100, 126–128 a 313–315.

³ Jan ze Žatce, *Oráč z Čech*, Praha 1994, kapitola XXIII.

⁴ Základní práci ke středověké paměti zůstává Otto G. OEXLE, *Memoria als Kultur*, in: *Memoria als Kultur*, ed. Otto G. Oexle, Göttingen 1995, s. 9–78.

výzkumu, respektive zdroj informací o tom, co je zajímavé primárně, tedy genealogické vztahy šlechty, majetkové poměry či politické události, které lze tušit na pozadí mnoha takových darů.⁵

Vedle genealogických informací, pro které jsou středověké nadační listiny velmi vhodným zdrojem, se největší pozornosti těšily právní náležitosti darů, demonstrovaly se na nich různé náležitosti darování a majetkových práv. Záznamy o darech zároveň sloužily jako jeden z nástrojů k výzkumu struktury držitelů pozemkových majetků. Dary církvi budily badatelskou pozornost především ve dvou obdobích. Velký zájem darům věnovala nejdříve německá historická právní škola. Zčásti byly tyto výzkumy spojené s teorií o vlastnických kostelech, tzv. *Eigenkirche*.⁶ Jiní z právních historiků se daru věnovali z čistě teoretického hlediska, zkoumali, jak s ním zacházelo právo v různých dobách.⁷ Znovuoživení zájmu o dary církvi ve středověku přinesla 70. léta 20. století. V západoevropském prostředí byly zkoumány z několika úhlů pohledu, nejdříve se badatelé zaměřili na výpověď zpráv o darech s důrazem na ekonomickou situaci, kdy si mj. všímali významu přechodu na jiný typ ekonomiky, způsobu hospodaření, výnosů apod.⁸ Další historici se věnovali darům církvi z hlediska fungování středověké společnosti jako takové, zajímalo je, jaký význam měly dary pro formování tehdejší společnosti. Na dary bylo nahlíženo jako na prostředky vytváření sítí sociálních kontaktů.⁹ Stejnou pozornost si získal jiný rozměr donační politiky církvi – almužny, špitály a obecně filantropické aktivity. Tyto obecné směry bádání o společnosti byly často inspirovány sociologickým pohledem vycházejícím z teorií o daru Marcela Mause.

Další vrstvou motivů, které daly důvod ke zkoumání středověkých darů církvi, byly náboženské potřeby a projevy spojené nejdříve s nově přijímaným Očistcem a později s transparentní, veřejnou zbožností, která nevyklučovala niterné prožívání. Donace tak mohou sloužit také jako nástroj poznání religiozity a mentality dárců.¹⁰ To vše doplňuje dosud stále rozšiřovaný výzkum vytváření a užívání memorie jako náboženského i společensko-

⁵ Ke komplexnímu zpracování zbožných nadání v českém prostředí poprvé vyzval František KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)*, I. díl, Praha 1993, s. 211, pozn. 27. Viděl v takovém výzkumu prostředek pro širší zkoumání kultury a společnosti dané doby, v čemž se předložená práce snaží pokračovat.

⁶ Ulrich STUTZ, *Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechtes, Antrittsvorlesung, gehalten am 23. octobre 1894*, Berlin, 1895, Darmstadt 1959².

⁷ Hugo BURCKHARD, *Zur Begriff der Schenkung*, Erlangen 1899; Otto von GIERKE, *Vom Wesen der Menschlichen Verbände*, Darmstadt, 1962², zvláště s. 113.

⁸ První takto zaměřenou studii publikoval Georges Duby, *Prendre, donner, consacrer*, in: Idem, *Guerriers et paysans, VIIe–XIIesiècle*, Paris 1973, s. 60–69.

⁹ Poprvé významně zpracoval Philippe JOBERT, *La notion de donation*, Paris 1977; nejnověji a komplexně pak Arnoud-Jan A. BIJSTERVELD, *Do ut des: Gift Giving, Memoria, and Conflict Management in the Medieval Low Countries*, Verloren 2007.

¹⁰ Dagmara ADAMSKA, *Fundacje dewocyjne rycerstwa księstwa świdnicko-jaworskiego w średniowieczu*, Poznań – Wrocław 2005, s. 7.

reprezentačního jevu.¹¹ Lze tak říct, že (zbožný) dar církvi ve středověku je chápán jako totální (komplexní) společenský fenomén s ekonomickou, právní, politickou, morální, uměleckou, náboženskou a sociálně-morfologickou složkou. Všechny tyto směry je třeba sledovat komplexně, abychom se dobrali pokud možno podrobného poznání společnosti, ve které byly dary dávány a přijímány. Je častým jevem podrobných studií o darech církvi ve středověku, že ve snaze postihnout všechny výše řečené fenomény, se jejich vyprávění rozdrobuje do mnoha menších příběhů, jejichž děj se však nakonec nespojí. I proto je potřeba při sledování jednotlivých jevů udržet vyváženou hranici mezi analytickou prací a syntetizujícím pohledem. Doufám, že se toto přání na předložených stranách vyplní.

Z hlediska samotné podstaty by samozřejmě u zbožných darů měla primárně být zkoumána jejich stránka náboženská, která stála u počátku takových darů.¹² Tato motivace byla vždy v nějaké formě přítomna. Nebyla nijak ustrnulá, ale dynamicky se vyvíjela. Od žádosti o prosté modlitby za spasení, přes přání o zřízení anniversárií (nebo zapsání jména do nekrologia jako osobní formu památky) až po možnost být pohřben v klášterním kostele, tedy mezi mnichy, u nichž je možné očekávat, že na nich spočívá Boží milost a být mezi nimi až dojde k Poslednímu soudu (k této motivaci patří i žádosti o uložení blízko oltáře, tedy přímo k ostatkům svatých – *ad sanctos*). V závěru sledovaného období se pak náboženská motivace daru církvi rozšiřuje o projevy osobní veřejné zbožnosti. Nelze také (alespoň v pozdějším období) oddělovat motivaci danou touhou po reprezentaci a zachování paměti od motivace dané touhou po spáse duše, protože bez památky na konkrétní osobu za ni nelze obětovat modlitby, i když středověký učenec by to jistě viděl jinak. Pokud se ještě jednou obrátíme do 13. století k sbírce Caesareie z Heisterbachu, nalezneme v ní příběh o bavorském šlechtici, který byl za života velmi zbožný, rozdával mnoho almužen, ale po smrti ho odnesl ďábel. Bylo mu dovoleno navštívit ženu a povědět o svých mukách. Tu se ona velmi podivila, že za své almužny nedostal odměnu a on pravil: „*Pro věčný život mi opravdu nejsou k ničemu, protože jsem to nedělal z lásky, ale pro marnou slávu*“.¹³ V českých zemích se můžeme pouze dohadovat, zda a jak působili v tomto směru zdejší klerici na urozené. Některé učiněné donace a jejich okolnosti nasvědčují tomu, že interakce zde bezpochyby byla a že šlechta si

¹¹ Příkladem komplexního moderního zpracování memorie je projekt *Medieval Memoria Online* zabývající se tímto tématem na území historického Nizozemí. Podrobnější informace jsou dostupné na <http://memo.hum.uu.nl/> [citováno 15. 6. 2014].

¹² Přirozeně existuje rozsáhlá diskuse, nakolik je možné postihnout skutečné záměry středověkých šlechtických dárců. Lze v ní nalézt oba krajní názory, tedy jak ten, že vnitřní záměr dárců je zcela nepostihnutelný, který reprezentuje např. Henk Teunis, tak naopak ten, který věří v schopnost nalézt v donačních listinách skutečnou intenci dárců. Druhý přístup reprezentuje např. Arnoud-Jan A. Bijsterveld. K tématu se v textu ještě vrátíme.

¹³ Caesarius z HEISTERBACHU, *Vyprávění o zázracích*, s. 293.

postupem doby osvojila určité přesvědčení o významu modliteb a následně i konkrétních obřadů pro svoji spásu.

V následujících kapitolách se pokusíme ve světle výše řečeného s využitím poznatků dosavadního historiografického výzkumu (půjde především o publikace vydané v anglosaském, francouzském, německém a polském jazykovém prostoru) podat ucelený pohled na praxi zbožných darů (donací) církvi na českém území do roku 1350. Donace byly nedílnou, avšak velmi proměnlivou, součástí života během celého středověku a to nejen v církevní oblasti. Zbožné nadace, podpora chudých a nemocných a dary za možnost posledního spočinutí v posvěcených zdech ve společenství lidí, jejichž spasení bylo považováno za jisté, pootevíraly duším dárců cestu do nebe. A také těm, na které dárce mysleli. Kláštery mj. sloužily jako zprostředkovatelé „zbožného obchodu“ s almužnami a modlitbami.¹⁴ Odplatou chudého za dobrodiní byla jeho modlitba, která v dobových představách vážila mnoho, ale ne vše, jak jsme již četli. Bylo třeba darovat z přesvědčení. Zbožné donace však nebyly jen součástí posledních věcí člověka, péče o jeho duši, ale stejně tak nástrojem ekonomické politiky, jako politických ambicí, vyjádřením prestiže rodu i jednotlivce. Almuzny spojené s těmito dary plnily funkci sociálního systému.¹⁵

Hlavním úkolem této disertační práce je postihnout vývoj donační činnosti církvi v průběhu českého středověku a to se zaměřením na nobilitu coby dárce. Jen formou exkurzu pro komparaci budou zkoumána některá panovnická nadání. Při všech analýzách bude sledována jak sama praxe zbožných darování, tak i konfrontace výpovědí českých pramenů ve srovnání s postuláty převážně západoevropské historiografie zbožných darů. Omezení sledovaného okruhu na nobilitu a časové vymezení do roku 1350 má své důvody, které budou postupně objasněny. Šlechta (respektive nobilita, terminologické proměny odrážející vnitřní vývoj této sociální vrstvy bude práce reflektovat) byla zvolena jako sociální skupina, u níž je možné nalézt největší množství případů darování. Také je početně dostatečně velká a v průběhu vývoje (od poloviny 11. století) rozmanitá, aby umožňovala relevantní závěry. Nobilita se též snažila pěstovat vztahy k určitému objektu, což opět umožňuje sledovat v delším časovém úseku trendy a změny v otázce darování církvi. V ideálním případě šlo o

¹⁴ Ferdinand SEIBT, *Lesk a bída středověku*, Praha 2000, s. 162. K otázce, zda chápat dary církvi primárně jako akt zbožnosti nebo naopak jako obchod se v textu vrátíme, mnohé argumenty tohoto sporu shrnuje v městském prostředí Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Charakter i przejawy religijności mieszczaństwa praskiego na przełomie XIV i XV wieku*, in: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, edd. Halina Manikowska – Hanna Zaremska, Warszawa 2002, s. 297–313.

¹⁵ Poprvé takto postuloval Joel T. ROSENTHAL, *The Purchase of Paradise: Gift Giving and the Aristocracy, 1307–1485*, *Studies in Social History*, London – Toronto 1972, s. 9–10.

klášter, který rod založil a nadále podporoval. Klášter byl například místem, kde se mohly konat sjezdy rodů, mohl sloužit i jako finanční opora rodu, pokud se dostal do problémů.

Cílem je zachytit na základě dostupných pramenů proměny darů církvi ve 13. a v 1. polovině 14. století a především to, jak v období kolem roku 1300 a zejména po něm dochází k nebývale rychlému rozvoji tohoto fenoménu. Ve velmi krátké době se objevují funkce darů, které v českých zemích na rozdíl od západní Evropy nebyly do té doby přítomné. Před rokem 1350 tak lze již nalézt plnost forem darů stejně jako různé druhy motivací a prostředků k jejich naplnění. I tento fakt ukazuje na rychlý rozvoj české společnosti, která alespoň ve formálních ukazatelích doháněla západoevropský vývoj.¹⁶ V disertaci bude popsán a dokladován proces, který k tomuto stavu vedl, budou sledovány jednotlivé dílčí motivace a způsoby a okolnosti provázející realizaci těchto darů. Přestože v první polovině sledovaného období jsou změny a celkový vývoj spíše malé, je nutné sledovat celou ucelenou sadu dat, aby bylo možné rozdíly správně interpretovat.

Z těchto analýz lze dále vyvozovat dílčí závěry ohledně vývoje společnosti jako celku, změn v dobové mentalitě, forem komunikace, zbožnosti i společenských vazeb a dalších faktorů. Donace mají vždy mnoho příčin, které se většinou vzájemně prolínají, což znemožňuje abstrahovat podíl každé z nich. Cílem předložené disertace je mj. pokusit se o rozlišení naznačených motivací. Zároveň je nutné vnímat velmi obtížně rozlišitelnou hranici mezi motivacemi danými tradicí a osobní zbožností.

Disertace se zaměřuje především na dárce, jejich motivace, přání spojená s dary, na vlastní dary, okolnosti jejich poskytnutí, typické postupy v případě některých rodů, vytváření sítí podporovatelů jednotlivých klášterů po jejich založení apod. Lze tak sledovat vývoj, především v kvantitativní (ale i kvalitativní) rovině, tedy jak se mění počty a především hodnoty darů, a dále pak jaké podmínky je provázejí. Důležitým bodem je pokus o nastínění výpovědní hodnoty donačních listin, které z jednoho úhlu pohledu představují víceméně sériový pramen, z druhého jde však často o dokumenty vzniklé za unikátních situací a obsahující jak intence dárců, tak i obecné formule. Právě souhrnné zpracování dokladů o darech církvi umožní provést tuto selekci anebo alespoň nastínit výše zmíněné dělení na konkrétních případech. Příjemcům se práce věnuje již méně, i když samozřejmě eviduje jednotlivé typy obdarovaných, rozlišuje církevní řády i konkrétní ústavy. Disertace tak poskytne přehled řady darů české nobility církvi od prvních písemných zpráv o darech až do doby konce vlády Jana Lucemburského a krátce za ni.

¹⁶ Zároveň je třeba poukázat na fakt, že v pozdním středověku prochází celá problematika dalším vývojem, který by si zasloužil samostatný výzkum.

Disertační práce tematicky navazuje na moji diplomovou práci, v jejímž rámci jsem se pokusil zmapovat šlechtické dary církvi za vlády Jana Lucemburského.¹⁷ Diplomová práce vycházela jen z omezené znalosti zahraniční literatury a na základě sledovaných darů jsem se pokusil jen o obecné postižení motivů a typů darů bez ambice celou strukturu darování teoreticky popsat a klasifikovat, práce byla zaměřena spíše materiálově. Nicméně i tyto dílčí výsledky naznačily, že doba 1. poloviny 14. století je zřejmě z pohledu donační praxe přelomová. V disertační práci jsem navázal na sestavený přehled darů, který jsem rozšířil jednak o jiná sledovaná období a jednak o záznamy dalších darů z období vlády Jana Lucemburského, které dosud unikly pozornosti. Analýzy provedené v rámci disertační práce umožnily dílčí výsek zkoumaný v diplomové práci zasadit do nových souvislostí a nově ho interpretovat. Z výsledků diplomové práce se budu odvolávat na dílčí sondu analyzující situaci v Rakousku na počátku 14. století.

Předložená práce je rozdělena na úvod, závěr, šest kapitol a přílohy se seznamem šlechtických darů církvi. Po nastínění významu tématu a cílů práce v úvodu pokračuje kapitola jedna s komentovaným přehledem literatury a pramenů. Nastíněný přehled odborné literatury postihuje vývoj výzkumu zbožných nadání a s nimi souvisejících témat ve zmíněných jazykových okruzích. Pokud jde o sledované téma, jde o první pokus o jeho zpracování v českém jazyce. Věřím, že tento fakt omluví jeho snad až nadměrnou šíři. Od komentovaného přehledu k zhodnocení dosavadních teorií pak výklad převádí druhá kapitola. Následující kapitola se zabývá použitou terminologií a základním vymezením témat práce. Čtvrtá kapitola sumarizuje informace o donační praxi v západoevropském a středoevropském prostoru, všímá si aktivit a motivací dárců v jednotlivých oblastech a také celkového vývoje fenoménu zbožných nadání. Její závěry budou následně využity pro srovnání s českými a moravskými podmínkami a také jako podklad pro úvahy o zdejších poměrech tam, kde lze obdobnou praxi v českých zemích tušit, ale nelze ji dostatečně doložit prameny. Čtvrtá kapitola tak spolu s pátou a šestou tvoří vlastní jádro práce. Pátá kapitola hodnotí vývoj písemné kultury ve spojitosti se záznamy o zbožných darech, předkládá přehled motivací a funkcí zbožných donací v středověké společnosti a nabízí možnost, jak lze dary členit. V šesté kapitole je následně představen návrh periodizace období 1200-1350 z hlediska vývoje zbožných nadání, charakterizaci jednotlivých období společně s konkrétními případy a také přehledy o proměnách na straně dárců i obdarovaných. V šesté kapitole je též včleněn exkurz o donačních aktivitách Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny, který umožňuje srovnání

¹⁷ Zdeněk VAŠEK, „... aby se jim více líbilo modlit se dnem i nocí za nás“, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2008.

praxe šlechty s panovnickými dary. Každá kapitola je doplněna o průběžné závěry a celkový závěr již přináší jen sumarizaci dílčích výsledků. Podstatnou částí práce je příloha, která přehledně zachycuje všechny dary a umožňuje jejich statistické zpracování i další závěry. Dary v příloze jsou seřazeny chronologicky podle doloženého nebo předpokládaného data donace.

1 Přehled pramenů a bibliografie tématu

Středověké zbožné dary (pro zjednodušení chápeme nyní všechny dary církvi jako zbožné, což do značné míry odpovídá i středověké mentalitě) jsou tématem z jednoho úhlu pohledu přísně vymezeným, z druhého však musíme konstatovat, že zasahují do mnoha oblastí medievistického bádání. Kromě vlastního výzkumu zaměřeného přímo na tyto dary je nutné věnovat pozornost i nespočtým dalším oblastem, které jsou pro poznání celého kontextu darů církvi potřebné. Literatura věnující se čistě jen darům církvi je poměrně omezená, protože takovéto dary si vždy žádají určité zpřesnění, interpretaci. Jak bylo řečeno, dary jsou totiž výsledkem mnoha dílčích motivací, které samy o sobě vyžadují podrobné zkoumání.¹⁸ Proto je většina děl přímo mapujících středověké zbožné dary zaměřena spíše na témata bezprostředně spojená se zbožnými donacemi jako jsou otázky memorie, zbožnosti, reprezentace postavení a zájmů a samotných darů jako sociologického fenoménu. Tyto jevy a historiografickou literaturu se jim věnující je nutné sledovat též v obecném rámci i bez přímé spojitosti s dary, spíše jako součást kulturních a sociálních dějin (míněno včetně dějin náboženství), kam v širším pohledu všechny pojmy náleží.

Dary církvi byly vždy směřovány ke konkrétní instituci a zároveň je poskytovali jednotlivci či výjimečně skupiny dárců. Obě strany jsou obvykle cílem dalšího speciálního výzkumu. Dar je institucí velmi starou a zároveň velmi trvalou, známou ve všech společnostech. Kromě literatury zabývající se obecnými jevy a snahou o jejich poznání, existuje velké množství děl, které musí být pro výklad a správnou interpretaci konkrétních případů darování využity. Jde z větší části o díla zpracovávající život jednotlivce či dějiny rodu a institucí, stejně jako historii geografického celku nebo sídla. Při snaze popsat každý dar a zařadit ho do sledovaného vývoje, je potřeba vyvážit dílčí poznatky na jedné straně zasazující dar do kontextu zmíněných sociálních a kulturních dějin, tedy do určitého obecného rámce vývoje darování na daném území a v daném čase a na straně druhé popisující dar jako akt učiněný v přesně vymezené situaci mezi aktéry s často dlouhodobými vztahy občas prameny jinak nezachytitelnými.

Jedná se tedy zejména o literaturu typu běžných biografií, dějin klášterů i šlechtických rodů, studií o majetku ve středověku a podobně. Mezi tuto skupinu děl jsou zahrnuté i místopisné práce, dějiny vsí a měst, kasteologická literatura i další speciální studie o aspektech, jichž jsou církevní donace jen doprovodným jevem. Všechna tato díla si darů všímají často jen formou evidence, využívají je k datování jiných událostí, pro přehled o

¹⁸ Matthew INNES, *The Middle Rhine Valley. State and Society in the Early Middle Ages, 400–1000*, Cambridge 2006, s. 16–17.

majetku apod., ale samozřejmě jsou mezi nimi i taková, která se dary církvi snaží popsat důkladně a pokouší se hledat význam pro dárce a jeho okamžitou i dlouhodobou společenskou situaci (vždy však z hlediska nějakého širšího významu). Při tomto až mikroskopickém pohledu však nesmí být, jak již bylo řečeno, zapomínáno na literaturu studující dané jevy z obecnějšího hlediska, případně pomocí interdisciplinárního přístupu. Moderní medievistika v sobě integruje různé vědní disciplíny, a proto pokud chceme podat komplexní obraz šlechtických darů církvi, musí být v odpovídající míře sledována též odborná literatura zabývající se dary a doprovodnými jevy (jako jsou např. společenské sítě) v kontextu sociologie, psychologie a politologie, případně dalších společenskovědních disciplín. U některých jevů a aspektů (především ve spojení s hmotnými pozůstatky, s vysvětlením reálií, vlivu životního prostředí na studované děje) lze oprávněně uvažovat o využití poznatků přírodních věd, ale pro potřeby této práce se nezdálo účelné se podrobněji zabývat danou oblastí vědění a ani v přehledu hlavních směrů odborného zájmu nebude podrobněji zmiňována.

Pro plné pochopení okolností jednotlivých darů je často třeba prameny písemné povahy doplnit interpretovanými prameny archeologickými, sfragistickými, částečně pak ikonografickými a dalšími uměnovědnými. Dále bude využita diplomatika a další pomocné vědy historické tam, kde budou jejich metody účelné. Stranou nemůže zůstat ani snaha sledovat vývoj pojmů spojených s tématem práce. Např. jde o definici urozenosti, její vývoj v čase, pojem šlechtic i právní termíny související s užíváním majetku a dalšími právními výsadami.

Sledovanou literaturu lze v zásadě rozdělit do dvou okruhů. První je obecně zaměřen na jednotlivé dary a snahu pochopit jejich kontext. V tomto případě jde obvykle o díla tuzemské provenience, psaná převážně česky, v případě starších titulů německy. Druhou skupinu představují většinou tituly zabývající se obecněji pojatou problematikou, které řeší otázku darů církvi na teoretické úrovni, případně se zabývají konkrétními dárci či příjemci, ale s velkým přesahem do obecného studia jevu. K této skupině patří i díla z jiných vědeckých oborů, než je historie, které studují podstatu darů, sociální uspořádání společnosti atd. Dominantní pro tuto skupinu jsou však teoretická díla zaměřená na středověké dary církvi. Vzhledem k jazykové vybavenosti autora i významu bádání na zvolené téma v jednotlivých zemích se jedná o literaturu psanou převážně anglicky a německy, s částečným podílem děl francouzských, polských a českých, které jsou zároveň i nejvýznamnější z hlediska badatelských přínosů. Z dalších okruhů, které jsou v rámci disertace nevyužité, je třeba zmínit především italské práce, které se významně zaměřují na vrcholně a pozdně středověké

městské prostředí, a na práce španělské, které naopak do středu svého zájmu staví šlechtu. V této kapitole budou podrobněji nastíněny výše popsané okruhy odborné literatury doplněné o reprezentativní výběr jednotlivých děl podle významu pro celé téma. Následující kapitola přinese přehled historiografie tématu, chronologický vývoj bádání, hlavní směry výzkumu a provede zhodnocení literatury představené v této kapitole.

Z hlediska pramenů jsou pro téma donací církvi hlavním zdrojem informací prameny právní povahy a církevní liturgické a správní prameny. Jde zejména o listiny jakékoliv provenience zachycující informace o daru nebo o dalších okolnostech sledovaných předloženou prací. Dále se pak jedná o memoriální prameny sloužící pro liturgické účely (nekrologia apod.) a pro komparaci lze využít též správní prameny k životu církve v českých zemích ze 14. století (registry papežských desátků, erekční a konfirmační knihy). Opomenout nelze ani pozdější doklady přinášející pozdní tradici, jakož i ikonografické a další prameny z oblasti hmotných pramenů. Vzhledem k vymezenému tématu, geografické oblasti a časovému úseku jde primárně o prameny edičně zpřístupněné, ovšem doplněné prameny nevydanými.

1.1 Prameny

Zprávy o církevních donacích čerpáme z mnoha typů pramenů. Nejobsažnější bývají obvykle prameny právní povahy, tedy listiny. Primární jsou samozřejmě vlastní zápisy o darování. Pokud jde o provenienci, v českém prostředí ve sledovaném období se většinou jedná o příjemecké listiny, což je nejtypičtější příklad záznamu o donaci, ovšem proměnlivý v čase. Listiny obecně představují nejdůležitější typ pramene pro poznání církevních donací učiněných aristokracií. Po většinu sledovaného období bylo obvyklé, že donační akt byl zlistiněn příjemcem, v mladším období se již vyskytovaly i listiny vydané samotným dárce. Kromě vlastních záznamů o donacích jsou důležité i ty listiny, ve kterých se nachází zmínky o jiných zbožných darech, ať už jde o potvrzení starších darů, jejich úpravy, následná ujednání o dalších majetkových přesunech apod. O nejstarších případech církevních nadací v českých zemích máme zprávy z vyprávěcích pramenů, o něco mladší dary pak nejčastěji zachycují středověká falza, která však ve věcném obsahu nepostrádají důvěryhodnosti, i když je samozřejmě každý případ nutné posoudit individuálně. Záznamy z 12. století mají ještě často podobu pouhého zápisu, nezpečetěného, zapsaného příjemcem. Případně byly často vyhotovovány panovníckou kanceláří na žádost dárce. Naopak na žádost příjemce vznikaly ve 12. i ve 13. století četné konfirmace na starší dary poskytnuté zřejmě jen ústním oznámením. Ostatně stručné záznamy příjemců o získaném daru můžeme nalézt i v 13. století, jak o tom svědčí i nejstarší dochovaný zápis v českém jazyce, který shodou okolností svědčí právě o církevní donaci: „*Pavel dal jest Ploskovicích zemu, Vlach dal jest Dolás zemu bogu i*

sviatému Ščepánu se dvěma dušníkom, Bogučej a Sedlatu“.¹⁹ Klasické listiny podle chápání moderní diplomatiky jsou typickým dokladem o daru církvi od 13. století, respektive hlavně od 2. třetiny tohoto století.²⁰ Listiny obsahující vyjádření úmyslu dárce darovat církevnímu subjektu dar jsou jen jedním z obsahových typů dokumentů. Přímé zprávy či jen podpůrné zmínky lze nalézt prakticky v každém druhu listin, ať už jde o konfirmace majetkových práv, zprávy o směnách nebo prodeji majetku, písemnosti církevních orgánů (v této souvislosti je třeba zvláště zmínit dokumenty kurie), ale i zdánlivě nesouvisející záznamy, např. ujednání mezi laickými subjekty apod. Prakticky u žádného z typů (pro tento výklad rozumějme typ listiny ve smyslu „donační listiny“, „obchodní ujednání“ apod.) středověkých listin nelze předem vyloučit, že obsahují buď přímo informaci o učiněné donaci církvi nebo podstatné okolnosti pro objasnění jejího pozadí.

Vedle listin můžeme čerpat informace o donacích církvi uskutečněných příslušníky nobility na českém území i z dalších typů pramenů. V našem prostředí jsou to především nekrologia, pamětní zápisy a další církevní prameny přinášející přehledy memoriálního charakteru. Zápis v tomto typu pramene byl obvykle podložen donací, pokud nešlo o příslušníka zakladatelského rodu. A i v tomto případě byl dar obvykle poskytnut. Nepříliš často, ale v některých případech přeci ano, jsou pro sledované období podstatné formulářové sbírky. I v případech, kdy jejich záznamy nevychází z reálné situace, jsou důležité pro informování o procesech, motivech a dalších náležitostech darů církvi. Jak však již bylo řečeno, pro šlechtické dary před polovinou 14. století je jejich využití spíše ojedinělé. Na konci sledovaného období, v roce 1348 mezi excerpované prameny vstupují moravské zemské desky, v jejichž zápisech lze dohledat poměrně značné množství záznamů o šlechtických darech církvi.²¹

Dalším důležitým typem pramenů jsou církevní písemnosti úředního charakteru, které však psotíhují období až za rokem 1350 a lze je využít jen pro informaci o dalších osudech sledovaných majetků, případně pro dohledání údajů o dějích před jejich založením, pokud do nich byly zapsány. Spíše pomocným pramenem je soupis papežských desátků, jeho zápisy však jsou schopny poskytnout cenné informace o hmotném zajištění jednotlivých farností a často informovat i o okolnostech vzniku farností. Pokud jde o jazykovou provenienci všech typů listin i dalších typů písemných pramenů, lze říci, že velká většina jich je psána latinsky,

¹⁹ Jaroslav PORÁK, *Chrestomatie k vývoji českého jazyka (13.–18. století)*, Praha 1979, s. 31

²⁰ K listině Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 2002, s. 179–278.

²¹ Moravské zemské desky, Řada olomoucká, I, edd. Petr Chlumecký - Josef Chytil - Karl Demuth - Adolf Wolfskron, Brno 1856 (Dále DZO) a Moravské zemské desky, Řada brněnská, I, edd. Petr Chlumecký - Josef Chytil - Karl Demuth - Adolf Wolfskron, Brno 1856 (Dále DZB).

menší část (méně než 10%) pak německy. Jazykově české zmínky jsou zcela ojedinělé.

O církevních donacích nesvědčí jen písemné záznamy, ale též hmotné artefakty. Dary byly církevním institucím poskytovány z různých důvodů, ale důležitým momentem bylo zajištění památky na dárce. Obvykle bylo toto přání naplněno liturgickými prostředky, čtením jmen během mše, vystavením pamětních knih se záznamy na oltář a podobně. Vedle těchto způsobů připomínání památky, které měly účastníky obřadů vést k modlitbám za duši dárce, bylo podobně důležité upozornit na dárce i hmotnými artefakty. V rámci sledování zbožných nadání české středověké šlechty je proto nutné pracovat i s hmotnými prameny, které primárně či sekundárně plní popsanou úlohu. Jde o prameny archeologické a uměleckohistorické povahy. Především se jedná o náhrobky, součásti umělecké výzdoby interiérů církevních staveb, architektonické prvky, obrazy zobrazující donátory nebo jejich heraldické znaky, knižní malby apod. V ideálních případech lze k hmotnému artefaktu doložit listinné dokumenty dokládající jeho vznik a záměry dárce. Běžnější je však situace, kdy máme jen část informací, hmotný pramen nebo naopak písemnou zprávu o jeho existenci, ale již ne vlastní artefakt. Písemný záznam o vytvoření uměleckého předmětu za účelem splnění přání donátora je jev, který se ve sledovaných pramenech objevuje spíše sporadicky. V případech kdy však existuje, či se dochoval sám předmět, který lze se znalostí donátorské sítě konkrétní instituce zařadit, je mimořádně cenným pramenem pro poznání fungování praxe šlechtických donátorů.

Většina písemných pramenů, které byly zmíněny výše, je zpřístupněna edičně. Ediční zpřístupnění však není ve stejné kvalitě. O moderní a kritické edici splňující nároky lze mluvit v případě listin zpřístupněných v edici *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*.²² I v tomto případě všechny nároky splňují především mladší svazky. Edice zpřístupňuje listiny bohemikální provenience v plném rozsahu, tak jak definice diplomatáře předpokládá. Řada listin vydaných *in extenso* končí rokem 1283. Moderním nárokům vyhovuje i diplomatářová edice dokumentů kurie ve vztahu k českým zemím (pokrývá období 1305-1342).²³ V tomto svazku zpřístupněné dokumenty jsou cenným doplňkem edic vydaných v českých zemích,

²² *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I, ed. Gustav Friedrich, Praha 1907; *CDB* II, ed. Gustav Friedrich, Praha 1912; *CDB* III/1, ed. Gustav Friedrich, Praha 1942; *CDB* III/2, ed. Zdeněk Kristen, Praha 1962; *CDB* III/3, ed. Jan Bistřícký, Praha 2000; *CDB* III/4, ed. Jan Bistřícký, Praha 2002; *CDB* IV/1, ed. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1962; *CDB* IV/2, ed. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1965; *CDB* V/1, ed. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1974; *CDB* V/2, ed. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1981; *CDB* V/3, ed. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1982; *CDB* V/4, ed. Sáša Dušková – Vladimír Vašků, Praha 1993; *CDB* VI/1, ed. Zbyněk Sviták – Helena Krmičková – Jarmila Krejčíková – Jana Nechutová, Praha 2006; *CDB* VII/5, ed. Dalibor Havel, Praha 2011; *CDB* VII/6, ed. Karel Maráz – Dalibor Havel – Lukáš Führer – Martina Smolová – Jana Nechutová – Jan Kalivoda, Praha 2013.

²³ *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus prodromus*, ed. Zdeňka Hledíková, Praha 2003 (dále MBV, prodr.).

mnohé listiny nebyly až do jeho vydání vůbec známé. Naopak moderním nárokům již nevyhovuje moravský diplomatář, nicméně i jím zpřístupněný materiál lze využít, zvláště pro období před rokem 1350.²⁴ Jde o listiny, které nejsou zpřístupněny v CDB ani v jiných edicích.

Kromě těchto základních řad diplomatářů lze využít pro přístup k pramenům ještě dva okruhy edic přinášející listiny v plném rozsahu. V prvním případě jde o v zahraničí vydané diplomatáře, které však listiny buď přímo vydané českou nobilitou pro dnes zahraniční církevní instituce nebo dokládají vztahy v pohraničních oblastech, což je dáno mj. i odlišností dnešních hranic od hranic středověkých českých zemích. Listiny vzniklé na území Horních Rakous přináší edice *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*.²⁵ Vzhledem k období svého vzniku je i tato řada značně zastaralá, ale pro účely evidence a ověření základních informací poskytuje dostatečnou oporu. Ve stejné době byl vydán i první svazek diplomatáře Horní Lužice, jejíž církevní instituce byly s českým prostředím pevně spojeny.²⁶ Část hornolužického území ostatně spadala pod správu pražské diecéze. Stejně důležitý je slezský diplomatář *Codex diplomaticus Silesiae*. V něm vydané listiny obsahují informace o církevních donacích aristokracie moravsko-slezského pomezí. Diplomátář není chronologický, jak ostatní výše popsané, ale tematicky zpracovává v jednotlivých svazcích různé instituce, některé svazky přináší plný text listin, jiné jen ve formě regestů.²⁷ Tematické vydání listin jedné instituce nás posunulo k druhé skupině výše zmíněných edic. Jde právě o tento typ edice, která obsahuje listiny se vztahem k jedné instituci nebo malému regionu. V českém prostředí je takových diplomatářů (listářů) jen nemnoho a byly zpracovány především pro velká klášterní založení.²⁸

²⁴ Jde zejména o svazky *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* IV, ed. Antonín Boček, Olomouc 1845; CDM V, edd. Antonín Boček – Josef Chytil, Brno 1850; CDM VI, ed. Josef Chytil, Brno 1854; CDM VII/1, ed. Josef Chytil, Brno 1858; CDM VII/2, ed. Josef Chytil, Brno 1860; CDM VII/3, ed. Josef Chytil, Brno 1864. Zvláště ke svazkům, které editoval A. Boček je třeba přistupovat s obezřetností, v prvních svazcích, které řídil, bylo odhaleno větší množství novodobých padělků. O nich podrobněji Jindřich ŠEBÁNEK, *Moderní padělků v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306*, Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 27–28 a 455–499; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Kritický komentář k moravskému diplomatáři. Zpracování látky z III. svazku Bočkova moravského kodexu*, Praha 1952, xxv + 410 s.

²⁵ Sledované období je zachyceno v dílech *Urkundenbuch des Landes ob der Enns II*, Wien 1856; *UBLE III*, Wien 1862; *UBLE IV*, Wien 1867; *UBLE V*, Wien 1868.

²⁶ *Codex diplomaticus Lusatiae Superioris* I, ed. Gustav Köhler, Görlitz 1856.

²⁷ Pro sledované téma je nejdůležitější svazek *Codex diplomaticus Silesiae 10, Urkunden des Klosters Kamenz*, ed. Paul Pfothner, Breslau 1881 (Dále CDS). Další ojedinělé prameny budou zmíněny na patřičném místě textu.

²⁸ *Urkundenbuch des cistercienserstiftes b. Mariae V. zu Hohenfurt in Böhmen*, ed. Mathias Pangerl, Fontes rerum austriacarum XXIII, Wien 1865 (dále FRA XXIII); z rakouských klášterů s významným přeshraničním přesahem byl podobně zpracován klášter v Zwettlu *Das Stiftungen-Buch des Cistercienser-Klosters Zwettl*, ed. Johann von Frast, Fontes rerum austriacarum III, 1851; moderně pak *Urkundenbuch des Stiftes Schlägl*, ed. Istfried H. Pichler, Schlägl 2003. K této edici lze pak využít ještě přehled dostupný v Anna KUBÍKOVÁ, *Bohemikální listiny v archivu premonstrátského kláštera v hornorakouském Schläglu*, Archivní časopis, číslo 1,

Vedle diplomatářových edic budou při zpracování disertace využity i registrové edice a to tam, kde nejsou zpřístupněny listiny v plném znění. Půjde o řadu *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, především o díly II – V pokrývající období 1283–1350.²⁹ Výše zmíněné církevní knihy úředního charakteru byly edičně zpřístupněny samostatně. Edice jsou vesměs kvalitní a plně dostačují potřebám, které jsou na ně v souvislosti s touto disertací kladeny.³⁰ Zpřístupněny jsou i formulářové sbírky, k jejichž edicím se vrátíme na příslušném místě disertace, kde budou využity pro výklad. Vzhledem k omezenému využití nemá valný význam zde předkládat výčet jejich edic. Důležitým pramenem pro poznání světa donátorů a jimi obdarovaných kleriků a řeholníků zůstávají nekrologia a další prameny memoriálního charakteru. Nekrologia v českých zemích byla více či méně kvalitně vydána tiskem, přičemž jen některé tituly splňují nároky kritického vydání. Opět však lze prohlásit, že pro účely evidence a interpretace zbožných darů jsou jejich edice dostatečné. Na tomto místě upozorníme jen na ta nejvýznamnější.³¹ Obraz církevních donací dotváří též vyprávěcí prameny. Za nejpřínosnější lze považovat kroniky Kosmovu, Jarlochovu, Zbraslavskou, Žďárskou a Dalimilovu. Ve všech kronikách jsou větší či menší zmínky o darech církvi a o jejich společenském vnímání, případně další doplňující informace.³²

1999, s. 12–20. Diplomatařové edice jsou k dispozici ještě pro kláštery v Roudnici a na Zbraslavi. *Diplomatář kláštera blahoslavené Panny Marie řeholních kanovníků řádu sv. Augustina v Roudnici*, in: Věstník královské české společnosti nauk 1893, ed. Josef Emler, Praha; *Listář kláštera zbraslavského*, Historický archiv 23, ed. Ferdinand Tadra, Praha 1904. Dále existují tematicky vydané edice listin z různých institucí nebo případně bývají některé listiny nebo jejich malé soubory vydávány samostatně. Např. *Diplomatische Geschichte der aufgehobenen Klöster, Kirchen und Kapellen in der Hauptstadt Prag*, ed. Johann Nepomuk Zimmermann, Prag 1837 (dále DGK). Četné jednotlivé listiny a další záznamy byly vydány v periodiku *Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (dále MVGDB).

²⁹ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* II, ed. Josef Emler, Pragae 1882; *RBM* III, ed. Josef Emler, Pragae 1890; *RBM* IV, ed. Josef Emler, Pragae 1892; *RBM* V/1, ed. Jiří Spěváček, Praha 1958; *RBM* V/2, ed. Jiří Spěváček, Praha 1960; *RBM* V/3, ed. Jana Zachová, Praha 2000; *RBM* V/4, ed. Jana Zachová, Praha 2004; *RBM* V/5, ed. Jiří Spěváček – Jana Zachová, Praha 2005.

³⁰ *Libri erectionum archidioecesis Pragensis* I, ed. Klement Borový, Pragae 1873; *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem* I, ed. František A. Tingl, Pragae 1867; *Registra decimarum papalium*, ed. Václav V. Tomek, Praha 1873.

³¹ Poměrně časté je vydání nekrologia v rámci studie, která o něm pojednává. Tohoto přístupu jsou dokladem např. Ivan HLAVÁČEK, *Neznámý český klášter doby lucemburské (Duchcovské dominikánky ve světle klášterního nekrologia)*, Sborník archivních prací XXII, 1972, s. 163–182; Josef EMLER, *O nekrologiu kláštera sv. Anny*, Zprávy o zasedání královské české společnosti nauk v Praze, 1878, s. 69–79; Renáta SÁDLOVÁ, *Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických přípisků: jeden z méně užívaných pramenů ke klášterním dějinám*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2004; Tomáš ŠIMEK, *Česká nekrologia doby předhusitské jako historický pramen*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 1959; Josef EMLER, *Nekrologium Zlatokorunské*, Praha 1888; TÝŽ, *Necrologium Doxanense*, in: Věstník Královské české společnosti nauk 1884, Praha 1885, s. 83–144.

³² *Cosmae Pragensia Chronica Bohemorum*, ed. Bertold Bretholz, in: Monumenta Germaniae historica – Scriptores rerum bohemicarum, Nova series II, Berolini 1923; *Cronica domus Sarensis*, ed. Rudolf Mertlík, Brno 1964; *Chronicon Aulae Regiae*, in: Fontes Rerum Bohemicarum IV, ed. Josef Emler, Praha 1884; *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, ed. Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková,

I přes velké množství edičně zpřístupněného materiálu se při zpracování této disertace nebylo možné obejít bez studia archivních fondů. V mnoha případech je potřeba pracovat s originálními listinami, zejména tam, kde je registrový popis příliš stručný a neposkytuje všechny potřebné informace. Většina pramenů, které bylo třeba zkoumat v originále, se nachází v Národním archivu ČR a v Moravském zemském archivu. V obou jmenovaných archivech jde zejména o fond Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II., respektive v MZA o fondy s označením řady E.³³ Vedle zrušených klášterů jsou v obou zmíněných archivech uloženy písemnosti i dalších klášterů. Nepostradatelnou pomůckou je v tomto ohledu web Monasterium zpřístupňující listiny v dostatečné kvalitě pro základní výzkum. Zaměření archivního výzkumu na fondy klášterů odpovídá důrazu na evidenci darů ze strany dárců. Pro starší období, které je však dostatečně zpřístupněno edičně, platí, že se navíc většinou jedná o listiny vystavené příjemcem daru. Archivní fondy byly tedy především využity pro doplnění edic a pro ověření jejich úplnosti pokud jde o rozsah zpřístupněných listin.

Pramenem pro výzkum církevních donací jsou i kulturní památky. Ty je obvykle třeba zkoumat přímo v terénu (v případě nemovitých památek a čísteč movitých) či ve specializované instituci. Úřady České republiky vedou Ústřední seznam kulturních památek České republiky, který zahrnuje movité i nemovité památky.³⁴ Vedle těchto úředních seznamů je možné využít základní encyklopedické příručky poskytující dostatečný přehled o uměleckých památkách v České republice. Pro Moravu není bohužel příručka stále dokončena, ale i existující díly jsou cennou pomůckou.³⁵ Zde představená přehledová díla mají charakter databázových přehledů, proto je vhodné je zmínit v části týkající se pramenů. Moderní díla je v některých případech vhodné doplnit i staršími pracemi.³⁶ Zejména jde o rozsáhlou a nedokončenou

Praha 1988; *Letopisy Vincencia, kanovníka kostela pražského, a Jarlocha, opata kláštera milevského*, in: *Fontes Rerum Bohemicarum* II, ed. Josef Emler, Praha 1876.

³³ Pro orientaci v obou archivních fondech lze využít zpracované rejstříky. Jindřich ŠEBÁNEK, *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských*, Inventář pergamenů z let 1078–1471, Brno 1932; Karel BERÁNEK – Věra BERÁNKOVÁ, *Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II.*, Inventář SÚA, Praha 1973.

³⁴ Seznam nemovitých památek je dostupný z URL: <http://monumnet.npu.cz/monumnet.php> [7. 8. 2015]. Seznam movitých památek je přístupný pouze ve formě kartotéčních záznamů.

³⁵ Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech*, 1–4, Praha 1977, 1978, 1980, 1982; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 1–2, Praha 1994, 1999; Pavel VLČEK et al., *Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000; Pavel VLČEK et al., *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*, Praha 1996; Pavel VLČEK et al., *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha 1999; Růžena BAŤKOVÁ a kol., *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1)*, Praha 1998.

³⁶ *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém* (následně v *Republice československé*) byl vydáván jako jednotně řízená edice popisující movité i nemovité památky podle tehdejších politických okresů. Jednotlivé svazky měly své autory a vycházely obvykle česky i německy. Vydávání bylo zahájeno v roce 1897 a ukončeno roku 1937. Byly rozpracovány i další svazky, ale kvůli společenským změnám již nevyšly. V 90. letech 20. století a na počátku 21. století bylo vydáno několik z těchto dílů (v ČR i v Německu). Do roku 1937 byly takto popsány památky v 51 okresech.

řadou soupisů památek podle okresů, případně o další kompendia souhrnného charakteru mapující různé druhy uměleckých památek, u nichž lze předpokládat vazbu na církevní donace.³⁷ K jednotlivým architektonickým objektům nebo skupinám objektů existuje velké množství literatury, není účelem tohoto přehledu zde vypočítávat veškerou publikační činnost ke všem objektům a artefaktům, které mají přímý nebo nepřímý vztah k darům církvi. Představená přehledová díla přináší i odkazy na další literaturu, v případě potřeby bude zmíněna na příslušném místě.

1.2 Bibliografický přehled

Literatura věnující se darům církvi je v čase velmi roztržštěná. Vyplývá to i z faktu, že teoretických i metodologických východisek, jak zkoumat zbožné dary, se v průběhu doby objevilo více a vzájemně koexistovaly. Lexikon des Mittelalters shrnuje, že při studiu tématu zbožných darů ve středověku dominoval od 19. století právně historický přístup. Až v poslední čtvrtině 20. století začal převažovat směr výzkumu zaměřený na sociální dějiny.³⁸ Zbožné dary patří k oněm proprietám středověku, které by valná část z nás možná zmínila bez zdoluhavého přemýšlení jako něco zcela typického, ostatně časem získaly u některých badatelů pověst jako jeden z úpadkových jevů společnosti. Jako na obvyklý, běžný až všední jev středověké společnosti na dary církvi dlouho pohlíželo i historiografické bádání.

Darů církvi si historikové vždy všímali, ale využívali je jen tak, aby mohli lépe proniknout k tomu, co je zajímalo primárně, tedy ke genealogii šlechty, k právním náležitostem vlastnictví majetku, sloužily jako východiska k prosopografickým studiím, k bádání nad majetkovými poměry či ke snaze analyzovat politické události, které byly s dary, dárci či příjemci spojené. Vedle toho existuje nyní již velmi rozsáhlá, mnohdy v pravdě interdisciplinární literatura, která na dary církvi nazírá jako na komplexní jevy s mnoha přesahy, přičemž každá větev bádání akcentuje různé motivy. Janet L. Nelson ve sborníku *The Languages of Gift* konstatovala, že odborná literatura k otázce darů církvi je dnes již tak rozsáhlá, že ji nelze (a ani to nemá význam) v úplnosti popsat a komentovat.³⁹ S tímto názorem nelze než souhlasit. I přesto pokusy o soupis publikovaných titulů k tématu existují, většinou jako součást obsáhlejších analytických prací.⁴⁰ Není cílem této kapitoly ani celé

³⁷ Např. Karel KIBIC – Vojtěch VANĚK, *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku*, Praha 2012; Tomáš KOUTEK, *Románské kostely Čech*, Praha 2014; Anežka MERHAUTOVÁ – Dušan TŘEŠTÍK, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1984; Zuzana VŠETEČKOVÁ et al., *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*, Praha 2011.

³⁸ *Lexikon des Mittelalters* 8, Stuttgart 1997, sl. 178.

³⁹ *The Languages of Gift in the Early Middle Ages*, edd. Wendy Davies – Paul Fouracre, Cambridge 2010, s. 1.

⁴⁰ Eliana MAGNANI, *Les médiévistes et le don*, *Revue du MAUSS* 31, 2008, s. 525–544; Anna ADAMSKA, *Developments in Memoria-Research in East Central Europe*, *Medieval Memoria Research* 6, 2010, s. 1–14. Citováno podle http://mmr.let.uu.nl/pdf/Adamska-Developments_in_Memoria-Research.pdf [15. 5. 2015]; Beate

disertace přinést kompletní bibliografický přehled tématu. Budou představena hlavní díla, která formovala vývoj výzkumu a poznání, dále ta, která ilustrují postupný vývoj a přijímání trendů a samozřejmě také ta, jejichž obsah je pro směřování disertace podstatný. Na druhou stranu nebudou v této kapitole zmiňovány některé práce k dílčím tématům, pokud se netýkají metod a způsobů výzkumu fenoménu zbožných darů.

Středověké dary církvi jsou součástí mnohem širěji pojatého tématu darování, ať už jde o středověk nebo obecně bez vymezení epochy. Přehledy darů (spíše jednotlivých aktů, než komplexní přehled), případně popisy příběhů s nimi spojených lze ve střední Evropě nalézt v mnoha dílech barokní historiografie převážně regionálního charakteru.⁴¹ Než však vývoj dospěl k speciálnímu výzkumu darů církvi ve středověku, zaměřovali se dlouhou dobu badatelé na obecnou otázku procesů darování a na význam darů pro fungování lidské společnosti.⁴² Za zlom pro bádání o darech je mnohými považováno vydání studie *Essai sur le don* antropologa Marcela Mausse v roce 1924. Na jeho dílo se odkazuje většina badatelů, kteří se středověkými zbožnými dary následně zabývali. Okouzlení Maussovým přístupem na druhou stranu vedlo k částečnému odsunutí předešlých výsledků bádání evropských, především německých, vědců, kteří se otázce zejména středověkých darů věnovali již před rokem 1924. Navíc Maussova práce pronikla a do určité míry opanovala myšlení historiků až v 60. letech 20. století. Oba přístupy, tedy ten vycházející z právních dějin i antropologický, však mají některé styčné body a pokusíme se na ně poukázat.

Zájem o otázku darování se v medievistice neomezuje jen na dary církvi, ale dary hrají důležitou roli i v oblasti výzkumu panovnických a dalších dvorů, otázky reprezentace obecně nebo též v bádání o vztahu vazal a lenní pán. Toto pojmání darů má snad ještě větší význam, než úžeji vymezené téma zbožných darů. Jak již bylo výše řečeno, speciální výzkum zaměřený na dary církvi ve středověku je až otázkou 20. století. Otázka darů byla nejdříve zkoumána v obecné rovině. Z povahy věci se k tématu vyjadřovali nejčastěji filosofové, ekonomové a právníci. Otázce daru se věnoval už např. Thomas Hobbes.⁴³ V průběhu 18. a

WAGNER-HASEL, *Egoistic Exchange and Altruistic Gift: On the Roots of Marcel Mauss' Theory of the Gift*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 141–171; A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 10–35; Arnold ANGENENDT, *Německá medievistika o náboženství, církvi a liturgii*, Český časopis historický 100/4, 2002, s. 741–773, zvláště s. 766–777; shrnutí německých diskusí přinesl Lorenz Sebastian BENKMANN, *Schenken als historisches Phänomen*, in: *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*, ed. Hans-Werner Goetz, Darmstadt 1999, s. 206–212.

⁴¹ V českém prostředí věnoval donacím pozornost např. Bartoloměj Paprocký z Hlohol, zejména v díle Bartoloměj PAPROCKÝ Z GLOGOL, *Diadochos II., O stavu panském a rozmnožení jeho a odkud který Rod a Erb do tohoto království přišel*, Praha 2005.

⁴² Moderní literatura se často zabývá dary v celé středověké společnosti a darů církvi si všímá jako jedné z kategorií, většinou pod názvem dary *Pro anima*.

⁴³ Thomas HOBBS, *Leviathan*, ed. Richard Tuck, Cambridge 1996, s. 94–96, 105–106.

počátku 19. století pak i mnozí další. Za všechny lze jmenovat Jamese Milla, Edmunda Burkeho nebo Friedricha Lista.⁴⁴ Jejich úvahy však většinou neopustily hranice obecného se-
tázání po vysvětlení motivací darů a mechanismů, které mají či naopak nemají pro budování a
udržení společnosti.

Oproti tematicky široce vymezené předešlé skupině přinesl nový pohled Jacob Grimm,
který se s ohledem na právní předpisy zaměřil na užívání darů v konkrétní epoše, byť šlo opět
jen o darování jako proces. V roce 1848 se pokusil popsat rozdíly v chápání darů ve staré
germánské společnosti oproti pravidlům římského práva a postavil je do opozice.⁴⁵ I další
tehdejší studie o darech z pohledu právních dějin vycházely ze základů, které načrtl J. Grimm.
Oživení zájmu o historii různých právních aktů přinesly práce na novém občanském zákoníku
v Německu, mnohá díla z tohoto období lze zastřešit příslušností k historické právní škole
(*die historische Rechtsschule*), konkrétně k její větvi zaměřené na středověké právo
v německém prostoru (tzv. germánská větev). V 80. a 90. letech 19. století se tak objevily
další práce z právních dějin zaměřené na dary a darování v různých epochách.

Významně k poznání problému přispěl Karl von Amira, jenž se zabýval srovnáním
darů ve středověkém Švédsku a dalších germánských společnostech s moderní dobou.⁴⁶ Vedle
jiných typů darů zařadil do svého srovnání i dary za spásu duše (*Seelengabe*).⁴⁷ Další
příspěvek do diskuse nabídl Richard M. Meyer, který v roce 1898 uveřejnil krátkou studii
v časopise *Zeitschrift für Kulturgeschichte*.⁴⁸ Jde zřejmě o první pokus shrnout předmoderní
formy darování, přičemž autor výrazně kritizoval poměry v moderní společnosti své doby a
vyzvedl formy v předmoderní společnosti. V kritice individualismu i v tématu na Meyera
navázal Otto von Gierke. Také on se na fenomén daru zaměřil především v ohledu
na soudobé německé právo byť s rozsáhlými historickými exkurzy.⁴⁹

Druhou větev německé historické právní školy představovali na konci 19. století
experti vycházející z římského práva. Na rozdíl od svých kolegů kladli menší váhu na
společenskou kritiku a nevěnovali se v takové míře ani tématům, jako je výměna darů.

⁴⁴ O jejich pohledu na dar podrobněji Harry LIEBERSOHN, *The Return of the Gift. European History of a Global Idea*, Cambridge 2011, zejména s. 10–43.

⁴⁵ Jacob GRIMM, *Ueber schenken und geben* in: *Kleinere Schriften 2: Abhandlungen zur Mythologie und Sittengeschichte*, Berlin 1865, s. 173–210. Původní vydání vyšlo v roce 1848.

⁴⁶ Karl von AMIRA, *Nordgermanisches Obligationenrecht, 1. díl: Altschwedisches Obligationenrecht*, Leipzig 1882; Karl von AMIRA, *Nordgermanisches Obligationenrecht, 2. díl: Westnordisches Obligationenrecht*, Leipzig 1895.

⁴⁷ TÝŽ, *Nordgermanisches Obligationenrecht 1*, s. 508–509.

⁴⁸ Richard M. MEYER, *Zur Geschichte des Schenkens*, *Zeitschrift für Kulturgeschichte* 5, 1898, s. 18–29.

⁴⁹ Otto von GIERKE, *Deutsches Privatrecht 2. Schuldrecht*, München und Leipzig 1917. K jeho dílu Otto G. OEXLE, *Otto von Gierkes Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Ein Versuch wissenschaftsgeschichtlicher Rekapitulation*, in: *Deutsche Geschichtswissenschaft um 1900*, ed. Notker Hammerstein, Stuttgart 1988, s. 193–217.

Nicméně i ty mezi nimi nakonec získaly pozornost. Šlo především o publikace H. Burckharda, podle kterého byla i v římském právu (*mancipatio donationis causa*) přítomna reciprocita darů, jen nebyla doslovně vyřčena.⁵⁰ Na druhou stranu právě římské právo podle Burckharda umožnilo moderní pojetí daru jako jednostranného aktu. Tímto výčtem nebyli přirozeně postihnuti všichni autoři počítaní k historické právní škole. K darům se vyslovovali i další, víceméně v intencích, které zde byly zmíněny. Za všechny jmenujme Rudolfa von Jhering.⁵¹

V 80. a 90. letech 19. století se v německém prostředí dary nezabývali jen teoretici historické právní školy, ale i odlišně zaměřeni právníci a další společenští vědci. Mezi právníky zaujal přední místo Lothar von Dargun.⁵² I on však vycházel ze stanovisek historické právní školy. Jeho přístup byl v plné míře poplatný době, ve které tvořil. Snažil se např. daně představit jako masivní systém darů a protidarů ve vztahu občan a stát/ komunita. Jako východisko ve sporu egoismu a altruismu navrhl vzájemnost, kterou dokládal právě na darech.⁵³ V roce 1915 publikoval Georg Schreiber studii o ordálech ve francouzských klášterech, ve které mj. dospěl k závěru, že dary za modlitby za mrtvé, pohřbení na význačném místě a podobně jsou formou recipročního obchodu, kdy se směňují duchovní služby za materiální protihodnotu, která umožňuje tyto služby lépe vykonávat.⁵⁴ V linii načrtnuté G. Schreiberem pokračovali počátkem 20. století i další badatelé. Zmínit lze Rosu Begert-Figi a Willibalda Jordena.⁵⁵ Zvláště práce první zmíněné stojí za pozornost, protože se pro téma nezvykle vymanila z omezení na raný středověk.

Jak již bylo řečeno, kromě právníků nepatřících k historické právní škole byl v tomto období dar důležitým momentem děl i dalších humanitních vědců snažících se popsat fungování a vývoj společnosti. Protože ani tito badatelé se nezaměřovali na dary středověké

⁵⁰ H. BURCKHARD, *Zur Begriff*, dále TÝŽ, *Die Stellung der Schenkung im Rechtssystem*, Würzburg 1891.

⁵¹ Rudolf von JHERING, *Der Zweck im Recht*, Leipzig 1877.

⁵² Lothar von DARGUN, *Soziologische Studien I. Egoismus und Altruismus in der Nationalökonomie*, Leipzig 1885.

⁵³ TAMTÉŽ, s. 71.

⁵⁴ Georg SCHREIBER, *Kirchliches Abgabenwesen an französischen Eigenkirchen aus Anlaß von Ordalien (oblationes campionum, oblationes pugilum, oblationes bellorum, oblationes ludiciorum) zugleich ein Betrag zur gregorianisch-kluniazensischen Reform und zur Geschichte und der Liturgik Traditionsnotizen*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 5, 1915, s. 414–483, zde s. 437–443 a 461–465; přetištěny v *Gemeinschaften des Mittelalters: Recht und Verfassung, Kult und Frömmigkeit*, Münster – Regensburg 1948, s. 151–212; k tématu se ještě několikrát vrátil TÝŽ, *Kluny und die Eigenkirche: zur Würdigung der Traditionsnotizen des hochmittelalterlichen Frankreich*, Archiv für Urkundenforschung 17, 1941, s. 359–418.

⁵⁵ Rosa BEGERT-FIGI, *Gabe und Gegengabe in den Kirchengutsurkunden der Zürcher, Thurgauer und St. Galler Urkundenbücher von den Anfängen bis ins Jahr 1336*, Zürich 1927; Wilibald JORDEN, *Das cluniazensische Totengedächtniswesen vornehmlich unter den drei ersten Äbten Berno, Odo und Aymard (910–954)*, Zugleich ein Beitrag zu den cluniazensischen Traditionsurkunden (Münsterische Beiträge zur Theologie 15), Münster 1930, s. 94.

církvi, budou vybráni jen někteří, reprezentující možné přístupy, které jsou ostatně značně podobné. Ač bylo řečeno, že se nezaměřovali na středověké dary církvi, jsou jejich závěry důležité pro mladší autory a jejich zařazení do přehledu je tudíž zcela oprávněné. Šlo vesměs o autory kritizující čistě ekonomicky pojaté vztahy ve společnosti. Dary a další sociální vztahy lehce nepřevoditelné na majetkovou hodnotu považují za prvky řídící fungování starých společností dříve, než byly ovládnuty tržní ekonomikou nebo zanikly. Zmínit je třeba především amerického archeologa a etnografa Lewise H. Morgana, který se zaměřil na severoamerické indiány.⁵⁶ Jeho dílem pak byl významně ovlivněn Friedrich Engels a jeho spis o rodině.⁵⁷ Oproti tržní ekonomice argumentoval právě komunitními vztahy, ve kterých ekonomika založená mj. na významné úloze darů hraje důležitou roli.⁵⁸ Úloha darů v ekonomické výměně starých společností byla tématem i pro ekonoma Karla Büchera. V roce 1893 publikoval studii dlouhodobě ceněnou jako základ teorie netržní ekonomiky založené na vzájemné výměně a darech.⁵⁹ V této práci položil teoretické základy ekonomie daru, kterou ve 20. století aktivně rozpracovali antropologové a až dosud nalézají ohlas mezi ekonomy a filozofy. O autorech vycházejících z teorií K. Büchera se podrobněji zmíníme v další kapitole, protože se jejich díla bezprostředně nedotýkají otázky darů církvi ve středověku.

Další velkou oblastí zájmu nejen německých historiků a právníků, která měla velký vliv na bádání o středověkých zbožných darech, se stala debata chronologicky současná s diskusí o římském a germánském právu. Jejím rámcem bylo právo kanonické (respektive proces jeho vývoje a prosazení) a ústředním motivem pak otázka tzv. vlastnické církve (*Eigenkirche*). Jinými slovy by se dalo říct, že šlo o další součást debat o germánském právu a jeho uplatňování ve středověku. Základem bylo vyjasnění právního postavení majetku, který spravovala církev, tedy jednotlivé kostely a částečně i kláštery či jiné instituce, bez ohledu na právní titul, na jehož základě ho získala, a také bez ohledu zda se jednalo o temporální či spirituální oblast vlastnictví. Postavení vlastnických kostelů vycházelo z germánského pojetí pozemkového vlastnictví. Téma otevřel ve své přednášce roku 1894 Ulrich Stutz, který studium v dané oblasti dále rozvíjel.⁶⁰ Zvláště pro období raného středověku byla vlastnická církev důležitým konceptem, který vysvětloval otázku faktické držby majetku, který byl

⁵⁶ Lewis H. MORGAN, *Ancient Society*, New York 1877.

⁵⁷ Friedrich ENGELS, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, Hottingen – Zürich 1884, zejména s. 95–97, 110–112.

⁵⁸ H. LIEBERSOHN, *The return*, s. 87–90.

⁵⁹ Karl BÜCHER, *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen 1893.

⁶⁰ U. STUTZ, *Die Eigenkirche*; TÝŽ, *Gratian und die Eigenkirchen*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 1, 1911, s. 1–33.

darován na zbožné účely. Především v německojazyčné literatuře (ale nejen v ní) docházelo a dochází často k zaměňování pojmů vlastnická církev (kostel) a založení (*Stiftung*, *Eigenkirche*). Do určité míry jde o zaměňování oprávněné, ale podstatné rozdíly zůstávají. Tyto pojmy se týkají různých konceptů a historických jevů, byť je často nalézáme jako synonyma.⁶¹

Pro následující období pak hraje důležitou roli otázka patronátních práv, která na výzkum vlastnické církve navazuje.⁶² Koncept vlastnické církve si získal široký ohlas a byl brzy integrován do hlavního proudu historiografie v Evropě i mimo ni.⁶³ V českém prostředí byl koncept vlastnické církve přijat již brzy po svém představení. Nejtypičtější ukázkou klasického pojetí vlastnické církve v českých dějinách je nadace hradského správce Mstiše, která se tak v historiografii stala vzorovým příkladem.⁶⁴ Nicméně kvůli omezenému množství pramenů se většina právních historiků, kteří se zabývali poměry české středověké církve, zaměřovala spíše na vrcholný a pozdní středověk, kde již o vlastnické církvi nelze hovořit. To co z ní v právu a poměrech k majetku zůstalo, se projevilo v konceptu patronátních nebo také zakladatelských práv.⁶⁵

Problematika darů nebyla však zkoumána pouze právníky. Velkou pozornost jim věnovali i antropologové, zpočátku především němečtí. Už na konci 19. století se o koncept daru ve společnosti zajímali etnologové a na scénu vstoupili též sociologové. Jejich pohled se do jisté míry liší od náhledu právních historiků. Zatímco ti odvozují veřejné a z části i soukromé dary z právního zakotvení, jako součást obchodních, společenských a náboženských vztahů, etnologové kladou do popředí sociální vazby a reciprocitu ukotvenou

⁶¹ O distinkci mezi oběma pojmy Michael BORGOLTE, *Stiftergrab und Eigenkirche. Ein Begriffspaar der Mittelalterarchäologie in historischer Kritik*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 13, 1985, s. 27–38; Claudia MODELMOG, *Stiftung oder Eigenkirche? Der Umgang mit Forschungskonzepten und die sächsischen Frauenklöster im 9. und 10. Jahrhundert*, in: Gestiftete Zukunft im mittelalterlichen Europa. Festschrift für Michael Borgolte zum 60. Geburtstag, edd. Wolfgang Hushner – Frank Rexroth, Berlin 2008, s. 215–243.

⁶² Peter LANDAU, *Ius Patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Köln – Wien 1975.

⁶³ Shrnutí evropského výzkumu fenoménu vlastnické církve podala Susan WOOD, *The Proprietary Church in the Medieval West*, Oxford 2006; téma zbožných nadání středověké církvi je zde podnětně zachyceno z hlediska emancipace církve na světských patronech na s. 851–921, ovšem pouze z hlediska západní Evropy.

⁶⁴ O ní nejnověji Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 48–165 a TÝŽ, *O rané šlechtě v českých zemích. Malý náčrt velkého tématu*, in: Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít, edd. Eva Doležalová – Petr Meduna, Praha 2011, s. 61–66, zde s. 62. Sledování jevů spojených s existencí vlastnických kostelů je také součástí výzkumu existence tzv. tribunových kostelů. Ze současných autorů k tématu např. Tomáš VELÍMSKÝ, *Exegi monumentum. Svědectví pozdně románského tribunového kostela sv. Mikuláše v Potvorově*, in: Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít, edd. E. Doležalová – P. Meduna, s. 67–84. Dále se tribunovým kostelům věnují např. Dalibor Prix a Robert Gája.

⁶⁵ Starší výzkumy shrnul v českém prostředí Václav VANĚČEK, *Základy postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, I–III, Praha 1933, 1937, 1939; nověji pak Tomáš BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005, zvláště s. 17–19, 49–53.

v přirozenosti vztahů ve společnosti. Publikace Heinricha Schurtze z roku 1898 se zaměřila na souvislosti darů a vývoje obchodu.⁶⁶

Autor dospěl k závěru, že dary nejsou projevem obchodní výměny, ale jedná se o budování společenských vazeb na bázi přátelství a vzájemného respektu.⁶⁷ Podobný postoj zaujal i Wilhelm Grönbech ve svém zpracování kulturních dějin Germánů, i když systém darů chápe spíše jako náhradu trhu. Zaměřil se především na dary mezi přáteli, formální dary zakotvené v pravidlech společnosti jako jsou např. dary dávané při svatbě apod.⁶⁸ Význam recipročních darů pro budování vztahů ve společnosti ocenil v disertační práci též Wilhelm Gaul.⁶⁹ Společenskovědní výzkum v Německu po roce 1918 zaměřil svou pozornost jiným směrem, otázka darů ustoupila spíše do pozadí jak v širší oblasti společenských věd, tak i ve specializovaných kategoriích jako je medievistika, byť např. G. Schreiber publikoval ještě několik prací, ve kterých se vrátil k svému názoru na zbožné dary. I přes velkou šíři poznatků a oborovou pestrost nevedly výzkumy německojazyčných vědců k dalšímu pokračování a i němečtí historikové závěru 20. století využívají podobné metodologické přístupy, jako jejich západoevropští a američtí kolegové, avšak výraznější ohlas právních dějin v jejich díle lze i tak zaznamenat.⁷⁰ Neznamená to však, že by výzkumy německých badatelů zcela zapadly, např. Marc Bloch se odkazoval na K. von Amiru, Marcel Mauss také zřejmě znal závěry některých výše zmíněných badatelů, např. práci R. Meyera nebo právě K. von Amiry.

V roce 1924 publikoval francouzský sociolog a antropolog Marcel Mauss studii *Essai sur le don*, v níž se zaměřil na dar jako takový.⁷¹ Na základě výzkumu především domorodých kultur na pacifických ostrovech se pokusil o charakteristiku daru jako sociálního fenoménu

⁶⁶ Heinrich SCHURTZ, *Grundriß einer Entstehungsgeschichte des Geldes*, Beiträge zur Volks- und Völkerkunde 5, Weimar 1898, zvláště s. 65–69, 75–76.

⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 65–66.

⁶⁸ Wilhelm GRÖNBECH, *Kultur und Religion der Germanen*, 2, Darmstadt 1991, především s. 7–28 a s. 55–60; původní vydání vyšlo v letech 1909–1912 v Dánsku. Jeho dílo si uchovalo vliv až do 2. poloviny 20. století, kdy se na něj odkazovali i někteří historici školy Annales.

⁶⁹ Wilhelm GAUL, *Geschenk nach Form und Inhalt im besonderen Untersucht an afrikanischen Völkern*, Braunschweig 1914.

⁷⁰ Za nejvýznamnější lze považovat studie: Wolfgang HARTUNG, *Adel, Erbrecht, Schenkung. Die strukturellen Ursachen der frühmittelalterlichen Besitzübertragungen an die Kirche*, in: Gesellschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Bosl zum 80. Geburtstag, ed. Ferdinand Seibt, München 1988, s. 417–438; Joachim JAHN, *Tradere ad sanctum. Politische und gesellschaftliche Aspekte der Traditionspraxis im agilolfischen Bayern*, in: Gesellschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Bosl zum 80. Geburtstag, ed. Ferdinand Seibt, München 1988, s. 400–416; Michael BORGOLTE, *Die Stiftungen des Mittelalters*, ZRG 105, Kanonistische Abteilung LXXIV, 1988, s. 71–94; Hans LIERMANN, *Handbuch des Stiftungsrechts, I. Band: Geschichte des Stiftungsrechts*, Tübingen 1963; sborník *Nobilitas. Funktion und Repräsentation, des Adels in Alteuropa*, edd. O. G. Oexle – W. Paravicini, Göttingen 1997; Gerd ALTHOFF, *Geschichtsbewusstsein durch Memorialüberlieferung*, in: Hochmittelalterliches Geschichtsbewusstsein im Spiegel nicht-historiographischer Quellen, ed. Hans-Werner Goetz, Berlin 1998, s. 85–100.

⁷¹ Marcel MAUSS, *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*, L'Année Sociologique, 1925, s. 30–180 Český překlad Marcel MAUSS, *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*, Praha 1999.

recipročního charakteru. Charakterizoval ho jako celospolečenský fenomén (*phénomène social total*) s mnoha pravidly a dopady na vztahy v rámci společnosti. Maussovo dílo vzniklo na základě pozorování a srovnávání archaických neevropských kultur a výsledky tohoto bádání byly vztaženy i na další starší struktury. Jeho dílo je třeba chápat v kontextu výzkumu antropologa Bronisława Malinowského, který svůj výzkum zaměřil na archaické kultury jižního Pacifiku a své stěžejní dílo na toto téma vydal již dva roky před Maussem.⁷² I on v něm věnoval podstatné pasáže vnímání daru ve zkoumaných společenstvích, funkcím daru a fungování recipročních vazeb. V meziválečném období získaly Maussovy i Malinowského závěry pozornost především mezi antropologickou a sociologickou vědeckou obcí. Ostatně Mauss se v mnohém snažil jen rozvíjet odkaz svého strýce Émila Durkheima, jedné z nejvýznamnějších osobností dějin sociologie.

Mauss dar vnímal jako něco, co nastoluje vztah mezi lidmi nebo skupinami lidí. Ve své knize podal obecný výklad bohatého etnografického materiálu o povaze a formách dávání darů v různých společnostech. Podle něho mají slavnostní (okázalé) dary jiný smysl než směnu předmětů, což však neznamená, že by dar mohl zůstat neoplačen. Dar je pro Mause reprezentací procesů, které se odehrávají ve společnosti. Maussova teorie dlouhou dobu oslovovala pouze jeho kolegy v rámci oboru, až později si získala i mezioborové uznání, k čemuž došlo s odstupem několika desítek roků.⁷³ Maussovy závěry si postupně nacházely cestu k uším francouzských historiků.⁷⁴ Zřejmě jako první se jimi inspiroval Marc Bloch ve svém slavném díle *La société féodale* z roku 1940.⁷⁵ Ač Mausse přímo necitoval (na rozdíl od K. von Amiry, ale toho jen ve spojitosti s právními rozbory germánského práva v jiné oblasti, než jsou dary), zmiňoval se na několika místech o etnologích a etnografech a to dokonce ve spojitosti s dary, s okázalou a veřejně projevovanou štědrostí až marnotratností králů a vysoké šlechty. Až rozmařilé plýtvání dary při různých příležitostech přirovnával Bloch k závěrům etnografů, přičemž můžeme oprávněně předpokládat, že jde o narážku právě na Mause a jeho následovníky.⁷⁶ Ovšem i v tomto případě se jedná jen o úvahy týkající se světské společnosti,

⁷² Bronisław MALINOWSKI, *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*, London 1922. Malinowski byl v mnoha ohledech spoluvůrce Maussových závěrů, protože Mauss při formulaci svých postulátů vycházel z jeho terénních pozorování.

⁷³ A i přesto má mnoho kritiků, jejichž reprezentativní výčet ukazuje např. B. WAGNER-HASEL, *Egoistic Exchange*, s. 141, pozn. 3. Poměrně dlouhou dobu představovalo Maussovo dílo ve francouzské sociologii spíše jen vedlejší směr výzkumu, protože dlouhodobě jí dominoval strukturalismus, jehož představitelé, kteří patřili k Maussovým kritikům (zejména C. Lévi-Strauss, který však zároveň Mause ctil a jeho díla si obecně vážil). Až s částečným ústupem strukturalismu v 70. letech se Maussovi dostalo větší pozornosti.

⁷⁴ Teoretické pojednání o daru proniklo do prací sociologů, ekonomů i historiků, vyslovovali se k němu zástupci i jiných oborů, např. Émile BENVENISTE, *Don et échange dans le vocabulaire indo-européen. Problèmes de linguistique générale*, Paris 1966, s. 317.

⁷⁵ Marc BLOCH, *La société féodale*, Paris 1982; česky Marc BLOCH, *Feudální společnost*, Praha 2010.

⁷⁶ TÝŽ, *Feudální společnost*, s. 320.

i když styčné body s moderní interpretací zbožných darů lze v Blochově díle nalézt.

Od Blochova popisu je však k zbožným darům daleko. I nadále bylo toto téma bez většího zájmu, respektive nebylo mezi historiky bráno jako téma, které může přinést něco podstatného. Určitý změnu přinesla až 50. let 20. století. V roce 1959 vydal Philip Grierson článek *Commerce and the Dark Age: A Critique of the Evidence*, ve kterém použil právě Maussovy teorie pro vysvětlení převodů majetku.⁷⁷ Ani zde se však nejednalo o dary církevním institucím, ale o darování v rámci světské společnosti, což je ostatně směr, který byl výše již popsán a stále je rozvíjen. V této době se také oživil zájem o vztahy mezi kláštery a jejich patrony a o podstatu zbožných darů – tedy spoluúčast na požehnání celého klášterního společenství.⁷⁸

Skutečně velký zlom však znamená přelom 60. a 70. let 20. století. Tehdy se otázka daru a jeho role začala opět dostávat do popředí zájmu zejména historiků (ale i dalších badatelů) spojených se školou Annales.⁷⁹ Maussův rozbor možností, příčin a funkcí darů v archaických společnostech byl pro ně podnětný, protože odpovídal jevům, které sledovali. V roce 1972 publikoval svoji zásadní studii *Kategorie středověké kultury* Aaron Gurevič. Tak jak mu společenské okolnosti dovozovaly, vědomě navázal na postupy školy Annales včetně jejich ovlivnění dalšími vědními disciplínami. Gurevič se přímo odvolával na Maussovo dílo, o čemž kromě citací svědčí též název jedné z kapitol „Dar si vždy odplaty žádá ...“.⁸⁰ Zaměřil se zejména na dary v rámci světské společnosti, ale neopomněl ani dary církvi, byť si jich povšiml jen jako nástroje pro upevnění postavení feudálních vlastníků.

Přímo k darům církvi ve středověku obrátil pozornost Georges Duby, když se počátkem 70. let pokusil prozkoumat dary na zbožné účely v rozsahem drobné studii *Prendre, donner, consacrer*.⁸¹ S odvoláním na Maussa i na Griersona se snažil popsat koloběh daru ve společnosti, postihnout úlohy štědrosti a vtahy majetku a služeb. Duby rozeznal v systému fungování feudální společnosti podobné rysy, jaké popsal v rámci své teorie Mauss.⁸² Naznačil také rozdíly ve fungování středověké ekonomiky, kterou rozpracovali další medievisté pod pojmy ekonomika daru a ekonomika trhu, přičemž hranicí jim byl podle

⁷⁷ Philip GRIERSON, *Commerce and the Dark Age: A Critique of the Evidence*, Transaction of the Royal Historical Society 9, 1959, s. 123–140.

⁷⁸ Susane WOOD, *English Monasteries and their Patrons in the Thirteenth Century*, Oxford 1955; Howard E. J. COWDRY, *Unions and Confraternity with Cluny*, Journal of Ecclesiastical History 16/02, 1965, s. 152–162.

⁷⁹ É. BENVENISTE, *Don et échange*; Jacques H. MICHEL, *La gratuité dans le droit remain*, Bruxelles 1962; Juliusz BARDACH, *La donation réciproque en Lituanie aux XVe et XVIe siècles*, Studi in onore di Edoardo Volterra I, 1969, s. 707–723.

⁸⁰ Арон Яковлевич ГУРЕВИЧ, *Категории средневековой культуры*, Москва 1972; česky Aron Jakovlevič GUREVIČ, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978, s. 167–177, dále pak s. 192–200 a 212.

⁸¹ G. DUBY, *Prendre*, s. 60–69.

⁸² TAMTÉŽ, s. 63.

Blochovy chronologie středověku rok 1050. Ve stejné době (v roce 1972) uveřejnil svoji práci badatel Joel Rosenthal, který si všímal filantropické aktivity šlechty ve 14. století, přičemž se částečně odvolával i na Mausse.⁸³ Tato práce je v celkovém kontextu částečně netypická ve výběru sledovaného období. J. Rosenthal poukázal především na to, že za zbožné dary je možné považovat mnohem více aktů, než jen ty, které jsou tak odůvodněné. A na druhou stranu zdůraznil, že mnoho zbožných nadání mělo jiný účel, než jen projev zbožnosti. Zároveň upozornil na mnoho praktických poznatků, které se k darům církvi pojí, především na to, jakým způsobem jsou vybírány obdarované instituce.⁸⁴ Pro Rosenthala byly dary velmi dobrým ukazatelem změn ve společnosti, vývoje dobového právního a náboženského myšlení, měly duchovní, ekonomické i sociální pozadí.⁸⁵

Lze říci, že v 70. letech 20. století se Maussova teorie stala pro mnoho medievistů podnětem k novému pohledu na dosavadní poznatky. Zároveň se však více než názorně ukázalo, že ani tradice školy německých právních historiků není mrtvá.⁸⁶ Oba přístupy, tedy právně-historický i antropologicko-sociologický skloubil Philippe Jobert ve studii *La notion de donation*, která byla vydána v roce 1977. Respektive abychom se vyjádřili přesněji, oba tyto směry Jobertovu práci ovlivnily, ovšem je otázkou, do jaké míry se je snažil integrovat aktivně, spíše lze doporučit přidržet se interpretace, že zde tato vědomá snaha nebyla. V knize se zaměřil hlavně na praxi ve Franské říši za vlády Merovejců, zabýval se otázkou, jaký význam měly dary pro formování tehdejší společnosti, ale neopominul ani právní a duchovní podmínky pro raně středověké dary. Vedle obecné funkce daru ve společnosti sledoval speciálně i dary *pro anima*. Tímto vlastně otevřel v rámci výzkumu darů speciální oblast, která je tématem této disertace.⁸⁷ Pro Joberta šlo o druh spirituálního obchodu.⁸⁸ Podobně dary ve stejné době hodnotil americký historik Lester K. Little v knize o ekonomice středověké Evropy.⁸⁹ V této knize rozpracoval tezi o dvou ekonomikách evropského středověku, kterou naznačil už G. Duby. Rozlišoval dva typy ekonomiky, ekonomiku daru a ekonomiku trhu, přičemž hranici viděl právě v období kolem roku 1050. Little kladl důraz na zásadní odlišnosti mezi těmito typy ekonomik, především na to že v ekonomice daru šlo

⁸³ J. T. ROSENTHAL, *The Purchase*.

⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 124, 127.

⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 130.

⁸⁶ Tato tradice ostatně nikdy zcela nezapadla, ve Francii zájem o její přístup ožil již v 50. letech 20. století. Georges CHEVRIER, *Évolution de la notion de donation dans les chartes de Cluny du IXe à la fin du XIIe siècle*, in: À Cluny. Congrès scientifique, Dijon 1950, s. 203–209; TÝŽ, *Remarques sur la distinction entre l'acte créateur d'obligation et l'acte translatif de propriété dans quelques chartes du nord de la France et de la Belgique*, Revue du Nord 40/158, 1958, s. 209–211; H. LIERMANN, *Handbuch des Stiftungsrechts*.

⁸⁷ P. JOBERT, *La notion*.

⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 229.

⁸⁹ Lester K. LITTLE, *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, Ithaca 1978.

hlavně o vyjádření prestiže, moci a bohatství, které se projevovalo honosnými dary bez ohledu na skutečné potřeby. Pokračoval i sporadický nicméně kontinuální zájem britských historiků o otázku darů církvi, který byl dlouhodobě zaměřen na vztah patronů a příjemců darů.⁹⁰

Od konce 70. let 20. století lze v bádání o darech ve středověku sledovat dvě tematické linie. První je pokračováním dosavadního zájmu historiků o darování ve společnosti, se zaměřením na všechny společenské vrstvy a účely daru. Především však jde o dary poskytované v souvislosti se vztahy světské společnosti. Dary církvi jsou v tomto směru výzkumu brány jako jedna z většího počtu oblastí, kterými se autoři zabývají. Druhá linie se fakticky z tohoto velkého proudu vyčlenila a jako své hlavní téma si zvolila právě středověké dary církvi, i když se pomocí nich snaží vysvětlit mnohé další přímo i nepřímo související jevy, takže mezi výsledky prvního i druhého okruhu bádání probíhá intenzivní komunikace. Ve stejné době byla debata o darech církvi ve středověku obohacena o další velké téma – o otázku memorie, paměti na jednotlivce i rody, přičemž důraz byl kladen na liturgickou paměť, která nabízí širokou paletu možností od duchovní stránky spojené se spásou, až po společenskou reprezentaci moci. Dary církvi byly v této souvislosti zkoumány jako prostředek vytváření memorie, jako způsob, jak ji ekonomicky zabezpečit. Zapomenout nelze ani na chronologicky souběžné a související bádání vysvětlující další podstatné náležitosti pro pochopení středověké společnosti.⁹¹

Na přelomu 70 a 80. let 20. století se tak výše popsaná linie bádání o zbožných donacích rozdělila na další směry výzkumu (formálně na dva, ale reálně ještě na více, nesmíme zapomínat na sice okrajový, ale důležitý zájem právních dějin a na další výše zmíněné disciplíny, pro něž nejsou středověké dary církvi hlavním tématem), které se do různé míry snažily postihnout zbožné dary. Najdeme vedle sebe jak práce s širokým záběrem, které integrují všechny nebo většinu ze zmíněných směrů, tak i ty, pro které je jeden z motivů ten hlavní a ostatní ustupují do pozadí. Lze říci, že ještě více, než Maussova teorie o daru, si získala pozornost právě memorie a její všechny funkce. Na tomto místě můžeme trochu předběhnout chronologický pořádek výkladu a prozradit, že koncept zbožných darů se v průběhu 80. let 20. století stal v medievistice dalším příkladem totálního fenoménu a to především díky rozpracování jeho spojitostí s memorií, která umocnila společenský dosah

⁹⁰ Emma MASON, *Timeo barones et donas ferentes*, in: *Religious Motivation. Biographical and Sociological Problems for the Church Historian*, ed. Derek Baker, Oxford 1978, s. 61–75.

⁹¹ Jacques LE GOFF, *La naissance du purgatoire*, Paris 1981.

středověkých zbožných nadání, a tím, že dary prostupovaly mnoha aspekty života.⁹² Nový zájem o dary na zbožné účely vzešel pod částečným vlivem školy *Annales* z německojazyčné oblasti, přičemž základ tohoto zájmu se objevil v 60. letech, kdy se Karl Schmid a jeho studenti (především v Münsteru a Freiburgu) začali zabývat prameny typu *Libri memoriales* a zjišťovat, co jsou schopny vypovědět o středověké aristokracii.⁹³ Skutečně široká debata však byla otevřena až v polovině 70. let, kdy se v ní nejvíce angažovali Otto G. Oexle, Joachim Wollasch a právě Karl Schmid.⁹⁴ Otázky memorie ve středověku (a především v raném středověku, jak je ostatně typické i pro většinu dalších badatelů o zbožných darech, k čemuž se ještě podrobně vrátíme v následující kapitole) se následně chopili další badatelé nejen z německojazyčné oblasti. Jednalo se jak o otázku, jaké funkce měla středověká memorie, tak i o to, jakými prostředky byla budována. Zde se právě otevřel prostor pro nový zájem o dary církvi. Obecně bývá připomínáno, že německá tradice výzkumu donací je založená na právních dějinách, zatímco anglo-saská na využití antropologie, mezi nimi se pak pohybuje francouzský přístup vzešlý ze školy *Annales*. Nicméně od 90. let 20. století dochází k postupnému sbližování zmíněných přístupů.⁹⁵

Významný impuls pro další výzkum přinesla konference *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter* konaná v květnu roku 1980 v Münsteru, která reprezentativně představila možnosti výzkumu memorie. Mnozí z vystupujících zdůraznili význam darů církvi jako prostředku budování memorie.⁹⁶ Ve stejné

⁹² Michael BORGOLTE, *Totale Geschichte des Mittelalters? Das Beispiel Stiftungen*, Antrittsvorlesung 2. Juni 1992, Öffentliche Vorlesungen 4, Berlin 1993.

⁹³ Karl SCHMID, *Neue Quellen zum Verständnis des Adels im 10. Jahrhundert*, Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 108, 1960, s. 185–232. Už první náznaky pronikly do širšího povědomí a byly podnětem pro bádání na poli kulturních dějin, viz např. Karl LEYSER, *The German aristocracy from the ninth to the early twelfth century: a historical and cultural sketch*, Past and Present 41, 1968, s. 25–53.

⁹⁴ Karl SCHMID – Joachim WOLLASCH, *Societas et Fraternitas. Begründung eines kommentierten Quellenwerkes zur Erforschung der Personen und Personengruppen des Mittelalters*, Frühmittelalterliche Studien 9, 1975, s. 1–48; Otto G. OEXLE, *Memoria und Memorialüberlieferung im früher Mittelalter*, Frühmittelalterliche Studien 10, 1976, s. 70–95.

⁹⁵ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 11.

⁹⁶ Konferenční sborník vyšel v roce 1984 – *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984; z mnoha podnětných příspěvků zmiňme alespoň některé: Otto G. OEXLE, *Memoria und Memorialbild*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 384–440; Arnold ANGENENDT, *Theologie und Liturgie der Mittelalterlichen Toten-Memoria*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 79–199; Joachim WOLLASCH, *Die mittelalterlicher Lebensform dem Verbrüderung*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 215–232; Michael BORGOLTE, *Gedenkstiftungen in St. Galler Urkunden*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 578–602; Gerd ALTHOFF, *Beobachtungen zum liudolfingisch-ottonischen Gedenkwesen*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 649–655 a Karl SCHMID, *Die Sorge der Salier um ihre Memoria*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 666–726.

době byl sestaven interdisciplinárně pojatý sborník o pojmu tradice v raném středověku. V tomto sborníku představil koncept liturgické memorie a zbožných darů O. G. Oexle, příspěvek o církevních nadacích publikoval též Karl Schmid.⁹⁷ Lze říci, že tyto dva sborníky byly pro bádání spojené se středověkou memorií i se zbožnými dary pro období 80. let určující nejen v Německu, ale i v širším vědeckém světě. V témže desetiletí následovala celá řada dalších různě rozsáhlých prací, některé s obecnými nároky, další zaměřené na konkrétní klášterní instituci nebo rod nobility. Často šlo právě o studenty Karla Schmida, největší ohlas měli v rámci německého bádání zřejmě O. G. Oexle a M. Borgolte.

První z nich konstatoval, že dary církvi jsou součástí komplexního systému interakcí, kdy prostřednictvím donací pozemků získával dárce jako protihodnotu plnění v duchovní oblasti. Vedle duchovního daru získal též pojištění vlastní či rodové memorie, která byla jeho hlavním tématem. I později se věnoval právě memorii a všem formám jejího vytváření.⁹⁸ Zbožné církevní nadace středověké šlechty hrály v tomto ohledu významnou roli. Michael Borgolte se zaměřil více na vlastní dary, na nadace, fundace a další projevy zbožných darů jako takové, i když opět s omezením na období raného středověku a především s ohledem na právní dějiny.⁹⁹ Nebyli však zdaleka jediní, kteří se zabývali těmito tématy.¹⁰⁰ Přestože i

⁹⁷ Otto G. OEXLE, *Liturgische Memoria und historische Erinnerung. Zur Frage nach dem Gruppenbewusstsein und dem Wissen der eigenen Geschichte in den mittelalterlichen Gilden*, in: *Tradition als historische Kraft*, edd. Norbert Kamp – Joachim Wollasch, Berlin – New York 1982, s. 323–340; Karl SCHMID, *Die Stifter und sein Gedenken*, in: *Tradition als historische Kraft*, edd. Norbert Kamp – Joachim Wollasch, Berlin – New York 1982, s. 297–322.

⁹⁸ Ve Francii v této době vzniká teorie Míst paměti (*Les Lieux de mémoire*) Pierra Nory, která je následně pro vysvětlování okolností zbožných darů zvláště těch spojených s vybudováním hmotné, ale též liturgické památky na dárce hojně využívána, Pierre, *Les Lieux de mémoire*, 1–3, Paris 1984, 1986, 1992. Nepovšimnuty nezůstaly ani impulsy výzkumu memorie a jejího spojení se zbožnými dary – *L'Église et la mémoire des morts dans la France médiévale*, ed. Jean-Louis Lemaître, Paris 1986 – jde o záznam debaty kolem kruhového stolu v roce 1982. Své závěry ohledně role anniversárií pro vytváření memorie shrnul Otto G. OEXLE, *Die Gegenwart der Toten*, in: *Death in the Middle Ages*, edd. Herman Braet – Werner Verbeke, Louvain, 1983, s. 19–77, zvláště s. 48–53.

⁹⁹ Zde předložený výčet není samozřejmě úplnou bibliografií tématu v 80. letech v německém prostředí a ani kompletním přehledem tvorby zmíněných badatelů, ale podává průřezový přehled o nejvýznamnějších dílech, která formovala bádání. Otto G. OEXLE, *Mahl und Spende im mittelalterlichen Totenkult*, *Frühmittelalterliche Studien* 18, 1984, s. 401–420; TÝŽ, *Die Gegenwart der Toten*, s. 19–77; TÝŽ, *Die Gegenwart der Lebenden und der Toten. Gedanken über Memoria*, in: *Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet*, ed. Karl Schmidt, München – Zürich 1985, s. 74–107; *Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet*, ed. Karl Schmid, München – Zürich 1985; Karl SCHMID, *Gebetsgedenken und adliges Selbstverständnis im Mittelalter. Ausgewählte Beiträge. Festgabe zu seinem sechzigsten Geburtstag*, Sigmaringen 1983; Gerd ALTHOFF, *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung: Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen*, München, 1984; W. HARTUNG, *Adel*, s. 417–438; J. JAHN, *Tradere ad sanctum*, s. 400–416; M. BORGOLTE, *Die Stiftungen*; TÝŽ, *Stiftergrab*, s. 27–38; Jan GERCHOW, *Die Gedenküberlieferung der Angelsachsen: mit einem Katalog der libri vitae und Necrologien*, Berlin – New York 1988. Ve stejné době vznikají v Německu práce zaměřené na celý proces darování, jak bylo řečeno výše. Pro středověké dary je nepřínosnější příspěvek Jürgen HANNIG, *Ars donandi: zur Ökonomie des Schenkens im früheren Mittelalter*, in: *Armut, Liebe, Ehre: Studien zur historischen Kulturforschung*, ed. Richard van Dülmen, Frankfurt am Main 1988, s. 11–37, který se zabývá především dary merovejských králů jako prostředku politiky.

¹⁰⁰ Franz NEISKE, *Rechtssicherung und Praxis spätmittelalterlicher Gedenkstiftungen. Ein Beispiel des 14. Jahrhunderts*, in: *Sprache und Recht 1. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters*, Festschrift für Ruth

němečtí badatelé znali Maussovu teorii a ve svých pracích na ni reagovali, zůstávala pro ně významnější tradice německých právních dějin a klasická analýza pramenů doplněná o užívání některých sociologických poznatků. Němečtí historici jako celek se při výzkumu zbožných darů neomezili jen na raně středověké dary šlechty, ale zkoumali téma napříč celým obdobím středověku i raného novověku a na všech sociálních skupinách, i když nejvíce (hlavně v období 80. let) je zajímaly panovnické dynastie, což platí pro celý výzkum středověkých darů a memorie až dodnes.

Postupy školy Annales a jí blízkých historiků (M. Bloch, G. Duby ad.) zaujaly i severoamerické badatele, kteří také přijali za své mnohé Maussovy postuláty a takto připraveni se začali počátkem 80. let 20. století zajímat o západoevropské prameny, především francouzské.¹⁰¹ Poté, co se souběžně seznámili s výsledky zkoumání středověké memorie v evropském prostředí, byl zájem mnoha z nich rychle nasměrován k darům církvi. V takto pojatém výzkumu spatřovali slibnou cestu, jak rozšířit dosavadní bádání o darech opírající se v USA především o ekonomicko-antropologické základy. Pro výzkum zbožných donací se otevřely nové perspektivy, které se brzy projeví v značném množství publikací. Většina přijala koncept, že pomocí zbožných darů se ustanovovaly a upevňovaly svazky mezi aristokratickými laiky a církevními institucemi, ale i další společenské vazby ve společnosti mezi laiky navzájem. A tyto vazby tvořily základní stavební pletivo společenských interakcí. Poskytováním darů upevňovaly podle těchto historiků světské elity své spojení s církví. Historici Maussovo sociologické bádání nijak nerozšířili v jeho teoretickém základu, ale propracovali ho do mnohem větších detailů a posílili o poznatky z dalších oblastí společenských věd.¹⁰² (V 80. letech se Maussově teorii znovu podrobně věnovali američtí sociologové a antropologové, k jejich závěrům se vrátíme v následující kapitole; na tomto místě postačí upozornit na práci antropoložky Annette B. Weiner).¹⁰³

Pro celý moderní výzkum středověkých darů církvi platí, že západoevropská i severoamerická historiografie se zaměřuje hlavně na raný středověk, především na období kolem roku 1000, nejvýše do roku 1200, byť samozřejmě ani práce ze 14. století nejsou zcela

Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag, edd. Karl Hauck – Karl Kroeschell – Stefan Sonderegger – Dagmar Hüpper – Gabriele von Olberg, Berlin – New York 1986, s. 516–531.

¹⁰¹ V samotné Francii pokračoval výzkum zbožných darů v intencích závěrů G. Dubyho, ve většině případů však šlo o studie konkrétních institucí nebo se zaměřením na doprovodné jevy, především ekonomické. Z koncepčněji zaměřených prací např. Jacques CHIFFOLEAU, *Pour une économie de l'institution ecclésiastique à la fin du Moyen Âge*, Mélanges de l'École française de Rome, Moyen Âge 96, 1984, s. 247–279.

¹⁰² Lze zmínit např. Chris A. GREGORY, *Gifts and Commodities*, London 1982; Jonathan PARRY, *The Gift, the Indian Gift and the "Indian Gift"*, Man 21, 1986, s. 453–473.

¹⁰³ Annette B. WEINER, *Inalienable Wealth*, American Ethnologist 12, 1985, s. 210–227.

výjimečné, převážně však v souvislosti s městským prostředím a černou smrtí.¹⁰⁴ Tento fakt je dán skutečností, že se majetková základna dárců do vrcholného středověku vyčerpala, po roce 1200 už chybí takové velké dary, které máme se středověkem myšlenkově spojené, jako je darování celé vesnice nebo fundace kláštera. Zúčastnění historici se k této hranici otevřeně hlásí, převládají názory, že donační aktivita církvi (respektive svatým), má vrchol v 11. a 12. století a ve 13. století postupně upadá, protože nastupuje nový typ společnosti, ve které se místo vztahu daru a daru recipročního (protidaru) prosazují obchodní pravidla.¹⁰⁵ Proto se domnívají, že je potřeba se v období po roce 1200 věnovat více zbožným darům ve městech, protože jejich duch odpovídá více charakteristice peněžní (tržní) ekonomiky.

Jak bylo zmíněno výše, zájem severoamerických (a jim v tomto ohledu sekundujících britských) badatelů o západoevropské prameny a o zbožné dary přinesl poměrně rychlé a četné výsledky. Podnětné studie uveřejnily Penelope D. Johnson, Constance B. Bouchard, Joan Wardrop a další.¹⁰⁶ Posledně jmenovaná se na rozdíl od ostatních věnovala i vrcholnému středověku 13. století. Všechny práce představují případové studie církevních institucí a jejich šlechtických podporovatelů. Studie tohoto typu byly pro období 80. let nejčastějším příkladem práce o zbožných darech. Jejich společným rysem byla snaha popsat důvody donací klášterům, užitky pro jednotlivé aristokraty i celé rody, přičemž jejich hlavní zájem se týkal především právě aristokracie a toho, co o ní donace církvi vypovídají. Autoři většinou postupovali v intencích hlavních badatelských proudů a přispěli spíše zprostředkováním situací ze svého profilového výzkumu, než novým teoretickým zpracováním. Vedle tohoto modelu však existovaly i četné další práce zabývající se dílčími aspekty středověkých darů.¹⁰⁷

Vedle zmíněných případových studií vznikly i práce s ambicemi podat obecnější výklad. Řadí se mezi ně dílo Patricka J. Gearyho (1986), Barbary Rosenwein (1989), Stephena Whita (1988) a Christophera Holdswortha (1990). P. J. Geary interpretoval dary a protidary v kontextu vztahů mezi živými a mrtvými, tedy mezi žijícími aristokraty a jejich

¹⁰⁴ Samuel K. COHN, *Death and Property in Siena 1205–1800: Strategies for Afterlife*, Baltimore 1988; TÝŽ, *The Cult of Remembrance and the Black Death: Six Renaissance Cities in Central Italy [1275–1425]*, Baltimore 1992; Clive BURGESS, *By Quick and by Dead. Wills and Pious Provision in Late Medieval Bristol*, English Historical Review 102/405, 1987, s. 837–858.

¹⁰⁵ Raoul C. van CAENEGEM, Stephen D. White, *Custom, Kinship, and Gifts to Saints. The Laudatio Parentum in Western France, 1050–1150*, 1988, 313 s., Law and History Review 9/02/September, 1991, s. 387–389, zde s. 387; Megan MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints: Prayer for the Dead in Early Medieval France*, Ithaca – London 1994, s. 254–256.

¹⁰⁶ Penelope D. JOHNSON, *Prayer, Patronage, and Power: The Abbey of la Trinité, Vendôme, 1032–1187*, London – New York 1981; Jennifer C. WARD, *Fashions in Monastic Endowment: the Foundations of the Clare Family, 1066–1314*, The Journal of Ecclesiastical History 32/4, 1981, s. 427–451; Constance B. BOUCHARD, *Sword, Miter, and Cloister: Nobility and the Church in Burgundy, 980–1198*, Ithaca – London 1987; Joan WARDROP, *Fountains Abbey and Its Benefactors, 1132–1300*, Kalamazoo 1987.

¹⁰⁷ Např. William Ian MILLER, *Gift, sale, payment, raid: case studies in the negotiation and classification of exchange in medieval Iceland*, Speculum 61/1, 1986, s. 18–50.

zvěčnějšími předky.¹⁰⁸ Dvě další publikace zcela otevřeně pracují s antropologickým přístupem k tématu. S. White přišel s charakteristikou části zbožných darů jako *laudatio parentum*, jak ostatně zní i podtitul knihy, tedy oslavě příbuzných a zajištění jejich spásy.¹⁰⁹ V Maussových intencích chápe dar jako totální společenský fenomén s ekonomickou, právní, morální, estetickou, náboženskou, mytologickou a sociálně-morfologickou složkou. Právě snaha uchopit fenomén zbožných darů ze všech možných hledisek, činí jeho práci poněkud nepřehlednou a rozpadávající se do zkoumání detailů, což je ostatně podobné i u mnoha dalších prací na toto téma. B. Rosenwein využila koncept daru pro sériový výzkum zbožných darů pro opatství Cluny kolem roku 1000, přičemž se zaměřila pouze na dary příslušníků světské elity a na vytváření sociálních vazeb ve společnosti.¹¹⁰ Při celkovém hodnocení dějů ve společnosti se přidržela teorií svého učitele Lestra K. Littla a církevní donace se pro ni od 12. století staly čím dál tím více běžnou obchodní transakcí. Ch. Holdsworth se pak na základě anglických pramenů zaměřil na vztahy mezi kláštery a jejich patrony.¹¹¹

Devadesátá léta 20. století přinesla zpočátku především pokračování všech směrů výzkumů populárních v předchozím desetiletí. Na svoji specializovanou práci navázala Constance Bouchard obecnější studií.¹¹² Všímal si ekonomických vztahů mezi burgundskými cisterciáckými domy a jejich aristokratickými sousedy, tedy nejen systému darů, ale všech vzájemných ekonomických transakcí. Na náboženskou motivaci zbožných darů se zaměřila Megan McLaughlin.¹¹³ Ve svém díle rozpracovala poznatek, že modlitby za mrtvé jsou cestou, jakou církev vracela protihodnotu daru. Zdůraznila v raném středověku rostoucí touhu po pohřbech na místech, která byla spjatá se svatými nebo s náboženskými komunitami (např. v klášterech). Na druhou stranu v pozdním středověku si všimla rostoucí touhy donátorů ovlivňovat stále více detailů spojených s jejich posmrtnou památkou a reprezentací. M. McLaughlin dala tento fakt do souvislosti s rozvojem vztahů ve středověké společnosti a převládnutím tržních vztahů.¹¹⁴ Dary církvi, náboženský patronát a další společenské vazby založené na darech zaujaly v 90. letech i britské historiky, kteří využili

¹⁰⁸ Patrick J. GEARY, *Échanges et relations entre les vivants et les morts dans la société du haut Moyen Âge*, *Droit et culture* 12, 1986, s. 3–17; následně téma v 90. letech zpracoval rozsáhleji v monografii TÝŽ, *Living with the Dead in the Middle Ages*, Ithaca 1994.

¹⁰⁹ Stephen D. WHITE, *Custom, Kinship, and Gifts to Saints. The Laudatio Parentum in Western France, 1050–1150*, Chapel Hill 1988.

¹¹⁰ Barbara H. ROSENWEIN, *To be the Neighbor of Saint-Peter*, London 1989, s. 202–207.

¹¹¹ Christopher HOLDSWORTH, *The Piper and the Tune. Medieval Patrons and Monks*, The Stenton Lecture, Reading 1991.

¹¹² Constance B. BOUCHARD, *Holy Entrepreneurs: Cistercians, Knights, and Economic Exchange in Twelfth-Century Burgundy*, Ithaca 1991; dále TÁŽ, *Property transfers and the Church, eighth to eleventh centuries*, in: *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Âge, Temps modernes* 111, 1999, s. 563–575.

¹¹³ M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*.

¹¹⁴ TAMTÉŽ, s. 254–256.

bohatství pramenů k těmto tématům.¹¹⁵

V 90. letech pokračovali ve svém studiu i další američtí historici, kteří publikovali v předchozím desetiletí. Vedle již zmíněného P. J. Gearyho, který svůj zájem směřoval stále více k otázce memorie a reprezentace, šlo o Samuela K. Cohna, jenž se věnoval pozdně středověkému městskému prostředí Itálie.¹¹⁶ Ač se nejedná o práce zaměřené na zbožné dary šlechty, jde v dané době o jedny z metodologicky nejpřínosnějších děl o středověkých zbožných darech. S. K. Cohn vytvořil na tomto poli zásadní studie s širokým záběrem, podrobně pramenně podložené dokládající proměnu darů církvi v průběhu dlouhého trvání. Pro tyto práce je typické, že popisovaly velmi složité společenské jevy a systémy dalece překračující původní intence Maussova modelu. Nicméně tento model byl v rámci výzkumu středověkých zbožných darů tak pevně zakořeněn, že se mu autoři snažili alespoň formálně vyhovět a identifikovat na své pramenné základně kategorie vhodné pro užití Maussova modelu daru.

Během 90. let 20. století získával čím dál větší počet stoupenců výzkum středověké memorie, pro kterou dary církvi představovaly jeden ze stěžejních, ne-li nejdůležitějších, prostředků, jak ji ustanovit a udržet. Mohli jsme vidět, že tato motivace zbožných darů hrála stále důležitější roli v dílech amerických historiků. Pozadu však nezůstali ani francouzští autoři, kteří navázali na debaty a diskuse z 80. let. Téma paměti na předky a její opatrování je důležitým motivem díla Georgese Dubyho *Vznešené dámy z 12. století*.¹¹⁷ Dalšími autory, kteří se memorii v 90. letech ve Francii věnovali, byli Michel Lauwers a Cécile Treffort.¹¹⁸ I pro ně byly dary církvi opět jedním z prostředků budování paměti a dívali se na ně proto jen z tohoto pohledu, což vyplývá z poměrně široce akceptovaného přístupu, ke kterému se vrátíme v příští kapitole a který deklaruje, že primární rolí monastických komunit je právě uchování paměti a tudíž bez pochopení role paměti nelze ani správně vyložit fenomén zbožných darů.¹¹⁹ Lze zároveň konstatovat, že mnozí z autorů 90. let 20. století ustoupili od snahy popsat středověké dary církvi z teoretického hlediska, ale všímali si spíše jejich jednotlivých aspektů. Vedle zmíněných prací vznikaly i v 90. letech mnohé další, zabývající

¹¹⁵ Nejpodrobněji Emma COWNIE, *Religious Patronage in Anglo-Norman England, 1066–1135*, Woodbridge 1998.

¹¹⁶ Patrick J. GEARY, *Exchange and Interaction between the Living and the Dead in Early Medieval Society*, in: *Idem*, *Living with the Dead in the Middle Ages*, Ithaca 1994; TÝŽ, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, Princeton 1996; S. K. COHN, *Death and Property*; TÝŽ, *The Cult*.

¹¹⁷ Georges DUBY, *Dames du XIIe siècle*, I–III, Paris 1995–1996, především díl II.

¹¹⁸ Michel LAUWERS, *La mémoire des ancêtres, le souci des morts. Morts, rites et société au Moyen Âge, diocèse de Liège, XIe–XIIIe siècles*, Paris 1997; Cécile TREFFORT, *L'Eglise carolingienne et la mort, christianisme, rites funéraires et pratiques commémoratives*, Lyon 1996.

¹¹⁹ P. J. GEARY, *Exchange*, s. 76–77; Arnoud-Jan A. BIJSTERVELD, *The Medieval Gift as Agent of Social Bonding and Political Power: A Comparative Approach*, in: *Medieval Transformations: Texts, Power, and Gifts in Context*, edd. Esther Cohen – Mike De Jong, Leiden 2001, s. 124–156, zde s. 133–134.

se různými aspekty středověké společnosti (šlechtou, panovníky, pojetím majetku atd.), přičemž se v nich samozřejmě nachází i pasáže o darech církvi, ale většinou jde o krátké zmínky, bez hodnocení, případně s odkazem na hlavní linii výzkumu, která je zde prezentována.

Výzkumu středověkých darů se v 90. letech stejně intenzivně jako v předchozím desetiletí věnovali také historici z německojazyčných oblastí.¹²⁰ Tematické a personální vymezení zůstalo podobné jako v předchozím desetiletí, hlavní směr udávali Michael Borgolte a Otto G. Oexle a jejich spolupracovníci.¹²¹ I nadále platí, že zájem O. G. Oexleho se zaměřoval více na oblast samotné memorie (nejen liturgické), zatímco M. Borgolte se věnoval širěji pojatému fenoménu nadací, církevních založení a darů. Právě M. Borgolte přednesl v roce 1992 rozsáhlý příspěvek, ve kterém formuloval tezi, že středověké dary jsou příkladem univerzálního/totálního společenského fenoménu, protože jsou nejen nábožensky motivované, ale projevuje se na nich také vliv různých právních, politických, uměleckých, sociálních, psychologických a dalších aspektů lidského života.¹²² Daru si všímal jako obecného společenského fenoménu, tedy nikoli jen ve spojení s církví, ale zabýval se i panovnickými dary, či obecně dary ve světské společnosti, zakládáním vzdělávacích či charitativních institucí apod.

Ve stejné době rozpracoval svoji teorii kulturní paměti Jan Assman.¹²³ Byť je zaměřena mnohem širěji, než liturgická memorie a také i na další historická období než jen středověk, je i ona dokladem významu, který studium paměti získávalo. Pro středověk pak byla paměť neoddělitelně spjata se zbožnými dary. V 90. letech 20. století již byl výzkum nadání církvi v Německu plně diferencován, autoři se s využitím společných teoretických

¹²⁰ Shrnutí německých diskusí přinesl L. S. BENKMANN, *Schenken*, s. 206–212.

¹²¹ *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*, edd. Dieter Geunich – Otto G. Oexle, Göttingen 1994, v tomto sborníku je třeba zmínit především příspěvky Joachim WOLLASCH, *Das Projekt Societas et Fraternitas*, in: *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*, edd. Dieter Geunich – Otto G. Oexle, Göttingen 1994, s. 11–31 a Michael BORGOLTE, *Stiftungen des Mittelalters im Spannungsfeld von Herrschaft und Genossenschaft*, in: *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*, edd. Dieter Geunich – Otto G. Oexle, Göttingen 1994, s. 267–286; Otto G. OEXLE, *Memoria in der Gesellschaft und in der Kultur des Mittelalters*, in: *Modernes Mittelalter. Neue Bilder einer populären Epoche*, ed. Joachim Heinzle, Leipzig – Frankfurt am Main 1994, s. 297–323; Michael BORGOLTE, *Memoria. Zwischenbilanz eines Mittelalterprojekts*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 46, 1998, s. 197–210; O. G. OEXLE, *Memoria als Kultur*, s. 9–78; *Nobilitas* – z tohoto sborníku je třeba zmínit především příspěvek Klaus SCHREINER, *Religiose, historische und rechtliche Legitimation spatmittelalterlicher Adels Herrschaft*, in: *Nobilitas. Funktion und Repräsentation, des Adels in Alteuropa*, edd. Otto G. Oexle – Werner Paravicini, Göttingen 1997, s. 376–430, který se podrobněji zabývá reprezentací postavení šlechty, což je v souvislosti se zbožnými dary jedno z nově otvíraných menších témat; G. ALTHOFF, *Geschichtsbewusstsein*, s. 85–100.

¹²² M. BORGOLTE, *Totale Geschichte*, zejména s. 7 a 13.

¹²³ Jan ASSMANN, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München 1992; tématu se začal věnovat již v 80. letech, lze zde shledávat jistou časovou spojitost s dílem Pierra Norry.

základů věnovali samostatně darům panovníka a jeho rodiny, nobility i městských elit.¹²⁴ Vedle jiných se badatelé zabývající se dary obecně a dary církvi nově zaměřili na otázku reprezentace šlechty, panovníka a dalších elit.¹²⁵ K tematickému vymezení prací německých autorů zbývá dodat, že i oni se často soustředili na západoevropské prameny a nevěnovali se tolik poměrům ve středověké Říši v hranicích dnešního Německa. Je to dáno především stavem pramenů.¹²⁶ Mimo výše zmíněné historiky a jejich okruh bádání přinesl pro otázky výzkumu zbožných darů ve středověku mnoho podnětných příspěvků sborník *Materielle Kultur und Religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, který obsahoval příspěvky z konference konané v roce 1988 v Rakousku. Badatelé z této země na celou debatu o zbožných darech a o memorii poměrně aktivně reagovali.¹²⁷

Vedle běžného výzkumu zpřesňujícího na základě pramenného bádání navržené postuláty o fungování konceptu středověkých darů a memorie přinášejícího výsledky v podobě klasických publikačních výstupů, objevily se v 90. letech 20. století v německém prostředí dvě události, které umožnily formulovat přehledné závěry odpovídající stavu bádání v daném období. Především se jednalo o pokračující práce na redakci *Lexikonu des Mittelalters*. Do tvorby hesel se zapojili mj. i M. Borgolte a O. G. Oexle. O. G. Oexle napsal do šestého svazku heslo *Memoria, Memorialüberlieferung*, ve kterém spojil memorii především s památkou na mrtvé.¹²⁸ Paměť je prezentována jako prostředek boje proti zapomnění, její funkce jsou dle autora vlastní většině kultur. Oexle využil též poznatky J. Assmanna o kulturní paměti, dále rozlišil různé aspekty paměti, její různé nosiče a upozornil, že i ve středověku může existovat memoria nespojená primárně s náboženským určením, ale

¹²⁴ Např. Dietrich W. POECK, *Totengedenken in Hansestädten*, in: *Vinculum Societatis. Joachim Wollasch zum 60. Geburtstag*, edd. Franz Neiske – Dietrich W. Poeck – Mechtild Sandmann, Sigmaringendorf 1991, s. 175–233; Michael BORGOLTE, *Die Stiftungsurkunden Heinrichs II. Eine Studie zum Handlungsspielraum des letzten Liudolfingers*, in: *Festschrift für Eduard Hlawitschka zum 65. Geburtstag*, edd. Karl Schnith – Roland Pauler, Kallmünz 1993, s. 231–250; Otto G. OEXLE, *Die Memoria Heinrichs des Löwen*, in: *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*, edd. Dieter Geunich – Otto G. Oexle, Göttingen 1994, s. 128–179; *Stiftungen und Armenfürsorge in Münster vor 1800*, Studien zur Geschichte der Armenfürsorge und der Sozialpolitik in Münster 1, edd. Franz-Josef Jakobi – Hannes Lambacher – Jens Metzdorf – Ulrich Winzer, Münster 1996; Sabine GRAF, *Memoria in der Stadtpfarrei des Spätmittelalters: Ein Memorialkalender aus der Kirche St. Jakob in Goslar*, Jahrbuch der Gesellschaft für Niedersächsische Kirchengeschichte 95, 1997, s. 79–153; Hermann KAMP, *Memoria und Selbstdarstellung. Die Stiftungen des burgundischen Kanzlers Rolin*, Sigmaringen 1993; Michael BORGOLTE, *Der König der Stifter. Streiflichter auf die Geschichte des Willens*, in: *Stiftungen und Stiftungswirklichkeiten. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, edd. Michael Borgolte – Wolfgang Eric Wagner, Berlin 2000, s. 39–58; debatu o darech ve středověku úspěšně shrnul Gerd ALTHOFF, *Spielregeln der Politik im Mittelalter*, Darmstadt 1997.

¹²⁵ Horst WENZEL, *Hören und Sehen, Schrift und Bild: Kultur und Gedächtnis im Mittelalter*, München 1995.

¹²⁶ Např. Maria HILDEBRANDT, *Stiftungen zum Seelenheil durch Frauen in den Urkunden des Klosters Cluny*, in: *Vinculum Societatis. Joachim Wollasch zum 60. Geburtstag*, edd. Franz Neiske – Dietrich W. Poeck – Mechtild Sandmann, Sigmaringendorf 1991, s. 58–67.

¹²⁷ *Materielle Kultur und Religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, ed. Gerhard Jaritz, Wien 1990.

¹²⁸ *Lexikon des Mittelalters* 6, Stuttgart 1993, sl. 510–513.

zároveň zdůraznil, že nejúčinnější a pro středověk nejtypičtější komunitou, která se o memorii starala, bylo klášterní společenství.

V osmém svazku pak M. Borgolte zpracoval heslo *Stiftung*.¹²⁹ V duchu svých děl zde nadace popsal jako totální společenský fenomén, spojený opět především s církví, ale s mnoha přesahy do dalších oblastí společenského života. Dalším důležitým bodem ve vývoji německé, ale i francouzské historiografie nejen v oblasti středověkých darů církvi byla dvě setkání medievistů, která se uskutečnila v letech 1997 a 1998 v Sèvres a v Göttingen. Jako výsledek obou zasedání vznikl reprezentativní sborník shrnující výsledky práce medievistů obou národních okruhů. Stati věnující se paměti a nadacím připravili i M. Borgolte a M. Lauwers.¹³⁰ Vedle tohoto setkání se uskutečnila v roce 1996 konference v Utrechtu, jelikož velkou pozornost darům, především zbožným darům s důrazem na memoriální funkci, věnovali také nizozemští historici. Konferenci v Utrechtu je možno vnímat jako setkání, kde byly prezentovány příspěvky shrnující práce, které vycházely z Maussova přístupu a reagovaly na moderní sociologické rozvíjení jeho teorie. Kromě nizozemských historiků (Hendrik Teunis, Arnoud-Jan Bijsterveld) se účastnili i zástupci z dalších zemí, včetně předních badatelů na poli darů církvi ve středověku (kromě dalších i Valentin Groebner, Timothy Reuter a Stephen D. White).¹³¹ Nicméně celá konference měla širší záběr, než jen středověké dary obecně a zbožné dary zvlášť, které byly jen jedním ze dvou hlavních témat. Otázka středověkých darů byla v tomto období skutečně populárním tématem, byť především ve spojitosti s dvorskou společností. Svědčí o tom i výstava v Getty Museum v Los Angeles s názvem *The Art of Giving in the Middle Ages*, která proběhla v letech 2000-2001.

Nadšení mnoha historiků z možností, které poskytovala Maussova teorie pro popis jevů vyskytujících se ve středověké společnosti, vedlo od 80. let k častému používání Maussových kategorií a hledání jejich znaků v pramenech. Lze mluvit až o určité inflaci jednotlivých pojmů a u mnoha historiků vedlo zminěné nadšení a jednak obecné rozšíření Maussovy teorie až k mechanické aplikaci modelu a snaze nalézt znaky procesů spojených s teorií daru i tam, kde je lze identifikovat jen obtížně. Toto mechanické využívání pojmů dar a protidar vyvolalo poměrně rychle kritiku a ohrazení ze stran antropologů a především sociologů. Z nich se nejaktivněji ozvala Ilana Silber, která se již od 80. let

¹²⁹ *LexMA* 8, sl. 178–180.

¹³⁰ *Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen Âge en France et en Allemagne. Actes des colloques de Sèvres (1997) et Göttingen (1998)*, edd. Jean-Claude Schmitt – Otto G. Oexle, Paris 2002.

¹³¹ *Medieval Transformations: Texts, Power, and Gifts in Context*, edd. Esther Cohen – Mayke B. de Jong, Leiden 2001.

zabývala katolickým mništvím jako společenským fenoménem.¹³² Na počátku 90. let se nejdříve zaměřila na podstatu majetku ve středověku, kdy rozvíjela Weberovo pojetí protestantské etiky a srovnávala ho s pojetím majetku ve středověkých monastických komunitách.¹³³ Nejdůležitější práce na toto téma publikovala v roce 1995, kdy zpracovala vlastní téma darování s odkazem na Maussovu teorii.¹³⁴

Na základě evropské tradice ve srovnání s mimoevropskými příklady se pokusila rozpracovat sociologickou teorii daru tak, aby vyhovovala způsobu, jakým s ní historikové chtěli pracovat. Především chtěla najít průsečíky mezi různými teoriemi daru, tak jak se postupně v sociologii a antropologii osamostatnily, tedy kromě M. Mausse i teorie J. Parryho, A. Weiner a C. Lévi-Strausse. K tomu jí posloužily právě dary církvi, protože dary s podobnými funkcemi bylo možné najít v různých společnostech a šlo na ně následně uplatnit komparativní analýzu. Modernizace, kterou I. Silber s Maussovou teorií provedla, byla částí historiků pokračujících v Maussových intencích vřele přijata a byla podkladem pro další publikační aktivity na počátku 21. století.¹³⁵ Nicméně většina medievistů, kteří se od Maussovy teorie spíše odvrátili, nechávají i přístup I. Silber spíše nepovšimnut. I. Silber nebyla jedinou, kdo se v dané době na dar sociologicky zaměřil, ale její reakce byla nejvlivnější.¹³⁶ Kromě sociologů reagovali na popularitu Maussovy teorie i antropologové, především Maurice Godelier, který Maussovy závěry znovu zhodnotil pohledem moderní antropologie, doplnil o nová zjištění a celkově ukotvil ve společenských vědách konce 20. století. I on vyslovil se základními Maussovými postuláty souhlas, ale definoval i pasáže, ve kterých se Mauss mýlil, protože dar ukotvil v chybné části vědomí. Zaměřil se také na další příklady dárkových výměn, které Mauss pominul.¹³⁷ V téže době se dostalo značného ohlasu debatám o *Gift economy* a i tyto debaty se částečně odrazily v pracích historiků teoreticky se

¹³² Ilana F. SILBER, *Opting Out in Theravada Buddhism and Medieval Catholicism: A Comparative Look at Monasticism as Alternative Structure*, *Religion* 15, 1985, s. 251–277. Vedle I. F. Silber lze zmínit např. Helmuth BERKING, *The Sociology of Giving*, London 1999.

¹³³ Ilana F. SILBER, *Monasticism and the Protestant Ethic: Asceticism, Ideology and Wealth in the Medieval West*, *British Journal of Sociology* 44/1, 1993, s. 103–123.

¹³⁴ TÁŽ, *Gift-Giving in the Great Traditions: The Case of Donations to Monasteries in the Medieval West*, *European Journal of Sociology* 36/2, 1995, s. 209–243; TÁŽ, *Religious Virtuosity, Charisma and Social Order: A Comparative Sociological Study of Monasticism in Theravada Buddhism and Medieval Catholicism*, New York – Cambridge 1995.

¹³⁵ Těmito vystoupeními však angažovanost I. F. Silber na poli darů ve středověku neskončila a i později publikovala několik statí, které patří k teoretickým základům sociologického pojetí darů nejen ve středověku. Jde zejména o Ilana F. SILBER, *Entre Mauss et Veyne: pour une sociologie historique comparée du don*, *Sociologie et sociétés* 36/2, 2004, s. 189–205; TÁŽ, *Bourdieu's Gift to Gift Theory: An Unacknowledged Trajectory*, *Sociological Theory* 27/2, 2009, s. 173–190; TÁŽ, *Mauss, Weber et les trajectoires historiques du don*, *Revue du M.A.U.S.S.* 36, 2010, s. 539–561.

¹³⁶ Gerhard SCHMIED, *Schenken – Probleme der Definition, Festlegung und Grenzphänomene*, *Ethik und Sozialwissenschaften* 9/3, 1998, s. 363–373; Friedrich ROST, *Theorien des Schenkens*, Essen 1994.

¹³⁷ Maurice GODELIER, *L'Énigme du don*, Paris 1996.

darům věnujícím. V této diskusi byla v 90. letech velmi vlivná publikace Jacquesa Godboua *L'esprit du don*, která vlastně celou obnovenou rozpravu k Maussovi odstartovala.¹³⁸

Také ze strany historiků se objevovaly výhrady vůči nekritickému přijímání Maussova modelu pro popis středověkého daru, ať již ve světské společnosti či vůči církvi. Jistým bodem obratu alespoň pokud jde o veřejné sdílení těchto výhrad ve vědeckém světě, byl prosinec roku 1998 a setkání v Paříži, které zaštitil *Institut Historique Allemand* a *Max-Planck Institute für Geschichte*. Na konferenci vystoupili přední odborníci věnující se středověkým (i raně novověkým) darům. Za všechny lze vybrat Barbaru H. Rosenwein, Stephena D. Whitea, Patricka J. Gearyho, Valentinu Groebnera, Elianu Magnani a další. Jako hosté se účastnili i Otto G. Oexle a Werner Paravicini.¹³⁹ Účastníci formulovali výhrady vůči užívání Maussova modelu v historiografii. Tématem opět nebyly pouze dary církvi, ale obecně celý systém darování v historii (záběr jednotlivých účastníků sahal od antiky až po období raného novověku, navíc doplněný teoretickými příspěvky ze sociálních věd). Mnozí z kritiků se obraceli k tradici německé historické právní školy, ale zároveň se snažili o kritiku způsobu uplatnění sociologických přístupů pro výzkum historických pramenů. Ani po tomto setkání nepřestala být Maussova teorie brána jako užitečný a nanejvýš vhodný nástroj pro porozumění nejen středověké společnosti, ale do té doby po jistý čas jednotný diskurz výzkumu darů ve středověku, byl trvale narušen.

Bádání o středověkých darech pokračovalo po roce 2000 ve stejných intencích jako na konci předchozího století. Ještě ve větší míře než dříve, docházelo k propojování jednotlivých směrů výzkumu, kdy se nejen tematicky, ale i personálně stíraly hranice mezi vědci z různých jazykových oblastí, což ovšem odpovídalo trendům celého odborného světa a nebylo specifikem tohoto tématu. Bádání o darech pokračovalo několika směry. Za prvé šlo o pokračující výzkum memorie, v rámci něhož byly dary církvi reflektovány coby jeden z prostředků k utváření memorie, za druhé šlo o bádání o středověkých darech jako takových, v němž dominantní roli hraje stále vztah k recipročnímu charakteru daru.¹⁴⁰ Dary církvi byly někdy oddělovány jako samostatné téma, ale často tomu tak nebylo. V obou případech lze přístupy k jejich výzkumu rozdělit v zásadě na ty, které vychází z Maussovy teorie a z toho,

¹³⁸ Jacques GODBOU, *L'esprit du don*, Paris 1992; k diskusi dále H. BERKING, *The Sociology*; Mark OSTEEN, *The Question of the Gift*, London – New York 2002.

¹³⁹ Z konferenčních výstupů vznikl posléze i sborník, který dodnes představuje jedno z nejdůležitějších kompendií věnující se středověkým darům. *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003.

¹⁴⁰ Již zcela neplatí, že by se pojmy reciproční teorie nezabývali i němečtí badatelé, ale i tak jde v jejich případě jen o marginální zájem. Reciprocitu darů neodmítají, ale chápou ji jako jeden z aspektů darů církvi, nikoli jako základ. Např. Arnold ANGENENDT, *Donationes pro anima: gift and counter-gift in the early medieval liturgy*, in: *The long morning of medieval Europe: new directions in early medieval studies*, edd. Jennifer R. Davis – Michael McCormick, Aldershot 2008, s. 131–154.

jak ji rozšířili další badatelé a pak na ty, které se naopak vůči Maussovu přístupu vymezují, případně ho nereflektují. Těmto pracím je často společný přístup založený na analýze pramenů a následné snaze o formulování obecnějších závěrů bez ambice navrhnout vše vysvětlující řešení. Mnohdy jsou tyto studie spojeny s dalším tématem, např. analýzou vztahů a okolí klášterních domů nebo šlechtických rodů. Tematicky platí pro všechny přístupy, že publikace zaměřené na období raného západoevropského středověku si všímají především darů panovníků a částečně aristokracie, zatímco práce z vrcholného a pozdního středověku přesouvají svoji pozornost na donátory z řad šlechty a především obyvatel měst. Vedle memorie, reprezentace zbožnosti se pak autoři bádající o vrcholném a pozdním středověku zaměřují na charitu, špitální péči a vzdělávání, které se objevují jako hlavní podněty pro nadační činnost.

Pokud jde o badatele vycházející z německojazyčného prostředí, hrál zde hlavní roli výzkum memorie, jehož hlavním protagonistou byl i nadále Otto G. Oexle, který se snažil rozvíjet teorii kulturní paměti.¹⁴¹ Tyto úvahy do jisté míry završil ve studii, kterou vytvořil společně s nizozemskou historičkou Truus van Bueren.¹⁴² V této studii podrobně zmapovali proces vzniku a udržování memorie a s tím spojené aktivity. Pozornost memorii věnovali i další historici.¹⁴³ Stejně tak pokračoval výzkum spojený s poznáváním funkcí liturgické memorie a fungováním jevů důležitých pro zachovávání memorie, jako jsou např. konfraternita nebo knihy s memoriálními zápisy.¹⁴⁴ Další badatelé navazovali na výzkum církevních nadání, především fundací, čímž se zabýval zejména Michael Borgolte a jeho studenti (Ralf Lusiardis, Benjamin Scheller, Claudia Modelmog, Tillmann Lohse, atd.),

¹⁴¹ Otto G. OEXLE, *Memoria und Erinnerungskultur im Alten Europa – und heute*, in: *Gedenken im Zwiespalt. Konfliktlinien europäischen Erinnerns* (Genshagener Gespräche 4), edd. Alexandre Escudier – Brigitte Sauzay – Rudolf von Thadden, Göttingen 2001, s. 9–32; TÝŽ, *Memoria und Kulturelles Gedächtnis. Kulturwissenschaftliche Ausblicke auf Mittelalter und Moderne*, *Quaestiones mediaevalis* 8, 2003, s. 3–24.

¹⁴² Otto G. OEXLE – Truus van BUEREN, *Die Darstellung der Sukzession: Über Sukzessionsbilder und ihren Kontext*, in: *Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005, s. 55–77. Sborník vznikl na základě dvou konferencí, které se konaly v Utrechtu v letech 2000 a 2001.

¹⁴³ Bernhard JUSSEN, *Challenging the Culture of Memoria. Dead Men, Oblivion, and the Faithless Widow in the Middle Ages*, in: *Medieval Concepts of the Past: Ritual, Memory, Historiography*, edd. Gerd Althoff – Johannes Fried – Patrick J. Geary, Cambridge 2002, s. 215–231; Franz NEISKE, *Die Ordnung der Memoria. Formen necrologischer Tradition im mittelalterlichen Klosterverband*, in: *Institution und Charisma. Festschrift für Gert Melville*, edd. Franz Josef Felten – Annette Kehnel – Stefan Weinfurter, Köln 2009, s. 127–138.

¹⁴⁴ Arnold ANGENENDT, *How was a confraternity made? The evidence of charters*, in: *The Durham Liber Vitae and its Context*, edd. David Rollason – A. J. Piper – Margaret Harvey – Lynda Rollason, Woodbridge 2004, s. 207–219; Franz NEISKE, *Pro defunctis exorare ut a peccatis solvantur: Theologie und Praxis der Memoria in Cluny*, in: *Bücher des Lebens – Lebendige Bücher*, edd. Peter Erhart – Jakob Kuratli Hüebli, St. Gallen 2010, s. 190–199; Arnold ANGENENDT, *Die liturgische Memoria. Hilfe für das Fortleben im Jenseits*, in: *Wider das Vergessen und für das Seelenheil. Memoria und Totengedenken im Mittelalter*, ed. Rainer Berndt, Münster 2013, s. 199–226; *Libri vitae: Gebetsgedenken in der Gesellschaft des Frühen Mittelalters*, edd. Dieter Geuenich – Uwe Ludwig, Köln 2015.

příčemž kladli důraz na spojení s duchovním významem darů a na právní záležitosti donací.¹⁴⁵ V rámci snahy o překonání omezení daných prameny i metodologií také usilovali o širší komparativní pohled, který by vykročil z hranic křesťanského západu.¹⁴⁶

I nadále platí, že zájem badatelů náleží jak panovnické dynastii a aristokracii, tak i drobné šlechtě a městským elitám.¹⁴⁷ V roce 2012 obdržel tým kolem M. Borgolteho (se zapojením několika vědeckých pracovišť z celého světa) výzkumný grant ECR s názvem *Foundations in Medieval Societies. Crosscultural Comparisons (FOUNDMED)*. Výzkumný projekt má skončit v roce 2017 a jeho cílem je velmi široce pojatý komparativní výzkum nadací a fundací ve středověku.¹⁴⁸ Tento projekt představuje až dosud zřejmě nejrozsáhlejší institucionálně vedený výzkum věnovaný středověkým založením a nadáním. Je možné očekávat, že přinese podstatné výsledky, které jednou umožní překročit hranice, které Maussův model darování nebyl ani po modernizaci schopen překonat.

Středověké dary zůstaly důležitým tématem i pro historiky z anglojazyčných zemí. I v této oblasti platí již zažitá zaměření na hlavní oblasti – memorii, reciprocita a fundace. Po roce 2000 pokračují ve svém výzkumu někteří ze starších autorů, především C. B. Bouchard zabývající se šlechtou na území Francie, její paměti a v této souvislosti i zbožnými dary.¹⁴⁹ S memorií a reprezentací je spojena i většina dalších prací vznikajících v této jazykové oblasti. Jde jak o publikace snažící se postihnout systém darů v kontextu dalších společenských vazeb na rozsáhlejším území, tak o studie věnované jednomu rodu, klášteru či městu. Práce zaměřené právě na zmíněné rody a města si všimají velmi detailně strategií

¹⁴⁵ Michael BORGOLTE, *Von der Geschichte des Stiftungsrechts zur Geschichte der Stiftungen*, in: *Geschichte der Stiftungsrechts*, edd. Axel Campenhausen – Christoph Mecking – Hans Liermann, Tübingen 2002, s. 13–69; Ralf LUSIARDI, *Stiftungen und das Seelenheil in den monotheistischen Religionen des mittelalterlichen Europa. Eine komparative Problemskizze*, in: *Stiftungen in Christentum, Judentum und Islam vor der Moderne. Auf der Suche nach ihren Gemeinsamkeiten und Unterschieden in religiösen Grundlagen, praktischen Zwecken und historischen Transformationen (Stiftungsgeschichten 4)*, ed. Michael Borgolte, Berlin 2005, s. 47–69; Michael BORGOLTE, *Stiftungen – eine Geschichte von Zeit und Raum*, in: *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte* 29, 2010, s. 39–56; Michael BORGOLTE et al., *Enzyklopädie des Stiftungswesens in mittelalterlichen Gesellschaften*, Band 1: Grundlagen, Berlin – Boston 2014.

¹⁴⁶ *Stiftungen in Christentum, Judentum und Islam vor der Moderne. Auf der Suche nach ihren Gemeinsamkeiten und Unterschieden in religiösen Grundlagen, praktischen Zwecken und historischen Transformationen (Stiftungsgeschichten 4)*, ed. Michael Borgolte, Berlin 2005.

¹⁴⁷ Claudia MODELMOG, *Königliche Stiftungen des Mittelalters im historischen Wandel: Quedlinburg und Speyer, Königsfelden, Wiener Neustadt und Andernach*, Berlin 2012; Ralf LUSIARDI, *Stiftung und städtische Gesellschaft. Religiöse und soziale Aspekte des Stiftungsverhaltens im spätmittelalterlichen Stralsund*, Berlin 2000; Michael RUPRECHT, *Stiftungen in mittelalterlichen Halle*, Halle 2011.

¹⁴⁸ Michael BORGOLTE, *Foundations in Medieval Societies. Crosscultural Comparisons. A Project of the European Research Council at the Humboldt University of Berlin*, *Journal of Transcultural Medieval Studies* 1/1, 2014, s. 161–166.

¹⁴⁹ Constance B. BOUCHARD, *Those of My Blood. Constructing Noble Families in Medieval Francia*, Philadelphia 2002; TÁŽ, *Rewriting Saints and Ancestors Memory and Forgetting in France, 500–1200*, Philadelphia 2014.

spojených s dary a dále také velké škály funkcí, které dary církvi plnily.¹⁵⁰ Tyto studie často vycházejí z diplomových a disertačních prací, které jsou pro takovéto podrobné studie vhodné, pokud existuje příslušný širší rámec výzkumu, do kterého je lze zasadit. S tematickým záběrem a velikostí zkoumaného společenství větších děl až na výjimky stále přetrvává zaměření výzkumu na raný středověk. Naopak zvláště drobnější studie z britského prostředí mají častý přesah do vrcholného a pozdního středověku, byť pak se mnohdy týkají měst a nikoli šlechty.

Největší pozornosti se však těší výzkum memorie, ať již jevu jako takového nebo ve spojení s dějinami umění, reprezentací, kulturními dějinami apod.¹⁵¹ Zvláště spojitost memorie a dějin umění je více než častá. Umělecké předměty darované církvi nebo vyrobené za darované prostředky jsou pro historiky umění důležitým zdrojem poznání o využití umění pro vytváření memorie. Vedle prací zaměřených na memorii bylo také publikováno množství konkrétně vymezených studií i teoretických prací s širším záběrem.¹⁵² Tyto publikace byly opět tematicky různorodé, týkaly se panovníka, šlechty i měst. Mezi částí anglicky publikujících historiků také rezonovala kritika Maussova pojetí formulovaná na setkání v Paříži v roce 1998. V duchu tohoto setkání se pokusila o nový pohled na dary oproštěný od Maussových původních předpokladů Natalie Davis.¹⁵³ Její pohled je metodologicky

¹⁵⁰ Pokud jde o popis praxe ve větších celcích, lze zmínit díla M. INNES, *The Middle Rhine Valley*; Andrew COWELL, *The Medieval Warrior Aristocracy Gifts, Violence, Performance, and the Sacred*, Cambridge 2007; Karen STÖBER, *Late Medieval Monasteries And Their Patrons. England and Wales, c.1300–1540*, Woodbridge 2007; Wendy DAVIES, *Acts of Giving: Individual, Community, and Church in Tenth-Century Christian Spain*, Oxford 2007; Anna Trumbore JONES, *Noble Lord, Good Shepherd: Episcopal Power and Piety in Aquitaine, 877–1050*, Leiden 2009; Marios COSTAMBEYS, *Power and Patronage in Early Medieval Italy: Local Society, Italian Politics and the Abbey of Farfa, c.700–900*, Cambridge 2011. Z konkrétnější zaměřených prací např. Richard L. KEYSER, *Gift, dispute and contract, gift exchange and legalism in monastic property dealings, Montier-La-Celle, France, 1100–1350*, Baltimore 2001 (disertační práce), výtah z ní byl publikován Richard L. KEYSER, *La transformation de l'échange des dons pieux, Montier-La-Celle, Champagne, 1100–1350*, *Revue historique* 2003/4, 628, s. 793–816; Nigel SAUL, *Death, Art, and Memory in Medieval England: The Cobham Family and Their Monuments, 1300–1500*, Oxford – New York 2001; Catherine Lucy HOLLINGHURST, *Medieval Religious Patronage: A Study of the Anglo-Welsh Marcher Lords and their Connections to Religious Houses, 1066–1300*, disertační práce, University of Exeter, Exeter 2012; Charlotte A. STANFORD, *Commemorating the Dead in Late Medieval Strasbourg. The Cathedral's Book of Donors and Its Use (1320–1521)*, Farnham 2011.

¹⁵¹ N. SAUL, *Death*; Jonathan JARRETT, *Power over past and future: Abbess Emma and the nunnery of Sant Joan de les Abadesses*, *Early Medieval Europe* 12/3, 2004, s. 229–258; *Care for the Here and the Hereafter: Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005; *Negotiating Heritage Memories of the Middle Ages*, edd. Mette B. Bruun – Stephanie Glaser, Turnhout 2008; Jennifer C. WARD, *Who to Commemorate and Why? The Commemoration of the Nobility in Eastern England in the Fourteenth Century*, in: *Memory and Commemoration in Medieval England*, edd. Caroline M. Barron – Clive Burgess, Donington 2008, s. 104–116.

¹⁵² Danielle WESTERHOF, *Death and the Noble Body in Medieval England*, Woodbridge 2008; Leigh Ann CRAIG, *Wandering Women and Holy Matrons: Women as Pilgrims in the Later Middle Ages*, Leiden – Boston 2009; Michael PENMAN, *Royal Piety in thirteenth-century Scotland: the religion and religiosity of Alexander II (1214–49) and Alexander III (1249–86)*, Woodbridge 2009; Elizabeth HARPER, *Pearl in the Context of Fourteenth-Century Gift Economies*, *The Chaucer Review* 44/4, 2010, s. 421–439; *The Languages*.

¹⁵³ Natalie DAVIS, *The gift in sixteenth-century France*, Oxford 2000.

podnětný, snaží se využít antropologický přístup, ale podat ho tak, aby se vyhnula mechanické aplikaci Maussova modelu. Zcela se proti Maussovu pojetí vymezil Florin Curta, který odmítl reciproční základ středověkých darů.¹⁵⁴

V rámci přehledu anglicky publikujících autorů je nutné připomenout i nizozemské historiky, jejichž práce jsou právě v angličtině často vydávány. Jejich zájmu se těší především výzkum středověké a raně novověké memorie, přičemž věnují patřičnou pozornost i zbožným nadáním, opět jako jednomu z hlavních nástrojů, jak memorii vytvářet. Nepomíjí však ani další funkce darů. V jejich přístupu poměrně silně rezonuje sociologický přístup (zvláště modernizace Maussova konceptu v díle I. Silber) k vnímání středověkých darů, kromě memoriální funkce zdůrazňují i jejich funkci při budování společenských vazeb. Z hlediska vývoje přístupu k tématu církevních donací je třeba zmínit především Arnouda-Jana Bijstervelda, které zbožným darům dlouhodobě věnuje a vedle studií zaměřených na konkrétní případy usiluje i o teoretické vysvětlení středověkých darů a jejich společenských mechanismů.¹⁵⁵ V Nizozemí též vznikl projekt a webportál *Medieval Memoria online* mapující umělecké objekty a písemné památky spojené se středověkou memorií.¹⁵⁶ Projekt organizačně řídí tým kolem historičky Truus van Bueren a podílí se na něm desítky nejen nizozemských historiků a dalších spolupracovníků. Vedle vlastní databáze vznikla i platforma *Medieval Memoria Research* vydávající newslettery s mezinárodním záběrem. Platforma funguje od roku 2008 a shromažďuje informace o výzkumu memorie (ve smyslu připomínání mrtvých) na poli historie, dějin umění a dalších oborů ve středověku a raném novověku (cca do roku 1600).¹⁵⁷

Ani francouzkojazyčné práce se nevymykají z rámce výzkumu středověkých darů, jak jsme ho poznali u předchozích jazykových a badatelských okruhů. Důležitým tématem stále

¹⁵⁴ Florin CURTA, *Merovingian and Carolingian Gift Giving*, *Speculum* 81/3, 2006, s. 671–699. F. Curta však zkoumal dary mezi aristokracií a nikoli směrem k církvi, což jeho závěry vzhledem k tématu disertace částečně relativizuje.

¹⁵⁵ Arnoud-Jan A. BIJSTERVELD, *Gift exchange, landed property, and eternity. The foundation and endowment of the Premonstratensian priory of Postel (1128/1138–1179)*, in: *Land and Ancestors: Cultural dynamics in the Urnfield period and the Middle Ages in the Southern Netherlands*, Amsterdam Archaeological Studies 4, edd. Frans Theuws – Nico Roymans, Amsterdam 1999, s. 309–348; TÝŽ, *Patrons and Gifts in Eleventh- and Twelfth-Century Chronicles from the Diocese of Liège. An Introduction*, in: *The Medieval Chronicle: Proceedings of the 1st International Conference on the Medieval Chronicle*, Driebergen/Utrecht 13–16 July 1996, ed. Erik Kooper, Amsterdam – Atlanta 1999, s. 69–83; TÝŽ, *Do ut des*; TÝŽ, *Memoria and Nobility Research in the Netherlands*, in: *Verortete Herrschaft. Königspfalzen, Adelsburgen und Herrschaftsbildung in Niederlothringen*, edd. Jens Lieven – Bert Thissen – Ronald Wientjes, Gütersloh 2014, s. 211–232.

¹⁵⁶ *Database Medieval Memoria Online. Commemoration or the dead in the Netherlands until 1580*, edd. Truus van Bueren – Rolf the Weijert, Utrecht University 2013. URL: <http://memodatabase.hum.uu.nl/memo-is/> [citováno 20. 7. 2015]. Předchozí projekt, na který tento navazuje, probíhal na univerzitě v Utrechtu již od roku 1996.

¹⁵⁷ Při vzniku se zabývali jen nizozemským výzkumem, od roku 2011 rozšířili svůj zájem na bádání o tématu bez ohledu na hranice. Newslettery jsou dostupné na adrese <http://mmr.let.uu.nl/index.html> [citováno 20. 7. 2015].

zůstávají teoretické úvahy o daru, které se odrážejí v pracích jednotlivých badatelů. Jde především o knihy historika Dominique Iogna-Prat, jenž se zabývá otázkou eucharistické transformace daru, tedy definicí modelu oběhu majetku mezi pozemským a nebeským světem.¹⁵⁸ Nejvýraznější osobností ve výzkumu středověkých darů církvi (ve smyslu darů *Pro anima*) je v současné francouzské historiografii historička z univerzity v Dijonu Eliana Magnani. Vedle případových studií o jednotlivých rodech a jejich vztazích k církevním institucím, publikovala i teoretické úvahy o středověkých darech, přičemž se snaží nalézt rovnováhu mezi sociologickým přístupem a jeho kritiky. Maussův model nezavrhuje, ale chápe ho pouze jako volnou inspiraci, zdůrazňuje potřebu zkoumat dary ve všech jejich souvislostech.¹⁵⁹ Kromě prací těchto autorů vyšla francouzsky v posledních patnácti letech díla věnující se středověké memorii, případové studie rodů a klášterů se zaměřením na zbožné dary a také nové antropologické studie snažící se postihnout dar v předmoderních společnostech.¹⁶⁰

U všech sledovaných jazykových oblastí lze konstatovat, že výzkum po roce 2000 reflektuje především bádání v oblasti středověké memorie, dále se zaměřuje na dary a fundace církevních institucí, přičemž jde o klasické pramenné studie i širší úvahy. V neposlední řadě je třeba zmínit specificky zaměřené publikace, které se snaží o teoretické uchopení procesu darování.

Kromě výše popsaných jazykových okruhů, jejichž autoři dominují debatě o středověkých darech, byly tyto dary, případně dary církvi sledovány i v dalších zemích. Z hlediska jazykové dostupnosti a geografické blízkosti je třeba zmínit také polskou historiografii. Ve střední Evropě začala po roce 1990 velká snaha o rozvoj výzkumu

¹⁵⁸ Dominique IOGNA-PRAT, *Ordonner et exclure. Cluny et la société chrétienne face à l'hérésie, au judaïsme et à l'Islam, 1000–1150*, Paris 1998; TÝŽ, *La Maison Dieu. Une histoire monumentale de l'Église au Moyen Âge*, v. 800–v. 1200, Paris 2006.

¹⁵⁹ Eliana MAGNANI, *Le don au Moyen Âge, pratique sociale et représentations. Perspectives de recherche*, Bulletin du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre 4, 2000, s. 62–74; TÁŽ, *Fundatores et donatores, le cercle aristocratique autour de Saint-Eusèbe au XIe siècle*, in: L'abbaye de Saint-Eusèbe de Saignon et ses dépendances, edd. Guy Barrauol – Yann Codou, Forcalquier 2006, s. 41–51; TÁŽ, *Don et sciences sociales. Théories et pratiques croisées*, Dijon 2007; TÁŽ, *Du don aux églises au don pour le salut de l'âme en Occident (IVe–XIe siècle), le paradigme eucharistique*, in: *Pratiques de l'eucharistie dans les Églises d'Orient et d'Occident (Antiquité et Moyen Âge)*, II., Les réceptions, edd. Nicole Bériou – Béatrice Caseau – Dominique Rigaux, Paris 2009, s. 1021–1042; TÁŽ, *Enregistrer une donation. Acte diplomatique, vers et image dans la chronique versifiée de Saint-Martin-des-Champ*, in: *Le don et le contre-don. Usages et ambiguïtés d'un paradigme anthropologique aux époques médiévale et moderne*, edd. Lucien Faggion – Laure Verdon, Aix-en-Provence 2010, s. 23–37.

¹⁶⁰ *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut Moyen Âge*, edd. François Bougard – Cristina La Rocca – Régine Le Jan, Rome 2005; *Sépulture, mort et symbolique du pouvoir au moyen âge. Tod, Grabmal und Herrschaftsrepräsentation im Mittelalter. Actes des 11es Journées Lotharingiennes, 26–29 septembre 2000*, ed. Michel Margue, Luxembourg 2006 (připraven k francouzskojazyčné produkci spíše jen formálně, ale zakotvení ve francouzském výzkumu pominout nelze); Alain TESTART, *Critique du don. Études sur la circulation non marchande*, Paris 2007; Stéphanie ROUSSEL, *En pur et vrai don, donateurs et donations pieuses aux Célestins de Paris à la fin du Moyen âge*, Ecole nationale des chartes, Paris 2008 (diplomová práce).

v oblastech, kde to dosud nebylo kvůli společenským poměrům možné. Tyto poměry se projevovaly také obtížnou přístupností zahraniční literatury a tedy ztíženou možností se seznámit s výsledky tamního bádání. Mezi opomíjená témata patří i výzkum memorie, kultury paměti ve středověku a také darů církvi, které dosud byly vnímány jako nepříliš přínosné téma.¹⁶¹ Pod dojmem podnětů se zahraničí se nově začaly zkoumat dějiny umění, reprezentace moci, dějiny literatury a další oblasti.¹⁶² Polské bádání na poli memorie a církevních nadání bylo ovlivněno především německým výzkumem. Znamenalo to nové zkoumání důvěrně známých pramenů, jako byly *libri memoriales*, *nekrologia* a *libri foundationum*. Do polštiny byly následně přeloženy důležité práce k tématu.¹⁶³ V tomto směru se rozvinula rozsáhlá spolupráce s historiky umění, především v oblasti zkoumání funerálních a epigrafických památek.¹⁶⁴ Hlavní pozornost se samozřejmě zaměřovala na vládce a aristokracii. S 21. stoletím se začaly objevovat pokusy o komplexnější náhled na téma, ale i velmi podrobné analýzy, které jsou s ohledem na stav polských pramenů pochopitelněji zaměřeny na mladší období, než v západní Evropě.¹⁶⁵ Vzhledem k předkládanému tématu se krátce zmiňme o dvou nesporně rozsáhlých příspěvcích, které shrnují dosavadní polskou debatu na dané téma a zároveň nabízí vykročení z tematického rámce vycházejícího z bádání 90. let.

Zatím nejpodrobněji se tématem zbožných nadání šlechty ve středověku zabývala

¹⁶¹ Toto tvrzení neplatí samozřejmě absolutně, zmínit lze např. podnětnou studii Marek CETWIŃSKI, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980, s. 118, kde autor upozorňuje na užitečnost zpráv o donacích pro poznání majetkového zázemí šlechty.

¹⁶² Např. Roman MICHAŁOWSKI, *Princeps fundator: Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*, Warszawa 1993; Józef DOBOSZ, *Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego*, Poznań 1995; Piotr GÓRECKI, *Economy, Society, and Lordship in Medieval Poland, 1100–1250*, New York 1992.

¹⁶³ Joachim WOLLASCH, *O wartości źródłowej nekrologów średniowiecznych*, *Studia Źródłoznawcze* 32–33, 1990, s. 7–16; Otto G. OEXLE, *Společnost střednívěku: Mentalita – skupiny společnosti – formy života*, Toruń 1999; Jan ASSMANN, *Pamięć kulturowa*, Warszawa 2008.

¹⁶⁴ Už před rokem 1990 se o sepulkrální památky badatelé zajímali – viz Urszula BORKOWSKA, *The funeral ceremonies of the Polish kings from the fourteenth to the eighteenth century*, *Journal of Ecclesiastical History* 36, 1985, s. 513–533. Později např. Anna KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Sztuka Piastów śląskich w średniowieczu. Znaczenie fundacji książęcych w dziejach sztuki gotyckiej na Śląsku*, Warszawa – Wrocław 1991.

¹⁶⁵ Výběrově: *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnéj*, edd. Edward Opaliński a Tomasz Wioelicz, Warszawa 2000; Urszula BORKOWSKA, *Theatrum Ceremoniale at the Polish Court as a System of Social and Political Communication*, in: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, edd. Anna Adamska – Marco Mostert, Turnhout 2004, s. 431–450; TÁŽ, *Fundacje kościelne wielkopolskiej rodziny książęcej w drugiej połowie XIII wieku*, in: *Kościół, społeczeństwo, kultura. Prace ofiarowane profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, Lublin 2004, s. 17–28; Marcin R. PAUK, *Program fundacyjny Piastów śląskich w XIII wieku i jego środkowoeuropejskie konteksty*, in: *Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach*, ed. Antoni Barciak, Katowice 2007; Elżbieta DĄBROWSKA, *Ukształtowanie obrządku pogrzebowego Ordinis Cisterciensis i jego recepcja w Europie Środkowej*, in: *Groby, relikwie i insygnia*, ed. Elżbieta Dąbrowska, Warszawa 2008, s. 133–143; Tomisław GIERGIEL, *Fundacje rycerstwa sandomierskiego we wczesnym średniowieczu*, *Almanach historyczny* 10, 2008, s. 57–79; Krzysztof SKWIERCZYŃSKI, *Fundacje możnowładcze w Polsce XI i XII wieku. Moźni i ich fundacje jako problem badawczy*, in: *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu* 1, edd. Halina Manikowska – Wojciech Brojer, Warszawa 2008, s. 63–94; nejnověji pak *Monarchische und adlige Sakralstiftungen im mittelalterlichen Polen*, ed. Eduard Mühle, Berlin 2013.

Dagmar Adamska v publikaci *Fundacje dewocyjne rycerstwa księstwa świdnicko-jaworskiego w średniowieczu*.¹⁶⁶ Tato obsáhlá studie se zaměřuje na rozbor podstaty středověkých zbožných darů šlechty, přičemž pro dokladování obecných závěrů si všímá situace ve svídnicko-javorském knížectví v širokém záběru od 13. do 16. století. Autorka své závěry staví na podrobné analýze pramenů, na jejichž základě se následně snaží doložit obecné předpoklady. Dar církvi vnímá jako komplikovaný dobový fenomén s mnoha aspekty, které jsou odvozeny od fungování společnosti i od osobního zakotvení jednotlivých aktérů. Obecný model, který by měl ambice vysvětlit všechny okolnosti je podle ní nemožný. I podle tohoto krátkého seznámení s polskou produkcí je možné konstatovat, že ani ona se nevymyká obvyklému rámci.

Vzhledem k tomu, že v předložené disertaci je jednou z řešených otázek podíl žen na darech církvi, zaslouží si toto téma samostatnou zmínku. Bádání zaměřené na středověké ženy jako donátorky není nijak výrazně preferováno v žádném ze zmíněných jazykových okruhů, nicméně největšímu zájmu se těší v anglicky a francouzsky psané literatuře. Po celou dobu výzkumu středověkých zbožných nadání autoři zaznamenávali důležitou úlohu žen jako zbožných donátorek, ale většinou se nesnažili o důkladnější vysvětlení jejich motivace ani se nezabývali odlišnostmi od mužských dárců. Ve velké většině případů se jednalo o vdovy. Až v 90. letech 20. století se začaly objevovat snahy důsledněji úlohu žen popsat.¹⁶⁷ V rozsáhlejší syntéze se na téma téměř současně zaměřili Georges Duby a Patrick J. Geary.¹⁶⁸ Oba zdůraznili úlohu žen při zajištění rodové memorie, tedy že ženy častými donacemi udržovaly paměť na předky, že šlo o jejich zásadní úlohu v rodinném systému. S přechodem do vrcholného středověku ženy tuto úlohu ztratily a přebrali ji muži jako hlavy rodin.¹⁶⁹ Nejen zmínění, ale i další autoři však připouští, že úloha žen při zajištění rodové memorie je v raném středověku z pramenů obtížně zjištělná a týká se především členek panovnické dynastie.¹⁷⁰ I nadále je však nejčastějším tématem historiků zabývajících se středověkými ženami jako donátorkami církvi jejich role při zajištění rodové memorie. Velmi často jsou tyto speciální práce omezeny na raný středověk, tak jak je ostatně pro výzkum zbožných nadání v západní Evropě obvyklé. Kromě memorie patří k tématům spojeným s donátorkami jejich působení

¹⁶⁶ D. ADAMSKA, *Fundacje*.

¹⁶⁷ Henri PLATELLE, *L'épouse gardienne aimante de la vie et de l'âme de son mari. Quelques exemples du haut Moyen Âge*, in: *La femme au moyen-âge*, edd. Michel Rouche – Jean Heuclin, Maubeuge 1990, s. 171–185; M. HILDEBRANDT, *Stiftungen zum Seelenheil*, s. 58–67.

¹⁶⁸ G. DUBY, *Dames*, II; P. J. GEARY, *Phantoms*.

¹⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 51–73.

¹⁷⁰ Následné kritiky poukazují na to, že postavení žen nebylo ani při zajištění paměti tak specifické, jak předkládá P. J. Geary a že i aktivita mužů byla rovnocenná. Elisabeth van HOUTS, *Memory and Gender in Medieval Europe, 900–1200*, London 1999, s. 13–14.

coby patronek církevních institucí, role objednavatelek uměleckých artefaktů a obecně podíl na utváření náboženského života.¹⁷¹ V současnosti lze konstatovat, že role žen bývá již obvykle včleněna do prací zkoumající zbožné dary obecně a počet speciálně zaměřených studií tak klesá, i když samozřejmě vznikají i nadále.¹⁷²

I česká historiografie reagovala na mnoho z témat, které rezonovaly v zahraniční literatuře v souvislosti se středověkými dary.¹⁷³ Samotná zbožná nadání (v české literatuře se poměrně úspěšně prosadil termín „církevní donace“) se však těší spíše okrajovému zájmu. O podmnožině darů šlechty to platí ještě o něco více. Lze se ztotožnit s konstatováním Karin Stöber, která v úvodu své studie o klášterech a jejich patronech v Anglii ve 14. a v 15. století poznamenala, že v anglické historiografii existuje k tématu značné množství případových studií o jednotlivých rodech i klášterech, případně o některých dílčích jevech (např. rodové memorii), ale minimum prací, které by se snažily skloubit jednotlivé aspekty dohromady a podat komplexní výpověď o zbožných darech šlechty.¹⁷⁴

Jako první (kromě využívání donačních listin k získávání genealogických informací o středověké šlechtě) si systematickou pozornost vysloužila majetková práva k darům, v čemž lze shledávat paralelu k vývoji německé historiografie. Starší pokusy o popis těchto práv z 19. a počátku 20. století shrnul ve svém díle Václav Vaněček, který zároveň předložil komplexní pohled na právní situaci církevního majetku v českých zemích ve středověku.¹⁷⁵ Některé

¹⁷¹ Z rozsáhlé produkce zmíníme především: *Medieval Memories: Men, Women and the Past, 700–1300*, ed. Elisabeth van Houts, Harlow 2001, z tohoto sborníku stojí za zmínku především Matthew INNES, *Keeping in the family: women and aristocratic memory, 700–1200*, in: *Medieval Memories: Men, Women and the Past, 700–1300*, ed. Elisabeth van Houts, Harlow 2001, s. 17–35. O další podrobné shrnutí se pokusili ve sborníku *Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory, Historiography*, edd. Gerd Althoff – Johannes Fried – Patrick J. Geary, Cambridge 2002, z jeho příspěvků je opět třeba vyzvednout B. JUSEEN, *Challenging the culture*, s. 215–231; Emmanuelle SANTINELLI, *Les femmes et la mémoire. Le rôle des comtesses dans la France occidentale du XIe siècle*, in: *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut Moyen Âge*, edd. François Bougard – Cristina La Rocca – Régine Le Jan, Rome 2005, s. 459–484; *Women's Space: Patronage, Place, and Gender in the Medieval Church*, edd. Virginia C. Raguin – Sarah Stanbury, Albany 2005; Corine SCHLEIF, *Forgotten Roles of Women as Donors. Sister Katerina Lemmel's Negotiated Exchanges*, in: *Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005, s. 137–154; L. A. CRAIG, *Wandering Women*.

¹⁷² Siegfried HAIDER, *Zur Rechtsstellung von Frauen im Lichte der Garstener Traditionsnotizen*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 122/1, 2014, s. 1–21.

¹⁷³ Pro celkový společensko-politický kontext lze využít moderní syntézy k jednotlivým časovým údobím. Pro starší úsek zkoumané doby, tedy pro 12. a 13. století poskytují dostatečnou oporu práce Josefa Žemličky, zejména Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007; TÝŽ, *Počátky Čech královských. 1198–1253: proměna státu a společnosti*, Praha 2002; TÝŽ, *Přemysl Otakar II.: král na rozhraní věků*, Praha 2011; TÝŽ, *Království v pohybu: kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014; případně lze jeho závěry diskutovat s Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, II–III, Praha 2000, 2002 a Robert ANTONÍN, *České země za posledních Přemyslovců. I. díl (1192–1253)*, Praha 2012. Pro dobu 14. století je pak zásadní přehled Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, IVa, Praha – Litomyšl 2003; Lenka BOBKOVÁ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, IVb, Praha – Litomyšl 2003, zde i obecný přehled o roli církevních donací s důrazem na memoriální funkci, s. 51–52.

¹⁷⁴ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 3.

¹⁷⁵ V. VANĚČEK, *Základy*, I, přehled bádání s. 5–7.

Vaněčkovy postřehy jsou stále platné a podnětné, i když mnohé již zastaralo, respektive bylo zpracováno podrobněji. Tento právně-ekonomický pohled na zbožná nadání je zřejmě nejvlivnější linií v českém bádání o darech církvi až do současné doby. Ani výzkum dalších jevů spojených se zbožnými nadáními šlechty však nebyl odsunut zcela stranou. Zmínky o donacích církvi byly obsaženy v každém přehledovém díle o českém středověku, jak však již bylo řečeno, nebyl jim přikládán hlubší význam. Většinou byly brány jako instrumentální jev ilustrující vývoj především hospodářských a právních záležitostí nebo byly vnímány tak, že zpřístupňují informaci o jiných, pro autory momentálně zajímavějších skutečnostech.¹⁷⁶ I v důsledku společenského vývoje byly dary církvi chápány vysloveně negativně.¹⁷⁷

Přes popsany negativní náhled byly zbožné donace i tak využívány jako zdroj informací především o hospodaření církevních institucí, zejména klášterů. Záznamy o darech se totiž ukázaly jako neocenitelný zdroj zpráv o majetku, právním postavení i ekonomických souvislostech fungování. Takto pojatým hospodářským dějinám klášterů se věnoval zejména Jaroslav Čechura.¹⁷⁸ Na konci 20. a na počátku 21. století vznikalo rozsáhlé kompendium o dějinách cisterciáckých klášterů v Čechách. Jeho autorka Kateřina Charvátová se věnovala všem složkám klášterního života, ale majetky klášterů a cesta k nim patří k stěžejním částem díla.¹⁷⁹ Církevní donace patřily k nejčastějším způsobům, jak byly majetky získány, autorka dále neopomenula ani otázky budování paměti na dárce, celkového přístupu řádu k donacím a další náležitosti spojené se zbožnými dary.¹⁸⁰

Na bádání v oblasti pojetí právních nároků na majetek darovaný církvi tematicky navázal Tomáš Borovský, ale ani pro něho nejsou dary hlavním tématem, pouze jedním z prostředků výkladu.¹⁸¹ Ve svém obsáhlém kompendiu však poukázal na velkou škálu možností, kterou dárce vůči darovanému majetku stále měl, zvláště pokud mohl vystupovat jako patronátní pán kláštera. Výpovědní hodnotu šlechtických církevních donací si plně

¹⁷⁶ Např. Josef ŠUSTA, *Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946, s. 39.

¹⁷⁷ F. Grauss je prezentoval jako neodůvodněné rozdávání majetku církvi František GRAUSS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. 1. díl: Dějiny venkovského lidu od 10. století do první poloviny 13. století*, Praha 1953, s. 229; v podstatě stejný pohled zůstal i nadále, např. Zdeněk FIALA, *Předhusitské Čechy*, Praha 1978², s. 244, kde jsou donace použity jako ukázka absolutní moci církve nad jedinci. Opět byly prezentovány jako ukázka zbytečného počinání.

¹⁷⁸ Výběrově: Jaroslav ČECHURA, *Hospodářský vývoj plaského kláštera v době přemyslovské*, Historická geografie 18, 1979, s. 233–305; TÝŽ, *K některým otázkám hospodářského a správního systému cisterciáckých klášterů. (Zlatá koruna v předhusitském období.)*, Československý časopis historický 29[79]/2, 1981, s. 228–257; TÝŽ, *Dvě studie k sociálně ekonomickému vývoji klášterního velkostatku v předhusitských Čechách*, Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie 42/1, 1988, s. 1–72; TÝŽ, *Velkostatek kláštera Osek v letech 1310–1419*, Časopis Národního muzea 160/1–4, Praha 1991, s. 20–46; TÝŽ, *Statky kláštera Pomuk před rokem 1420*, Minulostí Západočeského kraje 32, 1997, s. 7–18.

¹⁷⁹ Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, I–III, Praha 1998, 2002, 2009.

¹⁸⁰ TÝŽ, *Dějiny cisterckého řádu*, I, s. 29–30, 67.

¹⁸¹ T. BOROVSÝ, *Kláštery*, zvláště s. 17–19, 49–53.

uvědomil polský historik Marcin R. Pauk, který použil zprávy o darech církvi jako pramen k pochopení počátků a vývoje české nobility.¹⁸² Na základě důkladné pramenné analýzy podrobně sledoval nejstarší fundace a donace a s jejich pomocí si všímal vývoje jednotlivých rodů spojených s fundacemi. Kromě toho se zaměřil též na celkovou dynamiku poskytování darů církvi ze strany aristokracie a periodizoval období českých dějin do roku 1300 z hlediska vln církevních donací (celé škále fundací i donací se věnoval do roku 1200, po tomto datu již jen klášterním fundacím).¹⁸³ Stranou neponechal ani otázku motivací darů, přičemž upozornil na obecně zbožné důvody a obtížnost jejich odlišení od dalších, především osobních motivů.¹⁸⁴ Stejně důležitou motivaci viděl v otázce osobní i rodové prestiže a reprezentaci a upozornil rovněž na snahu nobility o *imitatio regis* pomocí zbožných nadání.¹⁸⁵ Na specifickou otázku žen jako donátorek obrátila pozornost Markéta Špůrová, byť se její práce týká jen příslušnic panovnických dynastií.¹⁸⁶

Vedle těchto prací vnímajících církevní donace jen ve světle jejich výpovědní hodnoty pro poznání majetkových a právních vztahů a skrze ně i dalších komplexních jevů ve společnosti byly však publikovány i studie zaměřené na vlastní církevní donace. Z takto pojatých děl stojí chronologicky v čele jedna z pramenných sond Františka Šmahela popisujících zbožná nadání na Táborsku od 40. let. 14. století do husitství.¹⁸⁷ Zaměřil se na ekonomické vyčíslení hodnoty darů, na skupiny dárců, jejich motivaci, na postavení příjemců a některé další okolnosti, především snahu o určitou typizaci darů. Z jím sledovaných pramenů vyplývá postupné snižování hodnot darů a naopak vzrůstající komplikovanost přání jednotlivých donátorů. Donační aktivitou měšťanů se ve stejné době zabýval Zdeněk Uhlíř ve stati věnované předhusitským Čelákovcům.¹⁸⁸ Pozdně středověké město poskytuje více příležitostí k výzkumu církevních donací, než je tomu v případě šlechtických dárců ve stejné době, proto se také více badatelů zaměřuje právě na dary měšťanů.¹⁸⁹ Na městské prostředí se zaměřil i John Klassen ve studii o zbožných odkazech a darech plzeňských měšťanů v 15. století, který svou studii zakotvil do poznatků, které o církevních donacích prezentovali

¹⁸² Marcin R. PAUK, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*, Kraków – Warszawa 2000.

¹⁸³ TAMTÉŽ, s. 182.

¹⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 194.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 197, 202.

¹⁸⁶ Markéta ŠPŮROVÁ (v současnosti M. Marková), *Středoevropské zbožné ženy z panovnického prostředí ve 13. století a jejich vztah k rodovým fundacím*, in: *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, edd. Eva Doležalová – Robert Šimůnek, Praha 2007, s. 230–236.

¹⁸⁷ František ŠMAHEL, *Dvanáct pramenných sond k sociálním poměrům na Táborsku od poloviny 14. do konce 15. století*, in: *Sborník Muzea husitského revolučního hnutí 9, Tábor 1987*, s. 277–321, zejména s. 285–286.

¹⁸⁸ Zdeněk UHLÍŘ, *Církev, náboženství a měšťané v Čelákovcích v době předhusitské*, in: *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–Východ 8, 1986*, s. 17–42.

¹⁸⁹ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Fundace pražských měšťanů do roku 1419*, in: *Documenta Pragensia IV*, ed. Václav Ledvinka, Praha 1984.

západoevropští historici.¹⁹⁰ Od konce 90. let 20. století se stále většímu zájmu těší výzkum středověkých testamentů, jejichž součástí byly často i zbožné odkazy. Je zde však velký rozdíl mezi testamenty šlechty a testamenty z městského prostředí.¹⁹¹ Do 14. století prakticky šlechtické testamenty obsahující zbožné odkazy neexistují, na rozdíl od městského prostředí. Nejde o to, že by neexistovaly šlechtické závěti, ale zbožné nadace byly většinou realizovány pomocí samostatného dokumentu a do šlechtického testamentu již nepronikly.

O poněkud hlubší pohled na církevní donace se na počátku 90. let 20. století pokusila Zdeňka Hledíková. Na základě údajů erekcčních knih pražského arcibiskupství analyzovala dary církvi učiněné v prvním dvacetiletí 15. století, přičemž si všímala příjemců darů.¹⁹² Opět se tedy jednalo o využití informací o darech pro další účely, ale tentokrát byly cílem výzkumu samotné dary, respektive byla sledována oblíbenost příjemců, případně další podněty, které vedly k darování. Naopak k hlubšímu studiu církevních donací vyzval na počátku 90. let historickou obec František Kavka. Na základě soudobého německého výzkumu byl dobře informován o studiích vztahujících se k memorii a o možnostech využití církevních donací k rozsáhlejšímu výzkumu. Ve své monografii *Vláda Karla IV. za jeho císařství* tak vybídl k studiu fenoménu memorie, neomezil se však pouze na paměť, ale viděl v donacích prostředek pro širší zkoumání kultury a společnosti dané doby, zcela v intencích západoevropské historiografické produkce na toto téma, která zůstávala v českém prostředí víceméně nepovšimnuta.¹⁹³ Darem jako formou uchování paměti se opakovaně zabýval i Robert Šimůnek.¹⁹⁴ Ve svých pracích upozornil na praktický rozměr církevních donací, na formu recipročního plnění mezi dárce a obdarovaným ve formě služeb, vzájemných výhod a dalších dohod. Z hlediska memorie je podstatný přehled o formách a médiích uchování

¹⁹⁰ John KLASSEN, *Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia*, in: *Materielle Kultur und Religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, ed. G. Jaritz, Wien 1990, s. 63–82. Jedná se o konferenční příspěvek proslovený v roce 1988.

¹⁹¹ Za všechny alespoň sborník *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, edd. Eva Doležalová – Kateřina Jišová, Praha 2006. Zde vzhledem k tématu disertace je nutné zmínit především příspěvek Roberta ŠIMŮNKA, *Český šlechtický testament pozdního středověku – reálné badatelské téma?*, in: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, edd. Eva Doležalová – Kateřina Jišová, Praha 2006, s. 95–115 a Martina NODLA, *Středověký testament jako abnormalita*, in: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, edd. Eva Doležalová – Kateřina Jišová, Praha 2006, s. 73–85. K měšťanským testamentům přehledně ve své disertační práci Kateřina JÍŠOVÁ, *Testamenty novoměstských měšťanů v pozdním středověku*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2008.

¹⁹² Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Donace církevním institucím v Čechách v prvním dvacetiletí 15. století*, in: *Husitství – reformace – renesance 1*, edd. Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová, Praha 1994, s. 251–260.

¹⁹³ F. KAVKA, *Vláda Karla IV.*, s. 211, pozn. 27.

¹⁹⁴ Robert ŠIMŮNEK, *Paměť a tradice v prostředí české šlechty v pozdním středověku*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 10, 2005, s. 199–246; TÝŽ, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, zvláště s. 67–135; TÝŽ, *Milosrdenství v pojetí české středověké šlechty*, in: *Milosrdenství ve středověkých městech*, ed. Kateřina Jišová, Praha 2013, s. 137–169.

paměti.¹⁹⁵

K memorii jako jedné z forem reprezentace české šlechty ve středověku se vyslovil i Vratislav Vaníček.¹⁹⁶ Zbožné dary jako součást šlechtické reprezentace spojil s prosazením rytířské kultury. V tomto ohledu je možno zaznamenat významný rozdíl oproti odborné literatuře předchozích desetiletí. Monografie a další odborné studie, jejichž hlavní téma souvisí s církevními donacemi, převážně prezentují donace jako něco běžného, obvyklého, co především k rytířské, ale obecně i středověké kultuře neodmyslitelně patří. Např. Jiří Jurok dokonce říká, že „*šlechtická reprezentace se projevuje jednak jako rytířská kultura a jednak jako zbožnost, projevovaná charitou a zejména fundací církevních institucí*“.¹⁹⁷ Přestože jde o značně zjednodušený popis, v jádru vystihuje hlavní podstatu. Paměť ve smyslu posmrtné memorie (kterou je třeba odlišovat od historické paměti) coby legitimizační prostředek zkoumal Pavel Král. Jeho studie je sice zaměřena na raněnovověké období, ale jeho teoretický výklad je obecnějšího rázu a přináší podnětné připomínky i pro středověkou společnost.¹⁹⁸ Otázce memorie se v různé intenzitě věnuje i uměleckohistorické bádání zkoumající memoriální funkce uměleckých artefaktů, v českém prostředí v poslední době zejména Milena Bartlová.¹⁹⁹

Zapomenout nelze ani na literaturu zabývající se špitální péčí ve středověkých městech, protože špitály byly často příjemci darů a to i od šlechtických dárců. Tímto tématem se mj. zabývali Marie Bláhová, Zdeňka Hledíková a Rostislav Nový.²⁰⁰ K vlastní otázce církevních donací šlechty i panovnické dynastie jsem v posledním období publikoval několik příspěvků.²⁰¹ Církevním donacím bylo věnováno i několik závěrečných prací na

¹⁹⁵ TÝŽ, *Paměť a tradice*, s. 215–239, zvláště 222–227.

¹⁹⁶ Vratislav VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství reprezentace*, in: *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9. Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007, s. 141–188, hlavně s. 146.

¹⁹⁷ Jiří JUROK, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*, Nový Jičín 2000, s. 31.

¹⁹⁸ Pavel KRÁL, *Kult předků*, in: *Paměť urozenosti*, edd. Václav Bůžek – Pavel Král, Praha 2007, s. 173–186.

¹⁹⁹ Milena BARTLOVÁ, *In memoriam defunctorum. Virtuals arts as devices of memory*, in: *The making of memory in the middle ages*, ed. Lucie Doležalová, Leiden – Boston 2010, s. 473–486; TÁŽ, *Skutečná přítomnost: Středověký obraz mezi ikonou a virtuální realitou*, Praha 2012, zejména s. 319–323.

²⁰⁰ Marie BLÁHOVÁ, *Vývoj špitálů v raně feudální Evropě a problematika nejstaršího špitálu v Praze*, in: *Documenta Pragensia* VII/1, ed. Václav Ledvinka, Praha 1987, s. 44–61; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské klášterní špitály od 13. do počátku 15. století*, in: *Documenta Pragensia* VII/1, ed. Václav Ledvinka, Praha 1987, s. 74–88; Rostislav NOVÝ, *Pražské předhusitské špitály*, in: *Documenta Pragensia* VII/1, ed. Václav Ledvinka, Praha 1987, s. 62–73.

²⁰¹ Zdeněk VAŠEK, *Šlechtické donace za vlády Jana Lucemburského*, in: *Historie* 2007, ed. Mlada Holá, Praha 2008, s. 65–94; TÝŽ, *Zbožné dary šlechty na Moravě v 1. polovině 14. století*, in: *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století*, edd. Lenka Bobková – Jana Konvičná, Praha 2009, s. 267–280; TÝŽ, *Zbožná nadání šlechty v první polovině 14. století a možnosti jejich srovnání*, in: *Mediaevalia Historica Bohemica* 13/2, Praha 2011, s. 59–84; TÝŽ, *Královská rodina a přízeň církvi v letech 1310–1333*, in: *Historie – Otázky – Problémy* 3/2, 2011, s. 55–67; TÝŽ, *Sepulkrální památky ve světle šlechtických donací církvi v první polovině 14. století*, in: *Epigraphica et Sepulcralia* IV, ed. Jiří Roháček, Praha 2013, s. 459–481; TÝŽ, *Zbožné dary české šlechty v první polovině 14. století jako prostředek uchování paměti*, in: *Commemoratio*

vysokoškolských pracovištích, byť většinou je jejich téma ukotveno v novověku a netýká se primárně šlechty.²⁰²

Přestože bylo deklarováno, že v tomto přehledu budou představeny jen hlavní práce ilustrující vývoj stěžejních konceptů bádání o církevních donacích, učiníme z této propozice výjimku, kterou představují dějiny šlechtických rodů. Další díla důležitá pro výklad podstatných, i když se zbožnými nadáními nesouvisejících společenských jevů budou představena až v souvislosti s těmito jevy na místě, kde to bude při výkladu vhodné a žádoucí. Po roce 2000 začaly být díky iniciativě nakladatelství Lidové noviny a nakladatelství Věduta ve větší míře zpracovávány dějiny jednotlivých šlechtických rodů, zejména těch, které byly na vrcholu slávy ve středověku. Pro výklad dějin šlechtických rodů jsou církevní donace zcela zásadní a žádný přehled se bez nich nemůže obejít. Někteří autoři je pouze evidovali, další se z nich snažili vyvodit i závěry s širším významem, nikdo však v rámci tématu nezašel ke komplexnějšímu zhodnocení nadační činnosti rodu. Ale i tak lze říci, že bez analytických přehledů, které studie o šlechtických rodech přinesly, by tato disertace vznikala mnohem obtížněji.²⁰³ Vedle těchto monografií vzniklo ve stejné době na vysokých školách v ČR značné množství prací zabývajících se šlechtickými rody, stejně jako církevními institucemi. Z obecných přehledových děl je zde především nutné zmínit obsáhlé encyklopedie českých a moravských klášterů, které nabízí množství cenných přehledových údajů v situaci, kdy stále mnoho klášterů nemá zpracované vlastní moderní dějiny.²⁰⁴

praeteritorum – społeczności średniowieczne wobec przeszłości. III polsko-czeskie forum młodych mediewistów, edd. Jakub Kujawiński – Hanna Krzyżostaniak – Marzena Matla, Poznań 2013, s. 301–312; TÝŽ, *Die Stiftungen Johannis von Luxemburg und seiner Verwandtschaft zugunsten der böhmischen Kirche*, in: Hémecht. Revue d'Histoire luxembourgeoise/Zeitschrift für Luxemburger Geschichte 66/1, 2014, s. 5–24.

²⁰² Martina KLOUDOVÁ, *Zádušní počty farnosti Horní Štěpanice v 18. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2012; Alžběta STEINEROVÁ, *Zbožné odkazy v testamentech olomouckých měšťanů v 16. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2014; Lucie ŽLEBKOVÁ, *Zbožné nadace v obcích Zašová a Veselá na základě Liber erectionum (1656–1746)*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2014; nejobsáhleji pak Petr HRACHOVEC, *Die Zittauer und ihre Kirchen (ca. 1300–1600)*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2014.

²⁰³ Z řady dějin šlechtických rodů nakladatelství Lidové noviny jde o tyto tituly: Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabišici: páni z Rýzmburka*, Praha 2002; Jan URBAN, *Lichtenburkové*, Praha 2004; Zdeněk POKLUDA, *Moravští Šternberkové: panský rod rozprostřený od Jeseníků ke Karpatům*, Praha 2012; David PAPAJÍK, *Páni ze Sovince: dějiny rodu moravských sudích*, Praha 2005; Tomáš BALETKA, *Páni z Kravař: z Moravy až na konec světa*, Praha 2003; Miroslav PLAČEK – Peter FUTÁK, *Páni z Kunštátu: rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006; Ondřej FELCMAN a kol., *Poděbradové: rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008; David PAPAJÍK, *Švábenicové: velcí kolonizátoři a jejich následovníci*, Praha 2009; Miroslav SVOBODA, *Páni ze Strakonice: vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*, Praha 2010; Tomáš VELÍMSKÝ, *Páni ze Svojšína: rod velmožů, pánů a rytířů z povodí Mže*, Praha 2013. Z nakladatelství Věduta pak vzešly tyto tituly: Simona KOTLÁROVÁ, *Bavorové erbu střely*, České Budějovice 2004; David PAPAJÍK, *Páni z Holštejna*, České Budějovice 2007; Martin ŠANDERA, *Páni z Dobrušky a z Opočna*, České Budějovice 2007; Simona KOTLÁROVÁ, *Páni z Rožmitálu*, České Budějovice 2008; Jaroslav POLÁCH, *Páni z Krumlova*, České Budějovice 2014.

²⁰⁴ Pavel VLČEK – Dušan FOLTÝN – Petr SOMMER, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 2002; Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

2 „Dar si vždy odplaty žádá“ (Interpretační rámec výzkumu středověkých darů)

V předchozí kapitole jsme sledovali vývoj převážně historiografické literatury věnující se fenoménu daru ve společnosti. Mohli jsme zaznamenat, jak se v průběhu času téma proměňovalo od prvotního bádání o darech jako takových, přes zúžení na středověké dary až po specializaci na dary církvi, které se ještě dělily podle období, typ dárců nebo jejich motivací. V této kapitole již opustíme široký spíše jen evidenční pohled minulé kapitoly a zaměříme se pouze na některá vybraná díla ilustrující hlavní směry bádání a nejdůležitější využití metodologické koncepty a interpretační rámce. Vhled do argumentace jednotlivých autorů však bude výrazně hlubší a podrobnější. Představíme si též v současnosti využívané teorie zbožných darů a jejich postupnou genezi, stejně jako postřehy s širším dopadem. Vzhledem k přehledovému charakteru předchozí kapitoly bude nutné zopakovat hodnocení části zmíněných prací bez významného rozšíření. Zároveň platí, že pokud některé studie budou pouze zmíněny bez podrobnějšího rozboru, lze jejich hodnocení dohledat v předchozí kapitole. Detailní pohled na analyzované tituly umožní vnímat i ukotvení teoretických přístupů historiků ve světě jejich pramenů a do jisté míry poslouží i jako doklad, proč lze závěry západoevropské a americké historiografie na téma středověkých darů církvi použít pro české prostředí a jeho prameny jen omezeně, spíše v obecné rovině, což však na druhou stranu představuje mnohdy silnou stránku těchto prací. Analýza argumentace poslouží pro odlišení, která kritéria mají všeobecnější platnost a lze je tedy použít i pro české prostředí a která jsou lokálně omezená. V neposlední řadě lze jako přínos této kapitoly zmínit i obohacení českého historiografického diskurzu o zmíněné argumenty, které dosud nebyly častěji tematizovány.

Zejména ve 2. polovině 20. století se důležitou otázkou, ke které se jednotliví autoři opakovaně vraceli, stalo to, jak dar vnímat v rámci sociálních vazeb. Nezanedbatelný je i směr, zpochybňující smysl snahy nalézt teorii daru ve středověku, což vyslovil např. G. Algazi, který dospěl k přesvědčení, že diskurz slova dar se měnil ve společnosti i čase, a proto nelze mít žádnou středověkou teorii daru.²⁰⁵ Většinový badatelský směr se však zaměřuje na otázku, zda je středověké darování akt, který člověk činí bez očekávání jiné protihodnoty nebo naopak, zda má darování reciproční charakter vyjádřitelný mj. formulí *Do ut des*. Tato debata není novým přínosem konce 20. století, spíše se do výzkumu darů (včetně středověkých zbožných nadání) opakovaně vrací. Můžeme ji sledovat již od dob filosofických

²⁰⁵ Ale ani on téma jako takové nezpochybňuje, pouze prosazuje studium daru v časově ohraničeném úseku. Gadi ALGAZI, *Introduction: Doing Things with Gifts*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 9–28, zde s. 20.

diskusí novověku, kdy se k tématu aktivně vyslovil Thomas Hobbes zastávající teorii svobodného daru, tedy takového, který není podmíněn protidarem.²⁰⁶ Při bližším zkoumání však zjistíme, že i on protihodnotu očekává, jen ji nevnímá jako zákonitost, uznává dar jako projev milosti, altruismu. Tento projev milosti dává dárci naději, že i on sám v budoucnu podobnou milost obdrží. Ostatně zbožné nadace jsou v Hobbesově uvažování jedním z důležitých příkladů. Nicméně rozhodnutí, jak vnímat zbožné dary, je nutným metodologickým krokem každého současného výzkumu církevních nadací, který se jimi zabývá z obecného pohledu. Proto se v podrobném přehledu významných prací k tématu zaměříme mj. i na tuto diskusi. Celou debatu stručně shrnul Michael Borgolte v hesle *Stiftung* v osmém svazku Lexikonu des Mittelalters, kde konstatoval, že výzkum darů se dlouho odehrával takřka výlučně v rámci bádání o právních dějinách a že tento stav teprve poměrně nedávno korigoval až moderní výzkum sociálních dějin.²⁰⁷

Pojďme se tedy pokusit podrobněji prozkoumat argumentační základnu stěžejních děl a směrů výzkumů zbožných nadání ve středověku. Po výše naznačených spíše teoretických příspěvcích filosofů přinesl významný impuls do bádání o darech Jacob Grimm.²⁰⁸ Na základě analýzy užívání termínů *Gebentausch*, *Geschenkausch*, *Gegengabe*, *Widergabe* definoval, že dary ve staré germánské společnosti měly reciproční charakter, čímž je odlišil od římského práva, které podle jeho výkladu znalo pouze bezpodmínečné dary tak, jak je viděl Hobbes. Grimm naopak chápal germánské pojetí daru jako vzájemný zavazující vztah mezi dárcem a obdarovaným, kdy dárci neutrpí darováním hmotnou ztrátu, protože za svůj dar získá protihodnotu. Jde tedy o pojetí ve smyslu formulace *Do ut des*. V duchu doby se Grimm zabýval dary obecně, bez specializace na kategorii dárců, ale lze konstatovat, že jeho hlavním cílem bylo popsat fungování germánských kmenů a raně středověké společnosti. Další rozšíření tématu přinesl Karl von Amira. Na příkladech středověkých darů v germánských společnostech doložil, že dary jsou v každé společnosti nutně reciproční, za dar musí vždy přijít protiplnění, všiml si i výměny darů a toho, že její podstatou je hodnotová ekvivalence darů. Popsal různé typy darů ve středověké společnosti, především jitřní dar, svatební dary, dary pro hosty, uctění seniora apod. Vedle jiných typů darů zařadil do svého srovnání i dary za spásu duše (*Seelengabe*).²⁰⁹ Pro doložení reciprocity v právní praxi využil jitřní dar, který je spojen s nutností poskytnutí protihodnoty (*Gegengabe*). Upozornil rovněž na fakt, že dar i protihodnota nemusí mít povahu majetku, ale také práv k němu, privilegií, milostí apod.

²⁰⁶ T. HOBBS, *Leviathan*, s. 94–96.

²⁰⁷ *Lexikon des Mittelalters* 8, sl. 178.

²⁰⁸ J. GRIMM, *Ueber schenken*, s. 173–210.

²⁰⁹ K. von AMIRA, *Nordgermanisches Obligationenrecht*, 1, s. 508–509.

Kolem roku 1900 dospěla debata o charakteru darů k syntetickým pracím, které se dosnažily poskytnout celkový přehled o tématu. Pokusil se o ni Richard M. Meyer, který se v argumentaci opět přiklonil k chápání daru v jeho současnosti jako jednostranného aktu. Respektive svůj argument postavil na tvrzení, že s přechodem k moderní době (kterou nijak pevně nedefinoval) došlo ke změně v chápání majetku, což mj. znamenalo přechod od darů chápaných recipročně k jednostranným aktům, tedy altruisticky odůvodněným darům. Němečtí badatelé v tomto období akcentovali vývoj daru jako sociálního fenoménu, který se v průběhu doby vyvíjí. Mění se i jeho motivace a chápání dárců i obdarovaných. V předmoderní společnosti podle Meyera neexistovalo individuální vlastnictví, darování bylo nutně kolektivní rozhodnutí rodiny nebo jiného společenství, které muselo jedincův plán schválit.²¹⁰ Definoval několik typů darů, mezi kterými byl i dar za protihodnotu. Dokonce se domníval, že nutnou podmínkou fungování celého systému recipročních výměn darů je, aby protidar byl vyšší hodnoty, než původní dar.²¹¹ Na základě těchto pozorování Meyer hodnotil dary v předmoderní společnosti jako ucelenější, praktičtější a morálně více odpovídající ideálu, který spatřoval v komunitě a nikoli v moderním individualismu.²¹² K promýšlení postavení zbožných nadání však ani tato debata nedospěla. Meyerovu pozici dále rozvedl Otto von Gierke, který spojil právní pohled na dary v předmoderní společnosti s kritikou své současnosti a moderního individualismu.²¹³ K zbožným nadáním se jeho dílo přímo nevyjadřovalo, ale přispělo k pochopení právních vazeb k majetku nejen ve středověku.

Zmínění autoři však k modernímu výzkumu středověkých darů církvi významně přispěli poukázáním na potřebu hodnocení daru z jedné perspektivy, protože do té doby se k darům vyjadřovali společenští vědci různých zaměření, což způsobilo, že docházelo k výraznému nedorozumění v diskusích zejména mezi právníky a sociology. První vyčítali druhým, že zakotvují dar a reciproční očekávání do otázky morálky a ne práva. Dále poukázali na jiné vnímání vlastnických práv, protože zvláště středověk podle nich neznal absolutní vlastnické právo, jedinec nemohl bez souhlasu dalších, zvláště rodiny, zcela svobodně disponovat svým majetkem. Proto je nutné i vnímání darů tomuto přizpůsobit.²¹⁴ Tyto premisy jsou stále platné a většina prací věnovaných zbožným nadáním je buď přijímá, nebo se vůči nim vymezuje.

I další právní historici a právní teoretikové z konce 19. století se snažili do debaty přispět a hledali zakotvení reciprocity v morálce, nikoli v normativním právním systému.

²¹⁰ R. M. MEYER, *Zur Geschichte*, s. 25.

²¹¹ TAMTÉŽ, s. 26–27.

²¹² TAMTÉŽ, s. 29.

²¹³ O. von GIERKE, *Deutsches Privatrecht*, 2.

²¹⁴ TÝŽ, *Vom Wesen*, s. 113.

Odvolávali se na římské právo, které reciprocitu jako právní kategorii (nikoli však morální či společenskou) neznalo a na tomto poznatku formulovali výše zmíněnou domněnku. Nejdůležitější z nich byl Rudolf von Jhering, který usiloval o nalezení teoretického odůvodnění reciprocity ve společnosti.²¹⁵ Snažil se dále rozvinout názor o morálním zakotvení reciprocity, ale nakonec dospěl k přesvědčení, že reciprocita daru není závazek ani právní, ani morální, ale sociální (v tom fakticky předjímá pozdější závěry M. Mause). I přes pokračující debaty a diskuse další badatelé za výzkum Rudolfa von Jhering nepostoupili, spíše ho v dílčích ohledech zpřesnili a lépe doložili. Např. Hugo Burckhard dokázal, že i v římském právu existuje pro některé speciální situace právně vynutitelná reciprocita a že je výsadou moderních právních systémů darování bez očekávané reciprocity.²¹⁶ I když tedy jeho dílo není z pohledu této práce jako takové zásadní, formuloval mnohé teoretické výpovědi o darech, které měly velký význam na posun bádání 20. století včetně toho, že sdílel mnohá východiska a závěry s M. Maussem. Dary jsou podle jeho názoru zakotveny v oblasti přirozeného práva. Obecně lze konstatovat, že jak v germánském, tak v římském právu badatelé identifikovali význam reciprocity pro celý systém vztahů spojený s darováním, ať už šlo o zakotvení přímé či nepřímé pomocí morálních a společenských závazků.

Na počátku 20. století směřoval výzkum k stále větší specializaci i v oblasti poznávání fenoménu daru a jeho mechanismů. Z dnešního pohledu na bádání o středověkých darech přinesla významné podněty studie Georga Schreibera z roku 1915, která se v jedné ze svých částí zaměřila speciálně na středověké zbožné nadace. Schreiber dospěl k závěru, že církevní donace jsou formou recipročního obchodu, chápal tak jakýkoliv převod majetku ve prospěch církve a prosazoval tezi, že dary církvi představují proces obchodní výměny, ve které probíhá směna materiálních statků za statky spirituální.²¹⁷ Odmítl tedy debatu o zakotvení darů v oblasti morálky i sociálních vazeb a definoval je jako akty, které mají právní pozadí a u kterých jde de facto o obchodní smlouvu závaznou pro obě strany. Popsal dary církevním institucím za pomoc při spáse duše, ať už šlo o modlitby nebo možnost být pohřben na speciálním místě či jiné protiplnění (*Gegenleistung*) liturgické povahy za dary, které jsou automaticky svázány se zpětným darem (*Gegengabe*).²¹⁸

Vedle právníků, historiků a dalších sociálních vědců se k výzkumu darů připojili i ekonomové. Ti využili dary jako jeden z příkladných jevů, na němž dokládali své teorie. Mezi ekonomy (konkrétně mezi německou historickou ekonomickou školou a rakouskou

²¹⁵ R. von JHERING, *Der Zweck*.

²¹⁶ H. BURCKHARD, *Zur Begriff*, s. 39; Herbert PERNICE, *Zur Lehre von der Insinuation der Schenkungen*, Greifswald 1882 (disertační práce), s. 37; nověji Max KASER, *Das römische Privatrecht*, München 1971², s. 399.

²¹⁷ G. SCHREIBER, *Kirchliches Abgabenwesen*, s. 437–443.

²¹⁸ TAMTÉŽ, s. 461–465.

ekonomickou školou) probíhala v této době obsáhlá polemika o povaze společnosti a metodách jejího výzkumu, tzv. spor o metodu (*Methodenstreit*).²¹⁹ V zásadě šlo o spor mezi zastánci hledání teoretických přístupů a metod, které by vysvětlovaly fungování společnosti, a jejich odpůrci, kteří zastávali názor, že hospodářství nelze zkoumat pomocí teoretického modelu, ale jen pomocí empirického popisu toho, co se již stalo. Pro vlastní téma disertace není tento spor příliš podstatný, ale rámuje výklad, který bude v následující části shrnut a pro správné pochopení všech souvislostí je informace o jeho existenci nutná.

Význam daru a jeho funkce v rámci společenských interakcí se pokusil na starých společnostech (čímž myslel všechna lidská společenství před 19. stoletím) popsat a analyzovat ekonom Karl Bücher. I on dospěl k názoru, že dary jsou v rámci každé společnosti formou reciproční výměny, představují základ netržního pojmání ekonomiky, pro jejíž popis použil pojem ekonomie daru (*Schenkökonomie*; *Gift Economy* – v soudobém vědeckém diskurzu převažuje anglojazyčné označení). Ve své práci se věnoval i středověké společnosti, kterou charakterizoval jako založenou na vzájemné výměně a darech (byť z hlediska pozdějšího výzkumu použil poněkud netypicky příklad měst).²²⁰ Karl Bücher tak položil teoretické základy ekonomie daru, kterou ve 20. století aktivně rozpracovali antropologové a až dosud nalézá ohlas mezi ekonomy a filozofy. Jejich závěry pak zpětně ovlivňovaly historiky věnující se specializovanému výzkumu darů středověké církvi. Oceňovali ekonomii daru jako víceborovou teorii schopnou vysvětlovat motivace i proces darování. Ač to není na první pohled zřejmé, je nutné se podrobněji věnovat i této ekonomické teorii, protože v ní nalézají zakotvení mnohé současné práce, které se snaží popsat dar, včetně středověkých zbožných darů, jako reciproční akt.²²¹ Teorie ekonomie daru je dnes pojmána především jako sociologická teorie strukturálního funkcionalismu, čemuž odpovídá svými metodami, tedy popisem struktury sociálního jevu.

Jak již bylo řečeno, ze závěrů Karla Büchera, stejně jako z mladších analýz M. Mause, vychází mnoho dalších autorů, především filozofů a ekonomů. Ekonomika daru představuje ekonomicko-filosofický koncept založený na snaze popsat model společnosti fungující podle jiných pravidel, než klasická tržní ekonomika, tedy jinak než na základě hromadění zisku.²²² Původní koncept byl postupně obohacován o výsledky výzkumů systémů

²¹⁹ Marek LOUŽEK, *Spor o metodu*, Praha 2001.

²²⁰ K. BÜCHER, *Die Entstehung*, s. 384–415.

²²¹ Např. Bijsterveld a E. MAGNANI, *Les médiévistes*, s. 525–544.

²²² Blíže o vývoji konceptu i ekonomických dopadech František SVOBODA, *Ekonomika daru, dar a jeho reflexe v ekonomické teorii*, Politická ekonomie 1, 2010, s. 105–129; Avner OFFER, *Between the gift and the market: the economy of regard*, Economic History Review 50/3, 1997, s. 450–47; Francois POUILLON, *L'anthropologie économique*, Paris 1976.

smluvního práva a soustavy ekonomických závazků poutajících různé části a podskupiny tzv. primitivních společností.²²³

Po dlouhá léta byla tato teorie považována za doménu kulturních antropologů a otázku archaických kultur. V důsledku ekonomických krizí 20. a 21. století prožila *Gift economy* ve světě ekonomů renesanci zájmu.²²⁴ Je to zřejmě přibližně od počátku 80. let 20. století a ještě více od počátku 21. století.²²⁵ Esejista a filosof Lewis Hyde přenesl do té doby spíše akademickou debatu do praktické roviny, přičemž vyzdvihl fakt, že největší symbolický a sociální kapitál má ten, kdo nejvíce rozdává na okázalých darech a ne ten, kdo nashromáždil pro sebe nejvíc majetku.²²⁶ Ale i v tomto případě nelze považovat takový dar za altruistický. Ostatně někteří teoretikové *Gift economy* ji staví přímo do opozice vůči altruismu.²²⁷ Vedle ekonomů se v debatách o ekonomii daru výrazně angažují sociologové, ostatně sama teorie je průnikem ekonomických, antropologických, psychologických a sociologických přístupů.²²⁸ Podle C. Lévi-Strausse je ekonomika daru projevem reciprocit spočívající ve vyvolání reakce obdarovaného, který následně dá jiný dar jako protihodnotu.²²⁹ P. Bourdieu ve snaze podrobněji popsat mechanismus darování zdůraznil nutnost uplynutí určitého časového intervalu, než může být dar oplacen.²³⁰

Otázce fungování starých společností se teoretikové *Gift economy* věnují jen okrajově,

²²³ M. MAUSS, *Esej*, s. 9–10.

²²⁴ Přehledně Yunxiang YAN, *The gift and gift economy*, in: A Handbook of Economic Anthropology, ed. James G. Carrier, Northampton 2005, s. 246–261.

²²⁵ Ale již v předchozím období nešlo o mrtvé téma. Anthony HEATH, *Rational choice and social exchange*, Cambridge 1976.

²²⁶ Lewis HYDE, *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*, New York 1983; téma bylo dále rozpracováno David J. CHEAL, *The Gift Economy*, London – New York 1988, největší důraz klade na reciprocitu daru; o konceptu konverze sociálního kapitálu na jiné hodnoty přehledně Markéta SEDLÁČKOVÁ – Jiří ŠAFR, *Koncept sociální koheze, důvěry a sociálního kapitálu v sociologii*, in: Soudobá sociologie II, edd. Jiří Šubrt a kolektiv, Praha 2008, s. 343.

²²⁷ Tento názor se vine celým studiem darů. Nalezneme ho jak v práci B. MALINOWSKI, *Argonauts*, s. 167, 177, který tvrdí, že reciprocita je implicitní součástí darování a očekává se protidar obdobné hodnoty, tak v novějších studiích J. PARRY, *The Gift*, s. 453–473, zvláště s. 466–469, kde dokládá, že ve veřejné sféře neexistuje žádný dar, který by nebyl spojený s očekávaným protiplněním.

²²⁸ Z mnoha psychologických prací věnovaných poznání motivací a procesu darování lze pro přehled zmínit např. Mary Finley WOLFENBARGER, *Motivations and symbolism in gift-giving behaviour*, *Advances in Consumer Research* 17/1, 1990, s. 699–706; Derek LARSON – John J. WATSON, *A Guide Map to the Terrain of Gift Value*, *Psychology and Marketing* 18/8, 2001, s. 889–906; Scott D. ROBERTS, *Symbolism, obligation, and fibre choice: the macro to the micro continuum of understanding gift giving*, *Advances in Consumer Research* 17/1, 1990, s. 707–709; Karen PINE, *The Psychology of Gift Exchange*, University of Hertfordshire Internal Report 2010, zvláště s. 1–2.

²²⁹ Claude LÉVI-STRAUSS, *Elementary Structures of Kinship*, Toronto 1969, zvláště s. 52–67 a 438–458; samotnou reciprocitou jako takovou se zabýval antropolog Marshall SAHLINS, *Stone Age Economics*, New York 1972, s. 192–195. Rozdělil reciprocitu na tři typy, první je tzv. obecná reciprocita, která popisuje koncept dávání daru bez nutně očekávané protislužby. Druhý typ představuje tzv. vyvážená reciprocita, tedy dávání daru s pevným očekáváním návratnosti investice. Třetí typ se nazývá negativní reciprocita a reprezentuje systém podobný tržní ekonomice, protože každá jednající strana očekává z darování zisk na úkor druhého.

²³⁰ Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, str. 123–127; originál Pierre BOURDIEU, *Raisons pratiques: sur la théorie de l'action*, Paris 1994.

v nezbytně nutné míře, aby se mohli od původního konceptu odrazit k formulování stanovisek pro dnešní a budoucí ekonomiku. A už vůbec se jejich výzkum nedotýká otázky středověkých zbožných nadání, i když mnozí z historiků, kteří se církevním donacím věnovali a věnují, nachází inspiraci ve stejných pasážích díla Marcela Mause jako zastánci teorie *Gift economy*. Je zřejmé, že teorie *Gift economy* nemůže sama o sobě přinést nástroje pro odpovídající analýzu středověkých zbožných nadání. Na druhou stranu její mnohohrstevný pohled na vztahy ve společnosti poskytuje značné množství podnětů pro plný popis okolností spojených i se středověkými dary.

Inspirující je zejména důraz na komplexnost jevů projevující se pochopením skutečnosti, že společenské vazby, vliv a obecně symbolický kapitál hraje stejně významnou ne-li větší roli, než vlastní majetek. Tímto chápáním se teorie *Gift economy* podstatně liší od klasických postupů a dovoluje zachovat zmíněné jevy i v rámci popisu složitého systému ekonomických vztahů. Právě díky tomu má nastínění vzniku, intelektuálního pozadí i hlavních postulátů této teorie na tomto místě smysl. Především je nutné vyzdvihnout, že současné přístupy ke *Gift economy* zdůrazňují přítomnost prvků tržní ekonomiky a fakt, že i pomocí darů lze nahradit běžné obchodní vztahy, aniž by se na jejich podstatě mnoho změnilo, což odlišuje současné autory od původních postulátů K. Büchera.

Ani to však nečiní teorii *Gift economy* nejvhodnějším nástrojem pro výklad středověkých darů církvi jako celku, což však neplatí pro některé dílčí aspekty. Na druhou stranu pro středověké zbožné dary mohou být závěry vykladačů této teorie chápány především jako inspirace výkladové linie, případně jako příklad výkladu obdobného jevu v soudobé společnosti. Větší význam teorie má např. pro výzkum dvorské společnosti, kde dar může být také výrazem velkorysosti, majestátu, který naopak nevyžaduje žádnou zjevnou a okamžitou reciprocitu. V takovém případě byl dar výrazem svrchovanosti osobnosti a v tomto případě by protidar byl dokonce urážkou, nicméně i v tomto případě očekával dárcce jistou reciprocitu od obdarovaného ve formě věrnosti či uznání. Z uvedeného výkladu je zřejmé, že na obecné úrovni teorie poskytuje poměrně vhodné analytické příklady, které jsou vhodné i pro popis běžných vztahů v rámci středověké společnosti. Zmíněné příklady jsou schopny postihnout část jevů souvisejících se středověkými dary a to včetně darů církvi, ale ne všechny motivace a okolnosti vedoucí k darování. Při extenzivním výkladu reciprocity, který někteří autoři používají, však lze i dar vedený náboženskou motivací považovat za reciproční, protože dárcce očekává odplatu na duchovní úrovni od Boha. Tento výklad je lákavý svou jednoduchou kauzalitou, ale bohužel neodpovídá realitě, ve které byly darovány obvykle komunitě, která poskytovala protiplnění. V každém ohledu je však teorie *Gift*

economy přinejmenším vhodným nástrojem k poznání části aspektů středověkých darů církvi.

Důvody, které vedly k darování darů v archaických společnostech a v současné době, se v zásadě shodují. V obecné rovině platí, že lidé vždy dávali dary kvůli prestiži, aby stouplo jejich uznání v sociální skupině a protože se to očekává vzhledem k jejich postavení. Týká se to především darů, které jsou dávány před širším plénem. Některé darovací akty jsou dnes a i v minulosti byly spíše obchodem nebo vzájemnou smlouvou s protiplněním. I v současnosti jsou dary symbolem, který vyjadřuje úmysly, postoje a jsou nedílnou součástí rituálů a slavností.

Zastánci ekonomiky daru se nesnaží vyvrátit existenci tržních principů, ale chtějí poukázat jak na fakt, že existovaly a dodnes existují společnosti, které jsou založeny na odlišných principech, než je trh, tak i na to, že darování může být jedním ze způsobů směny, byť odlišně zakotvené. Celá teorie ekonomiky daru je reakcí na empiricky mnohokrát potvrzený fakt, že lidé se ve svém rozhodování neřídí prostým výsledkem sčítání nákladů a zisků, ale reagují také na mnohé společenské podněty, které nelze snadno převést na majetek. Ekonomika daru však neznamená odmítání směny ve společnosti, ba právě naopak.

Objemnou studii Lewise Hyde dále rozpracoval Gifford Pinchot.²³¹ Ekonomiku daru hodnotil jako nejvhodnější pro informační věk a zároveň pro dobu, kdy je třeba myslet na udržitelný rozvoj. Jak bylo řečeno výše, vedle ekonomie je v teorii ekonomiky daru významný i vklad sociologie. Proto se i další vlivná interpretace teorie inspirovala spíše sociologickým přístupem, který dary chápal jako určitý signál či symbol, vyjadřující informaci. Autorem tohoto přístupu je Colin Camerer. Role takto chápaného daru nespočívá v reciprocitě, ale právě především ve vyjádření informace. Dary jsou z ekonomického hlediska neefektivní, přesto však mají svůj význam z hlediska symbolického kapitálu, který je na ně navázán. Tyto dary jsou totiž především signálem, který dává obdarovanému informaci o dárci a jeho záměrech o budoucím trvání vzájemného vztahu. Obdarovaný zase přijetím daru dává signál, že záměry dárce akceptuje.²³² Teorii *Gift economy* rozpracovalo množství dalších autorů, přínos jejich závěrů pro předložené téma je už relativně malý, proto se zde omezíme na jejich prostý výčet (na místě je připomenout, že v současné ekonomii a sociologii si *Gift economy* získává stále více příznivců a lze tedy očekávat další rozšíření badatelských přístupů).²³³

²³¹ Gifford PINCHOT, *The Gift Economy*, Washington 1995.

²³² Colin CAMERER, *Gifts as Economic Signals and Social Symbols*. The American Journal of Sociology 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, 1988, s. 180–214.

²³³ *Gift Giving. A research Anthology*, edd. Cele Otnes – Richard F. Beltramini, Bowling Green 1996 – v tomto sborníku lze nalézt komplexní přehled do té doby k tématu vydané literatury, s. 3–5; J. PARRY, *The Gift*;

V oblasti sociologie a antropologie má v současnosti největší ohlas práce nizozemské profesorky Aafke E. Komter, která se zaměřila na proces výměny darů a roli reciprocit a solidarity. Svůj výzkum spojila i poznáváním podílu žen na moci a společenském fungování.²³⁴ Její práce nemohou být zařazeny k hlavnímu směru Gift economy, ale lze mluvit o silném ovlivnění a společných základech. I ona se snaží reagovat na postupy vyplývající z Maussových záběrů. A. E. Komter ve svých pracích popsala střetávání dvou teorií daru, respektive o dva pohledy na dar, které jsou ovlivněny svou metodologickou základnou. Sociologie se na dar dívá pohledem společenské solidarity a koheze, zatímco antropologie do centra zájmu postavila proces výměny darů, tedy reciprocitu. I když vědci obou specializací používají stejnou terminologii, tak nemají podle A. E. Komter stejné vysvětlení pojmů, které pak znemožňuje úspěšný dialog. Ve svých publikacích se postavila na stranu sociologického přístupu a zdůraznila, že teorie solidarity v sobě obsahuje hlavní prvky teorie výměny darů.²³⁵ Pokusila se o novou definici daru, ve které konstatovala, že „*dávání daru je akt vytvářející a upevňující sociální vazby tím, že dává lidem pocit vzájemné povinnosti dát něco na oplátku*“.²³⁶ Všimla si také různých motivací darů, přičemž se příliš neodlišuje od výsledků dalších badatelů – mezi základní motivace zařadila pozitivní pocity z darování, touhu po reciprocitě, snahu o posílení společenského postavení vedoucí k větší moci a prestiži atd.²³⁷ Středověkými dary se A. E. Komter vůbec nezabývala, ale naopak její závěry se snažili využít někteří historici.

Z pohledu tématu této práce však je nejvýznamnější z badatelů, kteří se tématu Gift economy věnovali, antropoložka Annette Weinerová. Ta ve svém výzkumu, který si kladl za cíl projít znovu podklady, které použili Mauss a Malinowski jako základ svých bádání, konkretizovala vnímání daru jako nezcizitelného vlastnictví dárce, které se k němu vždy

Annette B. WEINER, *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-While Giving*, Berkeley – Oxford 1992; TÁŽ, *Inalienable Wealth*, s. 210–227; Genevieve VAUGHAN, *Homo donans*, 2006, dostupné z http://www.gift-economy.com/homodonans_frt.html [citováno 22. 6. 2015]; TÁŽ, *Women and the Gift Economy: A radically different worldview is possible*, Toronto 2007; Charles EISENSTEIN, *The Ascent of Humanity. Civilization and the Human Sense of Self*, New York 2013; TÝŽ, *Sacred Economics: Money, Gift, and Society in the Age of Transition*, New York 2011; *The Question of the Gift: Essays across Disciplines*, ed. Mark Olstein, New York 2002; A. TESTART, *Critique du don*.

²³⁴ Aafke E. KOMTER, *The gift: An interdisciplinary perspective*, Amsterdam 1996; TÁŽ, *Social Solidarity and the Gift*, New York 2005; TÁŽ, *Gifts and social relations. The mechanisms of reciprocity*, International Sociology 22/1, 2007, s. 93–107; TÁŽ, *The gift and its paradoxes: Beyond Mauss*, European Journal of Cultural and Political Sociology 1, 4, 2014, s. 408–409.

²³⁵ Rozdělila badatele o darech do dvou skupin, podle toho, zda u nich nalezla větší příklon k solidaritě či reciprocitě. K první skupině řadila E. Durkheima, M. Webera a T. Parsonse. K druhé pak M. Mausse, B. Malinowského, C. Lévi-Strausse, A. Gouldnera, M. Sahlins a další. A. E. KOMTER, *Social Solidarity*, s. 2.

²³⁶ TAMTÉŽ, s. 2 – „*Giving gifts is an act that creates and maintains social ties by making people feel mutually obliged to give in return.*“

²³⁷ TAMTÉŽ, s. 46–50.

nějakým způsobem vrací, dárce tedy mohl očekávat reciproční plnění.²³⁸ Zároveň však varovala před přeceňováním reciprocity a doporučila brát dar jako věc danou bez zaručené reciproční intence, avšak samotný akt darování může tuto reciprocitu v budoucnu vyvolat.²³⁹ Pro dárce však v jejím pojetí chybí ona jistota, že dostane zpět hodnotu v obdobné ceně, jakou daroval. Jejím hlavním příspěvkem do diskuse je zmíněný pojem nezcizitelného vlastnictví, což si lze představit jako osobní symbolický vklad dárce daru, který daru dává vlastní život a tím i prodlužuje svůj vlastní život v sociálních poutech. Lze mluvit o drahých kamenech, které panovníci přidali do korunovačních klenotů, nebo které aristokraté vložili do oltářů a relikviářů. Dále zmínila např. drahá roucha nebo luxusní předměty darované na nějaký veřejný účel, bohoslužebné knihy apod. Vždy tedy jde o ve své podstatě jedinečné předměty, které umožňují uchovat příběh svého dárce, čímž samozřejmě vzrůstá společenský status dárce a částečně i obdarovaného.²⁴⁰ Tento koncept se badatelé antropologického směru pokusili využít i v jeho druhém významu pro vysvětlení sporů o darovaný pozemkový majetek, protože ten vnímají jakou součást nezcizitelného vlastnictví celého rodu, o kterém jedinec nerozhoduje. Jelikož je tento majetek spojen s vyšší entitou, než je jen jedinec, nemůže být jen tak darován, protože žijící jedinec rozhoduje jen o hmatatelné (pozemské) složce majetku. A. Weinerová patří k významným interpretům teorie M. Mause a jelikož v následující části se budeme věnovat zkoumání založenému na jeho výzkumu, bylo vhodné představit její vlastní přístup už nyní.

Teorie ekonomiky daru a na ní navázané práce filosofů, sociologů, antropologů i historiků jistě neposkytuje model, který by bylo možné převzít pro středověké zbožné dary jako vše vysvětlující nástroj popisující všechny motivace a postupy. Na druhou stranu přináší tato teorie jedinečný pohled, protože se snaží o popsání univerzálního fenoménu napříč celými dějinami lidstva. V této snaze se přitom usiluje oprostit od lokálních či dočasných mechanismů, jako jsou např. právní řády, a naopak přihlíží k trvalým konstantám, které zkoumá sociologie či psychologie. Pokud chceme poznat středověké dary církvi, donátory a jejich motivace, není možné tuto oblast poznání pominout. Popisuje postupy a motivace

²³⁸ A. B. WEINER, *Inalienable Wealth*, s. 210. Konkrétně šlo o kolující majetek pacifických domorodců, ale princip je možné použít obecněji. Zde lze zmínit vnímání daru ze strany bílinského hradského správce ve středověkých Čechách, který považoval dar za způsob, jak ho navždy uchovat ve své moci. Jde zde však o jiný úhel pohledu, protože jemu měl dar uchovat právní systém a nikoli symbolické spojení s darem. O rozdílech mezi prací A. B. Weiner a B. Malinowského podrobněji B. WAGNER-HASEL, *Egoistic Exchange*, s. 164.

²³⁹ Zde se odklonila od uznávaného Aristotelova přístupu, který shrnul v knize *Etika Níkomachova* a kde pokládá reciprocitu za základní stavební kámen společnosti.

²⁴⁰ K tomuto vnímání speciálních předmětů ve středověku blíže např. Arnold ANGENENDT, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, München 1997²; Philippe GEORGE, *Reliques & art précieux en paysmosan*, Liège 2002; Matthias HARDT, *Silverwar ein Early Medieval Gift Exchange: Imitatio Imperii and Objects of Memory*, in: Franks and Alamanni in the Merovingian Period. An Ethnographic Perspective, ed. Ian Wood, Woodbridge – San Marino 1998, s. 317–342 a další.

rozhodující o darování. Nelze však ani očekávat, že tímto přístupem získáme komplexní odpověď, protože církevní donace mají více typů motivací a navíc, nejde o dary, u kterých bychom mohli s jistotou prohlásit, že jsou vedeny nějakou mechanickou aplikací principů darování, že se v nich zcela vytratila osobní stránka dárce, čímž je pro středověké donátory myšlena především zbožnost. A to taková zbožnost, která může, ale nemusí, být spojena s očekáváním milosti za poskytnutý dar.

Po snad ospravedlnitelné odbočce, která nás z konce 19. století dovedla až do počátku 21. století, je možné se ještě na chvíli vrátit k debatám o reciprocitě darů a jejich výzkumu. Podobně jako někteří z německých badatelů využil dary pro kritiku své současnosti Marcel Mauss.²⁴¹ Jak již bylo řečeno, uveřejnil v roce 1924 knihu, ve které se snažil o popsání daru jako společenského fenoménu založeného na reciprocitě a zároveň využil ocenění archaických společností ke kritice soudobého stavu, ve kterém našel zbytky pozitivního, přičemž konstatuje, že „všechno zatím ještě není klasifikováno termíny koupě a prodeje a že nám není vlastní pouze morálka obchodníků“.²⁴² Ústředním bodem Maussovy teorie je specifikace daru jako totálního společenského jevu (*phénomène social total*), tedy jevu který prochází celou společností, napříč společenskými vrstvami i druhy činností. Takový jev nelze přesně ohraničit nebo v rámci společnosti přesně vymezit. Právě komplexita s jakou představil fenomén daru ve starých společnostech, zřejmě vedla mnohé pozdější historiky k vstřícnému přijetí teorie a k snaze o její využití pro středověké dary různého určení.²⁴³ I zbytek badatelů, kteří Maussovu teorii bezzbytku nepřijali jako vhodný nástroj pro popis zbožných nadání, přijala alespoň část Maussových závěrů. M. Mauss se ve svém výkladu zabýval především společnostmi v jižním Pacifiku, ale svoji analýzu stručné zhodnocení i evropských kultur. Především si povšiml, že Řekové a Římané opustili od společenského a ekonomického zřízení, kde dar hrál důležitou roli, protože pro jejich společnost byla taková ekonomika nehospodárná. Do podrobnějšího hodnocení evropským poměrů se však nepustil.

M. Mauss dar definoval jako prostředek společenské komunikace sloužící k vytvoření, udržení či obnovení vztahů mezi jednotlivci nebo skupinami či jako nástroj budování sociálních vazeb a postavení v archaických společnostech (opět je nutné poukázat na nejednoznačný termín archaická společnost, který je mnohými antropology a dalšími používán a nedostatečně vysvětlen). Tyto vazby následně udržují společnost pohromadě,

²⁴¹ Mauss byl v pozdější interpretaci vnímán jako odpůrce modernity a ekonomického liberalismu, B. WAGNER-HASEL, *Egoistic Exchange*, s. 160.

²⁴² M. MAUSS, *Esej*, s. 133.

²⁴³ Mauss nebyl prvním, kdo se takto díval na středověké dary. Zejména je nutné zmínit studii W. GRÖNBECH, *Kultur*, 2, především s. 7–28 a s. 55–60. Mj. připustil, že v období vrcholného a pozdního středověku představují zbožné dary projev reciprocit ve společnosti, při které je obdarovaný zavázán poskytnout protislužbu, s. 17–20.

protože iniciují opakující se řadu kroků, které mají charakter rituálu. Díky tomu jsou vazby ve společnosti neustále obnovovány. Dar je dle Mausse nejen totálním jevem, ale vytváří též totální závazek, tedy takový, který zavazuje každého člena společnosti. Totální závazek zahrnuje nejen povinnost oplácet přijaté dary, ale předpokládá ještě dvě další povinnosti: povinnost dary poskytovat a povinnost dary přijímat. Dar měl posílit vazby mezi dárce a obdarovaným, byl především smlouvou. Odmítnout dát či odmítnout si vzít bylo totéž jako vyhlásit válku, jako odmítnout spojenectví a přátelství.

Mauss se domníval, že existuje pevná vazba mezi dárce a jeho darem. I když dar předal, stále existuje osobní vklad donátora, který je s darem navždy spojen. Vytvořil se tím také závazek obdarovaného pozornost oplatit. Tento Maussův poznatek o nehmotném vkladu dárce rozvinula již zmíněná A. Weinerová a před ní z něho vycházel i A. J. Gurevič.²⁴⁴ Mauss tedy recipocitu vnímal jako základní podstatu daru, stejně jako kulturní výměnu. Také konstatoval, že přijetím daru vzniká závazek poskytnout jiný na oplátku, což považuje do jisté míry až za formu společenského nátlaku.²⁴⁵ Je však nutné zdůraznit, že Maussova práce se primárně ani sekundárně nezaměřila na evropský středověk, ale jeho cílem bylo postihnout univerzální charakter daru, zvláště na příkladech archaických a neevropských společností. Zároveň také odmítl mechanistické vnímání vztahu dárce a obdarovaného, ač by se to ze základního představení jeho teorie mohlo zdát obráceně. Maussova teorie byla určena především antropologům a sociologům, mezi nástroje historického poznání se dostala až později, společně s celkovou snahou nalézt větší teoretické zakotvení historiografického výzkumu. Tento přístup byl blízký především historikům školy Annales, kteří se v 60. letech 20. století začali zajímat o středověký dar.²⁴⁶ Maussova teorie jim umožnila k tématu přistupovat i z hlediska formulování univerzálně pojaté teorie.²⁴⁷ Zároveň též oceňovali podrobně tematizovanou otázku recipocity. Dary vyměňované a poskytované ve středověké světské společnosti vykazovaly velkou shodu s Maussovými postuláty, i když u nich přirozeně nemohly být identifikovány všechny funkce nalezené Mausem v polynéských realitách. Zbožná nadání byla i pro školu Annales na okraji zájmu, ale Maussova teorie se pevně prosadila do historiografických děl a jako takové k ní přistupovali i další historici.²⁴⁸

²⁴⁴ A. J. GUREVIČ, *Kategorie*, s. 168–169.

²⁴⁵ M. MAUSS, *Essai*.

²⁴⁶ É. BENVENISTE, *Don et échange*; J. H. MICHEL, *La gratuité*; J. BARDACH, *La donation*.

²⁴⁷ Vedle tohoto směru bádání, které se stalo na dlouhou dobu poměrně dominantní, dochází ve stejné době k oživení zájmu o kláštery, jejich majetky a jejich donátory. Tento zájem vycházel především z právních výzkumů o vlastnictví majetků, ale při této příležitosti se autoři museli věnovat i samotným donátorům a jejich motivacím. Např. S. WOOD, *English Monasteries*.

²⁴⁸ Maussova teorie však nebyla přijímána bez výhrad, hlasy kritiků se začaly ozývat od chvíle, kdy se Maussův přístup dočkal nového zájmu, mj. právě od historiků. Jako první v novodobé éře vystoupil s kritikou Paul

Na počátku 70. let 20. století byly publikovány dvě práce právě z okruhu školy Annales. Ze zpětného pohledu lze obě prohlásit za ty, které otevřely až do současnosti trvající debatu o středověkých darech církvi. Šlo především o poměrně krátkou studii *Prendre, donner, consacrer* George Dubyho. Duby se snažil o popsání celé cesty darů na zbožné účely, tedy od motivace donátora přes spíše právní proces předání daru až po realizaci vlastního zbožného nadání. Při sestavování tohoto přehledu rozeznal v systému zbožných darů mechanismy podobné těm, které zaznamenal Mauss.²⁴⁹ Povšiml si též toho, že motivace dárce nelze jednoduše popsat, vyzdvihl přitom úlohu štědrosti, komentoval hodnotu darů a recipročně poskytovaných služeb a na závěr se pokusil o formulování vlastních závěrů, které vycházely právě z Maussovy teorie. Duby svoji studii uzavřel konstatováním, že majetek a služby ve společnosti volně obíhají a vytváří rovnováhu a celý systém drží pohromadě.²⁵⁰ Prostředkem oběhu jsou právě dary, protože vytváří potřebné sociální vazby skrze reciprocitu. Ve svých závěrech také naznačil další možnosti výzkumu, které rozpracovali další autoři. Především se jednalo o rozdělení středověku (myšleno západoevropského) na dvě období podle převažujícího charakteru společnosti a interakcí v ní, přičemž jako hranici použil chronologii středověku podle Marca Blocha (tedy rok 1050).

Ve stejné době publikoval studii *Категории средневековой культуры* (*Kategorie středověké kultury*) Aaron J. Gurevič. I on se v sovětských podmínkách snažil pracovat metodami školy Annales a pokoušel se zpracovávat podobná témata a to včetně využití interdisciplinárního přístupu. Mauss a jeho teorie byly pro Gureviče jedním z důležitých interpretačních zdrojů, podařilo se mu aplikovat na středověké reálie mnohé z Maussových postulátů. Doložil např. existenci nehmotného prestižního bohacení darovaného předmětu dárce, prohlásil, že „zároveň s darem nabýval bojovník i částechy vůdcova „úspěchu“ obsažené v prstenu a připojoval se k jeho podstatě“.²⁵¹ Doložil i význam častého darování pro chápání urozenosti.²⁵² Dále doložil, že získaná válečná kořist nesloužila pro hromadění majetku, ale k budování symbolického kapitálu. Kromě těchto vedlejších aspektů Maussovy teorie se ale Gurevič vyslovil i k jejímu jádru. Domníval se, že „poskytování darů je formou

CATHERCOLE, *Hau, Mauri and Utu: A Re-examination*, in: *Trade and Exchange in Oceania and Australia*, edd. Jim Specht – John Peter White, Sydney 1978, s. 324–340. Reprezentativní výčet kritiků nabízí B. WAGNER-HASEL, *Egoistic Exchange*, s. 141, pozn. 3. Z řad historiků se pokusila námitky formulovat Barbara H. ROSENWEIN, *Francia and Polynesia. Rethinking Anthropological Approaches*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 361–380, zde s. 361–362, 379. B. H. Rosenwein zpochybnila samotnou aplikaci metodologie vytvořené pro zcela jiný civilizační okruh na středověkou Evropu.

²⁴⁹ G. DUBY, *Prendre*, s. 63.

²⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 68.

²⁵¹ A. J. GUREVIČ, *Kategorie*, s. 168.

²⁵² TAMTÉŽ, s. 169.

sociálního styku, spojujícího lidi v skupiny“.²⁵³ Potvrdil roli reciprocit a darů pro fungování sociálních vazeb, předpokládal, že jakýkoliv dar osob stejného postavení si žádal oplacení. Citoval dokonce z germánských zákoníků, kde našel příkaz, že „*Dar si vždy odplaty žádá*“.²⁵⁴ Věnoval se podrobně germánskému právu a všem konotacím darů ve středověké společnosti, snažil se přitom využít všech postřehů M. Mause. Jádrem jeho analýzy se týkalo darů ve světské společnosti, ostatně jeho záměrem bylo poznat vazby právě v ní.²⁵⁵ Je více než příznačné, že zbožné dary církvi od těchto společenských darů zcela oddělili a chápal je jako zcela jiný proces, kterým si elity kompenzují hříšnost, do které je nutně strhává vlastnictví majetku.²⁵⁶

Ve stejné době (v roce 1972) uveřejnil svoji práci americký medievista Joel T. Rosenthal, který se zabýval filantropickou aktivitou (anglické) šlechty ve 14. století.²⁵⁷ Zvoleným obdobím se práce částečně vymyká ze zaměření mladších studií autorů, kteří se zabývali především raným středověkem, případně obdobím před rokem 1200, nicméně z hlediska této disertační práce jde spíše o výhodu. Filantropii ztotožnil s charitou (ve smyslu péče o chudé a potřebné) a následně určil pět druhů charity – 1) modlitby za mrtvé, 2) nadace, 3) výstavbu nových špitálů a církevních objektů, 4) péče o hřbitovy a 5) další drobné dary, přičemž se částečně odvolával i na M. Mause.²⁵⁸ Rosenthal upozornil na fakt, že mezi zbožné dary je nutné počítat i veškerou charitu, protože charita se v této době děla vždy prostřednictvím církve. Zdůraznil, že nejde dělat rozdíly mezi dary na zbožné účely a charitativní (špitální) péčí, protože obojí má v důsledku pro dárce stejný účinek, protože získá protihodnotou modlitby obdarované komunity.²⁵⁹ Fungování charity skrze církev přinášelo podle Rosenthala i další efekt v podobě pouze formálně pojatých zbožných darů, které měly vedle zbožnosti i další motivaci. Jde o takové dary, které byly poskytovány ve spojení s určitým přáním, ale jejich skutečným cílem bylo zajistit právě sociální úkoly při správě společnosti. Obvykle si lze představit nadaci pro farní kostel, kterou poskytl vlastník daného celku s oficiálním určením např. pro zajištění jeho posmrtné památky. Ve skutečnosti však primárním účelem takového daru mohla být obnova špitálu po požáru apod. Čímž samozřejmě nepopřel zbožnou funkci daru, která však byla spojena ještě s dalším účelem. Na

²⁵³ TAMTÉŽ, s. 196.

²⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 171.

²⁵⁵ TAMTÉŽ, zejména s. 167–177, dále pak s. 192–200 a 212.

²⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 212.

²⁵⁷ Práce byla přijata poměrně kriticky, viz např. recenze Kathleen Louise WOOD-LEGH, *The Purchase of Paradise: Gift Giving and the Aristocracy, 1307–1485*. By Joel T. Rosenthal, *The Journal of Ecclesiastical* 25/3, 1974, s. 317–318.

²⁵⁸ J. T. ROSENTHAL, *The Purchase*, s. 9–10.

²⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 10–11.

druhou stranu podle Rosenthala lze za zbožná nadání považovat mnohem více aktů, než jen ty, které se k této motivaci otevřeně hlásí. Charitu a zbožné dary pro něho byly součástí systému sociálních sítí a recipročních vztahů.²⁶⁰

Rosenthal se dále zaměřil na příjemce darů. Upozornil, že příslušníci anglické nobility dávali své dary institucím, které jsou s jejich rodem spjatý existencí starších nadací za příbuzné nebo právy, které rod k církevním institucím držel. Naopak si povšiml, že jen málokdy směřují dary k institucím, kde tato vazba neexistuje a navíc u nich jsou již vazby na jiné rody.²⁶¹ Zjistil také, že v pozdním středověku neexistuje zjiitelná korelace mezi politickými postoji dárců a jejich donační praxí (až na určité výjimky), nelze ani sledovat využití zbožných darů pro dosažení mocenského vzestupu.²⁶² Tento poznatek podle něj výrazně odlišuje pozdní středověk od toho raného. Pro svou mnohohrstevnost jsou dary pro Rosenthala velmi dobrým ukazatelem změn ve společnosti, vývoje dobového právního a náboženského myšlení, mají duchovní, ekonomické i sociální pozadí.²⁶³ Většina těchto poznatků byla akceptována i dalšími historiky a tvoří dodnes základ pro hodnocení zbožných darů ve středověku.

V roce 1977 publikoval Philippe Jobert studii *La notion de donation*. V této knize fakticky skloubil právně-historický i antropologicko-sociologický přístup k středověkým darům, i když se na teoretické zakotvení své práce příliš neodvolával. Zaměřil se především na praxi ve Franské říši za vlády Merovejců a na to, jaký význam měly dary (především ve světské společnosti) pro formování tehdejší společnosti. Zdůraznil význam darů jako prostředků vytváření sítě sociálních kontaktů. Na příkladech germánského, římského, galského a vizigótského práva se věnoval právním ustanovením, které se týkají darů a podrobně se v samostatné části zaměřil i na dary pro duchovní instituce, které jsou spojeny s účelem darování *Pro anima*.²⁶⁴ Tedy na dary spojené s přáním získat modlitby nebo jinou duchovní pomoc pro dárce od obdarované komunity (nejčastěji klášterního konventu). Dle Joberta jsou tyto dary součástí jistého spirituálního obchodu založeného na reciprocitě. Tento druh darů tedy odpovídá Maussově teorii. Takto nastavený vztah platil podle Joberta pro celý raný středověk, ale na počátku jedenáctého století došlo k proměně ve fungování společnosti a hranice mezi skutečnými zbožnými dary a dalšími transakcemi mezi laiky a církví byla smazána. Poté jsou zbožná přání obsažena již ve všech typech darů církevním subjektům bez

²⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 15–25.

²⁶¹ TAMTÉŽ, s. 124, 127.

²⁶² TAMTÉŽ, s. 128–129.

²⁶³ TAMTÉŽ, s. 130.

²⁶⁴ P. JOBERT, *La notion*, s. 161, 163–164 a 176.

možnosti odlišit původní intenci.²⁶⁵

Toto rozdělení (západo)evropské ekonomiky na dva typy vychází jak z díla M. Blocha, který definoval rok 1050 jako hranici mezi raným a vrcholným středověkem, tak G. Dubyho, který tuto hranici použil pro rozdělení typů ekonomik – ekonomiku daru a ekonomiku trhu.²⁶⁶ Návrh G. Dubyho na toto dělení potvrdil jak P. Jobert, tak především americký historik Lester K. Little v monografii o ekonomice středověké Evropy. V této knize rozpracoval tezi o dvou typech ekonomik a souhlasil s hranicí kolem roku 1050. Pokud jde o zbožná nadání, souhlasil Little s jejich hodnocením jako druhu spirituálního obchodu, který byl založen na reciprocitě. Ještě důrazněji však oddělil i funkce a motivace darů v obou obdobích.²⁶⁷ Z hlediska církevních donací viděl jako určující dva zlomy, první ve zmíněném roce 1050 a druhý 1200.²⁶⁸ Dospěl k závěru, že neexistovala jednodušší strategie napříč celým středověkem, ale měnila se v čase. Zatímco před rokem 1050 šlo hlavně o vyjádření prestiže, moci a bohatství, které se projevovalo honosnými dary bez ohledu na skutečné potřeby nebo reálnou hodnotu daru, v následujícím období již fungovaly klasické obchodní vztahy, ve kterých zbožná nadání ztratila svůj symbolický kapitál a stala se klasickým obchodním artiklem, u kterého začala významnou roli hrát reálná náročnost požadavků donátorů a tudíž i jí odpovídající náročnost darů.²⁶⁹ V období mezi roky 1050 a 1200 šlo o jakési přechodné období s prvky obou systémů. V prvním úseku byl významný hlavně sám dar jako takový, protože představoval vyjádření prestiže, společenských vazeb, výměnou za jiné, podobně vnímané protislužby. Little tedy tvrdil, že po roce 1050 už byla celá latinská Evropa nastavena tak, že vše šlo přepočítat na peníze. V průběhu 12. století pak zmizel rozdíl mezi darem a prodejem, respektive vztahy mezi laickými dárci a církví zůstaly stejné, ale přesunuly se více do sféry obchodu.

Hodnocení středověkých darů církvi jako recipročního obchodu se mezi historiky z USA a ze západní Evropy stalo od 70. let 20. století až do počátku 21. století zcela dominantní. Jejich pohled však nelze redukovat na mechanické uplatňování teze o reciprocitě. Spíše jim šlo o postihnutí mechanismů darování a pro tento účel byla reciprocita odpovídajícím řešením. Tím, že byla reciprocita přijata za základ bádání, se výzkum mohl přesunout k dalším dílčím otázkám. Tedy od hledání a formulování mechanismu, na jehož základě bylo možné odůvodnit interakce mezi dárce a obdarovaným, k podrobnější analýze motivací dárců a funkcím darů ve společnosti. Snahu vytvořit funkční model a pojmoslovný

²⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 229.

²⁶⁶ M. BLOCH, *Feudální společnost*, s. 79–80; G. DUBY, *Prendre*, s. 69.

²⁶⁷ L. K. LITTLE, *Religious Poverty*, s. 9–18.

²⁶⁸ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 33.

²⁶⁹ L. K. LITTLE, *Religious Poverty*, s. 6–8.

aparát lze také spojit s usilováním humanitních věd o vyrovnání s exaktními vědami, které těmito nástroji poznání obvykle disponují. Zvláště v USA je možné tento tlak ve sledovaném období pozorovat a z něho také vychází někdy přílišná snaha popsat středověkou praxi tak, aby odpovídala patřičnému modelu.

Většina prací západoevropských a amerických historiků zabývajících se dary církvi je omezena na období raného středověku, protože později se zbožné dary a jejich pramenná základna staly příliš komplikované, a na oblast západní Evropy. Tato omezení též vysvětlují, proč se zabývali častěji jen dary panovníků a nikoli celým spektrem aristokracie. Z postupných debat jako hlavní témata výzkumu vyplynuly otázky významu daru ve středověké společnosti, jaké vazby byl schopen vytvářet a zprostředkovávat. Mezi jednotlivými funkcemi daru badatelé vyzvedli v tomto období také jeho komunikační roli. Dar sloužil jako médium k přenosu poselství a demonstraci postojů, hrál významnou úlohu v rámci sociální integrace, protože pomocí zbožných darů se ustanovovaly a upevňovaly svazky mezi aristokratickými laiky a církevními institucemi, ale i mezi laiky navzájem, protože tyto vazby tvoří základní stavební pletivo společenských interakcí. Poskytováním darů upevňovaly podle těchto historiků světské elity své spojení s církví.

Nahlížení na středověké zbožné nadace skrze schéma recipročních vztahů etablovali jako dominující přístup američtí medievisté v 80. letech 20. století. Zaměřili na proměny zbožnosti a opět na šlechtickou reprezentaci, přičemž využívali poznatků historické antropologie a sociologického bádání, jejich důležitým tématem bylo vytváření sociálních sítí a budování vazeb pomocí zbožných darů. Pokračovali v přístupu svých inspirátorů ze školy *Annales* a jako oni se zaměřili na raný středověk, především na období kolem roku 1000, nejvýše do roku 1200. Zvláště od konce 80. let se začaly objevovat též práce zaměřené na mladší dobu, hlavně však v souvislosti s městským prostředím a černou smrtí.²⁷⁰ Preference období kolem roku 1000 americkými, ale i západoevropskými (včetně německých) medievisty je dána samotným charakterem předmětu jejich výzkumu, zbožnými nadáními.²⁷¹ V tomto období jde o snáze sledovatelné velké dary významných pozemkových vlastníků z řad panovnických rodů a vysoké aristokracie. Postupem doby přibývá aktérů a klesá hodnota darů, jejichž počet však narůstá, alespoň v dochovaných pramenech, a s tím i jejich složitost, místo jasného vztahu kláštera k fundátorovi a jeho rodu je třeba řešit komplikované

²⁷⁰ Charlotte A. STANFORD, *Building civic Pride. Strasbourg Cathedral from 1300 to 1349*, The Pennsylvania State University 2003 (A thesis in Art History) – zabývá se mj. příspěvky měšťanů na výstavbu katedrály; S. K. COHN, *Death and Property*; TÝŽ, *The Cult*; C. BURGESS, *By Quick*, s. 837–858.

²⁷¹ Z tohoto vymezení se celkem logicky vymyká britská historiografie, v jejímž rámci se někteří badatelé také zaměřili na středověké zbožné dary. Vzhledem k reáliím britské historie (především jde o normanské dobytí země v roce 1066) byl jejich zájem posunut do výrazně mladší doby.

propletence různých motivů dárců.²⁷²

Klesající hodnota darů je dána do značné míry tím, že se vyčerpala majetková základna vysoké aristokracie, na čemž se většina autorů shoduje. Kláštery jako hlavní příjemci darů musely změnit své postupy, ve kterých si vystačily s několika málo velmi bohatými příznivci. Naopak museli začít nabízet takové protislužby, které přilákaly zástupy sice méně majetné, ale o to početnější nižší šlechty. Někteří z badatelů (a mezi nimi ti s největším ohlasem mezi odbornou veřejností) se přiklonili k názoru, že nejde jen o vyčerpání majetkové základny, ale o celkovou proměnu ekonomiky, která se z modelu založeného na prestiži, charismatických vztazích a společnosti, která kladla důraz na čest a nemajetkově založené hospodářství vyvinula ve společenství, ve kterém vládou klasické tržní vztahy a obchod. Tato proměna měla proběhnout v západní Evropě nejpozději ke konci 12. století.²⁷³ Z hlediska situace v českých zemích lze konstatovat, že tuto proměnu motivací zbožných nadání není možné doložit. Podobně jako v západní Evropě proběhla změna ve struktuře dárců i darů, je možné ji sledovat ve 13. a na počátku 14. století, ale nelze doložit pomocí církevních donací proměnu filosofického fundamentu fungování ekonomiky jako takové. Spíše lze mluvit o evoluci, proměně nástrojů, ale nikoli myšlení.

V 80. letech vzniklo několik prací, které do jisté míry určily směřování dalšího bádání o středověkých zbožných nadacích. Jde především o severoamerické medievisty Constance Bouchard, Stephena Whita a Barbaru Rosenwein, ale ne jen o ně. Všichni se zabývali vztahy mezi aristokracií a kláštery v období mezi 10. a 12. stoletím. S. White v analýze darů středověkým klášterům nekladl hlavní důraz na výzkum právní stránky darování a následného využívání darů, ale naopak začal chápat zbožná nadání jako především sociální a náboženský jev a z tohoto hlediska je i zkoumal. Důraz kladl na symbolické a ceremoniální pojímání daru, zaměřil se na společenské postavení příslušníků aristokracie a to, jak bylo upevňováno pomocí darů, které byly jedním z klíčových prvků pro vytváření a udržování sociálních sítí. Zároveň si S. White uvědomil, že zbožný dar neváže jen dárce a obdarovaného, ale vytváří též závazek mezi živými, mrtvými a svatými patrony, protože tito všichni jsou do aktu darování zapojeni. Proto také S. White přišel s charakteristikou části církevních donací jako *laudatio parentum*, jak ostatně zní podtitul jeho knihy, tedy oslavě příbuzných a zajištění jejich spásy.²⁷⁴ Jako vlastní příjemce darů vnímal světce, kteří byli patrony obdarovaných kostelů a oltářů. V Maussových intencích chápal dar jako totální společenský fenomén s ekonomickou,

²⁷² Typickou ukázkou, že sledovat dary po roce 1200, který se často přijímá jako hranice zájmu mnoha badatelů o dary, má smysl a že zbožné dary se i v západní Evropě vyskytují mezi šlechtou často, je např. studie R. L. KEYSER, *La transformation*, zvláště s. 798–800.

²⁷³ M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*, s. 254–256.

²⁷⁴ S. D. WHITE, *Custom*, s. 56–60.

právní, morální, estetickou, náboženskou, mytologickou a sociálně-morfologickou složkou. Právě snaha uchopit fenomén zbožných darů ze všech možných hledisek činí jeho práci poněkud nepřehlednou a rozpadávající se do zkoumání detailů. Jako referenční oblast si White zvolil území normanského práva a normanskou oblast Francie v 11. a 12. století.²⁷⁵ Stejně jako jiní badatelé se přiklonil k tomu, že donace aristokratů svatým jsou typické pro dobu do 12. století, ve 13. století pak ještě dožívají, ale v této době již společnost přechází do nové epochy charakterizované jinými vztahy společnosti, které již nejsou založené na charismatické složce. S. White sice uznal, že zbožná nadání ze společnosti nezmizela ani ve 13. století, ale již mají jiné funkce a z hlediska vývoje společnosti nejsou zajímavá.²⁷⁶

V publikaci *To be the Neighbor of Saint-Peter* se Barbara Rosenwein na rozdíl od S. White, který se snažil pojmut celý fenomén zbožných darů, zaměřila na podrobnější analýzu jedné instituce v omezeném časovém úseku. Zvolila si k tomu opatství Cluny a jeho podporovatele kolem roku 1000. Bohatství pramenné základny jí umožnilo využít metod sériového výzkumu, přičemž se zaměřila pouze na dary příslušníků světské elity. Domnívala se, že před rokem 1050 byly dary církevním institucím především nástrojem vytváření sociálních vazeb ve společnosti.²⁷⁷ Dospěla totiž k názoru, že ve společnosti se slabými strukturami jako jsou trh nebo stát, což platí právě pro Evropu kolem roku 1000, fungují dary ve smyslu Maussova totálního fenoménu, tedy jako obecnější jev s mnoha funkcemi, které nahrazující právě absenci specifických struktur.²⁷⁸ Podle B. Rosenwein byla tedy hlavním důvodem pro darování a nejdůležitější funkcí zbožných nadání jejich role při vytváření a udržování vazeb ve společnosti. Poté, co se ve společnosti dovyvinuly a posílily další struktur, přestaly církevní donace plnit jejich funkce a tudíž přestávají být přínosné pro hlubší poznání společnosti.²⁷⁹ Rosenwein popsala dary jako nástroj využitý pro obnovení a „slepení“ společnosti po předcházejícím krizovém období. Dle jejího mínění pomohly znovu vytvořit vazby mezi lokální nobilitou a církví. Celý systém charakterizovala jako „give and take system“, tedy jako reciproční systém v Maussových intencích. Rok 1050 označila jako zlom ve vývoji zbožných darů i celé západní společnosti, přičemž se tímto přidržela teorií svého

²⁷⁵ Opírá se o právní teorii Emily Z. TABUTEAU, *Transfers of Property in Eleventh Century Norman Law*, London 1988.

²⁷⁶ Ve 12. století zdůraznil dočasné obnovení zájmu aristokracie o zbožné dary v souvislosti s působením cisterciáckého řádu. Nicméně podotkl, že jde o jiný typ vazby, než byl v éře tzv. starého mnišství charakterizované benediktýny. Ve starším období byli podle něj donátoři a mnišské komunity v mnohem těsnějších vztazích – S. D. WHITE, *Custom*, s. 204.

²⁷⁷ B. H. ROSENWEIN, *To be the Neighbor*, s. 202–207.

²⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 202; podobně i S. D. WHITE, *Custom*, s. 183.

²⁷⁹ Této zásady se držela i v dalším výzkumu a zaměřovala se především na období před rokem 1100, B. H. ROSENWEIN, *Property transfers*, s. 563–575.

učitele Lestra K. Littla, který tuto dělicí linii převzal z díla Marca Blocha.²⁸⁰ Jde o nástup tzv. druhého věku feudalismu. Rok 1050 akceptovali i další badatelé jako přechod z ekonomiky, ve které hlavní roli hraje symbolika a společenské vazby, k ekonomice tržních vazeb.²⁸¹

Recipročním přístupem k středověkým zbožným nadáním se již v 80. letech zabývala Constance B. Bouchard, která v něm pokračovala též na počátku 90. let 20. století.²⁸² Po první regionálně omezené studii shrnula své poznatky do syntetizující práce. Zaměřila se na ekonomické vztahy mezi burgundskými cisterciáckými domy a jejich aristokratickými sousedy, tedy nejen na systém darů, ale na všechny vzájemné ekonomické transakce. Zatímco Rosenwein vidí úpadek systému darů v 11. století jako důsledek oddělení aristokracie od půdy jako jediného prostředku k prokázání sociálního statusu a vazeb, tak podle Bouchard se systém zbožných darů nevyčerpal, jen se rozšířil do nižších vrstev aristokracie. Místo bohatých hrabat, která byla hlavními dárci v 11. století, převládli ve 12. století drobní šlechtici začínající chápat výhody plynoucí ze systému darů. Jako další medievisté, i C. Bouchard deklarovala, že v případě církevních donací nejde pouze o převody majetku (ať už mají symbolický význam, či ne), ale především o budování vztahů, které nemusí být založeny jen na majetku. Ekonomické, sociální, politicko-mocenské i náboženské motivy jdou ruku v ruce a je jedno, zda jde o vysokou aristokracii nebo místní drobnou šlechtu.²⁸³ Tyto motivy jsou podle C. Bouchard konstantní a mají univerzální charakter (minimálně pro oblast latinského okruhu západní a střední Evropy), nezáleží na tom, které dějinné období by bylo podrobeno analýze, protože je lze nalézt ve většině darování, přičemž není vždy nutné se snažit abstrahovat jen jednu motivaci, protože ani myšlení lidí nebylo takto oddělené a vymezené do kategorií. C. Bouchard tak spojila symbolický, z antropologického bádání vzešlý, obraz zbožných darů, s vnímáním nadání jako součást vnitřního života i vnějších vztahů každého středověkého člověka a částečně tak překonala omezení jiných badatelů na období raného a vrcholného středověku v západní Evropě. Tento postoj lze považovat za nosný a plně využitelný i v rámci této disertační práce.

Hodnocení církevních donací ve světle nepřestalo být nejdůležitějším metodologickým nástrojem ani v dalších letech. Lze však konstatovat, že od 90. let 20. století můžeme zaznamenat, že medievisté se zájmem o zbožná nadání opouští od striktního využívání Maussova modelu. Je to dáno mj. i uvědoměním si, že středověká evropská společnost je

²⁸⁰ M. BLOCH, *La société féodale*, s. 76; L. K. LITTLE, *Religious Poverty*, s. 3–8.

²⁸¹ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 34.

²⁸² C. B. BOUCHARD, *Sword*; TÁŽ, *Holy Entrepreneurs*.

²⁸³ TAMTÉŽ, s. 180–181.

skutečně významně odlišná od Maussových referenčních vzorů.²⁸⁴ Vliv jeho teorie v předchozím období však tak narostl, že pro mnohé nebylo možné ji zcela opustit a proto se snažili o alespoň formální využívání pojmů a hodnocení, které by odpovídalo Maussově teorii. V 90. letech do debaty o charakteru církevních donací významně promluvila Megan McLaughlin.²⁸⁵ Rozvinula již dlouho využívaný poznatek, že modlitby za mrtvé jsou cestou, jak církev vracela protihodnotu daru a tím naplňovala reciproční schéma. Svou analýzu vedla chronologicky od raného k pozdnímu středověku a sledovala cestu, jak kněží získali monopol na přístup ke svatým a zemřelým, tedy jak postupně vymizely rodové struktury, které v raném středověku zajišťovaly kontakt s předky.²⁸⁶ Jako zvlášť významný ukazatel proměn společnosti si zvolila okolnosti spojené s výběrem místa v pohřbu. Zdůraznila význam, jaký raně středověká aristokracie kladla na symbolické místo pohřbu v blízkosti ostatků svatých nebo alespoň mnichů, což bylo spojeno s bezprostředními představami o posledním soudu a oživení mrtvých, kteří by se tak ocitli ve společnosti s vyšší pravděpodobností spásy. Cestou k zajištění daného přání byl dar určité církevní instituci nebo komunitě.

Do kontrastu k tomuto poznatku postavila pozdně středověké reálie, kdy již tato bezprostřední spojitost s přímlyvcí není podle McLaughlin vyhledávaná. Souvisí to podle ní s jiným chápáním vztahů ve společnosti, kdy se místo vztahu daru a daru nazpět prosazují obchodní pravidla.²⁸⁷ Tento zlom podle ní nastal mezi lety 1100 a 1150, kdy narostl objem peněz cirkulujících ve společnosti a převládaly obchodní vztahy.²⁸⁸ Před tímto obdobím nebylo vždy zřejmé, co je dar a co obchod. Ve 13. století se transakce vyjasňují, je jasné oddělené, co je dar a co prodej, ale také to znamená, že při bližším zkoumání musíme konstatovat, že obchod nad dary převažuje.²⁸⁹ Zároveň se také měl odehrát zlom v „poptávce“ donátorů. Už jim nestačí přísliby modliteb za mrtvé, ale dárci chtějí více ovlivnit vše, co k zádušním obřadům patří, včetně podoby obřadů, výzdoby a dalších součástí vzpomínky. Významnou roli v celé proměně podle M. McLaughlin hrají nové církevní řády, jako jsou premonstráti, cisterciáci a kartuziáni, které aristokracii nabídly jiný pohled na zbožnost a reprezentaci. V díle M. McLaughlin se propojila větev bádání stavící do popředí reciproční charakter

²⁸⁴ Roli bezpochyby hrála i obnovená debata o Maussově teorii spojená s významnou publikační činností včetně mnoha kritických pohledů. Podrobně viz kapitola 1.2. Kritici Maussova přístupu se neobjevují nově až v 90. letech, např. britský historik Edward P. THOMSON, *Folklore, anthropology and social history*, The Indian Historical Review 3, 1977, s. 251–272, zvláště s. 258 upozornil, že každý dar je třeba analyzovat v jeho sociálním a ekonomickém prostředí a nelze tudíž na vše hledět prizmatem jedné teorie.

²⁸⁵ M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*.

²⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 133–175.

²⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 254–256; naopak např. Ch. A. STANFORD, *Building civic Pride*, s. 237 tento pohled vyvrací a tvrdí, že „pro středověkou mysl nebyla koupě modliteb obchodním aktem“.

²⁸⁸ M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*, s. 255.

²⁸⁹ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 796–797, 801 a 815. Vychází ze své disertace *Gift, Dispute and Contract*.

zbožných nadání s výzkumem memorie a liturgické památky na mrtvé. I ona chápe tuto motivaci jako zásadní v celém komplexu otázek a motivací spojených se zbožnými dary.

K metodologii výzkumu středověkých zbožných darů přispěli i autoři zabývající se městským prostředím. Za všechny lze zmínit Samuela K. Cohna, jehož dílo patří k těm nejpřínosnějším v rámci celého tématu.²⁹⁰ Na podrobné analýze zbožných darů v Sieně ukázal vývoj jednotlivých motivací dárců, především v souvislosti s morovými ranami. Zatímco ve starším období před polovinou 14. století (1363) byla dominantní tendence darovat pokud možno co největšímu počtu institucí a zajistit si tak co nejrozsáhlejší přímluvy, později vystupuje do popředí snaha důsledně pojit připomínání (nezapomínání) osoby dárce v menším počtu příjemců darů, ale o to důkladněji.²⁹¹ Šlo především o charitativní nadace a jiné veřejné podniky, o posun v připomínání od trvalé památky v podobě honosného náhrobku k zajištění paměti ve velkém počtu obdarovaných (ve smyslu jedinců, nikoli institucí), kteří budou udržovat památku.²⁹² V severoitalských poměrech tak S. K. Cohn dospěl k tomu, že kolem roku 1400 dochází k proměně zbožných nadání, respektive veřejných darů (jde v očích dárců o stále stejný účel darování, mění se jen jeho podoba) od darů zaměřených primárně na péči o spasení k darům majícím na prvním místě udržení památky na jednotlivce i rod.

Diskusi o středověkých zbožných darech a reciprocitě v 90. letech ještě významně obohatila Esther Cohen, podle níž přispěla k definitivní proměně hospodaření sama církev a to zavedením systému odpustků, tedy tím, že bylo možné si koupit za určitý obnos odpuštění hříchu. Tím dary postupně ztratily smysl.²⁹³

Jiným pohledem se ve stejné době na Maussovu teorii podíval německý historik Michael Borgolte. Účelně oddělil podmíněnou reciprocitu v Maussově teorii od definice daru jako totálního společenského jevu. Sice nijak zásadně neodmítl vidět v církevních donacích reciproční složku, dokonce pokud jde o dary, připustil funkčnost vztahu *quid pro quo*, ale odmítl vidět středověk jako archaickou společnost a nesouhlasil též s představou existence univerzálního modelu, který by postihoval fungování daru ve společnosti. Naopak teorii totálního společenského jevu shledal jako vysoce přínosnou a ve svém obsáhlém příspěvku, který přednesl v roce 1992, formuloval tezi, že středověké dary jsou ideálním příkladem totálního společenského jevu podle Maussovy definice. Je to dáno tím, že mají velké množství prolínajících se motivací, ale projevuje se na nich také vliv různých aspektů

²⁹⁰ S. K. COHN, *Death and Property*; TÝŽ, *The Cult*.

²⁹¹ TÝŽ, *Death and Property*, s. 47; TÝŽ, *The Cult*, s. 191.

²⁹² TAMTÉŽ, s. 117.

²⁹³ Esther COHEN, *Gift, Payment and the Sacred in Medieval Popular Religiosity*, Uhlenbeck Lecture 9, Wassenaar 1991, s. 17.

fungování společnosti a lidských individualit.²⁹⁴ Borgolte zkoumal středověký (a následně raně novověký) dar jako obecný jev, i když fundace a nadace církvi byly důležitou součástí zkoumaného jevu. Mimo ně si však všiml též panovnických darů a dalších darů ve společnosti, podpor vzdělávacích či charitativních institucí apod. Pro Borgolteho je systém zbožných darů sociálním systémem, který je nastaven tak, aby přežil smrt všech zúčastněných.

V 90. letech nastává ve výzkumu středověkých církevních donací podstatná proměna. Dosud spíše izolovaná diskuse se začala propojovat a bylo možné vést debatu z více hledisek. Pokusme se nyní o rekonstrukci stavu bádání o zbožných nadacích, tak jak vypadaly obecně přijímané názory. Donátoři v raném středověku dávali dary, aby si vytvořili vztahy ve svém regionu s významnými institucemi a zároveň, aby případně vytvořili sociální síť s ostatní šlechtou, zejména s fundátory obdarované instituce.²⁹⁵ S rostoucí královskou (centrální) mocí tato potřeba částečně klesala, což se v západní Evropě krylo se změnami kolem roku 1100. Podle převažujícího mínění silná ústřední moc snižuje potřebu vytvářet regionální vztahy. I. Silber, k jejímž dalším názorům se vzápětí vrátíme, upozornila, že vztahům založených na darech se výrazně dařilo ve fragmentované společnosti, takové, kde bylo velké množství lokálních autorit a aktérů.²⁹⁶ Na druhou stranu se připomínalo, že kláštery tvořily v raném středověku oporu královské moci, ale toto konstatování platilo především pro oblasti Svaté říše římské. V tomto regionu naopak dary pro kláštery mohly zakládat vztahy k vládcům. Nicméně mezi léty 1050 až 1200 poklesla míra propojení panovníků s kláštery a politické důvody darů se proto vytrácejí ze spektra důvodů darů.²⁹⁷ Náboženská motivace darů se z děl medievistů v této době vytratila skoro úplně (alespoň z těch, které byly založeny na reciprocitě jako interpretačním rámcem). Pokud jde o donátory, dospěli jednotliví autoři k poznání, že postupně dochází k větší stratifikaci vrstvy dárců, od hrabat přecházejí praxe zbožných darů mezi rytíře, ministeriály apod.²⁹⁸ Tato stratifikace začala převládat v západní Evropě od roku 1150 a úzce souvisela i s celkovou proměnou církevního prostředí. Během 12. století totiž skončil takřka monopol benediktinů na zprostředkovávání velkého množství modliteb za donátory a objevily se nové řády, které do celého propletence vztahů vnášejí novou dynamiku.²⁹⁹

²⁹⁴ M. BORGOLTE, *Totale Geschichte*, zejména s. 2–7 a 13.

²⁹⁵ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 35.

²⁹⁶ I. F. SILBER, *Religious Virtuosity*, s. 208–209; TÁŽ, *Gift-Giving*, s. 235–237.

²⁹⁷ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 35–36; S. D. WHITE, *Custom*, s. 196, 204–205.

²⁹⁸ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 795, 798–801; C. B. BOUCHARD, *Holy Entrepreneurs*, s. 180–181; Maureen C. MILLER, *Donors, Their Gifts, and Religious Innovation in Medieval Verona*, *Speculum* 66/1, 1991, s. 27–40.

²⁹⁹ I. F. SILBER, *Religious Virtuosity*, s. 34, 170–171.

Jednotliví autoři se také pokoušeli sumarizovat podmínky a okolnosti potřebné pro rozvoj donátorství ve společnosti. I. Silber kladla do popředí zmíněnou fragmentaci společnosti, protože takové prostředí bylo vhodné pro „totální akty“ jako byly dary a umožňovalo vytvářet pevné společenské vazby.³⁰⁰ Zároveň však zdůraznila, že k rozvoji donační praxe musí být i vhodné společenské podmínky, jako jsou např. dostatečně majetná nobilita, poptávka po protislužbách za dary, dostatečná síť klášterů apod. Snažila se popsat formální podmínky pro rozvoj systému zbožných darů. Důležitý byl podle ní vlastní vývoj nobility, který předpokládá jistou soutěživost mezi rody, potřebu dalšího a dalšího potvrzování legitimacy a veřejné autority. Další medievisté, např. S. White a B. Rosenwein upozornili na skutečnost, že staré donátorské rody reprezentované urozenými hraběcími rody byly po generace spjaté se starými benediktinskými kláštery. Když ve 12. století přišly nové řády, tak rody fundátorů zůstaly z přirozených důvodů u svých původních domů, čímž se zároveň částečně vyloučily z „nové společnosti“, které se vytvářela kolem nově založených klášterů (těmito názory byla předznamenána role zbožných darů jako nástroje pro budování společenských vazeb, které je akcentováno zejména na počátku 21. století).³⁰¹ Růstem počtu institucí, které mohly být obdarovány, došlo i k nárůstu plurality ve společnosti, protože dárči již nebyli odkázáni na několik málo institucí pod vlivem patronů.³⁰²

Většina charakteristik, které zde byly uvedeny pro vykreslení stavu poznání o církevních donacích v období před rokem 2000, se týkala především primárně sledovaných a hodnocených darů v období raného středověku. Pokud jde o vrcholný středověk, badatelé konstatovali, že v raném středověku bylo důležitější držet závazky lidí, poddané, než půdu, jejíž hodnota začala stoupat až s propracovanějším právním systémem vrcholného středověku.³⁰³ Podle anglické badatelky J. C. Ward nastává velká změna ve 13. století.³⁰⁴ Podle ní před rokem 1200 byl rozhodující motivace donací ty spojené s náboženským cítěním a s potřebou vytváření sítě sociálních kontaktů. Po tomto roce se do popředí naopak dostala individuální přání, klesl význam institucionálních spojení a dary se staly čím dál tím více vyjádřením osobním zbožnosti a zároveň i společenské prestiže. Ve stejné době se mezi dary objevilo umění, nejlépe s připomenutím osoby donátora. Zbožné dary se podle ní staly více osobní věcí a méně otázkou prestiže rodu. Rozdíl mezi zbožnými dary raného a vrcholného středověku na jedné straně a pozdního na druhé byl shledáván mj. v klesající roli politické

³⁰⁰ TAMTÉŽ, s. 213–214.

³⁰¹ S. D. WHITE, *Custom*, s. 183; B. H. ROSENWEIN, *To be the Neighbor*, s. 202.

³⁰² S. D. WHITE, *Custom*, s. 204.

³⁰³ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 36.

³⁰⁴ J. C. WARD, *Fashions*, s. 427–451, zvláště s. 450–451.

motivace darů.³⁰⁵

Na vyšší teoretickou úroveň se pokusila studia středověkých zbožných darů jako nástrojů reciprocity posunout již citovaná socioložka Ilana Silber. Při svém původním studiu obecné teorie daru v sociologii a antropologii (na dílech M. Mausse, J. Parryho, A. Weiner a C. Lévi-Strausse) dospěla k přesvědčení, že právě zbožné (spirituální) dary jsou nejvhodnějším nástrojem pro nalezení správné interpretace daru ve společnosti, protože je lze nalézt v odlišných společenstvích (především srovnávala asijské společnosti s evropskými) a tudíž mohou sloužit jako referenční typ.³⁰⁶ Vedená tímto cílem se pokusila nejdříve prozkoumat evropské středověké zbožné dary. Jako výchozí bod si zvolila známý fakt, že v raném středověku byl přikládán velký význam propojení klášterní komunity s konkrétním svatým, který jí a tím i dárce, chránil, čímž opět oživila spirituální motivaci darů jako zásadní, ale v úzkém propojení se zbožnou nadací jako prostředkem budování prestiže a postavení.³⁰⁷ Podle Maussových kritérií je dávání darů náboženských institucím rozděleno na dvě úrovně, vyšší a nižší. Ta nižší znamená klasické pojetí *do ut des*, ta vyšší je popsána jako vnitřní přimknutí k náboženství, bez očekávané reciprocity.³⁰⁸ Autorka dospívá k tomu, že dary středověké církvi jsou někde mezi těmito dvěma úrovněmi. Podle zastánců reciproční teorie byly církevní donace ukázkovým příkladem nižší kategorie darů, ale i mnozí z nich připouštěli spirituální motivaci. Zároveň I. Silber kladla důraz na skutečnost, že protiplnění nemuselo být vždy hmotné povahy. Např. připomněla, že mniši dostávali od králů a aristokracie dary také proto, že se podíleli na obřadech zajišťujících legitimitu a fungování společnosti.³⁰⁹

I. Silber se plně přihlásila k Maussově pojetí daru jako totálního fenoménu, přičemž se zaměřila na srovnávání podobností katolických a buddhistických klášterů, včetně toho, že je charakterizovala jako instituce fungující jako opak struktury světské společnosti (teoreticky). Nalezla paralelu mezi budhismem, kde neexistuje očekávání přímé protislužby za dar, a starým křesťanským mnišstvím. Významným předělem pro ni je nástup mendikantů a dalších

³⁰⁵ A.-J. A. BIJSTERVELD, *The Medieval Gift*, s. 151.

³⁰⁶ Mj. dospěla k poznání, že se ve zbožných darech odráží fungování ekonomiky. I. F. SILBER, *Religious Virtuosity*, s. 52.

³⁰⁷ TÁŽ, *Monasticism*, s. 103–123; TÁŽ, *Gift-Giving*, s. 209–243. Podrobněji pak TÁŽ, *Religious Virtuosity*. Na s. 7 uvádí svoji domněnku, že katolické mnišství je teoreticky i prakticky vzdáleno aktivnímu politickému životu.

³⁰⁸ Na tomto místě je možné připomenout středověký výklad biblického příběhu o Kainu a Ábelovi. Zatímco Ábel poskytl Bohu svůj dar bez podmínky celý a neočekával nic na oplátku, Kain plánoval získat přízeň. Hospodin Kaina neodsoudil primárně za to, že ho chtěl obelstít, ale proto, že mu dával dar se záměrem vynutit si dar na oplátku, na rozdíl od Ábela, který daroval s láskou. Podrobněji Bernhard JUSSEN, *Religious Discourses of the Gift in the Middle Ages*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 173–192, zvláště s. 176–177.

³⁰⁹ I. F. SILBER, *Religious Virtuosity*, s. 94.

nových řádů ve 12. a 13. století, který je podle I. Silber charakterizován novým pojetím daru, které ovšem přesněji nekonkretizuje.³¹⁰ Kolem roku 1200 lze podle ní hovořit o úpadku donací, stejně jako o úpadku středověkého evropského mnišství.³¹¹

Svoji formulaci teorie daru ukončila tím, že společně s Maussem dospěla k poznání, že dary na zbožné účely jsou oblastí, kde se setkávají jinak oddělené společnosti „svatých a „laiků“. Dary jsou určitou splátkou za sociální a spirituální (v širším slova smyslu) služby včetně toho, že mniši za světské elity odčítají to, k čemu elity nutí světský charakter života, ale je v rozporu s křesťanskou věroukou, což mj. nejlépe dokládá to, že největší přízní bohatých dárců se těšily řády postavené na přísné askezi.³¹² Domnívala se též, že protestantská etika definovaná M. Weberem je vlastně jen pokračováním středověké klášterní „virtuosity“, s tím, že jde fakticky o rozšíření klášterního asketismu mimo klášterní zdi.³¹³ Celkové zhodnocení darů pak uzavřela konstatováním, že v průběhu středověku ztratily dary svoji magickou povahu, staly se z nich klasické obchodní reciproční vztahy.³¹⁴ Tato reformulace klasické Maussovy teorie, respektive její dodatečné vyložení pro potřeby výzkumu zbožných nadání se setkala s kladným ohlasem jen části historiků.³¹⁵

Bádání vycházející z aplikace Maussovy teorie po roce 2000 nepřineslo z metodologického hlediska větší inovace. Naopak se začaly objevovat vážné kritiky tohoto přístupu.³¹⁶ Zpochybnilo aplikování jednotlivých závěrů Maussovy antropologické teorie na středověkou společnost a odmítly možnost ztotožnění evropské středověké společnosti a pojmem archaická společnost. Kritice byla podrobena dokonce i samotná teorie darů, např. poukazem na absenci terénního výzkumu.³¹⁷ Historici oponující přílišné snaze nalézt formální znaky teorie daru v případech středověkých zbožných nadání se především vyslovovali pro důslednější studium pramenů, mj. i pomocí modernějších metod (např. sémantické analýzy), před bezhlavou aplikací jedné teorie. Nicméně ani oni nezpochybnilí dělení středověku do

³¹⁰ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 30.

³¹¹ I. F. SILBER, *Religious Virtuosity*, s. 150; Jan Van ENGEL, *The Crisis of Cenobitism. Reconsidered: Benedictine Monasticism in the Years 1050–1150*, *Speculum* 61/2, 1986, s. 266–304.

³¹² I. F. SILBER, *Religious Virtuosity*, s. 148–149.

³¹³ TAMTÉŽ, s. 27.

³¹⁴ TAMTÉŽ, s. 197.

³¹⁵ Zejména ji oceňuje A.-J. A. Bijsterveld. I. F. Silber pokračuje v současnosti v jejím dalším zpřesňování, viz kapitola 1 této práce. Pro české prostředí se jeví srovnávání evropského mnišství s buddhistickým jako nepřínosné, a to i pokud jde o srovnání na strukturálním základě.

³¹⁶ Reprezentativní zastoupení kritiků obsahuje sborník *Negotiating the Gift*. Jde zejména o příspěvky Patrick J. GEARY, *Gift Exchange and Social Science Modeling: the Limitations of a Construct*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 129–140 a B. WAGNER-HASEL, *Egoistic Exchange*, s. 141–172. Dále viz pozn. 247.

³¹⁷ B. WAGNER-HASEL, *Egoistic Exchange*, s. 159.

několika období, pro jejichž popis mohly dary církvi sloužit jako jeden z mnoha ukazatelů.³¹⁸ V zásadě neodmítli ani představu existence společenských mechanismů regulujících a určujících darování ve společnosti. Ale snaha o popis fenoménu středověkých darů církvi (a případů darování ve středověku obecně) nemůže podle nich být podřízena teoretickému modelu, který neprošel testem uměřenosti středověkým pramenům, což byla jejich hlavní námitka. Stejně tak se snažili o uplatnění dalších směrů výzkumu (především výzkumu memorie), které by poukázaly na mnohohrstevnost motivací i funkcí zbožných nadání.

Reciproční teorie byla na počátku 21. století nejvíce rozvíjena nizozemskými historiky, především Arnoudem-Janem Bijsterveldem. Na základě bádání I. Silber a na příkladech středověkých pramenů z oblasti Nizozemí doložil, že zbožné dary (šlechty i měšťanů) zejména v 11. -13. století, ale i později, plnily roli především při vytváření vazeb ve společnosti.³¹⁹ Jednalo se o vazby politické, hospodářské i čistě společenské, tedy takové, které sloužily např. pro legitimizaci. Tyto vazby hodnotil jako reciproční, hlavně v tom smyslu, že dar chápe jako něco, co nutně z podstaty fungování společnosti i lidské psychiky podněcuje protiakci, protislužbu v libovolné formě. Zároveň však zdůraznil, že ve středověku nelze od sebe oddělit sociálně-ekonomickou a spirituální motivaci církevních donací a že taková snaha by byla anachronická, s čímž nelze než souhlasit.³²⁰ Povšiml si také nápadného propadu počtu darů pro kláštery ve vrcholném středověku. Nespokojil se však s vysvětlením o přechodu na jiný typ ekonomiky a analyzoval i následné finanční vztahy, na základě nichž doložil, že počet darů zůstává relativně konstantní (mění se jejich hodnota), ale ve vrcholném středověku už nesměřovaly ke klášterům, ale přesouvají se k charitě, zejména té městské. Vysvětluje to proměnou společnosti, která měla jiné potřeby, než v dřívějším období.

Reciproční bádání založené na Maussových předpokladech inspirovalo výzkum v dalších příbuzných oblastech. Zejména francouzští historici (především Dominique Iogna-Prat a Eliana Magnani) věnovali značnou pozornost otázce eucharistické přeměny zbožných darů.³²¹ Jejich studium staví na předpokladu Isidora ze Sevilly, že veškeré středověké vlastnictví vychází od Boha a k němu se vrací, stejně jako na existenci dvojího prostoru, tedy zde a na onom světě. V rámci těchto dvou prostorů probíhá jakýsi oběh majetku, jehož

³¹⁸ Někteří z autorů však zcela odmítají představu reciprocity jako podstaty středověkých darů. Např. F. CURTA, *Merovingian and Carolingian Gift Giving*, s. 671–699, zejména s. 682, který se však zabýval výlučně dary mezi světskými osobami.

³¹⁹ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 85.

³²⁰ TAMTÉŽ, s. 122.

³²¹ Eliana MAGNANI, *Transforming Things and Persons: The Gift pro anima in the Eleventh and Twelfth Centuries*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 269–284; D. IOGNA-PRAT, *Ordonner et exclure*; TÝŽ, *La Maison Dieu*.

prostředníky je církev.³²² Celý mechanismus popsali jako proces, ve kterém jsou darovány statky, majetky apod. chudým, zemřelým, světcům a obecně předkům dárců a to pomocí církve. Ta měla zajistit transformaci (obdobný proces, jaký probíhá během eucharistie) těchto darů tak, aby pomohly spasení duše dárce, protože pohyb z jedné do druhé oblasti se nemohl udát bez zprostředkování církve.³²³ Zároveň mělo platit, že takový majetek jednou dárce našel na onom světě a měl tedy onen „poklad v nebi“.³²⁴ Význam eucharistie ve spojení s církevními donacemi si všímali i historii věnující se výzkumu memorie. Dospěli k závěru, že slavení eucharistie je projevem memorie v liturgii.³²⁵ Přestože se tento výzkum zatím příliš nepromítl do pokusů o popis zakotvení církevních donací v dobovém myšlení, je nutné ho ocenit jako nezbytnou fázi výzkumu, protože v sobě obsahuje jak reálný pohled církevních představitelů a zástupců dobových intelektuálních elit, tak i zdůvodnění, které v nějaké formě vnímali věřící. Až na ojedinělé výjimky je možné argumentaci sledovat jen v teologických spisech a nikoli v běžném životě, což omezuje uplatnění výzkumu v analýzách zbožných darů.

Vedle snah o vysvětlení charakteru středověkých zbožných darů spojených s reciproční teorií byl a je dalším nejrozšířenějším badatelským přístupem výzkum církevních donací jako prostředku pro vytváření a udržování memorie. Tématem se od 70. let 20. století intenzivně zabývali především němečtí historici a to bez ohledu na to, zda se domnívali, že středověké dary mají či nemají reciproční povahu (a také bez ohledu na zdůvodnění zakotvení reciprocity). Středověká memorie byla do značné míry spojena s liturgií či sakrálními prostory obecně, i když mohla využívat a využívala i prostředky ze světské oblasti. Po dlouhou dobu však měla církev na zajištění odpovídající memorie monopol a i po jeho ztrátě byla její úloha v této oblasti dominantní. Středověká memorie plnila mnoho funkcí, především však zajištění památky na jedince i rody, která byla základní podmínkou spásy i společenské prestiže. Bez vzpomínky na konkrétní osobu nebylo možné za ni obětovat modlitby a tudíž jí pomoci z Očistce. Z tohoto důvodu byla pomocí církevních donací ustanovována liturgická paměť. Ta se v průběhu středověku vyvíjela, od jednoduchých forem v podobě vzpomnutí jména během mše, po kombinované připomínky během liturgie i pomocí hmotných uměleckých artefaktů v sakrálním prostoru.

³²² TÝŽ, *Ordonner et exclure*, s. 11; E. MAGNANI, *Du don aux églises*, s. 1024.

³²³ D. IOGNA-PRAT, *La Maison Dieu*, s. 359.

³²⁴ E. MAGNANI, *Du don aux églises*, s. 1026.

³²⁵ Berndt HAMM, *Normierte Erinnerung. Jenseits- und Diesseitsvorstellungen in der Memoria des 14. bis 16. Jahrhunderts*, in: *Religiosität im späten Mittelalter. Spannungspole, Neuaufbrüche, Normierungen (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation 54)*, edd. Reinhold Friedrich – Wolfgang Simon – Berndt Hamm, Tübingen 2011, s. 41–81, zejména s. 52.

Důležitou roli při zajišťování memorie hrály i sepulkrální památky, v nichž se opět mohly snoubit liturgické i společenské důvody připomínání zesnulých. Vedle memorie, kterou poskytovala církev, lze mluvit o memorii pomocí připomínek ve světském prostoru, např. jde o erby nad vstupními prostory apod. Jak ale z výše popsaného vyplývá, primární roli po většinu středověku hrála církev a její aktivitu si bylo nutné získat právě zbožnými dary, bez kterých by memorie nemohla být realizována. Právě díky mnoha oblastem, do kterých zbožné dary zasahoval (ekonomika, právo, teologie, sociální vazby ve společnosti, politické a prestižní dopady apod.), je bylo možné prohlásit za totální společenský jev.³²⁶ Oexle zdůraznil středověké představy o tom, že se mrtví při vzkříšení probudí mezi svatými a mnichy, což pro ně bude příznivé, protože právě mniši mají spasení takřka jisté a donátoři budou s nimi. Formy memorie též podléhaly historickému vývoji a to, jak se proměňovaly názory církve na Očistec, podbu vzkříšení apod.³²⁷ Výzkum středověké memorie tak má mnohem širší okruh, než jen zaměření na církevní donace, ale ty tvoří jeho významnou součást, společně např. s výzkumem šlechtických rezidencí, který je chronologicky souběžný (*Residenzenforschung*). Důležitou roli hrají i dějiny umění, protože umělecké objekty bývají často předmětem daru, ale také plní reprezentační úlohu.

Výzkum memorie byl veden především na německých univerzitách a to hlavně ve vztahu k raně středověké aristokracii. Jednotliví badatelé brzy dospěli k poznání významu církve při udržování memorie. Zmínit je třeba především Otto G. Oexleho a Karla Schmida. Prvně jmenovaný se ve svém bádání zprvu zaměřil na prostředky, jakými byla memorie udržována a vykonávána. Zajímal se proto o mechanismy, jakými se připomínání dělo, např. zdokumentoval postupy předčítání jmen těch, kteří se měli stát součástí bohoslužby a tím se jim mělo dopomoci ke spáse, ale zároveň je též připomenout všem zúčastněným.³²⁸ Souběžně s tímto upozornil též na enormní význam klášterů pro udržování memorie a na roli klášterní komunity jako nositele paměti.³²⁹ V tomto prostředí se liturgická memorie podle Oexleho prvně objevuje, její pomocí byli připomínáni nejdříve mniši a díky šíření církevní nauky mezi aristokracií se tento druh připomínání stal populární i mezi ní.

Vedle prostředků zajištění memorie se němečtí historici této doby snažili též klasifikovat a rozdělit prameny podle jejich možností vypovídat o zvoleném tématu.³³⁰

³²⁶ M. BORGOLTE, *Totale Geschichte*.

³²⁷ O. G. OEXLE, *Memeoria und Memorialüberlieferung*, s. 85

³²⁸ TAMTÉŽ, s. 70–95, zejména s. 79–86.

³²⁹ Otto G. OEXLE, *Memorialüberlieferung und Gebetsgedächtnis in Fulda vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, in: *Die Klostergemeinschaft von Fulda im früheren Mittelalter*, ed. Karl Schmid, München 1978, s. 136–177, zejména s. 136–137.

³³⁰ Jako první již v roce 1960 K. SCHMID, *Neue Quellen*, s. 185–232.

Jednalo se především o pamětní zápisy, kalendária a nekrologia s pamětními zápisy a další obdobné typy pramenů, které do té doby nebyly hodnoceny jako významné pro poznání stavu společnosti.

I nadále zůstával jako jeden z několika *spiritus agens* německé medievistiky o memorie Otto G. Oexle. O něco později formuloval koncept liturgické memorie, jako speciální kategorie v rámci středověké memorie a také zdůraznil její nutné propojení se zbožnými dary.³³¹ Též konstatoval, že dary církvi jsou součástí komplexního systému interakcí, kdy prostřednictvím donací pozemků dostal dárce jako protihodnotu plnění v duchovní oblasti. Vedle duchovního daru získal též pojištění vlastní či rodové memorie, která byla jeho hlavním tématem. I později se věnoval právě memorii a všem formám jejího vytváření.³³² Po roce 2000 se v tomto výzkumu spojil s nizozemskou historičkou Truus van Bueren. Společně se zabývali otázkou institucionalizované paměti (nejen ve středověku) a to na příkladu udržování vzpomínky na hodnostáře zastávající určité úřady, ale také se zaměřili na počínání následníků v rámci rodu nebo např. na střídání patronů instituce. Tento druh připomínání, který se často děl také pomocí zbožných odkazů, sloužil spíše než ke spáse jednotlivce, k posílení prestiž, moci, politického vlivu apod. Oba autoři definovali jakýsi triplet (Tradice, následnictví, memorie/paměť/připomínka - *Tradition, Sukzession, Memoria*) tvořící v celku model memorie. Vlastní paměť (připomínka) je podle nich jen jednou ze složek fenoménu memorie. Podle Oexleho starších prací považují takto pojatou memorie za základ šlechtictví.³³³ Popsali, jak se připomínání předků (*Memoria*) stávalo tradicí (*Tradition*), která legitimizovala potomky a dávalo jim právo usilovat o nástupnictví po předcích (*Sukzession*) ve smyslu společenského postavení i majetků.³³⁴ Nejčastějším prostředkem, jak tohoto efektu dosáhnout, byly umělecké artefakty a ztvárnění jedince či rodu na nich. Ve středověku však nejvíce možností poskytovala církev a liturgická memorie.

Zakotvení středověké memorie se snažili blíže definovat i další autoři, ale většina z nich nepřesáhla Oexleho vymezení. Caroline Horch kupříkladu středověkou memorii popsala pomocí čtyř charakteristik: pomyslná přítomnost mrtvých mezi živými, živí pomáhají mrtvým a mrtví živým, společenství živých a mrtvých a zajištění těchto vztahů i do budoucnosti.³³⁵ Tato vyjádření měla obsáhnout právě liturgickou memorii tedy vztahy mezi

³³¹ O. G. OEXLE, *Liturgische Memoria*, s. 325–327. O liturgické memorii však již publikoval i v předcházejících letech a nejen on. Např. A. ANGENEDT, *Theologie und Liturgie*.

³³² Např. O. G. OEXLE, *Die Gegenwart der Toten*, s. 19–77, zvláště s. 48–53.

³³³ O. G. OEXLE, *Memoria als Kultur*, s. 9–78, zejména s. 37–41.

³³⁴ O. G. OEXLE – T. van BUEREN, *Die Darstellung*, s. 55–77.

³³⁵ Caroline HORCH, *Der Memorialgedanke und das Spektrum seiner Funktionen in der Bildenden Kunst des Mittelalters*, Nijmegen 2001, s. 15. Dále však uvádí, že středověkou memorii nelze redukovat jen na náboženský aspekt – na s. 14 tamtéž: „Die Memoria des Mittelalters ist ein Phänomen, dem man mit einer Reduktion auf nur

živými a mrtvými. Arnoud-Jan Bijsterveld definoval memorii jednoduše jako “*liturgické připomínání živých a mrtvých mnichy, kanovníky, jeptiškami a dalšími kleriky*”.³³⁶ V poslední době pak byly úvahy o středověké memorii završeny konstatováním, že mezi ní a zbožnými dary (dary pro anima) existuje úzká závislost. Bez darů založených na recipročním vztahu *do ut des* by neexistovala středověká memorie.³³⁷ K tomu se ve svých posledních pracích přiklání i C. Bouchard. Nerezignovala na výzkum darů, ale více zdůraznila právě jejich provázanost se středověkou memorií.³³⁸

Výzkum memorie nezůstal jen doménou německých či nizozemských historiků. Např. M. McLaughlin nebo P. J. Geary (ten se více zaměřil na reprezentaci nobility) určili podobně jako zmínění autoři pevné spojení mezi středověkou memorií a liturgickou památkou na mrtvé.³³⁹ Podle nich bylo primární sociální rolí pro monastické komunity opatrování památky patronů a dobrodinců.³⁴⁰ K tomu je samozřejmě nutné ekonomické zázemí, nejčastěji právě ve formě zbožných darů. P. J. Geary přímo shrnuje, že přijímání a předávání darů, majetkové výměny je činnost ustavující a udržující památku mrtvých.³⁴¹ Memoria v jeho podání nejsou jen modlitby za mrtvého, trvající neustále, ale především opatrování jména jeho i rodiny.³⁴² Kromě již zmíněných procesů hrál významnou úlohu při tomto úkolu institut konfraternity.³⁴³

P. J. Geary si též povšiml proměny ženských a mužských rolí při zajišťování memorie. Podle jeho výzkumu došlo kolem roku 1000 k tomu, že muži přebírají roli při zajištění paměti na členy rodu od žen.³⁴⁴ Jeho analýza však byla omezena pouze na panovnickou dynastii a nejvyšší nobilitu, což lze samozřejmě pro dané období pochopit, ale z metodologického hlediska je třeba k těmto závěrům přistupovat obezřetně.

Většina teoreticky založených prací, případně prací, které se snažily o obecné závěry vyplývající z analýzy pramenného materiálu, se zabývá oblastí západní Evropy. Z takto

einen Aspekt, etwa den religiösen, nicht gerecht wurde. Gerade das soziale Handeln der Menschen orientierte sich vielfach an der Notwendigkeit und den Möglichkeiten der Memoria“.

³³⁶ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 10 – “*the liturgical commemoration of the living and the dead by monks, canons, nuns, and other clerics*”.

³³⁷ Arnoud-Jan A. BIJSTERVELD – Kim RAGETLI – Truus van BUEREN, *Researching Medieval Memoria: Prospects and Possibilities*, in: *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 14, edd. A.-J. A. Bijsterveld – M. Boone – M. J. M. Damen, Verloren 2011, s. 183–234, zde s. 190. Dále opakují, že církevní donace jsou nejen esencí systému memorie, ale jsou také velmi silným sociálním mechanismem a nástrojem pro získávání prestiže, moci a pomáhají řešit konflikty.

³³⁸ C. B. BOUCHARD, *Those of My Blood*; TÁŽ, *Rewriting Saints and Ancestors Memory*.

³³⁹ P. J. GEARY, *Exchange*, s. 77–92.

³⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 76.

³⁴¹ P. J. GEARY, *Phantoms*, s. 76–77.

³⁴² TÝŽ, *Living with the Dead*, s. 2.

³⁴³ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 25; Hendrik B. TEUNIS, *Confraternitas*, in: *Kerstening van Christenen. De verhouding van geestelijken en leken in de hogemiddeleeuwen*, edd. H. B. Teunis et al., Amsterdam 1991, s. 51–86.

³⁴⁴ P. J. GEARY, *Phantoms*, 51–73.

definovaných prací se ke střeoevropskému prostředí vyjádřila pouze Anna Adamska, která se domnívala, že ve střední Evropě bylo „zlatým věkem“ donací a fundací 12. století.³⁴⁵ Tehdejší šlechtické donace chápala jako *imitatio regis*. Tedy jako sociální proces spojený s reprezentací. Ve své analýze zdůraznila jako důležité propojení vrcholu donací ve 12. století s příchodem nových řádů, jako jsou cisterciáci nebo johanité. Ti podle ní velmi rychle navázali kontakty s tradičním okruhem donátorů a podnítli novou vlnu církevních donací.

V této kapitole jsme se mohli seznámit s různými přístupy k výzkumu středověkých církevních donací, s jednotlivými argumenty, teoretickými východisky a postupy historiků i dalších sociálních vědců. Jak jsme mohli pozorovat, jedním z úhelných kamenů celé debaty je otázka přechodu z ekonomiky daru na ekonomiku obchodu, což je snad relevantní téma pro západoevropské poměry, ale ve střeoevropských podmínkách je nutné tuto debatu analyzovat především kvůli kontextu obecných závěrů autorů, kteří se jí zabývali. Naprostá většina prací, které se snaží o podání teorie středověkého zbožného daru, vychází právě z popsaných reálií a jejich aplikace na zdejší situaci tudíž nemůže být automatická a plná, ale jen selektivní. V případě zmíněných děl vycházejících ze západoevropských pramenů jsou dva jasné směry, severoamerický a francouzský, vycházející z teorií M. Mausse a školy *Annales* a německý operující s právní teorií a vedoucí k výzkumu nadací a středověké memorie jako společenského jevu.³⁴⁶ V 90. letech 20. století se debata zdála být ovládnuta Maussovým antropologickým přístupem, ale již na konci decennia byly zformulovány kritické práce, kterým je často společný přístup založený na analýze pramenů a snaha vyjít z konkrétní situace. Na základě takového výzkumu se jednotliví autoři pomocí analogie snažili o formulaci obecnějších závěrů vycházejících z pramenů. Obvykle šlo o výzkumu regionálně i chronologicky uzavřenější. Tito autoři obvykle neodmítali postřehy zastánců antropologického přístupu, ale snažili se je korigovat pomocí dobových reálií.³⁴⁷

Z hlediska disertační práce se jako nejprínosnější jeví právě na závěr zmíněný postup. Jako nejvíce podnětné lze z autorů zmíněných v této a předchozí kapitole hodnotit práce Constance B. Bouchard, Michaela Borgolteho, Otto G. Oexleho, Karen Stöber, Richarda L. Keysera a Dagmar Adamské. Jejich přínos je především v zhodnocení a popsání středověkého daru církvi jako komplexního jevu s mnoha úrovněmi motivací. Zároveň je důležité, že tento jev sledovali v dlouhém časovém úseku a neomezili ho na období raného středověku, což je jinak častý jev. V důsledku toho jsou pomíjeny mnohé okolnosti a situace typické až pro

³⁴⁵ A. ADAMSKA, *Developments*, s. 6.

³⁴⁶ E. MAGNANI, *Les médiévistes*, s. 526.

³⁴⁷ G. ALGAZI, *Introduction*, s. 10. Algazi je zde skeptický ohledně Maussovy teorie, ale uznává prospěšnost daru pro studium společnosti.

vrcholný středověk. Jejich práce zmíněnými nedostatky vesměs netrpí a pro výzkum zbožných nadání vrcholného středověku v českých zemích přináší mnoho inspirace.

3 Vymezení pojmů a metody práce

Poté co jsme se seznámili s interpretačním rámcem, ve kterém se studia o zbožných nadáních evropského středověku pohybovala a pohybují, je nutné vymezit základní pojmy a metody, se kterými jsem pracoval při zkoumání situace v českých zemích. V této kapitole blíže vyložím jen ty pojmy, které jsou pro celou práci klíčové nebo jsou v odborné literatuře používány ve více významech či interpretovány značně odlišně.

Nejdříve je nutné obrátit pozornost k prostoru, v němž budu jev sledovat. Detailní geografické vymezení (ve smyslu geograficky přesné hranice) není ve své podstatě až tak důležité, spíše je nutné určit společnost, v rámci které bude výzkum probíhat a k tomu se jako nejvhodnější nabízí určení na základě geograficko-politického principu. Nicméně základní definice se zdá být jednoduchá, a sice území Čech a Moravy. V určeném období však hranice obou území podléhaly změnám. Čechy a Morava v 13. a 14. století jako území podřízená vrchní vládě českých králů tvořily jádro středověkého státního útvaru. Ten se však co do rozlohy měnil. Před polovinou 14. století k němu patřilo několik okolních zemí, podléhajících přímo českému králi, nebo s ním spojených lenním poutem, případně jen jako zástava. Předem je však třeba upozornit, že i kdyby zde neexistovala provázanost na mocenské úrovni, přeshraniční vazby by mnohdy fungovaly i přirozenými cestami. Společnost a zejména šlechtická společnost, byla hranicemi omezena jen do určité míry, z praktických důvodů musely existovat časté interakce včetně společenských a příbuzenských, které se dotýkaly i případů zbožných darů a jejich motivací. Je tedy nutné zdůraznit, že i když jsem vybral k výzkumu pouze šlechtické dary církvi na území Čech a Moravy, není možné vždy odhlédnout od dění těsně za geograficko-politickými hranicemi, alespoň ne z hlediska poznání celého kontextu jednotlivě zkoumaných případů darování. Budou tedy sledovány donace uskutečněné českými a moravskými šlechtici (k tomuto pojmu se vzápětí vrátíme) ve prospěch českých, moravských, ale i jiných církevních institucí. Do této skupiny jsou zahrnuti i šlechtici, kteří měli rozptýlený majetek, z něhož jen část ležela v příhraniční oblasti.

Po tomto základním přehledu, kdy jsme konstatovali, že územní vymezení není zcela absolutní, ale naopak umožňuje četné výjimky, se pokusme o pozitivní definici určeného území. Souhrnně řečeno, budeme se v zásadě pohybovat na území dnešní České republiky bez těch částí, které k Českému království v 13. a 14. století nepatřily nebo dnes netvoří území České republiky.³⁴⁸ V zásadě tedy jde o území pražské a olomoucké diecéze s některými drobnými výjimkami, především pokud jde o Kladsko. Nebudou tedy sledovány ty dary, které

³⁴⁸ Česká republika je jako termín využita jen z hlediska vhodného vymezení území a dostupných pramenů. Z hlediska tématu je samozřejmě argumentace dnešními hranicemi ahistorická.

poskytovala šlechta sídlící na území, které se před rokem 1350 nevnímalo jako součást Čech a Moravy, byť dnes jde o území České republiky (a to i v případě, že bylo pod dočasnou či déle trvající vládou českých králů). Konkrétně se jedná o území Těšínska, Chebska, Valticka a území, které zahrnuje administrativní okres Jeseník v přibližném rozsahu, který tento okres měl v letech 1949-1960 (jde o ty části oblasti, které patřily k nízkému knížectví vratislavských biskupů). Naopak je třeba zdůraznit, že pro dané období je nutné počítat území Opavska k Moravě. Analyzovány nebudou ani dary uskutečněné šlechtou sídlící na území Kladska.

Důvodů pro takto pojaté vymezení sledovaného území je několik, ale tím nejdůležitějším je pokud možno funkční definice zvoleného území a společnosti. Již dřívější dílčí pokusy prokázaly, že pro pochopení vztahů šlechty a církve a vývoje šlechtické vrstvy je nemožné přísně oddělit Čechy a Moravu. Čechy a Morava proto představují nejmenší možný prostor, v němž lze výzkum církevních donací šlechty provádět (s ohledem na české země). Valticko do přehledu nebude zařazeno především proto, že v daném období nemělo k českým zemím žádný vztah. Podobná je situace ohledně Těšínska, které spojovala až od roku 1327 lenní závislost knížete vůči českému králi. Obdobně též v případě Jesenicka, které podléhalo nejdříve (do 13. století) vratislavským knížatům a později vratislavskému biskupovi. Komplikovanější je situace Chebska. Na rozdíl od ostatních území bylo Chebsko po významnou část 13. a 14. století pod vládou českých králů jako říšská zástava a také bylo z hlediska církevních donací poměrně aktivní oblastí. Nicméně právě církevní donace ukazují na malou propojenost území Chebska s vlastním českým územím. Komunikační síť spojené se šlechtickými donacemi církvi v tamním prostoru jasně demonstrují, že naprostá většina zbožných nadání směřovala k církevním institucím Chebska případně na území západně od Chebska do prostoru rezenské diecéze. Z hlediska vývoje české a moravské šlechty nepřináší výzkum donační praxe chebské šlechty zásadní poznatky. Kladsko bylo do výzkumu zahrnuto jen částečně, a to jak kvůli jeho jisté svébytnosti, tak kvůli dostupnosti pramenů.

O určení zkoumané periody bylo mnohé řečeno již v předmluvě této práce. Protože je však nutné vedle definice tématu a prostoru přidat i popsání doby, k vymezení období se nyní ještě krátce vrátíme. Cílem práce je zmapování funkcí a motivací zbožných šlechtických darů církvi, což umožní sledovat rovněž vývoj šlechty ve smyslu proměn myšlení, společenského chování a majetkových poměrů. Z tohoto důvodu bude důraz kladen především na období 13. a 1. poloviny 14. století. Dolní hranice byla zvolena zejména ze dvou důvodů. První je dán vývojem české a moravské šlechty jako společenské vrstvy a její přeměny z privilegované složky raně středověké společnosti v aristokracii vrcholného a pozdního středověku se všemi jejími znaky. Transformace má více fází, a proto nebývá ani jednoznačně určena. Jednou

z nich však bezesporu je i kladení většího důrazu na budování zádušní memorie a hledání pomoci při spáse duše. Proměna aristokracie bývá často spojována s celkovou změnou společnosti v českých zemích obvykle vymezenou obdobím kolem roku 1200. V nejnovější době je toto sepětí různých jevů zpochybňováno a zrod šlechty jako specifické podoby aristokracie vrcholného a pozdního středověku je posouván do 12. století, zejména do jeho druhé poloviny.³⁴⁹

I s ohledem na zbožná nadání je třeba s tímto určením souhlasit, protože právě donace mj. dokumentují postupnou proměnu této privilegované vrstvy, postupů a postojů jejích jednotlivých příslušníků, jejich majetkové zázemí a společenské strategie. Rozsáhlé fundace (jako specifická kategorie zbožných darů) mohou být mj. dokladem postupné stabilizace majetků šlechty a také jejího postupného vzestupu od poloviny 12. století. Nelze však předpokládat (a ani se o to nikdo nepokouší), že transformace proběhla náraz nebo během krátkého časového období. Naopak, šlo o proces patrný v různých oblastech života nobility a trvající poměrně dlouho, v mnoha směrech až za horizont roku 1200. Nejednalo se o jednorozměrný proces založený jen na otázce rozsahu a právního charakteru držení majetků. Promítaly se do něj i další faktory, zejména vývoj kultury, politického myšlení a dalších aspektů, které vedly v přerod raně středověké šlechty do vrcholného středověku. Otázka zbožných nadání, zakládání klášterů i péče o memorii k této proměně bezpochyby patří. Do souboru témat patří i přijímání rytířské kultury.³⁵⁰ V této souvislosti je třeba zmínit názor Roberta Antonína, který mj. s odkazem na výzkum církevních donací a fundací šlechty klade recepci rytířské kultury v českých zemích již před polovinu 12. století, což se nezdá být zcela podložené.³⁵¹

Druhým důvodem, proč vymezit podrobné sledování zbožných darů šlechty rokem 1200, je práce Marcina R. Pauka, který sledoval především fundace, ale věnoval se i jiným donacím v období před rokem 1200 právě s ohledem na konstituování vrcholně středověké šlechty.³⁵² Ve své knize přináší přehledy zachycených darů středověké šlechty do roku 1200. Bylo by tedy zbytečné opakovat statistické přehledy pro starší dobu. Důvod pro omezení rokem 1200 není samozřejmě jen takto instrumentální, donací začíná ve větším počtu přibývat

³⁴⁹ K debatě o vývoji české středověké šlechty níže v této kapitole.

³⁵⁰ K počátkům rytířské kultury v českých zemích J. ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 503–505.

³⁵¹ Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013, s. 258–259 a podrobněji TÝŽ, *České země*, s. 166–182. Důvodem nesouhlasu s vyslovenou tezí je spíše její neurčitost, protože nespecifikuje, v jakém rozsahu měla být rytířská kultura přijata. Jistě by bylo možné souhlasit s tím, že se již v 2. polovině 12. století objevují v českých zemích některé její prvky.

³⁵² M. R. PAUK, *Działalność*. K některým jeho závěrům kriticky Libor JAN, *Diskusní blok*, Časopis Matice moravské 123, 2004, s. 443–445 a také T. BOROVSKEÝ, *Kláštery*, s. 20.

až právě v této době, zachycené starší dary jsou většinou konfirmace.³⁵³ Rozšíření za tento rok by tedy nepřineslo nové poznatky z hlediska cílů této práce. Formy a motivace darování se v období druhé poloviny 12. století neliší od situace na počátku 13. Sledování darů ve 12. století by bylo nesporným přínosem pro otázku samotného formování šlechty, ale s tím se vypořádává již zmíněná Paukova studie a není to mým primárním zájmem.

Horní hranice sledovaného období je stanovena částečně uměle. Ve vývoji donační praxe české šlechty nelze stanovit přesné hranice ve změnách trendů a typických projevů. Jde o změny dlouhodobé, které se obvykle projeví v desetiletích a někdy i delších časových úsecích. Vzhledem k tomu, že nejmarkantnější změny proběhly během 30. a 40. let 14. století, byl pro ukončení sledovaného období zvolen rok 1350. Významně se též projevila zmíněná změna v pramenech, protože se založením moravských zemských desek začíná být společné sledování vývoje v Čechách a na Moravě obtížné. Určení obou bodů vymezujících zkoumané období tedy není samoučelné. V případě roku 1200 jde o začátek doby, která není z hlediska tématu disertace vůbec zpracovaná a také se v ní projevují takové formy a motivace darování, které jsou typické i pro předcházející periodu. Zároveň je tento rok obvykle spojován s počátkem velké transformace českých zemí. Využití roku 1350 už bylo vysvětleno. V předchozích desetiletích došlo k významné proměně typických znaků zbožných darů. Jejich četné aspekty zaznamenaly zejména v 2. čtvrtině 14. století výrazný vývoj, lze usuzovat na změny v mentalitě i praxi donátorů, která se vyvíjela směrem k personalizovaným přáním donátorů s důrazem na transparentní projev zbožnosti spojené se zdůrazněním významu liturgické memorie. Proměna se týkala i předmětů darů. Do počátku 40. let 14. století již nové formy církevních donací zcela převládly, a proto lze považovat polovinu 14. století jako vhodný termín pro ukončení celoplošného sledování. Ve zvoleném období tedy můžeme sledovat v zásadě uzavřenou etapu, v rámci které proběhla výrazná změna celého procesu a došlo k proměně dominantního přístupu k církevním donacím do nové formy, která se udržela i v následujícím období.

Nejdůležitějším pojmem této práce jsou církevní donace, které bývají v odborné literatuře obvykle chápány jako jednoznačný a neproblematický termín. V disertační práci jsou využívány i pojmy zbožná nadání a dary (v literatuře se objevuje i pojem zádušní donace), které je nutné chápat jako synonyma spojení církevní donace. Toto mnohoslovné pojmenování je využito jak z důvodů čistě literárních, tedy kvůli zamezení nežádoucímu

³⁵³ Další autoři kladou období růstu počtu šlechtických donací až vládu Václava I., což v zásadě odpovídá i navrženému dělení donací v kapitole 6 – Tomáš BOROVSKEÝ, *Formy a funkce klášterního patronátu v době posledních Přemyslovců*, in: Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów, ed. Józef Dobosz, Poznań 2009, s. 275–284, zde s. 280.

opakování, tak též jako výraz vrstevnatosti celého pojmu. Sám pojem donace je odvozen z latinského slovesa *donare*, tedy dávat, případně od substantiva *donum*, dar.³⁵⁴ Význam tohoto pojmu je v obecné mluvě poměrně jasně vymezený a není důvod ho i pro potřeby této práce zpochybňovat.³⁵⁵ Pokusme se ho však pro účely disertace zpřesnit a přizpůsobit tématu. Budeme tak tedy označovat proces, během něhož jeden subjekt předává něco s nenulovou ekonomickou či symbolickou hodnotou druhému subjektu, aniž by mu obdarovaný musel předat jiný (ekvivalentní) finanční obnos, hmotný majetek nebo ekonomicky významné právo do výhradního vlastnictví. Darování však nevylučuje jiné protiplnění, nejčastěji ve formě služby, kterou se příjemce donátorovi odvděčuje. Se službou mohou být spojeny ekonomické náklady.

Současně je však třeba mít na vědomí, že středověké církevní donace jsou speciální kategorií, kterou je přeci jen nutné blíže definovat. V relevantních pracích nebývají pojmy dar a darování obvykle podrobněji charakterizovány, respektive vlastní proces darování odpovídal i ve středověku dnešnímu chápání, ale předmětem výzkumu byly společenské vazby spojené s darem a obecně výzkum podstaty středověkého daru. Pokud bychom nahlédli do historiografických prací o zbožných darech, našli bychom některé pokusy o širší definici, např. nizozemský historik Arnoud Jan Bijsterveld chápal donace církvi ve středověku jako: „*série ceremoniálních transakcí zboží a služeb za účelem vytvoření, udržení nebo obnovení vztahů mezi jedinci nebo skupinami lidí*“.³⁵⁶ Tato definice už ovšem předjímá i hodnocení funkce darů církvi. Za vhodnější, byť opět hodnotící považuji definici Philippa Joberta: „*Donatio pro anima jsou dary nejčastěji pozemkového vlastnictví kostelům a klášterům darované se záměrem získat duchovní odměnu a pomoc na onom světě prostřednictvím modliteb a obřadů kněží a mnichů*“.³⁵⁷ Kvůli očekávané odměně Jobert dodává, že donace církvi jsou druhem zbožného obchodu (*un négoce spirituel*).³⁵⁸ Další historici se obecné definici středověkého daru církvi snaží úplně vyhnout. Argumentují tím, že neexistuje žádná

³⁵⁴ V českém prostředí se v listinách obvykle dar definuje jako to, co je darováno, odevzdáno apod. církvi. Kromě slovesa *donare* jsou využívána i další latinská slovesa s významem dávání, předávání a vzdávání se něčeho. Substantiv se užívá méně často, pokud se však používají, tak se dar církvi vždy označuje jako *donum*. Podobně je to i pro západoevropské prameny, kde použití slova *donum* značí dar církvi, zatímco *munus* nebo *remuneratio* označuje dary mezi laiky. Podrobněji B. JUSSEN, *Religious Discourses*, s. 176–177 a též J. HANNIG, *Ars donandi*, s. 16. Není bez zajímavosti, že rozdíly mezi těmito výrazy dělal i latinský překlad Bible. Výraz *munus* se nachází např. v knize Izájáše, 33, 15, kde je použit ve smyslu nečestného daru, úplatku. V českém listinném materiálu se tento výraz ve sledovaném období nevyskytuje.

³⁵⁵ Nový občanský zákoník ČR se dary a darováním zabývá v 24 paragrafech (§ 2055–2078), přičemž hlavní definice říká, že „*Darovací smlouvou dárce bezplatně převádí vlastnické právo k věci nebo se zavazuje obdarovanému věc bezplatně převést do vlastnictví a obdarovaný dar nebo nabídku přijímá*“.

³⁵⁶ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 85 – „*a series of ceremonial transactions of goods or services to create, to maintain, or to restore relations between individuals or groups of people*“.

³⁵⁷ P. JOBERT, *La notion*, s. 205.

³⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 184.

pevná definice a že o označení konkrétního aktu jako darování rozhodují specifické okolnosti dané dobou a společensko-ekonomickým kontextem, a tudíž je dar nutné označit jako sociální konstrukt.³⁵⁹

S posledním uvedeným tvrzením lze v obecné rovině vyslovit souhlas. Přestože jako dar církvi budeme chápat takové jednání, které splňuje definici uvedenou v úvodu této kapitoly, existují z ní četné výjimky. Pokusme se tedy výše řečené upřesnit konstatováním, že středověkou donací církvi lze vnímat jako akt předání majetků či práv církvi (vždy konkrétní instituci či osobě zastávající vymezenou roli) za alespoň formálně deklarovaným účelem získání přimlavy v otázce spásy dárce či jeho příbuzných, přátel nebo osob v jiném vztahu. V některých případech bývalo toto přání nahrazeno obecnou deklarací o poskytnutí daru na zbožné účely, v jiných nemuselo být přání protislužby vyřčeno vůbec, ale bylo důležité, že došlo k předání určité hodnoty, aniž by za ni obdarovaný musel něco obdobného předat druhé straně.

Pro zařazení do seznamu darů sledovaných v disertaci je tedy nutné, aby se dárce přihlásil k takovému účelu a zároveň akt splňoval definici daru popsanou výše. Důležitý je též důraz na to, že dárce neobdržel od obdarovaného nic na oplátku ve formě trvalého a neomezeného vlastnictví, které by přesáhlo život dárce (výjimečně generaci dětí dárce). V takovém případě by se jednalo o směnu nebo obchod, který se od daru liší. Dar musel mít vždy formu trvalého vlastnictví, byť s částečně omezenými právy. Pro zařazení do seznamu také nehraje roli, zda měl dárce právní či morální závazek vůči obdarovanému, který darem naplňoval. Těmito složitými konstrukcemi jsou myšleny ty případy, kdy si dárce kromě duchovního protiplnění žádal i dočasné hmotné vyrovnání (např. doživotní dispozici s jiným majetkem) nebo pokud darem splácel např. dluh nebo dokonce pokutu. Z takto popsaných podmínek pro identifikaci jednání jako církevní donace vyplývá, že ač mohl být dar podmíněn mnoha okolnostmi a motivacemi, alespoň formální deklarace zbožnosti byla nezbytnou podmínkou všech středověkých darů církvi bez ohledu na to, jakou reálnou funkci nakonec plnil. Jelikož církev měla z podstaty středověké společnosti na jisté činnosti přirozený monopol, musela nutně část majetkových převodů probíhat pouze formou darování. Pokud jde o obchody mezi světskými činiteli a církví, není v českých zemích obvyklé připojovat ani obecné přání, aby církevní strana obchodu liturgicky vzpomněla světského prodejce. Pokud takové přání jednající šlechtic měl, musel s ním spojit vlastní dar. Tento poznatek tak dotváří okruh znaků umožňujících identifikovat církevní donace. Vždy je sice třeba zkoumat konkrétní okolnosti, ale ve většině případů platí, že pokud se v dohodě o prodeji majetku

³⁵⁹ G. ALGAZI, *Introduction*, s. 10.

církvi zmiňuje nějaká forma liturgické památky, tak prodávající zřejmě neprodal za plnou cenu nebo část výnosu prodeje rovnou předal církvi.

Vedle vlastního pojmu donace (donátor) se lze často setkat i s pojmy fundace (fundátor) a nadace. Oba pojmy se vyskytují v různých pojmových soustavách a s různým výkladem je možné se setkat i v této práci. V české mediévistické literatuře se nejčastěji vyskytuje pojem fundace ve smyslu založení (lat. *Fundatio, fundare*).³⁶⁰ Založením se myslí zřízení církevní instituce, nejčastěji kláštera, kostela či kapituly, méně často je pak pojem využíván i pro označení akce spojené se založením kaple nebo oltáře. Fundace je tak v této práci označení pro specifický typ donace, při které dárce nedává dar již existující instituci, ale poskytne hmotné prostředky k založení instituce nové. Okolnosti spojené s fundací jsou obvykle komplikovanější než u obyčejných případů darování. Fundátor aktem fundace získával významná práva zasahovat do chodu instituce. To u běžných donací nebylo obvyklé. Nadace se v českých středověkých poměrech příliš neobjevují, alespoň ne v jejich užším smyslu, tedy jako finanční fond nebo výnosy z určeného majetku určené na podporu konkrétní činnosti nebo osoby. V širším významu jsou naopak všechny donace, které ustanovují nějaké opakující se obřady nebo úkony, nadací. Budeme je však chápat jako klasické donace bez ohledu na to, zda ustanovují konkrétní dlouhodobé úkony nebo jen obecné. U žádného daru z českého prostředí, který byl spojen s přáním o pomoc při dosažení spásy, nebylo zaznamenáno, že by dárce či obdarovaný předpokládal, že půjde o jednorázový akt.

Vnímání fundací a nadací jako jevů odlišných od prostého darování rozvinul Michael Borgolte, který pokládal nadace za univerzální historický fenomén. Definoval, že „*fundace, tedy poskytování zboží určeného k zřízení služeb, které mají fungovat bez časového omezení, jsou fenoménem univerzálních dějin*.“³⁶¹ Do své definice zahrnul všechny typy darů zakládající dlouhodobé vztahy. Mimo středověkých (a novověkých) zbožných nadací si všímal především nadací spojených se vzděláním. V rámci své terminologie Borgolte oddělil jednorázové dary (*Donation*) od nadací, tedy darů zakládajících dlouhodobé vztahy (*Fundation*). Definici nadace ještě více zpřesnil tím, že nadace obvykle pro svoji činnost spotřebovává jen výnosy z poskytnutého daru a nikoli vlastní dar.³⁶² Ač v obecné rovině lze

³⁶⁰ Fundace ve smyslu založení užívá např. kompendium Kateřiny Charvátové k dějinám cisterciáckého řádu nebo Josef Žemlička v již zmíněném titulu *Počátky Čech královských případně Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Fundace českých králů*, Sborník historický 28, 1981, s. 5-55.

³⁶¹ „*Stiftungen, also die Bereitstellung von Gütern, die bestimmte Leistungen ohne zeitliche Beschränkung ermöglichen sollen, sind ein Phänomen der Universalgeschichte*“ – M. BORGOLTE, *Von der Geschichte*, s. 13.

³⁶² TAMTÉŽ, s. 14. S pojmem nadace je pak v německojazyčném prostředí spojena debata o právní podstatě nadace.

se závěry M. Borgolteho zcela souhlasit a definici nejen středověkých zbožných darů jako univerzálního fenoménu je dokonce možné označit za jednu z nejprínosnějších dílčích hypotéz v rámci bádání o středověkých darech, nebude v této disertaci využívána definice odlišující fundace a donace na základě hodnocení vztahu, který založily. Důvodem je fakt, že pojem fundace je v české historiografii pevně zavedený a alespoň pro středověké období i jasně definovaný. Stejně tak i pojem donace a zavádění nové terminologie by z hlediska metodologického přínosu pro daný typ pramenů neposkytlo nové možnosti, naopak by spíše snížilo výpovědní hodnotu pramenů a především další sdělování této výpovědi.

Častým předmětem šlechtického daru církvi byla podací práva, respektive mnozí donátoři byli v postavení patronů klášterů či kostelů (v případě klášterů pak drželi zakladatelská práva). Všechny tyto pojmy, jejich obsah a pohledy na ně se různě vyvíjely a to jak v samotném středověku, tak v pozdější odborné literatuře. Poměrně jasným a nekomplikovaným pojmem je podací (podací právo) či patronát. Setkat se lze i s latinským termínem *ius patronatus*.³⁶³ Podací právo prošlo ve sledovaném období poměrně bouřlivým vývojem. Na počátku 13. století v českých zemích de facto stále panoval systém založený na struktuře vlastnické církve. Zakladatelé jednotlivých kostelů rozhodovali o všem, co se s „jejich“ kostelem dělo, určovali jak personální obsazení, tak také stále pokládali majetek kostela, který mu obvykle všichni darovali, za určitou součást svých majetků, byť svěřených farnosti či nadosobně mystickému subjektu – světci, kterému byl kostel zasvěcen. Zakladatelům nic nebránilo v užívání darovaných majetků. V souvislosti s emancipací české církve na konce 1. čtvrtiny 13. století docházelo ke změnám vztahů mezi zakladateli a farnostmi. Postupně se vytvořil koncept patronátních práv, která jako taková byla zformovaná na zasedání III. lateránského koncilu (a rozvinuta na následujícím koncilu). Samotný pojem byl odvozen z lenních vztahů a převzal též část jejich idejí. Patronátní práva znamenala omezení práv zakladatelů kostelů, která byla do té doby fakticky neomezená. Během 13. století se v českých zemích patronátní právo postupně vyvíjelo, ale do poloviny století koncept patronátních práv postupně převládl a ve 14. století již byl pevně vymezen. Během vývoje byla postupně omezována práva patronů, kteří již nemohli volně nakládat s majetkem kostela, pokud nechtěli riskovat střet se stále více emancipovanou církví. Na konci složitého vývoje zůstalo patronům především právo výběru (prezentace) duchovního správce farnosti. Zároveň jim zůstaly povinnosti vztahující se k podpoře kostela, pokud by toho bylo třeba. Nejdůležitějším aspektem podacího práva se tak stala personální kontrola farnosti, která

³⁶³ Základem stále zůstává studie P. LANDAU, *Ius patronatus*. Nověji Michael BORGOLTE, *Die mittelalterliche Kirche*, München 1992, s. 98–100.

samozřejmě představovala to nejdůležitější, protože stále umožňovala i kontrolu nad částí majetku kostela. Ve 13. století znamenalo podací právo kontrolu nad hospodářským životem farnosti, ve 14. století už umožňovalo hlavně kontrolu personálního obsazení. I proto byla podací práva ze strany klášterů vítaným předmětem daru, protože umožňovala nasměrovat část výnosů ve prospěch kláštera, obzvláště pokud se podařilo získanou farnost přímo inkorporovat klášteru.

S podacím právem ke kostelům zůstává spojen i pojem záduší.³⁶⁴ I v historiografické literatuře bývá vykládán minimálně dvěma způsoby. V předložené práci se mu pro tuto dvojznačnost budeme spíše vyhýbat, ale i přesto je nutné ho vyjasnit. Už proto, že můžeme běžně narazit na spojení jako zádušní mše, zádušní vzpomínka a především zádušní donace. V širším smyslu je záduší to, co je darováno nebo vykonáno za účelem spasení duše, např. nadace kostelu, klášteru, škole apod. Obecně vše spojené s adjektivem zádušní směřuje k spáse duše. Vzhledem k tomu, že tyto dary směřovaly často ke kostelům, vyvinul se i druhý, užší smysl pojmu záduší. V tomto užším významu je záduší nadání kostela, soubor veškerého jeho movitého i nemovitého jmění, nazývaný kostelní záduší. Jeho výnos byl určen k péči o kostelní budovu, její vybavení a také k plnění závazků stanovených zakladatelem nadace nebo dárce příspěvku k záduší (sloužení zádušních mší, konání modliteb, udržování věčného světla atd.).³⁶⁵ K oddělení jmění kostela a farního benefícia došlo pravděpodobně právě během 14. století.³⁶⁶ Je zřejmé, že oba výklady pojmu jsou si blízké a vycházejí z jedné podstaty. Z právního pohledu vymezil záduší v širším smyslu Václav Vaněček jako nadání za zbožným účelem. Účelem nadání pak byla např. chudinská péče, zajištění potřeb pro chrám a bohoslužby nebo jiný zbožný a dobročinný cíl.³⁶⁷ Pokud se lze v literatuře setkat s pojmem, že někdo učinil dar na své záduší, lze to pro 13. a 14. století považovat za synonymum zbožné (církvní) donace. V disertační práci bude pojem záduší požíván jen v takových souvislostech, při kterých nehrozí jeho záměna s kostelním jměním.

Komplikovanějším pojmem než záduší je patronát v případě klášterů. Ve spojení s kláštery se však pojmy vlastník, patron a patronát neužívají, setkáváme se místo toho s termíny zakladatel, fundátor, a tzv. zakladatelská práva. Zakladatelská práva utvářela rámec celého systému zbožných darů, a proto je nutné zde o nich stručně pojednat. Jako taková byla

³⁶⁴ K pojmu nejobsáhleji Blanka ZILYNSKÁ, *Záduší*, in: *Facta probant homines*, edd. Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová, Praha 1998, s. 535–548. K typům záduší též V. VANĚČEK, *Základy*, I, s. 77.

³⁶⁵ B. ZILYNSKÁ, *Záduší*, s. 535. Studie se zaměřuje právě na užší výklad pojmu.

³⁶⁶ Záduší jako kostelní jmění určené k napomáhání ve spáse zůstalo dominantním významem i v dalších historických obdobích. Pro období novověku přehledně shrnul Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*, Brno 2010, zvláště kapitola „V. Zádušní majetek: peníze vydané za duši“, s. 289–369.

³⁶⁷ V. VANĚČEK, *Základy*, I, s. 33–41.

námětem pro samostatná monografická pojednání, jejichž závěry zde jen shrneme. V souvislosti se vztahem fundátora a kláštera se v pramenech objevují pojmy jako *advocatia*, *custodia*, *defensio*, *patronatus*, *protectio*, *tuitio*. České prameny a historiografická literatura obvykle pracují s pojmy ochrana, obrana, oprava atd. V zásadě všechny tyto pojmy označují to samé, byť každý může, ale nemusí, nést jisté významové zabarvení. Navíc se opět jednalo o živé vztahy, jejichž podoba doznala během 13. a 14. století proměny, pojem ochrana se od poloviny 14. století chápal jako termín pro dočasně propůjčená zakladatelská práva.

Kláštery prodělaly podobnou změnu, jakou jsme sledovali u patronátních práv kostelů. V případě šlechtických založení podléhaly kláštery zcela vlivu zakladatelského rodu, i když jeho uplatnění ve smyslu disponování s klášterem jako svým majetkem v českých podmínkách spíše jen tušíme. Nicméně máme dostatečně doloženy některé případy nároků dílčích donátorů nebo vzdání se části zakladatelských práv. Z těchto náznaků lze tušit, že i v českých a moravských kláštorech zakladatelé nebo držitelé zakladatelských práv uplatňovali svůj vliv nejen teoreticky, ale i prakticky. Zakladatelská práva se postupně vytvořila během 13. století v souvislosti se stejnými emancipačními procesy, které vedly k vytvoření podacích práv. Šlo o koncept práv zakladatelského rodu vůči svému založení, který neexistoval v nějaké jednotné podobě, spíše se průběžně vytvářel a závisel na konkrétních okolnostech. I když již existovala pevná hranice mezi klášterním majetkem a majetky fundátorů, neznamenovalo to úplné oddělení. S pojmem zakladatelská práva poprvé vystoupil Václav Vaněček a zastřešil jím celou složitou konstrukci.³⁶⁸ I my budeme tento koncept a pojem používat v jeho intencích. Zakladatelská práva je třeba považovat spíše za obecný koncept popisující ideální případ, od kterého se realita tím či oním směrem vzdaluje, ale stále se drží základních bodů konceptu.³⁶⁹ Mezi tyto body patří především představa, že fundátor měl za povinnost poskytovat klášteru ochranu, jak fyzickou (vojenskou), tak právní, být mu oporou v dobách strádání, ale očekávalo se, že bude také pomáhat radou, vlivem apod. Dlouho dobu též platilo, že fundátoři měli jurisdikci nad klášterními poddanými (a to nejen nad těmi, které sami darovali), i když to byla též pravomoc, které se často vzdávali ve prospěch kláštera a chápali ji jako dar, protože kromě povinností tato pravomoc přinášela zisky ze soudních pokut. Stejně tak byla vnímána i ze strany klášterů.³⁷⁰

Naopak mezi práva fundátorů (respektive mezi povinnosti klášterů), která se počítala do konceptu zakladatelských práv, patřily zejména nároky na udržování rodové memorie (to

³⁶⁸ TAMTÉŽ s. 15–22.

³⁶⁹ Obecně k výkladu pojmu a dalším souvislostem nejnověji T. BOROVSÝ, *Kláštery*, s. 15–19. Zabývá se sice jen moravskými poměry, ale jeho závěry lze použít šířeji.

³⁷⁰ V. VANĚČEK, *Základy*, II, s. 52.

se nemuselo a také neprojevovalo jen liturgickou memorií, ale např. i v umělecké výzdobě klášterních budov; nejčastěji se jednalo o heraldické symboly fundátorského rodu na čestných místech klášterů, obvykle v kapitulní síni) a péče o spásu duší příslušníků rodu. Do určité míry mohl také fundátor ovlivňovat volbu představených klášterní komunity. Tento nárok patřil na jednu stranu mezi nejdůležitější a bezpochyby byl žárlivě střežený, na druhou stranu ho lze prameně obtížně doložit. Kláštery také musely svým fundátorům poskytovat pohostinství, jak při jejich cestách, tak při setkání členů rodů a také jim musely vypomáhat v případě obtíží, čehož je ukázkovým příkladem případ pánů ze Švábenic a kláštera Na Zderaze. Tento klášter byl věřiteli rodu donucen zaplatit jeho dluhy. Zakladatelská práva poskytovala formální i neformální vliv na chod kláštera. Vztahovala se především k majetkovým a správním otázkám. Ale držba těchto práv byla pro aristokracii výhodná i z dalších důvodů – šlo o důvody rázu prestižního a duchovního. Jak bylo řečeno, postavení ochránce kláštera poskytovalo nemalou společenskou prestiž a bylo žádoucí i z hlediska péče o spasení.

V zásadě šlo o oboustranně výhodné spolužití poskytující více výhod fundátorské straně vztahu (ale je nutné si uvědomit jejich vklad do vzniku kláštera a povšimnout si obvykle obtížných osudů institucí, které o zakladatelskou podporu přišly).³⁷¹ Např. lze vzpomenout na povzdech mnicha cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou Jindřicha Řezbáře, který ve své kronice litoval časného úmrtí Gerharda z Obřan, protože byl v nejlepších letech a mohl dle Jindřicha být klášteru v mnohém užitečný. Jeho smrtí přišel klášter o dospělého ochránce, kterého bude postrádat. Důraz přitom kladl na to, že šlo již o několikáté úmrtí ve fundátorském rodě ve věku, kdy mohli být klášteru nejvíce prospěšní.³⁷² Zakladatelská práva mohla být děděna nebo o ně mohl fundátorský rod dokonce přijít. Pokud to majetkové poměry dovozovaly, mohl vlivný donátor vytlačit z těchto práv zakladatele.³⁷³

Na závěr zbývá druhý konstitutivní pojem disertační práce, a sice výklad pojmu šlechta. Opět jde o široce známý a využívaný pojem, jehož definice není nikterak jednoduchá nebo bez skrytých nástrah. Zároveň je třeba říct, že přesná definice šlechtictví navíc není pro účely této práce zcela nezbytná. Z hlediska disertace je nutné vymezit především to, koho chápeme jako příslušníka šlechty, tedy ty, které budeme jako donátory církvi sledovat, jak budeme šlechtu vnitřně členit a jaký význam pro ni vlastně církevní donace měly s ohledem na vlastní definici šlechtictví. Podstatná je samozřejmě též otázka majetků šlechty, protože ty

³⁷¹ TÝŽ, *Základy*, I, s. 81–82. V. Vaněček tento vztah celkem realisticky hodnotil tak, že se v průběhu středověku měnil a poskytoval postupem času více výhod spíše ochránci.

³⁷² *Letopis žďárský větší*, in: *Fontes rerum bohemicarum* II, ed. Josef Emler, Praha 1874, s. 544.

³⁷³ Tomáš BOROVSKEÝ, *Soukromé kláštery na Moravě ve 13. a 14. století. (Pokus o přehled a rozlišení)*, Časopis Matice moravské 123/2, 2004, s. 461–479, zejména s. 472–473.

donace umožňovaly. Jak tyto majetky šlechta získala, můžeme v tomto okamžiku pokládat za vedlejší, podstatné je, že s nimi mohla volně nakládat do té míry, že je bylo možné darovat církevním institucím.³⁷⁴ Zkoumáno nebude ani to, kdo byl za šlechtice pokládán ve středověku a co vlastně pojem šlechtic tehdy označoval (ve 14. století byl tento pojem používán především pro příslušníky vyšší šlechty).³⁷⁵ Slovo šlechta je středověkým termínem, který však používáme ve smyslu odborného pojmenování. Z toho nutně plynou nedorozumění.³⁷⁶ Nebudeme se tudíž řídit staročeským dobovým významem slova šlechta, ale budeme ho používat v kontextu dnešního vnímání, kdy jím bývá označena zvláštní privilegovaná sociální vrstva světské části společnosti.³⁷⁷ Podrobněji se též nebudeme zabývat učením o třech stavech (trojím lidu), které je v praktických důsledcích obsaženo v jiných definicích šlechty.³⁷⁸

Definici středověké nobility jako společenské vrstvy existuje více, většinou se však shodnou jen v obecných obrysech instrumentů, které tvoří šlechtictví. Najít jeden společný znak definující příslušnost k středověké šlechtě je zřejmě nemožné. Všechny možnosti neobsáhne ani vlastnictví svobodného majetku (alod), protože mnozí příslušníci šlechty měli jen statky lenní, ani řízení se zemským právem, protože držitelé lenních statků pod toto právo

³⁷⁴ K podstatě majetků české středověké šlechty a k tomu, jak se šlechta jako společenská vrstva konstituovala, existuje v historiografii rozsáhlá debata. Z nejdůležitějších titulů lze zmínit alespoň následující: Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Praha 2006; TÝŽ, *Skrytý půvab středoevropského modelu*, Český časopis historický 105/4, 2007, s. 873–902; Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, Český časopis historický 105/1, 2007, s. 122–164; Josef ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a benefícia v netransformované transformaci*, Český časopis historický 106/1, 2008, s. 109–136; Libor JAN, *K počátkům české šlechty. Družina, beneficium, pozemkové vlastnictví*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007, s. 45–52; TÝŽ, *Česká a moravská šlechta ve 13. a 14. století – otázky zrodu a kontinuity*, in: Šlechta v proměnách věků, ed. Tomáš Knoz, Brno 2011, s. 38–62; TÝŽ (recenze), *J. Žemlička, Hereditas, výsluha, kastelanie. Několik poznámek k terminologii a metodologii současné historiografie přemyslovského období*, Časopis Matice moravské 128/2, 2009, s. 461–472; Josef ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*, Český časopis historický 110/2, 2012, s. 189–223. Rozsah příslušné literatury je daleko obsáhlejší, zájemce lze odkázat zejména na nejmladší citovaný článek Josefa Žemličky, kde je shrnuta další literatura. Nejnověji lze konstatovat, že debata částečně utichla, aniž by dospěla k všeobecnému přijetí argumentů jedné či druhé strany. I když 12. století není v disertaci podrobněji rozebíráno, lze konstatovat, že nic v oblasti světských darů církvi nesvědčí o velkých pozemkových majetcích české nobility před rokem 1150. Nicméně toto zjištění nemá na povahu výše popsání sporu zásadní dopad.

³⁷⁵ Debatu o vývoji pojmu šlechta shrnul Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů: rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*, Praha 2001, s. 19–35; dále Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Praha 2006, s. 172–175; J. ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 175–181; TÝŽ, *Čechy v době*, s. 191–198; Zdeněk FIALA, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975, s. 46–68.

³⁷⁶ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 25–45.

³⁷⁷ Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 9. Zájemce o dobový význam slova šlechta lze odkázat na celou citovanou studii. Podobně pojem šlechta užívají pro urozené v rámci celého vrcholného středověku W. IWAŃCZAK, *Po stopách*, s. 20; R. ANTONÍN, *České země*, s. 102.

³⁷⁸ O nauce o třech stavech podrobně Georges DUBY, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris 1978, česky Georges DUBY, *Tři řády*, Praha 2008. Podrobněji pro české prostředí pak Wojciech IWAŃCZAK, *Lidé meče, modlitby a práce*, Praha 2011.

nespadali.³⁷⁹ Na druhou stranu nelze za šlechtice považovat všechny držitele lenních statků.³⁸⁰ Přesnější, i když zároveň mnohem obecnější, je definice, která říká, že šlechtice určuje šlechtický způsob života, čímž se rozumí v první řadě absence řemesla a obchodu jako hlavního zdroje obživy, v druhé řadě pak k tomuto způsobu života patří vojenství jako primární počinání, i když tohle již neplatí zcela absolutně.³⁸¹ Z pohledu disertační práce je za šlechtice možné považovat každého, kdo se podílel na donační činnosti v tom smyslu, že církvi věnoval svůj svobodný statek anebo bylo zřejmé, že takový statek měl, čímž samozřejmě nechci nijak popřít výše zmíněné definice.

Ve 13. a 14. století prošla česká nobilita obdobím dynamického vývoje. Příslušnost k ní ještě nebyla pevně zakotvena, v případě radikálních změn osobních poměrů mohl jedinec či rod o příslušnost k šlechtě přijít nebo ji naopak mohl získat. Důvodem vyřazení z řad šlechty mohla být i ztráta majetku.³⁸² Šlechtická vrstva byla dosud prostupná. K definici šlechty však nestačí majetek a šlechtický způsob života. Je třeba využít kombinace více jevů, které nám umožní alespoň obecně šlechtu vydělit. Již zmíněné dva hlavní znaky doplňuje urozenost, pod kterou se rozumí schopnost doložit předky, kteří měli status příslušníka nobility.³⁸³ Nesporný vliv mělo i rytířství, které je možné ve sledovaném období vnímat jako součást šlechtictví, alespoň ve vyšší vrstvě sociální skupiny. Na rozdíl od šlechtictví nebylo ve sledovaném období dědičné, ale bylo ho třeba získat pro každého jednotlivce. Pokud budeme používat termín rytíř, myslíme jím příslušníka nobility dodržujícího komplex povinností spojených s rytířstvím v západoevropské kultuře vrcholného středověku a nikoli příslušníka části nižší šlechty v českých zemích.³⁸⁴ S rytířstvím souvisí i koncept *Miles Christi*, který ve středoevropských podmínkách bývá často považován za integrální součást rytířství. Rytíř jako *Miles Christi* měl kromě klasických rytířských zásad (statečnost, loajalita, štedrost) být i zbožným bojovníkem, ochráncem vdov a sirotek stejně jako církve.³⁸⁵ Mezi ctnosti zbožného šlechtice – rytíře patřila i hmotná podpora církve.³⁸⁶

Pokusíme-li se tedy shrnout vše výše řečené, můžeme konstatovat, že znaky šlechtictví

³⁷⁹ L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, IVb, s. 28 – držba alodu je nicméně významný ukazatel příslušnosti ke šlechtě a postačovala by pro naprostou většinu případů.

³⁸⁰ Jaroslav MEZNÍK, *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, in: *Tvář stárnoucího středověku*, edd. Tomáš Borovský a kol., Brno 2008, s. 25–61, zde s. 27.

³⁸¹ TAMTÉŽ, s. 28.

³⁸² J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, s. 13, 15.

³⁸³ Proto nelze dle Josefa Macka používat termín šlechta v době před rokem 1200, protože nekladou důraz na urozenost. J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, s. 10.

³⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 11. K tomu nověji Robert ŠIMŮNEK, *Milosrdenství*, s. 137–169, zde s. 137, který se domnívá, že kodex rytířské cti byl ve svém plném rozsahu v praxi imaginární a neřídil život příslušníků šlechtického stavu.

³⁸⁵ Jean FLORI, *Rytíři a rytířství ve středověku*, Praha 2008, zejména s. 160–161, 169; originál Jean FLORI, *Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge*, Paris 1998².

³⁸⁶ Podrobněji s obecným přesahem D. ADAMSKA, *Fundace*, s. 32–33.

se ve sledovaném období proměňovaly, respektive v různých etapách byly rozdílně významné vždy jiné z těchto znaků. Ve starší části sledovaného období byl v popředí především svobodný majetek, zastávání úřadů a správa poddaných, v mladší době, zejména v období kolem roku 1300 a po něm, byl stále větší důraz kladen na urozenost a celkově šlechtický způsob života. Urozenost bylo možno získat narozením nebo správnou cestou, nejčastěji získáním svobodného statku (někdy se urozenost týkala v takových případech až další generace). Kolem poloviny 14. století se začíná uzavírat cesta, která umožňovala proniknout mezi nobilitu. Otázku vlastní definice šlechty lze tedy uzavřít konstatováním, že šlo o privilegovanou společenskou skupinu tvořenou svobodnými jednotlivci držícími svobodné či lenní statky. Tito jednotlivci byli urození a žili šlechtickým způsobem života. V této disertační práci budou využívány pojmy šlechta, nobilita a urození. Je třeba je chápat synonymně, pokud bude nutné některý z těchto pojmů použít ve specifickém významu, bude to zmíněno na příslušném místě. Sledování a statistické zpracování se týká jen světských příslušníků šlechtického stavu, nikoli šlechticů, kteří zastávali postavení v církevní hierarchii. Důvodem pro toto omezení je nemožnost vždy bezpečně určit, kdo z církevních představitelů je šlechtického původu a kdo nikoli. Z tohoto pravidla existují výjimky a to v případě těch církevních představitelů, kteří církevní kariéru následně opustili a žili světským životem.

Z hlediska statistického zkoumání je třeba šlechtu dále vnitřně členit, čemuž v pozdním středověku odpovídají panský stav a nižší šlechta (obě tyto skupiny se pak dále vnitřně diferencovaly). Pro 13. a 14. století je přesně ohraničené dělení nemožné (společné vědomí příslušnosti k šlechtě navíc existovalo), ale lze konstatovat, že podstatným kritériem byla velikost majetku.³⁸⁷ Prameny pro období kolem roku 1300 znají několik způsobů dělení šlechty, které se vzájemně prolínaly podle povahy daného pramene a důvodu jeho vzniku.³⁸⁸ V rámci této disertační práce budeme příslušníky šlechty dělit na vyšší a nižší šlechtu podle ustáleného úzu současné historiografie. Toto rozdělení vychází jednak z potřeby vnitřní diferenciacie sledované skupiny, jednak ze zřejmé, byť nedefinované, mluvy pramenů, které chápou některé aristokraty jako významnější než jiné. Pro další účely lze vymezit tři hlavní kritéria, která budou rozhodovat o tom, zda lze daný rod považovat za součást vyšší šlechty. Jde především o velikost majetku, urozenost a zastávání veřejných úřadů. Na základě těchto kritérií můžeme pozitivně určovat příslušníky vyšší šlechty. Na druhou stranu je třeba důrazně upozornit na to, že v době předhusitské nedošlo u nás nikdy k úplnému právnímu oddělení vyšší a nižší šlechty, i když vývoj tam směřoval a kolem roku 1350 již bylo toto rozdělení

³⁸⁷ L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, IVb, s. 29.

³⁸⁸ J. MEZNÍK, *Česká a moravská šlechta*, s. 30.

zřejmé. Lze tedy předpokládat, že vnímání postavení urozeného v rámci hierarchie skupiny se řídilo statutárními symboly, které byly všeobecně akceptované.³⁸⁹ I v této platilo, že ztráta majetku a postavení mohla znamenat též pokles v rámci hierarchie urozených. Na rozdíl od pomalu se třebících poměrů 14. století je pro nás situace ve 13. století daleko méně přehledná, právě pokud jde o příslušnost ke kategoriím šlechty. U některých jednotlivcům nelze vždy bezpečně určit, do které kategorie spadají. Postupně se však šlechta uzavírala, zvláště její panská špička. Dosavadní bádání předpokládá, že na konci 1400 století v českých zemích existovalo cca 3000 šlechtických rodů, z toho cca 105 náleželo k panské vrstvě.³⁹⁰ Tento údaj je z hlediska disertace spíše ilustrativní, pro srovnání s počty zachycených darů. Pokud jde o vlastní dělení na nižší a vyšší šlechtu, budeme jím řídit jen rámcově, přesně oddělení není možné.

Zbývá alespoň rámcově odpovědět na otázku, jakou úlohu při definici české středověké šlechty hrají církevní donace. Zakládání klášterů a podpora činnosti církve patřily v celém středověku mezi povinnosti špiček společnosti. V raném středověku to bylo úkolem především panovníků, ale stále častěji je nobilita napodobovala (*imitatio regis*). Lze prohlásit, že ve vrcholném středověku byla podpora církve zdůvodněná zbožností jednou z obecně očekávaných činností aristokracie, patřila k statutárním znakům zámožných (podílet se na ní mohli též bohatí měšťané) a představovala významný nástroj šlechtické reprezentace.³⁹¹ Důvodů proč darovat církvi bylo mnoho a podrobně se k nim vrátíme v následujících kapitolách. Z hlediska šlechty lze však za nejdůležitější považovat otázku reprezentace a memorie, které se výrazně odrážejí v důvodech církevních donací.

Opakovaně byla jako jeden ze znaků šlechtictví zmíněna urozenost. Na rozdíl od majetků či vlivných úřadů ji lze na první pohled obtížně měřit a její prokazování bylo ve středověku ne zcela snadné. Obvykle se tak dělo poukazováním na existenci předků, kteří se také těšili privilegovanému postavení, což muselo být doloženo (praktické příklad máme opět jen z mladšího období, lze se však domnívat, že podobné mechanismy musely být využívány i dříve). K uchování vzpomínky na předky byly církevní instituce zvláště vhodné (kromě společenské paměti mohly zajistit i paměť liturgickou, což bylo podstatné z hlediska spásy), jejich prostřednictvím byla střežena genealogická památka na předky a zároveň zprostředkovávaly rodovou tradici.³⁹² Jak už bylo řečeno, sloužily také jako prostředek šlechtické reprezentace. Vše však souviselo i s celkovým vývojem společnosti českých

³⁸⁹ Z. FIALA, *Předhusitské Čechy*, s. 213–216.

³⁹⁰ L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, IVb, s. 30.

³⁹¹ J. JUROK, *Česká šlechta*, s. 31; R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace*, s. 67–135.

³⁹² M. R. PAUK, *Działalność*, s. 197.

zemí.³⁹³ Zakládání kostelů a klášterů znamenalo též přijetí sociální stratifikace podle západoevropských feudálních vzorů.³⁹⁴ Na proměně společnosti a jejího myšlenkového světa měli bezesporu významný podíl klerici. Právě duchovní byli nositeli a šířiteli myšlenek o významu urozenosti, etických a morálních závazcích šlechty. Různými cestami je předávali nobilitě. Na druhou stranu je třeba říct, že duchovní nebyli jedinými hybateli změn, které byly podněcovány i dalšími činiteli.³⁹⁵ Lze tedy shrnout, že vnímání urozenosti jde ruku v ruce s jevy spojenými se zbožnými nadáními. Bez zajištění liturgické paměti by byl celý systém urozenosti hůře využitelný. Středověké církevní donace měly i další důvody, ale důraz na paměť, reprezentaci a ve svých důsledcích i na urozenost, patřily k nejdůležitějším. Pod tyto rozsáhlé společenské jevy lze přiřadit různé praktické akty, které vytvářely vnější znaky šlechtictví. Patřily mezi ně především pohřeb na prestižním místě s cílem uchovat trvalý zájem potomků. Prestiž a vliv rodu velmi zvyšovalo, pokud rod založil klášter. I to patřilo k znakům urozenosti a ve svém důsledku řadilo takový rod mezi významnou aristokracii, zvyšovalo symbolický kapitál rodu, což neplatí jen pro české země.³⁹⁶

Na závěr této kapitoly je třeba se zmínit o metodách, které budou využity. Půjde především o tradiční metody historiografie, respektive sociálních věd obecně. Základem práce je samozřejmě analýza pramenů a jejich následná komparace (komparativní metoda je přirozeně podstatou každé práce popisující společnost), která posléze vede k pokusům o syntézu. Takto vymezený základ slouží zejména jako obecný rámec výzkumu a užitých metod. Historiografie obsahuje celou řadu dílčích disciplín, často mezinásobných, jak je v mediévistice obvyklé. Z nich využijeme zejména historickou statistiku, dějiny osídlení a církevní dějiny – jak pokud jde o jejich specifické metody, tak jejich dílčí výsledky (to zejména v oblasti dějiny osídlení). Pro dosažení jednotlivých cílů bude sloužit především modelová analýza, kdy na počátku stojí analýza klíčových pojmů a následně pokus o vytvoření modelu typů darů a strategií dárců (a konstatování, do jaké míry skutečně existují modelové situace a do jaké lze mluvit pouze o funkčních shodách). Církevní donace musí být nutně zkoumány synchronním přístupem, který popíše jejich význam ve společnosti, ale pro postihu jejich dynamiky je nutné využít i diachronní pohled. K dosažení tohoto cíle lze využít zejména metodu *case studies*, tedy metodu případových studií, kdy budou na příkladech vybraných klášterů sledovány jednotlivé jevy. Zvolené církevní instituce a jejich podporovatelé budou též analyzováni pomocí metody sledování sociálních sítí, půjde tedy o

³⁹³ Viz literatura o vývoji šlechty výše.

³⁹⁴ R. ANTONÍN, *Ideální panovník*, s. 258–259.

³⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 264–265.

³⁹⁶ D. WESTERHOF, *Death*, s. 64.

vytvoření přehledů vazeb konkrétního příjemce darů s jeho dárci a jejich případné vazby na další příjemce. Výsledky analýzy pramenů zpřehledníme pomocí metod historické statistiky a použijeme v diskuzi s vytvořeným modelem. Podnětné výsledky může přinést i lexikální analýza, zvláště v případě dispozičních formulací listin, vzhledem k terminologické nejednotnosti středověké latiny však nelze očekávat průkazné výsledky. Analýza bude proto provedena jen na vybraných vzorcích. Všechny uvedené metody a postupy zastřeší strukturní analýza, ke které se tato práce hlásí. Na rozdíl od využití v antropologii nebo lingvistice nelze z ní v historiografii odvrhnout chronologické hledisko. Podstatou strukturní analýzy je popsat zbožné dary šlechty ze všech úhlů pohledu, analyzovat funkce darů ve středověké společnosti a zpřehlednit systém vztahů mezi dárci a obdarovanými v duchovní, hospodářské i společenské oblasti.

4 Středověká společnost a zbožná nadání

V předchozích kapitolách jsme se mimo jiné seznámili s názory historiků, kteří poukazují na různou motivaci zbožných donací, ale až na ojedinělá stanoviska se všichni shodovali na významu propojení zbožných darů církvi a souboru duchovních motivací, které bychom mohli shrnout pod pojem péče o spásu. I když existovala bezesporu celá řada dalších důvodů, podmíněných pragmaticky i společensky, je nutné chápat duchovní motivaci jako základní a zcela zásadní, protože právě motivace daná zbožností ustavila v evropském středověku princip darování církvi. Prostřednictvím zbožnosti byla zdůvodněna podstata církevních nadání. Až na toto zdůvodnění mohly být jako schody nastavěny další motivace, kterým duchovní důvody pro darování poskytl dostatečné zakořenění v mentalitě a ideovém zakotvení společnosti. Není třeba obsáhle debatovat, zda se na donace budeme dívat spíše materialisticky či naopak z hlediska spirituality. I když jistě někdo pojímal donaci církvi jako obchod, vždy tam alespoň instrumentálně náboženská stránka byla přítomna, neboť byla již tak pevně zakotvena ve společnosti, že bez ní dar nejenom postrádal legitimitu, ale i pragmaticky zaměřený dárcer chápal duchovní stránku daru jako nutnou z její vlastní podstaty.³⁹⁷ Duchovní a sociálně-ekonomická motivace středověkých donací církvi představují dvě strany téže mince.³⁹⁸ Zároveň však není třeba zakrývat, že zvláště ve vrcholném středověku jsme v některých případech schopni identifikovat důvody darů, které se zbožností příliš nespojují. Ovšem i ty jí byly formálně zdůvodněny.

Mezi duchovní důvody církevních donací od počátku patřila i péče a projevy milosrdenství vůči chudým a nemocným, která dlouhou dobu spočívala téměř výlučně na církvi. Než se v příští kapitole zaměříme na podrobný rozbor možných motivací darování v české a moravské společnosti, věnujme se zakotvení různých druhů motivace zbožných darů v evropské středověké společnosti jako takové. Budeme se zabývat vnímáním darů církvi, jejich postupnému pronikání do všech složek evropské společnosti a vysvětlení významu, který jim zejména vrstva nobility přikládala. Jedním z podstatných bodů této kapitoly bude spojení darů církvi s rozšířením myšlenky Očistce, která dala systému zbožných darů nový impuls.

4.1 Středověká zbožná nadání v církevní nauce a praxi

Dary poskytnuté na zbožné účely můžeme zaznamenat již v některých spisech Nového

³⁹⁷ M. INNES, *The Middle Rhine Valley*, s. 18.

³⁹⁸ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 122.

zákona. Ze symbolických zmínek o darování majetku jde především o slavnou promluvu Ježíše k bohatému mladíkovi.³⁹⁹ Nejde v první řadě ani tak o výzvu, aby svůj majetek rozdal chudým, byť i to je v rámci tématu zbožných darů relevantní připomenout, ale důležitá je zejména pasáž, ve které Kristus připomíná, že tímto způsobem si dárce zajistí poklad v nebi. Úvahy o proměně časných hodnot ve věčné neboli pozemských v nebeské můžeme nalézt v mnoha dokumentech spojených s donacemi středověké církvi.⁴⁰⁰ Setkáme se dokonce i s přímým přáním, aby se dar proměnil v poklad v nebi.⁴⁰¹ Zmíněná sentence však není jedinou biblickou připomínkou vhodnosti podporování chudých pro naději na vlastní spásu. Rovněž v dalších částech Starého i Nového zákona nalezneme zmínky, které přímo hovoří o spojitosti mezi pomocí chudým a odpuštěním hříchů.⁴⁰²

Dary byly běžnou praxí i v rané křesťanské církvi, jak nám připomínají Skutky apoštolské v příběhu o Ananiášovi a jeho ženě. Nezpravují nás však o žádné kauzalitě, která by byla mezi darem a očekávanou odměnou, ač ji můžeme v duchovní sféře tušit. Zde je vhodné připomenout Maussovu teorii daru jako recipročního sociálního vztahu. Ač nelze Maussovu teorii jako celek považovat za vhodný interpretační rámec zbožných nadání, jeho postřehy ohledně reciprocity darů jsou podnětné a výstižné. Velká většina darů, a to nejen církvi, je založena na očekávané reciprocitě, i když ta se nemusí projevovat vždy jen materiálně, tedy protihodnotou, kterou dárce obdrží, může být jiná protislužba, milost apod. I po zbytek práce budeme tedy chápat sledované dary jako reciproční, byť v nich nenalézáme další znaky Maussovy teorie. Jak již bylo také řečeno, každý dar církvi ve středověku je třeba chápat jako zbožný, tedy s nadějí na pomoc v usilování o spásu, a to i v případě, že takové přání nebylo explicitně vyjádřeno anebo že dárce sledovali i další cíle, které nám mohou přijít jako významnější.

Dary duchovním organizacím či osobám nejsou specifickým jevem středověku nebo křesťanství. Nalézáme je v mnoha náboženských systémech a velmi často jsou spojeny s almužnami a podporou chudých a trpících. Obě tyto funkce plnily dary církvi i v křesťanství a v počátečním období byly také fakticky jediným formálním důvodem, se kterým byl dar spojen. Zbožná nadání vycházela jak z židovské praxe a tradice a potažmo obecně z celé oblasti Blízkého Východu, tak i z tradice římského světa. U Římanů můžeme poukázat jak na praxi obětí bohům, tak i na kult památky předků, která se následně odráží v memorii jako neodmyslitelné součásti zbožných nadání. Zemřelí příslušníci rodiny legitimizovali a

³⁹⁹ Matouš 19, 21.

⁴⁰⁰ V českém prostředí např. CDM VI, s. 164, č. 222.

⁴⁰¹ RBM V/1, s. 106, č. 193.

⁴⁰² Lukáš 11, 41; Sirachovec 3, 30.

povznášeli postavení žijících. Odraz této římské tradice lze sledovat ve středověké memorii, i když udržování památky předků patří do značné míry k antropologickým jevům společným mnoha civilizacím. Už v dobách rané církve bylo zaznamenáno, že se věřící modlili za mrtvé, aby zemřelí dosáhli spásy. Římané též při každé prosbě bohům obětovali za vyplnění přání.

Pro praxi raně křesťanské církve byly důležité názory sv. Cypriána z Kartága. Ten jako první teologicky zdůvodnil možnost získat dobročinným darem Boží přízeň.⁴⁰³ Podle sv. Cypriána dochází při darování k *imitatio Dei*, tedy napodobení Boha v tom, že dárce poskytuje to, co má, potřebným. Z nauky sv. Cypriána následně vycházeli středověcí autoři, kteří rozvíjeli úvahy o spojitosti mezi pomocí potřebným a možností dopomoci si milosrdenstvím k odpuštění hříchů. Avšak sám sv. Cyprián doporučoval dávat almužny biskupům a ne přímo chudým, protože k dosažení odpuštění hříchů není nutné obdarovávat přímo nuzné.⁴⁰⁴ Naopak předáním almužny církvi dosáhne donátor většího dobra, protože biskupové nejlépe vědí, jak almužny použít.⁴⁰⁵ Pro celé období rané křesťanské církve platí, že lze mluvit jen o almužnách, tedy darech určených na podporu chudých. Odpuštění hříchů pak přišlo samo, bez dalších obřadů apod. (samozřejmě za předpokladu, že hříšník ve své činnosti nepokračuje; nelze srovnávat s vrcholně středověkými odpustky). Sv. Cyprián se musel vyrovnat i s praktickými dopady darů církvi a to s nároky potomků. Ti totiž i tehdy často protestovali, protože se cítili být ošizeni v dědictví. Sv. Cyprián proto zdůraznil, že užitek z almužen se vztahuje i na potomky donátorů.

Už i v této době lze dary církvi považovat za důležitý nástroj pro vytváření sociálních vazeb a upevňování komunity. Zároveň i zde již lze pozorovat počátky úvah o tom, že dary církvi nejsou klasickým binárním vztahem, tedy mezi dárce a církví, ale vztahem trojstranným mezi dárce, církví (či později mezi jejími konkrétními příslušníky, nejčastěji mnichy) a Bohem, přičemž role církve byla pozicí výlučného zprostředkovatele.⁴⁰⁶ Ve vrcholném středověku se tento model ještě více zkomplikoval, neboť v určitých situacích hlavní úlohu přímlovce u Boha mohli získat přímo chudí. Ale i v takovém případě se církev na zprostředkování často podílela. Zvláště v raném středověku bylo obvyklé obdarovat svatého, kterému byl zasvěcen kostel. Patron pak mohl vystupovat jako přímlovce u Boha za daného donátora.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Sv. CYPRIAN, *De opere et eleemosynis*, ed. Michel Poirier, Paris 1999, s. 168.

⁴⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 52–55.

⁴⁰⁵ K tématu chudých v pozdně antické Římské říši Peter BROWN, *Poverty and Leardeship in the Later Roman Empire*, London 2002.

⁴⁰⁶ E. MAGNANI, *Du don aux églises*, s. 1022.

⁴⁰⁷ Z českého prostředí známe např. darování půdy a dušníků Bohu a sv. Štěpánovi v přípisku k aktu o založení kapituly v Litoměřicích. CDB I, s. 60, č. 55.

Almužny se v životě církve brzy staly tak významnými, že se k nim vyslovily i další autority, zejména sv. Augustin. Ten zdůraznil, že pomocí almužen lze vykoupit pouze některé lehčí hříchy.⁴⁰⁸ Avšak ani sv. Augustin nezpochybňoval prospěšnost dávání almužen a z jeho doby máme také zprávy, že konkrétní zemřelí byli komunitou připomínáni během mše a nepovažovalo se to za něco mimořádného. Sv. Augustin dále uvedl, že almužna je nejlepší způsob, jak pomoci mrtvým.⁴⁰⁹ Tuto tezi později rozvinul, když vyzval všechny žijící, aby se modlili za zemřelé.⁴¹⁰ Horlivá podpora chudých začala patřit k uznávaným ctnostem, které zvyšovaly vážnost v raně křesťanské společnosti. Na náhrobcích aristokratů ze 4. a 5. století lze nalézt výrazy jako *pauperibus pius*, *pater pauperum* nebo *amator pauperum*. Z konce 5. století je též doložen první text, ve kterém se křesťané modlí přímo za spasení duše – *pro redemptionem animae suae*.⁴¹¹ Ve starších textech se bylo možné setkat jen s obecnými prosbami za Boží přízeň a odpuštění hříchů jako takových.

V době přelomu antiky a středověku se mezi ctnosti bohatých a urozených vedle poskytování almužen přidala i další podpora církve, zejména budování kostelů a svatyní. Souběžně s tímto docházelo k větší formalizaci darů, které od 5. či 6. století podléhaly schválení biskupů. V souvislosti se získáním oficiálního postavení a moci církve po legalizování křesťanského vyznání se též začaly objevovat postoje církevních představitelů, které hlásaly, že církev je na tomto světě jediným ochráncem chudých a že útok na majetky církve je útokem na chudé. Právě v této době psal sv. Isidor ze Sevilly o tom, že lidé ukládají dary pro Boha do pozemských institucí, které je pro něj opatrují, a sv. Řehoř Veliký vyzvedl almužny pro chudé jako způsob, jak si zajistit poklad v nebi (duchovenstvo je jediným garantem tohoto přerodu časného ve věčné).⁴¹² Ten byl tehdy a zřejmě i po většinu středověku chápán skutečně materiálně, tedy jako to, s čím se člověk po smrti shledá.⁴¹³ Tehdy se také poprvé objevily povinné desátky, které byly motivovány jako příspěvek na almužny, a též se pevně ustanovil model zbožných darů, který převládl na dlouhá staletí – hmotný dar na tomto světě slouží jako symbolická pokuta Bohu za hříchy dárce, který si darem získá pozemské a zprostředkovaně i nebeské přímlyvce, kteří pak budou prosit za jeho budoucí spasení. Pokud

⁴⁰⁸ Sv. AUGUSTIN (Aurelius Augustinus), *Enchiridion ad Laurentium de fide et spe et caritate*, in: *De fide rerum invisibilium*, Corpus Christianorum Series Latina 46, Turnhout 1969, s. 108–109.

⁴⁰⁹ TÝŽ, *Sermo*, 172, 2, in: *Patrologie Latine* 38, ed. Jean Paul Migne, Paris 1865, sl. 936. „*Orationibus vero sanctae Ecclesiae, et sacrificio salutari, et eleemosynis, quae pro eorum spiritibus erogantur, non est dubitandum mortuos adiuvari; ut cum eis misericordius agatur a Domino, quam eorum peccata meruerunt.*“

⁴¹⁰ TÝŽ, *Vyznání*, 9, 13, Praha 1992, s. 296.

⁴¹¹ J. LE GOFF, *Zrození očištění*, s. 57.

⁴¹² Sv. ISIDOR ZE SEVILLY, *De ecclesiasticis officiis*, in: *Corpus Christianorum Series Latina* 113, ed. Christopher M. Lawson, Turnhout 1989, s. 101.

⁴¹³ Peter BROWN, *Treasure in Heaven. The Implications of an Image*, *Cristianesimo nella Storia* 33, 2012, s. 377–396, zde zejména s. 378 a 380.

jde o chudé, Řehoř Veliký pronesl: „*To co se poskytuje chudým, není dar, nýbrž vzájemný obchod, vždyť to, co člověk dává, bezpochyby zase dostane zpátky, a to v míře mnohonásobně větší*“.⁴¹⁴

Všechny změny uvažování o spáse souvisely samozřejmě s celkovou společenskou proměnou Evropy po zániku Západořímské říše a také s teologickou proměnou vnímání posmrtného života. Papež Řehoř I. nebyl tvůrcem myšlenky Očistce, ale významně přispěl k dotvoření úvah o jeho podobě a funkci. Otázce se věnoval především ve 4. knize svých Dialogů, ve kterých vypráví příběhy s doktrinárními dopady. V těchto příbězích vystupovaly duše trpící v Očistci. Většinou se zjevily nějakému knězi, kterého žádaly o pomoc v podobě modliteb za své spasení. Často šlo o duše lidí, kteří se dopustili jen lehčích hříchů a sami ještě za života nezanedbávali almužny a další zbožné činy.⁴¹⁵

Od konce 6. a počátku 7. století se začaly objevovat mše, které byly slouženy za konkrétní mrtvé.⁴¹⁶ Obvykle byly spojeny s darem církvi a v jejich písemné dispozici se objevovalo spojení *pro anima*.⁴¹⁷ Vedle toho se též setkáváme s četnými prosbami o zásahy světců a P. Marie. Dárci nezapomínali ani na chudé, ale součástí odkazů již byla výslovná podmínka pro příjemce užitků z daru, že se mají modlit za donátora.⁴¹⁸ První případy takto proměněných zbožných nadání nalézáme v severní Itálii, jižní Galii a na Pyrenejském poloostrově, odkud se šířily dále do zbytku západní Evropy. Od 9. století začaly převažovat dary, jež byly určeny k podpoře eucharistie, tedy vinice, obilniny a další zdroje, které lze využít v souvislosti s církevním provozem.⁴¹⁹ Důvod změny účelu darování souvisel s proměnou uvažování nobility, která pod vlivem duchovních přejala myšlenku o vytváření pokladu v nebi. Procesem, který v jejich očích celý proces zajišťoval, byla právě eucharistická přeměna. Stejně jako se měnily chléb a víno v tělo a krev Páně, tak i pozemské statky darované právě k materiálnímu zajištění aktu prošly podobnou proměnou. Nobilita následně očekávala, že darováním přenesou svůj majetek do nebe. Vedle toho však i nadále platily představy o důležitosti modlitby za mrtvé a proseb za odpuštění jejich hříchů. Eucharistický motiv jako důvod darování se ujal především v jihozápadní Evropě a nebyl spojen jen s motivem transformace, ale též s přinášením obětí jako součásti slavení eucharistie.⁴²⁰

⁴¹⁴ Citováno dle Norbert OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Praha 2001, s. 55.

⁴¹⁵ J. LE GOFF, *Zrození Očistce*, s. 96.

⁴¹⁶ P. JOBERT, *La Notion*, s. 205–225; J. LE GOFF, *Zrození Očistce*, s. 93–100.

⁴¹⁷ E. MAGNANI, *Du don aux églises*, s. 1025.

⁴¹⁸ M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*, s. 5.

⁴¹⁹ TAMTÉŽ, s. 6–7.

⁴²⁰ J. LE GOFF, *Zrození Očistce*, s. 97. Samotné téma má více motivů, které není třeba na tomto místě analyzovat. Alespoň ve zkratce postačí zmínit, že proměna darů mohla souviset i se stabilizací celého ekonomického a církevního systému, církevní instituce již byly v základu zabezpečené a nebylo třeba je

Zbožná nadání však nebyla jen otázkou teologie a spásy. Už od počátku hrála významnou roli pro memorii králů a dalších urozených. Např. v roce 751 předal tehdy ještě majordomus franské říše Pipin klášteru Saint Denis dar. V listině se pak mimo jiné praví „... *aby se jim více líbilo, modlit se neustále dnem i nocí za nás, naše syny a za trvání franské říše neustále dnem i nocí a prosit o milosrdenství Páně a – jak nám slíbili – každodenně přednášet naše jména jak při mši, tak v jejich zvláštních přímlovách u hrobu svatého Dionýsia*“.⁴²¹ V důsledku toho podléhaly trendy v oblasti zbožných darů i jiným vlivům, než jen čistě teologickým. Národním příkladem je vzestup darů klášterům v jižních oblastech Německa v 2. čtvrtině 8. století. Šlo o důsledek reforem církve na území dnešního Německa sv. Bonifácem, který v rámci možností emancipoval biskupskou církev od vlivu světských velmožů. Tehdy začali zejména bavorští vévodové dávat donace klášterům a naopak přestali podporovat biskupskou církev.⁴²²

Nelze zapomínat, že v případě zbožných darů nešlo o jednostranný vztah. Západoevropské mnišství vzešlé z myšlenek sv. Benedikta počítalo s almužnami a podobnými podporami, velké dary však představovaly něco jiného. Život v kláštorech se musel změnit, aby mniši mohli dostát povinnostem, které pro ně vyplývaly z pozice obdarovaného. Ve vrcholném středověku se k těmto spíše duchovním úkolům přidala i potřeba vlastní správy majetku. V tomto ohledu je poměrně ilustrativní příklad řehole sv. Benedikta, ve které je darům věnována 59. kapitola. Jedná se však o dary ve smyslu „věna“ mnichů, tedy pokud do kláštera vstupoval syn někoho bohatého.

Kromě výkladů sv. Řehoře Velikého o možnostech spasení a pokání, které měly pro středověké myšlení o účinnosti darů církvi zásadní význam, promluví do formování o zbožných donacích v téže době také iroskotské mnišství. I ono akcentovalo myšlenku možnosti odčinění hříchů na základě pokání (jednou z forem pokání pak mohlo být i poskytnutí daru za přímlovné modlitby).⁴²³ Můžeme zde také spatřovat paralelu se středověkým právem, ve kterém často platilo, že jednou z forem odčinění zločinu je nahrazení škody postiženému. V případě lidských hříchů byl poškozeným do jisté míry Bůh. Proto můžeme zbožné dary v raném středověku chápat i jako formu odčinění, ale jen potud, že dary byly doprovázeny

podporovat dalšími rozsáhlými pozemkovými dary. Motiv pokladu v nebi se objevuje i v donačních listinách české a moravské šlechty, je však otázka, do jaké míry skutečně odrážel motivaci donátorů. Podobná formule byla v 1. polovině 14. století tradiční součástí formulářů papežských listin stvrzujících vlastnictví darovaných statků.

⁴²¹ Citováno dle Arnold ANGENENDT, *Velká doba černých mnichů. K významu donace a modlitby*, in: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, ed. Petr Sommer, Praha 2006, s. 26–33, zde s. 27.

⁴²² J. JAHN, *Tradere ad sanctum*, s. 408.

⁴²³ A. ANGENENDT, *Velká doba*, s. 26–27.

modlitbami a prosbami za spasení dárce-hříšníka.⁴²⁴

Iroskotské mnišství bylo ve své domovině specifické a mnohé z toho se přeneslo i na území, kam pronikla iroskotská misijní činnost. Jednalo se především o význam klášterů v uspořádání církve, kdy četnost klášterů a počet mnichů v irské církvi neměl v Evropě obdoby. Reformy provedené iroskotským mnišstvím, které kontinentální země akceptovaly, poměrně významně ovlivnily praxi církevních donací v raně středověké Evropě. Nejvýraznější změnou byla proměna složení klášterních konventů. Dříve byla naprostá většina mnichů bez svěcení nebo jen se základním svěcením. Od iroskotských reforem se stále zvyšoval počet mnichů, kteří měli kněžské svěcení. Proto mohly klášterní komunity sloužit více mší. Díky množství mnichů se navíc mohla i dodržet zásada, že mše lze sloužit jen v přítomnosti lidu. To bylo přítomností mnichů splněno, takže se mohly sloužit mše za mrtvé dárce i mimo obvyklé termíny. A díky tomuto se začaly kláštery stávat příjemci stále většího množství darů, protože přímluvné bohoslužby a modlitby za mrtvé se staly hlavním způsobem, jak dopomoci mrtvým ke spáse. Pro poznání rozsahu uvažování iroskotské misie nad hříchem a odpuštěním je také třeba připomenout, že společně s ní se na kontinent rozšířila i existence penitenciálů. První zpovědní příručky vznikly zřejmě v 6. století právě v Irsku, ale brzy se objevily i na dalších územích nejen severozápadní Evropy. Penitenciály určovaly pokání jedince za konkrétní hříchy a dary církvi mezi prostředky pokání nepatřily. Zůstaly však i tak jedinou cestou, jak pomoci duši k očištění od hříchů, ze kterých se dostatečně nekála za života.

S rozšířením praxe zbožných darů nobility však bylo brzy nutné sjednotit rozličné formy vzpomínek na mrtvé. Před 7. stoletím byli obvykle vzpomínáni pomocí tradičních modliteb a během slavení eucharistie. Z počátku 8. století se v misálu kláštera v Bobbiu dochovala speciální modlitba za mrtvé, což je nejstarší doložený výskyt obdobně zaměřené modlitby.⁴²⁵ V této době již nebylo pochyb o významu modliteb za mrtvé pro dosažení spásy a také o tom, že mnoho duší nedosáhne přímo nebe, ale mohou se do něj dostat, pokud podstoupí trest za své hříchy. Modlitby a dary obětované během slavení eucharistie jim mohly tyto tresty snížit. V církevním prostředí se tato představa z podstaty věci šířila ještě rychleji než mezi nobilitou, přičemž důraz se kladl zejména na kvantitativní hledisko. Celou situaci v předkarolinské a karolinské době můžeme shrnout tak, že cílem všech ve vzájemně provázaném světě kléru, mnichů a nobility bylo získat co nejvíce přímluvců za vlastní spásu.

⁴²⁴ Hugh LAWRENCE, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001, s. 69–71. V českých poměrech se můžeme s tímto motivem setkat např. při založení kláštera Rosa Coeli v Dolních Kounicích (rok 1181). Dále viz kapitola 4.3.

⁴²⁵ A. ANGENDT, *Velká doba*, s. 27.

Vše začalo zřejmě připomínáním jmen zesnulých mnichů v klášteře. Jména byla čtena během slavení eucharistie a lze předpokládat, že na přítomné věřící včetně příslušníků aristokracie musel takový obřad působit velmi důstojně a vznešeně a zároveň vzbuzoval představu, že ti, za které se modlili, mají ke spáse mnohem blíže. Aby se efekt kvantity modliteb ještě umocnil, začaly vznikat mezi kláštery modlitební bratrstva a institut konfraternity. Zde je třeba se na chvíli zastavit u forem vzpomínek na mrtvé.

Již v karolinské době se vyvinuly typy připomínek, které jsou typické pro celý zbytek evropského středověku. V první řadě šlo o ty donátory, kteří byli připomínáni hromadně, tedy tak, že jejich jména byla připojena k seznamu, který se nejdříve během slavení eucharistie četl, později se již jen kladl na oltář, nejčastěji v podobě otevřené knihy. Kromě této chronologicky starší formy připomínky mrtvých se posléze vyvinula i vzpomínka individuální, kdy byla mše obětována za spasení duše konkrétního donátora. Obvykle byla sloužena v den výročí jeho smrti jako *anniversarium*. Původně se v obou případech jednalo o službu, kterou klášterní společenství zajišťovala pro své zemřelé členy. Doklady o souběžné existenci různých forem připomínek máme z prostředí kláštera Cluny. Aristokracie si samozřejmě velmi brzy uvědomila, jaký význam mají přímlyvy mnichů z hlediska spásy (a nejen jí, viz dále kapitola 4.3) a pomocí darů se domohla zařazení mezi vzpomínané zemřelé. Nobilita rychle ocenila jejich obřadnost a snad i víru ve vyšší účinnost, nemluvě o prestiži.⁴²⁶

Následně se rozšířil institut konfraternit, kdy byli donátoři přijímáni do klášterní konfraternity, která jim zajistila stejnou formu posmrtné památky, jakou měli zemřelí řeholníci.⁴²⁷ Přijetí do konfraternity bylo považováno za nejvýznamnější a pro středověkého člověka představovalo takřka jistotu spasení. Kromě toho se poměrně rychle rozšířilo i sdílení seznamů jmen zemřelých členů konventu s jinými kláštery. Za zemřelé se pak modlili nejen příslušníci jejich domovského kláštera, ale i mniši v dalších kláštorech. Značné množství těch, za které se bylo třeba modlit (ať již šlo o zemřelé mnichy nebo dárce kláštera), si vynutilo vedení systematické evidence. Díky tomu vznikaly nové druhy písemností a některé již existující získaly další funkce.

I když se omezíme jen na duchovní motivaci donací, je třeba konstatovat, že jednotlivé kláštery si z pohledu donátorů nebyly rovny. Velká opatství s významným počtem mnichů mohla nabídnout více přímlyv, které se vzhledem k odlišné společenské prestiži klášterů navíc současníkům mohly jevit jako mocnější. Na druhou stranu tuto nevýhodu vyvažovala prestiž

⁴²⁶ Karl SCHMID, *Das liturgische Gebetsgedenken in seiner historischen Relevanz am Beispiel der Verbrüderungsbewegung des früheren Mittelalters*, in: *Gebetsgedenken und adliges Selbstverständnis im Mittelalter*. Ausgewählte Beiträge, ed. K. Schmid, Sigmaringen 1983, s. 620–644.

⁴²⁷ Dominique IOGNA-PRAT, *Order & Exclusion: Cluny and Christendom Face Heresy, Judaism, and Islam (1000–1150)*, New York 2002, s. 71.

fundátorského rodu, kterému patří byt' menší ale vlastní klášter. Kolem roku 1000 již počty těch, na které mělo být pamatováno, přesáhly únosné hodnoty. Ani velká západoevropská opatství nemohla zajistit, že budou všichni dotyční řádně vzpomenu ti. Nebylo možné, aby byl každý ze zapsaných zmíněn jednotlivě během hlavní konventní mše. Snaha neopomenout žádného z těch, kdo si to zaslouží, stejně jako i ohled na zástupy prostých věřících, za které se modlili jen jejich blízcí (a to ještě asi omezeně) a kteří pravděpodobně také projevovali zájem, aby získali pomoc pomáhající na cestě ke spáse, vedl na počátku 11. století k vzniku svátku Památky zesnulých, která se slavila po svátku Všech svatých.⁴²⁸ Není vůbec překvapivé, že tento svátek, který anonymně vzpomíná všechny zemřelé, vznikl právě ve velkém a štědře obdarovávaném klášteře Cluny, odkud se velmi rychle šířil.

V 11. století došlo k dalšímu teologickému posunu v myšlení o možnostech pomoci duším na cestě ke spáse. Na základě textů sv. Petra Damiána církev relativizovala závěry sv. Augustina o tom, že pomocí přímluvných modliteb a darů obětovaných během eucharistie lze odčinit pouze lehké a střední hříchy. Od 11. století již připouštěla, že podobně mohou být odpuštěny všechny hříchy, samozřejmě jen za určitých podmínek.⁴²⁹ Lze předpokládat, že během 11. století docházelo mezi aristokracií k postupnému přijímání víry v Očistec společně s jeho církevním výkladem. Jak bylo řečeno výše, víra v Očistec nebyla po roce 1000 žádnou novinkou, ale teprve tehdy získala formalizovanější výklad a vše co s ním bylo spojeno, bylo církví podrobněji popsáno a stanoveno. Vše přirozeně souviselo s celkovým vývojem společnosti (mj. je třeba zmínit větší majetkovou roztržičnost). Mnohé také můžeme připsat šíření teologických a společenských systémů z oblasti jižní a střední Francie do zbytku latinského světa. Toto šíření probíhalo postupně během 10. a 11. století. Díky analýze zbožných nadací můžeme doložit, že kolem roku 1100 došlo k přijetí a rozšíření víry v Očistec v severovýchodní Francii. Nobilita také začala klást větší váhu na správné vykonávání obřadů, především eucharistie a lze sledovat i celkovou proměnu prožívání víry.⁴³⁰

Podobná změna byla díky donacím identifikována též v oblasti severozápadní Evropy, kde se během 11. století významně zvýšil počet darů církvi. Nárůst je v literatuře dáván do souvislosti zejména s vývojem teologického myšlení o spáse v důsledku nového chápání Očistce.⁴³¹ Kvůli této změně chápání začali církevní představitelé tlačit na členy světské elity,

⁴²⁸ J. Le Goff klade vznik svátku do třetího decennia 11. století, podle legendy o sv. Odilovi, kterou sepsal Petr Damiani.

⁴²⁹ M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*, s. 10–15.

⁴³⁰ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 811.

⁴³¹ Steven VANDERPUTTEN – Arnoud-Jan A. BIJSTERVELD, *Penitential Discourse and Conflict Management in the Late-Eleventh- and Early-Twelfth-Century Southern Low Countries*, *Revue Belge de*

aby se vyznávali z hříchů a dosahovali odpuštění průběžně, už během života a nikoli jednorázově po smrti. Předpokládanou změnu ve fungování nobility dosvědčují právě zvýšené počty darů v tomto období. Bylo by však také možné uvažovat o tom, zda zvýšený počet darů nemůže být prostým důsledkem rozvoje aristokracie na daném území a kombinací více motivací.

I přes rezignaci na snahu analyzovat důvody zvýšení počtů darů církvi v západní a jižní Evropě v 10. – 12. století (což ostatně ani není cílem této práce), nelze nevidět, že v tomto období došlo k významnému zvýšení počtu darů spojených s vyjádřeným duchovním motivem. Opět platí, že mnohé lze přisoudit vývoji písemné kultury a společnosti jako takové, kdy zvláště majetnější část aristokracie si postupně osvojila komplexnější přístup k chápání církevních obřadů. Pro karolinské a starší období platí, že dárci obvykle obecně prosili o připomenutí svého jména či věčnou památku nebo žádné přání v darovacích listinách nekonkretizovali.⁴³² Od 10. století se v listinách stále častěji objevovaly formule *pro anima* nebo *pro remedio animae*, které zdůrazňovaly duchovní motivaci darů, respektive to, že jejich hlavním účelem je napomoci k spáse.⁴³³ Na Pyrenejském poloostrově tyto formule převládly již v 10. století, zatímco ve zbytku západní Evropy byly nejčastější v 11. a částečně ve 12. století.⁴³⁴ Za Pyrenejemi bylo již v 10. století doplněno formulí zdůrazňující poskytnutí daru za spásu duše 42% záznamů o darech a v dalších stoletích tento poměr ještě stoupal.⁴³⁵ Na druhou stranu je však nutné zdůraznit, že duchovní motivaci nelze spojovat pouze s přítomností udaných formulí, byť o tom vedou historikové tématu spory. Pro následující výklad se však lze přiklonit k názoru, že též další dary církvi je nutné považovat za duchovně motivované, i když lze určit jiné příčiny konkrétního daru jako dominantní.

Zintenzivnění úvah o Očistci po roce 1000 bylo nejvýraznější změnou teologického myšlení, které se týkalo donací církvi. Další debaty a proměny teologických postojů znamenaly dílčí proměny celého systému, ale nepředstavovaly zásadní změnu celého vnímání. Vývoje se samozřejmě dočkaly formy vzpomínání na mrtvé a prosby za jejich spasení. Od zmíněných prostých přání o vzpomnutí přes dary spojené s formulí zdůrazňující spásu duše (*pro anima*) až po formy, které přinesl vývoj během středověkého období. Tím

philologie et d'histoire 90/2, 2012, s. 471–492, zvláště 486.

⁴³² Samostatnou otázkou zůstává, nakolik lze využít donační listiny k poznání myšlenkového světa dárců. K otázce se vrátíme na následujících stranách.

⁴³³ E. MAGNANI, *Transforming Things*, s. 269–272.

⁴³⁴ W. DAVIES, *Acts of Giving*, s. 117; S. D. WHITE, *Custom*, s. 29.

⁴³⁵ W. DAVIES, *Acts of Giving*, s. 117–118. Podobné počty pro francouzské oblasti a 11. století jsou zachyceny také v M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*, s. 123, 169–171, 262, 267. O růstu počtu darů s formulí *pro remedio animae* po roce 1040 v Burgundsku B. H. ROSENWEIN, *To be the Neighbor*, s. 204–206.

jsou myšlena především anniversária,⁴³⁶ jež představovala přechod k individuální formě vzpomínání, která však byla ekonomicky nákladnější. Obvyklé bylo také sloužení několika mší v třicetidenní lhůtě po smrti dárce. Na druhu stranu s vývojem, který směřoval k velmi konkrétním přáním donátorů žádajícím určitý počet a typ mší, stejně jako další podrobnosti, je spojeno též vnímání dohod o zajištění anniversárií jako víceméně obchodního vztahu (tedy jako výměnu majetku za duchovní služby), byť jeho duchovní základ nikdo nepopírá a domnívám se, že i nadále tvořil podstatu darů církvi.⁴³⁷ České země si z hlediska forem zbožných darů prošly obdobným vývojem jako západoevropské prostředí, jen s tím rozdílem, že vývoj forem v nich proběhl mezi počátkem 12. a polovinou 14. století.

Od 12. století můžeme v donačních aktivitách západoevropské nobility vůči církvi zaznamenávat významné změny.⁴³⁸ Výhody spojené se zbožnými nadacemi si plně osvojila i drobnější nobilita, byť z hlediska některých historiků už nejde o zbožné dary v rámci nepeněžní ekonomiky, ale jen o jinak vyjádřený obchodní vťah.⁴³⁹ Zapojením nižší aristokracie a městských elit také došlo k výrazné proměně celé praxe. Změnily se podoby přání a žádané typy přímluv i obvyklé životní situace, ve kterých byly dary poskytovány. Došlo také k obnově částečně zapomenuté praxe zapisování do pamětních knih. Od 13. století můžeme zachytit vznik různých bratrstev, která mezi svými zásadami mají i povinný podíl na vystrojení zádušní mše za svého člena, stejně jako účast na ní. Bratrstva mají ve středověku spíše městský charakter a platí to i pro české země. V nich máme doklad o existenci bratrstev až z roku 1348 ve stanovách cechu pražských malířů a štítařů.⁴⁴⁰ Ze dvacátých let 14. století pak pochází statuta dvou pohřebních bratrstev z prostředí svatovítské kapituly.⁴⁴¹ Úkolem obou bratrstev bylo zajištění liturgických obřadů za zemřelé členy. Statuta podrobně popisují úkoly všech členů při slavení vzpomínky, přičemž stanovují i takové podrobnosti jako rozměry svící a texty písní. Členství v těchto bratrstvech bylo ovšem limitováno. Bez omezení bylo otevřeno jen pro členy kapituly a příslušníky královského rodu. Šlechtě nahrazovalo bratrstva přijímání do klášterních konfraternit případně existence rodových klášterů, které z duchovního hlediska představovaly adekvátní strukturu. Ne nevýznamné je v této souvislosti to, že větší množství českých a moravských klášterů získalo během 13. a 14.

⁴³⁶ O. G. OEXLE, *Die Gegenwart der Toten*, s. 48–53; M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*, s. 95–97, 150–152.

⁴³⁷ TAMTÉŽ, s. 262–267; O. G. OEXLE, *Die Gegenwart der Toten*, s. 51–53.

⁴³⁸ J. LE GOFF, *Zrození očiště*, s. 313–314.

⁴³⁹ Tímto obdobím také pro mnohé, zvláště americké, badatele končí sledování fenoménu zbožných darů. Dary podle nich ztrácí formu pro nepeněžní ekonomiku a zařazují se jen jako jeden prvek z mnoha. S tímto pohledem nelze souhlasit, protože na charakteru darů ani jejich symbolickém významu se nic nemění.

⁴⁴⁰ *Cechovní kniha pražských malířů*, ed. Hana Pátková, Praze 1996, s. 9–10.

⁴⁴¹ Hana PÁTKOVÁ, *Středověká bratrstva v katedrále sv. Víta v Praze*, in: Sborník archivních prací XLVII, 1997, Praha, s. 3–71.

století odpustky pro návštěvníky jejich chrámů během některých svátků. Tyto odpustky většinou znamenaly explicitní zkrácení pobytu v Očistci, v některých případech až o 100 dnů.⁴⁴²

Učení o Očistci definitivně stvrdila bula papeže Benedikta XII. *Benedictus Deus* z roku 1336, která celé učení o něm pevně kodifikovala. Již II. lyonský koncil vydal usnesení, jakým způsobem je možné pomoci trpícím duším. Lze konstatovat, že víra v Očistec byla jednou z hnacích sil středověké donátorské činnosti (přestože ne jedinou). Citujme P. Dinzelbachera „*Víra v očistec se stala koncem středověku hlavním popudem pro zbožnost projevující se činem... Berthold z Řezna již ve 13. století spočítal hodnotu jedné mše: deset let muk je účastí na ní zkráceno na šest týdnů.*“⁴⁴³ Strážně pobytu v Očistci byly připomínány v kázáních i církevním umění a vedle osobních motivů jistě na donátory nejen z řad aristokracie mocně působily. Jedním z těchto podnětů mohla být např. též báseň *Dies irae*. Roku 1249 ji minorité zařadili do mešních textů za zemřelé a brzy pronikla i mimo minoritský řád. Byla užívána při mších za zemřelé i o svátku Památky zesnulých.⁴⁴⁴ Báseň v sobě spojuje obavu z přísně spravedlivého, a tudíž krutého Božího soudu a naději na Boží milosrdenství a přímlyvy svatých.

Donace církvi jako takové prošly mnoha proměnami. V této podkapitole jsme se omezili jen na ty jevy, které souvisí s duchovní motivací zbožných nadání, ač tím nechceme nijak zpochybnit to, co bylo řečeno v úvodu, tedy že motivací může být mnoho a u jednotlivých darů většinou nejde jednotlivé příčiny přesně rozlišit a ani to není účelné. Nicméně i tak je třeba středověké dary církvi chápat především jako duchovní aktivitu, nikoli ekonomickou.⁴⁴⁵ Proto si tato motivace zaslouží podrobnější zkoumání. Církevní donace vypovídají o náboženském vnímání a prožívání šlechty jako celku, ale i o motivacích jednotlivců. Diplomatický a další materiál vztahující se k českým zemím však dovoluje pro zvolené období zkoumat jen celou sociální skupinu, nikoli individuální rysy zbožnosti. To je v této době pro střední Evropu obtížné či zcela nemožné.⁴⁴⁶ Lze se však zamýšlet nad mentalitou šlechty jako celku a snažit se nalézt to, co myšlení nobility formovalo. Z čistě teologického hlediska šlo jednoznačně o myšlenku spásy koncentrovanou do úvah o Očistci. Spása se však týkala každého osobně, a proto také každý toužil pojistit si její dosažení. I na základě pozorování celé sociální vrstvy lze odvodit motivace jednotlivce, ale jen pomocí analogie bez snahy o personifikaci.

⁴⁴² CDB V/1, s. 52, č. 14, s. 64, č. 25.

⁴⁴³ Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka: nebe, peklo, očistec ve středověku*, Praha 2004, s. 81.

⁴⁴⁴ N. OHLER, *Umírání*, s. 102–105.

⁴⁴⁵ Tak např. D. ADAMSKA, *Fundace*, s. 189 a podobně mnozí další.

⁴⁴⁶ K podobným závěrům dospěla D. ADAMSKA, *Fundace*, s. 218.

Teologické myšlení o Očistci a spáse je společné celé Evropě, české země z tohoto pohledu nepředstavují pro sledované období žádnou výjimku (kromě celkové dynamiky vývoje zbožných nadání). Z hlediska propojení středověkého světa bylo proto účelné sledovat teologické zakotvení šlechtických darů církvi v širším měřítku, zvláště když centra, která toto zakotvení formovala, se obvykle nacházela mimo naše země. O odlišnostech českého prostředí se zmíníme dále, v rámci podrobnější analýzy darů v českých zemích.

4. 2 Donace církvi ve světle středověké debaty o svobodě vůle a spáse

Poznání středověké společnosti je nemyslitelné bez snahy o popsání vývoje teologického myšlení a jeho vlivu na mentalitu středověkého člověka. Po tom, co bylo napsáno v předchozí podkapitole, se zdá bezpředmětné uvažovat o tom, zda vůbec mohl středověký člověk sám dosáhnout spásy nebo se alespoň vlastní aktivitou k dosažení spásy přiblížit. Není to však tak jednoznačné. Pokud by nebylo možné vlastní spásu ovlivnit, postrádal by celý systém zbožných darů smysl, i když jak jsme mohli číst v úvodu, nestačily pouze dobré činy, ale bylo třeba i vnitřního přesvědčení. Zastavme se tedy ještě krátce u teologických úvah o možnostech dosažení spásy a pokusme se ve stručnosti popsat cestu středověkého myšlení, která končila u zdůvodnění správnosti zbožného života, respektive u možností spásy. V následujících kapitolách se budeme ještě podrobněji zabývat různými motivy, které vedly šlechtice k tomu, aby se stali donátory církve. Složitě otázky teologie a středověké filosofie určitě nebyly tím hlavním, co rozhodovalo o darech církvi. Na druhou stranu je třeba si uvědomit význam těchto otázek pro mentalitu řeholníků a kleriků, kteří pak velmi často významně ovlivňovali rozhodnutí o poskytnutí daru.

Z pohledu možností dosažení spásy byla určující teologicko-filosofická debata o svobodě jednání křesťana a možnosti vlastním úsilím dosáhnout spasení jako konečného účelu lidského bytí. Toho bylo možné docílit jednak vlastní aktivitou, což pro většinu středověké nobility nebylo možné, anebo pomocí jiných. Je zřejmé, že jemné nuance složitých teologických disputací nemohly mít přímý vliv na českou šlechtu, alespoň ne ve sledovaném období. Na druhou stranu však není možné, aby téma zůstalo zcela bez odezvy a především obdarovaní museli dárce opakovaně přesvědčovat o účelnosti darů. Velmi záleželo na jednotlivých církevních představitelích, jak byli schopni některé z teologických myšlenek předat šlechtě. Zároveň je však nutné mít na vědomí celou řadu dalších motivů, které mohly u některých dárců převládnout nad duchovními důvody. Pro poznání celkového kontextu společnosti, ve které k darování docházelo, je však vhodné si tento teologický rámec připomenout. Zaměříme se především na teologické myšlení cisterciáckého řádu, protože k tomu směřoval podstatný podíl donací a jeho duchovní byli často v kontaktu se šlechtickou

společností.⁴⁴⁷

Otázka svobodné vůle hrála důležitou roli již v novozákonných spisech, zejména v částech, které se týkají sv. Pavla. Pro období raného křesťanství pak přístup v dogmatických střetech s pelagiány formuloval sv. Augustin. Jeho řešení dominovalo i celému ranému středověku a znovu byla tato otázka otevřena až s tzv. renesancí 12. století. Augustinovo stanovisko říkalo, že Bůh může přistoupit k jakékoliv duši a tu změnit tak, aby chtěla jen dobro. Naopak člověk nemůže ze své vlastní vůle začít chtít dobro, aniž by mu Bůh předtím pomohl. A nejen to, Bůh ovlivňuje vůli dobrých i zlých. „*Vůli těch i oněch ovládá tak, že ji může kdykoliv k čemukoliv naklonit, buď tak, že je musí po zásluze odměnit dobrodiními, nebo tak, že jim musí uložit tresty podle svého, nám sice zcela skrytého, avšak beze vší pochyby naprosto spravedlivého rozhodnutí*“.⁴⁴⁸ Augustinova sentence je esenciálním vyjádřením jeho názorů na svobodu lidské vůle. Dále ji ještě rozvedl dokazováním, že u mnohých, kteří jsou spaseni, nejsme schopni rozeznat důvod spasení a naopak.⁴⁴⁹

Nejvýznačnějším představitelem nového přístupu byl cisterciák sv. Bernard z Clairvaux. Bernardovo řešení tohoto filosofického i teologického problému, lze-li vůbec tyto roviny ve středověkém světě přesně oddělit, pak ovlivnilo i mnohé další jako např. Tomáše Akvinského, Alberta Velikého nebo Huga od sv. Viktora.⁴⁵⁰ Nicméně díla posledně jmenovaných teologů zůstala částečně uzavřena v učeneckém prostředí, byť je následně šířil i dominikánský řád. Jejich dopad na české šlechtické prostředí je však možné považovat za ještě menší, než v případě Bernarda z Clairvaux.

Dílo sv. Bernarda se v českém prostředí těší dlouhodobému, nicméně nikterak intenzivnímu zájmu.⁴⁵¹ Bernardově osobnosti se dostalo větší pozornosti až v souvislosti se historickým bádáním o cisterciáckém řádu v 90. letech 20. století a na počátku století 21. Na podrobnou biografickou monografii v českém jazyce Bernard z Clairvaux stále čeká, přestože již mnohé bylo z tohoto dluhu splaceno.⁴⁵² Stejně tak stále čeká na podrobný rozbor jeho

⁴⁴⁷ K pojetí cisterciácké spirituality stručně K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 24.

⁴⁴⁸ Sv. AUGUSTIN (Aurelius Augustinus), *O milosti a svobodném rozhodování. Odpověď Simplicianovi*, Praha 2000, s. 59. Sv. Augustina však nelze označit za zastávce predestinačního pohledu. Aby se dostal z této pastí, přišel s konceptem „*Božího předzvědění*“. Bůh je u Augustina vrcholně spravedlivý, nikdo nebyl odsouzen, aniž by byl špatný. Pouze lidé nejsou schopni rozpoznat vše, co Boha vede k vynesení soudu.

⁴⁴⁹ Sv. AUGUSTIN, *O milosti*, s. 65–67.

⁴⁵⁰ Podle učení sv. Tomáše Akvinského je člověk svobodný a rozhoduje o volbě svých životních cest. V zásadě tak sv. Tomáš souhlasil s postuláty sv. Bernarda, snad je ještě více prohloubil a systematizoval. I on souhlasil s tím, že Bůh může člověka určitým způsobem vést na cestě ke spáse, ale vždy je k tomu třeba aktivního lidského souhlasu.

⁴⁵¹ Část jeho děl byla přeložena ve 30. letech 20. století. Po dlouhé pauze, která byla zaviněna spíše vnějšími politickými okolnostmi, se dalšího vydání Bernardova díla dočkala až na samém závěru století.

⁴⁵² Milan KAMENÍK, *Burgundsko – Kraj mnichů: Cîteaux a Bernard z Clairvaux*, Praha 2002; Peter DINZELBACHER, *Bernard von Clairvaux: Leben und Werk des berühmten Zisterziensers*, Darmstadt 1998. Podrobné informace o Bernardově osobě též heslo in: *Lexikon des Mittelalters* 1, Stuttgart 2002, sl. 1992–1996.

filosofické a teologické dílo.⁴⁵³ Z hlediska spásy a svobodného rozhodování je nejdůležitější Bernardův spis *O milosti a svobodném rozhodování* (*De gratia et libero arbitrio*).⁴⁵⁴ Bernarda z Clairvaux provází v dějinách pověst extrémně přísného askety a důsledného obránce pravé víry (to je však třeba hodnotit v duchu středověkého vnímání víry).⁴⁵⁵ Jeho přístup k otázce lidské svobody a spasení nám však představuje muže naprosto jiné kvality – hlasatele naděje.

Zmíněný spis sv. Bernard vytvořil zřejmě v roce 1128. Řadí se k jeho raným spisům, což však neznamena, že by ho bylo možné považovat za nevyzrálý počín. Sv. Bernard měl tehdy již za sebou poměrně dlouhé veřejné působení, etabloval svůj klášter a konec 20. let 12. století byl pro něho mimořádně úspěšným obdobím. Na synodě v Troyes dosáhl ukončení sporu mezi francouzským králem a klérem a vzápětí výrazně přispěl k potvrzení nového rytířského řádu templářů, jehož řeholi připravil (1129). V oblasti teologie je významný především jeho podíl na formulování nauky o Očistci, i když není, jak se dříve soudilo, jeho hlavním tvůrcem.⁴⁵⁶

Důvodem, který vedl Bernarda k sepsání díla *De gratia et libero arbitrio*, bylo jeho mnišství. Je ostatně příznačné, že i sv. Augustin sepsal své dílo „*O milosti a svobodném rozhodování*“ na popud skupiny mnichů.⁴⁵⁷ Právě mnišské komunity potřebovaly intenzivněji než zbytek populace hájit tvrzení o svobodě lidského jednání. Pokud by nebylo svobodné rozhodování a člověk by nebyl odpovědný za své činy, které rozhodují o spasení, pak by celá existence mnišství byla zbytečná. Odříkáním a přísnějším dodržováním zásad by nebyli schopni se více přiblížit spasení než běžný člověk. Veškerá naděje by spočívala v Boží milosti spasení, jejíž obdržení by jedinec nebyl schopen učinit více pravděpodobným. Veškeré úvahy o pojetí svobodného jednání jsou vlastně i debatou o smysluplnosti askeze.⁴⁵⁸ Je samozřejmé,

Nejvýznačnějším moderním dílem o sv. Bernardovi je pak monografie Jean LECLERQ, *Bernard de Clairvaux*, Paris 1989. Souhrnné informace přináší K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 17–20.

⁴⁵³ Přehledné informace o středověké filosofii lze nalézt v mnoha monografiích. Např. Richard HEINZMANN, *Středověká filosofie*, Olomouc 2002 nebo Alain de LIBERA, *Středověká filosofie*, Praha 2001. Využil jsem především heslo Philosophie in: *Lexikon des Mittelalters* 6, Stuttgart 1999, sl. 2086–2104 a J. PIEPER, *Scholastika*.

⁴⁵⁴ Bilingvní edice spisu Bernard z CLAIRVAUX, *O milosti a svobodě rozhodování*, ed. Ctirad Václav Pospíšil, Praha 2004.

⁴⁵⁵ Tuto jeho pověst ilustruje např. památný spor z let 1140–1141 mezi sv. Bernardem jako zástupcem monastické teologie a filosofie a Pierrem Abélardem představujícím nově se rodící scholastiku.

⁴⁵⁶ J. LE GOFF, *Zrození očistce*, s. 153–163.

⁴⁵⁷ Otázka svobody vůle byla kolem roku 1100 v západoevropském prostředí aktuální, což dosvědčuje i spis Anselma z Canterbury *De libertate arbitrii* (*O svobodě rozhodování*). Anselm z CANTENBURY, *O svobodě rozhodování*, in: *Fides quaerens intellectum*, Praha 1990. Anselm se věnoval otázce svobody a milosti. Ptal se, proč ještě potřebujeme Boží milost, pokud bychom byli schopni se pomocí vlastní svobody sami spasit, respektive jednat tak, abychom byli spaseni. A došel k řešení, že jen ty činy, které jsou správné z hlediska křesťanské nauky, mohou být zároveň svobodné. Pro naše další zkoumání nemá Anselmův přístup větší význam, ale vhodně ilustruje rozmanitost existujících pohledů a důležitost nauky sv. Bernarda.

⁴⁵⁸ O filosofickém pojetí svobody ve středověku podrobně heslo Freiheit in: *Lexikon des Mittelalters* 4, Stuttgart 1999, sl. 899–901.

že v mnohých českých venkovských klášterech nelze ve sledovaném období očekávat zvláště hlubokou teologickou diskusi. Na druhou stranu základní teologická díla byla zřejmě mezi mnichy známá a díla sv. Bernarda k nim patrně také patřila. Je proto logické, že se učení snažili předávat dál a lze se domnívat, že snad alespoň část z cisterciácké teologie pronikla k šlechticům v sociální síti daných klášterů. I když větší dopad zřejmě měla právě různá exempla, se kterými jsme se setkali v úvodu. Nicméně cisterciácký řád byl českými šlechtici podporován nejčastěji a proto bychom se měli s argumentací sv. Bernarda seznámit podrobněji, byť její přímý vliv v záznamech o zbožných darech identifikovat nelze.

Bernard postupoval zcela systematicky a na počátek díla umístil svou tezi, že „*Svobodné rozhodování vede ke spáse*“.⁴⁵⁹ Bez něho by dosažení spásy nebylo možné. Ve srovnání s dalšími církevními autoritami, zejména sv. Augustinem, to bylo velmi silné tvrzení. Podle Augustina je Boží moc a milost nekonečně silnější, proto ji nikdo svou vůlí nemůže odmítnout. Sv. Augustin tedy nepovažoval schopnost svobodného rozhodování za důležitou, protože nemůže člověku pomoci na cestě ke spasení.⁴⁶⁰

Sv. Bernard naopak zdůraznil potřebu součinnosti „činné milosti“ (*gratia operans*), která vychází od Boha, a svobodné vůle, která ji může (ale nemusí) přijmout.⁴⁶¹ Zde je ovšem nutné předeslat, že ani Bernard nechápal samostatnou svobodnou vůli jako dostatečnou k dosažení spásy. Aby mohl svoji argumentaci rozvinout, musel Bernard definovat souhlas a vůli. Souhlas je takový stav, kdy jedinec jedná dobrovolně v podstatě okamžik, kdy je duše svobodná.⁴⁶² Jako nejpotřebnější tedy sv. Bernard ustanovil úkol definovat vůli, protože vůle je důležitou součástí člověka a zároveň základní filosofickou kategorií. Vůle je v očích sv. Bernarda pohyb mysli (*motus rationalis*), který vždy užívá rozumu jako nástroje, ale ne vždy se podle rozumu řídí.⁴⁶³ Vůle má i zásadní kvalitu, kterou se odlišuje od všech ostatních smyslů nebo duševních hnutí. Je totiž vždy a za všech okolností svobodná. Vždy dělá to, co sama chce a jen díky výsledkům jejích projevů lze někoho odsoudit nebo pochválit. Vůle může být změněna pouze svým jiným rozhodnutím. Je proto vždy svobodná až do konce. Celý proces rozhodování byl pro sv. Bernarda spíše mechanickým pohybem, který řídila svoboda, jež byla ústředním tématem jeho díla.

Sv. Bernard musel představit svobodu odlišně od dosavadních konceptů, tedy tak aby doložil význam těch, kteří aktivně svými činy směřovali ke spasení, a přitom respektoval církevní dogmata. Sv. Bernard popsal tři stavy svobody. Prvním je *svoboda od hříchu*, tedy

⁴⁵⁹ Bernard z CLAIRVAUX, *O milosti*, s. 29.

⁴⁶⁰ Sv. AUGUSTIN, *O milosti*, s. 34.

⁴⁶¹ Bernard z CLAIRVAUX, *O milosti*, s. 29.

⁴⁶² TAMTÉŽ, s. 33.

⁴⁶³ TAMTÉŽ, s. 33.

nezávislost na tužbách a žádostivostech těla a tudíž na hříchu. Tu lidé sami o sobě nemají, ale tato svoboda není tou, kterou užívá, když mluví o svobodné vůli. Existuje totiž i *svoboda od ubohosti*. Jde o svobodu od smrtelnosti a znamená konečné vzkříšení. Tu na zemi nemá žádný smrtelník. Ani v tomto smyslu tedy nelze svobodné jednání nazývat svobodným.⁴⁶⁴ Nejdůležitější je proto *svoboda od nutnosti*. Svobodné jednání je jako svobodné definováno právě touto svobodou, protože to, co děláme z nutnosti, neděláme dobrovolně a tedy ani svobodně. Svobodu od nutnosti chápal Bernard také jako svobodu přirozenosti. Tedy jako svobodu, kterou mají všichni lidé a některé další bytosti (andělé, ďábel ad.). Lze ji definovat i jako svobodu rozhodování. Svoboda od nutnosti je vlastní každému, ať dobrému či zlému, hříchem ani smrtelností není nijak umenšována.⁴⁶⁵ Pro svobodné rozhodování též platí, že lidé jsou schopni posoudit vhodnost nebo nevhodnost svých činů, ale již nemají dostatečnou schopnost vůle se tímto soudem vždy řídit.⁴⁶⁶

Vše až dosud řečené je však fakticky jen úvodem k úvahám o hlavním tématu – o milosti Boží. V základním schématu se sv. Bernard musel držet církevních dogmat, takže podobně jak Anselm z Canterbury říká, že lidé nemohou svobodu užívat bez milosti.⁴⁶⁷ Všichni lidé mají svobodnou vůli z přirozenosti, ale vůli chtít dobro získávají až darem milosti. Ať však chce člověk dobro či zlo, stále ho chce ze své vlastní vůle. Bernard říká: „*Avšak ať jsme Boží, nebo ďáblovi, nikdy nepřestáváme být zároveň svojí*“.⁴⁶⁸

Každé rozhodování dle sv. Bernarda znamená vynášení soudů (*iudicium*), tedy že lidé jsou schopni posoudit vhodnost nebo nevhodnost svých činů podle morálních norem, ale již nemají dostatečnou schopnost vůle se tímto soudem vždy řídit.⁴⁶⁹ Vedle soudů existuje též rozhodování na základě úsudku (*consilium*), což je v Bernardově terminologii synonymum pro nadřazenosti morálních hodnot nejen v posuzování, ale i v rozhodování a běžnému člověku je nedostupné. Avšak někteří lidé, Bernard zcela jednoznačně myslí ty podřizující se přísné askezi a kontemplaci, zakoušejí okamžiky, kdy se jim dostává i svobody úsudku, ale je to spíše jen odlesk této svobody, kterou sami nemohou dosáhnout.⁴⁷⁰ Ovšem i zde sv. Bernard rozlišuje svobodu úsudku na dva stupně, nižší a vyšší.⁴⁷¹ Jedním je schopnost nehřešit a druhým pak možnost nehřešit. Základ tohoto rozlišení položil již sv. Augustin ve slovech:

⁴⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 37.

⁴⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 41, 49.

⁴⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 45.

⁴⁶⁷ Anselm z CANTERBURY, *O svobodě*, s. 203; Bernard z CLAIRVAUX, *O milosti*, s. 51.

⁴⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 53.

⁴⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 45.

⁴⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 49.

⁴⁷¹ TAMTÉŽ, s. 67.

„*Posse non peccare, non posse non peccare, non posse peccare*“.⁴⁷² Celý komplikovaný systém sv. Bernard demonstroval na případě Adama v ráji. Disponoval svobodou od nutnosti, ale zneužitím svobodné vůle, kterou měl z přirozenosti, přišel o šanci na obě vyšší svobody.⁴⁷³ Doložil tak, že i kdyby člověk chtěl, nemůže přestat sám od sebe hřešit.⁴⁷⁴ Ani Adam se svobodami danými na počátku, nebyl schopen postoupit na vyšší stupeň svobody, tedy přiblížit se spasení, takže ani člověk pouze se svobodou od nutnosti není schopen sám dosáhnout spásy a nutně potřebuje Boží pomoc. Z rozlišení stupňů svobod pak také vyplývá, že stav lidí v ráji nebyl takový, jaký bude po vzkříšení, kdy dosáhnou plnosti všech svobod. Sv. Bernard tak mimo jiné doložil, že spása není prostá obnova ráje, ale naplnění a dokonání stvoření. To se týká i svobody od hříchu a ubohosti. Jedinou osobou na tomto světě, která měla plnost všech tří svobod, byl Kristus. Lze tedy říci, že Ježíš Kristus je obnovitel a dovršitel lidské svobody. Sv. Bernard i v této krátké odbočce překonal dosavadní teologické myšlení, které popisovalo lidské úsilí jako snahu o návrat rajských poměrů.

Bernard odmítl také Augustinovu tezi o neschopnosti vůle odolávat milosti Boží. Spása jako konečný účel lidského bytí je pro něj výsledkem spolupůsobení Boží milosti a lidské vůle. Vlastní vůle nikoho nespasí, ale bez ní spása není. „*Ne že by mu mohla vlastní vůle stačit ke spáse, ale že by spásy žádným způsobem nedosáhl bez vlastní vůle*“.⁴⁷⁵ Spasení je darem Boha a to nemůže lidská vůle nijak ovlivnit. Nemá vliv na to, zda se Bůh rozhodne darovat či ne. Proto je spása darem milosti. Ale vůle má dost sil dar přijmout či odmítnout. Je vždy zcela svobodná a stále schopna vynášet soudy.⁴⁷⁶

V závěru svého díla sv. Bernard popsal hřích na základě vztahu svobody a milosti. V tomto ohledu uznal existenci aktivního a pasivního souhlasu se zlem. Pasivní souhlas je takový, kdy člověk pouze trpně snáší nepravdu, ale sám ji aktivně nepodporuje. V tomto případě je Bernard shovívavý a neshledává jednání jako zavrženíhodné. Naopak aktivní vyjádření a hlavně konání špatné vůle je odsouzeníhodné, i když se děje pod nátlakem.⁴⁷⁷ Sílu vůle pak lze upevňovat s pomocí Boží milosti, aby obstála ve zkouškách. Na druhou stranu sv. Bernard zcela neodmítl myšlenku, že Bůh může člověka přinutit něco vykonat. Bůh má totiž své záměry, které uskutečňuje skrze lidi. A bude je soudit i podle toho, zda tuto jeho vůli přijali dobrovolně či nedobrovolně. Tím není nijak narušena svoboda vůle, protože si vždy

⁴⁷² TAMTÉŽ, s. 19.

⁴⁷³ TAMTÉŽ, s. 57. Zde se Bernard shoduje s Anselmem, který také využívá augustinovskou distinkci a říká o člověku, že je neschopen nehřešit.

⁴⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 59.

⁴⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 73.

⁴⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 75.

⁴⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 79.

každý může vybrat, zda bude souhlasit či nikoli. Za to, že člověk souhlasil, aby skrze něho Bůh vykonal něco dobrého, si zaslouží odměnu. Bernard opět explicitně zmiňuje odměnu pro aktivní dělníky Boží: „*že jsme si zasloužili království, protože se připojujeme dobrovolným souhlasem k Boží vůli*“.⁴⁷⁸ Ale vše důležité je v rukou Božích. Bůh v lidech působí, že jsou schopni uvažovat o dobru, chtít dobro a konat dobro. „*Uvažování o dobru*“ do nich musí být vloženo, „*chtění dobra*“ se děje s jejich pomocí a „*konání dobra*“ je uskutečňováno skrze ně. Vše se děje s přispěním Boha.⁴⁷⁹ Milost lidem pomáhá zdokonalit jejich vůli.

Slovy sv. Bernarda: „*Jsou to naše posty, bdění, zdrženlivost a skutky milosrdenství i ostatní cvičení ve ctnostech, jimž se, jak víme, náš vnitřní člověk den ze dne obnovuje. Mezitím náš úmysl ... dorůstá do lásky duchovní ... Z těchto tří sestává vnitřní obnova, totiž ze správnosti úmyslu, čistoty citu a vzpomínky na dobré činy, a přes tuto zazáří paměť plná dobrého svědomí*“.⁴⁸⁰ Ovšem sv. Bernard není pelagián, zdůraznil, že veškeré odměny, které lze očekávat, pocházejí z Boha, skrze jeho milost, nikoli z člověka a jeho vůle. Veškeré dobro je třeba přijímat jako dar Boží, ale byl by neúčinný bez lidského úsilí. Právě úsilí je Bohem oceňováno, proto je mnišská askeze hodna obdivu a následování.

Až do vystoupení cisterciáckého opata v otázce hodnocení poměru milosti a svobody jednání dominovalo dílo muže zvaného *doctora gratiae*, tedy sv. Augustina. Sv. Bernard však zachováním svobodné vůle umožnil lidem podílet se na spáse aktivně. Vycházel z novozákonní sentence, která říká, že Bůh si přeje spasení všech lidí a nabízí milost. A na člověku je, zda milost přijme, protože bez souhlasu své vůle vyjádřené svobodným rozhodnutím, nemůže být spasen. Ovšem pouze souhlas ke spasení nestačí. Sám člověk bez daru milosti nemůže dosáhnout spásy. Ale je to zcela přirozené, stejně jako nepoměr mezi člověkem a Bohem, protože když se člověk dá Bohu celý skrze svoji svobodnou vůli, je to stále nesmírně méně, než kolik dává Bůh. V Bernardových očích se souhlas děje pomocí vnitřních i vnějších projevů zbožnosti, souhlasem s dobrem. Proto je tak vysoce ceněn mnišský život, který kladené nároky zcela naplňuje.

Bernardovo dílo dalo člověku možnost volby mezi dobrem a zlem. Darovalo mu svobodnou vůli a tím člověka povzneslo, neboť mu umožnilo podílet se na díle spásy. Bernard netvrdil, že vše, co člověk dělá, dělá zcela nezávisle na Bohu. Naopak, Bůh do života zasahuje, ale volba je vždy na člověku. Může s Bohem spolupracovat nebo ho odmítnout. Takové pojetí svobody člověka je do té doby nevídané. Opat z Clairvaux přinesl do středověké křesťanské filosofie zcela nový pohled na jednotlivce a jeho vůli. Do jisté míry ho

⁴⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 85.

⁴⁷⁹ TAMTÉŽ, s. 87.

⁴⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 91.

emancipoval.

V teoretické rovině je třeba zdůraznit Bernardovo rozdělení svobody a dalších klíčových pojmů na další stupně, které mu umožnilo zbavit se některých omezení, jež měli starší autoři. Především díky zavedení pojmu „svoboda od nutnosti“ mohl oddělit lidskou a Boží svobodu. Skrze toto rozdělení pojmů mohl o člověku prohlásit, že má svobodnou vůli. Lidé se svobodnou vůlí pak mohli přestat být služebníky a stát se spolupracovníky na Božím díle spásy.

Jak bylo řečeno v úvodu, působení teologických myšlenek sv. Bernarda nelze primárně hledat mezi nobilitou a donátory. Byli s ním seznámeni především řeholníci v klášterech, kteří však jeho argumentaci mohli využívat ve vztazích s klášterními patrony a další nobilitou. Ocitáme se tedy na půdě spekulací, které v českém středověkém prostředí nelze dále potvrdit ani vyvrátit, nicméně je zřejmé, že přes existenci celé škály motivů zbožných nadací musely být ty teologické alespoň formálně primární. Současně je teologické zdůvodnění možností podpory dosažení spásy třeba chápat v kontextu diskurzu středověké křesťanské společnosti a toho, jak mohly kláštery zdůvodnit, že právě jejich zprostředkování milosti je účinnější, než jiné. Vedle učení o Očistci, které jistě proniklo mezi laiky více, to byla i složitější teologie, která formovala celou soustavu myšlení o zbožných darech a modlitbách za spasení jako jejich protihodnotě. A právě dílo sv. Bernarda je možné považovat za nejvhodnějšího zástupce teologických úvah o spáse a možnostech lidí jak jí dosáhnout.

4.3 Evropská středověká nobilita a dary církvi

Středověké donace církvi jsou prvkem, který existuje v celém okruhu římské církve. Většina jevů, které tyto dary provází, je společná všem evropským společnostem, ale díky různému vývoji jednotlivých regionů se neobjevují ve stejném časovém období a ani ve stejné posloupnosti. Je tedy možné je obecně popsat, ale konkrétní deskripci umožní až analýza situace a vztahů v jednom vymezeném společenství.

V předchozích částech jsme se zabývali všemi konotacemi duchovní motivace darů církvi. Ta však nebyla jediným důvodem, proč středověká nobilita dávala donace církvi. Již v úvodním přehledu bádání bylo řečeno, že motivů pro darování byla celá řada a mnohé z nich byly z pohledu nobility ryze praktické. Role církve ve středověké společnosti byla zcela zásadní, prostupovala ji na mnoha úrovních a dary nobility se dotýkaly mnoha oblastí interakce mezi církví a šlechtou. Církev umožňovala šlechtě zajistit její zájmy a nabízela jí služby, které aristokracie potřebovala a jinak získat nemohla. Komplex interakcí se dotýkal mnoha oblastí života, dary tudíž mohly kromě náboženské motivace být ovlivněny vztahy a

potřebami na poli ekonomiky, práva, politiky, morálky a reprezentace. Měly však i estetickou, mytologickou a sociálně-morfologickou složkou. Každá z těchto oblastí měla odlišný význam, ale u většiny darů platí, že rozpoznáme více než jeden důvod pro konkrétní donaci a obvykle nejsme schopni tyto důvody od sebe zcela odlišit či stanovit jejich hierarchii. Lze však bez sebemenších pochyb prohlásit, že zbožné dary patří k samé podstatě existence evropské středověké šlechty.⁴⁸¹ Naopak pro církve byly dary základním prostředkem jak získat hmotné zajištění pro svůj hlavní účel, tedy službu Bohu.

Zřejmě nejvýznamnější byla vedle náboženské motivace darů role memorie, především pak liturgická memorie.⁴⁸² Jako memorii lze ve středověku chápat všeobecně jak jakoukoliv paměťovou činnost, tedy všechny upomínky, tak i cílené udržování informace o existenci jedince, rodu nebo o konkrétní události, což vše platí i dnes. Součástí tohoto připomínání bylo i zpřítomňování. V církevním prostředí se vyvinula liturgická memorie, která v sobě spojovala vzpomínku na konkrétní osobu za účelem modliteb za jeho spásu s memorií na tuto osobu jako takovou.⁴⁸³ Obě složky byly v liturgické memorii pevně propojeny a jejich oddělení není možné. Středověká liturgická memorie představuje ve spojení se zbožnými dary samostatný, velmi komplexní jev, který má vztah k otázce spásy, legitimacy, reprezentace i rodového života nobility. Dotýká se liturgické praxe, připomíná historii a vytváří společenské vztahy tím, jak propojuje zemřelé s jejich přáteli a blízkými.⁴⁸⁴

Otázka zbožných darů a otázka paměti spolu úzce souvisí již od počátku existence zbožných nadání. Bez paměti na jednotlivce nebylo možné pro něho vyprosit přimluvu. Potřeba rodové paměti byla dána i praktickými důvody. S posilováním svých pozic začala církev mnohem více trvat na dodržování kanonických předpisů. Pro běžný život šlechty bylo jedním z nejdůležitějších nařízení o omezení možností sňatku z důvodu příbuznosti a to až do sedmého kolena. Proto bylo velmi vítané a přímo žádoucí, pokud klášter mohl poskytnout informace o předcházejících generacích a tak pomoci vyvarovat se případného problému. Opatrování památky předků bylo důležité i z hlediska legitimacy žijících členů rodu, protože se jimi mohli vykázat a tím také potvrdit svoji urozenost. Okázala rodová memorie nebo memorie spojená s význačným místem bezpochyby zvyšovala prestiž rodu.

Jak bylo řečeno, donace církvi jsou se šlechtou spojeny od raného středověku. Urození

⁴⁸¹ D. WESTERHOF, *Death*, s. 64.

⁴⁸² O. G. OEXLE, *Liturgische Memoria*, s. 323–340.

⁴⁸³ G. ALTHOFF, *Geschichtsbewusstsein*, s. 87; Marie BLÁHOVÁ, *Zakladatelé v klášterní paměti přemyslovských Čech*, in: Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów, ed. Józef Dobosz, Poznań 2009, s. 285–304, zvláště s. 286.

⁴⁸⁴ O. G. OEXLE, *Memoria und Memorialbild*, s. 385; TÝŽ, *Memoria und Memorialüberlieferung*, s. 84; Christine SAUER, *Fundatio und Memoria. Stifter und Klostergründer im Bild 1100 bis 1350*, Göttingen 1993, s. 19.

od počátku poskytovali církvi, zejména klášterům, dary, aby dosáhli odpuštění hříchů. Z hlediska církve to byl jistě hlavní a jediný účel zbožných darů, ale z pohledu nobility už tehdy hrála otázka memorie podstatnou úlohu. Již urozená Dhuoda v 9. století vyzvala ve svém spise syna, aby dával církvi dary a často se modlil za své předky. O něco později se v západní Evropě začal prosazovat koncept rytířství, s nímž jsme se již potkali v předchozí kapitole. Mezi klasické rytířské ctnosti se brzy zařadila i zbožnost, víra a ochrana slabých a církve. Primárními příjemci šlechtických darů byly kláštery, protože přinášely dárci větší užitek. Stručně a výstižně to shrnul mnich Orderic Vitalis v první polovině 12. století. Pro podporu klášterů měl hned tři argumenty. První pravil, že šlechtic a rytíř je především bojovník. A není lepší způsob, jak bojovat s ďáblem, než postavit klášter. Za druhé zdůraznil, že všem je třeba pomoci při dosažení spásy a kdo může nabídnout více modliteb a proseb, než mnišské společenství. Druhý argument zopakoval jinými slovy vzápětí znovu, když připomněl, že klášter je svaté společenství, které má spasení jisté. Bylo dobré být jeho patronem a mít zde svůj hrob, protože díky tomu měl i klášterní dobrodinec jistotu spásy.⁴⁸⁵

Vraťme se však ještě k tématu paměti. Již jsme se dotkli důvodů, pro které bylo významné udržovat memorii. Bylo více prostředků, jak toho docílit a je samozřejmé, že se v průběhu času vyvíjely. Už v dobách franské říše vedlo značné množství dárců k vzniku nových druhů písemností, tzv. knih paměti (nesloužily pouze k zapisování jmen dárců, ale též darovaného majetku, šlo o právní pojištění aktu). V raném karolinském období existovaly nejdříve společné *libri vitae* (v dobových představách měla podobná kniha života být vedena v nebi, jména zapsaná na zemi se měla dostat i do nebeské), do kterých se bez rozdílu zapisovala jména žijících i mrtvých členů konventů, později byly doplňované i o jména dárců.⁴⁸⁶ Postupným vývojem ještě v karolinské době vznikly *libri memoriarum* (*memoriales*), do nichž byli samostatně zapisováni příznivci kláštera.⁴⁸⁷ Objevily se také *libri confraternitarum*. Jak název napovídá, sloužily k zapisování osob, které byly přijaty (pochopitelně na základě projeveného dobrodiní ve prospěch kláštera) do konfraternity. V reálném životě se funkce jednotlivých typů knih prolínaly, stejně jako knihy samotné. Připomínání donátorů se dělo dvěma způsoby. Jména ze seznamů byla buď přímo předčítána během slavení eucharistie, nebo během mše byly na oltáři položeny rozevřené pamětní knihy.⁴⁸⁸ Oběma způsoby došlo ke zpřítomnění zesnulého, který se tak aktivně podílel na slavení eucharistie. Tímto způsobem mrtví vytvářeli jedno společenství s žijícími, stávali se

⁴⁸⁵ E. COWNIE, *Religious Patronage*, s. 151.

⁴⁸⁶ Přehledně M. BLÁHOVÁ, *Zakladatelé*, s. 286–287.

⁴⁸⁷ D. IOGNA-PRAT, *Order & Exclusion*, s. 64–66; O. G. OEXLE, *Memoria in der Gesellschaft*, s. 297–323.

⁴⁸⁸ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 810.

součástí právních a ekonomických vztahů.⁴⁸⁹

Dalším významným druhem pamětních knih byla *nekrologia* (ze kterých se ještě někdy vyčleňují jako samostatný typ *obituaria*). V nich byla jména jednotlivých vzpomenutých zapisována ke dnům v kalendáři. V raném středověku bylo častou praxí, že jednotlivé kláštery si navzájem vyměňovaly své seznamy a tak rozšiřovaly počet modlících se. Z dalších druhů pamětních knih zmiňme ještě *libri anniversariorum*, *libri sepulcrorum* nebo *fundační knihy*, i když ani tak není výčet konečný.⁴⁹⁰ Ne všechny se vyskytují v českém prostředí, pro nás mají největší význam nekrologia, kterých je dochován přece jen vyšší počet.⁴⁹¹ Zvláště u nekrologií platilo, že dárci do nich byli zpočátku zapisováni z iniciativy klášterů, primárně zřejmě z ryze praktických důvodů, ale i jako vyjádření úcty. Později už se sami dárci aktivně zasazovali, aby byl zápis proveden.⁴⁹² Součástí dispozičních formulí mnoha darů ve všech evropských regionech byly výslovné žádosti o zapsání jména donátora nebo jeho blízkých do nekrologií či jiných pamětních knih. Četné byly tyto žádosti ve vrcholném a pozdním středověku.⁴⁹³ Kromě zmíněných způsobů uchování jmen donátorů existovaly ještě další možnosti. Jednou z nich byly např. desky se jmény donátorů, které byly v klášteře v Reichenau umístěny okolo oltáře.

Díky všem popsaným výhodám začaly být dary církvi velmi populární, do systému darů a protislužeb se zapojovalo stále více členů nobility, byť stále mluvíme jen o území říše Karla Velikého a nástupnických států. Již za poměrně krátkou dobu narostly seznamy těch, za které se mniši modlili, do obřích rozměrů. Šlo o rozvětvené rodiny nobility, příslušníky rozvětveného vládnoucího rodu a přirozeně též o řeholníky a další církevní představitele. Touha po zapsání do memoriálních seznamů byla skutečně velká, takže v nich z karolinských dob zůstalo dochováno několik tisíc (někdy až desítek tisíc) jmen.⁴⁹⁴ Ani kolem roku 1000 tyto typy zápisů nezmizely. Jako i u jiných kategorií, výjimečný zůstává klášter Cluny a jeho nekrologium.⁴⁹⁵ V jeho nekrologiu bylo zapsáno 85 000 jmen, ale této fakt je dán i tím, že

⁴⁸⁹ Ch. SAUER, *Fundatio*, s. 19–21; O. G. OEXLE, *Die Gegenwart der Toten*, s. 19–77; TÝŽ, *Memoria als Kultur*, s. 33–35.

⁴⁹⁰ Nicolas-Norbert HUYGHEBAERT, *Les documents nécrologiques*, Turnhout 1972, s. 13–32, k nekrologiím pak s. 33–70, zejména s. 35, dále M. BLÁHOVÁ, *Zakladatelé*, s. 287.

⁴⁹¹ O. G. OEXLE, *Memoria in der Gesellschaft*, s. 308; Astrid ERL, *Memory in culture*, New York 2011, s. 48–49; A. ANGENENDT, *Velká doba*, s. 27–28; Marie BLÁHOVÁ, *Historická paměť v pramenech raně přemyslovských Čech*, in: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, edd. Jan Klápště – Eva Plešková – Josef Žemlička, Praha 2003, s. 53–69, zde s. 55; TÁŽ, *Zakladatelé*, s. 288; Georges DUBY, *Vznešené paní z 12. století*, II, Brno 1999, s. 21; Hans-Werner GOETZ, *Život ve středověku*, Praha 2005, s. 105; J. LE GOFF, *Zrození očiště*, s. 126–127.

⁴⁹² David BLANKS – Michael FRASSETTO – Amy LIVINGSTONE, *Medieval Monks and Their World: Ideas and Realities*, Leiden – Boston 2006, s. 101, pozn. 30.

⁴⁹³ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 72–74.

⁴⁹⁴ J. LE GOFF, *Zrození očiště*, s. 127.

⁴⁹⁵ F. NEISKE, *Pro defunctis exorare*, s. 192–194.

nekrologium bylo doplňováno i dlouho po roce 1000.⁴⁹⁶ Je zřejmé, že danému počtu zemřelých nemohl ani tak velký a personálně zabezpečený klášter zajistit adekvátní vzpomínku. Existoval proto tlak jak zevnitř církve, tak ze strany donátorů, aby došlo k reformě forem zádušní vzpomínky. Situace nakonec vedla ke vzniku svátku Památky zesnulých (viz kapitola 4.1) a také k tomu, že postupně byli z řad konkrétně vzpomínaných odsunováni donátoři, jejichž dary obdržely kláštery dříve. Roli samozřejmě také hrála velikost darů. Vznik Památky zesnulých lze považovat do jisté míry také za uvědomění si, že ani mniši z Cluny nejsou schopni zajistit liturgickou memorii za všechny zesnulé.

Do jisté míry to také souviselo s podobou liturgické vzpomínky na zemřelé, respektive s tím, jak se vyvíjela. Jak již bylo řečeno, v době 7. – 9. století šlo o připomínání jmen během slavení eucharistie. Postupem doby začal růst tlak na kvantitu, kdy jak církevní představitelé, tak donátoři byli přesvědčeni, že čím více modliteb, tím kratší pobyt v Očistci. Očekávání protihodnoty, kterou donátoři dostanou za svůj dar, se zvyšovala a kláštery, ve snaze nepřijít o jejich přízeň, jim vycházely vstříc. V 11. století byla obvyklá protihodnota za dar dvě zpívané mše denně, individuální modlitby od jednotlivých řeholníků a navíc kanonické hodinky v rozsahu až 215 žalmů.⁴⁹⁷ Takový rozsah zádušních vzpomínek za desítky dárců nemohlo dlouhodobě realizovat ani tak velké opatství jako Cluny a další reforma se zdála nezbytnou. A to nejen v oblasti liturgického provozu. Věhlas, který klášter Cluny mezi donátory měl, pramenil do značné míry i z jeho postavení v církvi 10. století. Klášter v Cluny zrodil reformní hnutí, které bylo postaveno na dodržování řádových regulí poté, co předchozí období vedlo spíše k jejich rozvolňování. Dalším znakem kláštera Cluny, který tím získával mnoho příznivců, byl velký důraz právě na udržování liturgické památky za zemřelé a modliteb za celý křesťanský svět. Cluny následovaly stovky klášterů řídících se řeholí sv. Benedikta.⁴⁹⁸

Nicméně Cluny se stalo obětí vlastního úspěchu. Klášter byl v určitém období zahlcen dary. Získal si takovou oblibu a prestiž, že byl (a nejen on) nucen ustoupit od původních přísných zásad, aby dostál všem novým očekáváním. S nárůstem nových světských starostí (péče o chudé, zádušní obřady, starost o rozsáhlé majetky) se reformní étos v době kolem poloviny 11. století vytrácel. Obrovské množství donátorů také znamenalo, že klášter nebyl všem schopen poskytovat to, co očekávali. Jak už bylo řečeno, památka chronologicky starších donátorů byla vytěšňována těmi mladšími. Velké množství donátorů však

⁴⁹⁶ H.-W. GOETZ, *Život*, s. 141

⁴⁹⁷ A. ANGENENDT, *Velká doba*, s. 28.

⁴⁹⁸ Blíže Gert MELVILLE, *Die cluniazensische Reformatio tam in capite quam in membris. Institutioneller Wandel zwischen Anpassung und Bewahrung*, in: Sozialer Wandel im Mittelalter, edd. Jürgen Miethke – Klaus Schreiner, Sigmaringen 1994, s. 249–297, zvláště 250–255.

představovalo velký majetek, který byl klášteru předán. Jeho část sloužila pro potřeby chudých, z části podle vůle donátorů, z části rozhodnutím samotného kláštera. Další majetek byl využíván pro provozní, ale i umělecké, stavební a další potřeby kláštera. Správa majetku a jeho užívání společně s obcházením řehole čím dál tím více rozměňovaly charakter původní clunyjské reformy. Hromadění majetku ze zbožných darů a s tím související úpadek mravů se stávaly terčem silící kritiky a vedly ke snahám o novou reformu. Jedním z jevů, za který byl klášter Cluny nejvíce kritizován, byla právě přebujelá okázalá forma vzpomínek na donátory, která vyplňovala neúměrné množství času na úkor tiché modlitby a rozjímání.

Volání po reformě vedlo na konci 11. století ke vzniku nových řádů (respektive k iniciaci procesů, na jejichž konci stály formálně nové řády), které akcentovaly odmítání okázalosti, zdůrazňovaly potřebu asketického přístupu a rozjímání. Tyto řády se zprvu stavěly k donacím odmítavě.⁴⁹⁹ Kartuziáni je odmítli zcela, cisterciáci sáhli spíše k „racionalizaci“ praxe protislužeb donátorům. Zmenšili počet zpívaných žalmů během připomínky zemřelého na 37 (respektive na 150 týdně).⁵⁰⁰ I k přijímání do konfraternity a pohřbům na klášterní půdě či přímo v chrámu, se cisterciáci stavěli v raných dobách své existence negativně.⁵⁰¹ V části reformní společnosti byly dokonce dary poskytnuté za vykoupení duše z Očistce považovány za do jisté míry korupci, ale toto vnímání mezi nobilitou nepřevládlo.⁵⁰²

Hlasy žádající reformu ale nepocházely jen zevnitř církve. Aktivně se též ozývali klášterní patroni a donátorské rody, které se cítily ohroženy upadající morálkou v kláštorech.⁵⁰³ Za tímto tlakem lze spatřovat přání donátorů, aby jejich dary přinesly to, o co žádali, tedy skutečně účinné přimluvy za jejich spasení. A k tomu bylo třeba, aby kláštery byly vedeny podle pravidel řehole a mniši žili v očích laiků skutečně svatým životem.⁵⁰⁴ Tento fakt byl samozřejmě nutný i z hlediska prestiže a též kvůli rodové memorii. Ve středověku hrála roli při volbě kláštera, který měl být obdarován, též jeho individuální zbožnost. Donátor si tedy volil pro obdarování takový klášter, který mu svým pojetím vyhovoval. Dárce mohl být např. ovlivněn aktuální módní vlnou (kláštery clunyjského hnutí, křižácké řády, později např. žebравé řády), obvykle se však rozhodoval podle jiných kritérií.⁵⁰⁵ Pro příslušníky nobility však bylo vždy důležité, aby památka na předky byla udržována dostatečně důstojně, dnes

⁴⁹⁹ Součástí reformní vlny kolem roku 1100 byly i další řády, např. premonstráti.

⁵⁰⁰ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, Praha 1998, s. 29–30.

⁵⁰¹ A. ANGENENDT, *Velká doba*, s. 30.

⁵⁰² W. GRÖNBECH, *Kultur*, s. 27–28.

⁵⁰³ Netýká se to jen raného středověku, i během vrcholného a pozdního středověku si patroni stěžovali na poměry v kláštorech, zvláště v souvislosti na neplnění podmínek dřívějších donací. K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 101.

⁵⁰⁴ G. DUBY, *Vznešené paní*, II, s. 19, 22.

⁵⁰⁵ C. L. HOLLINGHURST, *Medieval Religious Patronage*, s. 56.

bychom řekli s péčí řádného hospodáře.⁵⁰⁶

Příslušníci nobility proto vznik nových řádů uvítali a podporovali ho. Vlnu obliby nových řádů, zejména cisterciáků, ve 12. století lze srovnávat se sympatiemi ke klášterům clunyjského hnutí v předchozím období. Cisterciáci pod tlakem vnějších okolností od původních přísných nařízení ustupovali, přijímali dary a začali sloužit mše za dobrodince a podporovatele. Na počátku 13. století se upustilo od plošného odmítání anniversárií pro dobrodince řádu, ale i tak muselo být každé anniversárium potvrzené řádovou kapitulou. Z českých zemí máme doloženu žádost řeholníků z kláštera (Mnichovo) Hradiště z roku 1252, aby jim řádová kapitula dovolila udržovat anniversárium za členy zakladatelského rodu.⁵⁰⁷ Postupem doby byl též zmírňován zákaz pohřbívání donátorů v klášterních kostelích.⁵⁰⁸ I když právě tento zákaz vydržel v platnosti alespoň formálně poměrně dlouho. V oblasti středozápadní Evropy se reformní naladění cisterciáckého řádu během 12. století poměrně rychle vyčerpalo a řád brzy čelil obdobné kritice, jakou musely přijímat kláštery clunyjského hnutí. Je však třeba říci, že v případě cisterciáků systém přijímání donací a připomínání donátorů nehypercentrofoval tak, jak tomu bylo dříve.⁵⁰⁹

Již na počátku 13. století byli i oni zahrnuti do vlny kritiky, která se týkala opětovného zesvětštění církve. Do jisté míry se jednalo mj. o důsledek úspěchu církve na jiném poli, a sice v přesvědčování nobility o účinnosti proseb mnichů za zkrácení pobytu v Očistci, jak již byl zmíněno v předchozí části, ale také v přesvědčování o významu memorie, jejíž zajištění církev nabízela.⁵¹⁰ Obě motivace byly spolu samozřejmě spojené, nicméně od přelomu 11. a 12. století je ze západoevropských pramenů zřejmé, že zájem o liturgickou memorii spojenou s připomínáním konkrétní osoby rostl. Významně se zvýšil počet darů, které se zároveň staly běžnou součástí života středověké nobility na všech úrovních.⁵¹¹ Právě v tomto období došlo totiž k výrazné proměně celého systému zbožných darů. Do té doby do jisté míry exkluzivní memoriální služby církve se postupně staly přístupné i méně majetným vrstvám nobility.⁵¹² Důvodem byla jednak určitá majetková vyčerpanost knížecích a hraběcích rodů, které v této době již většinou disponovaly vlastními kláštery a neměly potřebu ani prostředky jejich nadání příliš rozšiřovat.⁵¹³ Církev se proto otevřela i donátorům z řad drobnější nobility, která

⁵⁰⁶ D. WESTERHOF, *Death*, s. 64.

⁵⁰⁷ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 255.

⁵⁰⁸ Christine KRATZKE, *Bestatten – Gedenken – Repräsentieren: Mittelalterliche Sepulkraldenkmäler in Zisterzen*, Cîteaux 56, 2005, s. 9–26, zvláště 14–16.

⁵⁰⁹ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 30.

⁵¹⁰ S. VANDERPUTTEN – A.-J. A. BIJSTERVELD, *Penitential Discourse*, s. 487.

⁵¹¹ E. MAGNANI, *Transforming Things*, s. 269.

⁵¹² S. VANDERPUTTEN – A.-J. A. BIJSTERVELD, *Penitential Discourse*, s. 487.

⁵¹³ B. H. ROSENWEIN, *To be the Neighbor*, s. 38.

na druhé straně v téže době pochopila a plně přijala jak výhody duchovní, tak výhody společenské a prestižní plynoucí z liturgické memorie.⁵¹⁴ Mj. se nabízí úvaha o významu přijetí rytířské kultury příslušníky nobility. Tento vývoj je možné pozorovat na celém území západní a střední Evropy, v jednotlivých regionech však proběhl různě fázově posunut, přičemž lze konstatovat, že se vzdáleností od jádra se prodlužovala i doba, kdy k proměněšlo. Zatímco v jihovýchodních oblastech dnešní Francie (ale též v rozvinutém území Nizozemí nebo za Pyrenejemi) došlo ke změnám již na konci 11. století, v dalších oblastech to bylo později. Např. u klášterů v Champagni začali mezi donátory převažovat méně urození šlechtici až na konci 12. století.⁵¹⁵

Proti praxi zbožných darů a všemu, co s tím souvisí, se na počátku 13. století ostře vyhranily nově vzniklé žebravé řády. Avšak právě jejich pojetí askeze, zbožnosti, služby Bohu a chudým odpovídalo dobovému vnímání církevního ideálu. Přestože zvláště v minoritském řádu probíhaly dlouhotrvající spory o přístup k majetku, v obou řádech nakonec převládla tendence přijímat zbožné dary a slibovat dárům to, co slibovaly jiné řády. Souviselo to i s tím, jak minorité i dominikáni pronikali do duchovní správy ve městech, takže při hodnocení francouzské situace kolem roku 1300 mohl J. Le Goff prohlásit žebravé řády za lovce závětí.⁵¹⁶ V českých zemích nebyla situace zřejmě příliš odlišná, nasvědčují tomu alespoň ostré spory mezi žebravými řády a farním duchovenstvem ve městech.⁵¹⁷ Ve sledovaném období však šlechta českých zemí nepatřila mezi časté donátory mužským konventů žebravých řádů (až na několik výjimek daných konkrétní situací), což je dáno zejména jejich ukotvením v městském prostředí. Poněkud odlišná byla situace v případě ženských klášterů, do kterých odešlo poměrně významné množství šlechtických dcer a těšily se i podpoře panovnické rodiny. Souvislost je jistě možné spatřovat v podobě ženské zbožnosti 13. století, kterou lze sledovat v panovnických rodech, ale stejně tak měla dopad i do šlechtického prostředí.⁵¹⁸ V českých zemích představuje ilustrativní příklad např. klášter v Doubravníku (pokud jde o šlechtická založení). Ideály a praxe žebravých řádů byly v českých zemích pro část nobility tím nejvěrnějším zosobněním představy o zbožném životě, přičemž v případě ženských klášterů stále dokázaly uchovat jistou společenskou výlučnost,

⁵¹⁴ Vhodně celou proměnu ilustruje G. Duby poukazem na exkluzivitu memoriálních služeb klášterů donátorům s konstatováním, že poskytnutí plné škály forem liturgické memorie bylo velmi nákladné. Toto tvrzení lze vztáhnout právě na období před 12. stoletím. G. DUBY, *Vznešené paní*, II, s. 20.

⁵¹⁵ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 797.

⁵¹⁶ J. LE GOFF, *Zrození očiště*, s. 313.

⁵¹⁷ Přehledně Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991, s. 127–131. Spory se týkaly zejména příjmů, o které farní klérus přicházel, pokud si obyvatelé měst vybrali jako místo posledního odpočinku hřbitovy kolem chrámů žebravých řádů.

⁵¹⁸ M. ŠPŮROVÁ, *Středoevropské zbožné ženy*.

kteřá byla nobilitě přirozeně vlastní. Na rozdíl od mužských klášterů žebravých řádů (a především minoritských) byly ty ženské považovány za exkluzivní a šlechtična coby jeptiška v takovém domě byla stále osobou na vyšší společenské úrovni, což zřejmě souviselo s věnem, které se vyžadovalo při vstupu do ženského kláštera.

Permanentní snahy o návrat k ideálům, respektive k tomu, co dobová mentalita chápala jako správnou podobu církve, jež odpovídá biblické pravdě, jsou mj. dokladem o roli, jakou měla duchovní motivace darů církvi. Každá středověká reforma řeholního hnutí stavící na kritice porušení ideje chudé a sloužící církve se setkala s velkým ohlasem mezi celou světskou společností, která reformu přijala díky tomu, že reprezentovala to, co si středověká světská společnost představovala jako pravou zbožnost. Středověké donace církvi tak odrážejí velký paradox ukrytý v samých kořenech křesťanství – nejmajetnější a nejmocnější nejčastěji obdarovávají nejchudší a asketické, aby vykoupili své hříchy, které jsou součástí jejich společenského postavení a stylu života. Ve sledovaném období jsou toho posledním dokladem kartuziáni, kteří sice ve 14. století již nebyli novým řádem, ale dokázali si po celou dobu od svého vzniku udržet jistou výlučnost a větší izolovanost od světa, než jiné řády. Nicméně po roce 1300 se stali řádem vyhledávaným donátory a to z těch nejvyšších vrstev společnosti. Často byly vybrány pro udržování paměti na panovníky, respektive na celé rody, což se v této době stalo např. v českých zemích nebo v Rakousích.

Nyní se obrátíme k dalším motivacím donací církvi. Opět se bude jednat o širší pohled v rámci středo- a západoevropského prostoru. Cílem nyní jen stručného přehledu bude uvést motivace a prostředky spojené s dary církvi v českém prostředí, které budou podrobně rozebrány v následující kapitole, do kontextu s děním v uvedeném prostoru. Už nyní však lze konstatovat, že české prostředí se nijak nevymykalo z evropského rámce, jeho vývoj byl pouze jinak časově posunut. České příklady budou již nyní použity pro ilustraci, pokud to bude možné.

Již jsme se podrobně zmínili o možných podobách a formách liturgické paměti. Jednalo se o připomínání jména, přijetí do konfraternity, ustavení anniversárií apod. Mezi nejdůležitější přání donátorů však patřilo i zajištění pohřbu v klášterním chrámu. Takový pohřeb byl po všech stranách význačný, neboť být pohřben v klášterním kostele, tedy mezi mnichy, u nichž je možné očekávat, že na nich spočívá Boží milost, a být mezi nimi až dojde k Poslednímu soudu (nebo i žádosti o uložení blízko oltáře, tedy přímo k ostatkům svatých – *ad sanctos*) pomáhá na cestě ke spáse. Navíc hrob, který byl na očích věřících, pomohl zemřelému získat více přímluvných modliteb. Vedle toho však takový pohřeb přinášel i

značnou společenskou prestiž a v neposlední řadě zajišťoval osobní i rodovou memorii.⁵¹⁹ Již samo zvolení konkrétního kláštera jako místa posledního odpočinku šlechtice lze považovat za jeden z možných darů. Umístění hrobu totiž většinou zajišťovalo trvalý zájem a tím i podporu ze strany potomků donátora.⁵²⁰ Jak již bylo řečeno, některé řády samy aktivně omezovaly možnost pohřbu v chrámu, protože to vnímali jako něco, co náleží jen mnichům a nikoli světským osobám.

Církev jako celek však také měla pravidla omezující výběr hrobu.⁵²¹ Již papež Lev III. stanovil v roce 816, že pokud si zemřelá osoba za svého života nezvolila místo svého posledního odpočinku, měla být pochována ke svým předkům. Toto pravidlo platilo i po celý středověk a pro nás je důležité zejména v poznání, že pohřeb společně s předky byl kladen před ostatní pravidla a při případných sporech měl přednost. Ustanovení bylo potvrzeno i v dekretálech Řehoře IX. Další ze středověkých právních předpisů určující možnosti výběru místa posledního odpočinku se většinou týkají jen laiků z nižších společenských vrstev než šlechta, ale pro poznání významu, jaký byl místu hrobu přikládán, je vhodné si je připomenout. Jednalo se především o ustanovení, které nabylo významu zvláště ve vrcholném středověku. Bylo zapovězeno opouštět rodinný nebo farní hrob, ale zároveň víme, že se tak často dělo. Zákaz byl motivován faktem, že svévolným zvolením si místa pohřbu v klášteře donátor připravil svoji farnost o příjmy.⁵²² Zároveň bylo řeholníkům i světským duchovním zakázáno aktivně přesvědčovat věřící ke změně místa pohřbu.

Pohřby v klášterech byly v případě panovnických rodů a vysokých církevních představitelů obvyklé již hluboko v raném středověku. Postupně se toto přání donátorů rozšiřovalo i do dalších vrstev nobility, od 10. století nacházíme v pramenech stále častější přání pohřbů šlechticů v klášterních kostelech. Dárci sice zprvu dávali přednost velkým a zavedeným klášterům, ale poměrně brzy rozpoznali výhody založení vlastního kláštera. Ten pak přednostně zajišťoval péči o duše celé rodiny zakladatele. V klášterech tak postupně vznikala rodová mauzolea.⁵²³ Pohřby v klášterech lze jako nejčastější přání donátorů identifikovat ve Francii už kolem roku 1100, v Anglii kolem roku 1200 a na území Říše ve 12. a 13. století.⁵²⁴

⁵¹⁹ Zajištění prestižního místa rodinného pohřebiště vidí jako jednu ze základních motivací k založení kláštera i K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 67

⁵²⁰ D. WESTERHOF, *Death*, s. 64.

⁵²¹ K tématu podrobněji Tomáš KOTRLÝ, *Právoplatný výběr hrobu podle Graciánova dekretu*, *Revue církevního práva* 49/2, 2011, s. 37–48.

⁵²² TAMTÉŽ, s. 38.

⁵²³ C. L. HOLLINGHURST, *Medieval Religious Patronage*, s. 56, 118.

⁵²⁴ D. WESTERHOF, *Death*, s. 67.

Pozice klášterního patrona pak přinášela i další výhody, např. kontrolu nad dalšími darovanými majetky od jiných drobnějších donátorů. Nad to se kolem kláštera vytvářela určitá síť podporovatelů, kteří se mohli stát politickými i jinými spojenci zakladatelského rodu.⁵²⁵ U velkých pozemkových vlastníků pak platilo i pravidlo, že vazalové kláštera byli k dispozici i fundátorovi a tím zvyšovali jeho vojenskou sílu, což ovšem není praxe, která by byla obvyklá v českých zemích. Význam rodových mauzoleí v kláštorech ilustrativně dokládají dějiny rodů normanské šlechty po roce 1066. První generace Normanů, které se usadila v Anglii po jejím zaboru i nadále dávala dary klášterům, které založili a financovali jejich předci na kontinentě. Důvodem byla fungující tradice rodové memorie i rozsáhlé majetky, které na vybudování příslušných institucí věnovali. Změna přišla až s druhou generací anglických Normanů, kteří přenesli jádro svých majetků do země.⁵²⁶ Tento příklad dokládá jednu z možností, jak jsou donace církvi schopné zachytit jiné děje ve středověké společnosti.

Podoba žádaného místa posledního odpočinku se podobně jako cíle donací také proměňovala. Donátoři nejdříve chtěli jen prostý hrob, ale postupem doby se i toto přání měnilo.⁵²⁷ Žádali o uměleckou výzdobu, která by upozorňovala na jejich rodový původ a následně přímo na ně. Velkou roli hrál v souvislosti s tímto přáním rozvoj heraldiky a obecně rozrůstající se škála možností šlechtické reprezentace. Mezi dary byly často též umělecké předměty, např. kalich, oltářní plátna či jiná umělecká díla využitelná v liturgii, na kterých byl zobrazen přímo donátor nebo jeho symbol. Dostatečně reprezentativní místo posledního odpočinku ve vrcholném středověku přinášelo nejen prestiž jako takovou, ale z hlediska rodu mohlo být důležité i kvůli symbolickému a politickému kapitálu, který taková prestiž přinášela.⁵²⁸ Aktem založení či darování učinil člověk chvályhodný skutek, čímž stoupla jeho vážnost v očích veřejnosti. Zatímco duchovní pozadí mnohých donací jen obtížně rekonstruujeme, prestižní otázky navíc spojené s konkrétními artefakty jako je právě rodová hrobka jsme schopni postihnout daleko lépe.

Pro některé donátory byla vedle duchovně účinné důležitá právě i dostatečně honosná připomínka, která by demonstrovala jejich postavení za života.⁵²⁹ Honosně vyzdobené a nadané rodové kláštery mnohým šlechticům sloužily namísto reprezentativních sídel jako

⁵²⁵ Emma COWNIE, *Religious Patronage in Anglo-Norman England, 1066–1135*, Woodbridge 2011², s. 177 (dále citováno podle tohoto vydání).

⁵²⁶ C. L. HOLLINGHURST, *Medieval Religious Patronage*, s. 54.

⁵²⁷ D. WESTERHOF, *Death*, s. 70.

⁵²⁸ O. H. CREIGHTON, *Castles and Landscapes: Power, Community and Fortification in Medieval England*, London 2002, s. 128; D. WESTERHOF, *Death*, s. 65.

⁵²⁹ Donald MATTHEW, *The Norman Monasteries and their English Possessions*, Oxford 1962, s. 16–17.

ukázka bohatství a moci.⁵³⁰ Ve 14. století došlo v západní Evropě k proměně pohřebních preferencí. S tím, jak rostl počet drobných donátorů klášterů, ztrácely tyto exkluzivitu, jakou měly do té doby pro dosavadní donátory. V zásadě se tedy opakovala situace, která již proběhla v 11. a 12. století, kdy méně majetná šlechta vstoupila do oblasti, která byla před tím vyhrazena jen nejmajetnější. Ve 14. století se celý proces opakoval, jen s tím rozdílem, že nově se zapojily ještě méně urození a majetní donátoři. Dosavadní dárci však toužili po takové vzpomínce, která by zdůrazňovala jejich individualitu a výlučnost. Jejich dary proto často směřovaly k vzniku nových kaplí a kostelních oltářů. Lze pozorovat upřednostnění reprezentační stránky zbožných darů před touhou po spáse. Tyto osobnější založení také nabízely větší vliv donátora na dění uvnitř.⁵³¹ Je však třeba zmínit též určité majetkové vyčerpání donátorů, pro které byla fundace kaple či oltáře finančně mnohem méně nákladná.

Osobní rodovou hrobku bylo možné získat buď rozsáhlým darem klášteru nebo založením vlastního kláštera. Fundace rodového kláštera byla považována za vysoce prestižní, fundátor se tímto aktem řadil k výše postaveným složkám nobility. Kromě již popisovaných duchovních důvodů nalézáme celou řadu dalších motivací. Je však třeba předeslat, že přihlášení se k duchovní motivaci nemusí vylučovat jiné motivy (s vědomím toho, co již bylo řečeno o významu duchovní motivace ve středověku). Naopak pro středověké prameny je zcela typické, že duchovní motivace je vždy přítomná, ale v pozadí může být jiný motiv. Např. při popisu šlechtických donací z oblasti Flander a Nizozemí v 11. století si badatelé díky celospolečenskému kontextu povšimli, že dary církvi byly především prostředkem dosažení smíru mezi světskou nobilitou a církví, respektive dárci byli často vedeni též snahou o nalezení smíru v rámci lokálních politických sporů a dary konkrétním církevním ústavům sloužily coby prostředek budování politických vztahů a stvrzování úmluv.⁵³² Donace církvi jako prostředek navazování vztahů s patronem kláštera jsou známé i z dalších oblastí a i tento motiv je potřeba chápat jako poměrně obvyklý.⁵³³

Založení vlastního rodového kláštera přinášelo fundátorům i další výhody. Kromě již zmíněných náboženských, memoriálních a těch těžko měřitelných, které vyplývaly ze společenské prestiže, je třeba dále uvést benefity pro běžný život rodu. Jednalo se o mnoho oblastí života, kde se ukázala praktická výhoda rodových klášterů. Poskytovaly např. útočiště pro děti z rodu, které z jakéhokoliv důvodu hledaly svoji budoucnost v řadách církve nebo pouze potřebovaly vzdělání a výchovu. Pro tyto specifické účely byly vhodnější ženské

⁵³⁰ T. BOROVSKÝ, *Kláštery*, s. 18.

⁵³¹ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 116–117.

⁵³² S. VANDERPUTTEN – A.-J. A. BIJSTERVELD, *Penitential Discourse*, s. 483–484.

⁵³³ E. COWNIE, *Religious Patronage*, s. 177.

kláštery, protože synové obvykle nacházely uplatnění nebo vzdělání i mimo řeholní život. Ženské kláštery poskytovaly jak útočiště pro šlechtické dcery během jejich dospívání, tak i poté co dospěly.⁵³⁴ Tento fakt je mj. pokládán za jeden z důvodů, proč se v Anglii ve 14. století těšily ženské kláštery větší oblibě u nižší a střední šlechty.⁵³⁵ Rodové kláštery mohly sloužit také jako místa setkávání rozvětvených rodů, jejichž příslušníci mohli konat pravidelná setkávání v místech, kde byli pohřbeni společní předci a zároveň opatrována rodová memorie. Kláštery byly šlechtou také oceňovány pro svou úlohu v sociální a zdravotní oblasti. Často zřizovaly špitály a útulky, kde se staraly o chudé a nemocné poddané.⁵³⁶ Ostatně lékařské schopnosti mnichů byly samy o sobě častým důvodem donací, byť v českých zemích takový doklad pro období do roku 1350 nemáme. Středověká nobilita si zvláště cenila lékařských schopností benediktinů a právě díky nim lze osvětlit pozadí darů, které směřovaly mimo předpokládaný okruh.⁵³⁷

Spektrum důvodů, proč založit novou církevní instituci (nejčastěji klášter, ale později byla obvyklá i méně rozsáhlá založení) bylo samozřejmě širší. Po celý středověk platilo, že dárce neztrácel zcela právo k darovanému majetku. Právní postavení církevního majetku se během celého období vyvíjelo, od konceptu vlastnické církve k vrcholně středověké podobě patronátních a zakladatelských práv. V raném středověku měl dárce víceméně neomezené možnosti k nakládání s darovaným majetkem, který však zároveň byl pod ochranou církve (a často byl přímo darován Bohu, Kristu či některému svatému).⁵³⁸ Tímto způsobem mohla být část rodového majetku ochráněna před politickými změnami.⁵³⁹ I pokud byl dárce vedený záměrem vybudovat církevní instituci jen kvůli vlastní spáse či rodové paměti, mohl po značnou část středověku počítat s tím, že darovaným majetkem bude i nadále vládnout.⁵⁴⁰ Na druhou stranu však fundátor měl závazek poskytovat své instituci dostatečné hmotné zabezpečení, vojenskou ochranu a i další druhy pomoci.⁵⁴¹ Postupně se právo k nakládání s majetkem vytrácelo, donátoři se vzdávali práv, která jim k majetku zůstávala i po darování (soudní pokuty apod.), ale i ve vrcholném středověku jim zůstala práva k zásahům do chodu institucí, k nimž drželi práva. Zvláště se to týkalo personálních zásahů.⁵⁴² Nicméně

⁵³⁴ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 76.

⁵³⁵ TAMTÉŽ, s. 109–110.

⁵³⁶ Hugh LAWRENCE, *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, London 1984², s. 69–71.

⁵³⁷ E. COWNIE, *Religious Patronage*, s. 165.

⁵³⁸ V. VANĚČEK, *Základy*, I, s. 14, 28, 42.

⁵³⁹ N. OHLER, *Umírání*, s. 37–38.

⁵⁴⁰ Joachim WOLLASCH, *Parenté noble et monachisme réformateur. Observations sur les conversions à la vie monastique aux onzième et douzième siècles*, *Revue historique* 264, 1980, s. 3–24, zvláště s. 6–8.

⁵⁴¹ D. WESTERHOF, *Death*, s. 74.

⁵⁴² K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 4, 94–95, 101.

k rozmanitosti středověku patří i konstatování, že práva a postavení klášterního patrona se lišilo, jak v jednotlivých zemích, tak dokonce i mezi jednotlivými kláštery stejné řehole.⁵⁴³

Šlechtické dary ale neměly podobu jen fundací nových institucí. Založení představovalo nejkomplexnější formu donace, odrazilo se v mnoha oblastech. Vedle něho však byly i prosté donace, tedy dar poskytnutý za konkrétním účelem, nejčastěji za vlastní spasení. Jak již bylo popsáno výše, liturgických obřadů, které dárce za své dary získávali, bylo více. Ač se jednotlivé evropské regiony liší svojí konkrétní politickou, ekonomickou a společenskou situací, ve všech sledovaných zemích (Francie, německé území Říše, Anglie, Nizozemí, křesťanská část Pyrenejského poloostrova) byl vývoj schématu protislužeb církve podobný ve své relativní chronologii, i když se samozřejmě lišil v absolutní dataci, což však odpovídá nestejnému vývoji jednotlivých regionů. Jak se přesvědčíme v následující kapitole, vývoj v českých zemích pak do tohoto rámce zcela zapadá. Nejstarší období (týká se to darů nobility, neplatí pro dary panovníků a dalších vládců) bylo ve znamení darů, které nejsou obvykle doprovázeny žádným formulovaným přáním a pokud přesto, tak nejčastěji bylo uvedeno, že jde o dary ke cti Boží apod. Poměrně záhy se začalo objevovat určení darů za vlastní spasení, případně za spasení blízkých. Nejdříve začaly tyto prosby převládat na Pyrenejském poloostrově (již v 10. století zde tvořily většinu přání) a postupně tento trend převládl v dalších evropských zemích.⁵⁴⁴ Během 11. století v Burgundsku a v Anglii, na jeho závěru ve Flandrech a západních oblastech Říše apod.⁵⁴⁵ Během dalších století se i tato přání proměňovala, směřovala ke komplikovanějším formám, ve kterých dárce obvykle žádali vznik anniversárií za vlastní osobu a ještě později (obvykle po roce 1200) přesně specifikovali náležitosti vlastní liturgické memorie (počty a typy mší, počty svící a další podmínky).⁵⁴⁶

O motivaci výběru konkrétní instituce a o rozhodnutí poskytnout konkrétní dar rozhodovala kromě již popsaných celá řada dalších kritérií. Mezi velmi časté podněty pro darování patřil příbuzný mezi klášterním osazenstvem, ať již při příležitosti jeho vstupu do řehole nebo později během jeho života (v tom případě to mělo obvykle souvislost s dědictvím či s rodovou memorií).⁵⁴⁷ Donátor mohl být ve svém rozhodování též ovlivněn momentální

⁵⁴³ TAMTÉŽ, s. 21.

⁵⁴⁴ W. DAVIES, *Acts of Giving*, s. 117–118; B. H. ROSENWEIN, *To be the Neighbor*, s. 204–206; S. VANDERPUTTEN – A.-J. A. BIJSTERVELD, *Penitential Discourse*, s. 487.

⁵⁴⁵ Pro léta 1066–1135 zaznamenala Emma Cownie ve svém výzkumu šlechtických darů církvi v Anglii celkem 185 zbožných darů, z nichž $\frac{3}{4}$ byly doprovázeny žádostmi o modlitby za spásu duše dárce a jeho blízkých. E. COWNIE, *Religious Patronage*, s. 154, 165.

⁵⁴⁶ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 806, 810.

⁵⁴⁷ E. COWNIE, *Religious Patronage*, s. 162–163; D. BLANKS – M. FRASSETTO – A. LIVINGSTONE, *Medieval Monks*, s. 96–97.

módou v oblíbenosti církevních řádů.⁵⁴⁸ Nebo také tím, jaké účely sledoval, pod čímž se skrývalo přesvědčení šlechticů, že určité řády jsou zvláště vhodné k daným činnostem. Pokud donátor sledoval např. sociální funkci fundace, volil jiný řád, než když mu šlo o reprezentativní zajištění rodové memorie. Toto vnímání se však proměňovalo podle regionu a časového období. V Anglii ve 13. století byli např. cisterciáci považováni za spíše chudší řád, který se uchyluje do izolovaných, špatně dostupných oblastí a není tudíž vhodný pro memorii a reprezentaci velkých rodů.⁵⁴⁹ Ve střední Evropě byl vnímán naopak zcela opačně. Většinou však platilo dodržování rodových tradicí ohledně volby obdarované instituce a to i v případě, že neexistoval závazek vyplývající z pozice patrona kláštera.⁵⁵⁰ Ani tímto jsme však nevyčerpaly škálu možných motivací.

Je třeba zmínit i další skupinu, kterou bychom mohli nazvat jako „sekulární“ motivy donací.⁵⁵¹ Patří k nim obecné společenské důvody, jako např. vlivný prelát stojící v čele kláštera nebo jiné instituce, snaha o uctění souseda, význam nějaké církevní instituce, typicky metropolitního chrámu apod. Podnětem k donaci mohla být i snaha odčinit zločin, respektive naplnit podmínky trestu nebo osobního slibu, ve všech případech byla motivací daru snaha o vykonání pokání.⁵⁵² Ať již dobrovolná nebo vynucená. Díky tomu můžeme za formu zbožného daru považovat např. i slib vykonat pout', byť z ní neprofitoval konkrétní subjekt.⁵⁵³ Dále je nutné zmínit dary poskytované při různých životních situacích, svatba, narození dítěte, vyvážnutí z nemoci nebo před dalekou cestou či po návratu z ní, stejně jako z boje. Mezi důvody donací musíme však počítat i další, občas ryze praktické důvody. Jde např. o takové donace, které ve skutečnosti sloužily jako splátky dluhů, zprostředkovávaly výměny pozemků apod. Zapomenout nelze ani na takové činnosti, jako byla výstavba kostelů a klášterních areálů.⁵⁵⁴ Mnohé dary, které se budí dojem prosté žádosti o spasení nebo i tvoří ekonomickou základnu pro anniversarijní služby, jsou ve skutečnosti hlavně ekonomickou podporou obdarované instituce. Většina popsanych motivací existovala během celého středověku, měnily se spíše postupy, jak dosáhnout žádaného cíle. Např. pro období raného a vrcholného středověku je typické obdarování jedné instituce a pěstování dlouhodobého vztahu k ní. Naopak ve vrcholném středověku docházelo k darování většího počtu menších darů, které byly určeny širšímu spektru institucí. Souviselo to s proměnou dobového chápání zbožnosti,

⁵⁴⁸ D. MATTHEW, *The Norman Monasteries*, s. 56.

⁵⁴⁹ C. L. HOLLINGHURST, *Medieval Religious Patronage*, s. 13–14.

⁵⁵⁰ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 122–133.

⁵⁵¹ W. DAVIES, *Acts of Giving*, s. 126–130.

⁵⁵² H. LAWRENCE, *Medieval Monasticism*, s. 69.

⁵⁵³ L. A. CRAIG, *Wandering Women*, s. 106–107.

⁵⁵⁴ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 85–86.

kdy právě kvantita množství různých přímělců získala navrch, nad dříve preferovanou výlučností.⁵⁵⁵

Kromě obdarovaných a přání donátorů se ve středověké Evropě proměňovaly i dary, jejichž hodnota se během celého středověku postupně snižovala. Od darování velkých pozemkových majetků přes platy z pozemků až po dary knih a dalších předmětů, které byly jistě také cenné, ale již zcela odlišného charakteru.⁵⁵⁶ To platí též i pro dary hotových peněz, které se mezi dary začínají objevovat od 13. století.⁵⁵⁷ Mezi dary se již od raného středověku objevovaly také bohoslužebné předměty, které upomínaly na donátora. Tedy např. kalichy nebo oltářní plátنا s výrazným zobrazením např. heraldického znaku dárce. Tyto dary tak sloužily nejen jako ukázka zbožnosti daného donátora, ale také pro reprezentaci postavení dárce a s ní neodmyslitelně spjatou memorii.⁵⁵⁸

Celou proměnu vhodně ilustruje i přechod od fundování nových klášterů k zakládání kaplí či oltářů.⁵⁵⁹ Situaci lze interpretovat různými způsoby. Jeden z možných přístupů reprezentují názory založené na představě, že v pozdním středověku se podpora od klášterů okázale opatřujících memorii zakladatelů a dalších donátorů přesunula k osobnějším nadáním ve formě budování soukromých kaplí, oltářů, osobních nadací, darování bohoslužebných knih a jiné hmotné podpory.⁵⁶⁰ Jako vhodnější se však jeví příklon k druhému vysvětlení poukazujícímu právě na hospodářské vyčerpání donátorů, které nemusí vždy znamenat jen jejich faktické zchudnutí. Spíše ho lze nastínit jako vyčerpání tradičních předmětů darů v kombinaci s dalšími proměnami společnosti napříč Evropou, byť jednotlivé regiony vykazují četné odlišnosti. Dárci sice stále disponovali hodnotným majetkem a mohli darovat velmi cenné dary, mezi které knihy stále patřily, ale již se nemohli zbavovat pozemkového majetku nebo dlouhodobých výnosů z něj, aniž by ohrozili svoji celkovou hospodářskou situaci. V průběhu středověku také dochází k relativnímu snižování výnosů, které plynou z platů z majetků. Někteří z autorů zkoumající středověká zbožná nadání dospěli k poznatku, že během středověku stoupá „cena zbožnosti“, protože zakládání nových institucí se stávalo čím dál tím nákladnější a to za situace, kdy klesala cena půdy, respektive reálná hodnota jejich výnosů. V některých zemích se k tomu navíc přidaly i další vnější vlivy, jako např. v Anglii, kde král Eduard I. v roce 1279 omezil možnost šlechty poskytovat církvi velké

⁵⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 82.

⁵⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 80–81.

⁵⁵⁷ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 803–804.

⁵⁵⁸ D. WESTERHOF, *Death*, s. 64.

⁵⁵⁹ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 188; W. DAVIES, *Acts of Giving*, s. 30. Vždy je však třeba hodnotit individuální motivy a situace konkrétního dárce v daném regionu a čase.

⁵⁶⁰ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 4–7.

pozemkové dary.⁵⁶¹

Na okraj sledování proměn šlechtických donací církvi ve středověké Evropě je třeba se krátce zmínit o dalších podrobnostech přání donátorů. Od doby, kdy převládly dary poskytnuté s prosbou za spasení duše, tedy dary *pro anima*, bylo obvyklé, že dárce prosil za spasení nejen sebe, ale i svých předků a svých žijících blízkých, které někdy jmenoval. Obvykle zmínil svoji ženu, rodiče, případně děti. Časté též byly společné dary manželů. Každá generace měla svůj okruh blízkých, za které jmenovitě prosila.⁵⁶² V přáních donátorů se odrážely i rodinné vazby a vztahy, setkáváme se např. s dary za duši zemřelé ženy, jsou v nich i prosby za jejich společné děti, rodiče donátora, jeho další blízké, ale již nikoli za novou manželku. Jistou změnu lze v západní Evropě sledovat během 14. století, kdy donační listiny dokládají posun k vyšší míře individuality, donátoři obvykle žádali za zřízení anniversárií jen za ně samotné (v případě anniversárií je individualita přání podpořena i samotným charakterem obřadu) a i pokud jde o obecná přání modliteb za spasení, tak v první řadě si přáli prosby za své spasení.⁵⁶³

Pro poznání středověkého života je podstatná i úvaha o podobě prezentace donací církvi. O té se písemné prameny nezmiňují, ale lze o ní usuzovat z nepřímých vyjádření, v první řadě díky datacím listin a též údajům o místě jejich sepsání. Ve starším období bylo obvyklé, že písemný záznam o donaci vytvořil sám příjemce ze své vlastní aktivity nebo je alespoň vyhotovilo klášterní skriptorium na žádost donátora. Později již donátoři tyto služby nepotřebovali a vyhotovení listiny probíhalo v jejich režii. Proces vlastní prezentace daru se ale ani poté zřejmě nezměnil. Ze sporých zpráv pramenů lze rekonstruovat obraz donátora kladoucího listinu se zápisem o daru na oltář chrámu, jak dar popisují vyprávěcí prameny. Jejich výpověď můžeme samozřejmě označit jen za symbolické vyjádření, ale spíše bych ho pokládal za věrný obraz děje. Donační listina mohla být též předána knězi kostela nebo opatovi před oltářem či během mše. Můžeme tedy předpokládat, že k předání donačních listin docházelo obvykle na veřejnosti, za přítomnosti reprezentativního shromáždění.⁵⁶⁴ Z již zmíněné datace donací můžeme též dovodit, že dary obvykle nebyly poskytovány v náhodném termínu, ale donátoři se při výběru data řídili církevním kalendářem, tedy dobou významných svátků. Fakticky tuto skutečnost můžeme sledovat v jednotlivých listinách, že nešlo o náhodu, máme doloženo např. z jižní Francie.⁵⁶⁵ Kromě významných svátků o datu

⁵⁶¹ TAMTÉŽ, s. 16. Celá situace byla mj. vyprovokována tím, že se šlechtici darováním svých statků církvi snažili vyhnout plnění povinností, které s těmito statky byly svázány.

⁵⁶² E. COWNIE, *Religious Patronage*, s. 154–156.

⁵⁶³ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 794.

⁵⁶⁴ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 162.

⁵⁶⁵ S. D. WHITE, *Custom*, s. 31–33.

donace rozhodovaly i osobní záležitosti v lidském životě, které nesnesly odkladu.

Lze tedy shrnout, že v průběhu celého středověku docházelo k proměnám v oblasti šlechtických darů církvi. Formy darování stejně jako žádané protislužby se vyvíjely od jednodušších k složitějším, postupně se přidávaly motivace v závislosti na tom, jak dárce přijímali nové podněty, ať už s proměnou církevní praxe nebo např. s přijímáním podnětů rytířské kultury. Významný zlom přišel v období 13. a 14. století, kdy se projevy zbožnosti v souvislosti s dary církvi nejvíce proměnily. Počty darů od raného středověku stoupaly, i s tím, jak se služby pro donátory stávaly dostupnější širšímu okruhu urozených a jak tito chápali výhody plynoucí ze statusu donátora. Jedním z vrcholů, pokud jde o počty darů, bylo v západní Evropě 13. století, po roce 1300 pak nastal postupný pokles, který byl obrácen v nový vzestup po roce 1350.⁵⁶⁶ Souvislost můžeme hledat v přestálé morové krizi i dalších proměnách zbožnosti.⁵⁶⁷ V následující kapitole budeme moci tento obecný evropský (omezeno na oblast působnosti latinské církve) vývoj porovnat s českým a moravským prostředím.

⁵⁶⁶ K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 4; W. GRÖNBECH, *Kultur*, s. 34.

⁵⁶⁷ P. DINZELBACHER, *Poslední věci*, s. 64; L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, IVb, s. 83.

5 Dary šlechty církvi v Čechách a na Moravě v letech 1200-1350

„Všechny záležitosti, které se dějí v čase, musí být bedlivě odevzdány paměti lidí v písemné podobě a uvedeny v privilegiích, aby spolu s časem neupadly v zapomenutí. Známo budiž tedy všem Kristovým věrným jak budoucím, tak přítomným, že já, Vitek z Klokot, v naději na Boží odměnu, s oddaným souhlasem své manželky a synů, jsem dal klášteru sv. Panny Marie ve Světlé polovinu vsi, která se nazývá Presnik, s veškerým příslušenstvím a všechno právo, co mi v té vsi náleží, rovným dílem rozdělené jsem předal na věky do vlastnictví bratřím sloužícím Bohu ve výše řečeném kostele.“⁵⁶⁸

„Protože, jak dokazuje učení Písma svatého a jak nás zcela jasně poučuje každodenní příklad lidské pomíjivosti, všichni umíráme a jako voda se rozplýváme do země, odkud není návratu, je nezbytné, abychom se ze všech sil snažili, jak nás k tomu pobízejí Kristova evangelia, ukládat si poklady v nebi, kde je neničí mol ani rez a kde je zloději nevykopávají a nekradou.“⁵⁶⁹

„...Já Půta řečený z Újezda se svou ženou Markétou dávám konventu sv. Kříže a abatyši Eufemii v Doubravniku podací ke kostelu v Újezdu.....za odpuštění našich hříchů a spasení našich duší. Přejeme si, aby naše jména byla přidána do kalendaria a při anniversáriu nás vzpomeňte mši a vigilií“⁵⁷⁰

*Není však dáno zdarma, co komu se pro Krista dává,
neboť vlastními ústy Pán pověděl toto: „Kdo trochu
vody ve jménu Krista dá napít tomu, kdo žízní,
dojde odměny své a nepřijde nazmar mzda jeho.“
Proto, ač les tak velký má cenu pohárů mnoha,
nebude bez odplaty, když dárce spasení dojde.
Jakož jistotu mám, že bez trestu nemůže projít
žádný hřích, tak nepřijde nazmar též almužna žádná.
Pán však, který vše vidí, sám rozhodne obé a dává
dobré, kdo zásluhy má, a zlé zas tomu, kdo hřeší.*

⁵⁶⁸ CDB V/1, s. 637, č. 429. Překlad dle Renata NOVÁKOVÁ, *Opatovický mlýn – Byla na počátku grangie cisterciáku?*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska, 2005, 17, s. 7–33.

⁵⁶⁹ CDB V/1, s. 431, č. 290. Překlad citován podle *Prušánský zpravodaj*, 2011, 4, s. 11.

⁵⁷⁰ CDM VII, s. 10, č. 13.

*Přibyslav ve Žďáře zde je prvním zakladatelem,
který za dobré skutky, jak věřím, žije už s Kristem;*⁵⁷¹

Krátké úryvky z pramenů 13. století nás přivádí k jádru této práce. V této kapitole se seznámíme se zbožnými dary české šlechty v letech 1200–1350. Budeme se zabývat motivací darů, jejich funkcemi v české a moravské šlechtické společnosti, přičemž bude možné srovnat výskyt a strukturu jevů v jednotlivých kategoriích se závěry hodnocení šlechtických darů v západní a střední Evropě, jak jsme se s nimi seznámili v předchozích kapitolách. Zejména nás však bude zajímat, zda a případně v jaké míře se různé modelové situace objevují i v českých zemích a zda můžeme identifikovat stejné funkce darů jako v jiných prostředích. Nejdůležitějším úkolem této kapitoly je poskytnout přehled o všech náležitostech spojených se zbožnými nadáními a stanovit kategorie, které jsou nutné pro popis těchto darů.

V českém a moravském prostředí mají donace církvi dlouhou tradici. Dary na podporu církevních institucí jsou doloženy již v samém počátku české státnosti. Ovšem informací, které můžeme z nejstarších donačních aktů získat, je velmi málo. Povětšinou se omezují na hmotné zajištění obdarovaného společně s obecným odkazem na zbožnost a vhodnost počínání. V 9. – 11. století pochází naprostá většina darů církvi od knížat. Z těchto knížecích donací 11. století můžeme zmínit alespoň dva klasické příklady, které se objevují takřka v každém shrnutí českých dějin tohoto období. Jde o založení kapituly v Litoměřicích z roku 1057 a fundaci kláštera v Hradisku u Olomouce z roku 1078.⁵⁷² Hodnota záznamů o zmíněných nejstarších darech spočívá především v postižení hospodářských otázek. Z dikce listin je samozřejmě velmi těžké něco zjistit o charakteru zbožnosti nebo reprezentace jedince, byť na knížecí úrovni.

Od 11. století však máme i první doklady o šlechtických donacích. Jak už bylo řečeno na předchozích stranách, nejstarší šlechtická darování církvi se obvykle týkala vlastních založení, nejčastěji vlastnických kostelů. O duchovních motivacích těchto nejstarších darů nemůžeme tvrdit s určitostí takřka nic. Z dikce záznamů lze soudit, že důvody byly dány prestiží a snahou o ochranu majetku, čímž se dostáváme k nejstarší známé šlechtické donaci hradského správce Mstiše.⁵⁷³ Není třeba na tomto místě podrobně rozebírat jeho donaci.⁵⁷⁴ Je

⁵⁷¹ *Cronica domus Sarensis: maior et minor*, ed. Rudolf Mertlík, Třebíč 2003, s. 33.

⁵⁷² CDB I, s. 33, č. 55; s. 82, č. 79.

⁵⁷³ *Cosmae Pragensia Chronica Bohemorum*, s. 111.

⁵⁷⁴ Výrok, který vložil kronikář Kosmas Mstišovi do úst, získal v české historiografii značnou proslulost a dostal se i do názvu knih – *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít*, edd. Eva Doleželová – Petr Meduna, Praha 2011.

charakteristické, že jeho nadání bylo motivováno primárně snahou ochránit majetek.⁵⁷⁵ Z příběhu o Mstišově donaci nepřímo plyne také další podstatný poznatek, že darování církvi světskými osobami bylo v té době již běžné. Je zřejmé, že Mstiš dobře věděl o právních vazbách, které se pojily k majetku darovanému církvi. Obvyklost darů nobility v této době lze poznat z toho, že sama donace nevzbudila údiv, učinila tak spíše svým kontextem.

Dosavadní výzkum se zaměřoval především na informace o majetku raně středověké šlechty, pro jehož výzkum představují donační listiny jeden z podstatných pramenů.⁵⁷⁶ Ač tedy zřejmě Mstišova donace nebyla ojedinělá, pro 11. století postrádáme další podobně podrobné zmínky. Dary nobility církvi, které byly písemně zachyceny, se začínají objevovat od první poloviny 12. století.⁵⁷⁷ Pro analýzu donační aktivity nobility lze využít členění Marcina R. Pauka. Ten označuje epochu kolem roku 1100 jako první etapu ve fundační aktivitě české a moravské šlechty, přičemž toto období trvalo přibližně do roku 1140. Charakterizovalo ho podle něj zejména zakládání venkovských vlastnických kostelů (často se jednalo o emporové kostely), což i odráželo ekonomické a společenské postavení a cíle šlechty.⁵⁷⁸ Dále platí, že písemných záznamů o donacích je z tohoto období velmi málo. Jedná se buď o fundace nových institucí nebo o dary stávajícím.⁵⁷⁹ V případě darů již existujícím šlo jen o dva dary, které jsou nesporné – donace velmože Nemoje,⁵⁸⁰ která se oprávněně hlásí k počátku 12. století, ale zlistiněna byla až v 70. letech téhož století, a dar vdovy Přibyslavy sázavskému klášteru. O této donaci neexistuje listinný záznam, ale jen zmínka v kronice mnicha sázavského.⁵⁸¹ Kronikářský záznam je však z našeho pohledu velmi přínosný, protože zdůraznil pověst a zbožný charakter života donátorky (a jak už bylo řečeno, je v zásadě jedno, zda šlo o realitu nebo jen literární topos, důležité je pro nás totiž i obecné vnímání). Neméně podstatná je i zpráva o průběhu donace. Nemocná a zřejmě stará žena svolala své příbuzné a veřejné činitele a před nimi učinila prohlášení o daru, což opět potvrzuje předpoklady, že dary ve prospěch církve se v tomto období děly převážně v ústní rovině a písemné potvrzení bylo výjimkou. Ve 12. a 13. století vzniklo větší množství falz (lze se na ně dívat i jako na

⁵⁷⁵ Ochrana majetku před vnějšími vlivy byla i v pozdějších dobách jedním z vlivných motivů zbožných nadání – J. ŽEMLIČKA, *Království*, s. 34.

⁵⁷⁶ J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 197–200, 240–244; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 48–165; M. R. PAUK, *Działalność*, s. 37–58.

⁵⁷⁷ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 48–60.

⁵⁷⁸ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 37–41, 184–187, zvláště s. 184–185. Emporových kostelů je v Čechách a na Moravě doloženo přibližně 130. Blíže Václav MENCL, *Panské tribuny v naší románské architektuře*, Umění 13, 1965, s. 29–57; nověji Robert GÁJA, *Románské emporové kostely v Čechách a jejich zakladatelé*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2008, kde je zmíněna i další bohatá literatura.

⁵⁷⁹ V této době ještě nelze hovořit o soukromě založených klášterech, mezi fundace je možno řadit např. založení únětické kapituly.

⁵⁸⁰ CDB I, s. 105, č. 100

⁵⁸¹ TAMTÉŽ; FRB II, s. 258.

memoriální zápisy, viz kapitola 5.1) dokládajících větší počet darů z období před rokem 1140, které vesměs lze pokládat za svědčící o skutečnosti.

Druhou etapu M. R. Pauk vymezil od 40. let 12. století, kdy šlechtici zakládají první kláštery, do období kolem roku 1200.⁵⁸² Etapu lze popsat jako období raného zakládání šlechtických klášterů, o kterých nemáme dostatek listinných záznamů. Vesměs se však jednalo o venkovské kláštery spjaté se zakladatelským rodem, respektive spíše se zakladatelem jako takovým. Mezi fundacemi 12. a 13. století existuje podstatný rozdíl daný právě motivy založení. Zatímco nejstarší fundace byly vázané spíše na osobu zakladatele, pozdější již akcentovaly propojení s celým rodem. Úroveň jejich obvěnění i fungování odpovídala celkovému vývoji společnosti i budování majetkových celků šlechty. Honosně vyzdobené rodové kláštery s reprezentativní architekturou mnohým šlechticům sloužily namísto reprezentativních sídel jako doklad postavení.⁵⁸³ Některým šlechticům mohla tato založení dokonce nahrazovat neexistující vlastní honosná sídla v době, kdy ještě nebylo obvyklé budovat šlechtické kamenné hrady.⁵⁸⁴ Vzhledem ke stavu pramenů lze v tomto období jen obtížně určit převažující motivy. Můžeme samozřejmě zdůrazňovat duchovní motivaci, v čemž se nebudeme mýlit, ale kromě samotného aktu založení kláštera ji nemáme příliš čím potvrdit. Snad jen u tak mimořádných činů, jako byl vstup do kláštera v případě bl. Hroznaty, ale i u něho se jednalo o mimořádnou souhru okolností danou absencí potomků a díky tomu snad větším důrazem na zajištění spásy. Patrně též šlo i o politicky podmíněný krok. Tento pohled potvrzuje i postavení, jaké donátor zaujal, tedy že fakticky darovaný majetek i nadále plně kontroloval. V jeho případě nelze opominout ani možnou inspiraci z blízkého říšského území, kde bylo připomínání zemřelých a udržování liturgické memorie o něco rozvinutější. Lze konstatovat, že počet nových založení, která během druhé etapy vymezené M. R. Paukem česká nobilita učinila, je skutečně imponující. Od 40. let do konce 12. století vzniklo díky šlechtickým nadáním zřejmě 14 klášterů a dalších řeholních domů (u některých si nejsme zcela jisti, kdy k založení došlo).⁵⁸⁵ Zvýšenou donační a fundační aktivitu nobility je možné dávat do souvislosti s hledáním nového uspořádání české společnosti. Urození budováním reprezentativních klášterů spojených s liturgickou memorií mohli též

⁵⁸² M. R. PAUK, *Działalność*, s. 187–190.

⁵⁸³ T. BOROVSÝ, *Kláštery*, s. 18.

⁵⁸⁴ Tomáš DURDÍK, *Encyklopedie českých hradů*, Praha 1996, s. 15–19; Petr KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata*, Praha 2000, s. 148.

⁵⁸⁵ Není cílem na tomto místě vést diskusi o navržených etapách. V zásadě lze s nimi souhlasit, ale optikou dynamiky donačních aktivit šlechty by se zdálo vhodné posunout dělicí linii již k roku 1180, kdy lze zaznamenat zvýšený počet donací i fundací. Je však nesporným faktem, že 80. léta 12. století se v tomto ohledu vymykají jak vůči předcházejícím desetiletím, tak desetiletím, která budou následovat. Situaci lze možná dát do souvislosti s četnými vnitřními boji v Čechách a na Moravě. Dílčí korekce Paukových závěrů J. ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě*, s. 218, pozn. 46; L. JAN, *Diskusní blok*, s. 443–445; T. BOROVSÝ, *Kláštery*, s. 20.

usilovat o nové vymezení svého místa v měnící se společnosti, zakládáním napodobovali dosud výhradní pozici panovníka.⁵⁸⁶ Vedle fundací se v tomto období objevuje i větší počet donací, tedy darů již existujícím institucím.

Pro úplnost dodejme, že třetí etapu M. R. Pauk vymezil počátkem 13. století až 70. léty téhož století s tím, že dozvuky sahají až do 20. let 14. století.⁵⁸⁷ V tomto období podle něj fundační aktivita české nobility dosáhla vrcholu, odrazily se v ní nové trendy zbožnosti, ale zároveň z hlediska šlechtické společnosti znamenala jisté nasycení jejích potřeb v oblasti zbožnosti, reprezentace i liturgické memorie. Významné rody již měly své rodové kláštery a zakládání nových již nebylo účelné. I v důsledku politického a ekonomického vývoje došlo na konci etapy k obratu ve vývoji, vztahy mezi nobilitou a církví se zhoršily, což souviselo zřejmě hlavně se stavem šlechtického majetku. Navíc je třeba dodat, že v tomto období se také výrazně navýšil počet darů církvi nebo alespoň vzrostl počet dochovaných záznamů o nich.

Z hlediska fundační aktivity šlechty jsou tyto etapy víceméně vhodně nastavené, další donace však neberou příliš na vědomí. I přes dílčí rozpory však lze navržené rozdělení použít pro vymezení této práce, která zahrnuje i popsanou třetí etapu a za výchozí bod má rok 1200, od kterého již lze sledovat pravidelnou, byť velmi malou, donační aktivitu. Pro období před rokem 1200 je možné využít seznamu donací vypracovaných M. R. Paukem.⁵⁸⁸ Poté, co jsme se seznámili s donační a fundační aktivitou české nobility před rokem 1200, lze přistoupit k seznámení s jednotlivými aspekty zbožných darů.⁵⁸⁹

5.1 Výpovědní hodnota pramenů

Úvodní úryvky odkazují na nejdůležitější typy motivací, které jsou se zbožnými dary ve středověku spjaty – jde o otázku spásy a liturgické memorie. Každý středověký dar měl reciproční charakter, byl tedy spojen s protislužbou, která byla při poskytnutí daru formulována.⁵⁹⁰ V některých případech obecně, v jiných velmi konkrétně. Než se však budeme věnovat samotným darům, je nutné zodpovědět otázku, jaká je výpovědní schopnost pramenů, tedy především zda je zachován statisticky relevantní vzorek, aby byl schopen podat

⁵⁸⁶ P. KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata*, s. 9. Motiv *imitatio* je při hodnocení motivů středověkých šlechtických donátorů významný i v dalších obdobích.

⁵⁸⁷ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 190–192.

⁵⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 243–258.

⁵⁸⁹ Některé dílčí závěry ohledně osob zakladatelů klášterů před rokem 1200, které přebírá R. M. Pauk, lze úspěšně zpochybnit, ale na celkové závěry to vliv nemá.

⁵⁹⁰ R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace*, s. 68–69.

dostatečnou výpověď a pak to, zda jsou zachované dokumenty obsahově věrohodné.⁵⁹¹ Při studiu každé historické společnosti jsme odkázáni na zprávy, které nám po sobě zanechala. Každý seriózní pokus o výzkum daného problému proto musí začít zamyšlením nad tím, co prameny vlastně vypovídají.⁵⁹²

Již jsme uvedli, že pro dobu před rokem 1350 je obtížné a spíše skoro nemožné mluvit o individuálních prvcích zbožnosti jednotlivých donátorů. U některých konkrétních dárců můžeme pouze konstatovat, že ve svých přáních kladli důraz na konkrétní formy zajištění liturgické memorie, kterým se lišili od průměru. Nelze však automaticky předpokládat vyšší míru religiozity nebo v podmínkách daru spatřovat důslednější ocenění a uvědomění významu jednotlivých liturgických úkonů. V některých případech se k tomuto názoru sice lze přiklonit, ale v jiných, byť mají zdánlivě shodné vnější znaky, nikoli.⁵⁹³

Budeme-li se ptát, zda jsme schopni popsat donační aktivitu české šlechty ve vymezeném období, musíme odpovědět na tři dílčí otázky, respektive zamyslet se nad třemi oblastmi. První se týká otázky listinných falz. Pro větší polovinu sledovaného období je možné vycházet z moderních kritických edic, které tento problém částečně řeší. V případech částí pokrytých jen staršími edicemi je nutné brát v potaz soupisy již dříve nalezených falz a dalších diplomatických studií zabývajících se daným obdobím.⁵⁹⁴ Dále byla pravost listin ověřována zkoumáním vnitřních znaků a obsahové věrohodnosti. Rozhodujícím však není jen pouhé rozpoznání falza, ale i bližší identifikace okolností jeho vzniku, rozhodnutí o věrohodnosti informace ve falzu zachycené a také sledování funkce, kterou dané falzum plnilo.⁵⁹⁵ Do přehledu darů, které budou zkoumány, byla zařazena i falza, jejichž dispoziční část je možné považovat za odraz skutečnosti nebo alespoň za odraz tradice, která za skutečnou byla pokládána. Pro reálnost těchto darů svědčí mnohdy i později doložené vlastnictví daných majetků dotčenými institucemi. Počet takto zahrnutých falz je významný zvláště v období let 1200–1250, později jde již spíše o ojedinělé výjimky.

⁵⁹¹ K výpovědní schopnosti pramenů z hlediska klášterů K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 88–89.

⁵⁹² M. INNES, *The Middle Rhine Valley*, s. 13.

⁵⁹³ Ilustrativním příkladem může být donace Benedy z Dubicka z roku 1259. CDB V/1, s. 289, č. 181.

⁵⁹⁴ Jde především o J. ŠEBÁNEK, *Moderní padělky*, s. 27–28, 455–499; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Kritický komentář*; z dalších zásadních prací vztahujících se k pramenům této disertace jde o Rostislav NOVÝ, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, *Studia mediaevalia Pragensia* 2, 1991, s. 125–146; Václav HRUBÝ, *Tři studie k české diplomatice*, Brno 1936; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina z doby Přemyslovské I*, *Sborník archivních prací* 6, 1956, s. 136–211, zejména s. 167–211; dále k falzům inspirativně Zdeněk FIALA, *K počátkům listin a panovnické kanceláře v Čechách*, *Sborník historický* 1, 1953, s. 27–45, zejména s. 36; Zdeněk FIALA – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jindřich ŠEBÁNEK, *Česká diplomatika do r. 1848*, Praha 1984².

⁵⁹⁵ Nově např. Josef ŠRÁMEK, *Aby události neunikly paměti. Středověká listinná falza a kláštery*, in: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 2009, 2, s. 13–36; k otázce nakládání s falzy obecněji Elizabeth A. R. BROWN, *Falsitas pia sive reprehensibilis. Medieval Forgers and their Intentions*, in: *Fälschungen im Mittelalter I*, ed. Horst Fuhrmann, Hannover 1988, s. 101–119, zejména s. 101–102.

Daný stav plně koresponduje s vývojem písemné kultury v českých zemích. Listina se jako hlavní a dominantní nástroj pro dosvědčení právních aktů prosadila až poměrně pozdě.⁵⁹⁶ Ve středověké kultuře a zvláště v případech šlechty byly právní akty dlouhodobě stvrzovány především veřejností. Právní rozhodnutí byla zajištěná tím, že byla pronášena na veřejném fóru za přítomnosti svědků, proklamace majetkových nebo i jiných změn byly často provázeny určitým rituálem.⁵⁹⁷ Vedle těchto veřejných proklamací, které se pokud možno děla na širokém fóru a v případech, kdy to nebylo možné, tak alespoň před vyšším počtem důvěryhodných a urozených svědků, existovaly o majetkových přesunech písemné záznamy. Ty však měly spíše symbolickou funkci a minimálně šlechtou nebyly považovány za nezvratný doklad.⁵⁹⁸ Fakticky veškeré majetkové přesuny šlechty, které máme písemně doložené, lze popsat jako změny ve prospěch církve. Ne vždy jde o donace, v některých případech se jedná o prodeje či směny majetku, ale platí, že písemně zachycené jsou právě jen případy převodu majetku mezi šlechtou a církví. Naopak v církevním prostředí se listinné potvrzení ujalo velmi rychle a jednotlivé instituce často samy pořizovaly zápisy, které měly svědčit o majetkových pořízeních.

Z prostředí panovníka a církve se přednost písemného záznamu před veřejnou deklarací majetkových změn postupně šířila i mezi šlechtu.⁵⁹⁹ Postupem doby se zlistinění právních pořízeních stalo dominantní formou majetkových převodů i jiných právních aktů. Od poloviny 12. století se objevují písemné zprávy o darech či jiných majetkových transakcích mezi šlechtou a církví. Jedná se z velké většiny o listiny příjemecké vytvořené v klášterních skriptoriích, případně v panovnické kanceláři. V této době se objevují první falza zachycující starší nadání. Příkladem může být tzv. Nemojova donace, kdy v prostředí vyšehradské

⁵⁹⁶ J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina*, s. 167–170. Z nadhledu hodnotí přechod od zvykového práva k písemné kultuře ve středoevropském prostoru Anna ADAMSKA, *From Memory to Written Record in the Periphery of Medieval Latinitas. The Case of Poland in the Eleventh and Twelfth Centuries*, in: *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, ed. Karl Heidecker, Turnhout 2000, s. 95–96.

⁵⁹⁷ J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina*, s. 167; Pavlína RYCHTEROVÁ, *Rituály, rity a ceremonie. Teorie rituálu a jejich reflexe v mediévistickém bádání*, in: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku*, edd. Martin Wihoda – David Malafák, Brno 2006, s. 11–23. K problému dále šířeji: Ivan HLAVÁČEK, *Dreisprachigkeit im Bereich der Böhmisches Krone: Zum Phänomen der Sprachenbenutzung im böhmischen diplomatischen Material bis zur hussitischen Revolution*, in: *The development of literate Mentalities in East Central Europe*, edd. Anna Adamska – Marco Mostert, Turnhout 2004, s. 289–310; Věra UHLÍŘOVÁ, *Zur Problematik der tschechisch verfaßten Urkunden*, *Archiv für Diplomatik* 11/12, 1965/66, s. 468–544 (v české verzi pod názvem *K problematice česky psaných listin předhusitské doby*, *Sborník archivních prací* 14/1, 1964, s. 174–237); Věra BERÁNKOVÁ, *Česky psané listiny z církevního prostředí před r. 1526. (Přehled dokumentů.)*, in: *Traditio et cultus: miscellanea historica Bohemica*. Miloslav Vlk, archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata, ed. Zdeňka Hledíková, Praha 1993, s. 91–108; Veronika SCHEIRICHOVÁ, *Styl nejstarších českých listin*, *Časopis Matice moravské* 119/2, 2000, s. 355–366.

⁵⁹⁸ Michael T. CLANCHY, *From Memory to Written Record. England 1066–1307*, London – Cambridge 1979, s. 231.

⁵⁹⁹ J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina*, s. 167–168.

kapituly vzniklo v 70. letech 12. století falzum dosvědčující donaci z počátku století.⁶⁰⁰ Církevní instituce, které se dříve musely spokojit s darováním majetků potvrzených podle zvyků nobility, se nyní pokoušely o zajištění svého práva i písemnou cestou. Byly proto vytvářeny listiny, které zachycovaly ústně darované majetky, případně vytvářeny nové nahrazující sice existující, ale poškozené či zničené. Zvláště na počátku 13. století pak vzniklo mnoho konfirmací starších práv, která zřejmě ne vždy byla podložena existencí donačních listin. Týkalo se to zejména panovnických nadání, ale nikoli jen jich.

Tato situace vedla též k snahám o zlepšení původní donace, tedy o vložení rozsáhlejšího výčtu darovaných majetků, než jaká byla dřívější skutečnost. Pro sledované období je takových falz však poměrně málo, častěji se vyskytují ta, která se snaží předstírat, že pochází ze starší doby. S jistou mírou tolerance lze však prohlásit, že falza akceptovaná mezi donace, z nichž vychází tato práce, vypovídají přinejmenším o aktu darování v minulosti a většinou je možné přijmout i jejich výpověď o darovaném majetku. K vytváření falz byly církevní instituce vedeny zřejmě především snahou o plnohodnotné potvrzení vlastnictví ve společnosti, která začala postupně přecházet k využívání písemných dokladů jako hlavního argumentu. Snaha o pojištění majetku byla zjevně menší u těch institucí, které pevně spravovali jejich zakladatelé pomocí zakladatelských práv. Nebylo v zájmu zakladatelů jakkoli zpochybňovat majetkovou výbavu jejich institucí. Existovaly však i další důvody, proč církev usilovala o zlistinění starších nadání. Jedním z důvodů bylo vyměření zakladatelského rodu, případně pokud rod ztratil své postavení, klášter přišel o ochranu. Právě kláštery stály za všemi falzy, která budeme v práci využívat, patrně také proto, že měly prostředky k jejich výrobě. Vedle pojištění majetku darovaného zakladateli představoval typický důvod pro vytvoření falza dar od dalších šlechtických dárců, který nebyl dostatečně právně podchycen. Většinou se jednalo o situace, kdy již zemřeli příslušníci původní donátorské generace a jejich dědicové vznesli nároky na majetky, které byly darovány ještě ústně.⁶⁰¹

Od poloviny 13. století písemné zachycení majetkoprávních vztahů mezi šlechtou a církevními institucemi převládlo.⁶⁰² Neznamená to, že by ústní darování již zcela zmizelo, ale spíše se stalo součástí širšího procesu darování, který vrcholil písemným vyhotovením.

⁶⁰⁰ CDB I, s. 105, č. 100; podrobněji J. ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě*, s. 206.

⁶⁰¹ Např. CDB IV/1, s. 431, č. 252. Listina svědčí o sporu z roku 1252 o podací práva ke kostelu v Troskotovicích, která očividně držel klášter v Dolních Kounicích, ale nároky na ně úspěšně vznesl místní šlechtický rod, jehož příslušníci zřejmě v předcházející generaci dar poskytli, jak se ostatně klášter neúspěšně hájil. Ani 14. století neznamenal o těmto sporům konec, dokonce můžeme zaznamenat žalobu na neplatnost donace učiněnou skoro 40 let po jejím uskutečnění – RBM IV, s. 212, č. 529.

⁶⁰² J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina*, s. 168.

Příkladem nám může být několik falz vztahujících se k založení kláštera ve Vyšším Brodu. Samotné založení a obvěnění kláštera bylo zachyceno v listinách vydaných zakladatelem kláštera Vokem z Rožmberka, ale další drobná, nicméně podstatná, rozšíření původního nadání již nestihl před smrtí vydat. Klášter se tedy uchýlil k výrobě falza, které si následně nechal konfirmovat a z nulového odporu ze strany příbuzných se zdá být zřejmé, že s tímto postupem souhlasili. Roli jistě mohlo hrát i to, že šlo o rodový klášter.⁶⁰³

Šlechtou založené kláštery vznikaly později než knížecí (od poloviny 12. století) a obvykle valnou část majetků získaly při založení od zakladatelů. Ti pak i v dalších letech byli zpravidla jejich největšími donátory. Souhra těchto okolností znamenala, že podíl zlistiněných obvěnění nově založených klášterů byl v průměru vyšší, než u starších panovnických fundací a z hlediska kláštera nebyla výroba falz ani později bezprostředně nutná.⁶⁰⁴ Zdá se, že pro tento postřeh svědčí i malý počet sporů klášterů se zakladatelskými rody. Naopak ke sporům docházelo tehdy, pokud byl klášter podporován větším počtem drobnějších dárců. Ti, jak už bylo řečeno, během 13. století častěji zpochybňovali předchozí dary. Za takové situace byl vznik typu falz, která považujeme za důvěryhodná, pravděpodobnější. Častěji však falza vznikala u panovnických darů. Ilustrativním příkladem vzniku falz v souvislosti s panovnickou donací je např. hranický újezd. Ten byl knížetem Fridrichem darován klášteru v Rajhradu, což je dosvědčeno listinou z roku 1169.⁶⁰⁵ Podle J. Šebánka je však tato listina falzem, které vzniklo krátce před rokem 1222, kdy byl újezd prodán klášteru Hradisko u Olomouce.⁶⁰⁶ Zřejmě v souvislosti s tímto prodejem bylo třeba pojistit dosavadní vlastnictví, aby prodej nemohl být napadnut.

Po zodpovězení otázky výpovědních možností zachycených majetkových převodů je nutné se ptát, zda lze využít i jiné části z obsahu donačních listin než jen vlastní informaci o majetku. Již několikrát byly připomenuty různé motivy, které donátory vedly k darování. Je tedy přirozenou snahou odkrýt důvody donací a tím lépe pochopit kulturní, náboženské, politické i obecně společenské zázemí donátorů. Některé motivy, především náboženské, byly obsaženy v každém středověkém zbožném nadání a cílem proto nemůže být pouhá identifikace této donace, ale pokud možno určení jeho významu pro dárce a intenzity jeho vlivu ve srovnání s jinými příčinami. Na základě dostupných pramenů je však taková

⁶⁰³ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, II, s. 13.

⁶⁰⁴ J. ŠRÁMEK, *Aby události*, s. 33.

⁶⁰⁵ CDB I, s. 218, č. 247.

⁶⁰⁶ Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři I. K otázce břevnovských fals*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity II, 1953, s. 261–285; novější práce však listinu považují za pravou Libor JAN, *Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter*, in: *Ve stopách sv. Benedikta*, edd. Libor Jan – Petr Obšusta, Brno 2002, s. 19; Martin WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2006, s. 271.

podrobná analýza v českých zemích před rokem 1350 jen obtížně uskutečnitelná, ale neplatí to již pro podobný cíl, pokud ho vymezíme snahou o poznání určité sociální skupiny, v tomto případě české a moravské šlechty a jejích jednotlivých segmentů.

K analýze úvah, motivů a strategií dárců lze využít více částí listin. Jde o arengy, dispoziční pasáže a částečně též narace. Arengy jsou v tomto ohledu nejvýmluvnější, alespoň v prvním plánu.⁶⁰⁷ Přinášejí zdůvodnění daru, většinou s odkazy na širší kulturní zázemí, často s teologickými formulemi nebo citáty biblických textů. Nad to jsou v nich zmíněny úvahy o významu memorie. Ne všechny donační listiny arengou disponují, i když přítomnost areng je u nich obvykle četnější, než u jiných druhů písemností. Zvláště to platí pro donace vyšší šlechty. Využití areng pro poznání motivací a mentality dárců však skýtá jiné nástrahy. Je třeba se ptát, nakolik arengy donačních listin vystihují skutečně myšlení a zájmy dárců a nakolik vypovídají spíše o myšlení, zvycích a kancelářské praxi vlastních tvůrců listin. Je totiž nesporným faktem, že ačkoliv donace pocházely od šlechty, velmi mnoho listin stvrzujících dary bylo příjemeckého charakteru a i ty, které takto hodnotit nelze, byly většinou vytvořeny kleriky ve službách šlechty (snad jen u některých darů, které byly zlistiněny na zemských soudech nebo na provinciálních shromážděních šlechty lze předpokládat, že je mohli vytvořit světszí vzdělanci, neplatí to však obecně). Tito tvůrci listin jednak využívali zaběhlých postupů, na které byli zvyklí, vycházeli ze vzorů, kterými se dané skriptorium řídilo, a samozřejmě do obecných částí listin mnohdy vkládali to, o čem se domnívali, že by tam mělo být.

⁶⁰⁷ K arengám obecně stále platné závěry Heinrich FICHTENAU, *Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*, Graz 1957, ze speciálních studií nejnověji Timothy SALEMME, *Les arangae dans les actes de donation de la région milanaise (XIe–fin XIIe siècles)*, in: *La Formule au Moyen Âge II. Actes du colloque international de Nancy et Metz*, edd. Isabelle Draelants – Christelle Balouzat-Loubet, Turnhout 2015, s. 115–134. V českém prostředí speciální studie chybí, až na několik výjimek týkajících se panovnických písemností. Zejména Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419*, Stuttgart 1970, s. 100–109 a nejnověji pro církevní prostředí Martina SMOLOVÁ, *Arengy listin rajhradského kláštera do roku 1421*, Brno 2014. Jen na okraj: Agnes KURCZ, *Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 70, 1962, s. 323–354; Ingo REIFFENSTEIN, *Deutschsprachige Arengen des 13. Jahrhunderts*, in: *Festschrift für Max Spindler zum 75. Geburtstag*, edd. Dieter Albrecht – Andreas Kraus – Kurt Reindel, München 1969, s. 177–192; Richard MARSINA, *Die Arengen in ungarischen Urkunden bis zum 1235*, Folia diplomatica 1, 1971, s. 215–225; Heinrich FICHTENAU, *Monarchische Propaganda in Urkunden*, in: *Beiträge zur Mediävistik* 2, Stuttgart 1977, s. 18–36; Manfred GROTEN, *Die Arengen der Urkunden Kaiser Heinrichs IV. und König Philipps I. von Frankreich im Vergleich*, Archiv für Diplomatik 41, 1995, s. 49–72; Hold HERMANN, *Cural- und Gratia-Rhetorik. Untersuchungen an Arengen in Schreiben des Avignonenser Papsttums*, 1–2, Wien 2001; Jochen JOHRENDT, *Der Empfängereinfluß auf die Gestaltung der Arenga und Sanction in den päpstlichen Privilegien (896–1046)*, Archiv für Diplomatik 50, 2004, s. 1–12; Hermann HOLD, *Unglaublich glaubhaft: die Arengen-Rhetorik des Avignonenser Papsttums*, 1–2, Frankfurt am Main 2004; *Arengenverzeichnis zu den Königs- und Kaiserurkunden von den Merowingern bis Heinrich VI.*, bearb. von Friedrich Hausmann, Alfred Gawlik, München 1987.

Na druhou stranu nelze zcela odmítnout možnost, že i arengy mohou zachycovat záměry dárců.⁶⁰⁸ I u listin vzniklých v chronologicky ne příliš vzdálených termínech v jednom klášterním skriptoriu se arengy liší. Lze tedy předpokládat, že alespoň částečně tyto partie textu odráží záměr dárce, byť byl transformován do podoby, který odpovídal předpokladům a jazyku služebníků církve. Můžeme se též domnívat, že učení církve o spáse, povinnostech bohatých a o účinnosti a sakrálním charakteru liturgických obřadů spolu s liturgickými prvky, které svou honosností a obřadností nemohly nezanechat stopu v myslích zúčastněných, dárce do určité míry ovlivňovaly i při formulaci přání spojených s jejich dary. V této souvislosti se sluší připomenout, že dary byly často poskytovány v liturgicky významné dny, jak se o tom ještě podrobněji zmíníme. Otázka, zda lze písemné záznamy o donacích reálně využít pro poznání intencí dárců rezonuje již delší dobu mezi badateli, kteří se zbožným darům věnují. Existují dva tábory s odlišnými názory. Jeden zdůrazňuje právě podíl kleriků na autorství donačních listin a kvůli tomu popírá možnost poznat intence dárců.⁶⁰⁹ Naopak druhý tábor se domnívá, že popis obřadů a konkrétní přání vyjadřují skutečnou vlastní vůli donátorů.⁶¹⁰ A.-J. A. Bijsterweld se domnívá, že dárce si byli vědomi významu jednotlivých donačních formulí a hájí myšlenku, že stopy jejich vůle můžeme v textech nalézt.⁶¹¹ Další autoři zastávající stejný názor poukazovali např. na spory mezi donátory a příjemci darů. Spory se mnohdy týkaly právě i vlastního přání donátora a z toho dovozují, že samotná formulace přání odráží pravou vůli dárce.⁶¹²

Teze obhájců tohoto názoru se netýkají pouze areng, ale především vlastních dispozic dárců. Zatímco arengy je potřeba považovat za skutečně obecné proklamace, které sice v určitých případech mohou vyjadřovat smýšlení dárce, ale nikoli v širším měřítku, dispozice se obecně jeví jako daleko vhodnější nástroj pro poznání konkrétnější úvah dárců. Je tedy nutné odmítnout vyhocené pozice obou táborů, nicméně arengy lze jako zdroj informací pro záměry této práce akceptovat, byť v omezené míře. Jsou vhodným zdrojem pro poznání náhledu kleriků na zbožná darování, především pokud jde o identifikaci morálního a

⁶⁰⁸ K významu analýzy areng donačních listin pro poznání mentality středověké šlechty D. ADAMSKA, *Fundace*, s. 194.

⁶⁰⁹ Tento pohled reprezentuje např. Henk B. Teunis (jeho holandské studie, které mi byly jazykově nedostupné, zmiňují podle A.-J. A. BISTERVELD, *Do ut des*, s. 53). Dále podobně v souvislosti s významem memorie Michel LAUWERS, *Memoria. A propos d'un objet d'histoire en Allemagne*, in: *Les Tendances actuelles de l'histoire du Moyen Âge en France et en Allemagne*, Paris 2002, s. 105–126, zvláště s. 118–119. Skeptická k možnostem poznání myšlení šlechty je i E. COWNIE, *Religious Patronage*, s. VII.

⁶¹⁰ A.-J. A. BISTERVELD, *Do ut des*, s. 177.

⁶¹¹ TAMTÉŽ, s. 81, 115, 172.

⁶¹² Truus van BUEREN, *Care for the Here and the Hereafter: a Multitude of Possibilities*, in: *Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005, s. 13–34, zejména s. 15–28. V českém prostředí se pro důvěru textům listin a jejich schopnost vyslovil R. ŠIMŮNEK, *Milosrdenství*, s. 155, ale jeho závěry se týkaly zejména pozdního středověku.

teologického zakotvení těchto darů společně s představou o výhodách, které podpora církvi šlechticům přinášela. Lze navíc předpokládat, že šlechtici jistě obecné argumenty, které zazněly v arengách, mnohokrát slyšeli během bohoslužeb. Dále lze už jen s větší či menší mírou pravděpodobnosti spekulovat, nakolik se v arenze odráží i vlastní názor dárce. Platí výše řečené, ale je třeba mít na mysli, že donátorovi muselo znění listiny konvenovat, pokud mu ovšem bylo tlumočeno tak, aby mu rozuměl, protože jen málokterý z nich byl schopen latinskému textu porozumět.

Jak už bylo řečeno, pro sledování vývoje názorů nobility jsou mnohem vhodnější dispozice donačních listin. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jejich vhodnost od areng příliš neliší. I ony byly psány většinou kleriky a navíc obsahují jen přání donátorů a informace o darovaném majetku. Právě to nám však může poskytnout relativně nejvíce informací, díky komparaci v dlouhé časové řadě. Každý zbožný dar musí být chápán v kontextu vztahu dárce a obdarovaného, na základě konkrétní situace. Ale pokud se na zbožné dary podíváme v nadhledu dlouhého trvání tohoto jevu, zjistíme, že se mnohé vzorce opakují u darů poskytnutých ve stejné době a prostředí a v delší časové době se shodně vyvíjí.⁶¹³

S daleko větší mírou pravděpodobnosti než v případě areng můžeme tvrdit, že popis přání, respektive důvodu, proč dar vznikl, vyjadřuje motivaci dárce. Logicky se tak dělo slovy jazyka církve, neboť notáři byli klerici, ale zdá se nezpochybnitelné, že se donátor na specifikaci tohoto přání podílel. Lze to vyvozovat ze srovnání darů šlechticů a vyšších církevních představitelů (opati, kanovníci apod.) ze stejného období a prostředí. Zatímco dary církevních představených bývají již hluboko ve 13. století poměrně podrobně zdůvodněné a s požadavky na zajištění liturgické memorie, v případě šlechty se takto strukturované důvody objevují až mnohem později. Významně se liší dispozice darů pocházejících od člena konventu a od šlechtického dárce, i když byl dar zlistiněn na straně příslušné církevní instituce.⁶¹⁴ Vedle tohoto srovnání mluví ve prospěch výpovědní hodnoty dispozičních partií donačních listin i celková komparace v dlouhé časové řadě. V letech 1200–1350 je zcela patrný vývoj od jednodušších ke složitějším dispozicím, dárce zpřesňovali svá přání, odráželo se v nich minimálně pochopení významu jednotlivých obřadů. Tento vývoj navíc zcela odpovídá obdobnému trendu v západní Evropě, který jsme poznali v předchozí kapitole. Mohly existovat individuální okolnosti, ale rozdíl na celém vzorku donací církvi je patrný. Díky těmto poznáním lze konstatovat, že právě popis přání a jejich modifikace ukazují na

⁶¹³ M. INNES, *The Middle Rhine Valley*, s. 16.

⁶¹⁴ Např. CDB V/2, s. 82, č. 527; s. 507, č. 814. Jde sice o ne zcela souměřitelné příklady, ale vhodně ilustrují soudobé podoby donací církevních a světských osob, které byly sepsány v církevní instituci, byť následně potvrzené jinde. K tomu je podnětný i záznam o donaci neurozených sepsaný písařem v sedleckém klášteře CDB V/2, s. 570, č. 853, který odpovídá darům šlechty, nikoli však církevních činitelů.

významné proměny české a moravské šlechty v otázkách zbožnosti, zádušní památky a memorie. Můžeme se snad oprávněně domnívat, že se nejedná jen o proměny projevů, ale i celkového smýšlení nobility.

Zbývá ještě uvážit, zda se nám dochoval dostatek středověkých pramenů, abychom mohli o šlechtických darech něco seriózně vypovědět a také, zda je pravděpodobnost uchování záznamu o donaci církvi pravděpodobnější, než u jiného druhu písemnosti. Stav dochování středověkých pramenů je obecně torzovitý a musíme pracovat s vědomím, že známe jen zlomek celkové produkce. Nicméně není nutné se domnívat, že o uchování konkrétního pramene rozhodla jen náhoda.⁶¹⁵ Zvláště v karolinských dobách, ale i později v raném a vrcholném středověku byly dary pro kláštery v západní Evropě zapisovány do kopiářů.⁶¹⁶ Z českých zemí nic takového dochováno nemáme, i když některé doklady nasvědčují, že snad existovaly.⁶¹⁷ Nezapisovalo se do nich vše, dokumenty podléhaly výběru. Většina šlechtických listin byla při pozdějším kopírování krácena. Odpadávaly zajímavé údaje o svědcích, místech a datech a zůstávalo jen to, co bylo pro pozdější generace důležité – dárce a obsah daru.⁶¹⁸ V českých zemích bylo obvyklé konfirmovat dary mrtvých donátorů s nástupem další generace členů rodu nebo později panovníky. Konfirmace na jednu stranu často znamenají dochování informace o vlastní donaci a její hmotné podstatě, ale na druhou stranu se ztrácí právě popsané další informace. Kláštery se snažily ztrátám záznamů bránit i dalšími způsoby, např. sepisováním historických děl o vzniku kláštera, kam byly záznamy o donacích vtěleny.⁶¹⁹ V českých zemích je klasickým příkladem kronika žďárského kláštera. V rámci pozdně středověkého vývoje zemí Koruny české stojí za zmínku ustanovení synod vratislavského biskupství z let 1446 a 1452, které zdůrazňovaly význam písemných záznamů o donacích a potřebu je pečlivě střežit.⁶²⁰ Z obdobného prostředí pochází i příkaz hnězdenského arcibiskupa z roku 1285, aby byly zapisovány dary, které církev dostala.⁶²¹

⁶¹⁵ M. INNES, *The Middle Rhine Valley*, s. 13.

⁶¹⁶ Pro naše účely lze pominout debatu, zda tyto kopiáře měly charakter spíše memoriální nebo administrativní a právní. Viz např. Georges DECLERCQ, *Originals and Cartularies. The organization of archival memory (ninth to eleventh century)*, in: *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, ed. Karl Heidecker, Turnhout 2000, s. 147–170, zvláště 151–152; P. J. GEARY, *Phantoms*, s. 83–87. Před rokem 1100 je známo 80 takových kopiářů a nejstarší vznikly ve východních regionech Francké říše, konkrétně v dnešním Bavorsku a Rakousku. G. DECLERCQ, *Originals*, s. 148–150.

⁶¹⁷ RBM II, s. 1202, č. 2752.

⁶¹⁸ M. INNES, *The Middle Rhine Valley*, s. 14–16.

⁶¹⁹ Jörg KASTNER, *Historiae foundationum monasteriorum. Frühformen monastischer Institutionsgeschichtsschreibung im Mittelalter*, München 1974.

⁶²⁰ *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne X. Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, ed. Jakub Sawicki, Wrocław 1963, s. 143, 149.

⁶²¹ D. ADAMSKA, *Fundacje*, s. 136.

Výzkumy historiků věnujících se zbožným darům prokázaly, že v západoevropském prostředí je dochovanost donačních listin vyšší, než u jiného druhu písemností.⁶²² Tyto listiny byly obvykle příjemci pečlivě střeženy a byl dobře znám jejich význam pro fungování instituce.⁶²³ Pro lepší uchování byly převáděny i do dalších forem pamětních zápisů (v našem prostředí jen aktového rázu) a také do pamětních knih (u nás nejčastěji do nekrologií).⁶²⁴ O uchování donačních listin v českých a moravských poměrech 13. a 1. poloviny 14. století lze konstatovat spíše jen obecné předpoklady. Z četných konfirmací i ze zápisů o některých soudních sporech lze soudit, že i české a moravské kláštery své písemnosti speciálně střežily.⁶²⁵ Pro starší období je rozhodující vývoj písemné kultury, o kterém jsme se již zmínili. Před rokem 1200 jsou písemné záznamy u klášterů spíše výjimkou a i později se prosazovaly postupně. I když tedy k donacím bezpochyby docházelo, často o nich nebyly žádné záznamy.⁶²⁶ V pozdější době naopak hrály významnou úlohu ztráty písemností kvůli požárům, válkám a dalším událostem. I během nich však bylo na uchování záznamů dbáno. Víme, že mniši z kláštera sv. Dobrotivé, když prchali před husity na hrad Valdek, s sebou odnesli klášterní písemnosti. Tyto individuální okolnosti ovlivnily dochování více než jakékoliv obecné zvyklosti. Tam, kde jsou klášterní archivy dochované ve větší míře, lze soudit, že víme o poměrně vysokém procentu donací, protože v rámci archivu patřily k těm nejstřeženějším. Naopak u jiných klášterů nevíme o žádném daru, protože se klášterní archiv vůbec nedochoval (např. klášter v Pivoni). I přes toto optimistické konstatování je třeba mít na paměti, že předkládané statistické přehledy mohou pouze doložit určité trendy ve společnosti a na jejich absolutní výpovědní hodnotu lze spoléhat jen s tímto vědomím.

⁶²² Arnold ESCH, *Überlieferungs-Chance und Überlieferungs-Zufall als methodisches Problem des Historikers*, Historische Zeitschrift 240, 1985, s. 529–570.

⁶²³ Chris WICKHAM, *Compulsory gift exchange in Lombard Italy, 650–1150*, in: *The Languages of Gift*, 2009, s. 193–216; Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, Sborník archivních prací 20, 1970, s. 503–624.

⁶²⁴ O významu uchování paměti na dary P. J. GEARY, *Phantoms*, s. 81–113, 117–118, 131. O nejstarším českém nekrologiu František GRAUSS, *Necrologium bohemicum – Martyrologium pragensense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin*, Český časopis historický 65/6, 1967, s. 789–810.

⁶²⁵ Pokud byl např. jeden klášter donucen předat své majetky druhému, stalo se tak i s klášterními písemnostmi – CDB V/2, č. 679, s. 316–318.

⁶²⁶ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 76. K tomu je ještě třeba přičíst dary šlechty svým vlastnickým kostelům. I z pozdější praxe je možné předpokládat, že tyto dary existovaly a nebyl jich zanedbatelný počet. Ovšem zprávy o nich se nezachovaly, kdyby tomu tak bylo, jistě by jejich počty významně promluvily do všech pokusů o statistické zpracování zbožných darů v této práci. Podobně z hlediska slezské perspektivy D. ADAMSKA, *Fundace*, s. 117.

5.2 Typy darů

Dary nejen ve středověké společnosti mají reciproční charakter.⁶²⁷ Tento základní psychologicko-sociologický poznatek vedl mnohé historiky k příklonu k Maussově antropologické teorii daru v archaické společnosti. Není to však nutně jediná cesta k poznání významu středověkých donací.⁶²⁸ Každý dar šlechty církvi je třeba považovat za unikátní v okolnostech svého zdůvodnění i provedení, které musíme zkoumat na základě místních podmínek a charakteru doby.⁶²⁹ Je nezbytné se zaměřit na celou škálu motivací a individuálních životních osudů dárců. Na druhou stranu je třeba si všimat společných znaků jednotlivých donací. I přes jejich různorodost lze v donačních listinách vypořizovat jisté opakující se struktury týkající se jak formy, tak obsahu.⁶³⁰ Obé se v průběhu času vyvíjelo a právě díky tomu jsou donační záznamy považovány za vhodné k pozorování hlubších změn ve společnosti, jež nám unikají, pokud se zaměřujeme jen na konkrétní události.⁶³¹

Jedním z nejmarkantnějších znaků, který se v průběhu času v donačních listinách proměňoval, je zdůvodnění samotného daru. Tedy vysvětlení proč donátor svůj dar učinil, co ho k němu přivedlo a co očekává. To nemuselo být vždy přímo vyřčeno, ale jak jsme již řekli, dar je takový společensko-psychologický jev, který ze své podstaty očekává protihodnotu, jak ostatně výstižně shrnuje fráze *do ut des*. Povaha protihodnoty se mohla proměňovat, v závislosti na prostředí a souvislostech. Nejmenší protihodnota, kterou mohl donátor očekávat, byla vděčnost. V případě středověkých darů církvi by se tato vděčnost měla projevit ve formě přímlov za dárce a jeho spasení. Důvodů k darování byla celá řada, ale duchovní motivace byla nejdůležitější, a proto i přání s ní spojená jsou nejpodstatnějším východiskem pro rozdělení darů na jednotlivé typy.

Pokud podrobíme písemné záznamy o šlechtických donacích církvi podrobné analýze, dospějeme k poznání, že na základě důvodů, které k donaci vedly, a podmínek, které provázely darovací akt, můžeme rekonstruovat alespoň základní typologii darů. Tyto základní typy darů můžeme nalézt v celém prostoru střední i západní Evropy a vyplývají z proměn a pronikání církevní praxe do světského prostředí. Svázání daru církvi s protihodnotou nelze považovat za degradaci daru či dokonce korupci. Jeho spojení s pomocí ve spáse nesmíme vnímat jako vydírání světských osob církvi.⁶³² Jednalo se o komplexní oboustranný vztah, kdy dárce v zásadě vyměňoval pozemské a dočasné statky za pomoc na věčnosti, včetně rozšířené

⁶²⁷ R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace*, s. 68–69.

⁶²⁸ K možnostem souhrnně E. MAGNANI, *Le don au Moyen Age*, s. 62–74.

⁶²⁹ W. DAVIES, *Acts of Giving*, s. 30; C. B. BOUCHARD, *Holy Entrepreneurs*, s. 180–181.

⁶³⁰ M. INNES, *The Middle Rhine Valley*, s. 16.

⁶³¹ Např. D. ADAMSKA, *Fundace*, s. 7; J. T. ROSENTHAL, *The Purchase*, s. 130.

⁶³² Z. FIALA, *Předhusitské Čechy*, s. 244.

představy o budování pokladu v nebi. Středověký člověk, respektive podle ideální představy medievistiky o něm, si byl dobře vědom toho, co mu dar církvi může přinést a proč je vhodné být donátorem. Zvláště to platilo u středověké nobility, která se musela vypořádávat s rozporem, který vyplýval z charakteru života středověké šlechty a nároky, které na ni kladlo křesťanské učení.⁶³³ Proto i u těch darů, u kterých nelze identifikovat žádné vyslovené přání, nelze mít za to, že byly poskytnuty zcela altruisticky, bez žádosti o protihodnotu. Očekávání odměny ze strany církve je v nich implicitně obsaženo. Tento náhled podporují i četné zmínky o zbožnosti a vhodnosti podpory církve, byť jejich výpovědní hodnota není příliš silná, jak jsme se přesvědčili v části 5.1.

Přejdeme nyní k vlastní typologii darů české a moravské šlechty církvi, které byly učiněné v letech 1200 až 1350. Dary lze z hlediska formulace přání a důvodů donátorů rozdělit do tří základních skupin. První skupinu, která se častěji objevovala v období před rokem 1240, představují dary, u nichž není uvedeno žádné konkrétní přání. Obsahem písemného záznamu o daru je jen předání určitého majetku církevní instituci. Takové dary byly časté zvláště před rokem 1200. Podstatným detailem, který zkresluje všechny závěry o existenci těchto darů, je fakt, že mnohé známe jen z konfirmací nebo pamětních záznamů, a tudíž nelze s jistotou říci, zda nějaké konkrétní přání obsahovaly. Bezpečně dochovaných zápisů o donacích bez konkrétního přání není z tohoto období mnoho.⁶³⁴ Některé dary z této kategorie lze vysvětlit tím, že byly určeny pro rodové kláštery, a tudíž již nebylo nutné znovu připomínat účel darování. Tento typ daru se sporadicky objevuje i později (po roce 1300), ale v tomto případě se jednalo o dary vyplývající z dlouhodobého vztahu mezi dárcem (či jeho rodem) a obdarovanou institucí. Takové dary byly často určeny k hospodářské podpoře nebo šlo o druh výhodné směny nebo podobné ekonomicky založené akce. Setkáváme se s nimi např. ve falzech zlistiňujících ústní dary, které dárce nestihl nebo neměl důvod vydat písemně.⁶³⁵ Pokud tedy jde o tento první typ darů vyznačujících se absencí konkrétního přání, lze shrnout, že jde z části o doznívající formu darování z 12. století, z části je absence přání dána charakterem zápisu a z části nebylo přání uvedeno, protože bylo zřejmé z kontextu nebo nebylo potřebné z hlediska účelu daru. Postupem doby takové dary zcela mizí a pro poznání donační praxe české a moravské šlechty nejsou příliš významné.⁶³⁶ Z hlediska výpovědní hodnoty jsou tyto záznamy cenné zvláště kvůli informacím o donátorech a poskytnutém majetku.

⁶³³ E. MAGNANI, *Transforming Things*, s. 272.

⁶³⁴ Př. CDB III, s. 74, č. 70.

⁶³⁵ Např. CDB V/1, s. 422, č. 284; s. 424, č. 285.

⁶³⁶ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 806.

Ve sledovaném období jsou nejrozšířenější dary patřící do druhé skupiny, které bývají v pracích historiků označovány různě, ale vždy se jedná o stejný typ. Jejich podstatou je obecné určení daru na podporu snah o spasení dárce bez specifikace dalších podmínek. Toto základní vymezení se ve 14. století částečně zkomplikovalo, protože se objevily přechodné varianty na hranici mezi touto skupinou a dary třetího typu. Byly vymezeny přáním za spasení duše, ale již doplněny zmínkou o konkrétních obřadech, ač ne v rozsahu, který je typický pro třetí typ.⁶³⁷ Dary s určením za spásu duše bez dalších přání donátora bývají označovány podle typické formule, kterou obsahují. V českém a moravském prostředí jde o spojení *pro remedio animae*, méně často se objevuje *pro redemptionem animae suae*, v zahraničí se setkáváme zejména s typem darů *pro anima* (časté především v Itálii a Francii) nebo *pro salvatione anima*.⁶³⁸

Dary s určením podmínek formulí *pro remedio animae* se objevily již ve 12. století a objevovaly se až do konce sledovaného období, byť jejich četnost významně klesala. Stejně jako oba zbylé typy jsou i tyto dary vedeny primárně zbožností. Jejich objevení a postupnou dominanci od počátku 13. století až do přelomu 1. a 2. čtvrtiny 14. století však nelze považovat za vyhrocené projevy zbožnosti, ale jen za formu písemných záznamů donací církvi. V následujících textech se s tímto typem zbožných nadání lze setkat pod pojmem *pro remedio animae* nebo také jako s dary s jednoduchými podmínkami. Dary s formulí *pro remedio animae* lze považovat za etalon darů ve vrcholném středověku. Pro dané období jsou typické, vypovídají o úrovni vnímání šlechty z hlediska významu a přínosu těchto darů. Nelze je hodnotit jako zaostalou nebo primitivní formu, která by byla znakem nevyspělých poměrů. V době, kdy tento typ převažoval, zcela odpovídal dobové situaci a donátorům poskytoval to, oč usilovali, tedy v rámci zlistinění právního pořízení o majetkovém přesunu zdůraznit, že jde o zbožný dar, který má posloužit k zajištění pomoci při dosažení spásy. I tito dárce měli na mysli mnohé z širší motivací, kterým se budeme věnovat následně. Zvláště ve 13. století jim však nebyla tak blízká církevní praxe, zejména v oblasti liturgické memorie.

Představy o vnitřní strukturaci darů typu *pro remedio animae* dotváří celá řada drobných nuancí spočívajících např. v určení těch, za které se mají obdarovaní modlit nebo v proměnách majetkových dispozic. Samostatnou skupinu v rámci typu pak představují fundace klášterů, u kterých často postrádáme původní zápis o založení. I pokud je k dispozici, zvláště ve 13. století jsou pohnutky fundátora shrnuty právě jen formulí *pro remedio animae*, i

⁶³⁷ Např. RBM V, s. 52, č. 102.

⁶³⁸ W. DAVIES, *Acts of Giving*, s. 32 – na Pyrenejském poloostrově bylo podobně jako v českých zemích často používáno spojení *pro remedio animae*; R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 806; P. JOBERT, *La notion*, s. 161; E. MAGNANI, *Transforming Things*, s. 269–272; A. ANGENDT, *Donationes pro anima*, s. 131–133. Ve středoevropském prostoru D. ADAMSKA, *Fundace*, s. 191.

když je zřejmé, že fundátor sledoval i jiné cíle, než jen zajištění spásy. Dary typu *pro remedio animae* jsou zastřešujícím pojmem pro skupinu darů, které mají podobné vnější znaky. Mnohdy jsou si podobné i obsahovým vyzněním, ale ne vždy. Přiřazení těchto darů do jedné skupiny poskytuje analytický nástroj pro jejich hodnocení. Nejde však o žádný umělý model, což dokazuje jednak bohatý materiál ze sledovaného období, jednak podobný přístup zahraničních historiků bez ohledu na národní rámec. Dary první a druhé skupiny také bývají označovány souhrnně jako dary na zbožnost, aby se odlišily od darů třetí skupiny. Platí to zvláště pro chronologicky pozdější období.

Pro podrobnější poznání české a moravské šlechtické společnosti je podstatným momentem zejména přechod k třetí skupině darů, která je tvořena dary se specifikací úkonů, jež se k naplnění donace vážou. Jde o komplikovanou skupinu, kterou lze na jedné straně dobře vymezit z hlediska struktury přání donátora, na druhé straně ale nelze toto přání snadno převést na jednoduché společné pojmenování. Zahraniční literatura nejčastěji označuje tento typ darů jako dary *pro anniversario*, ale nejde o tak široce přijímané řešení, jako v případě pojmu *pro remedio animae* apod.⁶³⁹ Nicméně z hlediska této práce se pojem jeví jako vhodný, i když je třeba ho vnímat v celé šíři definice typu. Charakteristickým znakem této třetí skupiny darů je rozšíření žádosti o pomoc při spáse duše donátora a případně jeho blízkých o konkretizované požadavky. Typ *pro anniversario* je odrazem důslednějšího prolnutí církevní praxe a šlechtické mentality, při kterém příslušníci šlechty jednak plně či částečně poznali význam jednotlivých liturgických úkonů, které byly spojeny s prosbami za spásu dárce, jednak začali pociťovat potřebu zdůraznit průběh liturgické vzpomínky, což dříve nebylo chápáno jako nutné konkretizovat anebo tuto potřebu vůbec neměli. Souvislost můžeme hledat ve větší internalizaci, v pochopení podstaty alespoň hlavních liturgických úkonů velkou většinou i nižší šlechty. Celkově lze přechod ke třetímu typu, který je patrný zvláště po roce 1320, chápat jako pravděpodobnou a jinak jen obtížně uchopitelnou změnu v mentalitě, zbožnosti (zvláště té, kterou bychom označili jako transparentní a veřejně okázalou), šlechtické reprezentaci a memorii.⁶⁴⁰

Nejčastějšími požadavky, jejichž přítomnost je hlavním znakem příslušnosti k typu *pro anniversario*, byla žádost o slavení anniversária za donátora nebo členy jeho rodu, sloužení určitého počtu mší nebo jiná forma konkrétní liturgické vzpomínky. Ani tento typ však nebyl strnulý, naopak se vyvíjel, respektive se proměňoval v závislosti na čase a na skupinách, k nimž dárce i obdarovaní patřili. Anniversarium znamenalo přechod

⁶³⁹ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 806; D. ADAMSKA, *Fundacje*, s. 192.

⁶⁴⁰ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 9.

k individuální formě vzpomínání, která však byla též ekonomicky nákladnější. Pro jednu část darů *pro anniversario* je typické, že byl formulován jen požadavek na konkrétní obřad a je na obdarovaném, v jaké formě ho splní (tedy jakou podobu bude mít mše apod.). Druhá část darů z této skupiny bývá spojena s konkrétní podmínkou (či přesněji s předem daným určením). V tomto případě nejen že dárce žádal konkrétní protislužbu, ale přímo určil, jakou má mít podobu. Jednalo se např. o pohřeb na konkrétním místě, určitý typ mše (např. slavení zádušních mší v třicetidenním období po smrti donátora), zapsání do nekrologia apod.

Možností bylo velmi mnoho a pokrývaly celé spektrum církevních úkonů i variant šlechtické reprezentace. Někteří donátoři v písemném záznamu o daru sdělili velmi podrobné představy týkající se jejich zádušní památky, např. kolik přesně má hořet svíček, jakou podobu má mít zádušní mše, a to včetně podrobností kolik peněz má náležet jednotlivým celebrantům a zpěvákům, kde přesně má ležet hrob a jak má být vyzdoben, kolik kněží má být placeno, aby byly odslouženy patřičné obřady.⁶⁴¹ S požadavkem mší nebo anniversárií byly často spojeny i dary platů nebo majetku, které byly určeny některému příbuznému (nejčastěji se to týkalo žen), který byl členem/kou řeholního společenství. Donace ve prospěch mnichů – mužských členů rodů nebyly zachyceny, jen v případě kanovníků či farářů. Důvodem je patrně fakt, že šlechtici většinou do klášterů nevstupovali tak často jako šlechtičny.⁶⁴² Např. Šternberkové zřídili trvalou nadaci pro členky svého rodu v klášteře sv. Kláry v Olomouci.⁶⁴³ K těmto přáním s podrobnými dispozicemi patřila i specifikace určení daru – např. na dostavbu kláštera nebo zřízení oltáře. Nelze nevnímat, že dary obsahující velmi specifické požadavky vztahující se k reprezentaci a spáse jednotlivce mohly být chápány jako čistě obchodní, s jednou prodávající a druhou kupující stranou.⁶⁴⁴ Byť to neznamena, že by šlo o vztah vnímaný jako nemravný, protože „*pro středověkou mysl nebyla koupě modliteb obchodním aktem*“, s čímž je nutné souhlasit.⁶⁴⁵

K přiblížení názorů šlechtické společnosti na zbožné dary použijme slov Tomáše Štítného ze Štítného (narodil se zřejmě ve 30. letech 14. století). Jde sice o autora tvořícího až za horizontem této práce, ale přesto v ní prožil část života a jeho pohled je relevantní. Vzhledem k množství pramenů je to také chronologicky nejbližší svědek, kterého známe.

⁶⁴¹ Ilustrativně např. RBM III, s. 98, č. 240; s. 364, č. 938.

⁶⁴² RBM II, s. 677, č. 1576; CDM VII, s. 798, č. 183.

⁶⁴³ RBM IV, s. 846, č. 2173.

⁶⁴⁴ M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*, s. 254–256, 262–267; O. G. OEXLE, *Die Gegenwart der Toten*, s. 51–53.

⁶⁴⁵ Ch. A. STANFORD, *Building civic Pride*, s. 237. K otázce, zda zbožné dary (ve vrcholném a pozdním středověku) spojené s přáními donátorů jsou spíše náboženského nebo obchodnického založení podrobně Z. HLEDÍKOVÁ, *Charakter*, s. 297–313 a Marek SLOŇ, *Zwischen Wucher und Seelenheil. Rentenmarkt und städtische Religiosität im spätmittelalterlichen Breslau*, *Quaestiones Medii Aevii Novae* 7, 2002, s. 145–176, zejména s. 171. Oba zdůrazňují význam náboženské motivace, byť vidí i další „praktické důvody“.

Tento britký kritik poměrů se ve své závěti proti zádušním darům zdánlivě vymezil, ale spíše z pozice držitele drobného majetku než z náboženských důvodů. Radil udržet majetek v rodě a nepoužít ho na memorii, když vzkazoval potomkům: „*protož nepřikazujit' věčného platu za svú duši, anižť velím, donidž jest naděje, že bych vnúčata měl jmieti, by dědin utrhalí*“.⁶⁴⁶ K samotné praxi darů za spásu však podotkl, že je v jádru správná: „*A ktož tiem úmyslem volí pohřeb, kdež se naděje, že jeho známí budú bývati, aby zaň Boha prosili, tiem pamětlivějic jej vzpomínajíc, dobrý jest úmysl; aneb když vida kde krásnú službu boží, neb šlechtné zákonníky, neb že se lidé sbierají tu ve jmě boží, i volí pohřeb, žádaje té služby i obecné modlitby účasten býti, ještoj za ty, kteříž tu hřbie, také volí dobře*“.⁶⁴⁷ I přes výhrady, které měl proti plýtvání majetkem, si Štítný vyžádal poměrně rozsáhlý dar za svoji spásu (mše každý den v 30denním období po jeho smrti, některé s účastí dětí, které mají přidat na dary během mše, anniversarium a případné almužny pro chudé).⁶⁴⁸ Místo darování věčného platu tedy Štítný zřejmě žádal, aby jeho potomci učinili jednorázový dar, který by financoval daný počet bohoslužeb. Nicméně on sám se nijak nevymezil proti účinnosti prospěšnost zádušních obřadů. Štítného slova, ač on sám byl v mnoha směrech neobyčejným, jsou asi nejlepší výpovědí, která nám dovoluje alespoň o něco se přiblížit náhledu českého středověkého člověka na otázku péče o spásu duše a posmrtnou památku.

Mezi středověkými dary církvi se objevoval i požadavek péče o chudé a nemocné, jak jsme zaznamenali i v závěti Tomáše Štítného. Toto přání bylo doprovázeno buď prostředky na zřízení špitálu, jenž by daná církevní instituce provozovala, nebo na nadaci, z níž by byly rozdělovány almužny nebo placeny jiné aktivity ve prospěch potřebných, kteří by se za donátora modlili. Charita (Caritas byla také jednou z ctností) byla vnímána jako jedna z cest k dosažení spásy.⁶⁴⁹ Nicméně mezi dary české šlechty před rokem 1350 se tyto požadavky příliš neobjevují. V západoevropské literatuře bývají almužny považovány za čtvrtý typ zbožných darů, s čímž lze souhlasit, ale kvůli minimálnímu zastoupení almužen mezi šlechtickými dary české a moravské nobility ve sledovaném období není účelné tuto kategorii zavádět.⁶⁵⁰ Almúžny a nadace lze zaznamenat v městském prostředí. Jako vhodný postup se jeví zavedení almužen a nadací pro chudé jako typu zbožného daru v pozdním středověku, kdy se mezi jejich poskytovatele řadí již i šlechta.⁶⁵¹

⁶⁴⁶ Tomáš ŠTÍTNÝ ze ŠTÍTNÉHO, *Tomáše Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, ed. Karel Jaromír Erben, Praha 1852, s. 311.

⁶⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 310–311.

⁶⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 312.

⁶⁴⁹ J. T. ROSENTHAL, *The Purchase*, s. 9–10.

⁶⁵⁰ R. L. KEYSER, *La transformation*, s. 806–807.

⁶⁵¹ R. ŠIMŮNEK, *Milosrdství*, s. 137–169.

Představené rozdělení nelze chápat absolutně. Je zřejmé, že mnohé z toho, co donátoři žádali, se dělo i v dobách, kdy donátoři svá přání explicitně nevyjádřovali v donačních listinách. Mnohé z toho zřejmě patřilo k církevní praxi, ale nebylo pravidlem a dělo se především z vdčnosti. Můžeme se tak domnívat, alespoň pokud jde o méně komplikované formy liturgické památky, jako byla prostá anniversária či jednotlivé mše. Lze to dovozovat z průběhu církevní liturgické praxe. Již zaznělo, že duchovní motivace zbožných darů byla základní. Cílem rozdělení darů na jednotlivé typy není popřít tento předpoklad. Naopak, je nutné mít na paměti, že přání pomoci na cestě ke spáse, tedy *pro remedio animae* bylo obsažené i v každém daru, který byl doprovázen konkrétními požadavky i v těch, které další podrobnosti neměly. Podstata tvrzení o rozdělení na typy darů spočívá spíše ve snaze popsat usilování dárců o větší konkretizaci. Rozdělení odráží jejich přání přesně definovat svoji zádušní vzpomínku, což dále svědčí o vývoji vnímání otázek reprezentace a zbožnosti. Určení jednotlivých typů je tedy třeba chápat jako nástroj založený na analogických znacích jednotlivých darů, který umožňuje třídění a další zpracování. Spektrum šlechtických darů církvi nabízí celou řadu dalších hodnotících kritérií, s jejichž pomocí by bylo možné rozčlenit dary na skupiny. Žádné z nich se však nejeví tak vhodné jako představené dělení. Odpovídá zahraničním přístupům a také umožňuje využít zbožné dary pro poznání proměn středověké společnosti.⁶⁵²

Představené rozdělení nelze však u všech darů aplikovat bez obtíží. Některé písemné záznamy svou formou a obsahem odpovídají druhému typu darů, ač ze souvislostí a dalších okolností můžeme předpokládat, že ve skutečnosti dárce nejen obdržel jako protihodnotu celou škálu prostředků liturgické memorie, a to i ve smyslu možností reprezentace, ale dokonce s tím i počítal. Tyto speciální případy se často týkají zakládání klášterů. V mnoha případech nemáme dochované fundační listiny, a pokud ano, leckdy překvapí pouze jednoduchá přání zakladatelů, ač bychom očekávali komplikovanější ustanovení (týká se to zejména 13. století, kdy se fundátoři v listinách obvykle spokojili s přáním proseb za spasení; na druhou stranu je však třeba říct, že to byla běžná praxe i ostatních světských donátorů). Podobně postrádáme vyjádření konkrétních či někdy jakýchkoliv přání v darech (zvláště to platí pro 14. století) pro instituce, které pojil s dárce dlouhodobý vztah, obvykle daný výkonem zakladatelských práv.

V nich zřejmě leží podstata přání, která postrádají očekávaný obsah nebo nejsou vůbec uvedena či obsahují jen obecnou deklaraci zbožnosti. Středověké zbožné dary byly často

⁶⁵² Poprvé jsem ve zjednodušené formě navrhl toto dělení pro české a moravské šlechtické dary v příspěvku Z. VAŠEK, *Šlechtické donace*, s. 65–94.

poskytovány ke konkrétním příležitostem či životním okamžikům. Ale někdy též plnily funkci průběžné ekonomické podpory obdarované instituce ze strany zakladatele či držitele zakladatelských práv.⁶⁵³ A právě díky nim lze vcelku jednoduše osvětlit zvláštnosti popsanych darů. Pro fundátory nebylo nutné podrobně definovat svá přání, protože mnohé výhody, které jako donátoři mohli požadovat, měli z pozice zakladatelů a držitelů patřičných práv. Stejně tak pro donátory, kteří průběžně podporovali své rodové založení, postrádalo smysl specifikovat konkrétní požadavky, když vše, co si mohli přát, již zpravidla měli slíbeno. Nicméně platí, že i ve 13. století se chápal pohřeb v klášterním chrámu jako výsada zakladatele, aniž by ji bylo třeba zvláště zdůrazňovat. Stejně tak je zřejmě možné počítat s připomínáním členů fundátorského rodu, např. sloužením zádušních mší.⁶⁵⁴

Na tomto místě je třeba zmínit, že rozdělením na typy hodnotíme především zaznamenaná přání donátorů, nikoli praxi v klášterech, které byly hlavními příjemci darů. Ze zápisů dárců do nekrologií lze předpokládat, že byli připomínáni pomocí anniversárií nebo jinými formami. Nejsme schopni rozhodnout, zda dárce s takovým postupem počítali či ne, z jednání donátorů z řad církve i z praxe především 14. století ale můžeme předpokládat, že automatické udržování memorie na dárce nebylo pravidlem. Záleželo jak na představených instituce, tak na potomcích, kteří museli na dodržování odkazů dohlížet.⁶⁵⁵ A také na tom, zda byla vzpomínka spojena např. s hmotným artefaktem. Ilustrativní srovnání nabízí kronika mnicha Jindřicha Řezbáře, který mimoděk připomněl rozdíl mezi stále živou památkou Smila z Lichtenburka a zapomenutým odkazem Eufemie z Křižanova.⁶⁵⁶

Již jsme se krátce dotkli dalšího z častých přání středověkých donátorů nejen v českých zemích. Byl jím pohřeb v klášterním (případně ve farním) chrámu. S žádostí o takový pohřeb se setkáváme jak u přání typu *pro remedio animae*, tak i u darů *pro*

⁶⁵³ K nim obecně V. VANĚČEK, *Základy*, zejména díl I; T. BOROVSKEÝ, *Kláštery*.

⁶⁵⁴ Obé vhodně ilustruje příklad vyšebrodského kláštera – ač ve fundačních listinách ani v jejich dalších inovacích není žádná zmínka o pohřbech příslušníků fundátorského rodu, od počátku se tak dělo, stejně jako zápisy do klášterního nekrologia a snad i připomínky během bohoslužeb. K tématu Milan HLINOMAZ – Vlastimil KOLDA, *Vyšebrodský klášter – nekropole Rožmberků*, Jihočeský sborník historický 57/4, 1988, s. 173–184.

⁶⁵⁵ Např. v listině z roku 1347 vypočítává vyšebrodský klášter Petrovi z Rožmberka, jaká anniversária a další služby je povinnen vykonávat. RBM V/1, s. 44, č. 90.

⁶⁵⁶ K památce Eufemie, velké podporovatelce kláštera, dodává Jindřich trpce:
„Ach, ta blažená paní, jež slavně světla svátky/ O felix domina, patris matrisque, mariti
otce i matky své i manžela svého a syna,/ ac nati festis servit sollempniter illa,
mnichům dávala ryby a víno a platila na mše./ dans pisces, vinum monachis, missas (quoque) solvit.
Ale za toto všechno já později nejednou viděl,/ Hoc vidí posthec bene bis, quod eidem
kterak o jejím svátku mše jediná nečtena za ni./ ipsius in festo non unica missa dabatur“
Zatímco k Jindřichovi z Lichtenburka zaznamenal:
„I pochován v oné jest kapli,/ tumulatur in illa,
kterou založil kdys a pěkně postavil k počtěl quam Christi matri fundaverat ipse, capella,
rodičky Boží; i mše se k Marii Panně tam čítá./ quam bene perfecit; canitur quoque missa Marie“.
Cronica domus sarensis, s. 65–68.

anniversario. Zatímco u prvního typu jde víceméně o doplnění hlavního požadavku donátora, v druhém případě bývá úmysl pohřbení v klášteře doplněn dalšími žádostmi. Nelze pochybovat o významu, který pohřeb pro donátora měl.⁶⁵⁷ Z hlediska vývoje zbožných darů ke složitějším formám, který můžeme v období 1200–1350 sledovat, jsou dary s přáním typu *pro remedio animae* a zároveň s požadavkem pohřbu hraniční typem. Z hlediska chápání církevních obřadů a nuancí liturgické memorie se tyto dary řadí k jednoduššímu typu. Z pohledu šlechtické mentality, vnímání symbolického a zároveň duchovního kapitálu však takový dar patří k těm složitějším. I zde je tedy nutné k darům přistupovat individuálně a rozhodovat se na základě znalostí kontextu, který určí k čemu má dar blíže. Paušálně jsou však tyto dary přiřazované k typu *pro remedio animae* a teprve pokud je musíme přidat k jiné skupině, je kontext vysvětlen.⁶⁵⁸

Pohřbů v klášterních chrámech a jejich kryptách jsme se obecně dotkli již v předchozí kapitole. Většina tam zmíněných předpokladů platí i pro konkrétní případy české a moravské šlechty. Pohřeb v daných prostorách byl vysoce prestižní a přínosný v mnoha oblastech. Věčné spočinutí mezi mnichy bylo v očích středověké nobility jistou cestou ke spáse, protože mniši budou jistě během Posledního soudu spaseni a odlesk jejich spásy pomůže i donátorovi, který bude vzkříšen s nimi. Navíc hrob, který byl na očích věřících, představoval jednu z možných strategií, jak získat co nejvíce přímluvných modliteb. Vedle toho však takový pohřeb přinášel i značnou společenskou prestiž a v neposlední řadě zajišťoval osobní i rodovou memorii.⁶⁵⁹ Vzhledem k omezeným možnostem českých a moravských pramenů 13. století nelze o podrobnějších přáních donátorů ohledně pohřbů prohlásit příliš určitého. Podle analogií s říšským i západoevropským prostředím můžeme předpokládat, že nejdříve donátoři usilovali jen o prostý hrob v chrámu, ale postupem doby se i toto přání měnilo.⁶⁶⁰ Žádali o uměleckou výzdobu, která by upozorňovala na jejich rodový původ a následně přímo na ně, což jsme v omezené podobě schopni potvrdit až ve 14. století.

Jak už bylo řečeno, dary typu *pro anniversario* se u šlechty výjimečně objevovaly již na počátku 2. třetiny 13. století. Větší množství darů tohoto typu můžeme ve šlechtickém prostředí zaznamenávat až od počátku poslední čtvrtiny 13. století. Neplatí to však pro církevní prostředí. V něm se tyto komplikované dary s podrobně definovanou podobou

⁶⁵⁷ M. MCLAUGHLIN, *Consorting with Saints*, s. 133–175.

⁶⁵⁸ Příkladem může být donace Parduse z Horky – CDB V/2, s. 237, č. 630. Donátor prosil o spasení duše a zároveň žádal o pohřeb v kapli, který zdůvodnil tak, že si přeje, aby k jeho kostem mohli chodit jeho přátelé a členové rodiny. Dále žádal své přátele, aby pokud zemře někde daleko, dopravili jeho ostatky do tohoto kostela a nikam jinam.

⁶⁵⁹ Zajištění prestižního místa rodinného pohřebiště vidí jako jednu ze základních motivací založení kláštera i K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 67

⁶⁶⁰ D. WESTERHOF, *Death*, s. 70.

liturgické památky objevily jako typické již kolem poloviny 13. století. Obvykle se jednalo o testamenty nebo o dary k zřízení zádušní památky na duchovní a to bez ohledu na skutečnost, z jaké společenské vrstvy pocházeli. Zdá se být zřejmé, že právě seznámením se s širokou škálou prostředků liturgické paměti na duchovní vedlo šlechtu k přejímání reprezentačně-duchovních prostředků. Nicméně šlo o poměrně dlouhodobý proces trvající více než půl století. Reprezentace postavení byla pro nobilitu vždy důležitá, okázalost a vznešenost komplexní liturgické vzpomínky na ni bezesporu působila. I když však příslušníci církve byly autory písemného záznamu mnoha zbožných nadání šlechty, aktivně je nevedli k těmto formám zádušní vzpomínky. Pokud se podíváme na nejstarší doložená přání typu *pro anniversario* spojená s dary šlechty, můžeme si povšimnout, že jde o situace s významným zapojením církevních činitelů.

Vůbec první dar tohoto typu byl zaznamenán v roce 1237, kdy donátor kláštera Teplá žádal o přijetí do klášterní konfraternity. Na svou dobu to byl velmi nezvyklý požadavek vzniklý zřejmě z blízkého sousedství s klášterním společenstvím. Listina, která dar zaznamenala, byla královskou konfirmací prodeje části vsi klášteru, přičemž si část financí měli řeholníci ponechat právě za přijetí do konfraternity.⁶⁶¹ Mnohem výmluvnější je druhý příklad z roku 1259. Dar drobného šlechtice z Olomoucka Benedy z Dubicka byl zlistiněn na Velikonoční neděli a obdržela ho olomoucká kapitula. Záměrem donátora bylo vytvoření anniversária za jeho syna, který zřejmě nedávno zemřel a zastával funkci olomouckého kanovníka. Listina byla zjevně vytvořena ve skriptoriu olomoucké kapituly a odrazila se v ní praxe církevního prostředí. Nicméně nelze celou dikci listiny přisoudit jen písaři nebo skladateli listu. O sedm let později byla donace konfirmována biskupem, který však výrazně upravil znění donátorova přání a stanovil velmi konkrétní podmínky slavení anniversária, včetně ustanovení o svících apod. Můžeme tedy předpokládat, že Beneda měl díky styku se synem povědomí o různorodosti církevních obřadů, ale konkrétní podrobnosti pro něj nehrály roli nebo je neznal do patřičných detailů.⁶⁶² I další příklady svědčí o postupném šíření darů s podmínkami typu *pro anniversario* z církevního prostředí mezi šlechtu.

Tímto jsme uzavřeli přehled základní typologie darů a lze přejít k motivacím darů české a moravské šlechty církvi.

⁶⁶¹ CDB III, s. 187, č. 153.

⁶⁶² CDB V/1, s. 289, č. 181; s. 698, č. 472.

5.3 Motivace a funkce darů

Již mnohokrát zaznělo, že středověké šlechtické dary církvi je třeba chápat jako komplexní jev s mnoha motivacemi. Toto konstatování je třeba mít stále na paměti, ale zároveň je nutné se pokusit o alespoň částečnou definici zmíněných motivací. Pro všechny dary platí obecný poznatek, že jednotlivé motivace se navzájem prolínají a doplňují. Abstrahovat jen jednu je obvykle nemožné.⁶⁶³ Ne všechny dary lze zdůvodnit všemi druhy motivací, ale u většiny lze nalézt více než jednu. Už z toho důvodu, že duchovní motivaci daru můžeme identifikovat vždy. Středověké donace církvi mají čtyři základní motivace, které mohou být vzájemně propojené. Jsou to důvody duchovní, politické, hospodářské a reprezentační (prestižní). Kromě těchto hlavních motivací existuje celá řada dalších aspektů, které ovlivňovaly proces darování. Jde o právní, morální, estetické, mytologické a sociálně-morfologické aspekty rozhodování donátorů.⁶⁶⁴ Motivace dárce nelze jednoduše popsat, jsou různě propojené, odráží v sobě individuální rysy osobnosti i kulturně-společenského prostředí jako je např. úloha štědrosti, důraz na sociální vazby ve společnosti i její ekonomické fungování.⁶⁶⁵ Různé skupiny šlechty zdůrazňovaly odlišné motivy, ale během 13. století se jejich postoje sbližovaly.⁶⁶⁶ Pro příslušníky výše postavených rodů byla i nadále významnější reprezentační stránka daru spojená s memorií, ale v mnohých případech to platilo i pro drobnější šlechtu. Motivaci duchovní hodnotím jako nejdůležitější. Vedle motivací lze sledovat i funkce darů, které lze identifikovat jen u některých donací a jejich rozpětí je poměrně široké od poněkud abstraktně znějících, ale o to prakticky významnějších snah o vytváření vazeb ve společnosti po využívání darů jako nástroje charity.

Zbožné dary jsou fenoménem s lokální i globální stránkou a jako takové se vzpírají jednoduchému přístupu. Globální jsou podobným schématem, dynamikou, celkovým vyzněním, důvody, lokální (konkrétní) je jejich specifický sociální, geografický a chronologický kontext. Každá donace v sobě spojuje společenskou akci se zapojením členů rodiny i společenských partnerů, obsahuje v sobě prvky práva a písemné kultury a samozřejmě i náboženské hledisko. Není třeba vést výklad o tom, zda se na donace budeme dívat materialisticky či z hlediska spirituality. I když je někteří pojímali jako obchod, vždy v nich alespoň instrumentálně byla přítomna duchovní motivace. Duchovní zakotvení darů církvi bylo tak pevně zakořeněno ve společnosti, že je každý dárce považoval za nutnou a

⁶⁶³ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 193.

⁶⁶⁴ S. D. WHITE, *Custom*, s. 56–60.

⁶⁶⁵ G. DUBY, *Prendre*, s. 63; L. K. LITTLE, *Religious Poverty*, s. 9–18.

⁶⁶⁶ C. B. BOUCHARD, *Holy Entrepreneurs*, s. 180–181.

přirozenou (a navíc přínosnou) součástí celého procesu.⁶⁶⁷

5.3.1 Duchovní motivace

Naděje, že obětováním daru si člověk nakloní vyšší moc, která by měla pomoci dárce v dosažení spásy duše, je přítomna v kterémkoli náboženském hnutí od jeho počátku. Platí to samozřejmě i pro křesťanství. Veškeré proklamace o prioritě duchovní motivace donací nutně vyzní příliš slabě ve srovnání s tím, na kolik určující byla otázka spásy pro příslušníky středověké společnosti.⁶⁶⁸ A to bez ohledu na všechny pragmaticky působící jevy a události, se kterými přijdeme do styku.⁶⁶⁹ Na odlišné osobnosti samozřejmě působily jednotlivé motivace různě silně, ale jen u několika výjimek, které jak praví motto, potvrzují pravidlo, můžeme konstatovat, že se odmítaly řídit myšlenkou spásy jako hlavního smyslu pozemského života. Takové případy v českých zemích doložit nemůžeme. Prameny 14. století neumožňují rozhodnout o míře zbožnosti jedince, respektive o tom, jak osobně vnímal náboženské podněty, byť pocházel z řad šlechty.⁶⁷⁰ Na druhou stranu samozřejmě nelze míru motivace donací církvi danou duchovními důvody shledávat u všech donátorů jako stejnou. Konstatování, že u některých donátorů byly náboženské důvody důležitější než u jiných, zní jako banální fakt, ale odráží náš stav poznání. Nejen ve středověku byly mnohé životní situace automatizované a podléhaly všeobecným očekáváním. Lidé se chovají podle zažitých vzorců. Proto i o donacích můžeme mluvit jako o ustáleném vzorci chování, který se od osob určitého společenského postavení očekával.

Za jistou lze považovat skutečnost, že u každého daru hrály duchovní důvody svoji roli. V průběhu života jedince se navíc jejich vnímání proměňovalo. Ten kdo v mládí vůči církvi kriticky vystupoval, respektive nevnímal usilování o spásu příliš naléhavě, toužil ve stáří po usmíření a odpuštění hříchů.⁶⁷¹ Při snaze určit míru a význam duchovní motivace jednotlivých darů, se můžeme obrátit jednak na formulaci areng se všemi výhradami a omezeními popsány výše, jednak na vlastní dispozici donačních listin. Podrobné popisy žádaných obřadů jsou jedním ze znaků důrazu kladeného právě na duchovní motivaci, ale

⁶⁶⁷ M. INNES, *The Middle Rhine Valley*, s. 17.

⁶⁶⁸ Za pozornost stojí významný počet papežských slibů plnomocných odpustků pro případ smrti, který obdrželi čeští šlechtici na počátku roku 1348. Tyto sliby nejsou spojeny s dary, o kterých bychom přímo věděli, ale lze je tušit.

⁶⁶⁹ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 194.

⁶⁷⁰ D. ADAMSKA, *Fundacje*, s. 218. Jednou z mála možností, jak se k postojům donátorů přiblížit je podle D. Adamské analýza areng donačních listin – s. 194–195.

⁶⁷¹ Ilustrativní je případ rozsáhlé donace Jana Wüstehube na moravsko-slezském pomezí, byť za vlastní donací mohly být i další důvody. CDS X, s. 100, č. 129. Do stáří nemusel čekat Albrecht ze Šternberka, kterého nedonutila k podrobení se církvi klatba, ale následná těžká nemoc ho přiměla, aby své předchozí jednání odčinil darem církvi – CDB VI/1, s. 173, č. 127.

samy o sobě nejsou dostatečné, vždy je třeba je hodnotit v kontextu. Lze se také zamýšlet nad mentalitou šlechty jako celku a snažit se nalézt to, co myšlení nobility formovalo. Z čistě teologického hlediska šlo jednoznačně o myšlenku spásy koncentrovanou do představ o Očistci. V úvahu je však nutné brát i motivaci danou touhou po memorii a reprezentaci. I ty byly svým způsobem se spásou spojeny.

Duchovní motivaci středověkých šlechtických donací však můžeme v každém případě označit jako základní odůvodnění darů.⁶⁷² Tím, že za dárce budou odříkávány modlitby a obětovány mše, se zkrátí pobyt donátorovy duše v Očistci. Dárce mohl být též veden myšlenkou na poklad v nebi, který si vytváří.⁶⁷³ Darem se dárce prakticky stal součástí instituce a společenství, ke kterému dar směřoval, tedy nejčastěji klášterního konventu, *familiae*, který již sám o sobě byl Bohu blíže než většina smrtelníků. Donátor tak participoval na svatosti této komunity.⁶⁷⁴ Projevy této motivace nebyly nijak ustrnulé, ale dynamicky se vyvíjely, od požadavku prostých modliteb za spasení, přes přání o zřízení anniversárií až po možnost být pohřben v klášterním kostele, tedy mezi mnichy, u nichž je možné očekávat, že na nich spočívá boží milost, a být mezi nimi až dojde k Poslednímu soudu (mezi takto motivované žádosti patřila i přání o uložení blízko oltáře, tedy přímo k ostatkům svatých – *ad sanctos*).⁶⁷⁵ Požadavky pohřbů na určených místech jsou od 30. let 14. století stále častější.⁶⁷⁶ Bylo to dáno jednak vztahem založeným na držbě zakladatelských práv a jednak myšlenkou o mocnější přímělu klášterních komunit za své dárce. Ve 13. století k pohřbům příslušníků zakladatelských rodů v klášterních kostelích také docházelo, ale dárce necítili nutnost je v přáních zmiňovat. Naopak ve 14. století potřeba explicitních zmínek očividně rostla. I z dalších poznatků z dějin 14. století lze soudit, že touha otevřeně se přihlásit k projevům zbožnosti byla intenzivnější. Byla spojena i s šlechtickou prestiží, protože okázalé projevy zbožnosti patřily k šlechtické identitě.⁶⁷⁷ Být pohřben mezi předky byla pro členy fundátorských rodů samozřejmost, dary se dávaly hlavně za výběr prestižnějšího místa, za umístění na viditelnější pozici.⁶⁷⁸ Přestože tedy lze pozorovat základní vývojový trend ve

⁶⁷² D. ADAMSKA, *Fundacje*, s. 189; S. D. WHITE, *Custom*, s. 56; M. R. PAUK, *Działalność*, s. 53. Dále podrobněji viz kapitola 4.1.

⁶⁷³ RBM V, s. 106, č. 193; CDB V/1, s. 303, č. 191; s. 565, č. 381.

⁶⁷⁴ Např. RBM III, s. 98, č. 240; s. 364, č. 938; s. 573, č. 1468; s. 789, č. 2034; CDM VI, s. 133, č. 174; CDM VII, s. 441, č. 605.

⁶⁷⁵ N. OHLER, *Umírání*, s. 160–163.

⁶⁷⁶ Výběrově CDM VII, s. 211, č. 292; RBM IV, s. 192, č. 392; s. 244, č. 632; s. 324, č. 825; s. 345, č. 872; s. 467, č. 1176; s. 575, č. 1417; s. 583, č. 1433; s. 622, č. 1552; RBM V, s. 61, č. 114.

⁶⁷⁷ Dosvědčuje to např. fakt, že zatímco ve 13. století nemáme doloženo příliš hradních kaplí, které by postavila šlechta, ve 14. století nastává v této oblasti konjunktura. Docházelo k stavbě mnoha nových kaplí na šlechtických hradech (Český Krumlov, Lipnice, Kost nebo Bečov). František ZÁRUBA, *Hradní kaple II. Doba lucemburská*, Praha 2016.

⁶⁷⁸ D. WESTERHOF, *Death*, s. 65.

výběru obdarovaného a podmínek darování, musíme zdůraznit, že vedle vývoje, který zasahoval celou společenskou vrstvu, hrály stejnou úlohu osobní motivace a rozhodnutí jednotlivců. Nemusíme být proto překvapeni, pokud najdeme případy, které se vymykají obecným předpokladům. Při bližším zkoumání těchto “anomálií” se ukáže, že nejde o náhodná hnutí mysli (i když i s nimi musíme počítat), ale o rozhodnutí založená na životních osudech jednotlivců.

Náboženská motivace sledovaných darů je nejobtížněji sledovatelná. Na jednu stranu ji můžeme identifikovat u všech darů, na druhou stranu je pak komplikované rozhodovat o míře zájmu donátora na duchovní funkci daru. Dary učiněné po většinu 13. století jsou obvykle typu *pro remedio animae* a neoplývají přílišnými podrobnostmi ve smyslu zdůvodnění daru. Ale i v pozdější době se setkáváme s celou škálou dispozic donačních listin, ve kterých přesný popis darovaného majetku tvoří pravé jádro ujednání, zatímco duchovní pozadí je spíše jen stručně zmíněné. Druhý pól na pomyslné ose pak tvoří donace, které se věnují především popisu podoby liturgické vzpomínky.⁶⁷⁹ V některých případech lze zaznamenat důrazné lpění na co nejvyšším počtu modliteb za spasení dárce až do té míry, že můžeme nabýt dojmu o výrazné osobní religiozitě dárce.⁶⁸⁰ Nicméně prameny nás odsuzují zůstat jen u tohoto dojmu, jistotu v těchto případech získat zřejmě nelze. Kromě přání anniversárií a pohřbů v chrámech lze za projevy spojené s duchovní motivací považovat zejména přání mší, které byly přesněji specifikovány (doba, počet, typ). Nelze to samozřejmě prohlásit absolutně, zvláště když s časem se taková přání stávají čím dál tím častější, ale je to nejjednoznačnější vodítko.⁶⁸¹

Již prostý fakt, že dárce byl schopen poměrně dobře vnímat rozdíly v liturgii, svědčí o jeho dostatečné znalosti církevní praxe a tu mohl získat zase pouze častou účastí na ní, setkáváním s církevními představiteli a vnímáním jejich názorů o vhodnosti dávat zbožné dary.⁶⁸² Pro nás zůstává důležité, že někteří dárce cítili větší potřebu zajistit, aby jejich

⁶⁷⁹ RBM II, s. 710, č. 1656; RBM IV, s. 462, č. 1160; s. 681, č. 1695; CDM VII, s. 10, č. 13; s. 441, č. 605.

⁶⁸⁰ RBM II, s. 710, č. 1656; CDM VI, s. 354, č. 463; CDM VII, s. 25, č. 34; s. 48, č. 67; s. 79, č. 106; s. 399, č. 551.

⁶⁸¹ Např. CDB V/2, s. 501, č. 810; CDM V, s. 143, č. 137; CDM VI, s. 292, č. 378; s. 296, č. 386; RBM III, s. 98, č. 240; s. 573, č. 1468; RBM IV, s. 256, č. 659; RBM V/1, s. 20, č. 32.

⁶⁸² Ukázku argumentace o prospěšnosti zbožných nadání přináší žďárská kronika, která jistě v mnohém odráží vlastní zdůvodnění představitelů cisterciáckého řádu. *Cronica domus sarensis*, s. 32–33. Dopřejme opět sluchu mnichu Jindřichu Řezbáři:

„Není však dáno zdarma, co komu se pro Krista dává,/ Sed non est gratis, quod pro Christo datur ulli. neboť vlastními ústy Pán pověděl toto: „Kdo trochu/ Nam Dominus propria persona taliter inquit: vody ve jménu Krista dá napít tomu, kdo žízni,/ Qui dat aque modicum sicienti nomine Christi, dojde odměny své a nepřijde nazmar mzda jeho.“/ retribuetur ei, nec merces deperit eius. Proto, ač les tak velký má cenu pohárů mnoha,/ Ergo civos multos valeat cum silvula tanta, nebude bez odplaty, když dárce spasení dojde./ non manet inmerito, si salvetur dator eius. Jakož jistotu mám, že bez trestu nemůže projít/ Sicut sum certus, quod nullum transit inultum

liturgická památka byla slavena přesným způsobem. Otázkou pak samozřejmě je také to, kdo se podílel na formulaci zmíněných přání. Mohl to být sám dárce, jeho kaplan, pokud šlo o vyšší šlechtu, nebo zástupce příjemce. Rozhodně neplatí, že každý podrobný popis přání za poskytnutý dar je známkou zbožnosti, ale u mnohých tomu tak je. V každém případě platí, že takovým darem získal dárce příslušné obřady, kterými se mohl prezentovat veřejně. Zajištění transparentní zbožnosti tím bylo dosaženo. Nezbyvá než téma zakončit konstatováním, že nic určitého nejsme schopni s jistotou tvrdit, ale mnohé se zdá být pravděpodobné. V oblasti zbožnosti se propojují motivy dané snahou o spasení, obav z Očistce, touhou po reprezentaci i na společenské konvence a očekávání. Niterná zbožnost byla spojena s usilováním o spasení. Pokud můžeme mluvit o niterné zbožnosti, tak byla spojena s usilováním o spasení. Mnohem lépe můžeme sledovat projevy veřejné, transparentní zbožnosti, která patří k společenskému statusu, ale zároveň nikterak nevylučuje niterné prožívání víry. Je též třeba zmínit, že mnohé projevy zbožnosti lze připsat ženám – vdovám, které bývají aktivními donátorkami – a vystupují jako ochránkyně rodu, jeho spásy i paměti, mnohdy v nich promlouvají matky, či dcery. U mužů naopak do popředí častěji vystupují motivy paměti a reprezentace. Ale i přes veškerou snahu můžeme vše řečené vztáhnout pouze na transparentní projevy zbožnosti, o kterých svědčí donační listiny. V nich se pak osobní zbožnost odráží, ale až k ní proniknout není možné.

Na závěr je potřeba zmínit fundace, které byly založeny jako pokání donátorů za provinění proti církvi.⁶⁸³ Představa o pokutě a jejím splacením fundací vychází z úvahy o Bohu jako nejvyšším pánovi. Porušení církevních nařízení a vystupování proti církvi je pak stejným zločinem jako vystupování proti feudálnímu pánovi, po němž následuje obvykle pokuta. V českých a moravských podmínkách jde spíše o ojedinělé jevy z doby kolem roku 1200.⁶⁸⁴ Nicméně i tyto dary lze zařadit to sféry duchovní motivace.

*žádný hřích, tak nepřijde nazmar též almužna žádná./ peccatum, sic et elemosina nulla peribit,
Pán však, který vše vidí, sám rozhodne obě a dává/ sed Dominus, qui cuncta videt, discernit utrumque:
dobré, kdo zásluhy má, a zlé zas tomu, kdo hřeší./ nam bona pro meritis, pro demeritis mala confert.
Přibyslav ve Žďáře zde je prvním zakladatelem./ Hic in Sar primus est fundator Pribizlaus,
který za dobré skutky, jak věřím, žije už s Kristem;/ vivere quem credo cum Christo pro benefactis
jemu průvodcem věrným je v nebesích jistě i Jenec./ Est tamen in celis comes illi lentzo fidelis,
zdarma jenž dával Kristu a nic pak nežádal za to,/ qui sua sponte dedit Christo, nichil inde reposcens.
neboť, jak řekl jsem již, les cenu měl pohárů mnoha./ Namque civos multos, ut dixi, silva valeret,
kdyby jej onen dlužník chtěl zaplatit v patřičné ceně./ hanc qui deberet vel digne solvere vellet.
Proto tě, nebeský Bože, my prosíme s upřímným srdcem:/ Ergo, Deus celi, precamur corde fideli,
přijmout v odplatu, Kriste, rač všechny, kdož dobře nám činí,/ omnes, qui nobis faciunt bene, ceu bonus iste
fecit, qui silvam tribuit, pie suscipe, Christe!”*

⁶⁸³ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 195.

⁶⁸⁴ Týká se to založení kláštera v Dolních Kounicích a také kanonie v Teplé.

Ojedinele jsou mezi zbožnými donacemi české a moravské šlechty doloženy dary určené k financování pouti za spásu zemřelého.⁶⁸⁵ V jednom případě má být určená finanční částka vyplacena tomu, kdo se půjde za duši zemřelého pomodlit do Santiaga, ve druhém pak tomu, kdo přijme kříž a vypraví ve jménu spásy duše donátora proti Prusům (v roce 1262, v době četných tažen do Prus). Na okraj je také třeba konstatovat, že se nepodařilo identifikovat žádnou vlnu zbožných darů, které by byly podníceny oblibou konkrétního svatého.

Mezi duchovní motivace zbožných darů lze řadit i výběr obdarovaných institucí, který se většinou řídil regionálními vazbami. Jiná situace platila u nových založení, kdy se fundátor nemusel ve svém rozhodování omezovat, ale byl na druhé straně limitován svými prostředky. V 1. polovině 13. století ještě doznívala velká zakladatelská vlna (podle typologie M. R. Pauka druhá etapa), která byla ovlivněna reformními řády 12. století, tedy především cisterciáky a premonstráty. V polovině 13. století můžeme v Čechách zaznamenat vlnu zakládání klášterů augustiniánů – poustevníků. Jedná se o jedinou vlnu zakládání konventů jednoho řádu, u které můžeme jasně prohlásit, že ji způsobila prestiž a známost řádu v Evropě a zřejmě se nemusíme ani obávat prohlásit zakládání poustevnických klášterů v 60. letech 13. století za doklad chápání tohoto řádu jako momentálně nejzbožnějšího, a tudíž nejvhodnějšího k zajištění duchovní péče o spásu členů zakladatelských rodů. Duchovní motivace zde očividně hrála prim, byť i další důvody byly důležité – především prestiž nového řádu schváleného papežem teprve v roce 1256. Během krátkého období (1262/3–68, možná již od poloviny 50. let) vznikly v Čechách (v případě kláštera Svatá Koruna se jednalo o česko-moravské pomezí) čtyři kláštery tohoto řádu (kláštery Zaječov/Svatá Dobrotivá/Ostrov P. Marie, Pivoň, Svatá Koruna, Pšovka).⁶⁸⁶ Ze strany šlechty už ve sledovaném období podobnou sérii nemáme. Nelze ji hodnotit jinak než jako přivítání nového řádu, který má pověst vrcholně zbožného. Z pragmatického pohledu je také třeba zmínit, že založení kláštera poustevnického řádu bylo ekonomicky méně náročné.

⁶⁸⁵ CDB III, s. 225, č. 181; CDB V/1, s. 496, č. 335.

⁶⁸⁶ Je možné, že k samotnému založení v případě kláštera Ostrov (Zaječov) a Pivoň došlo možná již o několik let dříve v souvislosti s vilemity (někdy v průběhu 50. let) a až později se transformovaly v kláštery augustiniánů – poustevníků. Tuto domněnku nelze vyloučit, v obou případech se jeví jako odůvodněná, ale vlastní obsah zjištění nemění celkové vyznění okolností vzniku a příchodu poustevnických řádů, jen celý proces roztahuje do přibližně 10–15 let místo předpokládaných 5–6. K otázce blíže Eduard MAUR, *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: *Od knížat ke králům*, ed. Eva Doležalová, Praha 2007, s. 237–253.

5.3.2 Reprezenční a memoriální motivace

Při sledování duchovní motivace šlechtických zbožných darů jsme opakovaně narazili na těsnou propojenost mezi duchovní stránkou donace a její reprezenční a memoriální funkcí.⁶⁸⁷ Georges Duby říká: „*Nosit mnichům dary, aby co nejlépe udržovali memoria, bylo aktem zbožnosti*“.⁶⁸⁸ Udržování paměti na jednotlivce bylo podstatným momentem usilování o spásu, ale také jisté světské nesmrtelnosti.⁶⁸⁹ Dary církvi tedy sloužily k uspokojení touhy po reprezentaci (rodu i jednotlivce), prestiži a zachování trvalé vzpomínky.⁶⁹⁰ Tato touha se zbožnými dary neoddelitelně souvisí.⁶⁹¹ Lidská paměť je krátká a nespolehlivá, propast generací a natož staletí je pro ni těžko překročitelná. Ale ten, jehož jméno nebylo zapomenuto, nezemřel zcela a žije ve vzpomínce. Snaha o zachování vzpomínky na osobu je prastará, nalézáme ji takřka ve všech civilizacích, mění se pouze formy uchování paměti, která představuje určitou podobu nesmrtelnosti. Právě takovou nesmrtelností byly opakující se obřady a připomínky, třeba ve formě zápisu v nekrologiích, připomínání mrtvých příslušníků církve je podstatou liturgické memorie.⁶⁹² Ta se vyvinula z obecné paměti a spojovala v sobě vzpomínku na konkrétní osobu za účelem modliteb za její spásu s memorií na tuto osobu jako takovou.⁶⁹³ Význam memorie byl dobře známý i ve sledovaném období. Z roku 1285 máme dochovaný ojedinělý příkaz hnězdenského arcibiskupa, který nařizoval, aby se všichni věřící modlili za papeže, knížata a za pokoj živých i mrtvých dobrodinců kostela.⁶⁹⁴ Vyslovením jména během liturgie se zemřelý stával přítomným a rozšiřoval v té chvíli dané společenství, které se tak za něj mohlo modlit, ale i on se mohl podílet na slavení

⁶⁸⁷ Tato kapitola částečně vychází z publikovaných studií Z. VAŠEK, *Zbožné dary české šlechty*, s. 301–312; TÝŽ, *Sepulkrální památky*, s. 459–481.

⁶⁸⁸ G. DUBY, *Vznešené paní*, II, s. 28.

⁶⁸⁹ Harry KÜHNEL, *Sinn und Motivation mittelalterlicher Stiftungen*, in: *Materielle Kultur und Religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, ed. Gerhard Jaritz, Wien 1990, s. 5–12.

⁶⁹⁰ O. G. OEXLE, *Memoria als Kultur*, s. 9–15; další díla k tématu, viz kapitola 1.2. Práce Otto Gerharda Oexleho zůstávají nejvýznamnějším shrnutím tématu středověké memorie. Ostatně podle jeho názoru byla paměť nejdůležitější motivací středověkých donací církvi. Je také hlavním propagátorem konceptu liturgické memorie, jako zvláštní cesty k udržování paměti v rámci liturgie – O. G. OEXLE, *Liturgische Memoria*, s. 323–340, zejména s. 325–327.

⁶⁹¹ D. ADAMSKA, *Fundacje*, s. 136, 190; Tomáš BOROVSKEÝ, *Formy a funkce klášterního patronátu v době posledních Přemyslovců*, in: *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów*, ed. Józef Dobosz, Poznań 2009, s. 275–284, zde s. 281–282.

⁶⁹² A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 10.

⁶⁹³ G. ALTHOFF, *Geschichtsbewusstsein*, s. 87; Marie BLÁHOVÁ, *Zakladatelé*, s. 285–304, zvláště s. 286; P. J. GEARY, *Exchange*, s. 77–92.

⁶⁹⁴ D. ADAMSKA, *Fundacje*, s. 136. Z českých zemí podobný příklad nemáme.

eucharistie.⁶⁹⁵ Dary na zbožné účely jsou typickým prostředkem středověku, jak uctít památku jedince a zároveň dát veřejně najevo jeho postavení.⁶⁹⁶

Nejen tyto, řekněme osobní, důvody hrály svou roli. Ve středověku se pevně zakotvila představa, že ne majetek, ale původ je hlavní podstatou šlechtictví. Bylo nutné opatrovat paměť na předky, aby byla potvrzena legitimita žijících, protože urozenost byla ukotvena právě v tradici.⁶⁹⁷ A čím skvělejší byla vzpomínka na předchůdce, tím lepší postavení mohl mít žijící. Tato tradice rodu, vzpomínání příslušníci předchozích generací a jejich činy představují symbolický kapitál užívaný žijícími.⁶⁹⁸ Při hodnocení vývoje šlechtických darů církvi v průběhu středověku se často do popředí dostává motiv *imitatio regis*, tedy napodobování panovníka šlechtou v jeho zakladatelské aktivitě.⁶⁹⁹ Důraz na prestiž a reprezentaci je zde zcela zřejmý. Memoria neznamena jen modlitby za mrtvého, trvající neustále, ale především opatrování jeho jména i celé rodiny.⁷⁰⁰ Tím se nám propojily dva důležité motivy – memorie a reprezentace. Jako memorii lze ve středověku chápat všeobecně jak jakoukoliv paměťovou činnost, tedy všechny vzpomínky, tak i cílené udržování informace o existenci jedince, rodu nebo o konkrétní události. Liturgická memorie nabízela jak pomoc při spáse, tak představovala jednu ze složek reprezentace společenského statusu a zároveň sloužila k vytváření společenských vazeb.⁷⁰¹ Oddělení těchto dvou složek není možné. Společná paměť je nutná pro fungování každého společenství.⁷⁰² V tomto ohledu se české a moravské prostředí v ničem neodlišovalo od území západně od hranic země a platí pro něj všeobecné závěry, se kterými jsme se mohli seznámit v kapitole 4.3.

Pro vysoce urozené, ale i pro šlechtice jen s lokálním významem tedy bylo nutné budovat liturgickou memorii nejen z důvodu spásy. Touha po uchování osobní památky byla také velice silná. Formy liturgické memorie se v průběhu středověku vyvíjely. Od

⁶⁹⁵ K. SCHMID – J. WOLLASCH, *Societas et Fraternitas*, s. 1–48; O. G. OEXLE, *Liturgische Memoria*, s. 334; Ch. SAUER, *Fundatio*, s. 19, 21, 327.

⁶⁹⁶ Jörg ROGGE, *Religiöses Ordnungsdenken und Frömmigkeitspraxis im Hoch- und Spätmittelalter*, in: *Religiöse Ordnungsvorstellungen und Frömmigkeitspraxis im Hoch- und Spätmittelalter*, ed. Jörg Rogge, Korb 2008, s. 7–12.

⁶⁹⁷ R. ŠIMŮNEK, *Paměť*, s. 202–203; TÝŽ, *Reprezentace*, s. 67; P. KRÁL, *Kult předků*, s. 173–186; V. VANÍČEK, *Sociální mentalita*, s. 141–188, zvláště s. 146; K. SCHREINER, *Religiöse*, s. 376–430; M. R. PAUK, *Działalność*, s. 197.

⁶⁹⁸ Donace církvi lze považovat mj. také za přihlášení se ke společenskému statusu i příslušnosti k elitě – D. ADAMSKA, *Fundacje*, s. 198.

⁶⁹⁹ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 197, 202; P. KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata*, s. 9; tento postřeh platí nejen pro české země, ale pro celou oblast střední a západní Evropy – např. Krzysztof SKWIERCZYŃSKI, *Imitatio regni. Adlige Stiftungen im Polen des 11. und 12. Jahrhunderts*, in: *Monarchische und adlige Sakralstiftungen im mittelalterlichen Polen*, ed. Eduard Mühle, Berlin 2012, s. 171–200, zvláště s. 171–172.

⁷⁰⁰ P. J. GEARY, *Living with the Dead*, s. 2.

⁷⁰¹ O. G. OEXLE, *Memoria und Memorialbild*, s. 385; TÝŽ, *Memoria und Memorialüberlieferung*, s. 84; Ch. SAUER, *Fundatio*, s. 19.

⁷⁰² O. G. OEXLE, *Memoria und Memorialüberlieferung*, s. 86.

jednoduchých forem v podobě vzpomnutí jména během mše, po kombinované připomínky během liturgie i pomocí hmotných uměleckých artefaktů v sakrálním prostoru. Ve sledovaném období lze nalézt zápisy o nadání, které jsou doprovázeny takovými podmínkami, jež zcela jednoznačně vypovídají o záměru uchovat individuální vzpomínku spojenou s reprezentací postavení, ale též s liturgickou vzpomínkou.⁷⁰³ Jak bylo řečeno, bez památky na konkrétního jedince nebylo možné za něj obětovat mše a pronášet modlitby a tím mu dopomoci na cestě ke spáse.⁷⁰⁴ Tím byl jedince motivován, aby se postaral o svoji osobní památku. Potomci se poté museli postarat o památku svých předků, aby pojistili svoje postavení. Zapomenutí znamenalo pro středověkého člověka nebezpečí, že pro nedostatek přímluvců zůstanou jeho hříchy neodčiněny. V ojedinělých případech můžeme zaznamenat i úchvaty majetku za účelem získání dostatečných prostředků na zřízení místa rodové memorie.⁷⁰⁵

Nejobvyklejším způsobem připomenutí dobrodince církevní instituce bylo sloužení výročních mší, často spojených se zanesením jména dárce do nekrologia či podobné pomůcky.⁷⁰⁶ Formy zachování paměti poskytované církví však byly velmi rozličné, v průběhu 13. a 14. století se vyvíjely a v 1. polovině 14. století již dosáhly úplnosti, i nadále se vyvíjely do komplikovanějších a strukturovanějších podob, ale nové se již neobjevovaly.⁷⁰⁷ Od konce 13. a především od počátku 14. století hrála památka na konkrétní osobu stále větší roli, již nestačilo, aby se modlilo za spasení duše dárce, byť konkrétně zmíněného, ale bylo třeba, aby forma připomínky mrtvého odpovídala jeho postavení.⁷⁰⁸ Ve spojení se zbožnými dary se nejčastěji vyskytovaly požadavky na slavení anniversária a také na možnost pohřbu v obdarované instituci. Z hlediska reprezentace byly vhodné právě ty části liturgické memorie, které bylo možné využít v rámci okázalých, veřejných projevů transparentní zbožnosti, které nevylučovaly osobní prožívání víry dárce.⁷⁰⁹

Šlehtičtí donátoři oceňovali kláštery jako nejvhodnější pro udržování liturgické memorie (včetně důrazu na rodovou memorii) a reprezentaci postavení dárce. Z teologického hlediska bylo hlavním posláním klášterů a jejich obyvatel pracovat na oslavě Boží slávy

⁷⁰³ CDB VI/1, s. 155, č. 101; s. 170, č. 124; RBM III, s. 98, č. 240; s. 364, č. 938; s. 573, č. 1468; RBM IV, s. 244, č. 632; CDM VI, s. 213, č. 275; CDM VII, s. 127, č. 180.

⁷⁰⁴ R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace*, s. 69.

⁷⁰⁵ CDM IV, s. 392, č. 309; CDM V, s. 143, č. 137 – nicméně tento případ je nutné považovat za extrémní.

⁷⁰⁶ A. ANGENENDT, *Velká doba*, s. 27–28; M. BLÁHOVÁ, *Historická paměť*, s. 53–69; G. DUBY, *Vznešené paní*, II, s. 21; H.-W. GOETZ, *Život*, s. 105; J. LE GOFF, *Zrození očištění*, s. 126–127. Nekrologia byla zřejmě vedena ve většině ne-li ve všech českých kláštřích, donátoři v nich byli pečlivě zaznamenáváni.

⁷⁰⁷ *Stiftungen und Stiftungswirklichkeiten. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, ed. Michael Borgolte, Berlin 2000.

⁷⁰⁸ Podobně závěry ohledně proměny přání donátorů ve 14. století pro městské prostředí ve Štrasburku Ch. A. STANFORD, *Building civic pride*, s. 240–243.

⁷⁰⁹ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 157–187.

různými prostředky a také prosit za spasení světa. Vedle toho však plnily ve středověké společnosti mnohé další funkce. Podle části badatelů bylo primární sociální rolí monastických komunit opatrování památky patronů a dobrodinců.⁷¹⁰ K tomu bylo samozřejmě nutné ekonomické zázemí, které získávaly nejčastěji právě ve formě zbožných darů.⁷¹¹

Kláštery nabízely z hlediska nobility ideální kombinaci. Díky své podstatě nabízely nejlepší cestu k zajištění spásy, svou společenskou výlučností mohly posloužit pro reprezentaci (ve starším období se mohly honosit především kamennou architekturou, kterou tehdejší šlechtická sídla postrádala, později byly přitažlivé honosností architektury, svatými ostatky a dalšími náležitostmi, které k nim náleží), existencí komunity, která byla svým způsobem nesmrtelná, protože stále pokračovala, mohly nabídnout vhodné prostředí pro udržování memorie. S vývojem různých forem reprezentace i memorie se jako nejžádanější ukázaly být pohřby v chrámech nebo přímo rodové nekropole v kláštorech.⁷¹²

Takto vzniklé sepulkrální památky představovaly zhmotnění všech výše popsaných výhod nabízených kláštrem.⁷¹³ V sepulkrálních památkách se mohly snoubit liturgické i společenské důvody připomínání zesnulých.⁷¹⁴ Výstavné náhrobky představovaly nejvýraznější připomenutí dárce, které potrhovaly jeho postavení během pozemského života.⁷¹⁵ Často na nich byl vyobrazen erb nebo i osob zesnulého.⁷¹⁶ Vedle liturgické memorie spočívající v rituálech lze mluvit o memorii pomocí připomínek v sakrálním prostoru jako takovém, např. jde o erby nad vstupními prostory, ale např. i v umělecké výzdobě klášterních budov; nejčastěji se jednalo o heraldické symboly fundátorského rodu na čestných místech klášterů, obvykle v kapitulní síni apod. Kromě pozemků začali dárce poskytovat plátna na oltáře, kalichy nebo zaplatili výzdobu kláštera.⁷¹⁷ Na darovaných předmětech pak můžeme nalézt jejich jména nebo erby.⁷¹⁸ Tak si zajistili, že jejich osoba byla obrazně řečeno stále na očích a přítomna nejen během obřadů. Za všechny zmiňme cyklus Mistra vyšebrodského oltáře, který pochází asi z let 1346–47 a jehož donátorem byl zřejmě Petr z Rožmberka. Známá jsou i další umělecká díla pořízená šlechtickými mecenáši a určená k výzdobě církevních staveb, nejen obrazy, ale i sochy (Madony), dotování výzdoby církevních

⁷¹⁰ P. J. GEARY, *Exchange*, s. 76.

⁷¹¹ TÝŽ, *Phantoms*, s. 76–77.

⁷¹² Funkce klášterů v úloze uchování paměti stručně R. ŠIMŮNEK, *Paměť*, s. 210–211.

⁷¹³ N. SAUL, *Death*, s. 243.

⁷¹⁴ Pro středověkou Moravu přehledně Miloslav POJSL, *Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420*, Olomouc 2006.

⁷¹⁵ K. SKWIERCZYŃSKI, *Imitatio regni*, s. 198.

⁷¹⁶ N. OHLER, *Umírání*, s. 39–40; R. ŠIMŮNEK, *Paměť*, s. 222–223.

⁷¹⁷ H. WENZEL, *Hören und Sehen*.

⁷¹⁸ Např. RBM III, s. 163, č. 407. Donátorka poskytla „et calicem, casulam, mensalia ac omnem ornatum“.

staveb.⁷¹⁹ S osobní památkou byly spojeny také iluminované rukopisy, které lze též nalézt mezi dary. Kromě uvedených je dále třeba zmínit to, že být vlastníkem zakladatelských práv klášterů mělo i nemalou ekonomickou a politickou hodnotu.

Zachování památky na jedince a jeho rod byla jednou z nejdůležitějších motivů toho, co nazýváme zbožnými dary. Velikost a honosnost daru se stala prostředkem reprezentace postavení společně s prestižním místem, kde byla memorie udržována. Důležitou byla právě prestiž místa a nikoli např. jeho oblíbenost u věřících. K zajištění spásy postačovaly prosby mnichů. Tohle vše zajišťovaly rodové nekropole, nejčastěji v kláštorech. Pojila se v nich funkce náboženská, reprezentační i legitimizační.⁷²⁰ Šlechtickým donátorům také jistě vyhovovala jistá elitnost, která byla s venkovskými kláštéry spojena. Kláštéry jako rodové nekropole sloužily již konce 12. století (Osek, Mnichovo Hradiště, Zderaz).⁷²¹ A další byly zakládány v průběhu 13. století. Jakmile však klášter přišel o své patrony, začal sloužit jako nekropole i dalším, což se stalo právě v případě kláštera Na zderaze.

Jak již bylo řečeno výše, z počátku nebylo zvykem zbožné dary doplňovat konkretizací přání, zvláště když nedílnou součástí právních vztahů mezi klášteřem a jeho zakladatelem, bylo právě udržování memorie zakladatelského rodu včetně práva pohřbu. A i v případech, kdy zvláštní práva neměli, tak je nám jediným svědectvím o donaci náhrobek a pozdější konfirmace, i když nelze vyloučit pouhou ztrátu písemnosti.⁷²² Od 4. čtvrtiny 13. století se začaly požadavky pohřbů v souvislosti se zbožnými dary objevovat stále častěji. Důvody lze spatřovat jak ve společenské situaci, kdy vymřely některé z fundátorských rodů, tak i v tom, že mnohé menší rody z okolí klášterů pod vlivem prestiže, která byla spojena právě s pohřby v kláštorech, žádaly o podobné výsady, jako měly fundátorské rody. Je příznačné, že před rokem 1300 byly přání pohřbů v kláštorech obsaženy většinou v záznamech o donacích drobnějších šlechticů nebo v případě nových fundací.⁷²³ Příslušníci urozenějších rodů tuto potřebu neměli, protože pohřby v rodových nekropolích chápali jako samozřejmost. Důraz na konkretizaci přání byl později ukotven v podobě vývoje dobové spirituality s akcentem na transparentní zbožnost. V dochovaných písemnostech máme zachycené jen některá místa liturgické memorie středověkých šlechtických rodů. Lze však oprávněně předpokládat, že takřka každý šlechtický rod měl místo, kde se připomínala

⁷¹⁹ Např. kapitulní síň sázavského kláštera.

⁷²⁰ R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace*, s. 78.

⁷²¹ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 198.

⁷²² CDB V/1, s. 600, č. 403. Díky potvrzení a rozšíření donace otce Bohuše z Rýzmburka můžeme identifikovat náhrobek jeho otce v klášteře Velehrad.

⁷²³ CDB V/2, s. 237, č. 630; s. 501, č. 810; CDB VI/1, s. 170, č. 124; s. 255, č. 205; CDM IV, s. 282, č. 215; RBM II, s. 801, č. 1864.

památka předků a vůbec celého rodu. Dochované písemnosti nám dovolují podchytit a blíže osvětlit jen určitou část těchto míst, především v případech vyšší šlechty.

Jak bylo popsáno výše, pohřby byly ve středověku poměrně striktně právně omezené, laici nemohli svobodně rozhodovat o msítě svého posledního odpočinku, ale tento problém se ve větší míře týkal měst, ale i venkovské kláštery s ním musely počítat, byť pohřbů v nich se otázka oprávněnosti až tak příliš netýkala.⁷²⁴ Zvláště pokud patřil donátor k významným osobnostem, tak zřejmě nemusel čelit žádným restrikcím. Naopak pro některé kláštery bez silné opory v zakladatelském rodu bylo důležité, aby získali nové donátory. Dokladem tohoto zájmu mohou být ojedinělé milosti pro kláštery, aby v nich mohl žádat hrob každý, kdo se pro to rozhodne.⁷²⁵ Další omezení vyplývala z fungování řádů, zejména cisterciáků, kteří omezovali možnosti pohřbů v klášterních chrámech. Nicméně i zde záleželo na konkrétních okolnostech. Na jednu stranu zde máme žádosti klášterů nebo donátorů ke kapitule cisterciáckého řádu, aby povolila pohřbení dotyčných v chrámu.⁷²⁶ Z druhé strany víme o bezproblémové praxi ohledně pohřbívání členů rodu Rožmberků v kryptě kláštera ve Vyšším Brodě nebo o pohřbech ve žďárském klášteře.

Před polovinou 14. století se stala otázka místa pohřbu v české společnosti značně důležitou, byť se dané spory odehrávaly ve městech, mezi minority a farním klérem. Šlechta se svými rodovými nekropolemi stála de facto mimo tyto spory, téma však můžeme vhodně uzavřít citací synodálního usnesení z provinciálních statut Arnošta z Pardubic z roku 1349: *„Kteříkoli řádoví i sekulární klerikové navádějí někoho ke slibu, přísaze, kdy se zaručí svým slovem nebo slibováním něčeho (jiných věcí), že si zvolí pohřeb u jejich kostela nebo že již zvolený pohřeb dále nezmění, upadají tímto skutkem do trestu exkomunikace, od něž je v žádném případě nerozhřeší nikdo jiný než apoštolský stolec, vyjma v okamžiku smrti ... Pokud by tedy titíž řádoví bratři či klerikové pohřbili předem řečeného ve svém kostele či na hřbitově, jsou povinni exhumovat toto již pohřbené tělo, je-li to žádáno, a po deseti dnech vrátit poplatky za pohřeb jakýmkoli způsobem všem, kteří přišli při příležitosti jeho pohřbu. Neprovedou-li exhumaci, zůstane kostel a jeho hřbitov od té doby podřízen církevnímu interdictu tak dlouho, dokud neučiní exhumaci před všemi jmenovanými.“*⁷²⁷

Po obecném shrnutí dokladů důvodů zbožných darů daných memoriálními a reprezentačními aspekty, lze přistoupit k výběrovému přehledu jednotlivých nadání, která by

⁷²⁴ Nemáme žádné doklady o sporech mezi farním duchovenstvem a kláštery o místa pohřbů šlechticů. Lze však doložit úspěšnou snahu faráře o znemožnění založení nového kláštera v jeho farnosti. Nicméně se tak stalo na základě spolupráce s vlastníkem panství, který tak zrušil odkaz svého otce - RBM IV, s. 479, č. 1202.

⁷²⁵ CDB V/1, s. 404, č. 270; s. 482, č. 323.

⁷²⁶ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 255; CDM VI, s. 213, č. 275; s. 234, č. 302.

⁷²⁷ *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, edd. Jaroslav Polc – Zdeňka Heldíková, Praha 2002, s. 137–138.

alespoň částečně ilustrovala bohatou praxi, k níž ve sledovaném období docházelo. Jak již bylo řečeno, žádosti o pohřby v kláštorech (jejich chrámech) stejně jako další žádosti, které bychom mohli hodnotit jako zdůvodněné prestiží či memorií, se začínají sporadicky objevovat od 2. poloviny 13. století, ve větším počtu však až po roce 1300 (necháváme nyní stranou fundace, protože každá fundace byla bezpochyby spojena s memorií i reprezentací, i když k ní neznáme další podrobnosti).

O rodových hrobkách v klášterních chrámech se mnohdy dozvídáme jen zprostředkovaně. Děje se tak díky donacím vdov a mladších generací, které se zmiňují o hrobech předků. Z donace Vítka ze Švábenic a jeho manželky Perchty víme o hrobce, kterou měli předkové tohoto rodu v klášteře křížovníků s červeným křížem – Strážců božího hrobu Na Zderaze v dnešní Praze.⁷²⁸ Zde chtěl být pohřben i pan Vítek, o čemž vypovídají i předchozí Vítkovy donace, ovšem o podobě hrobu se nezmiňují.⁷²⁹ Rodovou hrobku a příslušné náhrobky lze též tušit v klášteře v Panenském Týnci spojeným s rodem Plichty ze Žirotiny, v jehož troskách je dodnes patrný erb rodu. Ostatně v daru, který Plichta ml. a jeho bratři klášteři učinili, se kladou na čelní místo prosby za spasení duše jejich otce, jehož památka má být v klášteře uchovávána.⁷³⁰ Dne 25. června 1344 daroval Sezima z Vrtby dvě hřivny stříbra platu z jedné ze svých vsí cisterciákům kláštera v Plasech. Sezima si přál jednak modlitby za své spasení, ale též pohřeb v klášteře. Říká, že ho mají pohřbít v klášterním kostele vedle jeho ženy Markéty, která již v kostele leží.⁷³¹ Podobně se zachovala Jitka, vdovy po Ruprechtovi ze Sušice z 29. srpna 1344. Za svůj dar pro velehradský klášter žádala pohřeb v klášterním chrámu a jako protihodnotu darovala jednu hřivnu stříbra.⁷³²

Pro poznání praxe české a moravské šlechty v oblasti reprezentace a memorie jsou však bezpochyby podstatnější zprávy o podobě místa posledního odpočinku nebo konkrétní liturgické památky. První promyšlené strategie se objevily na počátku 70. let 13. století. Jako příklad lze zmínit donaci Parduse z Horky, který v březnu 1271 nadal klášter Hradisko u Olomouce s tím, že poměrně štědrý dar určený kapli P. Marie v chrámu mu měl vyprosit možnost pohřbu v dané kapli a stejné výsady měli požívat členové jeho rodiny (na tuto dobu nezvykle obdaroval i další církevní instituce, aby udržovaly jeho památku). Donátor dar zdůvodnil tím, že chce, aby jeho přátelé mohli chodit na místo, kde spočívá a tam za něj prosit. Zároveň žádal své přátele, aby pokud zemře někde v cizině, tak jeho kosti nepohřbívali

⁷²⁸ CDM VI, s. 34, č. 46; RBM III, s. 19, č. 48; CDM VII, s. 799, č. 184.

⁷²⁹ CDM VI, s. 15, č. 18; s. 20, č. 24; RBM II, s. 939, č. 2177. Souvislosti D. PAPAŽÍK, *Švábenicové*, s. 109.

⁷³⁰ RBM III, s. 303, č. 742.

⁷³¹ RBM III, s. 574, č. 1417.

⁷³² CDM VII, s. 399, č. 551.

na místě, ale dopravili je na místo, které si sám zvolil.⁷³³ Ze stejné doby pochází i dar vdovy Mačky, která si v klášteře v Dolních Kounicích vymínila možnost pohřbu, protože tam již byl pohřbený i její syn, sloužení pravidelných mší i slavení nešpor za její spasení.⁷³⁴

Četněji je však tento typ daru zachycen až kolem roku 1300. Velmi konkrétní přání měl např. Bavor III. ze Strakonice (Bavorova), jenž 2. února 1315 dal zlatokorunskému klášteři cisterciáků jeden z největších darů první poloviny 14. století. Kromě šesti vsí se vzdal i jednoho podacího a naleziště zlata.⁷³⁵ Za tento vsutku štědrý dar žádal hrob v klášteře, každodenní mše, pocty, které podle cisterciáckých pravidel příslušejí zakladateli, a věčné světlo svítící u jeho hrobu. Představa pana Bavora o místě jeho spočinutí před námi vystupuje velmi plasticky. Je zřejmé, že otázka osobní paměti, zvláště když si uvědomíme, že on i jeho bratr zemřeli bez potomků, zde hrála velmi důležitou roli a je bezprostředně spjata s otázkou spásy. Za zmínku též jistě stojí i fakt, že donátor dal přednost Zlaté Koruně, vysoce prestižnímu klášteři královského založení.

Kláštery nejčastěji sloužily jako pohřebiště několika generací zakladatelů a postupně i rodů z okolí. Pohřeb ve společnosti předků byl nejlepší zárukou, že osoba nebude zapomenuta a nepřijde o spásu. Když Čeněk z Bítova publikoval 20. května 1345 svoji závěť, kladl důraz na fakt, že bude pohřben vedle předků v žďárském klášteře a žádal každodenní vzpomínkové obřady po obvyklém způsobu.⁷³⁶ Lze tedy získat představu, jak dárce za svého života vnímal vzpomínky na své předky. V tomto případě lze bez pochyb mluvit také o legitimizační úloze předků, protože pravidelné setkání příslušníků rodu se konala v bezprostředním dotyku s odkazem předků tam pohřbených. Rodovou nekropolí disponovali ve 14. století též moravští Šternberkové. Diviš ze Šternberka 29. června 1329 daroval minoritům a klariskám u sv. Kláry a dominikánů u sv. Michala v Olomouci dvůr a podací v Křelově (Křenov). V dispozici daru přesně stanovil, na co mají částky jít, zejména zdůraznil přání pohřbu u minoritů, sloužení zádušních mší apod.⁷³⁷

Jednou z nejznámějších českých šlechtických nekropolí je krypta ve Vyšším Brodě. Byly v ní pohřbeny generace Rožmberků a jejich příbuzných. Ve sledovaném období jsme mohli zaznamenat tři generace Rožmberků a jejich donační aktivitu. Nejvýrazněji se angažoval Petr I. z Rožmberka. O posledních věcech člověka přemýšlel již poměrně brzy, svoji donační činnost zaměřoval právě na vyšebrodský klášter, byť neopomíjel ani další instituce, ke kterým měl rod vztah. Již v roce 1315 poskytl klášteři dar za spasení předků a

⁷³³ CDB V/2, s. 237, č. 630.

⁷³⁴ CDB V/2, s. 501, č. 810.

⁷³⁵ RBM III, s. 98, č. 240.

⁷³⁶ CDM VII, s. 441, č. 605.

⁷³⁷ CDM VI, s. 296, č. 386.

zároveň mu pro případ své smrti přislíbil ves, kterou v témže roce zdědil po smrti babičky.⁷³⁸ Na Vyšší Brod Petr myslel i ve své závěti z roku 1324.⁷³⁹ Opominout nelze ani další místo rodové památky, kterým byl kostel ve Frymburku náležející rakouskému klášteru ve Schläglu (Drkolná).⁷⁴⁰

Důraz na memorii předků ukazuje i donační činnost Petra z Rožmberka z poslední fáze jeho života, tedy přibližně v posledním desetiletí jeho života, kdy již bezpečně překonal padesátku věku. V té době se již Petr postaral o památku svého otce, stejně jako o svoji a své zemřelé první ženy a obnovoval starší nadání za jiné členy rodu.⁷⁴¹ Donační činnost Petra z Rožmberka pak vyvrcholila v roce 1347, ve kterém vydal celý soubor listin ustavujících jeho posmrtnou památku a tvořil tak jakýsi veřejný testament.⁷⁴² Prání představuje poměrně komplexní propletenec různých prostředků zajištění záduší s využití různých forem i různých příjemců (včetně u šlechty tehdy ještě nepříliš častých odkazů na špitální péči).⁷⁴³

Vybudování střediska péče o rodovou památku bylo jednou z důležitých povinností, pokud rod změnil své teritoriální působišť. Ukazuje to příklad donační činnosti Arnošta ze Staré (můžeme ho identifikovat i pod dalšími přídomky), otce arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Arnošt spolu se svou ženou Adličkou darovali 22. listopadu 1332 ves Pardubičky (dnes součást Pardubic), aby sloužila jako majetkové vybavení nadace kláštera cyriaků v Pardubicích (jeho přesná poloha je stále otázkou debaty).⁷⁴⁴ Arnošt pardubický majetek získal teprve nedávno, nadace měla potvrdit přenesení hlavního rodového centra k novým majetkům.⁷⁴⁵ To asi byla hlavní motivace donace, alespoň v době, kdy byla uskutečněna. Můžeme se domnívat, že v klášteře plánoval vybudovat rodovou nekropoli. Klášter byl nejvýznamnější korporací, která se na nových majetcích vyskytovala, proto bylo důležité, aby s ním měl nový majitel dobré vztahy. A Arnošt (ze Staré) zároveň jistě chtěl dát najevo, že jeho přítomnost jako nového pána je stálá. V donaci nebyl explicitně zmíněn žádný požadavek na modlitby za spasení konkrétně Arnošta nebo jeho ženy, ale můžeme mít za

⁷³⁸ *Urkundenbuch des cistercienserstiftes b.Mariae*, s. 63, č. 61.

⁷³⁹ Valentin SCHMIDT, *Testament Peters von Rosenberg vor seinem Zuge gegen die Preussen 1324*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 47, 1909, s. 62–65. K tomu podrobně Anna KUBÍKOVÁ, *Petr I. z Rožmberka a jeho synové*. České Budějovice 2011, s. 25–26.

⁷⁴⁰ Klášter Schlägl byl s Rožmberky v úzkých stycích již od poloviny 13. století, zřejmě mohl být i místem rodové paměti předtím, než byl založen klášter ve Vyšším Brodu. A ani poté kontakty neustaly, od Rožmberků obdržel významné majetky v okolí Frymburku. Zdá se, že donace pro tento klášter nasvědčují domněnce J. V. Šimáka, že Frymburk byl původním sídlem Vítkovců – Josef. V. ŠIMÁK, *České dějiny*, I/5, Praha 1938, s. 1081–1088. K nejstarším vztahům se Schläglem – CDB V/1, s. 249, č. 157; s. 496, č. 335; s. 635, č. 428; *Urkundenbuch des Stiftes Schlägl*, s. 79, č. 62–63.

⁷⁴¹ RBM IV, s. 318, č. 812; s. 347, č. 878; RBM V, s. 81, č. 142.

⁷⁴² A. KUBÍKOVÁ, *Petr*, s. 33.

⁷⁴³ RBM V, s. 81, č. 142; s. 86, č. 148; s. 87, č. 150; s. 104, č. 190; s. 106, č. 193; s. 109, č. 198; s. 111, č. 201.

⁷⁴⁴ P. VLČEK – D. FOLTÝN – P. SOMMER, *Encyklopedie*, s. 412.

⁷⁴⁵ Stejně hodnotí i Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*, Praha 2008, s. 17.

jisté, že si to donátor jistě přál. Zato však byla zdůrazněna památka celého rodu. Konkrétně si dárce přál, aby byly slouženy dvě mše denně. První má být věnována spasení všech předků i potomků Arnoštových, druhá pak všem zemřelým. Zároveň bylo též ustanoveno, že v klášteře má být alespoň deset řeholníků, z toho šest kněží. Na jejich výživu pravděpodobně měl dostáčet výnos z darovaného zboží.⁷⁴⁶ Donace je zajímavá ještě jednou skutečností. U Arnošta došlo k oddělení zřízení posmrtné památky a závěti. Tedy závěti tak, jak ji podle smyslu slova chápeme, jako pořízení o majetku. Ve 30. a 40. letech již sice nejde o ojedinělý akt, ale stále o poměrně málo častý. Proto se mohlo zdát na první pohled podivné, že Arnošt ze Staré ve své závěti z roku 1340 neučinil žádný zbožný odkaz.⁷⁴⁷ Ale nebylo to nutné, protože ho již učinil donací z roku 1332.

Ve 20. a 30. letech 14. století již byla přání pohřbu s rozvinutou podobu liturgické memorie zcela obvyklé. Ve výčtu příkladů lze zmínit dar Štěpána z Tetína z roku 1338.⁷⁴⁸ Štěpán věnoval klášteru jednu ze svých vsí a celý dar určil na vybudování kaple sv. Filipa a Jakuba v daném klášteře, kde si navíc přál být pohřben a kde mělo být slaveno jeho anniversarium. Výběr obdarovaného kláštera můžeme odůvodnit především vysokou prestiží ústavu. Ilustrativní je i dar Bohuna z Dražovic a jeho žena Vojslavy. V roce 1340 učinil odkaz ve prospěch kláštera cisterciáků na Velehradě za účelem získání práva pohřbu v chrámu. Když Bohun zemřel, darovala jeho žena v roce 1341 klášteru další majetek, aby mohla být pohřbena vedle něho.⁷⁴⁹ Jiným příkladem drobného šlechtice je Bušek z Rovné. Svým darem obdařil 1. května 1346 kostel Smrti Panny Marie v Kájově patřící do obediencie kláštera Zlatá Koruna.⁷⁵⁰ Bušek žádal anniversarium, které ještě zpřesnil požadavkem na deset mší ročně, a věčné světlo svítící u hrobu. Kromě zmíněných konkrétních darů lze předpokládat, že rodové nekropole se nacházely u většího množství klášterů, v případě nižší šlechty možná i jen u farních kostelů. Uvažovat lze např. o klášteře v Doubravníku nebo u sv. Anny v Praze.⁷⁵¹

Pohřeb v přítomnosti předků však nebyl výsadou jen vysoké šlechty. Obrátíme nyní pohled na dárce kláštera v Písku z řad tamní drobné šlechty. O prvním daru v tomto prostředí se nám přímá zpráva nezachovala, až z konfirmace z roku 1338 se dovídáme, že Albert z Kestřan dal roku 1313 píseckým dominikánům louku ve vsi Kopanice.⁷⁵² Za poměrně malý dar si přál zřízení oltáře v klášterním kostele, u kterého by se pravidelně sloužily každé

⁷⁴⁶ DGK, č. II.

⁷⁴⁷ RBM IV, s. 806, č. 2067.

⁷⁴⁸ RBM IV, s. 244, č. 632.

⁷⁴⁹ CDM VII, s. 211, č. 292; s. 224, č. 307.

⁷⁵⁰ RBM IV, s. 681, č. 1695.

⁷⁵¹ RBM III, s. 626, č. 1599; J. EMLER, *O nekrologiu*, s. 69–78.

⁷⁵² Národní archiv Praha, Archiv zrušených klášterů, Řád dominikánů Písek, č. 1218.

pondělí mše za příslušníky rodu. Dále ještě měli mniši sloužit každou sobotu mši ke slávě Panny Marie. Vztahy mezi vladyckou rodinou z Kestřan a klášteřem byly dlouhodobého charakteru, v 50. letech 14. století nalézáme v řadách klášterního osazenstva jednoho z příslušníků rodiny. Zmíněná konfirmace z roku 1338 pochází od synů Alberta, kteří stvrzují otcovo darování a aniž by ho hmotně rozšířili, žádali, aby mše u zvoleného oltáře byly slouženy i za ně. Vladykové z Kestřan nebyli jedinými dárci píseckého kláštera. Dne 5. srpna 1342 převedl vladyka Albre(cht/a) z Dobeři plat šesti kop grošů ze vsi Petrovice na dominikánský konvent. Chtěl prosby za spasení sebe i své zesnulé ženy Jitky, předků a pohřeb v kapli, kde předci leží, dále několik mší a v listině jsou i další dispozice k nakládání s penězi.⁷⁵³ Sám o sobě říká, že je na konci života.

Zcela konkrétní představy o svém náhrobku měl Zdislav z Počernic a Průhonic, řečený Koblih, snad na venkově zakoupený pražský měšťan. K obdarování si vybral již zmíněný klášter křížovníků s červeným srdcem Na Zderaze v okolí tehdejší Prahy.⁷⁵⁴ Zdislav v říjnu 1323 daroval svůj dům, který ležel na (Starém) Městě pražském ve farnosti Jana Křtitele. Jeho přání kombinují modlitby za spasení a požadavek na pohřeb v klášterním kostele. Zároveň Zdislav popisuje, jak má vypadat jeho náhrobek, včetně zobrazení jeho erbu zřejmě v podobě tzv. Totenschild zavěšeného vysoko v kostele, což je jedna z ojedinělých zpráv o této praxi v českých zemích v dané době.⁷⁵⁵ Také chtěl, aby byl v klášteři pohřben pod kamenný náhrobek. Dále si přál přijetí svých mrtvých rodičů do konfraternity klášterního společenství. Z dalších informací víme, že Zdislav byl nejpozději v roce 1331 mrtvý, takže asi donaci poskytl jako starý muž.

Na závěr zmiňme ještě dva příklady darování osob společensky zcela nesouměřitelných, pokud jde však o zádušní památku, jejich přání si byla velmi blízká. Prvním je Jindřich st. z Lipé. Na jaře 1325 žádal o možnost být pohřben v klášteři cisterciáček Aula S. Mariae ve Starém Brně jako spoluzakladatel na čestném místě s patřičně reprezentativním náhrobkem.⁷⁵⁶ Žádost byla spojena s velkou donací. Jindřich v listině přímo říká, že hodnota darovaných majetků je 1000 hřiven stříbra. Kromě žádosti o pohřeb v klášteři si Jindřich též přál, aby za něj bylo slouženo anniversarium. Žádost schválila řádová kapitula v Cîteaux a Jindřich za to 5. ledna 1326 (v Brně) přidal klášteru další ves.⁷⁵⁷ Svého otce následoval i jeho syn Jindřich mladší, zvaný Železný. Asi brzy po smrti otce

⁷⁵³ RBM IV, s. 462, č. 1160. V listině uveden jako *Albera de Dobew*.

⁷⁵⁴ RBM III, s. 364, č. 938.

⁷⁵⁵ Reiner SÖRRIES, *Grosses Lexikon der Bestattungs- und Friedhofskultur*, Volkskundlich-kulturgeschichtlicher Teil: Von Abdankung bis Zweitbestattung, Braunschweig 2002, s. 338, heslo Totenschild.

⁷⁵⁶ CDM VI, s. 213, č. 275.

⁷⁵⁷ CDM VI, s. 234, č. 302.

daroval klášteru polovinu vsi Kurdějova. V souvislosti s darem vyslovil přání anniversária, pohřbu v klášterním chrámu a pravidelných čtených i zpívaných mší. O donaci nemáme přímý doklad, ale až listinu z listopadu 1337, ve které příbuzní Jindřicha ml. vyměnili polovinu Kurdějova za Vážanice a potvrdili všechny ostatní okolnosti nadání dle původního Jindřichova přání. Je pravděpodobné, že ani jedna ze stran na směně netratila.⁷⁵⁸

Podobný pohled poskytuje dar Jenovéfy (Genofita), vdovy po Matěji z Obříství pro klášter cisterciáků na Zbraslavi.⁷⁵⁹ Dne 10. srpna 1333 s tamním konventem uzavřela dohodu, podle které svoji ves Jarpice (asi věno, odváděl se plat 50 kop) dala klášteru, ale ten jí za ni dal dvůr v klášterní vsi Komořany k doživotnímu užívání. Za svůj dar chtěla hrob v klášteře před oltářem sv. Bernarda, anniversárium za sebe, manžela a další blízké, mše o Všech svatých a věčné světlo u hrobu. Při výběru obdarovaného kláštera hrála bezesporu významnou roli společenská prestiž příjemce. Dárce získal jak vysokou duchovní protihodnotu v podobě pohřbu v prostředí ctěného kláštera, tak i společenskou, protože byl pohřben a připomínám ve společnosti tam pohřbených, tedy i Přemyslovců.

V ilustrativních příkladech by bylo možné pokračovat i nadále, ale pro seznámení se s šíří a obvyklou praxí zejména 1. poloviny 14. století není třeba vršit další podobné popisy různých šlechtických donací. Ze zmíněných donací je dostatečně patrné, že od 30. let 14. století narůstají přání pohřbů uvnitř církevních institucí stejně jako počty přání spojených s podrobným popisem liturgické památky. Důraz na prestiž a udržování rodové memorie je taktéž patrný. Jak již bylo řečeno, nelze tuto výraznou proměnu hodnotit jako společenský zlom, spíše jako jistou modernizaci společnosti spočívající v pronikání písemné kultury, právních předpisů a znalosti církevní praxe. Pokud jde o nyní výrazně akcentované pohřby, i ty byly před rokem 1300 asi poměrně stejně četné, ale nebyla potřeba je v přáních přímo zmiňovat. Podobně i po roce 1320 se pod mnohými donacemi, jejichž dárce žádali anniversária, zřejmě skrývaly i požadavky na pohřeb, ale zřejmě bez rozlišení místa. Nabízí se i úvaha o postupném omezování možných míst pohřbů na prestižních místech. Prostor klášterních chrámů nebyl neomezený, zatímco ve 13. století byli dárce omezováni spíše vnitřními předpisy církve, ve 14. století již musíme brát do úvahy existenci několika generací donátorů.

Pro zpřehlednění popsané situace lze využít tabulku č. 1 přinášející přehled písemně doložených nekropolí jednotlivých šlechtických rodů v českých a moravských klášterech. Jde o ty kláštery, které jako místa pohřbů šlechty fungovaly v letech 1250-1350 a byly

⁷⁵⁸ CDM VII, s. 127, č. 180.

⁷⁵⁹ RBM III, s. 789, č. 2034.

identifikovány na základě záznamu donací. Je však třeba upozornit, že zřejmě v každém existujícím klášteře docházelo k pohřbívání buď členů fundátorského rodu nebo významných donátorů.

Tabulka 1

Vybrané nekropole a místa rodové úcty českých šlechtických rodů v 2. polovině 13. století a v 1. polovině 14. století

Instituce	Pohřebiště
Kláster minoritů Nanebevzetí P. Marie v Benešově	Rodové pohřebiště Benešoviců.
Kláster minoritů v Brně.	Místo posledního odpočinku Bočka z Obřan. Byli zde pohřbeni i někteří páni z Boskovic.
Kláster cisterciáček Rosa Coeli v Dolních Kounicích	V klášterním chrámu pohřbívání šlechtici z okolí.
Kláster sester řehole sv. Augustina u sv. Kříže v Doubravníku	Tradiční místo nekropole a liturgické památky rodu pánů z Pernštejna.
Komenda německých rytířů v Drobovicích	Pohřben zde Jan z Polné a někteří další šlechtici.
Kláster cisterciáků v Mnichově Hradišti	Rodová nekropole Vartemberků.
Kláster minoritů u sv. Františka a klarisek u sv. Kláry v Olomouci	V klášteře minoritů rodová hrobka moravských Šternberků, ale pohřbívání zde byli i příslušníci dalších rodů.
Kláster cisterciáček v Oslavanech	V klášteře byla udržována memorie několika drobnějších šlechtických rodů.
Kláster klarisek u sv. Kláry v Panenském Týnci	Rodová fundace a místo památky rodu ze Žirotníka.
Kláster křížovníků s červeným srdcem u sv. Bartoloměje v Pardubicích (?) (cyriaci)	Ve sledovaném období místo liturgické památky rodu z Pardubic.
Kláster dominikánů u kostela Povýšení sv. Kříže v Písku	Místo pohřbů drobné šlechty z blízkého okolí.
Kláster cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech	V klášterním kostele pohřbívání někteří donátoři kláštera, např. Sezima z Vrtby.
Komenda řádu německých rytířů v Chomutově	Zřejmě místo posledního odpočinku zakladatelů komendy a další drobné šlechty z regionu.
Kláster cisterciáků v Oseku	Rodová nekropole Hrabšiců a jejich větví.
Kláster rytířů sv. Jana Jeruzalémského a kostel P. Marie pod řetězem v Praze	V klášterním kostele pohřbívání někteří donátoři kláštera, např. Janda z Hlavna.
Kláster augustiniánů – poustevníků u kostela sv.	V klášteře pohřben významný donátor kláštera Štěpán z Tetína.

Tomáše na Malé Straně v Praze	
Klášter křižovníků – strážců Božího hrobu Na Zderaze v Praze	V klášterním kostele pohřbeni členové rodu Švábeniců jako dědiců zakladatelů, ale též dalších donátorů kláštera. Dále zde pohřbeni i příslušníci mostecké větve Hrabšiců.
Klášter dominikánek u sv. Anny v Praze	Ve sledovaném období místo liturgické památky rodu z Říčan a dalších donátorů.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie ve Velehradě	Klášter místem pohřbů drobných šlechtických rodů z okolí. Před rokem 1250 zde pohřben i Bohuslav z Rýzmburka.
Klášter dominikánek u sv. Anny ve Starém Brně	Klášter rodové <i>memorie</i> rodu pánů z Lomnice.
Klášter cisterciáček Aula S. Mariae ve Starém Brně	V klášterním kostele pohřben jako <i>kvazizakladatel</i> Jindřich st. z Lipé a další donátoři, kteří zvolili klášter jako prestižní místo pro slavení liturgické památky.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie ve Vyšším Brodu	Cisterciácký mužský klášter byl tradičním místem pohřbů příslušníků rožmberského rodu. V tamní kryptě našli věčný odpočinek mnozí členové rodu.
Klášter augustiniánů – poustevníků v Zaječově (Ostrov P. Marie)	Zřejmě rodová nekropole pánů z Valdeka.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie ve Zlaté Koruně	Tento klášter si jako místo posledního odpočinku zvolil bezdětný Bavor III. z Bavorova. Na rozdíl od rodových Strakonic zde zřejmě předpokládal vyšší prestiž místa.
Klášter cisterciáků Fons S. Mariae u kostela Nanebevzetí P. Marie ve Žďáru nad Sázavou	V daném období místo rodové nekropole některých větví Ronovců a některých jejich spojenců.

5.3.3 Ekonomické a politické motivy

Dosud zmíněné motivace zbožných darů hrály roli především v symbolické rovině, byť s dopady na reálný svět středověké nobility. Ale dary církvi měly i velmi významnou složku ekonomickou, dary byly tvořeny různými majetky a statky, darováním se jich donátor často nevzdával, ale jen změnily své právní postavení a v ekonomickém celku i nadále existovaly. Zejména založení kláštera bylo ekonomicky poměrně náročné, ale pokud k tomu byly dobré podmínky, tak mohl takový klášter znamenat pro zakladatele významný hospodářský přínos. U prostých donací tomu již tak nebylo, respektive ne s tak vysokou pravděpodobností. S ekonomickou stránkou daru byly mnohdy spojeny i různé politické motivy. I nadále je však třeba mít na vědomí, že středověké dary církvi musíme chápat

především jako duchovní a reprezentačně-memoriální aktivitu, nikoli ekonomickou.⁷⁶⁰ Lze prohlásit, že jde o jistou proměnu ekonomického kapitálu v kapitál symbolický.⁷⁶¹

Politické motivy stály u počátků donací nobility církvi v českých zemích. Slavný dar velmože Mstiše byl veden především politickou motivací. Tím, že daroval svůj majetek kostelu, ho ochránil před konfiskací ze strany knížete, protože církevní majetek byl chráněný a mimo knížecí moc (byť samozřejmě existovaly momentální výjimky, ale v dlouhodobé perspektivě své majetky vždy ubránila). Naopak Mstiš si nad nimi i nadále kontrolu podržel, protože využil svých práv v rámci vlastnické církve. Zvláště ve starší době, tedy ve 12. století, sloužily donace a fundace k podobné úschově majetku v rodovém klášteře či jiném založení.⁷⁶² Donátoři tím pojistili držbu ohrožených majetků pro sebe a svůj rod. Ve 12. století můžeme podobné vlivy nalézt např. u donace velmože Milhosta a jeho blízkých. Milhostův zájem však nebyl uchránit majetek před panovnickou mocí, ale získat ho zpět z rukou církve. Zbral totiž majetek, který jeho bratr daroval johanitskému řádu a ten společně s matkou několikrát darovali, aby získali podporu ve svém sporu s johanity, protože kdyby si ho přímo ponechali, jednalo by se o zjevný úchvat. Část majetku darovali např. i klášteře Na Zderaze, čímž doufali získat podporu mocných Hradišticů, pánů kláštera. Po dlouhých sporech a obratném manévrování spočívajícím v několika převodech majetku formou daru se Milhost nakonec majetků zmocnil do svých rukou.⁷⁶³ Obvňování nově zakládaných klášterů především majetky, které měly původ v knížecích výsluhách, zaznamenáváme i u dalších donátorů v 12. století.⁷⁶⁴

Snaha ochránit svůj majetek před možným panovníkovým zásahem vedla zřejmě k části z jeho rozsáhlých donací i bl. Hroznatu. Po opětovném nástupu Přemysla I. Otakara k moci byl Hroznata v situaci, že se kvůli svým předchozím politickým postojům musel obávat o své postavení a volil proto odchod do již dříve založeného kláštera. S sebou si odnesl další část svých majetků, nad kterými však opět neztratil moc a mohl je spravovat i ze své dvojjediné pozice fundátora a člena řádu.⁷⁶⁵ S omezováním práv zakladatelů došlo k omezování darů s touto motivací, ale ani 13. století jich není zcela prosto. Když se Boreš z Rýzmburka ocitl v nemilosti Přemysla Otakara II., rozhodl se v závěru roku 1275 poskytnout štědré nadání svému nedávno založenému klášteře u Moravské Třebové. Snaha o

⁷⁶⁰ Tak např. D. ADAMSKA, *Fundace*, s. 189; M. R. PAUK, *Działalność*, s. 208 a podobně mnozí další.

⁷⁶¹ R. ŠIMŮNEK, *Milosrdenství*, s. 140.

⁷⁶² J. ŽEMLIČKA, *Království*, s. 34.

⁷⁶³ Tomáš VELÍMSKÝ, *Příběh rodu Milhosticů. O počátcích české šlechty*, Dějiny a současnost 27/6, 2005, s. 18–21; J. ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě*, s. 227.

⁷⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 205.

⁷⁶⁵ P. KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata*, s. 157–161.

zajištění fundace před nastávajícími turbulentními časy je zřejmá.⁷⁶⁶ V pozdější době už se politická motivace zbožných darů omezovala většinou na snahu podpořit instituci, s jejímž patronem chtěl donátor navázat spolupráci nebo si ho jinak naklonit. Příkladem může být donace Perchty ze Švábenic, která zřejmě díky obratné donaci ve prospěch nového založení Elišky Rejčky a Jindřicha st. z Lipé na Starém Brně vyhrála soudní spor o část majetku.⁷⁶⁷ Pro rozlišení politické motivace zbožného daru je více než u jiných darů třeba znát kontext, protože z vlastního textu a většinou ani z analogie nelze tyto závěry jednoznačně vyvodit. Ne každé donace, která se tak možná i na první pohled jeví, musí mít politické konotace.⁷⁶⁸

S bojem církve proti právům zakladatelů v rámci vlastnické církve došlo k částečnému omezení takřka bezbřehých dispozičních práv k darovanému majetku. V českých zemích nešlo o náhlý zlom, ale o postupný evoluční proces. Vlastníkům zůstala rozsáhlá zakladatelská práva, která i nadále využívali k řízení svých založení.⁷⁶⁹ Během 13. století se zakladatelé a jejich potomci vzdávali částí těchto práv, zvláště těch majetkových (zejména šlo o příjmy z pokut), což pokračovalo i v následujícím století. Vzdání se některého z příjmů lze chápat také jako podporu církve a dárci to i tak chápali. Stejně jako občasné konfirmace nadání předků. S konfirmacemi svazovali občasné nové darování a především žádosti o rozšíření liturgické památky i na ně.⁷⁷⁰ Práva tvořící jádro zakladatelských práv si však fundátorské rody ponechávaly a byla i nadále jedním z motivů, proč založit novou instituci nebo podporovat existující. Mezi ty nejdůležitější patřila možnost ovlivňovat personální politiku dané instituce, možnost využívat pohostinství v klášteře, konat v něm setkání rodu, nebo také využívat oboustranné povinnosti pomáhat si.

Posledně zmíněná povinnost platila jak pro patrony, tak pro klášter. Zatímco ochrana rodového kláštera před útlakem jiných feudálů nebo před zločinci patří mezi obecně známá fakta, povinnost kláštera pomáhat patronovi, když se ocitne v nesnázích, nebývá tak často připomínána. V našich podmínkách tento vztah vhodně ilustruje napětí mezi klášteřem Na Zderaze a jeho patrony z rodu Švábenických. Klášter byl donucen splácet dluhy svých patronů, byť je po nich následně (úspěšně) vymáhal a ti své závazky spláceli pomocí nových donací. Podpora kláštera v rámci rodového území mohla přinášet i další užitky, např. v podobě špitální péče o poddané, které nemusí být na první pohled ekonomicky jednoznačně

⁷⁶⁶ CDB V/2, s. 481, č. 796.

⁷⁶⁷ CDM VI, s. 239, č. 310.

⁷⁶⁸ Příkladem mylně rozpoznané politické motivace je tzv. Nemojova donace. K jejímu určení L. JAN (recenze), *J. Žemlička, Hereditas*, s. 462–463 a následně komplexněji J. ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě*, s. 206.

⁷⁶⁹ O pojetí zakladatelských práv v českém středověku zejména V. VANĚČEK, *Základy*, passim; T. BOROVSKÝ, *Kláštéry* – viz výše.

⁷⁷⁰ Např. CDB V/1, s. 600, č. 403; RBM II, s. 710, č. 1656; CDM VI, s. 27, č. 36; RBM V, s. 109, č. 198.

ziskové. Činnost církevní instituce mohla přispívat i k všeobecnému rozvoji panství, podpoře obchodu a řemesel a v neposlední řadě opevněné kláštery mohly hrát významnou roli v obraně teritoria, zapomenout nelze ani na aktivitu kláštera v kolonizační činnosti, byť většinou byla zřejmě menší, než se běžně tvrdí. Donátoři také měli k dispozici intelektuální zázemí, které kláštery nabízely.⁷⁷¹

Donátoři často podporovali kostely a kláštery, ke kterým měli nějaký vztah, např. pomocí darů určených na dostavbu budov nebo jejich opravy. V takových případech byla vyjádření zbožných motivů donací upozaděna ve prospěch praktických důvodů. Tím nemá být řečeno, že by dárci nevnímali tyto donace jako duchovně motivované. Bylo tomu právě naopak. Nicméně důvody darů, které primárně sloužily k ekonomické podpoře obdarovaného, zde vystupují více do popředí, než jiné důvody, ač nelze pochybovat o duchovním zdůvodnění takového daru. Typickými ukázkami jsou donace na obnovu budov po požáru, podpora během výstavby areálu anebo třeba také směny výhodné pro klášter. Dárce mohla též podnítit praktická potřeba např. v okamžiku, kdy získal nové majetky a s tím i povinnosti vůči tamním církevním institucím. Takové dary, které jako jednotliviny jsou čistou ekonomickou podporou, zasazené do delší časové řady jiných donací vypovídají o cíleném programu budování a udržování instituce.⁷⁷² Obvyklé bývají i tam, kde fungují dlouhodobé vztahy mezi fundátory a jimi založenou institucí.

Zejména při zakládání klášterů mohli fundátoři počítat i s dalšími výnosy. Především pokud zakládali nové fundace na odlehlém území a počítali s tím, že se nově založený klášter zapojí do kolonizační činnosti. Tím by vzrostla hodnota, kterou nové založení pro zakladatele mělo. Ve středoevropském prostoru se dokonce můžeme setkat se stížností kláštera na zakladatele a jeho nekalé úmysly obohatit se založením kláštera. Příčinou byly desátky, které hodlal i nadále pobírat s důvěrou, že cisterciáci rozmnoží jeho statky kolonizací.⁷⁷³ I v našich podmínkách můžeme zaznamenat podobné úmysly fundátora. Jednalo se o Voka z Rožmberka, který v podmínkách daru pro vyšebrodský klášter uvedl, že jeho rodu měly náležet dvě třetiny z desátků ze vsí již existujících, tak i v budoucnu vysazených obvodech farních kostelů, jež cisterciákům daroval.⁷⁷⁴ Při zakládání nebo další podpoře církevních institucí hrály i tyto motivy roli a je třeba je brát do úvahy. Musíme si znovu připomenout, že

⁷⁷¹ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 205.

⁷⁷² Takovým darem např. CDM VII, s. 297, č. 409; RBM II, s. 830, č. 1927; s. 1231, č. 2811; RBM III, s. 47, č. 112; s. 55, č. 133; s. 204, č. 497; RBM IV, s. 669, č. 1684.

⁷⁷³ Jerzy FALENCIAK, *Studia nad prawem rzymsko-kanonicznym w księdze Henrykowskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, s. 7–8.

⁷⁷⁴ Jaroslav ČECHURA, *Počátky vyšebrodského kláštera*, Jihočeský historický sborník 50/1, 1981, s. 4–15; CDB V/1, s. 295, č. 186; s. 298, č. 188.

obvykle žádný středověký dar církvi nemá jen jednu motivaci, ale stojí za ním mnoho dílčích zájmů a důvodů.

5.3.4 Funkce zbožných darů

Po představení hlavních důvodů, které vedly středověké šlechtice k poskytnutí daru církvi, se na závěr musíme věnovat funkci, jakou tyto dary měly a mají. Tedy jakou měly ve středověké společnosti a jakou mají pro nás dnes z pohledu historiografie. Otázky jsme se již na mnoha místech dotkly, proto se ji nyní pokusme jen ve stručnosti shrnout. Základní funkce středověkého daru církvi je zřejmá, dárci jeho pomocí získával pomoc při dosažení spásy. Tato funkce je přítomna od počátku středověku až do jeho závěru, i když obecně lze prohlásit, že funkce, kterou dary církvi ve středověké společnosti měly, se však v průběhu dějin proměňovaly, respektive původní funkce byly doplňovány o další. Vedle čistě duchovní funkce byly dary církvi i hlavním nástrojem pro vytváření a udržování memorie, zejména liturgické memorie, která v sobě sdružovala jak duchovní, tak reprezentační aspekty.

Zbožné donace totiž nebyly jen součástí posledních věcí člověka a péče o jeho duši. Měly též funkci reprezentační, kdy jednak samy o sobě reprezentovaly status svého majitele a jeho sociální a ekonomické postavení, ale také sloužily k vytváření a udržování dalších nástrojů reprezentace.⁷⁷⁵ V tomto případě donace jednak udržovaly honosné obřady sloužené za duši dárce, ale též financovaly všechny další prostředky reprezentace, které byly v rámci sakrálního prostoru dostupné (výstavnost samotných budov, nákladnost hrobky apod.).⁷⁷⁶ Stejně tak byly zbožné dary nástrojem ekonomické politiky, kdy sloužily k podpoře fungování spřátelených nebo podřízených církevních institucí, jejich prostřednictvím docházelo ke splácení dluhů, hrazení odškodného a pokut církvi nebo vyplácení věna, podpoře konkrétních kleriků apod. Donace sloužily k získávání sympatií důležitých osobností nebo dokonce institucí, k ochraně a ukrývání majetku, který byl ohrožen politickými změnami.⁷⁷⁷ Byly také hlavním prostředkem, jak financovat sociální péči ve středověké společnosti. Almužny spojené s dary plnily funkci sociálního systému.⁷⁷⁸ Zbožné dary však měly též významnou komunikační funkci, sloužily jako médium k přenosu poselství a demonstraci postojů, hrály významnou úlohu v rámci sociální integrace, protože pomocí

⁷⁷⁵ A.-J. A. BIJSTERVELD, *Gift exchange*, s. 309–348; TÝŽ, *Patrons*, s. 69–83.

⁷⁷⁶ K reprezentačním funkcím zbožných darů blíže R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace*, s. 67–123.

⁷⁷⁷ Se snahou naklonit si papežský dvůr skrze podporu v té době oblíbených minoritů se můžeme setkat ve 13. století v Polsku. Tato funkce zbožných darů se týká spíše panovníků než šlechty. Andrzej PLESZCZYŃSKI, *Fundacja opactwa klarysek w Zawichoście w 1245 roku a aspiracje polityczne Bolesława Wstydliviego*, in: *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, edd. Marek Derwich – Anna Pobóg-Lenartowicz, Wrocław – Warszawa 2005, s. 177–192, zvláště s. 178–179.

⁷⁷⁸ J. T. ROSENTHAL, *The Purchase*, s. 9–10.

zbožných darů se ustanovovaly a upevňovaly svazky mezi aristokratickými laiky a církevními institucemi, ale i mezi laiky navzájem, protože podpora jedné instituce mohla vytvářet vazby mezi dárci. V českých a moravských poměrech se to týkalo např. spojení rodů pomocí svatby, kdy členové rodu mohli poskytnout dar rodovému klášteru druhého rodu.⁷⁷⁹ Zbožné dary měly ve středověké společnosti celou škálu funkcí, jejichž poznání je užitečnou pomůckou pro další výzkum středověké společnosti.

Středověké šlechtické dary církvi však mají i svůj druhý život, protože nabízí historikům celou řadu podnětných informací a získávají tak v historickém výzkumu postavení nástrojů pro výzkum. Darů církvi si historikové vždy všímali, vnímali je převážně jen jako pomocný nástroj k dalšímu výzkumu, respektive jako zdroj informací o tom, co je zajímalo primárně. Zbožné dary jsou pro historiky nástrojem výzkumu genealogických vztahů, majetkových poměrů či okolností politických dějin, které lze tušit na pozadí mnoha takových darů. Donační listiny přinášejí i podstatné informace o fungování právního a ekonomického systému. Záznamy o darech zároveň sloužily jako jeden z nástrojů k výzkumu struktury držitelů pozemkových majetků, donace byly i svědectvím o zámožnosti šlechty.⁷⁸⁰ Západoevropskými historiky byla nejvíce oceňována funkce zbožných darů, jako ukazatelů proměn fungování evropské společnosti. Většinu zmíněných funkcí mají zbožné dary i pro českou a moravskou šlechtu a stejně tak je lze využít i v jejich druhotné funkci v rámci historiografického výzkumu, byť s některými omezeními, např. v oblasti výzkumu mentalit, kdy s jejich pomocí můžeme sledovat jen proměny praxe a o změny v mentalitě můžeme jen tušit.

⁷⁷⁹ Např. RBM III, s. 295, č. 717.

⁷⁸⁰ M. CETWIŃSKI, *Rycerstwo*, s. 118.

6 Česká a moravská společnost 13. a 14. století ve světle šlechtických donací církvi

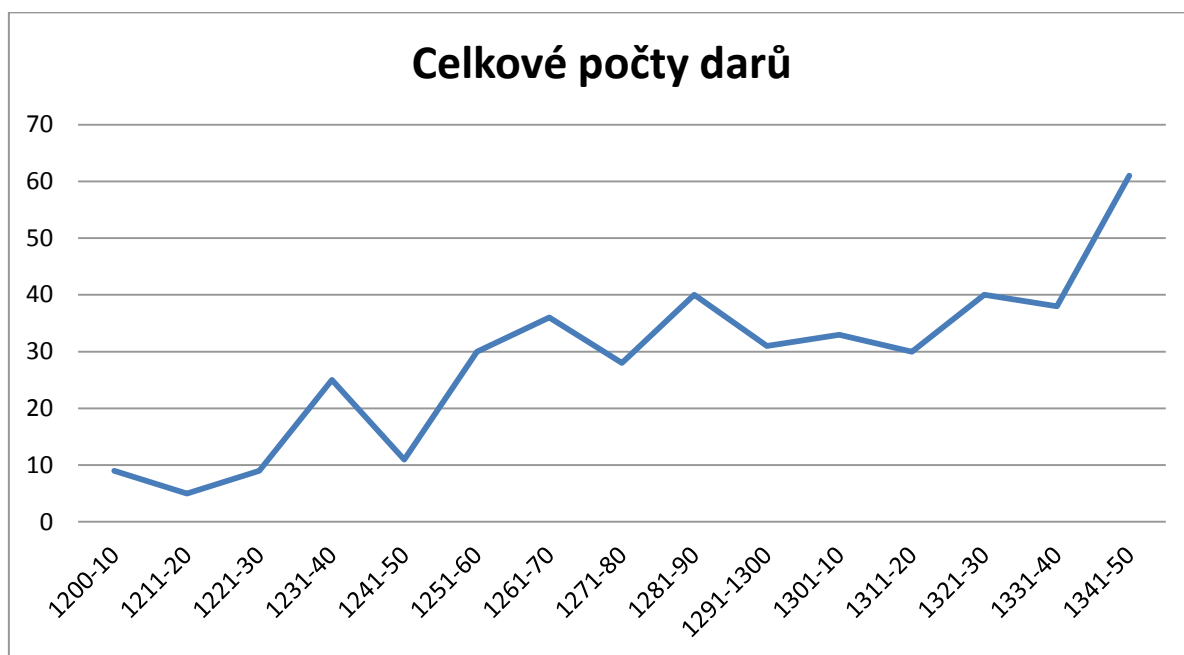
V této kapitole přejdeme od převážně obecných poznatků a typologií ke konkrétní situaci v českých zemích. Budeme sledovat, jak se v průběhu času vyvíjely motivace darů, jaká byla četnost jednotlivých typů, zaměříme se na majetkovou strukturu darů, společenské rozvrstvení dárců i rozdělení obdarovaných z hlediska církevní i zemské příslušnosti. Na základě zjištěných skutečností se pokusíme charakterizovat donační činnost české a moravské šlechty, popsat jednotlivá období, která existují, a jejich dominantní znaky stejně jako se zaměříme na životní strategie šlechty právě z hlediska zbožných darů. Pomocí grafů a dalších přehledů se pokusíme znázornit hlavní trendy, aby bylo zřejmější, k jakým změnám anebo naopak pokračováním trendů, docházelo. Na základě celkové analýzy i konkrétních případů následně formulují závěry o možnostech výpovědi šlechtických darů církvi o proměnách vrcholně středověké společnosti v českých zemích. Všechny představené statistiky vycházejí z údajů, které jsou shromážděny v příloze disertační práce, o důvodech rozčlenění, případně vyčlenění jen některých darů bude pojednáno v příslušné podkapitole.

6.1 Charakteristika jednotlivých období

Pro následné dílčí analýzy nejdříve představíme rozdělení sledovaného období let 1200–1350 na kratší úseky. Donační činnost české a moravské šlechty vykazuje v každém z představených úseků podobné znaky. Dary v každém z úseků se vyznačují společnou charakteristikou a jednotná je i dynamika vlastního procesu, při charakteristice období se blíže seznámíme i s význačnými dary, které do něj náleží. Tyto periody představují návrh dělení donační aktivity české a moravské šlechty na menší celky se stejnými znaky. Výsledné dělení by mělo poskytnout pohled na vývoj šlechty právě z pohledu zbožných nadání.

Pro představu o počtu a rozložení darů otiskují na úvod graf, v němž je zachycen vývoj počtu darů, kterých se v letech 1200–1350 podařilo zaznamenat více než 400. Tento údaj si však žádá dílčí zpřesnění a osvětlení, což bude provedeno v jednotlivých částech této kapitoly. V Grafu č. 1 jsou zobrazeny učiněné dary v jednotlivých desetiletích bez ohledu na velikost daru. Pro jednotlivé roky nemá smysl hodnotu sledovat, protože značně kolísá, u některých darů jsme často schopni určit pouze dobu ante quem, respektive post quem. Donační činnost je navíc silně ovlivněna událostmi v životě šlechty a v krátkých časových úsecích dochází k četným výkyvům daným mnohdy jen shodou náhod. Pro eliminaci těchto

výkyvů se jako nejvhodnější jeví právě sledování po desetiletých, byť i ty nejsou vždy schopny odfiltrovat odchylky dané např. rozsáhlejší fundací, která s sebou nese značné množství darů. Samostatnou otázkou jsou pak fundace nových institucí. V některých případech nejsme schopni přesněji vymezit dobu vzniku takové instituce anebo určit, zda šlo původně o šlechtické, zeměpanské či měšťanské založení. O metodologii výběru darů pro statistické zpracování se zmíníme v příslušné podkapitole.

Graf 1 – Přehled počtů všech zaznamenaných šlechtických darů církvi

6.1.1 Období 1200 – 30. léta 13. století

Vymezení jednotlivých období v donační činnosti české a moravské šlechty musí nutně být jen rámcové, stejně jako to platí i u dalších chronologických dělení. Sledování dlouhodobých procesů většinou neumožňuje určení přesné dělící linie mezi jednotlivými fázemi, takže s dary, které svou charakteristikou patří do jednoho období, se můžeme setkat i v následujícím úseku a obráceně. Každý z vymezených úseků je popsán podle svých většinových znaků, není tedy vyloučeno, že se v něm objeví menší množství darů, které se svými znaky řadí do jiných období. Toto vymezení lze vztáhnout i následující podkapitoly.

První polovina 13. století je z hlediska zbožných nadání typická především malou četností pramenů a tedy i menším počtem zaznamenaných darů. Významný počet darů je v tomto období spojen s fundátorskou činností, byť je příznačné, že o žádné šlechtické fundaci z doby před rokem 1240 nemáme s jedinou výjimkou přímý doklad založení, tedy zlistinění vlastní fundace. O fundacích i o mnoha dalších darech se dozvídáme až z četných konfirmací, pozdějších zmínek o existenci institucí nebo z jiných pramenů (např. o založení

konventu ve Světci nás informuje zápis v doksanském nekrologiu).⁷⁸¹ Četné confirmace též vypovídají o běžném postupu, během kterého zřejmě nebyly zprávy o donacích zlistiněny dárce ani příjemcem, ale jejich písemné stvrzení se dělo až při následné confirmaci vyšší autoritou, obvykle panovníkem, případně biskupem.⁷⁸² Z necelých 50 darů, které lze před rokem 1240 identifikovat, je takřka polovina tvořena dary poskytnutými v souvislosti s fundací nové instituce nebo je určena instituci, kterou rod dárce založil. Další dary pak byly zachyceny v následných hromadných confirmacích klášterních majetků, takže je nemožné určit cokoliv konkrétního ohledně představ donátorů či jejich přání.⁷⁸³ Jen ojediněle se setkáváme s dary více generací jednoho rodu pro instituci, která nebyla rodem založena.⁷⁸⁴ V tomto období se musíme víceméně omezit na sledování majetkových poměrů, preference donátorů ve výběru obdarovaných nebo na sledování rodových strategií. I přesto se lze zaměřit na několik konkrétních darů, které mohou dané období vhodně ilustrovat.

Z hlediska typů darů podle přání donátorů náleží většina darů z tohoto období k typu *pro remedio animae*, donátoři v nich tedy obvykle informují, že poskytli dar kvůli spáse své duše. Značné množství darů nebylo doprovázeno žádným přáním, což je dáno jak tím, že šlo o confirmace a darování pro rodové ústavy, tak tím, že pro donátory nebylo ještě zcela obvyklé zdůrazňovat účel daru.⁷⁸⁵ Zároveň však i před rokem 1240 nalezneme ojedinělé dary, které donátor doplnil bližším určením.⁷⁸⁶ Je také pravděpodobné, že některé confirmace starších darů reagovaly na proměňující se kulturní situaci, kdy původní ústní donace přestaly dostačovat či je bylo potřeba ještě potvrdit, protože došlo ke změně původní situace.⁷⁸⁷ Mezi typické znaky darů před rokem 1240 patří též jejich poměrně vysoká hodnota, obvykle šlo o dary celých vesnic či podacích práv ke kostelům, častější však byly právě zmíněné vesnice.⁷⁸⁸ Situace v Čechách i na Moravě byla podobná, ani jedno prostředí se nevymykal zvláštními odchylkami, snad lze jen konstatovat vyšší zastoupení žen mezi donátory na Moravě, ale vzhledem k celkově nízkému počtu zachycených dárců není toto zjištění nijak průkazné. Výrazný nárůst počtu darů ve 30. letech se jeví být spíše důsledkem několika fundací a dalších mimořádných okolností, než jako důkaz nějaké výrazné proměny. Mezi dary se také objevují testamenty, tedy pořízení o rozdělení majetku, což je z hlediska následujících období nezvyklé, protože zřízení zádušní památky bylo od posledního pořízení ohledně majetku

⁷⁸¹ J. EMLER, *Necrologium Doxanense*, s. 89.

⁷⁸² Např. CDB II, s. 263, č. 270; CDB III, s. 74, č. 70.

⁷⁸³ Např. CDB II, s. 393, č. 364.

⁷⁸⁴ CDB II, s. 43, č. 47; CDB III, s. 64, č. 61.

⁷⁸⁵ Např. CDB II, s. 25, č. 28; s. 190, č. 205; s. 433, č. 386.

⁷⁸⁶ CDB II, s. 43, č. 47; CDB III, s. 187, č. 153.

⁷⁸⁷ CDB V/1, s. 637, č. 429; CDB III, s. 215, č. 174.

⁷⁸⁸ CDB II, s. 407, č. 372; s. 263, č. 270; s. 350, č. 342; CDB III, s. 20, č. 22; s. 64, č. 61 ad.

oddělené.⁷⁸⁹ Společně byly tyto úkony řešeny znovu až před polovinou 14. století (pokud alespoň můžeme konstatovat na základě dochovaných pramenů). Nicméně obvyklým darem v tomto období je založení nového kláštera nebo ustavení jednoduché zádušní památky.

Mezi léty 1200–1240 bylo šlechtou v Čechách a na Moravě založeno celkem osm nových institucí, byť u některých lze vést debatu nad jejich charakteristikou. V Čechách se jednalo o konvent řeholních kanovnic Strážkyň Božího hrobu ve Světcí, který založila Vratislava, manželka Kojaty z Mostu.⁷⁹⁰ Přesnou dobu ani okolnosti založení neznáme. Pouze z volby řádu lze vyvodit propojení fundace na hrabišickou tradici, která byla opatrována v rodovém klášteře rytířského řádu Křížovníků Strážců Božího hrobu Na Zderaze v předpolí Prahy. Ženská větev tohoto řádu tak byla logickou volbou. Zderazský klášter byl ostatně následně Kojatou v jeho závěti více než štědře obdařen a zavázán k péči o liturgickou památku členů rodu, Kojata též vyjádřil přání být v rodovém klášteře pohřben.⁷⁹¹ Kojatova donace se však vymyká obvyklým poměrům tím, že dar kromě zderazskému klášteru poskytl ještě několika dalším, ve kterých žádal o modlitby za spasení sebe i příslušníků rodu. Zdůraznění potřeby ochrany rodové i liturgické memorie bylo dáno tím, že Kojatou vymřela v mužské linii mostecká větev Hrabšiců.⁷⁹² Rozložení darů mezi větší počet institucí je pro dobu 13. století nezvyklé, objevuje se až před polovinou 14. století. Kromě vymření linie byla nezvyklá praxe dána snad i příslušností Kojaty ke špičkám české šlechty a možnými kontakty v zahraničí, kde takové strategie byly již častější. Dalším chronologicky následujícím založením pak byla kanonie premonstrátek v Chotěšově, jehož zakladatelkou byla společně se svým bratrem Hroznatou paní Vojslava.⁷⁹³ Na následující fundaci bylo v Čechách nutné počkat až do konce 30. let, kdy Havel z Lemberka založil v Českém Dubu johanitskou komendu. Se suchým konstatováním faktu se musíme spokojit, protože opět nemáme k dispozici žádné bližší údaje.⁷⁹⁴

Aktivnější byli šlechtičtí fundátoři na Moravě. Dům premonstrátů v Zábrdovicích založili Lev z Klobouk a jeho žena Richsa.⁷⁹⁵ U kláštera opět nemáme dochované žádné zakládací listiny a víme o něm až z papežského rozhodnutí z roku 1209.⁷⁹⁶ Nicméně zábrdovický klášter může posloužit jako vhodná ilustrace fundačních procesů z počátku 13.

⁷⁸⁹ CDB II, s. 301, č. 303; CDB III, s. 20, č. 22; s. 225, č. 181.

⁷⁹⁰ Josef SVÁTEK, *Z dějin konventu řádu Svatého hrobu ve Světcí u Bíliny (okr. Teplice)*, Zprávy – studie Oblastního muzea v Teplicích, Společenské vědy 5, 1969, s. 9–18.

⁷⁹¹ CDB II, s. 300, č. 302; s. 301, č. 303.

⁷⁹² Blíže T. VELÍMSKÝ, *Hrabšici*, s. 43–44.

⁷⁹³ Milan HLINOMAZ, *Dějiny kláštera premonstrátek Chotěšov*, České Budějovice 2009.

⁷⁹⁴ K samotné komendě blíže Tomáš EDEL, *Příběh ztraceného kláštera blahoslavené Zdislavy*, Praha 1993.

⁷⁹⁵ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 66–67; M. R. PAUK, *Działalność*, s. 95–99.

⁷⁹⁶ CDB II, č. 83, s. 77.

století. Lze předpokládat, že klášter byl založen jako místo rodové memorie a bezpochyby též jako reprezentace moci a postavení svého zakladatele, který patřil k špičkám moravské nobility a také k blízkému okruhu markraběte Vladislava Jindřicha. Snad díky postavení svého zakladatele získal brzy i další drobné příznivce.⁷⁹⁷ Lev z Klobouk klášter založil zřejmě ještě v poměrně mladém věku jako součást budované rodové domény, o čemž svědčí i to, že s klášterním majetkem nakládal jako se svým vlastnictvím (směny majetků od dalších donátorů za jiné). Když se však ukázalo, že Lev zůstane bez přímých potomků, tak na klášter převedl i své zbylé majetky a násobně zvětšil původní obvěnění (což se stalo asi někdy ve 30. letech 13. století).⁷⁹⁸ Přibližně ve stejné době, snad jen o několik let později byla Markvartem z Hrádku a jeho ženou založena kanonie premonstrátek v Nové Říši.⁷⁹⁹ Podle barokní tradice, která se však jeví jako poměrně spolehlivá alespoň v otázce data založení, byl klášter založen jako poděkování za přežití válečného tažení.

K další fundaci došlo v roce 1225. Paní Heilwidou byl založen klášter cisterciáček v Oslavanech.⁸⁰⁰ Prameny nedovolují přesně určit původ zakladatelky a ani intence, které vedly k fundaci cisterciáckého kláštera. Je zřejmé, že klášter se stal poměrně brzy populárním a již v období před rokem 1240 získal donace od dalších šlechticů.⁸⁰¹ Martin Wihoda vyslovil hypotézu, že zakladatelka kláštera je totožná s vdovou po markraběti Vladislavovi Jindřichovi a snad pochází z rakouského šlechtického rodu z Tnavy. Poukázal mj. na výběr cisterciáckého řádu v souvislosti s fundací kláštera Velehrad, který byl založen markrabětem, a dále na přízeň, které se klášter těšil u Přemysla Otakara I. a biskupa Roberta.⁸⁰² Dále poukázal na bohaté nadání kláštera. Z hlediska donační aktivity, kterou tato práce sleduje, je možné prohlásit, že obvěnění kláštera nijak nevybočuje ze standardu moravské šlechty tohoto období, stejně jako ani další okolnosti nesvědčí o příslušnosti fundátorky k vládnoucí dynastii.⁸⁰³ I když se Heilwidiny dary pro oslavanský klášter podobají vnějškově dalším šlechtickým nadáním, nelze teorii o zeměpanské příslušnosti paní Heilwidy vyloučit. Nicméně srovnání s dalšími soudobými dary a torzovitá výpověď pramenů vedou k závěru považovat Oslavany i nadále za šlechtické založení. Budou proto takto pojaty i do dalšího

⁷⁹⁷ CDB II, s. 393, č. 364.

⁷⁹⁸ CDB III, s. 208, č. 167.

⁷⁹⁹ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 456; brožura *Klášter praemonstrátský v Nové Říši 1211–1911*, Nová Říše 1911, s. 5, uvádí, že na nedochovaných malbách byl uveden jako důvod založení právě poděkování za vojenské vítězství. M. R. PAUK, *Działalność*, s. 99–105.

⁸⁰⁰ CDB II, s. 266, č. 272.

⁸⁰¹ CDB II, s. 356, č. 347; CDB III, s. 114, č. 99; k dějinám kláštera ve 13. století nově Michaela NERADOVÁ, *Dějiny oslavanského kláštera ve 13. století*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2008.

⁸⁰² M. WIHODA, *Vladislav Jindřich*, s. 177–181.

⁸⁰³ Martin Wihoda argumentuje částečným odcizením vdovy a zbytku rodu.

textu práce. Na Moravě byl v této době (zřejmě koncem 20. let) založen i konvent v Doubravníku, který se stal rodovým klášterem pánů z Pernštejna.⁸⁰⁴ U založení kláštera stál Štěpán z Medlova a jeho počátky jsou pozoruhodné, u jeho vzniku stála zřejmě skupina zbožných žen z fundátorského rodu, které se vzhledly v učení sv. Františka. Následně však přijaly pro svůj společenský stav konformnější řeholi sv. Augustina.⁸⁰⁵ Ve 30. letech 13. století též došlo k nejlépe zdokumentované avšak neúspěšné fundaci Jana z Polné cisterciáckého kláštera v Nížkově na česko-moravském pomezí.⁸⁰⁶ Motivaci k fundaci lze spatřovat v touze po zajištění spásy a udržování liturgické památky, což zjevně souviselo s absencí mužských potomků.

Kromě popsanych fundací doplňují celkový obraz zbožných nadání před rokem 1240 i některé jednotlivé donace, které se sice vymykají představenému schématu, ale spíše dotvářejí celkové spektrum donační praxe, než aby schéma zpochybňovaly. Lze zmínit dar manželky Bavora ze Strakonice Bolemily, která poskytla johanitům rozsáhlý dar a tím fakticky započala dlouhodobé vztahy s řádem.⁸⁰⁷ Cílem donátorky bylo dosáhnout pomoci při spáse, nezvyklé však jsou spíše jiné okolnosti daru. Bolemila dar poskytla ještě za života svého muže, aniž to je uveden jako spoludonátor. Taková situace je zcela výjimečná, ženy se donátkami obvykle stávaly společně se svými manžely nebo jako vdovy. Navíc se zdá, že Bolemila johanity podpořila proti vůli rodiny, v konfirmaci daru byl alespoň zmíněn odpor syna, který neúspěšně proti daru protestoval.

Neobvyklým byl i dar velmože Zbraslava z roku 1238.⁸⁰⁸ Jednalo o testament umírajícího vysoce postaveného příslušníka královského dvora, který zřejmě neměl mužské potomky. I on se proto soustředil na zajištění takové liturgické památky, která by mu přinesla trvalé prosby za spasení jeho duše. Podobně jako zmíněný Kojata z Mostu zvolil rozdělení svého daru mezi více církevních institucí, především mezi dominikánské a minoritské kláštery a jejich špitály. Na tvorbě testamentu se podíleli dva minorité a dva dominikáni, kteří mohli zprostředkovat tuto nezvyklou, ale mimo české země v té době moderní formu rozdělení donace mezi větší počet institucí, což dárci zajistilo více modliteb a také relativně vyšší jistotu, že odkaz nebude zapomenut. Další možností jak se Zbraslav seznámil s netypickou donační praxí je jeho úzký vztah ke královskému dvoru. Výjimečnost Zbraslavova testamentu potvrzuje i odkaz finančních prostředků, které měly připadnout tomu, kdo za jeho duši vykoná

⁸⁰⁴ CDB III, s. 5, č. 8.

⁸⁰⁵ K osudům kláštera souhrnně Pavel STANĚK, *Ženský klášter v Doubravníku*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2014. Dále M. R. PAUK, *Działalność*, s. 108–114.

⁸⁰⁶ CDB III, s. 115, č. 100; K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, III, s. 77–78.

⁸⁰⁷ CDB II, s. 263, č. 270.

⁸⁰⁸ CDB III, s. 225, č. 181; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 80; J. ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 408–410.

pout' do Santiaga. Můžeme tedy směle prohlásit, že tato donace zcela odpovídá standardu, který bychom v té době našli v jižní či západní Evropě. Podobně nezvykle, byť ne nepravděpodobně působí i dar Smila (zřejmě z Lichtenburka), který se dostal do složitého procesu směny a prodeje majetku, na jehož konci daroval v roce 1237 část z výnosu prodeje v hodnotě 75 hřiven stříbra klášteru v Teplé a za dar žádal přijetí do konfraternity.⁸⁰⁹ Nezvyklost žádosti lze dát do souvislosti se sousedstvím s premonstrátskou kanonií a tedy zřejmě i s dobrou znalostí klášterní praxe a možností liturgické memorie, která byla v klášteru udržována, stejně jako ji lze spojit se znalostí duchovního prostředí dvorských špiček. Samotné důvody směny a darování neznáme.

Můžeme shrnout konstatováním, že v daném období převládaly dary a fundace zaměřené především na vytvoření zádušní památky v podobě liturgické a zároveň i rodové memorie, ojediněle lze předpokládat i reprezentační motivy. Mnohé ze zaznamenaných darů byly podníceny faktem očekávaného vymření rodu po meči a potřebou zajistit modlitby za členy rodu. V těch případech, kdy jsme schopni blíže identifikovat dárce a jeho životní osudy, lze určit, že dárce zřejmě byli velmi často již staršího věku a dar poskytovali v přímé souvislosti s myšlenkami na konec života. Roli hrály i významné životní události. Dárce vesměs patřili k bohatým špičkám společnosti, měli znalosti církevní praxe a záleželo jim na vlastní reprezentaci i memorii. Nicméně počet zaznamenaných darů svědčí o tom, že zbožné nadace byly v této době záležitostí elit a to i v rámci omezené vrstvy urozených. Nicméně lze předpokládat, že o mnoha darech z tohoto období se písemné zprávy nejen nedochovaly, ale ani nikdy neexistovaly.

6.1.2 Období 30. – 60. /70. let 13. století

Období v rámci periodizace zbožných nadání české a moravské středověké šlechty vydělené léty 1240 a 1270 je charakterizované postupným ustalováním donační praxe, ubýváním zpráv o darech jen pomocí konfirmací, došlo též k poklesu počtu fundací nových rozsáhlých institucí, ale ty byly nahrazeny zakládáním institucí, které nejsou finančně tak náročné, jako např. cisterciácké kláštery. Mezi dárce se ve větším objevili i šlechtici, kteří nepatřili mezi špičku vrstvy, což však může souviset i s větší mírou zlistňování a tím i možností dochování vlastních darů. Nicméně i v tomto období bezpochyby docházelo k darování, které nebylo postiženo v právních pramenech.⁸¹⁰ Postupně však přestávaly

⁸⁰⁹ CDB III, s. 187, č. 153. J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 47 se domnívá, že tímto Smilem byl právě mladý Smil z Lichtenburka, který spravoval rodové majetky v regionu.

⁸¹⁰ Např. ve žďárské kronice je k roku 1265 zachycen dar hřivny zlata od snoubenky za spasení jejího mrtvého snoubence. *Cronica domus sarensis*, s. 62–63. Dary finančních částek byly asi běžnější, než se můžeme

postačovat dary jen s obecnou deklarací úmyslů dárců a zdůvodnění potřebou pomoci při dosažení spásy se stalo zcela běžné. Zároveň však mezi šlechtou postupně nacházela ohlas praxe církevních představitelů, kteří se při zřizování svých zádušních památek neomezovali na prosté modlitby za spasení, ale stanovovali podrobné podmínky, které však spíše odrážely znalost nuancí církevního provozu, než zásadně odlišný cíl ve srovnání se šlechtickými dárci. Nicméně právě církevní představitelé si zvláště uvědomovali duchovní význam zádušní památky, protože postrádali potomky, kteří by se modlili za jejich spásu. Anniversarijní připomínání členů fundátorských rodů se zřejmě v klášterech dělo i tak, ale jak víme z již dříve zmíněných zpráv žďárské kroniky, pokud po sobě jedinec nezanechal hmotný odkaz, který by byl stále na očích, právně neošetřil svoji vzpomínku, nebo když potomci nedohlíželi na řádné vykonání liturgické memorie, docházelo i k zapomínání na donátory. Memoria byla účinná jen tehdy, když se lidé nezapomněli modlit, což je vlastně sama podstata nejen středověké memorie.⁸¹¹ S přibýváním generací, za které bylo nutné prosit, muselo postupně docházet též k částečnému zjednodušování zádušní vzpomínky za vzdálenější donátory. Možná i to byl jeden z důvodů, proč donátoři napodobovali církevní představitele a začali vyjadřovat přání konkrétní formy zádušní vzpomínky. V době před rokem 1270 se mezi přáními donátorů ojediněle objevila obecně pojatá anniversária, přičemž u konkrétních darů můžeme jasně konstatovat úzkou vazbu na církevní představitele nebo předpokládat více než obvyklé kontakty s církevním prostředím.⁸¹²

V tomto období můžeme též sledovat první dochované soudní spory o dary předcházejících generací, které církev ještě často prohrávala, protože nemohla prokázat oprávněnost svého nároku či držby.⁸¹³ V průběhu sledovaných let začínají dary získávat i další funkce, kromě již popsanych základních. Můžeme např. zaznamenat případy placení pokut právě pomocí zbožných nadání (v těch případech, kdy byl viník odsouzen za škodu způsobenou církvi) nebo zbožné dary sloužící jako úhrada dřívějších půjček.⁸¹⁴ Ve sledovaném úseku sloužily šlechtické donace církvi k budování center rodové memorie v oblasti duchovní i reprezentační. Nemuselo se jednat jen o fundace nových institucí, ale též o budování vztahů s blízkými kláštery v okolí. Tyto kláštery se i pro méně urozené respektive

domnívat, ale právě svým charakterem jednorázovosti se vymykaly potřebě písemného zachycení. Žďárská kronika se zmiňuje např. o závěti Jana z Polné, který v ní předal i hotové peníze – *Cronica domus sarensis*, s. 36–37. Také Smil odkázal v závěti značné finanční prostředky na výstavbu kláštera, s. 64–65.

⁸¹¹ Bram van den HOVEN VAN GENDEREN, *Remembrance and Memoria: the Descriptions of Four Churches Compared*, in: *Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005, s. 267–290, zde s. 268.

⁸¹² CDB V/1, s. 289, č. 181; CDB V/2, s. 159, č. 578.

⁸¹³ Např. CDB IV/1, s. 431, č. 252.

⁸¹⁴ CDB V/1, s. 222, č. 138; s. 418, č. 282.

méně movité rody stávaly přitažlivé právě svým vlivem i velikostí, která zaručovala trvání memorie i její účinnost. Navíc je třeba stále mít na paměti, že v případě rodových fundací převažovalo chápání darovaného majetku jako jeho vyčlenění pro určité účely, ale ne jeho vzdání se.⁸¹⁵ Ustanovování trvalé paměti na předky v rodových i jiných institucích je pro sledovaný úsek příznačné. Pojí se s tím také přání pohřbu v obdarované instituci, která jsou mezi donátory čím dál častější, i když reálně se tak dělo asi i dříve.⁸¹⁶ Pohřeb v klášterních chrámech byl po všech stranách žádoucí a přínosný, jak jsme již poznali v předchozích kapitolách. Vytváření center rodové memorie též svědčí o postupné stabilizaci šlechty a jejich majetků a přejímání nových pohledů na právní a písemnou kulturu.

Ke znakům stabilizace majetků šlechty a patří i podpora špitálů na svém území, protože byly důležité z hlediska správy panství a péče o poddané.⁸¹⁷ Podpora chudých a nemocných byla taky znakem nového vnímání zbožnosti, které se v českých zemích objevilo společně s mendikantskými řády. Prosby potřebných ve špitálech byly z hlediska spásy podobně účinné, jako zprostředkování mnichů.⁸¹⁸ Dary špitálům jsou pro toto období poměrně typické, jejich relativní podíl mezi ostatními obdarovanými je vyšší, než v jiných dobách. Mezi obdarované patří jak špitál založený sv. Anežkou, tak nově zakládané špitály při jiných institucích. Zdá se, že špitály často vznikaly při komendách nebo jiných ústavech rytířských řádů.⁸¹⁹ V této souvislosti stojí za zmínku, že i mezi českou a moravskou šlechtou bylo povědomí o původním poslání rytířských řádů a v souvislosti s některými darech donátoři uvedli, že výnos z darů mají být mj. určeny na obranu víry nebo dokonce přímo poslány na podporu chudých ve Svaté zemi.⁸²⁰ Špitály však bezpochyby fungovaly i při některých dalších klášterech, byť doklady máme až z pozdější doby.⁸²¹ Proměnu zaznamenaly i vlastní dary. Nejčastěji sice i nadále byla předmětem donace jedna či více vesnic, ale mezi dary se významně začaly objevovat také pozemky nebo podací práva ke kostelům, byť ani v tomto směru nešlo o úplné novinky. Trend klesající hodnoty darů se naplno projevil v dalším období. Mezi dary se objevily i nezvyklé předměty, jako např. rytířský kůň a stříbrné nádoby, které vyšebrodskému klášteru odkázal Vok z Rožmberka v roce 1262. Klášteru též v závěti zanechal soudní spor o ves, kterou vedl s jedním ze svých příbuzných. Pokud by

⁸¹⁵ Dušan Třeštík a Josef Žemlička uvádějí, že „... středověký dar býval považován i za jakousi vratnou zápujčku, v níž dárci zůstával podíl na vlastnictví (v nejobecnějším pojetí)“. D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, *O modelech*, s. 147. Výrok se primárně týkal darů panovníka, ale lze ho vztáhnout na celou společnost.

⁸¹⁶ CDB IV/1, s. 74, č. 13; CDB V/1, s. 600, č. 403; s. 634, č. 427.

⁸¹⁷ Např. CDB V/1, s. 114, č. 57; s. 114, č. 57; s. 336, č. 216; s. 548, č. 369; s. 626, č. 421 a 422.

⁸¹⁸ V. VANĚČEK, *Základy*, I, s. 33–41; H. LAWRENCE, *Medieval Monasticism*, s. 69–71.

⁸¹⁹ CDB IV/1, s. 452, č. 266; CDB V/1, s. 114, č. 57 aj.

⁸²⁰ CDB V/1, s. 316, č. 199; s. 626, č. 422.

⁸²¹ Např. CDM V, s. 167, č. 159.

posmrtně spor vyhrál, měla ves připadnout klášteru, pokud by vyhrál příbuzný, měl by podle Vokova testamentu ves taktéž darovat klášteru s tím, že mu Vok doporučil, aby si přál modlitby za své spasení i za spasení celého rodu, tudíž i Voka. V případě, že by příbuzný spor vyhrál a rozhodl se ves klášteru nedarovat, konstatoval Vok, že je to otázka jeho svědomí, se kterým se musí vyrovnat.⁸²² Z dokumentu je patrná jak Vokova snaha rozšířit podporu nadání, tak důraz, který kladl na liturgickou memorii.

Jak již bylo řečeno, i v tomto úseku docházelo k zakládání nových institucí, ale již se zpravidla nejednalo o tak majetkově bohatě vybavené ústavy, jako v předchozím období. Nicméně počet nových institucí byl obdobný. Na počátku 40. let byly založeny komendy německých rytířů v Drobovicích a v Miletíně a také komenda johanitů ve Strakonici.⁸²³ Fundace v Drobovicích je dílem Jana z Polné, který se rozhodl po ztroskotání záměru založit klášter v Nížkově zajistit svoji zádušní památku tímto způsobem.⁸²⁴ Nadání nové komendy bylo skutečně velkorysé (7 vesnic) a Jan byl v chrámu příslušejícímu ke komendě později i pohřben.⁸²⁵ Páni ze Strakonic navázali na předchozí vztahy a bohatě nadali johanitskou komendu, která vznikla v části jejich hradu. Mj. si vymínili i vznik špitálu. Fundace v Miletíně byla spíše menší, ale její zakladatelkou byla Domaslava, vdova po velmožovi Zbraslavovi, s jehož donací jsme se již setkali. Založení vlastního ústavu a nepokračování v manželově tradici je nezvyklé jen na první pohled, Domaslava byla zřejmě ze zámožnějšího rodu než její manžel a disponovala asi většími zdroji.⁸²⁶ Úspěch rytířských řádů podtrhlo založení komendy německých rytířů v Chomutově na počátku 50. let a v průběhu 50. let v Německém (Smilově) Brodu.⁸²⁷ Již nějakou dobu též fungovala komenda téhož řádu v Jindřichově Hradci, u jejíhož zrodu stáli páni z Hradce. V 50. letech došlo k rozšíření původní nadace, mj. o prostředky na zřízení špitálu.⁸²⁸ U všech nově zřízených komend rytířských řádů byla zdůrazněna jejich úloha modlit se za donátory a jejich rody, stejně jako udržívat jejich památku jako takovou.

V 50. letech došlo k pokusu o vybudování filiálního domu velehradského kláštera jako

⁸²² CDB V/1, s. 496, č. 335.

⁸²³ CDB IV/1, s. 67, č. 8; s. 74, č. 13; s. 115, č. 35; k založením blíže Martin ČAPSKÝ, *Miletínská komenda Řádu německých rytířů v době předhusitské ve světle účetních pramenů*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997, ed. Jan Janák, Brno 1998, s. 9–29; TÝŽ, *Komenda řádu německých rytířů v Drobovicích*, in: Ve stopách sv. Benedikta, edd. Libor Jan – Petr Obšusta, Brno 2002, s. 139–144; Libor JAN – František SKŘIVÁNEK, *Němečtí rytíři v českých zemích*, Praha 1997.

⁸²⁴ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, III, s. 78.

⁸²⁵ Pro Jana nešlo v této době o jediný dar, dále viz CDB IV/1, s. 126, č. 42. Je zřejmé, že Jan zajišťoval svoji památku v širší sociální síti v rámci regionálně blízkých institucí.

⁸²⁶ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 80.

⁸²⁷ CDB IV/1, s. 412, č. 240; CDB V/1, s. 194, č. 90. Počátky komendy v Německém Brodu dává Tomáš SOMER, *Smil z Lichtenburka*, České Budějovice 2012, s. 166–182 do souvislosti s účastí na tažení do Prus.

⁸²⁸ CDB V/1, s. 114, č. 57.

místa rodové memorie rodu pánů z Příbora (původně hrabata z Hückenwagenu), ale kvůli ekonomickému kolapsu jejich domény z pokusu sešlo, byť se k němu další generace opakovaně vracely a to za poměrně dramatických okolností.⁸²⁹ V 50. letech však především vrcholí zakládání žďárského kláštera. Počátky této fundace jsou pro polovinu 13. století nadprůměrně dobře zdokumentovány.⁸³⁰ Duchovní a memoriální pozadí fundace jasně dominovalo, i když lze snad předpokládat i úvahy fundátora ohledně podílu kláštera na kolonizaci oblasti. U zrodu a budování fundace stálo hned několik osobností, vyzvednout je třeba zejména Bočka z Obřan (Perneggu) a Alžbětu, pozdější manželku Smila z Lichtenburka.⁸³¹ Personální otázky spojené se založením kláštera jsou v dosavadní literatuře dostatečně zmapovány a není proto třeba je zde blíže rozvádět. Za zmínku však stojí zdůraznění role zbožných žen spojených s fundací a dalším provozem kláštera.⁸³² Na příkladu žďárského kláštera lze dokumentovat jak dlouhodobou podporu zakladatelského rodu a jeho dědiců stejně jako dalších příbuzných rodů, tak i důraz, který fundátoři kladli na memoriální funkci a umístění rodové nekropole, stejně jako na svoji roli členů fundátorského rodu.⁸³³ Z počátku stála za většinou zbožných nadání pro klášter Alžběta, Smil z Lichtenburka na něj svoji přízeň zaměřil až poté, co z neznámých příčin ztroskotal plán na založení vlastního mužského cisterciáckého kláštera, který již byl v pokročilé fázi plánování (již byla podána žádost ke kapitule řádu).⁸³⁴ I tak patřila většina darovaných majetků buď k dědictví jeho ženy, nebo se nacházela mimo jádro rodových držav. Poté, co obrátil svoji pozornost na Žďár, se ze Smila stal významný donátor, který velikostí svých donací (mj. také nechal vystavět kapli Panny Marie v klášterním areálu) dosáhl rozdělení zakladatelských práv mezi sebe a potomky Bočka.⁸³⁵ I z tohoto můžeme vidět, jaký význam byl přikládán rodovému založení a jeho potřebě ze strany předních rodů.

Fundace z počátku 50. let doplňuje ještě založení kláštera dominikánů v Jablonném Havlem a sv. Zdislavou z Lemberka.⁸³⁶ I jejich založení bylo zřejmě doplněno špitálem a

⁸²⁹ CDB IV/1, s. 392, č. 225a. K donacím pánů z Příbora se ještě následně vrátíme podrobněji. Jsou dokladem o úporné snaze vybudovat centrum rodové memorie.

⁸³⁰ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, III, s. 77–83.

⁸³¹ T. SOMER, *Smil*, s. 184–190 se domnívá, že Alžběta v době vlastního založení ještě nebyla manželkou Smila, čemuž prameny neodporují a lze s ním souhlasit. Naopak J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 74 předpokládá, že byli manželi již na počátku 50. let.

⁸³² Roli Alžběty při zakládání i dalším rozvoji kláštera zdůraznil T. SOMER, *Smil*, s. 184–196. Zdůraznil, že postavení Smila jako donátora bylo vždy spíše pragmatické a nevyznačovalo se výrazným důrazem na zbožnost, s čímž lze na základě sledování jeho donací souhlasit. Zároveň mu však nelze upřít zájem o osobní i rodovou memorii. Naopak Pavel B. ELBL, *Smil z Lichtenburka*, Třebíč 2007, s. 111–130 chápe Smila jako významného podporovatele církve. Podobně i J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 65–66.

⁸³³ CDB V/1, s. 478, č. 320; s. 634, č. 427; CDM IV, s. 282, č. 215; CDM VII, s. 441, č. 605.

⁸³⁴ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, II, s. 302.

⁸³⁵ J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 66; *Cronica domus sarensis*, s. 67–68.

⁸³⁶ CDB IV/1, s. 428, č. 251.

odpovídá ostatním podobným fundacím a jejich cílům, odráželo aktuální pojmání zbožnosti, které však můžeme pouze předpokládat, vzhledem ke stavu dochovaných pramenů. V průběhu 50. let byl též založen dominikánský klášter v Sezimově Ústí, u jehož zrodu stála tamní větev Vítkovců.⁸³⁷ Bohatou donací, která nakonec vedla k založení proboštství premonstrátského kláštera v Želivi, učinila v roce 1257 paní Adelheid. Vše nasvědčujeme tomu, že jejím původním cílem bylo založení nového kláštera s centrem rodové memorie, ale její plány se nakonec v úplnosti nerealizovaly.⁸³⁸

Další vlna fundací, které jsou pro tento úsek skutečně příznačné, spojených především s budováním míst rodové memorie začala na konci 50. let a pokračovala i v následujícím desetiletí. Na jednu stranu se setkáváme s nákladnými fundačními podniky význačných rodů. Nově založené kláštery mají kromě liturgické memorie vhodně reprezentovat fundátorský rod a snad se i podílet na jeho hospodářském vzestupu. Na druhou stranu došlo k založení nových klášterů řádů, které se vyznačovaly spíše askezí, než reprezentativností, ale o to více zřejmě naplňovaly očekávání donátorů z hlediska vnímání zbožnosti a nezkaženého křesťanského ideálu. Takové byly ideální kvůli účinnosti modliteb za spasení donátorů a též z pohledu materiálního vybavení. Jejich nároky na obvěnění nového založení byly výrazně nižší, než např. u cisterciáků a tudíž umožňovaly zřízení vlastního kláštera i rodům, které nepatřily mezi přední v zemi, nicméně je nebylo možné považovat ani za chudé.

Na přelomu 50. a 60. let tedy vznikly bohatě nadané cisterciácké kláštery ve Vyšším Brodě a ve Vizovicích.⁸³⁹ Zatímco vyšebrodský klášter se i nadále těšil přízni svých fundátorů, kteří v následujících desetiletích klášter zahrnovali řadou dalších donací, vizovický klášter se po smrti svého zakladatele (bratra Bočka z Obřan) dále nerozvíjel, spíše musel bojovat o své udržení. Srovnání obou bohatých fundací dokládá význam trvalých vazeb mezi klášterem a jeho patrony. Takový vztah nebyl výnosný jen pro příslušný rod, jak bývá dodnes v literatuře zdůrazňováno, ale znamenal i ochranu a podporu kláštera, což nebyly ve fungujícím vztahu jen prázdné termíny s jednostranným výkladem. Mezi tato založení patří i klášter cisterciáček v Pohledu, u jehož zrodu stály čtyři dcery Vítka z Klokot, které do kláštera i vstoupily.⁸⁴⁰ Fundace je zejména dokladem působnosti zbožných žen i majetkového zázemí, jímž disponovaly. Fundace by se však nezdařila bez pomoci Smila z Lichtenburka, jehož potomci nad klášterem převzali ochranu a i v budoucnu ho aktivně podporovaly.

⁸³⁷ CDB V/1, s. 496, č. 335.

⁸³⁸ CDB V/1, s. 182, č. 108; podrobněji Stanislav VOHRYZEK, *Hrádek Přímělkov (okres Jihlava)*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2009, s. 20–21.

⁸³⁹ CDB V/1, s. 298, č. 188; s. 396, č. 263; s. 431, č. 290. K zakládání kláštera ve Vyšším Brodě K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, II, s. 9–15.

⁸⁴⁰ CDB V/2, s. 226, č. 622. K založení K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, II, s. 301–306.

Regionální blízkost převážila nad vazbami na rod Vítkovců, kteří o další osudy domu nejevili přílišný zájem, čímž se mimo jiné potvrzuje potřeba funkčního propojení majetků fundátorů a rodového kláštera.⁸⁴¹ Do tohoto období obsahově a částečně i chronologicky zapadají dvě další fundace, jejichž prameny se povětšinou nedochovaly. Jde o klášter cisterciáček v Sezemicích a klášter cisterciáků Svaté Pole.⁸⁴² První z klášterů vznikl zřejmě v polovině 60. let a druhý před rokem 1272 nebo přímo v tomto roce. Zakladateli snad v obou případech byli členové a členky rodu z Kostomlat.

Již v předchozí kapitole byla zmíněna vlna zakládání konventů augustiniánů – poustevníků v 60. letech (viz podkapitola 5.3.1). Tyto kláštery vznikaly během 60. let (některé snad navazovaly na předchozí vilemitské komunity) a jsou dokladem nepříliš bohatých fundací založených pro potřeby rodové memorie a pomoci při dosažení spásy. Takto lze charakterizovat jak klášter Ostrov (později Svatá Dobrotivá) založený Oldřichem z Valdeka, tak i klášter Svatá Koruna Boreše z Rýzmburka spojený s přesunem jádra jeho majetků na česko-moravské pomezí, s čímž bylo spojeno i vytvoření nového centra rodové memorie. Patří sem i nevelké založení v Pivoni a v středočeském Mělníku.⁸⁴³ Jako drobnou fundaci kláštera nového řádu lze hodnotit založení kláštera magdalenitek v Dobřanech.⁸⁴⁴ Ve sledovaném období byl také zřejmě založen klášter dominikánek v Olomouci, u jehož zrodu snad stáli příslušníci rodu z Deblína.⁸⁴⁵

Výčet a charakterizace jednotlivých donací stejně jako stručné shrnutí informací o darech dovolují uzavřít pohled na toto období. Lze konstatovat, že docházelo k evolučnímu pokračování trendů z předchozího úseku, praxe se ustálila, můžeme zaznamenat větší diferenciaci mezi dárci, mezi nimiž došlo k růstu podílu donátorů z řad mimo nejvyšší elity společnosti. Jako typický jev lze označit zakládání nových fundací jako míst rodové i liturgické memorie, z částí též jako součást kolonizačního procesu. I mnozí menší donátoři hledali cestu k regionálně významným institucím, ve kterých žádali o totéž, o co fundátoři ve svých kláštrech. V tomto období se také začínají vytvářet sociální sítě mezi kláštery a jeho podporovateli. Zvláště významné jsou u těch klášterů, jejichž původní fundátorský rod vymřel či jinak ztratil vliv. Ve sledovaném úseku též často docházelo k donacím přes hranice,

⁸⁴¹ Výjimkou z tohoto poznatku je vztah pánů ze Švábenic ke klášteru Na Zderaze, ke kterému však Švábeničtí zakladatelská práva zdědili. Vazby se udržely zřejmě díky poloze kláštera před hradbami hlavního města, čímž rodu poskytoval nejen nezbytnou prestiž, ale snad i praktické služby.

⁸⁴² K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, II, s. 150–153, 340–344.

⁸⁴³ CDB V/1, s. 565, č. 381; CDB V/2, s. 44, č. 500; s. 125, č. 558. K založení kláštera Pivoň Kaspar ELM, *Die Bulle Ea quae iudicio Clemens IV. 30. VIII. 1266. Vorgeschichte, Ueberlieferung, Text und Bedeutung*, *Journal Augustiniana* 14, 1964, s. 500–522; E. MAUR, *Vilemitská epizoda*, s. 237–253.

⁸⁴⁴ CDB V/1, s. 366, č. 233.

⁸⁴⁵ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 481–482.

především pro rakouské kláštery blízko za hranicemi (Schlägl, Zwetl, Geras), což jen potvrzuje předpoklady o propojení jihomoravské a jihočeské šlechty s institucemi a rody na severu Rakouska.⁸⁴⁶ Z hlediska příjemců je vhodné zmínit i aktivitu klášterů, které se snažily být pro své dobrodince lákavé, např. v získávání odpustků pro návštěvníky chrámu případně papežské svolení pro laiky, aby si mohli zvolit klášter jako místo svého pohřbu a to bez ohledu na práva farnosti dotyčného.⁸⁴⁷

6.1.3 Období od 70. let 13. století do 20. let 14. století

V rámci navržené periodizace donačních aktivit následuje poměrně dlouhé období zahrnující půl století mezi začátkem poslední čtvrtin 13. století a koncem první čtvrtiny následujícího období, přičemž jak počátek, tak konec tohoto období nejsou nijak pevně stanoveny a zvláště přechod do následujícího je velmi pozvolný a probíhá fakticky celá 20. léta 14. století. Šlechtické dary církvi v tomto období mají nicméně hodně společného. Mimo jiné po předchozím kolísání v počtech (dochovaných) darů došlo k jisté stabilizaci a jejich počty v jednotlivých desetiletích jsou přibližně identické, snad jen s odchylkou v 80. letech 13. století, ale ani ta neznamena odchylku od průměru o více, než jednu pětinu. Za zvýšením snad lze tušit potřebu napravit situaci po bouřlivých letech po smrti Přemysla Otakara II. Pokud jde o charakteristiku darů z daného období, můžeme konstatovat mnohé shodné prvky s předchozím obdobím, zvláště s jeho závěrem. Nic se nezměnilo ani na recipročním charakteru darovacího aktu.

Vymezená léta jsou logickým posunem praxe předcházejícího úseku, během nich došlo k dalšímu ustálení zbožných nadání, které se mj. projevilo výrazným poklesem počtu nových fundací a naopak zvyšováním počtu spíše drobných darů od širšího spektra dárců pro instituce, které udržovaly rodovou i liturgickou memorii již po nějakou dobu. Lze konstatovat, že potřeby šlechtických rodů byly víceméně saturovány. Ti jedinci a rody, kteří usilovali o pomoc v dosažení spásy nebo shledávali potřebu udržování osobní memorie či reprezentace, mohli volit z existujících institucí, se kterými již byl obvykle navázán dlouhodobý vztah. Buď šlo přímo o rodové fundace, nebo v nich stejně duchovně-memoriální služby poskytl již předkům. Možnost zvolit si pohřeb v přítomnosti předků bylo vysoce žádoucí a donátoři tento fakt zdůrazňovali jako důvod pro poskytnutí daru.⁸⁴⁸ Je však také nutné mít na vědomí geografické skutečnosti. Místa rodové memorie se obvykle vytvářela v místech, která byla relativně dostupná a ležela v blízkosti rodových statků. Pokud došlo

⁸⁴⁶ CDB IV/1, s. 395, č. 227; CDB V/1, s. 249, č. 157; s. 496, č. 335; s. 705, č. 476; CDB V/3, s. 73, č. 1050.

⁸⁴⁷ Např. CDB V/1, s. 333, č. 217; s. 444, č. 270; s. 482, č. 323.

⁸⁴⁸ Např. CDM IV, s. 282, č. 215.

k radikální geografické změně rodových držav, většinou došlo i ke změně místa rodové memorie.⁸⁴⁹ Od 70. let 13. století byla síť venkovských klášterů, které zejména přitahovaly pozornost šlechty, víceméně dotvořená. Její zahušťování již většinou nebylo z ekonomických a logistických důvodů možné, naopak ojediněle došlo i k zániku kláštera v důsledku přílišné blízkosti jiné instituce.

K takovému postupu došlo v případě kláštera magdalenitek v Dobřanech, jen nedaleko od premonstrátek v Chotěšově. Zpočátku mohly magdalenitky spoléhat na své patrony (i tak ale bylo hmotné zabezpečení konventu skutečně skromné), ale ti zřejmě na počátku 70. let 13. století prodali nebo jinak převedli město Dobřany do vlastnictví právě blízké kanonie v Chotěšově. V roce 1272 došlo ke sporu mezi oběma ženskými kláštery. Z dikce listin můžeme dovozovat vědomí kritičnosti situace magdalenitek, které měly veškeré hmotné požitky vázané na zboží, které přešlo do vlastnictví Chotěšova (podací v Dobřanech a platy z dalších majetků). Přes intervenci u papežské stolice v Římě však magdalenitky nakonec svůj spor vzdaly, dosvědčily, že nemají na dříve darované platy právní nárok a daly se do ochrany chotěšovského konventu, který jim jejich dosavadní statky propůjčil k užívání. V roce 1282 došlo po jednání mezi vyslancem představeného řádu magdalenitek a zástupci premonstrátek k úplnému zrušení dobřanského kláštera a převedení jeho majetků na Chotěšov za úplatu.⁸⁵⁰ V krátkém exkurzu jsme se setkali s případem zjevného konkurenčního boje mezi dvěma konventy, respektive preventivní akcí zabraňující vznik konkurence v okamžiku, kdy se zakladatelský rod dostal do ekonomických potíží. Ztráta podpory zakladatelů bez nalezení nových mecenášů znamenala pro klášter vždy ohrožení, ať už s fatálními důsledky jako v Dobřanech a nebo jen s významnými ekonomickými dopady jako v případě kláštera Na Zderaze.

Z představeného příkladu a dříve popsaných logistických skutečností je zřejmé, že zvláště dárce z řad drobnější šlechty většinou neměli příliš na výběr, koho obdarují. Většinou se museli rozhodnout pro regionálně blízkou instituci nebo respektovat volbu předků, pouze v okolí větších aglomerací bylo více možností.⁸⁵¹ Kolem mnoha venkovských klášterů se ustavila komunita dárců, kteří vytvořili v regionu komunikační síť, v rámci které probíhaly další interakce. Dosah kláštera jako centra zbožných nadací pak odpovídal rozsahu jeho komunity dárců. Důležitá byla též úloha reprezentace, pokud k jednomu klášteru směřovalo

⁸⁴⁹ V 60. letech jsme tuto změnu mohli zaznamenat u Boreše z Rýzmburka, dalšími příklady ze 14. století je rod pánů z Lipé nebo pání z Pardubic, byť v jejich případě nebyla změna v dalších generacích důsledná.

⁸⁵⁰ Zbyněk SVITÁK, *Klášter magdalenitek v Dobřanech*, Sborník prací filozofické fakulty moravské univerzity, C 40, Brno 1993, s. 9–21. K tomu zejména CDB V/2, s. 308, č. 674; s. 316, č. 679; RBM II, s. 153, č. 1287.

⁸⁵¹ Jde o obecnou zkušenost, která platí ve všech evropských společnostech, např. J. T. ROSENTHAL, *The Purchase*, s. 124, 127; A.-J. A. BIJSTERVELD, *Do ut des*, s. 34.

své donace větší množství rodů, přičemž mnohé dary byly spojeny s žádostí o pohřby v chrámu, tak zle předpokládat, že taková připomínka byla pro ostatní donátory motivační, aby získali obdobnou výsadu. Příklady center, které získávaly dary menších rodů z širšího okolí, byly např. dominikánský klášter v Písku, premonstrátský na Hradisku nebo cisterciačky v Oslavanech.

Ve sledovaném období začali významnou roli hrát příslušníci (a spíše příslušnice) rodů v církevních institucích, protože se vstupem do kláštera bylo obvykle spojeno věno, které s sebou přinášeli. S tím byly spojeny i žádosti o péči o liturgickou memorii za členy rodu v instituci, ke které zatím nebyly vytvořeny jiné vazby.⁸⁵² Za tímto postupem lze sledovat víceméně pragmatickou volbu, protože na věno v souvislosti se vstupem do kláštera měla dcera nárok a jeho spojení s žádostí o modlitby za spasení se nabízelo. U části donací můžeme např. zaznamenat intervenci mnichů a jeptišek u svých rodů, aby jejich dům podpořili nebo třeba ukončili spor o majetky s klášteřem vedený.⁸⁵³ Tímto způsobem bylo možné překonat regionální omezení, respektive podobnými důvody byla dána většina donací, které nesměřovaly k tradiční rodové instituci.⁸⁵⁴

Někdy nemusí být tato motivace zřejmé a navíc bývá spojena i s dalšími, což vhodně demonstuje otázka rodové memorie rodu z Pušperka, tedy české větve hornolužického rodu Schliebenů.⁸⁵⁵ Majetky tohoto rodu byly poměrně roztržštěné a nepodařilo se vytvořit scelené dominium, byť rozhodně nepatřili k chudým. Po třech generacích v českých zemích se krátce před rokem 1300 existence rodu chýlila ke konci, protože už neměl žádné mužské potomky. Poslední člen rodu Albert spolu s manželkou založili oltář v katedrálním chrámu sv. Víta. Talové rčení daru nebylo mezi českou šlechtou obvyklé, lze ho však poměrně jednoduše vysvětlit. Příslušníci rodu poměrně dlouho zastávali různé zemské úřady ve službách přemyslovských králů (zejména Václava I. a Přemysla Otakara II.). Vzhledem k roztržštěnosti majetků a absenci rodového založení a naopak díky častým pobytům u dvora je tedy možné předpokládat, že byli v kontaktu se biskupskou kapitulou.⁸⁵⁶ V intenzivních kontaktech s kanovníky a katedrálními knězi je nutné hledat inspiraci pro značně nezvyklé podmínky darování, kdy oba manželé zdůraznili založení oltáře k úctě zemských světců, přáli si množství zádušních odkazů a vytvořili i nadaci pro chudé. Taková přání byla obvyklá u

⁸⁵² Např. CDB VI/1, s. 155, č. 101.

⁸⁵³ Např. RBM II, s. 682, č. 1585.

⁸⁵⁴ Např. CDB VI/1, s. 155, č. 101; CDM VI, s. 93, č. 122; s. 157, č. 211.

⁸⁵⁵ O rodu v českých zemích podrobněji Marcin R. PAUK, *Migrace – protekce – asimilace. Lužičtí Schliebenové v české politické elitě 13. století*, Časopis Matice moravské 131/1, 2012, s. 117–128.

⁸⁵⁶ Nebyl by to první případ vysokého úředníka, který k zajištění liturgické memorie vytvořil nové nadání v areálu Pražského Hradu – viz FRB II, s. 298, 322, nebo jinak podpořil královské fundace, ač to jinak nebylo příliš běžné – CDB V/2, s. 118, č. 553.

kněžských testamentů. Důvod pro založení oltáře v katedrále však nebyly jen předpokládané kontakty s kapitulou při zastávání úřadu, ale též fakt, že Albertův prastrýc byl v 1. polovině století dlouhá desetiletí kanovníkem a hodnostářem kapituly. Ani tímto zjištěním však příběh tohoto rodu nekončí. V době donace žila ještě Albertova macecha, druhá žena jeho otce, která měla majetky v pražském podhradí. Darovala je klášteru dominikánek u sv. Anny s přáním modliteb za odpuštění hříchů a spasení. Můžeme předpokládat, že Kateřina snad patřila k rodu pánů z Říčan (mimochodem další šlechtický rod angažovaný v zemských úřadech), který snad patřil k zakladatelům kláštera a pokud ne, tak na něj uplatňoval významný vliv z pozice nejvýznačnějšího donátora. Lze předpokládat, že právě intervence Kateřiny vedla k zápisu členů všech tří generací rodu do nekrologia kláštera sv. Anny.⁸⁵⁷ Je tedy zřejmé, že Kateřina se nezávisle na svém nevlastním synovi obrátila na rodový klášter svého původního rodu a zajistila zde liturgickou vzpomínku na všechny předky. Je pozoruhodné, že rodová tradice uchovávala data úmrtí i prarodičů (je samozřejmě možné, že se tak dělo i před tím v nějaké církevní instituci a data byla do klášterního nekrologia jen předána).

Pokud to však bylo jen trochu možné, volili donátoři takové cíle svých darů, ke kterým existoval alespoň částečný rodový vztah, který zřejmě skýtal větší jistotu zachování memorie než jiné varianty. Dalším aspektem, který v takových případech rozhodoval, byla prestiž příjemce donace. Příkladem může být dar bratří z Pernštejna pro klášter ve Žďáru z roku 1293.⁸⁵⁸ Jeden z bratří byl manželem dcery Bočka z Obřan, a tudíž se mohli počítat do širšího okruhu rodů spojených s klášterem. Pro Žďár se rozhodli i přesto, že jejich sestra byla jeptiškou v klášteře Tišnov a darované statky významně blíže Tišnovu, než Žďáru (ale vlastní sídlo Pernštejnů je takřka uprostřed mezi těmito dvěma kláštery). Cisterciácký klášter upřednostnili i před rodovou fundací v Doubravníku, která v té době nepatřila zrovna k prestižním církevním institucím, a její spojení s rodem bylo zřejmě narušeno. Výběr obdarované instituce měl vždy nějaký důvod, byť nám občas zůstal skrytý. U bohatších rodů jimi mohly být i vztahy vyplývající z vlastnictví půdy v okolí kláštera. Postupem doby se částečně proměňovaly strategie, bohatí donátoři se snažili o diverzifikaci míst své memorie, nesměřovali své dary jen k jedné rodové instituci, aby ohrožení jedné instituce neznamenal zánik celé památky. Pro dané období jde spíše o ojedinělé případy, ale v následujícím se bude počet takových darů zvyšovat.⁸⁵⁹

Vidina reprezentativní fundace zajišťující liturgickou memorii byla pro mnohé šlechtice velmi lákavá a dokresluje význam zmíněných jevů pro chápání šlechtictví i

⁸⁵⁷ J. EMLER, *O nekrologiu*, s. 5–12.

⁸⁵⁸ RBM II, s. 688, č. 1602.

⁸⁵⁹ Např. CDM V, s. 108, č. 105; dále v této době např. donace rodu z Deblína.

společenského postavení rodu. Pozice fundátora kláštera zřejmě významně zvyšovala společenský status. Ilustrativní příklad neúspěšného usilování o rodovou fundaci napříč generacemi poskytuje příběh pánů z Příbora. Začal se již v 1. polovině 13. století, kdy se na pozvání krále usadil na severní Moravě říšský hrabě Arnold z Hückeswagenu a zapojil se do kolonizačního procesu. Zemřel zřejmě v roce 1240 a chvíli před tím učinil donaci za své spasení. V ní daroval vesnici Rhöndorf (u Bonnu), kterou koupil od rytíře Gerlacha, klášteru v Steinfeldenu, tedy klášteru v místě původních rodových statků, což opět dokládá, že zvítězilo jeho sepětí s rodným krajem nad novými statky.⁸⁶⁰ V menším měřítku to často platí i pro českou a moravskou šlechtu. Jeho dědicem se stal syn Frank z Příbora, který v roce 1251 ohlásil záměr založit nový klášter, zřejmě jako centrum rodových statků i rodové memorie (o aktu víme jen z královské konfirmace).⁸⁶¹ Nový klášter se měl stát filiálním domem velehradského kláštera. Ze založení však sešlo, rod se dostal do ekonomických potíží (snad nezvládnutí velkorysého kolonizačního podniku) a k umoření musel většinu majetků prodat olomouckému biskupovi, který následně část z nich propůjčil Frankovi jako léna. Zmatků po smrti Přemysla Otakara II. využili Frankovi synové Jindřich a Blud, kteří se zřejmě neprávem zmocnili části rodových majetků zpět a v roce 1292 poskytli velehradskému klášteru novou donaci na vznik filiálního domu pro dva a více řeholníků, kteří by opatrovali památku rodu.⁸⁶² Ani tato donace nakonec neuspěla a filiální dům nevznikl. Důvody neznáme. Nicméně bratři se ve svých snahách nevzdali a v roce 1302 znovu podpořili velehradské cisterciáky. Tentokrát požádali o zřízení nového oltáře v klášteře, kde by se sloužily mše za jejich rod.⁸⁶³

Ve vymezeném úseku se již nevyskytují dary bez specifikace přání donátora, podoba těchto přání se začíná postupně měnit, postupně přibývají takové dary, v jejichž rámci donátor žádá o konkrétní obřady, zřízení anniversária nebo o pohřeb v chrámu spojený s určitým počtem mší nebo jiných obřadů. Nicméně počet darů s komplikovanějším přáním zůstává poměrně malý, nedosahuje ani jedné čtvrtiny ze všech zachycených darů. Platí, co již bylo vyřčeno výše, že inspirace donátorů, aby žádali konkrétní provedení zádušních a memoriálních obřadů se šířila od církevních představitelů, pro něž byla zádušní památka mimořádně důležitá. Lze již také bez obav mluvit o reciprocitě darů (která byla vždy, jen ji nebylo možné na základě písemných pramenů vždy doložit). Období mezi 70. lety 13. století a 20. lety 14. století představuje v periodizaci šlechtických zbožných nadání specifickou periodu. Lze ho prohlásit za završení předchozího vývoje, určité ustálení systému

⁸⁶⁰ CDB III, s. 423, č. 309.

⁸⁶¹ CDB IV/1, s. 392, č. 225a.

⁸⁶² CDM IV, s. 392, č. 309.

⁸⁶³ CDM V, s. 143, č. 137.

s fungujícími postupy a pravidly. Vedle péče o liturgickou memorii a všechny její složky se objevuje stále více darů, které kromě deklarované zbožné složky motivace skrývají další aspekty. Na druhou stranu jde o systém živý, který se proměňuje a obsahuje v sobě zárodky další etapy, která přebírá obecný rámec a doplňuje ho o jevy jako je masivní příklon ke konkretizaci přání donátorů, částečně se mění i směřování darů.

Jak již bylo řečeno výrazným znakem celého období oproti předchozímu, je významný pokles počtu nových šlechtických fundací. Během docházelo k postupnému poklesu ekonomické hodnoty darů, ale i přesto nelze tento pokles nových fundací vysvětlit právě ekonomicky. Zdá se, že rozhodujícím faktorem skutečně byla existence již dostatečného počtu klášterů, které byly schopny naplnit poptávku donátorů. Přesto k několika spíše drobným založením došlo. Zřejmě někdy v 70. letech 13. století vznikl klášter klarisek v Panenském Týnci a měl sloužit jako centrum rodové memorie pánů ze Žirotína. Doklady o jeho podpoře rodem máme až ze 14. století.⁸⁶⁴ Ambicióznost fundace dokládá dodnes dochované nikdy nedostavěné torzo klášterního chrámu. Fundaci lze jejím charakterem zařadit k předchozímu období. Na konci 90. let 13. století se příslušníci rodu z Deblína pokusili o založení nezvykle bohatě nadané komendy řádu německých rytířů, ale jejich plány nakonec nebyly realizovány.⁸⁶⁵

Německým rytířům měl být darován deblínský hrad, tržní ves a 15 dalších vsí. V podmínkách darování byl uveden požadavek modliteb za spásu duší krále Václava II., jeho ženy Guty a následně také za donátorku a její zesnulé chotě. Takové přání bylo v našich podmínkách nezvyklé.⁸⁶⁶ Na dobu vzniku jsou poměrně neobvyklé i podmínky darování. Především svými podrobnostmi. Donátorka požadovala, aby v novém domě bylo alespoň sedm řádových rytířů, kteří by se modlili za jmenované osoby, z toho alespoň pět kněží. Dále si od řádových bratří přála, aby ji z výnosů panství zajistili do konce jejího života. Především jí měli vyplácet z výnosů panství ročně 40 hřiven stříbra, dále dodávat několik sudů vína, z části rakouského, množství ryb, masa a drůbeže. Dále také museli zajistit chléb na její stůl a zásobovat 12 služebníků, které si mohla držet, pivem a chlebem a také ji měli zajistit povoz a doprovod na cestách. Pro zajištění provozu donátorčiny tabule bylo třeba z výnosu panství dodávat 200 kusů drůbeže ročně a stejné množství kusů sýra. Navíc si vyhradila jeden z hospodářských dvorů na panství k svému užívání. Jednalo o vsutku nemalé nároky.

⁸⁶⁴ RBM III, s. 303, č. 742.

⁸⁶⁵ Libor JAN, *Neznámá listina na deblínské panství*, Časopis Matice moravské 114/1, 1995, s. 3–25, zde s. 23–24.

⁸⁶⁶ Nabízí se vysvětlení, že podmínky modliteb za královský pár se do textu dostaly v důsledku pobytu krále Václava II. v Brně, který také donační listinu potvrdil. Pokud byla právně napadnutelná, mohlo snad být přání modliteb přidáno s cílem krále naklonit žádosti o potvrzení.

Můžeme dokonce prohlásit, že její přání byla nadměrná.⁸⁶⁷ Z fundace nakonec sešlo zřejmě kvůli protestům příbuzných, než kvůli náročnosti donátorky. Podrobnosti donace však mohou sloužit pro ilustraci životního stylu šlechty na konci 13. století. Nezdařenou fundaci snad měla nahradit komenda v Křenovicích, která vznikla z nadání učiněného kolem roku 1305 dalšími příslušníky rodu z Deblína. Nadace této komendy byla o dost skromnější, podrobnosti o jejích osudech nám však unikají.⁸⁶⁸

Do počátku 20. let 14. století vznikly ještě tři šlechtické fundace, které však mají mnoho společného. Ve všech případech jde o kláštery dominikánek vzniklé v oblasti severozápadních Čech a o všech třech můžeme konstatovat, že k jejich osudům existuje jen minimum pramenů. U zrodu všech tří klášterů stála Agáta ze Šumburka, vdova po Bohuslavovi z Rýzmburka a sestra Fridricha ze Šumburka. Poté, co rod překonal krizi z přelomu 70. a 80. let a ona dovedla své děti do dospělosti, mohla se zřejmě věnovat vlastním aktivitám. Respektive rozhodla se jít stejnou cestou, jako mnoho urozených vdov ve středověku – začala pečovat o spasení duší členů rodu a rodovou memorii a s podporou svého syna založila klášter dominikánem ve Žluticích.⁸⁶⁹ O klášteře a okolnostech založení toho příliš nevíme, bezpečně víme jen to, že existoval a vznikl někdy po roce 1293, spíše až kolem 1300 a zanikl zřejmě v letech 1316–1318 v důsledku bojů v českých zemích. Na motivaci Agáty můžeme usuzovat jen z obecných postupů a z její snahy o udržení konventu. Po zániku žlutického domu totiž s pomocí syna a dcery založila nový klášter dominikánek, tentokrát v Duchcově.⁸⁷⁰ Ani o něm nemáme příliš zpráv, fakticky vše, co víme, musíme vyvozovat z obecných skutečností a ze zachovaného klášterního nekrologia, které obsahovalo jména Agátiných příbuzných. Důraz na liturgickou memorii zakladatelského rodu je tedy zřejmý.⁸⁷¹ Fundace v Agátině okolí doplnilo založení kláštera dominikánek v Kralupech u Chomutova, který založil Agátin bratr Fridrich. Ani tento klášter nepřežil nestabilní období let 1316–18 a zanikl.⁸⁷² Pohnutky a motivace můžeme předpokládat podobné, jako u výše zmíněných domů.

Pokud se zaměříme na jednotlivé donace, můžeme konstatovat množství typových situací, které se objevují i funkcí, které zbožné nadace získávají. Jak již bylo řečeno, častěji se začaly objevovat dary spojené s konkrétním přáním, což obvykle znamená slavení

⁸⁶⁷ Můžeme například srovnat s darem celého panství bratry z Boru z 30. let 14. století – RBM IV, s. 110, č. 275. Darovali hrad, městečko a 11 vsí zderazskému klášteru. Nelze srovnávat výnosnost obou darovaných panství, ale i tak si všimněme, že jediné, co žádají, je doživotní plat mírně přesahující 20 kop hřiven stříbra ročně a placení služebnictva.

⁸⁶⁸ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 396.

⁸⁶⁹ P. VLČEK – D. FOLTÝN – P. SOMMER, *Encyklopedie*, s. 709.

⁸⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 221.

⁸⁷¹ Nekrologium bylo objeveno Ivanem Hlaváčkem, který též zpracoval jeho edici – I. HLAVÁČEK, *Neznámý český klášter*, s. 163–182.

⁸⁷² P. VLČEK – D. FOLTÝN – P. SOMMER, *Encyklopedie*, s. 317.

anniversária, někdy též určení počtů mší, postupně se objevovaly požadavky na každotýdenní mše, nejen ve výroční dny nebo držení nešpor.⁸⁷³ Ojediněle donátoři žádali o přijetí do klášterních konfraternit a zřídka jsou doloženy testamenty, v jejichž rámci řeší testátor i zádušní památku.⁸⁷⁴ Vyvíjely se též podmínky nakládání s dary, obvykle ve formě podmínky dárce, že si předmět daru ponechá k doživotnímu užívání nebo požaduje od obdarovaného jiný majetek, který bude moci do konce života užívat. Tyto proměny podmínek lze přisoudit proměňující se společenské a ekonomické situaci. Podmínku doživotního užívání majetku vyslovovaly nejčastěji donátorky – vdovy, které se mezi dárce objevují čím dál tím častěji. Většinou to, co darovaly, je jejich vdovské zabezpečení a ony se nemohou vzdát, protože by neměly kde dožít, pokud se ovšem nerozhodly pro život v klášteře, což bylo sice časté, nikoli však pravidlem. Donace s touto podmínkou pak mohla být ovlivněna i snahou ochránit odkaz před právním zpochybněním dědici po donátorčině smrti.⁸⁷⁵ Zpochybňování donací potomky donátorů bylo stále poměrně časté, ale na rozdíl od předcházející období již méně úspěšné. Kláštery již většinou disponovaly písemnými důkazy a soudy zpravidla vyhrávaly.⁸⁷⁶ Ne vždy se však proti příbuzným prosadily. V takových případech se někdy další generace členů rodu snažila o dodatečné odstranění rozporů, které vládly. Např. vdova Anežka dosvědčila v listině dokládající její dar, že Anežčina tchyně darovala za spasení své duše oslavanskému klášteru ves. Rodina se však postavila proti a ves klášteru nevydala. A to i přesto, že jedna z členek rodu byla zřejmě už tehdy členkou konventu. Anežka poskytla klášteru náhradou dar ze svého vdovského údělu, přičemž zdůraznila vedle své memorie i památku tchyně. Navíc vyčlenila ze svého údělu další dva lány, které svěřila k doživotnímu užívání oslavanské abatysi, což nebyl nikdo jiný, než její švagrová.⁸⁷⁷ Setkáváme se zde se zjevným rozporem mezi ženskými příslušnicemi a jejich mužskými protějšky. Záznamy o donacích tedy mohou fungovati jako skryté prameny pro poznání mezilidských vztahů, i když jen na zcela konkrétních příkladech.

Soudní spory mezi kláštery a potomky donátorů se neomezovaly na otázku vlastnictví pozemkových majetků nebo na oprávnění spojená s podacím právem ke kostelům.⁸⁷⁸ Někdy měli potomci podle vůle donátorů vyplácet klášterům pravidelné platy, které se rozhodli z různých důvodů zadržet. V roce 1287 takto prohrál spor s velehradským klášterem Drahoslav z Tvrdonic, přičemž předmětem sporu byl dřívější odkaz Drahoslavova otce za své

⁸⁷³ Např. CDB V/2, s. 501, č. 810; RBM II, s. 622, č. 1446; s. 635, č. 1471; CDB VI/1, s. 304, č. 246.

⁸⁷⁴ CDB VI/1, s. 169, č. 123; CDB V/2, s. 563, č. 848.

⁸⁷⁵ Např. CDM IV, s. 329, č. 252; RBM II, s. 677, č. 1576.

⁸⁷⁶ Např. CDM IV, s. 312, č. 239; RBM II, s. 639, č. 1481.

⁸⁷⁷ CDB V/2, s. 225, č. 621.

⁸⁷⁸ Kláštery se však také snažily pojistit si držené majetky, vyráběly falza za účelem potvrzení starších ústních donací. Náhled do činnosti klášterního skriptoria poskytuje příspěvek Sáša DUŠKOVÁ, *Listiny rudíkovské (pohled do oslavanského skriptoria)*, Časopis Matice moravské 68, 1948, s. 244–282.

spasení, který Drahoslav zadržel a zřejmě se dopustil na klášterním majetku i jiných křivd. Ve velikonoční době roku 1287 vydal listinu, v níž dosvědčil, že se ve prospěch kláštera vzdal svého dědictví ve vsi Tvrdonice. Klášter z toho má umořit nesplacené pohledávky za modlitby za Drahoslavova otce a odškodné, které má zaplatit za poškozování klášterních statků. Výše dluhu dosáhla 64 hřiven stříbra, jelikož hodnota vsi byla vyšší, mají mniši využít přebytek k liturgické memorii za další členy rodiny.⁸⁷⁹ Z celkového pohledu lze konstatovat, že dary často sloužily pro splácení různých dluhů, pokut i jiných závazků. Platilo to již v minulém období a tuto funkci si zbožné dary v české a moravské společnosti uchovaly i nadále.⁸⁸⁰ Jako ilustrativní příklad je možné uvést donaci Konráda z Jeřeně z roku 1281 pro klášter Svatá Koruna (augustiniáni). Dárce zastávající v té době úřad purkrabího v Moravské Třebové se v souvislosti s poručnickou správou nad rýzmburskými statky zřejmě dopouštěl proti klášteru různých úchvatů a dar, který byl poskytnut mj. jiné za udržování memorie za členy rodu Rýzmberků, byl zároveň odškodným za předchozí škody.⁸⁸¹

Nebyly to jediné donace, které byly poskytnuty na znamení smíření mezi církví a jejími škůdci. Mohli bychom zmínit donaci Albrechta ze Šternberku, který v letech po smrti Přemysla Otakara II. plenil církevní statky. K pokání ho nepřivedla ani klatba. Posléze však onemocněl, zřejmě velmi vážně. Po překonání nemoci, kterou zřejmě chápal jako Boží varování, se církvi podrobil a na usmíření a za spasení své duše poskytl rozsáhlý dar.⁸⁸² Podobné činy se netýkaly jen majetných šlechticů. V roce 1309 se Konrád z Koberna vzdal ve prospěch místního plebána (a jeho nástupců) drobných pozemkových majetků, aby tak napravit své chyby a spasil duši nejen svou, ale i svého bratra, protože prý kostel znesvětili, když z něj udělali doupě loupežníků a plebánovi bránili využívat farních příjmů.⁸⁸³ Záznamy o donacích skrývají mnoho konkrétních příběhů, které dotvářejí obecný pohled na tehdejší společenské děje.

Další pro období zcela typickým postupem bylo spojování zbožných donací s dalšími majetkovými procesy. Zejména šlo o různé obchody a směny mezi církevní institucí a

⁸⁷⁹ CDM IV, s. 330, č. 253.

⁸⁸⁰ Např. CDB VI/1, s. 196, č. 148; s. 285, č. 233. Dále sem chronologicky náleží spor pánů ze Švábenic s klášterem Na Zderaze, který však vrcholí až v následujícím období a budeme se mu věnovat proto až tam.

⁸⁸¹ Kolem donace a zvláště její confirmace se vyvinula širší diskuse, která se týká zejména sporného data confirmace – CDB VI/1, s. 300, č. 243. Odborníci se nemohou shodnout, zda se jedná o rok 1280 (tedy v tom případě by listina Konráda jen znovu potvrzovala předchozí dar) anebo 1282. K prvnímu datu se přikláněli editoři základních edic (RBM II, s. 527, č. 1219 i CDM IV, s. 240–241, č. 177) i T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici*, s. 150. Naopak J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina*, s. 153 stejně jako I. HLAVÁČEK, *Neznámý český klášter*, s. 176 se přiklání k roku 1282. Z hlediska postupů, které byly při zbožných nadáních běžné, je nezvyklé, aby dárce v postavení klienta znovu stvrzoval listinu svého pána. Není to zcela vyloučeno, ale typologie donačního procesu v našich zemích takový postup nezná. V otázce datace sporné listiny se tedy přikláním k roku 1282.

⁸⁸² CDB VI/1, s. 173, č. 127.

⁸⁸³ CDM VI, s. 19, č. 23.

šlechticem, při kterých se obvykle prodávající šlechtic vzdával části výnosu z prodeje a ponechal ho kupující instituci, která z něho měla zajistit financování liturgické memorie. Podobně zbožné dary skrývaly směny majetků, které byly výhodné pro církevní stranu. Na druhou stranu v listinách stvrzujících jen prodeje majetků mezi šlechtici a církví chybí veškeré zmínky o zbožnosti a pomoci v péči o spásu. Pokud měl šlechtic takové úmysly, tak vždy musel v rámci prodeje či směny vyhradit určenou částku. Typickým příkladem je např. situace, kdy drobný šlechtic v roce 1320 přijal od kláštera ves k novému vysazení a z části zisku požadoval financovat svoji liturgickou memorii.⁸⁸⁴ Podobně v roce 1297 prodal šlechtic templářům svůj majetek, přičemž část předal zdarma a za ni požádal o modlitby.⁸⁸⁵

Mezi zbývajících důvody pro dary církvi nalezneme např. dary za spasení před tím, než se dárce vydal na vojenské tažení nebo dalekou cestu.⁸⁸⁶ Za mnohými dary byla prostá podpora rodových nebo jinak získaných institucí, kdy donátoři poskytovali další majetky a spojené se zbožnou deklarací, které byly určeny na ekonomickou podporu fungování jejich institucí, na jejich renovaci kvůli sešlosti věkem nebo přírodními či jinými katastrofami.⁸⁸⁷ I v tomto období vznikají nové špitály, přičemž pro motivaci jejich vytváření můžeme hledat stejné motivy jako v předchozím seku.⁸⁸⁸ V rámci proměňování přání jednotlivých donátorů můžeme zaznamenat postupné zvyšování počtu darů od nižších šlechticů (respektive od těch s menším pozemkovým vlastnictvím), které byly spojeny s přáním být pohřben v klášterním chrámu. Tyto vysoce prestižní i duchovně účinné pohřby postupně přitáhly pozornost drobnější šlechty, které si začala uvědomovat jejich výhody a také je začala žádat, stejně jako se zapojila do fundací oltářů v klášterních kostelech, kde měla být udržována rodová memorie.⁸⁸⁹ Na základě zbožných odkazů tak můžeme pozorovat postupné přebírání od špiček společnosti a šíření kulturních vzorců dále. Součástí darů byly také nejrozumnější podmínky, donátoři obvykle žádali zachovat některé služby spojené s předměty darů apod. Nebo také ustanovili podmínku ponechání dosavadního držitele obročí až do smrti, teprve pak s ním mohl obdarovaný manipulovat.⁸⁹⁰ V některých případech byla tato podmínka poměrně tíživá, příkladem nám může být mistr Jindřich. Jeho obročí bylo v 60. letech 13. století předmětem daru, ale donátorka si vymínila, že ho příjemci musí v držení kostela ponechat až

⁸⁸⁴ CDM VI, s. 122, č. 156.

⁸⁸⁵ CDM V, s. 79, č. 77. Podobné dále CDB V/2, s. 345, č. 703; s. 513, č. 818; RBM II, s. 776, č. 1806; RBM III, s. 47, č. 112.

⁸⁸⁶ CDB V/2, s. 241, č. 632; s. 616, s. 879; RBM III, s. 327, č. 820.

⁸⁸⁷ Např. RBM II, s. 761, č. 1769; RBM III, s. 55, č. 133.

⁸⁸⁸ RBM II, s. 830, č. 1927; CDM V, s. 167, č. 159; RBM IV, s. 773, č. 1963.

⁸⁸⁹ Např. RBM II, s. 801, č. 1864; RBM III, s. 364, č. 938. NA Praha AZK, ŘD Písek, č. 1218.

⁸⁹⁰ Např. RBM II, s. 699, č. 1628.

do smrti. Ještě v 90. letech 13. století byl přitom stále naživu.⁸⁹¹

Popsané období tvoří v mnoha ohledech jeden celek, postupně se proměňující, po jeho celé trvání převažují dary typu *pro remedio animae*, příliš se nemění ani funkce darů, složení dárců nebo jejich strategie. Mohli jsme vidět, že postupně začalo přibývat složitějších darů, šlechta s menším rozsahem statků napodobovala magnátské rody i v dílčích jevech. Donační praxe samozřejmě reagovala na celkový společenský a kulturní vývoj, odrážely se v ní politické a hospodářské zvraty, spíše tedy v okolnostech provázejících dary, než v samotném provádění donací. Celé sledované období samozřejmě není jednotné, ve svých znacích. V jeho průběhu se začal mírně zvyšovat počet dárců z řad právě méně majetné šlechty. Výraznější proměny se dočkaly předměty daru. Od 80. let 13. století docházelo k poklesu počtu darovaných vsí, zato vzrůstal počet menších pozemkových majetků stejně jako darovaných podacích práv a velmi mírně vzrůstalo zastoupení platů mezi dary. Nicméně žádná z těchto změn není tak radikální, abychom museli mluvit o úpravě navržené periodizace. Všechny změny se odehrávají v rámci zvoleného výkladového rámce, v zásadě se mění jen jednotlivé parametry. Pokud bychom se místo proměnám mentalit nebo společenských struktur věnovali ekonomickým ukazatelům, bylo by možné zvolit jinou periodizaci. Z výše řečeného je zřejmé, že z hlediska zbožných nadání a vývoje šlechty nemají jako periodizační mezník význam roky 1306 nebo 1310. Ve složení, způsobech jednání nebo v cílech šlechtických donátorů se v těchto letech nic nezměnilo. Na počátku celého úseku, tedy v 70. a 80. letech 13. století ještě docházelo k drobným posunům ve složení dárců, lze konstatovat, že teprve tehdy se celá šlechtická vrstva zapojila do recipročního systému darů a protislužeb, který plnil ve středověké společnosti výše popsané funkce.

Na závěr se zbývá dotknout ještě tří dílčích poznatků, které celý obraz představeného období doplňují. Sledování šlechtických zbožných darů nepokrývá samozřejmě celé spektrum společnosti. Jejich donační praxi bezpochyby ovlivňovalo působení královského dvora, např. lze zmínit vlivné postavení dominikánů na dvoře posledních Přemyslovců i na počátku vlády Jana Lucemburského (zvláště v okolí Elišky Přemyslovny). V této souvislosti je třeba zmínit založení kláštera dominikánek v Brně v roce 1317.⁸⁹² Kláštera založila urozená vdova Kateřina z Lomnice, která k založení využila majetek svého rodu, ale zároveň bylo založení podpořeno králem Janem a královnou Eliškou, kteří deklarovali různé podpory zbožné činnosti a zároveň zdůraznili, že o založení kláštera usiloval už Václav II. a oni to dokončují jako jeho dědicové. Kvůli této nezvyklé podvojnosti nebyla fundace zmíněna mezi ostatními,

⁸⁹¹ CDB V/2, s. 304, č. 669.

⁸⁹² CDM VI, s. 80, č. 109; s. 82, č. 110; s. 84, č. 111.

ale až zde.

I když tedy šlechtické fundace na konci 13. století takřka vymizely, panovníci dále zakládali nové kláštery, zejména Václav II. Budování panovnické zádušní památky i využívání liturgické memorie k reprezentačním účelům, za vlády Jana Lucemburského též k legitimizaci nového panovníka, bylo pro magnátské rody jistě inspirací. Na druhou stranu platí, že pro většinu venkovské šlechty bylo prioritou zajištění vzpomínek a modliteb tam, kde se již modlili předci a to bez ohledu na módní trendy, které se prosazovaly u dvora nebo mezi nejvyšší šlechtou, byť individuální odlišnosti vždy existovaly. Dále je třeba zmínit založení kláštera sv. Tomáše na Malé Straně, které předpokládá M. R. Pauk jako společné politické gesto Tobiáše z Bechyně a Závíše z Falkenštejna. Založení sice spadá do tohoto období, ale šlechtické založení se nezdá být opodstatněné, takže není třeba ho zde podrobněji rozebírat.⁸⁹³ Několikrát jsme se též dotkli darovaných majetků. Při srovnání různých darů se v těch nemnohých případech, kde můžeme dohledat i další majetkové souvislosti, zdá být opakujícím se jevem, že poskytnuté dary patřily k těm majetkům, které do rodiny přinesla manželka.⁸⁹⁴ Tato skutečnost má dvě vysvětlení, přičemž těžko můžeme rozhodnout, které je pravděpodobnější a to i když budeme posuzovat konkrétní situace. Na jednu stranu takové majetky často ležely mimo centrum rodových majetků a z ekonomických důvodů bylo vhodnější se jich zbavit. Z druhého úhlu pohledu by však darování uvedených pozemků mohlo svědčit o aktivitě a iniciativě ženy v otázce donace.

6.1.4 Období 2. čtvrtiny 14. století

Pro poslední úsek v rámci představené periodizace platí mnohé z toho, co zaznělo u úseku předchozího. Především platí konstatování o proměnlivých hranicích doby, nelze přesně určit začátek tohoto období, zasahuje již do počátku dvacátých let. Stejně tak je otevřený závěr, který se vztahuje jen k časovému vymezení této práce. Procesy a donační praxe, která se ustavila během 2. čtvrtiny 14. století, trvala i za rok 1350. Zda i za ním jsou další vnitřní dělicí linie, anebo lze až do počátku 15. století počítat s pokračováním nastolených trendů, je otázka, kterou by musel ověřit další výzkum. Stručná sonda z počátku 15. století od Zdeňky Hledíkové naznačuje, že k žádné významné změně nedošlo, jen k dílčím úpravám, ale bez podrobnější znalosti všech sledovaných kategorií to nelze prohlásit s jistotou.⁸⁹⁵ Grafu č. 2 nás seznamuje s počtem církevních donací na počátku 15. století na

⁸⁹³ Podrobnosti viz M. R. PAUK, *Działalność*, s. 170–171. Nejnověji nejnověji Libor JAN, *Václav II. Král na stříbrném trůnu*, Praha 2015, s. 79.

⁸⁹⁴ Např. CDB VI/1, s. 101, č. 56. Nápadně např. u donací Lichtenburků pro klášter Žďár v 60. letech 13. století.

⁸⁹⁵ Z. HLEDÍKOVÁ, *Donace*, s. 251–260.

základě erekcčních knih pražského arcibiskupství. Přehled ukazuje zcela jiné počty darů, než s jakými jsme se dosud setkali. Jde ovšem o všechny typy donací, tedy včetně darů měšťanů, kteří tvoří většinu donátorů. Na druhou stranu z přehledu šlechtických darů církvi v příloze vyplývá, že na konci 40. let 14. století došlo k růstu počtu darů, což souvisí především s novým pramenem a to s moravskými zemskými deskami přinášejícími informace o darech, které nebyly zachyceny v dochovaných listinách. Ani tak nelze předpokládat, že bychom měli záznamy o všech darech. Navíc je nutné mít na vědomí početní převahu měšťanů nad poměrnou omezenou vrstvou šlechty. Zjištěné počty darů na počátku 15. století se tedy nijak zásadně nevymykají z předpokladů, které bychom si mohli vytvořit na základě znalostí o šlechtických darech z 2. čtvrtiny 14. století.

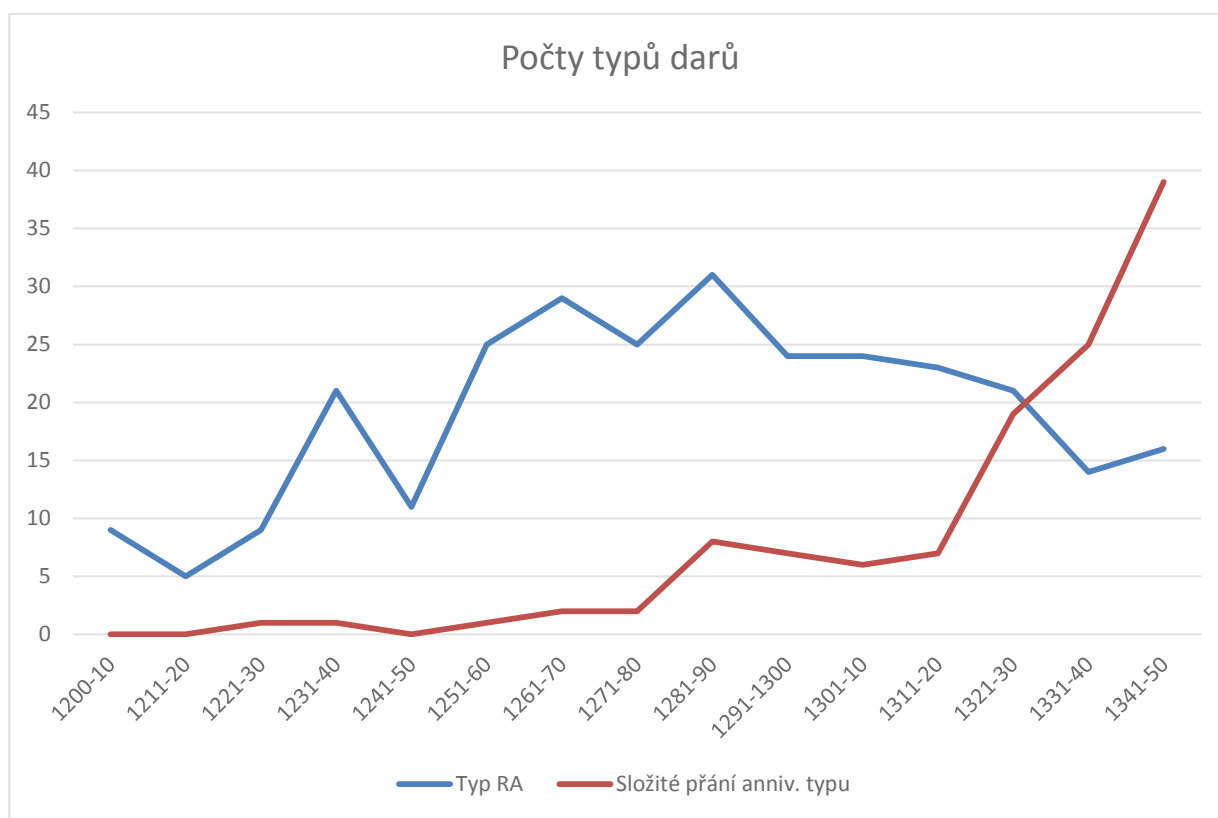

Graf 2 – Přehled počty zbožných darů na počátku 15. století v pražské arcidiecézi podle Z. Hledíkové.

Základním rysem vymezeného období je výrazná a rychlá proměna typů darů, které můžeme zaznamenat. Zatímco pro předchozí úsek byly typické dary typu *pro remedio animae*, během druhého decennia 14. století postupně narůstal počet darů se složitým přáním a ve 20. letech tento typ vyrovnal počty darů druhého typu. Od 30. let pak počty darů typu *pro remedio animae* klesají.

Graf č. 3 zobrazuje vzájemný vývoj obou typ darů podle typu přání. Jako zvláštní kategorie nejsou vedeny dary bez přímého vyjádření přání. Důvodem pro toto rozhodnutí je nemožnost přesně určit, kdy je absence přání v konfirmaci odrazem původní skutečnosti a kdy jen důsledek kancelářské praxe. Většina daru bez konkrétních přání je právě z nejranějšího

období a snaha je oddělit by výsledný pokus o statistiku zkreslila více, než rozhodnutí takové dary zahrnout pod kategorii *pro remedio animae*, jak se stalo.

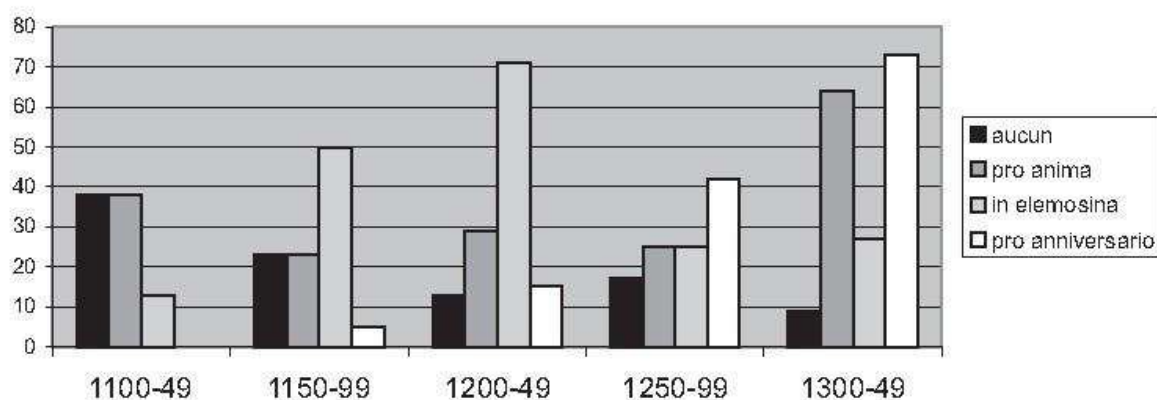

Graf 3 – Vývoj počtu darů podle typů.

Proměna typů darů není jedinou změnou, kterou záznamy o darech církvi dokládají, ale jedná se rozhodně o změnu nejvýznamnější. I když stále vycházíme z toho, že pracujeme pouze s torzem středověkých pramenů, nelze očekávat, že by pravděpodobnost dochování záznamů o darech se složitým přáním byla příliš odlišná od pravděpodobnosti dochování záznamů druhého typu, navíc při zachování či dokonce zvyšování celkového počtu darů. Ze statistického hlediska je také zřejmé, že rozdíly mezi oběma typy jsou tak významné, že se nemůže jednat o nahodilé odchylky dané nepravidelností v dochovaných pramenech. Tuto změnu můžeme vysvětlit jako důsledek vývoje šlechtické společnosti, u které postupně proběhla internalizace církevní praxe. Důvody pro komplikovanější a konkrétnější osobní přání zaměřená již více na osobu dárce než na celý rod lze, jak již několikrát zaznělo, hledat v kombinaci duchovní a memoriálně-reprezentační motivace.⁸⁹⁶

⁸⁹⁶ Pro ilustraci např. dar z roku 1335 – CDM VII, s. 48, č. 67. Donátorka rozdělila plat z darované vesnice tak, že 1/5 měl konvent dostat v době adventu, 2/5 v době předvelikonočního půstu a zbytek byl určen pro udržování zádušní památky, přičemž je pozoruhodné, že za každého vzpomínaného dostávali rozdílné hodnoty. Nejvyšší částku získali za samotnou donátorku, dále pak za jejího otce, následovali její syn a dcera, poté její matka a nakonec oba manželé, přičemž rozdílnou částku přidělila i na památku obou manželů, více dala za prvního. Rod (respektive jeho větev) smrtí donátorky zřejmě vymřel – Jaroslav SADÍLEK, *Pernštejské hrady na horním*

České země nejsou z hlediska zjištěných změn v proměnách přání donátorů nijak unikátní. Podobné proměny lze zaznamenat i v dalších evropských společnostech. Podobný vývoj jako v Čechách a na Moravě můžeme doložit např. pomocí bohatě dochovaných pramennů kláštera Montier-la-Celle v Champagni.

Graphique 4. — Référence au caractère religieux des dons à Montier-la-Celle, 1100-1349, exprimée comme pourcentage de tous les dons

Obrázek 1 – Přehled účelů zbožných nadání donátorů kláštera Montier-la-Celle.⁸⁹⁷ (K legendě, dary „aucun“ jsou dary bez konkrétního účelu, dary „pro anima“ odpovídají v našem prostředí darům pro remedio animae, dary „in elemosina“ představují dary určené na almužny a dary „pro anniversario“ podmínili donátoři slavením anniversaria nebo podobnou formou obřadů. Jak můžeme z grafu vidět, situace se v mnohém podobá poznatkům z českých zemí).

Souvislým a trvalým působením se církevním představitelům (ať již záměrně či ne) podařilo přesvědčit bohaté magnáty i drobnou šlechtu, že liturgická memorie v podobě anniversarijních a dalších obřadů spojená s pohřbem na prestižním místě je nejspolehlivější cestou dosažení spásy a navíc přispívá k reprezentaci společenského postavení dárce a jeho rodu. Je pravděpodobné, že i s přáními typu *pro remedio animae* byly kolem roku 1300 spojeny některé obřady, zvláště v období bezprostředně následujícím po úmrtí. Ale s narůstající dobou od donace připomínky slábly, což je na druhou stranu logické, protože po více než stoleté donační aktivitě šlechty nebylo možné realizovat ve stejném rozsahu liturgickou připomínku všech donátorů, zvláště když se do donační aktivity zapojovalo stále více šlechticů, zejména z řad drobnější šlechty. K složitěji formulovaným přáním nejdříve inklinovali šlechtici, kteří byli v těsném kontaktu s církevními činiteli. Podobná přání

povodí Svratky, *Castellologica bohemia* 6, 1998, s. 325–340, zde s. 336.

⁸⁹⁷ R. KEYSER, *La transformation*, s. 806.

následně přebíraly stále další skupiny šlechty, možná i pod dojmem postupně skomírající připomínky předchozích generací. Kolem roku 1350 lze nalézt např. i deklaraci kláštera vůči svému patronovi, v níž klášter vypočetl, jaké obřady je povinen za členy rodu vykonávat.⁸⁹⁸ Spíše na okraj lze zmínit, že potřeba zajistit trvalou památku byla pro šlechtice poloviny 14. století velmi důležitá. V roce 1357 se např. jeden šlechtic dohodl se svými poddanými, že jim sníží odvody, kterými mu jsou povinováni, když se budou po jeho smrti účastnit modliteb za jeho duši.⁸⁹⁹

Nicméně potřeba pojistit zádušní památku před zanedbáním ze strany řeholníků nemohla být jedinou (byť svoji roli sehrála) motivací vedoucí k proměnám přání donátorů. Tu je třeba hledat právě v širší změně nahlížení šlechtických donátorů na zbožné dary a jejich možnosti ve spojení s otázkou reprezentace a liturgické memorie. Určité formy reprezentace v souvislosti se zbožnými dary jistě posilovaly sociální výlučnost šlechtických dárců. Tak jak jsou středověké zbožné dary vnímány jako komplexní jev, musí být i tato konkrétní proměna chápána ve všech aspektech společenské i individuální existence středověkého šlechtice. Při absenci možnosti proniknout k individuálním názorům jednotlivých donátorů musíme vyvozovat závěry jen z vnějších znaků jejich vůle, navíc ještě ovlivněné ustálenými formami a zprostředkováním třetí osobou. I přesto se lze domnívat, že proměna typů přání dokládá reálné proměny v mentalitě české a moravské šlechty, v jejím nazírání na církevně-liturgický provoz, na význam transparentních, okázalých prvků zbožnosti a reprezentace a v neposlední řadě také její měnící se pohled na písemnou kulturu.⁹⁰⁰ Tato změna odpovídá i vývoji západoevropského prostředí, kde k podobnému trendu došlo již dříve a kde proměny zbožných nadání též svědčí o změnách ve společnosti.⁹⁰¹ Lze konstatovat, že proměny v donacích české a moravské šlechty v 1. polovině 14. století svědčí o dohnání a vyrovnání zpoždění, které česká společnost vykazovala vůči západoevropským. Zbožné dary vypovídají o změnách, které ve společnosti proběhly, samy o sobě je však nemohou vysvětlit. Důvodů pro proměnu šlechtických darů církvi byla celá řada, některé zřejmě ryze praktické, další se vyvíjely postupně. Společně však tvoří poměrně celistvý obraz šlechtické vrstvy, která v 2. čtvrtině 14. století přijala za své jiné formy reprezentace i memorie, protože se zjevně

⁸⁹⁸ RBM V/1, s. 44, č. 90. Na počátku 15. století dokonce hojně nacházely uplatnění ustanovení, že donátor může dar odebrat, pokud obdarovaný neplní své povinnosti – R. ŠIMŮNEK, *Milosrdenství, s. 152. Ojediněle se taková ustanovení objevují již před rokem 1350* – RBM V, s. 394, č. 770.

⁸⁹⁹ RBM VI, s. 346, č. 619.

⁹⁰⁰ I když šlechtici stále přikládali značnou váhu tradičním ústním aktům stvrzených nikoli písemnou formou, ale svědectvím širokého veřejného fóra – např. DZB I, s. 6, č. 99. Odpor k přijetí zákoníku Karla IV. v 50. letech je dostatečně známý.

⁹⁰¹ Viz kapitola 4; z literatury k tématu lze zmínit zejména: K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*; R. L. KEYSER, *La transformation*; C. L. HOLLINGHURST, *Medieval Religious Patronage*.

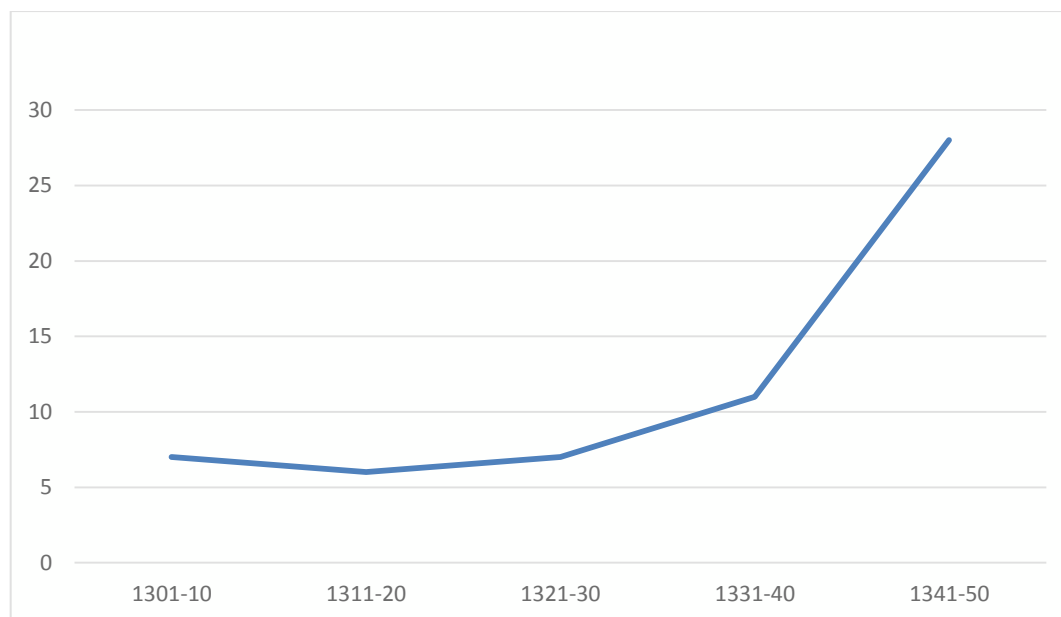
přízpůsobovala měnícímu se charakteru celé společnosti, přičemž sama svou aktivitou k této proměně přispívala, alespoň pokud jde o vyjmenované oblasti. Jeden hlavní určující důvod, který vedl k proměně, nelze určit, je však zřejmé, že v průběhu 20. a 30. let 14. století došlo ke změnám v donační praxi i ve fungování společnosti. Nejednalo se o žádný revoluční otřes, ale spíše o postupnou evoluci, v rámci které se posunulo nazírání na popsane jevy a nástroje liturgie a memorie. Šlechta byla stále více vtahována do projevů veřejné transparentní zbožnosti a okázalých projevů memorie, přičemž se zdá, že jim přikládala značný význam v souvislosti se svým postavením. Obé se stalo součástí statusu této společenské skupiny a také bylo zřejmě ze strany šlechty považováno za nutné z čistě duchovního hlediska. Nutnost spásy v jejím myšlení byla nezpochybnitelná. Pro její dosažení se konkretizovaná donace staly v polovině 14. století nezbytné.

K dalším znakům tohoto období patří postupné snižování hodnot darů. Od darování rozsáhlých pozemkových majetků se praxe přesunula ve prospěch darů jednotlivých lánů půdy nebo především k platům z půdy (podrobněji viz graf č. 4), fundátoři se také vzdávali některých práv, která jim náležela z titulu zakladatelských práv, zejména se jednalo o předání soudních pravomocí klášterům, které tak získávaly příjmy ze soudních pokut. Mezi obvyklé dary patřilo též osvobození klášterů a jejich poddaných od placení cel. Ovšem i v případě předmětů darů je třeba každý případ posuzovat individuálně. Neznamená to, že by dary celých vesnic vymizely zcela. Platí, co již bylo řečeno, že pro 2. čtvrtinu 14. století jsou typické dary platů a případně lány půdy, částečně i další druhy majetků a práv (viz následující podkapitola). V některých případech však donátoři volili i hodnotnější dar, tedy obvykle celé vsi. Dělo se to zpravidla v případě, že zakládali nový klášter nebo vymíral rod či jeho větev.⁹⁰² Při zakládání kláštera je zřejmé, že bylo zapotřebí rozsáhlejšího daru a v případě vymírání rodu také. Naopak i v případě bohatých rodů bylo běžné, že na zádušní vzpomínku odkazovali jen platy či případně drobné majetky.⁹⁰³ Dokonce i Petr z Rožmberka v rámci velkého počtu donací, pomocí kterých zajišťoval liturgickou memorii sebe i rodu, většinou odkazoval jen platy, cla či drobné pozemky, pouze v případě založení špitálu poskytl celou ves.⁹⁰⁴ Dary vesnic v letech 1325–1350 tedy nevyvracejí prezentovanou informaci, že obvyklým darem jsou platy nebo menší pozemky. Pokud se vyskytují hodnotnější dary, je to obvykle dáno některou z popsaných skutečností.

⁹⁰² Např. CDM VI, s. 234, č. 302; CDM VII, s. 48, č. 67; RBM IV, s. 110, č. 275; s. 479, č. 1202; RBM V/1, s. 104, č. 190.

⁹⁰³ Např. CDM VII, s. 441, č. 605; RBM V/1, s. 36, č. 76.

⁹⁰⁴ RBM V, s. 81, č. 142; s. 86, č. 148; s. 87, č. 150; s. 104, č. 190; s. 106, č. 193; s. 111, č. 201.

Graf 4 – Vývoj počtu darů platů z půdy v 1. polovině 14. století

Majetkovou úroveň i další aspekty donační praxe ve 20. a 30. letech 14. století významně ovlivnily dary Elišky Rejčky. I předchozí panovníci na šlechtu svými donacemi inspirativně působili, ale situace kolem donací Rejčky je odlišná. Jako královna vdova by za běžných okolností byla mimo zorné pole této práce. Kvůli jejímu vztahu k Jindřichovi staršímu z Lipé však není možné její aktivity pominout. Nikoli pro sám vztah, ale vzhledem k její fundátorské aktivitě, která byla s donacemi pána z Lipé neoddělitelně spojena. On sám vystupoval jako kvazifundátor a příslušníci jeho rodu klášter významně podporovali a v neposlední řadě si zvolili nově založený klášter brněnských cisterciáček jako místo rodové nekropole.⁹⁰⁵ Sledování donátorských aktivit na jihozápadní Moravě by proto bez donací Elišky Rejčky bylo neúplné. Nicméně její dary pouze zahrneme do celkových přehledů, jednotlivé statistiky byly vypracovány bez jejich zahrnutí. Rejčka však nebyla nikdy soukromou osobou, ale vždy je na ni nutno hledět jako na bývalou královnu a stejně tak na její majetky a na dary, které jí poskytl král.

Dary Elišky Rejčky pro jí spoluzaložený klášter shrnuje následující tabulka, stejně jako další aktivity. Společně s dary Jindřicha st. z Lipé je tak možné dobře dokumentovat vznik starobrněnského kláštera.

Dary Elišky Rejčky ve prospěch církve

Příjemce a datum	Předmět daru	Okolnosti	Pramen
Klášter cisterciáček Aula sanctae Mariae ve Starém Brně, 1. 6.	Vsi Měnin, Hustopeče, Hrubé Starvice, Malé	Vsi určeny jako věno nově založeného kláštera.	CDM VI, s. 171, č. 229

⁹⁰⁵ CDM VI, s. 213, č. 275; RBM III, s. 453, č. 1164.

1323	Starvice		
Oltář sv. Šimona a Judy ve sv. Vítu na Hradě, 14. 11. 1325	Ves Křechoř	Ustanovení liturgické vzpomínky na Rudolfa I.	RBM III, s. 451, č. 1159
Klášter cisterciáček Aula sanctae Mariae, 9. 7. 1330	Potvrzení donací dosavadních, přidání dalších (dům v Brně)	První verze závěti.	CDM VI, s. 307, č. 400
Klášter cisterciáček Aula sanctae Mariae, únor 1333	Platy a další majetky	Zřízení špitálu při klášteře.	CDM VI, s. 347, č. 453
Klášter cisterciáček Aula sanctae Mariae, 24. 6. – 5. 7. 1333	Ostatky: kostra jedné z Jedenácti tisíc sv. panen, sv. Gereon, olej z kostí sv. Kateřiny a další	Eliška Rejčka získala pro klášter uvedené ostatky.	CDM VI, s. 350–352, č. 458, 459, 460, 461
Klášter cisterciáček Aula sanctae Mariae, kláštery v Sezemicích, v Opatovicích a ve Zbraslavi, c. 18. 10. 1335	Potvrzení dosavadních nadání, přidání nových platů pro další kláštery.	Definitivní (třetí) verze závěti, žádá anniversária za mnoho blízkých, ustanovení k provedení pohřbu.	CDM VII, s. 65, č. 87

I když Eliška Rejčka a Jindřich st. z Lipé patřili nejen ke společenské, ale i majetkové elitě království, ekonomické zajištění kláštera nebylo přehnané. Rozsah darovaných majetků nelze srovnat se založeními z 1. poloviny 13. století. Na druhou stranu je třeba mít na vědomí, že výnosy z vesnic se během 13. století měnily (povětšinou rostly) a že vsi v úrodném okolí Brna měly jistě v průměru větší výnos, než vsi např. v oblasti Vysočiny. Pozemkové majetky a platy navíc nebyly jedinými dary, které nově klášter od zakladatelky obdržel. Kromě nich šlo o nákladné iluminované rukopisy a také městský dům.⁹⁰⁶ Součástí založení kláštera byl též vznik špitálu, jenž měl dva rovnocenné účely, jak péči o žebráky, tak udržování liturgické memorie na donátorku.⁹⁰⁷

V dalších ohledech jsou donace tohoto období podobné předchozímu. Počet fundací nových institucí je poměrně malý, povětšinou se jednalo o fundace rodů, které dosud neměly vlastní místo rodové memorie či ho případně sdíleli v rámci širšího společenství nebo bylo založení součástí změny geografického umístění rodových statků. Valnou většinu zaznamenaných donací lze vysvětlit některou z dosud popsanych motivací. Ani funkce darů se povětšinou nemění. Nadále převažovali dary, které měly svým dárcům zajistit přímlyvy za spasení jejich duší, případně dary ustavující trvalou memorii, oba motivy se samozřejmě často

⁹⁰⁶ Nejpodrobnější stále zůstává monografie Jan KVĚT, *Iluminované rukopisy královny Rejčky*, Praha 1931, zejména s. 11–32.

⁹⁰⁷ CDM VI, s. 347, č. 453.

vyskytovaly současně. Jiné dary dále sloužily jako ekonomická podpora spřízněných institucí, ať už šlo o rodové fundace či kláštery, ve kterých byli členové rodů donátorů. Další dary měly funkci splátek dluhu či dokonce sloužily pro získání přízně fundátora, aby ve prospěch donátora intervenoval.⁹⁰⁸ Ve větším počtu se ve vztazích mezi šlechtou a církevními institucemi objevovaly konfirmace majetků, které kláštery již vlastnily.⁹⁰⁹ I při nových donacích bylo obvyklé znovu potvrdit všechny dosavadní dary. Konfirmace patří v rámci zbožných darů k specifické skupině. De iure nejde o žádný nový dar a ani nebyly zařazeny do přehledu. Na druhou stranu se jednalo pro kláštery o zvláště cenné doklady, protože spory o majetky darované byť předchozími generacemi byly stále možné a docházelo k nim i po desetiletích od původní donace. Členům rodů se zakladatelskými právy se od klášterů naopak dostávalo uznání jejich postavení a práv, stejně jako potvrzení povinností ve spirituální rovině. Klášterní společenství se nerozpokoala označovat příslušníky dalších generací jako fundátory.⁹¹⁰ Konfirmace nelze tedy srovnávat s novými dary, ale v rámci širokého pole interakcí mezi církví a donátory jim patří důležité místo. Mezi časté příjemce šlechtických darů patřily v tomto období také špitály, ať už stávající nebo nově zřízené.⁹¹¹ Podobně byly ustanovovány různé nadace pro chudé (např. Bavor III. ze Strakonice/ Bavorova zřejmě zavedl tradici krmení chudých).⁹¹²

Již výše bylo konstatováno, že mnohé dary šlechty církvi lze charakterizovat jako snahu o napodobování počínání panovníků – *imitatio regis*.⁹¹³ V prvních ze sledovaných etap se toto napodobování dělo především v otázce zakládání nových klášterů. V souvislosti s poklesem počtu nových fundací a se ztenčujícími se disponibilními majetky šlechty se však nápodoba přesunula i do oblasti prosté podpory církvi, péče o memorii a liturgickou památku. U velké většiny šlechty byly zbožné dary spojené se zajištěním vlastní posmrtné památky a spásy, případně téhož pro příslušníky rodu a to obvykle v době stáří nebo před důležitými životními okamžiky. Ale jednalo se spíše o jednorázové akty spojené právě s popsányi jedinečnými okamžiky. O srovnatelné praxi s královskými donacemi, o kterých pro srovnání pojednáme v další části této kapitoly, však můžeme mluvit jen u předních šlechtických rodů. Zatímco v případě královských donací lze říci, že se jednalo o dlouhodobý proces, který se

⁹⁰⁸ CDM VI, s. 239, č. 310; CDM VII, s. 344, č. 475.

⁹⁰⁹ Např. RBM III, s. 310, č. 760; s. 352, č. 897; RBM IV, s. 565, č. 1396; RBM V, s. 109, č. 198; NA Praha, AZK, ŘD Písek, č. 1218.

⁹¹⁰ *Urkundenbuch des cistercienserstiftes b.Mariae*, s. 92, č. 91; s. 108, č. 102. Podrobněji viz K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, II, s. 70.

⁹¹¹ CDM VII, s. 388, č. 536; RBM V/1, s. 36, č. 76; s. 87, č. 150; s. 104, č. 190; RBM V/2, s. 273, č. 544; s. 394, č. 770.

⁹¹² R. ŠIMŮNEK, *Milosrdství*, s. 150.

⁹¹³ M. R. PAUK, *Działalność*, s. 197, 202–204.

vyznačoval mnoha polohami, v případě šlechtických darů se, jak bylo řečeno, jednalo o jednorázové akty. V královských donacích církvi se promítaly zbožné a memoriální motivy s ekonomickou podporou církevních institucí, donace byly součástí širších hospodářských aktivit krále stejně jako vyjádření některých politických postojů, respektive projevem podpory. V případě Jana Lucemburského šlo též o prostředek k legitimizaci nového panovníka. Podobnou šíři jevů lze zaznamenat jen u nejbohatších rodů, což můžeme pozorovat právě v 2. čtvrtině 14. století. Příkladem může být zejména donátorská činnost Petra z Rožmberka, který se neomezoval jen na jednorázové donace ve stáří. Aktivní v této oblasti byl i Jindřich st. z Lipé, i když část jeho dar je spojena se starobrněnským klášterem cisterciáků. Jen v případě těchto předních velmožů můžeme mluvit o praxi srovnatelné s královskou, u ostatní šlechty šlo pouze o přiblížení a nápodobu. Jen v souvislosti se šlechtickými špičkami lze také mluvit o kulturním mecenášství v rámci církevních donací (klasicky připomínaný cyklus vyšebrodského oltáře), i když některé umělecké předměty byly předmětem darů i dříve (kalichy, ornáty apod. – o jejich umělecké hodnotě lze pouze spekulovat).⁹¹⁴

Pro dobu před polovinou 14. století je také typické rozdělování darů mezi více příjemců.⁹¹⁵ Tento jev se začal objevovat ve větší míře právě ve 2. čtvrtině 14. století, během zbytku století bude pokračovat a zcela převládne v následujícím století.⁹¹⁶ V tomto postupu se střetávají dva aspekty zbožných darů středověké šlechty nejen v českých zemích.⁹¹⁷ Na jedné straně leží snaha o dodržování historických vazeb na rodové instituce, často podmíněná ekonomickou provázaností, na druhé pak touha po co nejširším spektru a co nejvyšším počtu přímlov, tedy upřednostnění kvantity jako základního hlediska.⁹¹⁸ Zdá se, že před polovinou 14. století se šlechta snažila nalézt cestu mezi oběma možnostmi, neupustit od vazeb na rodové fundace, ale zároveň zajistit si modlitby za spasení ve větším počtu chrámů.

Širší spektrum obdarovaných zajistilo donátorovi větší jistotu, že ani v případě katastrof či lidského zapomnění, které postihne jednu instituci, nebude jeho spása zcela ohrožena. Stejně důležité bylo i větší množství přímlovců a jejich modliteb, které tím donátor v kvantitativní rovině získal. Robert Šimůnek dochází k závěrům, že logickým vyústěním

⁹¹⁴ RBM III, s. 163, č. 407. K funkcím umění v rámci liturgické memorie a reprezentace podrobněji M. BARTLOVÁ, *Skutečná přítomnost*, s. 319–320.

⁹¹⁵ Např. CDM VII, s. 79, č. 106; RBM V/1, s. 36, č. 76; RBM V/2, s. 273, č. 544; s. 308, č. 619; DZO I, s. 6, č. 145.

⁹¹⁶ Podrobněji R. ŠIMŮNEK, *Milosrdenství*, s. 151–160.

⁹¹⁷ Podrobněji S. K. COHN, *Death and Property*, s. 47; TÝŽ, *The Cult*, s. 191 – přičemž si všímá především proměny v Itálii, kdy vývoj směřoval k obdarovávání také stále většího množství příjemců, ale po polovině 14. století se znovu radikálně změnil.

⁹¹⁸ R. ŠIMŮNEK, *Milosrdenství*, s. 156.

vývoje byla v 15. století snaha donátorů nalézt nové formy, které jim zajišťovaly za méně financí stejné množství přímělců.⁹¹⁹ V souvislosti s přibýváním darů rozdělených mezi větší počet institucí lze uvažovat o další dílčí proměně v uvažování a donační praxi. Pro bezpečnější popsání průběhu a důvodů tohoto jevu by bylo potřeba sledování protáhnout za hranici roku 1350. Patrně však lze uvažovat o zvýšeném důrazu na personálně pojatou vzpomínku spojenou s důrazem na četnost modliteb za spásu donátora. Zároveň však široce distribuovaná liturgická memorie donátorů evokuje reprezentační zaměření takových darů. Obě motivace byly zřejmě opět neoddělitelně propojeny, přičemž lze konstatovat, že památka v kláštorech, které byly považovány za duchovně prestižnější, přinášela z pohledu dárců i vyšší společenskou prestiž. Tyto široce rozložené dary se začaly objevovat jak u vyšší šlechty, která měla širěji rozložené zájmy (jedná se zejména o Rožmberky), tak u šlechty, která žila v blízkosti velkých aglomerací nebo přímo v těchto městech (ve sledovaném období se týkalo Olomouce a Brna).⁹²⁰ Lze tedy mluvit o působení vlivu kulturního prostředí na tyto dárce. I tento typ daru bylo možné nejdříve zaznamenat u církevních hodnostářů.⁹²¹ Naopak část drobnější venkovské šlechty se zaměřovala na dary ve prospěch církevních institucí v blízkém okolí (tentokrát se již jednalo ve stejné míře jak o kláštery, tak i farní kostely), i když kláštery jako příjemci darů nadále převažovaly.⁹²² Důraz na liturgickou memorii ve větším počtu institucí koresponduje se sledovanými proměnami přání donátorů, které jsme zaznamenali v 2. čtvrtině 14. století, zdůrazňované podrobnosti anniversarijního typu darů je s tímto vývojem v souladu.

Nyní lze přejít k některým konkrétním příběhům, které by obecně popsáný vývoj v 2. čtvrtině 14. století ještě lépe ilustrovaly. Jak již bylo řečeno, počet nových fundací byl poměrně malý. Již na konci druhého decennia, respektive na počátku 20. let 14. století byly založeny dva brněnské kláštery, které další donační činnost významně ovlivňovaly. Jde o klášter dominikánek u sv. Anny a klášter cisterciáček Aula s. Mariae. Okolnosti založení obou klášterů již byly popsány. U obou lze prohlásit, že přitahovaly pozornost dalších donátorů z řad okolní šlechty, zejména klášter založený Eliškou Rejčkou (a Jindřichem st. z Lipé).⁹²³ Oblibu tohoto kláštera mezi donátory zajistila bezpochyby prestiž jeho zakladatelů. K další fundaci došlo až v roce 1342, kdy Bohuslav II. ze Švamberka oznámil založení kláštera augustiniánů – poustevníků v Úterý. Základním cílem fundátora bylo vybudování místa

⁹¹⁹ TAMTÉŽ, s. 149.

⁹²⁰ Např. DZO I, s. 6, č. 145; *RBM V*, s. 308, č. 619.

⁹²¹ *RBM II*, s. 873, č. 2017.

⁹²² Např. *RBM IV*, s. 345, č. 871; *RBM V*, s. 303, č. 612; *DZB I*, s. 6, č. 105.

⁹²³ *CDM VI*, s. 239, č. 310; s. 302, č. 394; *CDM VII*, s. 25, č. 34; s. 22, č. 29; s. 32, č. 42; s. 322, č. 443; *RBM V/1*, s. 61, č. 114.

rodové liturgické památky, zemřel však dříve, než se založení podařilo realizovat. Jeho syn následně slib odvolal a z fundace sešlo.⁹²⁴ I další fundace byla spojena s augustiniány – poustevníky. Tentokrát se však záměr zdařil a klášter založený Hynkem Berkou z Dubé v roce 1346 doopravdy vznikl.⁹²⁵ I tato fundace byla motivována získat modlitby za spasení dárce a jeho rodu, stejně jako trvalou vzpomínku.

V roce 1349 Jan z Dražic založil klášter řádu cyriaků v Benátkách nad Jizerou.⁹²⁶ Šlo o poměrně chudé nadání, které však výstižně ilustruje záměry šlechtických fundátorů poloviny 14. století. Kromě kláštera Jan založil i špitál, ale přál si jen malý konvent o 5 členech, kteří by se modlili za členy rodu a udržovali jejich liturgickou památku. V případě, že by konvent neplnil svůj úkol, tak si fundátor vyhrazuje právo vzít dar zpět. Poslední fundace ve sledovaném období vznikla v Kladsku. V roce 1350 arcibiskup Arnošt z Pardubic s bratry založili kanonii augustiniánů – kanovníků v tomto městě.⁹²⁷ Šlechtičtí donátoři z řad šlechty nejsou clem této práce, ale kvůli arcibiskupovým bratrům je fundaci třeba zmínit. Kladsko bylo původním sídlem rodu, založení fundace bylo součástí širší koncepce Arnošta z Pardubic ohledně jeho liturgické památky. Z hlediska cílů práce je nutné mít na paměti, že nešlo o jednorázový dar, ale o součást delší série donací, přičemž k této jediné byli přibráni i arcibiskupovi bratři. Zřejmě kvůli zamýšlenému cíli vybudování místa rodové memorie i kvůli využití rodových statků, k němuž museli dát souhlas i bratři a nejmladší Vilém teprve tehdy dosáhl zletilosti.⁹²⁸ Pokud donátorům nedostačovaly prostředky pro fundování nového kláštera a přesto se nechtěli spokojit s prostou donací, nabízela jim doba nové možnosti. V době kolem 1300 v takových případech bylo možné jen zakládat nové oltáře, ale kolem roku 1350 paletu možností rozšířily samostatně stojící kaple.⁹²⁹ I v nich byly zřizovány centra rodové a liturgické memorie.

Výše jsme zmínili některé rozsáhlé dary více vsí, které se vymykaly běžnému průměru doby. Když pomineme ty, které se týkaly zakládání nových klášterů, zejména obou brněnských, tak dary v podobě více celých vsí evidujeme za celé čtvrtstoletí jen dva. První dar pocházel od šlechtice Jana Wüstehuba z moravsko-slezského pomezí.⁹³⁰ K darování ve prospěch kláštera cisterciáků Kamenci došlo v roce 1325 a zařazeno do této práce je jednak díky tomu, že darované majetky ležely na Moravě a dále kvůli tomu, že se jednalo původně o

⁹²⁴ RBM IV, s. 479, č. 1202; P. VLČEK – D. FOLTÝN – P. SOMMER, *Encyklopedie*, s. 683.

⁹²⁵ RBM IV, s. 665, č. 1671.

⁹²⁶ RBM V/2, s. 394, č. 770.

⁹²⁷ RBM V/3, s. 487, č. 981.

⁹²⁸ Podrobněji Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Arnošt z Pardubic, s. 67-69.

⁹²⁹ RBM V, s. 177, č. 353. Kaple jako součást větších objektů byly z prostředků donací budovány již dříve.

⁹³⁰ K jeho osobě obecně i s přehledem další literatury Pavel KOUŘIL – Martin WIHODA, *Wüstehubové, d'áblové plémě nebo tvůrčové kulturní krajiny?*, Časopis Slezského zemského muzea, B 50, 2001, s. 205–217.

rod z českých zemí, byť hlavní sídlo měl v této době již ve Slezsku. Dar v podobě města a jeho okolí představoval fakticky celé panství a v literatuře bývá obvykle prezentován jako prostředek smíření mezi církví a jejím zuřivým pronásledovatelem.⁹³¹ Tento pohled zřejmě odpovídá podstatě okolností, ale v době samotné donace již konflikt mezi rodem a církví nebyl aktivní. Dokonce mezi některými příslušníky rodu a klášteřem byly již dříve přátelské vztahy. Není důvod zpochybňovat, že Jan Wüstehube svojí donací chtěl odčinit škody, ke kterým v minulosti došlo, zvláště s přihlédnutím k jeho pokročilému věku. Zároveň však daroval majetky, které byly nejdále od centra rodových držav. Zbylé majetky v okolí, které klášteřu nepředal, získal v následujících letech rod pánů z Lipé. Donace tak mohla být cestou, jak rodu zachovat alespoň něco. Druhou velkou donací bylo darování panství kolem hradu Velký Bor klášteřu Na Zderaze.⁹³² K okolnostem předchozích vztahů mezi klášteřem a donátory není příliš známo. Donátory byli Oldřich a Vilém z Boru (Potštejna společně se svou matkou). Klášteř darovali celé panství s tím, že si vymínili podmínky pro své dožití v klášteři (pokud by klášteř nesouhlasil, tak jim měla celá donace zůstat v užívání až do smrti obou bratrů i jejich matky). Donátoři si z neznámých důvodů zvolili pražský klášteř jako místo rodové memorie, zdá se, že jimi rod vymřel, proto snad volba prestižnějšího pražského domu.

Ani 2. čtvrtina 14. století nebyla ušetřena sporů o darovaný majetek. Jednalo se však již většinou o spory dané konkrétními okolnostmi, které k nim vedly, než obecnou snahou potomků zpochybňovat starší nadace, čímž se chce říct, že šlo o spory o donace, které již byly od počátku sporné. Spletité pochody 1. poloviny 14. století dokumentuje spor o donace rodu Švábenických pro klášteř Na Zderaze. Můžeme se v něm setkat s celou škálou funkcí, které zbožná nadání získala. Švábeničtí získali zakladatelská práva klášteřa Na Zderaze v 1. polovině 13. století po vymření mostecké větve Hraběšiců. Švábeničtí zaznamenali na počátku 2. poloviny 13. století strmý vzestup. Vytvořili velké pozemkové vlastnictví. Nešlo o souvislé území, ale konglomerát panství táhnoucí se od severu k jihu celou zemí. Na severu šlo o oblast Trutnova a širšího okolí. Dále se pás táhl k jihu (okolí Litomyšle a Chocně) směrem na Moravu (okolí hradu Úsov) až k jihu (vlastní Švábenice). Tak jako některé další rody se i Švábeničtí na konci 13. století výrazně zadlužili u kupeckých věřitelů. Postavení předního rodu v zemi nutilo Švábenické k dalším velkým výdajům. Reprezentace postavení byla nákladná. V roce 1306 donutili věřitelé, aby klášteř za své patrony dluhy splatil, což jen dokládá oboustranné závazky, které byly součástí vztahů mezi patrony a klášteři. Klášteř samozřejmě dluh po Švábenických dále vymáhal. Aby neztratil tvář, rozhodl se Vítek ze

⁹³¹ CDS X, s. 100, č. 129; s. 105, č. 132.

⁹³² RBM IV, s. 110, č. 275.

Švábenic splácet dluhy formou zbožných darů.⁹³³ Vyvrcholením těchto splátek byl dar několika lánů v bohaté vsi Moravany, která měla hodnotu 500 hřiven stříbra klášteru.⁹³⁴ Ve vsi však měla zapsané své věno i manželka Vítka, paní Perchta.⁹³⁵ Klášter si toho byl vědom a vyžádal si další souhlas s darováním i od samotné Perchty.⁹³⁶ To však Perchtě nebránilo, aby se po smrti svého muže ozvala s tím, že žádá Moravany zpět, argumentovala, že nemohla souhlas dát, protože nemůže s věnem volně disponovat, může ho jen odkázat, což nebyl tento případ. Její nevlastní syn Jan zároveň majetky v Moravanech zabral. Klášter se obrátil k avignonské kurii a papež Jan XXII. pověřil na jaře 1322 olomouckého biskupa a tamní kapitolu, aby spor vyřešili.⁹³⁷ Spor se vlekl celé roky a Perchta se odhodlala k radikálnímu kroku.⁹³⁸ V roce 1326 darovala větší část Moravan v hodnotě 350 hřiven klášteru cisterciáček na Starém Brně.⁹³⁹ Je nasnadě se domnívat, že se rozhodla vzdát se části sporného majetku ve snaze přimět zakladatele brněnského kláštera, aby intervenovali ve věci výsledku soudního sporu, jen tak mohli svému založení získat bohatý majetek. Roku 1328 však komise složená z moravských církevních představitelů rozhodla pro paní Perchtu a klášteru pohrozila pokutou pro případ, že by usiloval o další zpochybnění vlastnictví vsi.⁹⁴⁰

Na příkladu kláštera brněnských cisterciáček bylo možné pozorovat vlastní fundaci i následnou donační aktivitu místní šlechty. Tu však mohly podnítit i jiné okolnosti, např. požár nebo jiná katastrofa, která vedla k potřebě zabezpečit obnovu instituce, nebo jiná významná změna v chodu kláštera. S podobnou situací se můžeme setkat v případě konventu v Doubravníku. Ženský klášter byl založen již v 1. polovině 13. století, původně šlo zřejmě o volné sdružení žen z rodu pánů z Medlova (Pernštejnů) inspirované ideály sv. Františka. V souvislosti s nástupem člena rodu Vojtěcha z Medlova do čela konventu jako probošta zřejmě proběhla reforma, která klášter převedla na řeholi sv. Augustina.⁹⁴¹ Jako kanonie

⁹³³ CDM VI, s. 2, č. 2; s. 15, č. 18; s. 23, č. 30; RBM II, s. 951, č. 2189. Je příznačné, že pro další převody majetků tentokrát do světských rukou, které musel Vítek učinit kvůli splacení dluhů, nemáme žádné písemné doklady – D.PAPAJÍK, *Švábenicové*, s. 117.

⁹³⁴ CDM VI, s. 34, č. 46.

⁹³⁵ Z lidského hlediska snad Perchtu též popudilo, že dar byl klášteru dán s prosbou o modlitby za spasení duše Vítkovy první manželky a dětí z tohoto manželství.

⁹³⁶ CDM VII, s. 799, č. 184.

⁹³⁷ RBM III, s. 318, č. 784.

⁹³⁸ Snad ji k tomu vedla obtížná situace rodu, zemřel její nevlastní syn Jan a jeho syn byl ještě malý. Je tedy možné, že odpovědnost za rod spadla na babičku.

⁹³⁹ CDM VI, s. 239, č. 310.

⁹⁴⁰ CDM VI, s. 287, č. 373. Podrobněji k celému sporu Z. VAŠEK, „... aby se jim více líbilo modlit se dnem“, s. 112–118; dále též D. PAPAJÍK, *Švábenicové*, s. 122–123 bez podrobnějšího popisu pozadí majetkových transakcí.

⁹⁴¹ K otázce řehole Libor JAN, *Premonstrátky nebo augustiniánky? (opět k počátkům kláštera v Doubravnicích)*, Časopis Matice moravské 113/1, 1994, s. 15–24; Pavel SEDLÁČEK, *Lze ženský klášter v Doubravnicích jednou provždy považovat za augustiniánský*, Časopis Matice moravské 114/1, 1995, s. 159–161; Libor JAN, *(Ano, lze)*, Časopis Matice moravské 114/1, 1995, s. 162–163. Mínění L. Jana se zdá být správné a doložené informace o

kanovnic pak doubravnický ústav fungoval během 13. století bez valného zájmu členů rodu. Příčinou snad byl spor mezi Vojtěchem z Medlova a jeho bratry, kteří klášteru škodili. První doložená donace pro klášter je až z roku 1285, kdy ho podpořil jeden z členů rodu pánů z Lomnice. Donace byla zřejmě podnícena regionální blízkostí, ale ve stejné době se sami příslušníci pernštejnského rodu raději rozhodli pro prestižnější Žďár nad Sázavou.⁹⁴² Neznamená to však, že by rod zcela o fundaci ztratil zájem. Na počátku 14. století stála v čele konventu abatyše Ofka z pernštejnského rodu. Až roku 1325 Gertruda z Pernštejna věnovala klášteru svoji ves.⁹⁴³ Roli zřejmě sehrál fakt, že v čele konventu stála Ofka, která byla možná její sestrou či sestřenicí. Život kláštera byl zřejmě poněkud svérázný, zvolená řehole dávala klášteru dostatečnou autonomii a členka fundátorské rodiny v čele konventu snad zastínila vliv probošta. Všechny tyto aspekty pak asi vedly k jistému volnění pravidel řádového života. Na fungování kláštera přišly stížnosti až ke kurii, která pověřila v lednu 1333 řížskému arcibiskupovi Fridrichovi z Pernštejna, aby provedl vizitaci kláštera.⁹⁴⁴ V Avignonu žijící arcibiskup byl českými záležitostmi často pověřován a zde se navíc jednalo o klášter jeho rodu.⁹⁴⁵ Vizitaci neprováděl osobně, ale pověřil jí další osoby. Ale až snad tato krizová situace přiměla rod aktivněji se dění v klášteru věnovat. Další donace klášter obdržel v roce 1334 a 1335, donátorům se jednalo zejména o liturgickou memorii.⁹⁴⁶ Do kláštera též vstoupily další příslušnice blízkých rodů a klášter zahájil cestu k novému rozkvětu.⁹⁴⁷ I tento příklad ilustruje spleť vazby, které mezi rodovými fundacemi a kláštery existovaly.

Sledování zbožných nadání ve 2. čtvrtině 14. století umožňuje učinit ještě několik drobných postřehů z donační praxe české a moravské šlechty. Oproti počátku století se kromě proměny přání ke konkrétnějším požadavkům zvyšovala též četnost žádostí o pohřby v klášterních chrámech.⁹⁴⁸ V této souvislosti se též měnily vzorce pro poskytování donací církvi. Dříve bylo obvyklé, že v rámci jednoho daru byla zřízena vzpomínka na celou rodinu a jen v ojedinělých případech zejména vdovy nadaci rozšiřovaly. Od 30. let 14. století se setkáváme i se situacemi, že oba manželé darovali samostatně. V některých případech směřovaly donace stejné instituci, zejména u nižší šlechty nebo naopak u velkých rodů

donacích tomu též nasvědčují. Nověji též Ivan ŠTARHA, *Dvě rozdílná století doubravnického kláštera*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 52, C50, 2003, s. 31–52.

⁹⁴² RBM II, s. 688, č. 1602.

⁹⁴³ CDM VI, s. 211, č. 273.

⁹⁴⁴ MBV, prodr., s. 564, č. 1039.

⁹⁴⁵ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství a české země*, Praha 2013, s. 55–72.

⁹⁴⁶ CDM VII, s. 10, č. 13; s. 48, č. 67. Jistě stojí za zmínku, že v souhrnu sledovaných úseků darovali klášteru rozsáhlejší majetky členové rodu pánů z Lomnice než Pernštejnové. I tak si však zakladatelská práva Pernštejnové udrželi.

⁹⁴⁷ DZB I, s. 6, č. 99.

⁹⁴⁸ Např. RBM III, s. 573, č. 1468; s. 789, č. 2034; RBM IV, s. 159, č. 392; CDM VI, s. 296, č. 386; CDM VII, s. 127, č. 180.

se zažitou tradiční vazbou vůči rodové instituci.⁹⁴⁹ V jiných případech však převládla příchyllost manželky ke své původní rodové tradici, zatímco manžel poskytl dar zcela jiné instituci.⁹⁵⁰ V písemných záznamech se také ještě častěji objevovali příbuzní donátorů v klášterních konventech než v předchozím období.⁹⁵¹ Většinou byly donace připsány klášteru, ale až do smrti měly požitky z majetků jít ve prospěch konkrétních řeholníků (v této souvislosti je třeba připomenout, že vstup zejména do srčené dalším členům rodu v ženských klášterů byl obvykle určitým věnem podmíněn) nebo z nich byly přímo vytvořeny jakési nadace, vymezené pro další členy rodu v konventu.⁹⁵² Mezi dary se také začaly objevovat, byť nijak často, donace hotových peněz místo pozemkových majetků nebo poplatných lánů či vsí.⁹⁵³ Takové dary byly zřejmě obvyklé i dříve, ale je pravděpodobné, že jejich zlistinění nebylo pravidlem.⁹⁵⁴ Nadále se objevovaly dary jako forma ekonomické pomoci anebo třeba uctění šlechtice, na kterém byl donátor závislý.⁹⁵⁵ I v tomto období se objevovaly spory o nezaplacené dávky na zádušní památku zemřelých donátorů.⁹⁵⁶

Stále častější byly takové podmínky donátorů, kteří nejen že určili podobu své liturgické memorie, ale též přímo určili, na co mají být příjmy určeny. Někteří z donátorů se spokojili s tím, že finance budou použity na pitancie (na zlepšení běžného života řeholníků a řeholnic), jiní však přesně rozhodovali o použití na konkrétní počet svící nebo na dotaci další prebendy.⁹⁵⁷ Mezi podmínkami darů se také množily žádosti o stále četnější mše za spásu zemřelých. Čím dál tím většímu množství dárců již nepostačovaly v rámci anniversária klasické výroční mše v den úmrtí, ale žádali častější, několik týdně či dokonce denní.⁹⁵⁸ Tyto změny bezpochyby souvisí s již popsanou proměnou přístupu a nazírání české a moravské šlechty na otázky zbožnosti a spásy. Všechny směřují k větší míře konkretizace a personalizace. Za zmínku též stojí, že šlechtické donace dokládají čilé kontakty šlechty s okolním světem a ilustrují její možnosti, pokud jde o recepci důležitých událostí v Evropě (jde samozřejmě o nečetné doklady, které nelze vztáhnout na celou šlechtickou vrstvu plošně). Jednalo se např. o dar Petra z Rožmberka z roku 1340, který v souvislosti s donací

⁹⁴⁹ Např. CDM VII, s. 211, č. 292; s. 224, č. 307; s. 322, č. 443; RBM IV, s. 574, č. 1417.

⁹⁵⁰ RBM V, s. 353, č. 706; DZO I, s. 6, č. 145; FRA XXXVII, s. 121, č. 63; RBM III, s. 654, č. 1670.

⁹⁵¹ Např. CDM VI, s. 302, č. 394; s. 350, č. 457; CDM VII, s. 32, č. 42; RBM V, s. 52, č. 102.

⁹⁵² RBM IV, s. 846, č. 2173.

⁹⁵³ FRA XXXVII, s. 121, č. 63; CDM VI, s. 304, č. 397.

⁹⁵⁴ RBM V/3, s. 483, č. 964.

⁹⁵⁵ Např. RBM V, s. 36, č. 76; s. 52, č. 102; CDM VII, s. 297, č. 409.

⁹⁵⁶ CDM VII, s. 344, č. 475.

⁹⁵⁷ Např. RBM IV, s. 347, č. 878; s. 256, č. 659; CDM VII, s. 182, č. 251; RBM V, s. 273, č. 544.

⁹⁵⁸ Např. DGK, č. 2; CDM VI, s. 292, č. 378; RBM IV, s. 256, č. 659; s. 345, č. 871; s. 804, č. 2057; CDM VII, s. 127, č. 180; s. 473, č. 646; RBM V/1, s. 20, č. 32.

zmínil svátek Nejsvětější Trojice, který byl přitom v církvi potvrzen teprve v roce 1334.⁹⁵⁹ Dalším pozoruhodným dokladem je donace Jana z Tasova z konce prosince 1349.⁹⁶⁰ Darem byl jedna ves a také to, že ustoupil ze sporu o další, donátor žádal o každodenní mše, ale nejvíce zaujme informace o tom, že dar dává na smíření svých pozemských hříchů, protože se v novém roce chystá na cestu do Říma v rámci milostivého léta. V témže roce donátor zemřel. Stále také přetrvávaly styky části šlechty s papežskou kurií, typické je např. povolení pro Oldřicha z Hradce, aby nahradil slíbenou cestu do Svaté země jiným zbožným činem nebo plnomocné odpustky pro případ smrti, které obdrželi někteří z řad české nobility.⁹⁶¹

Jak již bylo konstatováno, v druhé čtvrtině 14. století dospěl fenomén zbožných darů šlechty v českých zemích do své vrcholné podoby. V následujících desetiletích se proměňovaly jen sledované hodnoty a některé vnější projevy, vzrůstal počet darů, ale neměnily se rozpoznané motivace k darům, ani formy žádané liturgické memorie a nepřibývaly další funkce, které dary církvi měly. I nadále se zvyšoval počet darů s personalizovaným přáním a rostl důraz na stále četnější obřady a na okázalou, transparentní zbožnost.

6.2. Příjemci darů

Dary české a moravské šlechty určené na zbožné účely směřovaly zejména k českým a moravským klášterům. K důvodům, proč byly kláštery shledávány jako nejvhodnější příjemci donací šlechty, jsme se již dostali v předcházejících částech. Postačí zopakovat, že z hlediska takřka všech motivací měly právě kláštery největší předpoklady přání svých dobrodinců naplnit. Úvodní tvrzení je třeba dále zpřesnit. Zejména je třeba předeslat, že v rámci celé práce mluvíme o darech, o kterých existuje písemný záznam nebo je lze zpětně doložit díky archeologickým, umělecko-vědným nebo jiným metodám. Písemné záznamy existovaly zejména na nemovité dary, právní výsady nebo finanční požitky trvalého rázu (platy). Naopak dary různě velkých finančních částek zaznamenány obvykle nebyly, i když víme, že k nim docházelo.⁹⁶² Lze předpokládat, že takových darů bylo více a že byly často určeny zejména farním kostelům. Vzhledem k potenciálnímu počtu dárců je nepravděpodobné, že by tomu bylo jinak.

Pokud tedy mluvíme v souvislosti se zbožnými dary české a moravské středověké šlechty hlavně o donacích ve prospěch klášterů, musíme mít na vědomí, že jde převážně o hodnotnější část darů ze všech uskutečněných donací na zbožné účely. Kláštery poskytovaly

⁹⁵⁹ RBM IV, s. 318, č. 812.

⁹⁶⁰ RBM V/2, s. 390, č. 765.

⁹⁶¹ MBV, prodr., s. 568, č. 1050; např. s. 501, č. 911; s. 568–569, č. 1051–1055.

⁹⁶² Např. *Cronica domus sarensis*, s. 62–63; RBM V/3, s. 483, č. 964.

záruku naplnění požadavků dárce na trvalou liturgickou memorii nebo reprezentaci donátora. Naopak u drobnějších darů převážně méně majetné šlechty lze očekávat, že donátoři žádali obvykle modlitby v období po své smrti (tradičně 30 dní) a možná pohřbení ve farním chrámu, pokud to podmínky dovozovaly. V případě darů pro kláštery byla také násobně větší pravděpodobnost, že dojde k zlistinění samotné donace. Jak již bylo řečeno, nejdříve se tak nedělo, ale realita donutila církevní instituce vést písemné záznamy o svých majetcích a právech. Spory o darovaný majetek mohly přijít prakticky kdykoliv, jak dokládá rozepře s potomky donátora, která vypukla 37 let po vlastní donaci.⁹⁶³ Obecné poznatky o příjemcích šlechtických darů tedy můžeme shrnout konstatováním, že typickým příjemcem donace byl zřejmě farní kostel, ale obvykle šlo jen o malé dary dané ekonomickými možnostmi dárců a písemné záznamy o nich pravděpodobně ani nevznikly. Naopak z hlediska pramenů a i této práce jsou obvyklé dary větších hodnot, jejich příjemci byly obvykle kláštery a tyto dary jsou spojeny s rozsáhlejšími protislužbami, k nimž měly kláštery lepší dispozice, zejména v oblasti péče o spásu donátorovy duše a také o jeho memorii. Kláštery též byly součástí dalších vztahů ve středověké společnosti a z toho vyplývá, že některé dary byly motivovány i jinak, jak bylo doloženo v kapitolách 5 a 6.1.

I přes výše řečené máme doložené některé dary právě pro kostely. Pomineme-li dary pro hlavní chrámy, při kterých sídlily kapituly (Praha, Olomouc apod.), začaly se donací kostelům objevovat až s koncem 13. století a souvisely s budováním center panství nebo docházelo k zlistinění předchozích darů kvůli prodejm a jiným převodům majetku.⁹⁶⁴ Díky rozšiřujícímu se chápání písemné kultury, vlivům příkladů majetnějších rodů a působením církve se i drobnější šlechtici snažili o ustanovení nějaké trvalejší zádušní památky u svých kostelů a ta již byla obvykle zlistiněna.⁹⁶⁵ Malý, ale významný podíl patřil donacím pro špitály, které však často byly úzce provázány s kláštery.

Příjemci darů české a moravské šlechty byly převážně domácí instituce, ale i přeshraniční dary si v celém období 1200–1350 uchovaly svůj význam. Nejčtenější byly v 3. čtvrtině 13. století, ale nikdy zcela nevymizely. Nejvíce přeshraničních darů směřovalo do Rakouska a to zejména ke třem tamějším klášterům – premonstrátům v kláštorech Schlägl a Geras a cisterciákům ve Zwettlu, přičemž kontinuální podpoře se těšily zejména Schlägl a Zwettl, podpora pro Geras byla víceméně jen ve 13. století (s jednou výjimkou). Důvody pro obdarování těchto klášterů jsou celkem zřejmé, ve všech třech případech rozhodovaly

⁹⁶³ RBM IV, s. 212, č. 529.

⁹⁶⁴ Např. RBM II, s. 740, č. 1727; s. 762, č. 1770.

⁹⁶⁵ Např. CDM V, s. 145, č. 139; CDM VI, s. 19, č. 23; s. 292, č. 378; RBM III, s. 706, č. 1811; RBM IV, s. 804, č. 2057; s. 345, č. 871; s. 559, č. 1380; RBM V/2, s. 260, č. 515; DZB I, s. 6, č. 105.

regionální vazby k těmto klášterům. S kláštery ve Schläglu a ve Zwettlu byli spojeni zejména Vítkovci. Před založením Vyššího Brodu byl Schlägl příjemcem většiny donací od Rožmberků, ale ani poté jimi nebyl opomíjen, zřejmě zejména kvůli předchozí tradici a majetkovému provázání.⁹⁶⁶ Navíc mnohé manželky jihočeských šlechticů pocházely z Rakouska a přinesly si s sebou vazby na své rodové kláštery nebo se naopak sestry českých šlechticů provdaly do této země.⁹⁶⁷ Majetky šlechty byly rozloženy na obou stranách hranice, donace do Rakous se proto jeví jako zcela přirozené a odpovídající všem dosavadním postřehům. Zmíněné tři kláštery přirozeně nebyly jediné, které dostaly dary od českých a moravských šlechticů, ale byly obdarovávány nejvíc. Z dalších rakouských klášterů stojí za zmínku např. cisterciácký klášter ve Wilheringu, dominikánský klášter v Minnenbachu nebo johanitská komenda v Mailbergu.⁹⁶⁸ V případě dalších regionů, které sousedily s českými zeměmi, již donační činnost nebyla tak významná. Z klášterů v západním pohraničí lze zmínit cisterciácký klášter ve Waldsassen ležící ve sledovaném období na území Chebska. Na severu se mezi obdarovanými objevil další cisterciácký klášter Altzella, ale obecně lze říci, že s výjimkou česko-moravsko-rakouského pomezí nebyly přeshraniční donace příliš časté.⁹⁶⁹ Dary pro uherskou církev se neobjevily vůbec.

Kláštery v českých zemích byly ve svých osudech závislé na patronech. Obvyklou situací bylo, že výrazná většina darů pocházela od fundátorského rodu nebo od rodu, který držel zakladatelská práva. V případě kláštera magdalenitek v Dobřanech jsme se mohli seznámit s riziky, která fundaci hrozila, pokud přišla o podporu fundátorů. Pokud už k takové situaci došlo a týkalo se to zejména založení z 1. poloviny 13. století, musely kláštery spoléhat na místní šlechtu v okolí kláštera. Jak již bylo výše řečeno, kláštery kolem sebe vytvářely přirozené oblasti, v jejichž rámci získávaly dary. Na tomto území usazená šlechta většinou směřovala své dary k danému klášteru. V českých podmínkách nelze zachytit vlastní aktivitu klášterů k získávání donátorů, ale v západní a střední Evropě se tak někdy dělo.⁹⁷⁰ Jejich cílem byla právě diverzifikace skupiny dárců, aby dosáhly větší nezávislosti a též ekonomické jistoty. Názorným příkladem fungování sítě dárců může být klášter cisterciáček v Oslavanech. Po smrti zakladatelky musel hledat oporu mezi lokální šlechtou, která si klášter oblíbila a poskytla mu značné množství darů.

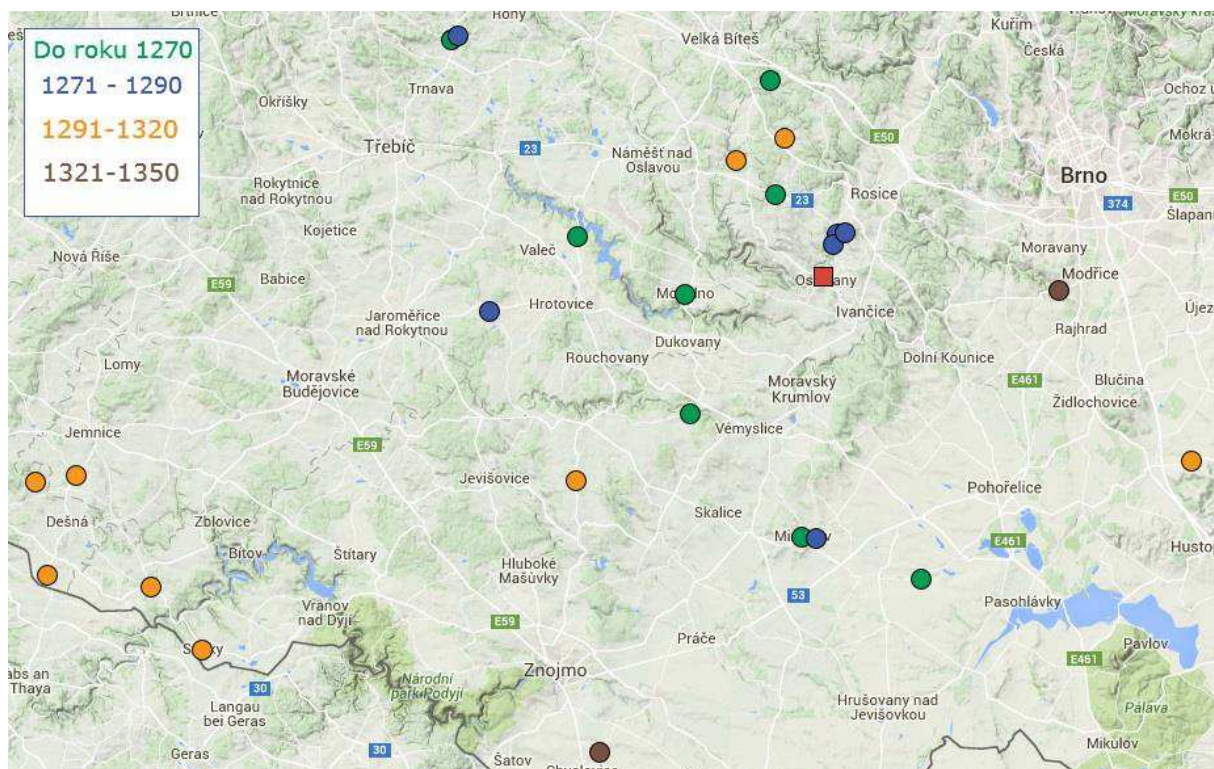
⁹⁶⁶ Např. CDB V/1, s. 249, č. 157; s. 496, č. 335; RBM IV, s. 669, č. 1684; *Urkundenbuch des Stiftes Schlägl*, s. 79, č. 62–63.

⁹⁶⁷ Např. RBM III, s. 221, č. 535; RBM V/2, s. 353, č. 706.

⁹⁶⁸ Národní Archiv Praha, Archiv maltézského velkopřevorství, i. č. 1316, sg. Jo XXXI; Repertorium des Haus-, Hof- und Staatsarchivs Wien XIV/4, Bd. 1, č. 22; RBM III, s. 221, č. 535.

⁹⁶⁹ RBM V/1, s. 34, č. 71 a 72.

⁹⁷⁰ M. INNES, *The Middle Rhine Valley*, s. 33.

Mapa 1 – Dary pro klášter Oslavany (mapa vytvořena pomocí nástrojů Google Maps).

Barevné body na mapě č. 1 označují jednotlivé pozemkové dary, nejsou do ní zahrnuty dary fundátorky ani jiné majetky získané vlastním úsilím kláštera (koupě, směny). Je zřejmé, že klášter oslovoval zejména šlechtu z prostoru západně a severozápadně od sídla kláštera (červený čtvereček). Jedná se o území, které tvořilo přirozenou spádovou oblast oslavanského kláštera. Jak již bylo popsáno výše (podkapitola 6.1), pokud šlechta neměla vztah k jiné církevní instituci, rozhodla se obvykle podporovat lokálně nejbližší klášter, přičemž určitou roli hrálo i to, kdo držel zakladatelská práva daného kláštera, ale geografická blízkost byla zpravidla důležitější. Velký počet donátorů mohl být též signálem pro další šlechtice, aby se rozhodli daný klášter podpořit, jelikož vzrůstal jeho prestižní status. Komunita dárců kláštera se postupně rozšiřovala, jednotliví donátoři byli obvykle ve vzájemných kontaktech a postupně se tak vytvořila komunikační síť, v níž docházelo k dalším interakcím.

Možnosti oslavanského kláštera oslovit regionální šlechtu byly limitované geograficky a funkčně, tedy blízkostí dalších klášterů, které byly podobnými centry vlastních komunikačních sítí. Lokální šlechta nebyla jediným zdrojem donací, mezi další patří např. příbuzní oslavanských jeptišek. Tyto donace vysvětlují mnohé z excentricky položených majetků zachycených na mapě.⁹⁷¹ Zvláštní dar pak představuje rozsáhlá donace Izaldy (Isoldy) z Fulštejna, která poskytla několik vsí jižně od Jemnice.⁹⁷² Její majetek byl víceméně

⁹⁷¹ Např. CDM VI, s. 350, č. 457.

⁹⁷² CDM VI, s. 46, č. 62.

kompaktní a snad tvořil její věno. Izalda následně do kláštera vstoupila a ve 20. letech 14. století se stala jeho abatýší. Pokud se vrátíme k sousedství s dalšími kláštery, můžeme si při pohledu na mapu povšimnout, že Oslavany leží v údolí, které je z východu ohraničeno poměrně výrazným hřebenem. Na něm ležela komenda německých rytířů v Moravském Krumlově a za hřebenem se pak nacházely kláštery v Dolních Kounicích a v Rajhradě. Je tedy zřejmé, že v tomto prostoru nelze očekávat donace ve prospěch oslavanského kláštera a skutečně je tam ani nenalzáme. O něco dále severním směrem leží klášter v Tišnově a na západ pak Třebíč. Je tedy zřejmé, že rozmístění ostatních klášterů a geograficko-komunikační podmínky do značné míry vymezily oblast, v jejímž rámci se šlechta stávala donátory oslavanského kláštera. Roli bezpochyby hrála prestiž domu cisterciáků a jeptišky ze šlechtických rodin v klášteře (mnohdy ve více generacích po sobě, ve 14. století případy rodů z Fulštejna nebo z Meziříčí), ale kromě toho rozhodovaly právě obecné faktory. Podobné výsledky by ukázaly i obdobné analýzy u jiných klášterů ve stejném postavení jako Oslavany. Vždy je však třeba hodnotit individuálně. Rozsah sítě podporovatelů, kterou klášter potřeboval pro svou stabilizaci, se mohl značně lišit, majetky v úrodném a zalidněném okolí Brna dovozovaly existenci klášterů v těsnějším sousedství než okraj Vysočiny.

Kontinuální podporou ze strany šlechty však Oslavany patří k menšině českých a moravských klášterů. Pomineme-li fundace velkých rodů (Vyšší Brod, Žďár nad Sázavou), které měly stálou podporu rodů zajištěnou, většině klášterů se dostalo podpory během založení. Ještě během života členů zakladatelské generace bylo obvěnění kláštera obvykle ještě zvětšeno. Další donace už většinou přicházely sporadicky, velmi záleželo na vztazích mezi zakladatelským rodem a fundací, zda se např. patřičné zádušní vzpomínky rozuměly automaticky nebo si je bylo třeba znovu získávat dalšími dary. Zbožná nadání měla často podobu různých milostí a vzdání se části zakladatelských práv. Důvodem pro větší dary mohla být např. katastrofa vedoucí ke zničení kláštera nebo potřeba jeho renovace či dostavby a také aktivita výrazné osobnosti či významná událost, která přiměla rod se aktivněji věnovat životu své fundace, jak jsme viděli v případě kláštera v Doubravníku.⁹⁷³ Obvykle se většinou projevila kombinace výše popsaných faktorů. Je poměrně časté, že některé kláštery mají doložené dary jen z doby svého založení a následně už dostávaly jen menší dary, které se v písemných pramenech neodrazily.

Celkový pohled na dary české a moravské šlechty v letech 1200–1350 ukazuje, že řádem s nejvyšším počtem darů byli cisterciáci (údaje jsou společné pro ženskou i mužskou

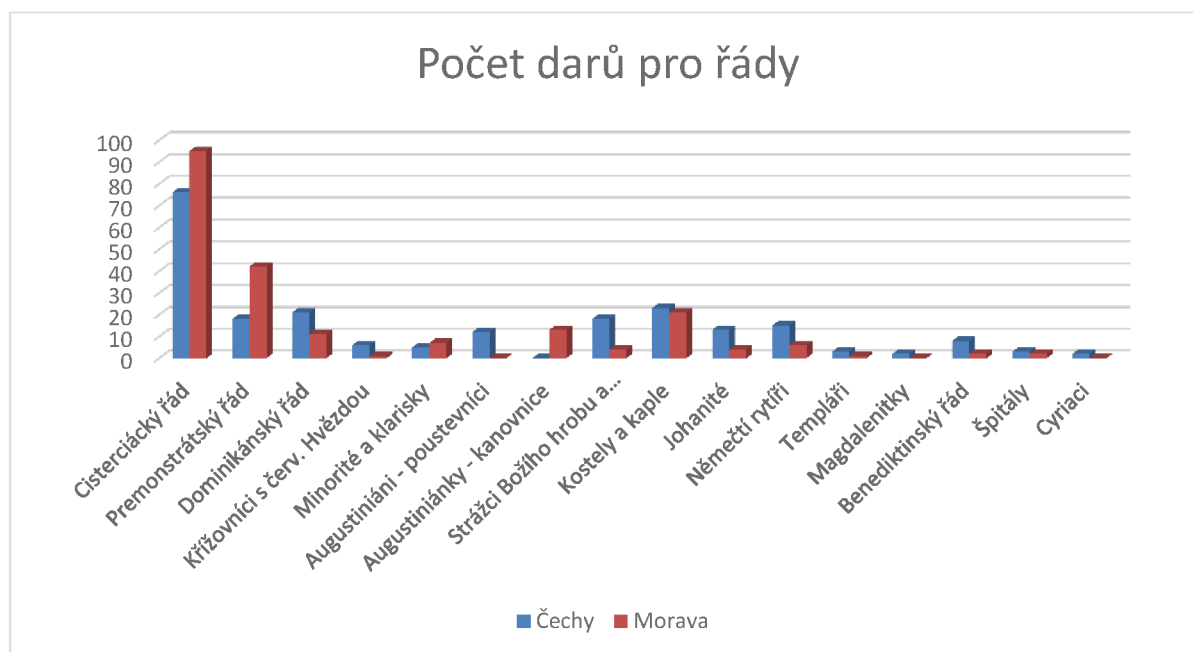
⁹⁷³ Např. RBM II, s. 699, č. 1628; RBM III, s. 55, č. 133; CDB V/1, s. 303, č. 191; *Cronica domus sarensis*, s. 64–65.

větev řádu). Graf č. 5 přináší celkový přehled darů podle geografické lokace dárce, přičemž do přehledu jsou zahrnuty i zahraniční kláštery. Nicméně v případě klášterů ležících v prostoru Vysočiny je někdy obtížné dárce jednoznačně zařadit k české či moravské šlechtě a ani to nepatřilo k hlavním cílům této práce. Ani opačné přisouzení geografického atributu ve všech sporných případech by výsledek nijak radikálně nezměnilo. Počty darů a jejich distribuce v Čechách a na Moravě je v zásadě obdobná, rozdíly až na několik málo případů nejsou nijak markantní, aby z nich bylo možné vyvozovat hlubší závěry. Je však třeba mít stále na vědomí, že se jedná jen o šlechtické dary a sledování tedy nepostihuje dary a fundace krále a měšťanů.

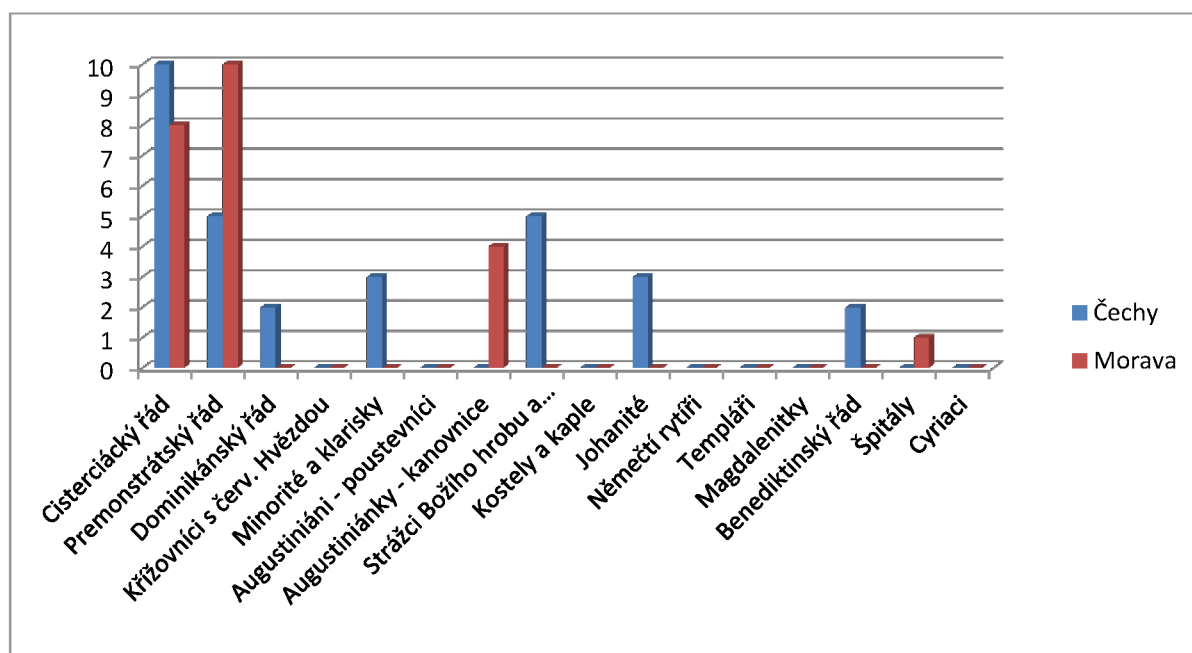
Za zmínku stojí zejména rozdíl mezi dary pro premonstráty v Čechách a na Moravě, který je dán větším zájmem moravské šlechty o tento řád. Roli hrály hlavně kláštery na Hradisku u Olomouce a v Zábřovicích. Mezi moravskou šlechtou nezískal příliš mnoho podporovatelů řád křížovníků s červenou hvězdou a logicky ani augustiniáni – poustevníci, jejichž kláštery ležely v Čechách nebo byly založeny českou šlechtou. Stejně tak křížovníci – strážci Božího hrobu z kláštera Na Zderaze nebo cyriaci získali většinu darů z Čech, protože moravskými domy nedisponovali. Naopak v českém prostředí nebyly šlechtou podporované kláštery kanovnic – augustiniánek. Pokud jde o donace pro špitály, počet darů zobrazených v grafu neodpovídá počtu darů zmíněných v textu v podkapitole 6.1. Důvodem je fakt, že zde jsou zařazeny jen ty dary, které byly přímo určeny špitálům, zatímco mnohé další, jejichž součástí byla dotace na provoz nebo výstavbu špitálu, byly zároveň částečně určeny klášteru jako takovému a tyto dary byly proto započteny k darům pro řád. O rozsahu darů pro špitály si lze učinit přehled z přílohy této práce.

Zkoumaných 150 let představuje již poměrně dlouhý úsek, jehož sledování jako celku nemůže dát dostatečné informace o dynamice donačního procesu. Následující grafy proto představí počty darů v jednotlivých obdobích, jak jsme je vymezili v podkapitole 6.1. Za pozornost stojí fakt, že i v jednotlivých kratších úsecích platí obecné závěry z celkové sumarizace. Vyšší počet donací pro cisterciáky a premonstráty na Moravě trvá prakticky ve všech obdobích, v žádném není markantně odlišný od celkových počtů. V Čechách byl podíl jednotlivých řádů na celkových počtech větší, zatímco na Moravě většinu darů dostaly dva největší řády (s výjimkou posledního období). V Čechách podíl cisterciáků výrazně překonával ostatní, ale ne o tolik, jak to bylo běžné na Moravě (i v Čechách se v posledním úseku poměry více zkomplikovaly). Za pozornost stojí rozdíl v donacích pro minority a klarisky. V Čechách obdrželi dary zejména na počátku 13. století, na Moravě naopak až před rokem 1350, což souvisí zejména se vzrůstajícím vlivem olomouckých klášterů tohoto řádu

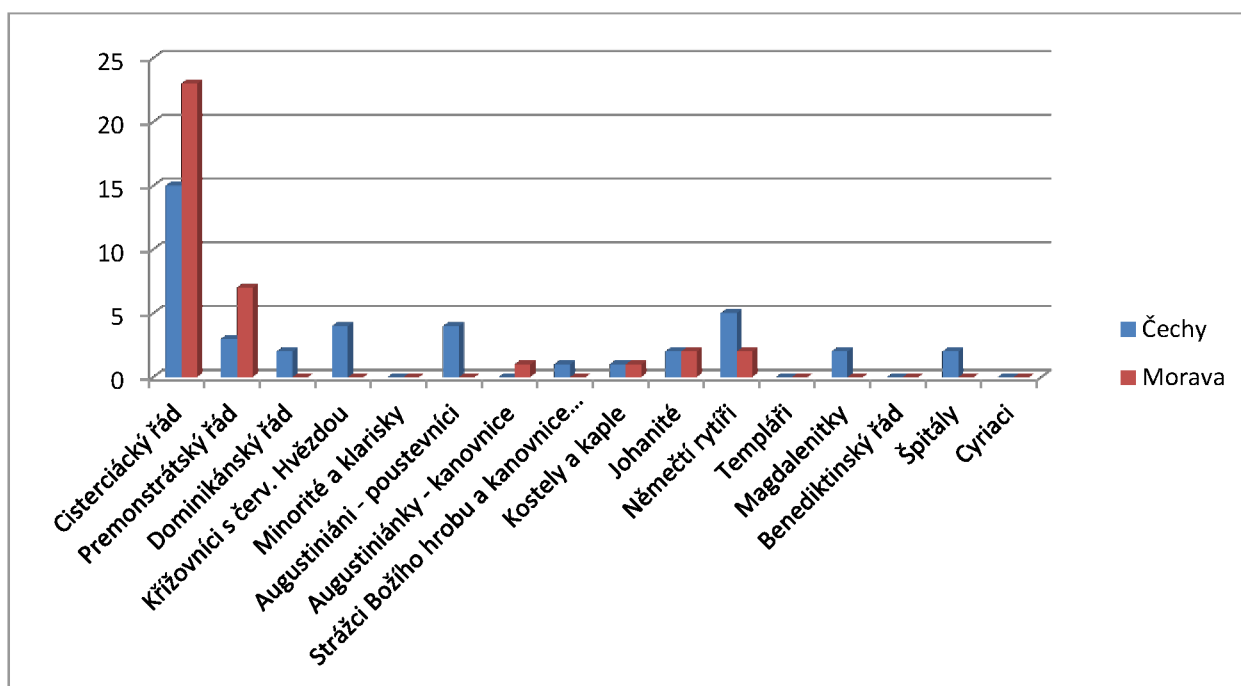
mezi tamní šlechtou, což bylo dáno především spojením se Šternberky.

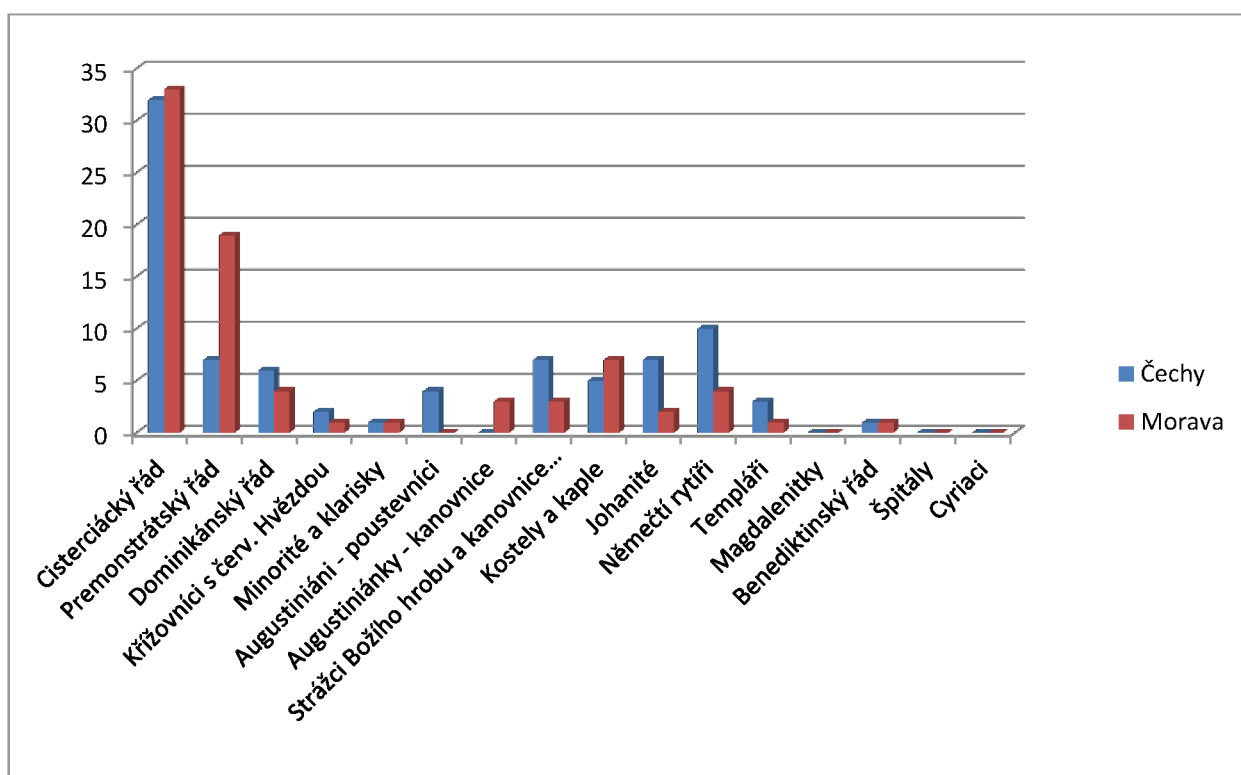
Graf 5 – Přehled počtu darů pro jednotlivé řády v letech 1200–1350.

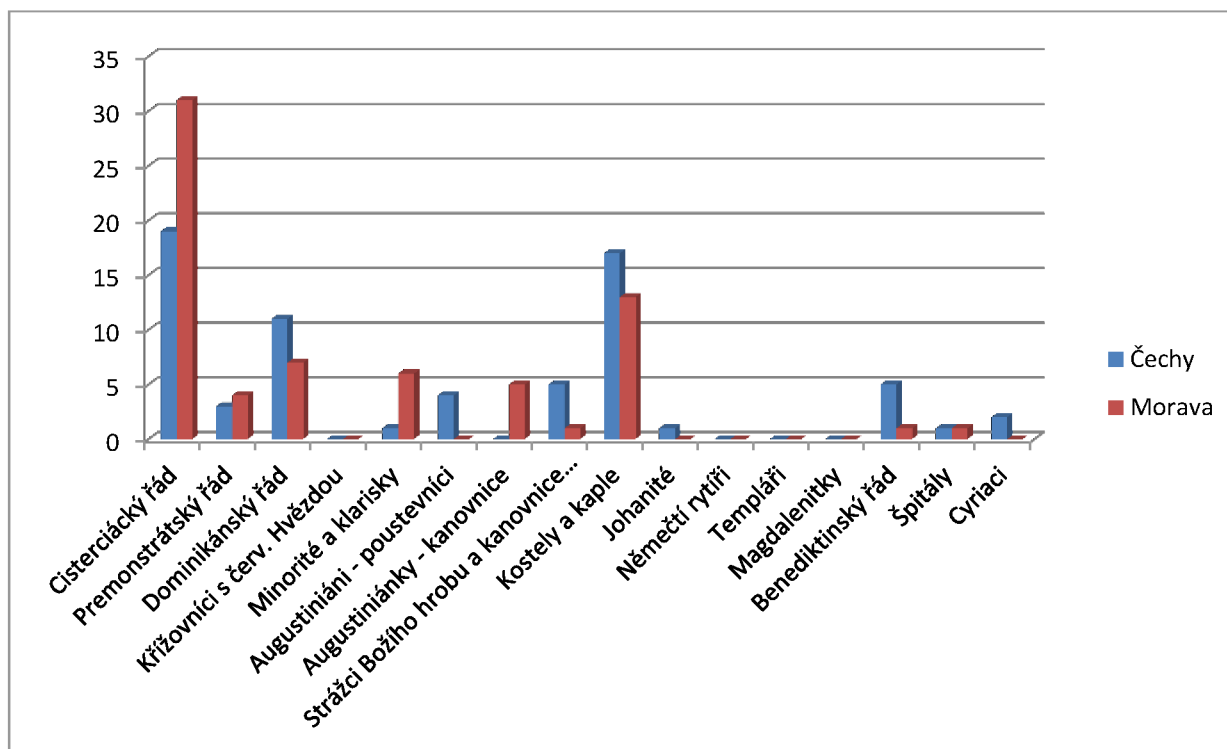
Graf 6 – Přehled počtu darů pro jednotlivé řády v letech 1200–1240

Graf 7 – Přehled počtu darů pro jednotlivé řády v letech 1240–1270

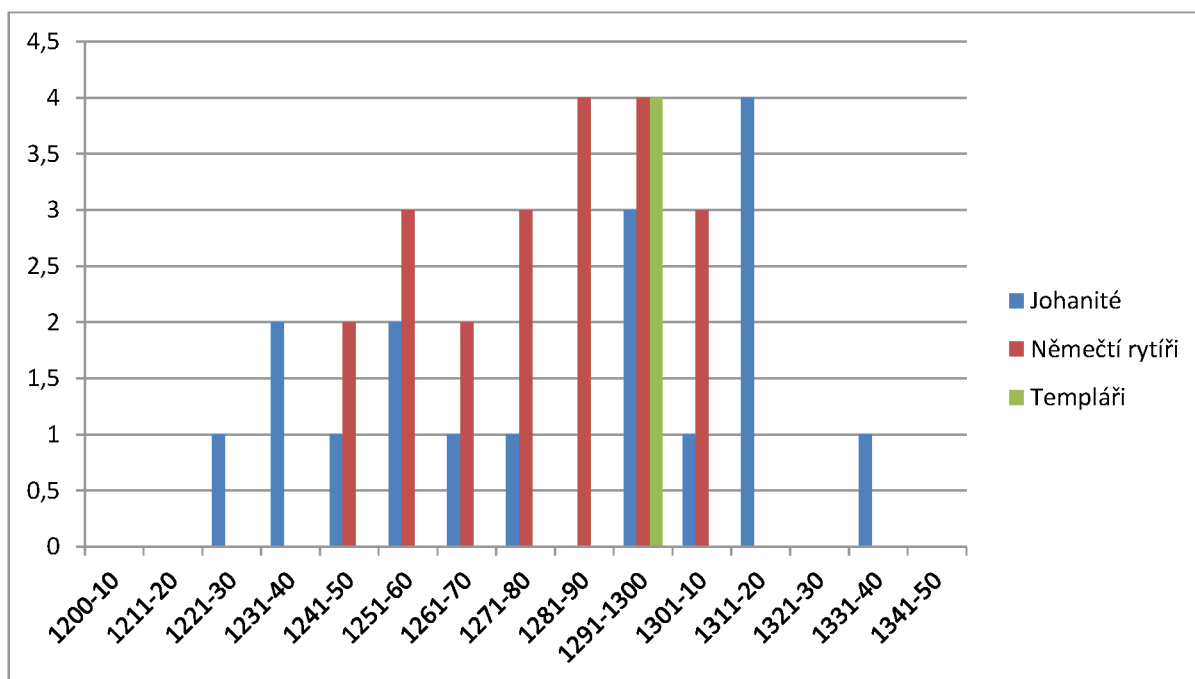
Graf 8 – Přehled počtu darů pro jednotlivé řády v letech 1270–1320

Graf 9 – Přehled počtu darů pro jednotlivé řády v letech 1320–1350

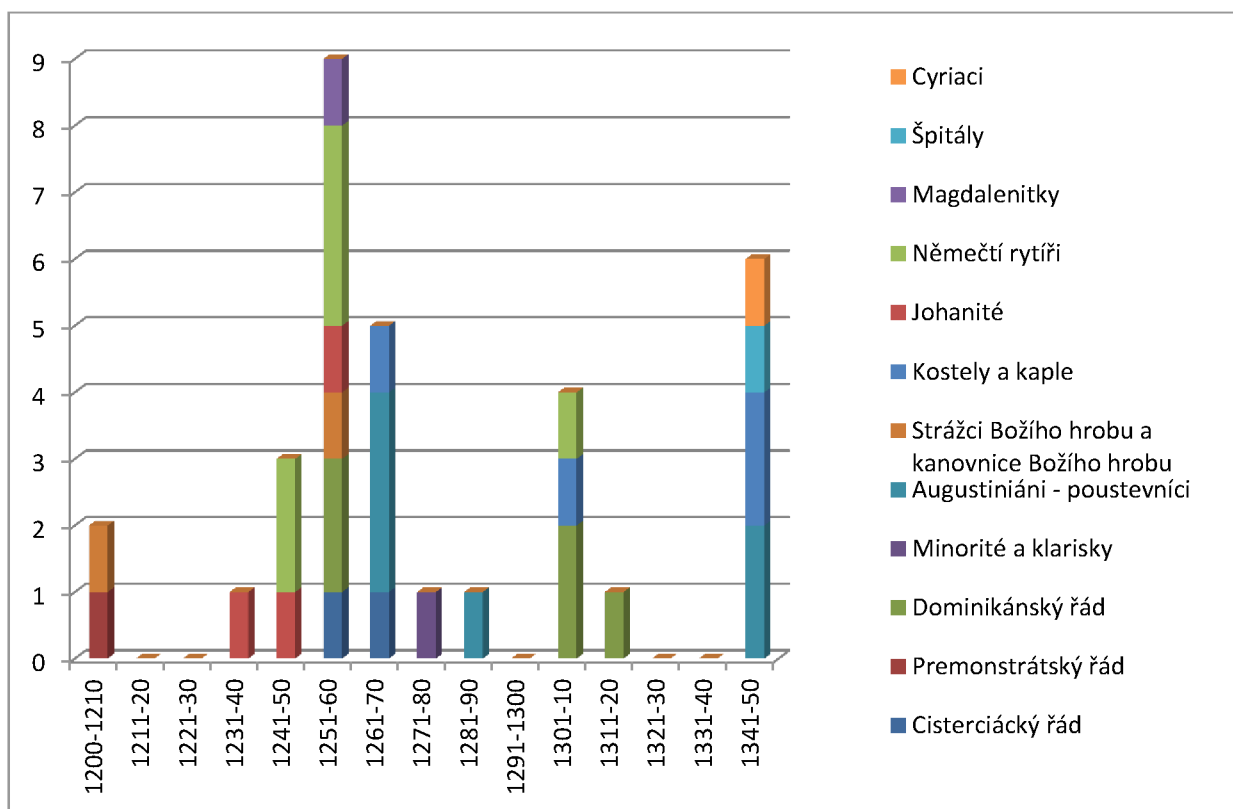
Dominantní postavení cisterciáckého řádu mezi příjemci šlechtických darů lze vysvětlit ve dvou rovinách. Počet darů samozřejmě souvisí s počtem cisterciáckých klášterů založených šlechtou a jejich geografickým umístěním. Jak již bylo řečeno, méně majetná šlechta měla vždy tendenci směřovat k nejbližším vhodným církevním centrům a cisterciácké kláštery měly často vhodnou polohu. Tím se však vracíme k druhé části odpovědi a to, proč vlastně cisterciácké kláštery byly v řadách šlechty nejoblíbenější. Jako vždy je odpověď komplikovaná, musíme ji hledat v kombinaci inspirace panovnických fundací, duchovního prostředí přelomu 12. a 13. století, kdy v českých zemích asi stále působily ohlasy reformy klášterního života, a samozřejmě též ve vlastní charakteristice cisterciáckého řádu. Svým působením a ideály naplňoval předpoklady šlechty o reprezentaci jejího postavení, účinnosti duchovní péče o posmrtnou památku i garanci trvalosti memoriálního připomínání donátora a jeho rodu. Volba řádu však podléhala celé řadě dalších okolností, záleželo na personálních kontaktech a dobových vlivech. Např. v 60. letech 13. století lze mluvit takřka o módní vlně augustiniánů – poustevníků, během celého 13. a 14. století přetrvával zájem o dominikány, zvláště však po roce 1300. Významný je též rozdíl v podpoře rytířských řádů. Pokud odhlédneme od Božehrobců a cyriaků, kteří představovali zvláštní případy, tak tři klasické rytířské řády, tedy johanité, němečtí rytíři a templáři, se těšili mnohem větší podpoře v Čechách, než na Moravě, kde se výrazněji prosadili jen němečtí rytíři. Graf č. 10 ukazuje nerovnoměrné rozložení podpory pro tyto řády, zejména celkový pokles darů po roce 1310.

Nabízí se zde zjevné vysvětlení v otřesené důvěře v rytířské řády po procesu s templáři.

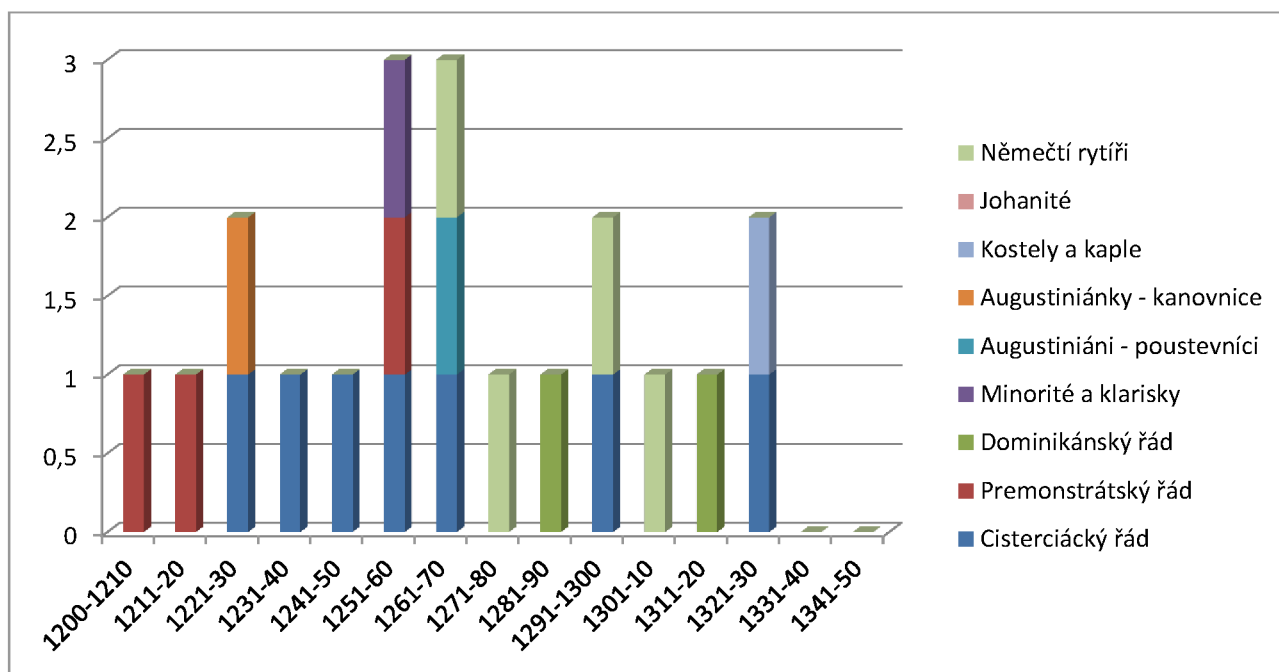

Graf 10 – Počet darů pro rytířské řády v Čechách a na Moravě v letech 1200–1350.

Pro celkové vykreslení obrazu zbožných nadání ze strany příjemců je nutné představit přehled šlechtických fundací, který mj. dokládá oprávněnost periodizace představené v podkapitole 6.1 a jejích jednotlivých oddílech. Grafy č. 11 a 12 zobrazují počty šlechtických fundací v Čechách a na Moravě.

Graf 11 – Počet šlechtických fundací v letech 1200–1350 v Čechách.

Graf 12 – Počet šlechtických fundací v letech 1200–1350 na Moravě.

Jak je zřejmé, většina fundací v Čechách i na Moravě se koncentruje před rokem 1270. Kláštery založené šlechtou po tomto datu byly svým charakterem spíše menší, snad s výjimkou kláštera starobrněnských cisterciáček. Opětovný vzestup v Čechách ve 40. letech 14. století je jen zdánlivý, protože statistické údaje z tohoto desetiletí fakticky reprezentují založení dvou kaplí, jednoho špitálu a dvou malých klášterů. Třetí klášter byl sice založen, ale reálně nevznikl. V přehledu rovněž chybí kladský klášter založený bratry z Pardubic a to kvůli jeho specifičnosti vysvětlené výše.

Analýzy jednotlivých aspektů zbožných nadání z pohledu příjemců těchto darů, zdá se, podporují závěry o vývoji české a moravské šlechtické společnosti nastíněné v podkapitole 6.1. Od konce 12. století docházelo k zvyšování počtu dochovaných záznamů o zbožných darech, což lze s patřičnou mírou opatrnosti interpretovat i jako postupné narůstání počtu těchto darů absolutně. Zde lze hledat jednoznačné spojení s postupným vývojem šlechty, přičemž narůstající počet fundací a dalších zbožných nadání ve 13. století lze považovat za jistou obdobu zakládání emporových kostelů v předchozím období. Zbožné motivy spojené s rozvíjející se rytířskou kulturou byly z počátku v pozadí velké většiny donací. Postupně je začaly doplňovat (nikoli nahrazovat či vytlačovat) další motivy spojené s reprezentací postavení a také s liturgickou memorií.

Pro donátory začalo být nejdůležitější zajistit si účinnou péči o spásu své duše i duší předků a potomků, později čím dál tím více kladli důraz na svoji vlastní památku, která navíc

měla být zajištěna v duchu transparentní veřejné zbožnosti. Místo udržování rodové memorie a zároveň modliteb za spasení členů rodu patřilo na počátku 14. století k statusu významnějších šlechticů, kteří tím napodobovali panovníky, a sami byli napodobováni méně majetnou šlechtou. Nelze zapomenout ani na kulturní, správní a obrannou funkci klášterů. Vedle těchto motivů a funkcí se objevovaly mnohé další, zejména ekonomické, i když kláštery spíše hrály roli katalyzátoru hospodářského rozvoje, než že by byly jeho vlastní příčinou – měly význam v celkové kultivaci krajiny, protože obvykle navazovaly na kolonizační činnost a během výstavby poskytovaly příležitost pro mnoho pracovníků. Samy kláštery později nakupovaly potřebné zboží a především se podílely na běžném fungování darovaných majetků, jejichž výnosy využívaly pro svoje funkce, přispívaly k přenášení nových poznatků v zemědělství, stejně jako často musely vypomáhat držitelům zakladatelských práv. Opomenout nelze ani špitály provozované mnohými kláštery, které měly zásadní úlohu z hlediska sociální péče na území panství šlechtického patrona. Pro 13. století se předpokládá velké zapojení zvláště cisterciáckých klášterů do kolonizační činnosti, ale to novější výzkumy relativizují a i ve sledovaném období to ve větší míře lze prohlásit jen o obou jihočeských klášterech (jak o Zlaté Koruně, tak o Vyšším Brodu), které se kolonizaci věnovaly.⁹⁷⁴ I další kláštery měly určitý podíl na zakládání nových osídlení, ale většinou se jednalo jen o menší počty. Volba řádu byla dána mnoha faktory, pro běžné donátory šlo zejména o rodovou tradici a geografické možnosti. V případě fundací rozhodovaly zřejmě též faktory jako vnímání pověsti daného řádu, jeho schopnosti a přednosti z hlediska fundátora. Mnohdy záleželo, zda kladl důraz spíše na projevy zbožnosti v podobě odříkání a meditace nebo naopak upřednostňoval pojetí *vita activa*. Z praktických ohledů ideál mnoha rodů představovaly komendy rytířských řádů, které v sobě spojovaly zbožné a reprezentativní působení, špitální péči a omezené ekonomické nároky.

6.3 Dárci

Po analýze příjemců se přesuneme k dárcům. Za celé sledované období můžeme zachytit cca 300 jedinců, kteří byli donátory a donátorkami. Určení přesných počtů je podobně jako u jiných aspektů šlechtických donací nesnadné. Často se např. mezi donátory vyskytují manželé. Je proto mj. třeba rozhodnout otázku, zda takové dárcce počítat jako jednu či dvě osoby. Z dikce písemných pramenů a většinou ani z dalších souvislostí není možné

⁹⁷⁴ Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Cisterciácký řád ve středověkých Čechách. Príchod, struktura, některé aspekty vývoje*, in: Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów, ed. Józef Dobosz, Poznań 2009, s. 231–250, zvláště s. 286, zde s. 234; TÁŽ, *Dějiny*, II, s. 37–44, 89, 111–117.

určit podíl či iniciativu jednoho či druhého na společném daru. Pouze u některých donací předpokládáme větší iniciativu na straně ženy. Nicméně nemožnost určit pravidlo, které by dovolilo vyhodnotit podíl obou, je příčinou rozhodnutí využít dikci písemných záznamů. To znamená, že v práci budou mezi donátory započítáni oba z manželů, pokud je v listině uvedeno, že donaci provedli společně. Pokud dar dává jen jeden z nich (typicky muž) se souhlasem druhého, tak je jako donátor započítán jen aktivní dárce. To platí i pro dary jiných příbuzenských skupin (typicky synové se souhlasem matky a vice versa).

Zároveň si musíme položit otázku, do jaké míry jsme schopni zachytit relevantní vzorek šlechtických donací. Problému jsme se dotkli již v předchozí podkapitole. Lze vyjít z faktu, že kolem roku 1400 česká a moravská šlechtická obec čítala přibližně 3000 osob v dospělém věku.⁹⁷⁵ Ve sledovaném období se počty patrně nijak výrazně nelišily. Je tedy zřejmé, že mezi zachycenými donátory může figurovat jen malý zlomek urozených z českých zemí. Podstatný rozdíl však vyvstává, pokud se zaměříme na vnitřní rozdělení šlechtické vrstvy. Rozdělovat šlechtu na vyšší a nižší je pro 13. století velmi obtížné a ani pro 1. polovinu 14. století nelze učinit jednoznačné závěry.⁹⁷⁶ Šlechta představovala v těchto letech velmi dynamické společenství, v jehož rámci docházelo k mnoha změnám, příslušnost k ní bylo možné ztratit i získat. Nicméně jako v každém společenství se i v rámci šlechty ustavila jistá hierarchie, která zřejmě neměla pevná kritéria, ale současníkům byla zřejmá.⁹⁷⁷ Zvláště směrem dolů zůstávalo šlechtické společenství dlouho nejasně vymezené, ale současně postupně docházelo k vymezování šlechtické špičky. Tu můžeme definovat na základě majetnosti, přístupu k čelným úřadům a postům při správě země, stejně jako pomocí urozenosti, kterou v tomto případě vytvářela především tradice, k jejímuž ustanovení a péči o ni sloužily rovněž dary církvi.⁹⁷⁸ I s těmito metodologickými pomůckami můžeme pouze určit rody, které patřily ke šlechtické špičce a naopak popsat skutečně drobné příslušníky šlechtické vrstvy. Mezi oběma póly se však nachází široké spektrum, u něhož je těžké rozhodnout, zda patří spíše k pomalu (ve 14. století) se rodící vyšší nebo nižší šlechtě. Není proto účelné se v rámci statistického zpracování zbožných donací snažit o vydělení zástupců vyšší a nižší šlechty. Jako praktičtější se jeví rozdělení na více a méně majetné, byť ani toto vodítko není spolehlivé a vždy použitelné. Z tohoto pohledu jsou zprávy o donacích a fundacích užitečné, protože fundace ekonomicky nákladnější klášterů, zvláště cisterciáckých, jsou ve spojení s dalšími zprávami jasným indikátorem příslušnosti ke šlechtické špičce.

⁹⁷⁵ L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, IVb, s. 30–31.

⁹⁷⁶ Podrobněji k problému viz kapitola 3.

⁹⁷⁷ Z. FIALA, *Předhusitské Čechy*, s. 213–216.

⁹⁷⁸ L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, IVb, s. 29.

Po ujasnění možností a omezení dělení šlechty na další vrstvy, se můžeme vrátit k původní otázce, do jaké míry lze dochované zprávy o zbožných nadáních považovat za relevantní vzhledem k nepoměru mezi reálným počtem žijících šlechticů a počtem zaznamenaných darů, když jsme zároveň dospěli k poznání, že dary církvi byly zcela běžnou součástí života šlechty a lze je předpokládat u naprosté většiny. Jak už bylo řečeno výše, tyto donace většinou byly malé (např. finanční částky, věcné dary, naturálie apod.) a obvykle byly darovány v souvislosti se smrtí toho, pro koho měly získat duchovní protislužbu. O takových darech pravděpodobně písemné záznamy neexistovaly, a to i když byly poskytnuty klášterům, byť typicky zřejmě směřovaly k farním kostelům. Ohlasem těchto darů byla snad ustanovení již zmiňované závěti Tomáše Štítného ze Štítného, jenž žádal takovou zádušní památku, u které nebylo třeba předávat nemovitý majetek, práva či trvalé platy a zároveň ani nutné o daru pořizovat záznam.

Je totiž třeba rozlišovat mezi formami zádušní památky, která mohla mít podobu trvalé památky, tedy v určitých periodách se opakující připomínání donátora, nebo jednorázové, která se také mohla opakovat, jako třeba ve zmíněné závěti Štítného, ale jen po krátkou, omezenou dobu. Písemné záznamy, které se nám dochovaly, vznikaly obvykle jen u darování zmíněných trvalých položek pro dlouhodobou podobu zádušní památky a ty z větší části darovala jen majetnější šlechta, která však tvořila jen zlomek z celkového počtu urozených. Poznatek o obvyklé příslušnosti donátorů k majetnější skupině šlechty neplatí nijak absolutně a zvláště od druhé poloviny 13. století se mezi donátory objevovalo stále více zástupců méně majetných rodů, avšak dostatečně majetných, aby mohli dotovat svoji trvalou zádušní památku. Můžeme tedy shrnout, že dochovaná část záznamů o darech církvi je poměrně konstantní. Sledováním donací v dlouhém období se potvrdilo, že počty zachycených darů se v poměrně dlouhém období od 70. let 13. století do 30. let 14. století nijak extrémně neliší, výkyvy od středních hodnot jsou jen malé a zároveň počty darů řádově odpovídají podílu majetnější části šlechtické vrstvy na celkovém počtu urozených. Mezi dárci se přirozeně nevyskytují všichni příslušníci nejdůležitějších rodů, mnohým jistě postačovalo, pokud se zkombovaly jednorázové obřady po jejich smrti se zádušní vzpomínkou na členy rodu realizované v rodovém klášteře. Máme tedy naději, že pracujeme se vzorkem, jehož výpověď je pro vymezenou dobu relevantní, a že zachycuje významnou část darů poskytnutých pro vytvoření trvalé zádušní památky.

Zároveň se také ukazuje, že ačkoliv byly donace církvi ze strany šlechty zcela obvyklé, darování významného majetku zakládajícího trvalou liturgickou památku bylo ve 13. století stále výrazným projevem zbožnosti, možná též reprezentace, protože se pravidelně

objevovalo zejména u nejdůležitějších rodů, jejichž členové vystupovali ve významných funkcích. Postupně se tato pravidelnost začala rozšiřovat i mezi další skupiny šlechty. I přes pochyby, které musíme mít o autorství formulací v donačních listinách, respektive o jejich schopnostech vypovídat o myšlení donátorů, můžeme z donační praxe šlechty vyvodit, že již samo rozhodnutí dát dar církvi je důkazem o významu, který donátor přikládal spáse a memorii. Platí to pro většinu 13. století, ale v jeho druhé polovině se zbožné donace začaly u postupně rostoucího okruhu šlechty stávat pravidlem, které patřilo k jejich společenskému stavu. Od poslední třetiny 13. století již sám fakt darování církvi nemůže být považován za dostatečný důkaz výrazné zbožnosti. Tu lze sice u některých darů předpokládat, ale většinou se musíme spokojit s konstatováním, že dary byly motivovány zbožností a touhou po udržení memorie, případně snahou dosáhnout patřičné reprezentace. Náboženskou motivaci dárců však nelze zpochybňovat, u mnoha dárců byla primární motivací a vše další bylo jen součástí péče o spasení. Významným faktorem, který byl důležitější než naznačené postupy při darování, byl fakt, pokud šlechtic umíral bez dědiců. Pak se stávala otázka zádušní památky, liturgické memorie a péče o spasení prvořadou pro všechny vrstvy šlechty.

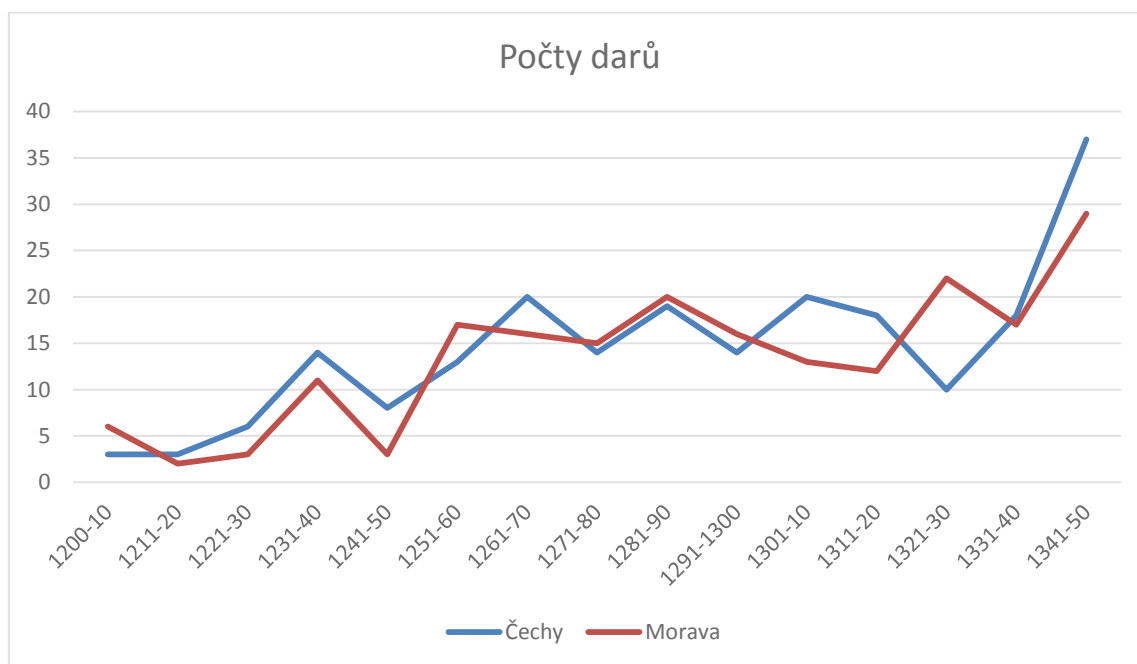
Z analýzy sledovaných darů v závislosti na společenském postavení donátora však vyvstaly některé zásadní rozdíly mezi dary majetnější a méně majetné šlechty. Na jejich základě lze mluvit o strategiích darování, které šlechta ve svém životě uplatňovala. U urozenějších a majetnějších rodů lze (zpravidla) pozorovat dvě období aktivní donátorské činnosti. První bylo spojeno s převzetím správy rodových majetků, obvykle po smrti otce. V této situaci nová hlava rodu většinou potvrzovala dosavadní donace, výsady klášterů a kostelů a zpravidla učinila menší donaci, s níž spojila konstatování, že dar byl učiněn za spasení všech předků, za které se mají obdarovaní modlit.⁹⁷⁹ Druhé období, kdy se příslušníci bohatších rodů uchýlovali k zvýšené donační aktivitě, byla doba před smrtí, tedy když se cítili staří. V této situaci obvykle zřizovali zádušní vzpomínku sami za sebe, občas spojenou s připomínáním dalších předků.⁹⁸⁰ Vhodnou příležitostí pro poskytnutí daru byly také např. sňatky, dlouhé cesty nebo chystaná válečná tažení. Z těch smutných pak úmrtí manželky nebo dětí, ale to je spíše teoretický předpoklad, který se zvláště v případě dětí na základě sledovaného materiálu nedá dokázat. V případě chudších šlechticů bylo typické jen jedno období, kdy u nich můžeme zaznamenat příklon k poskytování darů za účelem ustavení trvalé zádušní vzpomínky. Tím obdobím bylo stáří ve stejném smyslu jako u vyšší šlechty, tedy

⁹⁷⁹ Např. RBM III, s. 221, č. 535; RBM IV, s. 559, č. 1379; s. 559, č. 1380; s. 669, č. 1684; RBM V, s. 200, č. 395; CDB V/2, 563, č. 848; s. 398, č. 737; CDM VII, s. 127, č. 180.

⁹⁸⁰ Např. RBM II, s. 686, č. 1597; *Urkundenbuch des Stiftes Schlögl*, s. 93, č. 78; RBM III, s. 98, č. 240; CDS X, s. 105, č. 132.

doba, kdy očekávali odchod ze světa. V obou skupinách pak další možností byly donace vdov, které zřizovaly nadace za sebe i své blízké.

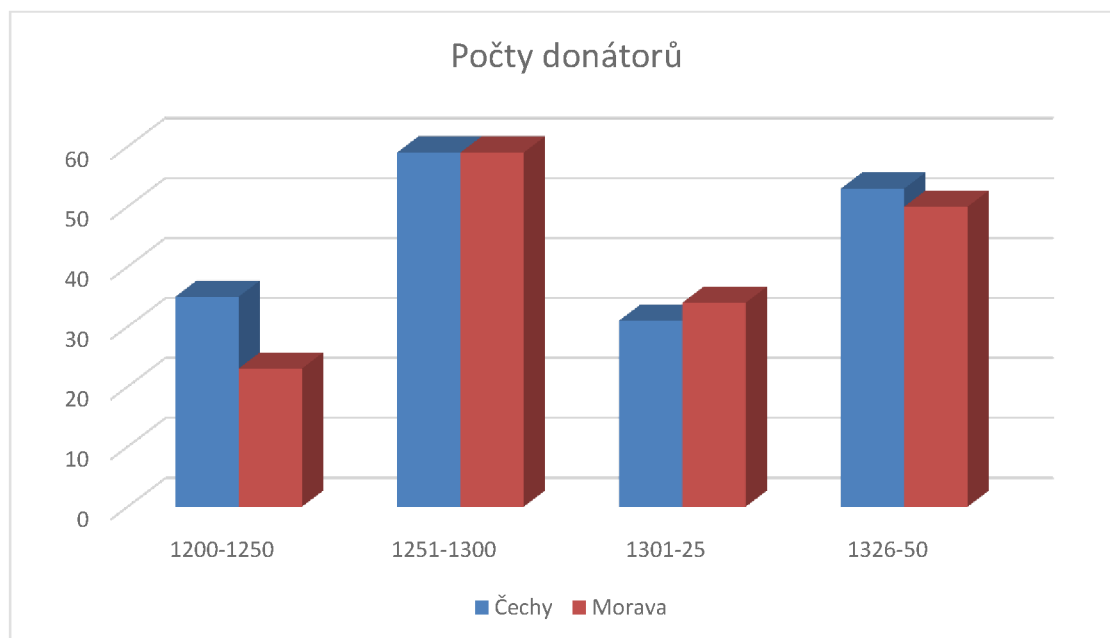
Na základě předchozího výkladu je zřejmé, že nemá smysl pokoušet se postihnout dělení donací na dary vyšší a nižší šlechty, protože každé takové dělení by muselo být zavádějící. Během sledovaného období některé rody vystřídaly svoji příslušnost k oběma skupinám, u dalších je nejasné jejich postavení v době darování, i když později již vyhraněné je. Účelnější se jeví srovnání geografické příslušnosti dárců, byť i to je mnohdy nejasné, respektive docházelo k stěhování rodů. U rodin usazených v oblasti dnešní Vysočiny je někdy obtížné určit, zda jsou spíše českým či moravským rodem. Vývoj ve 14. století vedl k formulaci zemských šlechtických obcí, ale pro sledované období ještě kategorie nebyly přesně vymezeny. S touto nepřesností se však lze vyrovnat, respektive počet sporných darů není tak velký, aby v rámci všech donací v Čechách a na Moravě významněji statistiku narušil. Proč se vůbec zabývat rozdělením darů mezi obě země? Vzhledem k počtům významných rodů usazených na zmíněných územích by bylo možné očekávat o něco více darů v Čechách než na Moravě. Jiný výsledek by znamenal, že mezi oběma zeměmi byly významnější rozdíly, které je třeba popsat a vysvětlit.

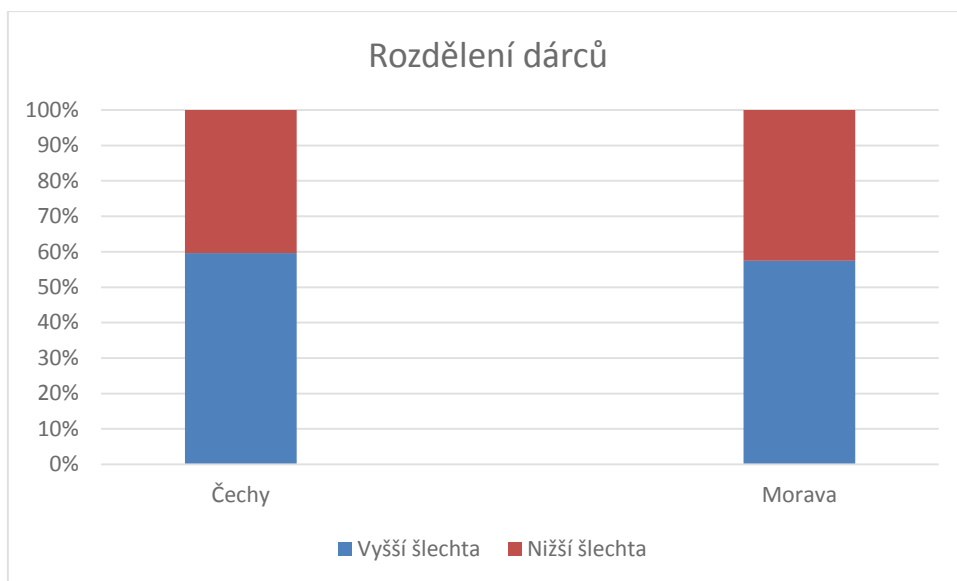
Graf 13 – Počty darů od šlechticů podle jejich zemské příslušnosti.

Srovnání darů v zásadě potvrdilo očekávané, šlechtických darů na Moravě je o něco méně než v Čechách, což většinou platí i při rozdělení na jednotlivá desetiletí. Jediná zachycená významná odchylka ve 20. letech 14. století byla dána budováním dvou brněnských ženských klášterů, s čímž souvisela zvýšená donační činnost. Současně v této době došlo v Čechách k poklesu počtu šlechtických donací církvi. Příčina není nijak zřejmá,

jedná se spíše o kombinaci různých faktorů jako je absence personálních změn, zklidnění situace po předchozím desetiletí apod. Na základě znalosti demografických odhadů poměrů obyvatelstva i počtu šlechtických rodů by bylo možné očekávat o něco menší podíl darů moravských dárců na celkovém počtu. Tak tomu však není. Graf č. 14 ukazuje počty konkrétních dárců (každý donátor byl zachycen právě jednou, i když za svůj život poskytl více darů) z Čech a Moravy. Je zřejmé, že tyto počty jsou takřka identické, drobné odchylky nelze interpretovat jako důkaz nějakých zvláštních okolností. Jediná odchylka je v 1. polovině 14. století, ale vzhledem k dochovanosti pramenů a proměnám tehdejší společnosti nelze tyto údaje srovnávat se zbylými. Podobnost poměrů v obou zemích dokazuje i graf č. 15. Ačkoliv rozdělení na vyšší a nižší šlechtu je v tomto období v absolutním vyjádření předčasné, přesto lze na základě výše popsaných znaků určité předběžné rozčlenění učinit alespoň pro 14. století, i když výsledek bude jen orientační. Z grafu je patrné, že struktura donátorů (v tomto případě byl započítán každý dar) v obou zemích je opět takřka totožná, i když v obou grafech se odráží metodologický problém, jak vůbec údaje z obou zemí srovnávat. Prameny z doby před rokem 1350 jsou totiž nesrovnatelné. Na Moravě se dochovaly zemské desky, tedy pramen, který Čechy postrádají. Ve sledovaném období se týká sice jen let 1348–1350, ale i za tak krátký časový úsek to znamená šest započítaných darů (a dárců) nižší šlechty na Moravě. Nezapočítání těchto donací by poměry nijak zásadně nezvrátilo, ale částečně je posunulo směrem k vyššímu podílu urozenější části moravské šlechty.

Graf 14 – Fyzické počty dárců z řad šlechty v Čechách a na Moravě.

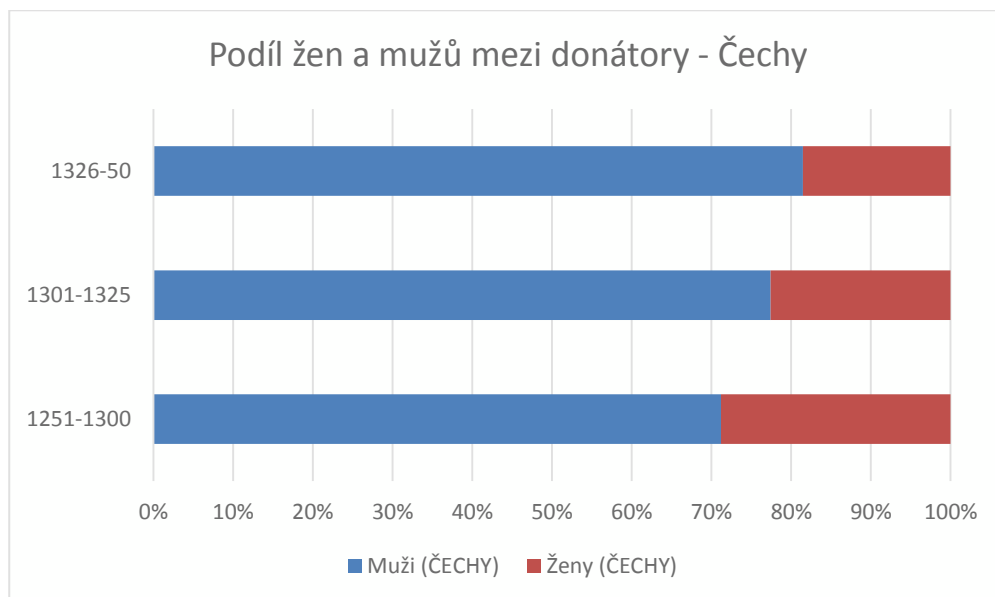
Graf 15 – Počty darů podle příslušnosti dárců v letech 1301–1350.

Pokud jde o celkové srovnání šlechty v Čechách a na Moravě, lze výzkum uzavřít s tím, že přes drobné odchylky všechny statistické přehledy ukazují značnou podobnost donační praxe v obou zemích, jak pokud jde o celkové počty darů, tak množství donátorů i jejich strukturu z hlediska postavení ve šlechtické vrstvě. Vzhledem k o něco vyšším předpokládaným stavům české šlechty, se lze domnívat, že moravská šlechta byla z hlediska zbožných donací o něco aktivnější.⁹⁸¹ Zároveň je třeba podotknout, že se fakticky zabýváme jen dary klášterům. Navíc klášterům, jejichž písemnosti se dochovaly. Z hlediska průběhu historických událostí hrozilo větší nebezpečí zániku klášterních archivů spíše domům v Čechách než na Moravě. S předpokladem obdobné dochovanosti pramenů v obou zemích bychom mohli předpokládat, že by výsledné počty znamenaly ve všech ohledech o něco vyšší hodnoty sledovaných kategorií v Čechách. Ale jde pouze o úvahu, kterou není možné na daném materiálu jakkoliv ověřit. Navíc ji relativizují další skutečnosti, např. fakt, že zvláště na jižní a střední Moravě byly jednotlivé klášterní domy relativně četnější vzhledem ke koncentraci obyvatelstva i šlechty.

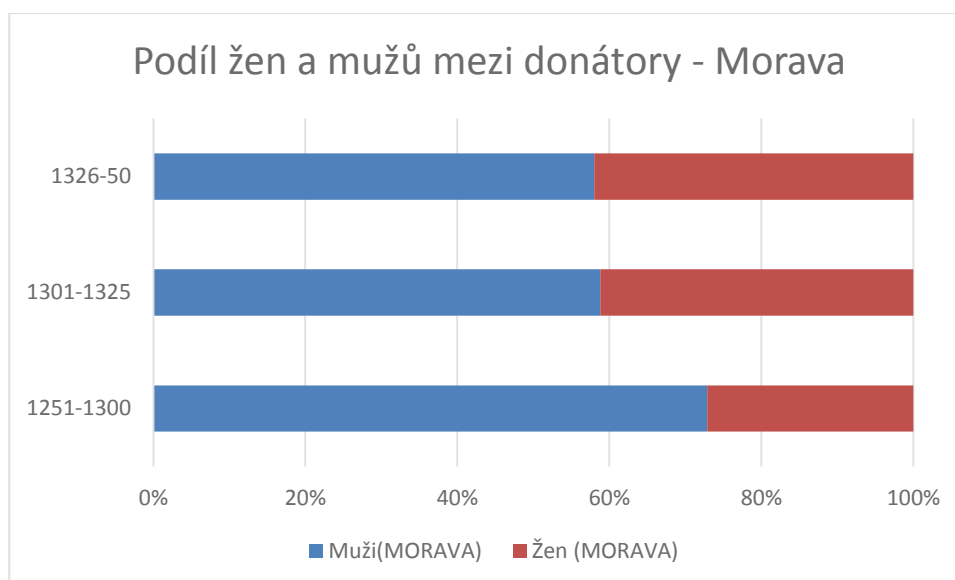
I přes vše výše řečené je zde jedna kategorie, ve které se hodnoty zaznamenané u donátorů z Čech a z Moravy významně odlišují. Ukazují to názorně grafy č. 16 a 17, které srovnávají zastoupení mužů a žen mezi dárci. Každý dárců byl opět započítán pouze jednou bez ohledu na celkový počet darů. Údaje pro období před rokem 1250 nejsou v tomto ohledu průkazné, jelikož počet donátorů je obecně malý. Zjištěné výsledky ukazují, že počet žen – donátorek z řad šlechty byl ve 14. století výrazně vyšší na Moravě, zatímco ve 2. polovině 13. století byl v obou zemích přibližně stejný (nejde však o skok z roku na rok, k pomalému

⁹⁸¹ L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, IVb, s. 30.

zvyšování podílu žen na donacích postupně docházelo již na konci 13. století).

Graf 16 – Poměry žen a mužů mezi donátory v Čechách v letech 1251–1350.

Graf 17 – Poměry žen a mužů mezi donátory na Moravě v letech 1251–1350.

Tento rozdíl již nelze vysvětlit jen odlišným stavem pramenů a celkovými geograficko-demografickými poměry, protože jak jsme výše zjistili, v ostatních ohledech jsou poměry v obou zemích zcela srovnatelné. Sledováním na poměrně dlouhém období 50 let lze také vyloučit, že jde jen o krátkodobý efekt daný konkrétními okolnostmi. Zastoupení žen je na Moravě obdobně vysoké jak v segmentu, který by bylo možné přisoudit vyšší šlechtě, tak ve skupině přiřazené spíše k nižší šlechtě. Podíl žen na donacích je na Moravě odlišný jak od Čech, tak od situace např. v Horním Rakousku.⁹⁸² Nejsnazším vysvětlením se jeví inspirace

⁹⁸² K poměrům v Horních Rakousích podrobněji Z. VAŠEK, *Šlechtické donace*, zejména s. 87–88. Podrobněji nověji S. HAIDER, *Zur Rechtsstellung von Frauen*, s. 2–5, 18–20, kde na časově rozsáhlejší sondě, než jsem

moravských šlechticů aktivitou Elišky Rejčky při zakládání jejího brněnského kláštera. Tento závěr se zdá být věrohodný, ale očividně není dostačující.⁹⁸³ Podrobnější pohled ukazuje, že tato inspirace mohla být pouze částečně odpovědná za počet dárek. Ženy se na Moravě aktivně projevovaly již před rokem 1320.

Zřejmě neexistuje jen jedna příčina vysokého podílu žen mezi donátory na Moravě, okolností, které dění ovlivnily, bylo více. Jak již bylo řečeno, první okolností je činnost Elišky Rejčky. Její fundátorská aktivita a projevy transparentní zbožnosti jistě ovlivnily mnohé. A nejen její dary, ale vůbec prestiž, kterou měla, a jak působila na okolí. Vnější lesk jí dodávala skupina urozených (zbožných) dam, které se pohybovaly v její blízkosti (mezi donátorkami lze zachytit např. Gertrudu z Deblína) a které zase byly příbuzensky navázány na další skupiny šlechty. Prestiž její skupiny jistě zvyšovala i přítomnost Rejččiny dcery, princezny Anežky. Rejčka též aktivně vystupovala ve snaze získat pro příznivce kláštera odpustky.⁹⁸⁴ Shrme-li zmíněné okolnosti, dostáváme obraz ovdovělé královny, která založila klášter a i nadále ho podporovala a projevovala okázalou zbožností. Pozoruhodná je její cesta za účelem získání ostatků do Porýní.⁹⁸⁵ Pro své aktivity také disponovala dostatečnými finančními prostředky a samozřejmě též mocenskou, finanční i prestižní pomocí Jindřicha st. z Lipé.⁹⁸⁶ Byla tedy osobou, která jistě vzbuzovala značný zájem a zároveň poskytovala příklad hodný následování.

Vedle příkladu donátorské činnosti Elišky Rejčky však na moravské šlechtičny působily i jiné vlivy. K jejich určení se musíme vrátit hluboko do 13. století k fenoménu zbožných žen. Ve střední Evropě bývají mezi podporovatelky církve ve 13. století řazeny především členky vládnoucích rodů. Ovšem při podrobnějším pohledu nalezneme i řadu šlechticů, které se projevovaly aktivní podporou církve, péčí o liturgickou memorii apod.⁹⁸⁷ Asi nejznámější takovou osobností je v českém středověkém prostředí sv. Zdislava, ale nelze přehlížet ani další významné donátorky, např. Ludmilu ze Staré Říše a její sestry stojící u zrodu kláštera v Pohledu. Nutné je však zmínit především působení Sibylly z Křižanova a jejích dcer, včetně sv. Zdislavy. Druhým manželem Sibylly se stal Přibyslav z Křižanova a

prováděl já (ovšem pro 12. a 13. století), dokládá, že zastoupení žen mezi donátory kláštera Garsten bylo 25%, což odpovídá situaci v českých zemích v 2. polovině 13. století.

⁹⁸³ Podrobněji k tématu Z. VAŠEK, *Zbožné dary šlechty*, s. 274–277.

⁹⁸⁴ Milada STUDNIČKOVÁ, *Iluminovaná odpustková listina pro klášter cisterciáček Aula Sanctae Mariae na Starém Brně z roku 1325*, in: *Setkávání. Studie o středověkém umění věnované Kláře Benešové*, edd. Jan Chlábek – Zoë Opačić, Praha 2015, s. 405–421.

⁹⁸⁵ CDM VII, s. 350–352, č. 458, 459, 460, 461.

⁹⁸⁶ K němu souhrnně Miloslav SOVADINA, *Jindřich z Lipé. Zvláštní otisk z Časopisu Matice moravské roč. 120 (2001), 121 (2002) a 122 (2003)*, Brno 2005.

⁹⁸⁷ Otázkou zbožných členek královských a vládnoucích rodů ve střední Evropě ve 13. století se zabývala M. ŠPŮROVÁ, *Středoevropské zbožné ženy*, s. 230–236.

třetím Jindřich ze Žitavy (Lichtenburka, Ronova).⁹⁸⁸ Kromě sv. Zdislavy měla i další dcery, které se postupně provdaly za příslušníky lichtenburského, švábenického a obřanského rodu. Napojení na potomky Sibyly z Křižanova byli i příslušníci rozrodu Tasovců.⁹⁸⁹ Nevíme přesně, zda se jedná vsutku o jediný rozrod nebo jaké jsou mezi danými rody přesné vztahy. Zahrnoval pány z Lomnice, z Meziříčí, z Křižanova, z Deblína, z Tasova, z Mostiště ad. Všechny uvedené rody se aktivně zapojily do donační aktivity, vzhledem k obvyklému průměru lze říci, že nadprůměrně. Jejich aktivita na poli zbožných nadání by mohla být podpůrným argumentem, proč mezi těmito rody hledat spojitost.

U všech zmíněných rodů, do kterých přišly dcery Sibyly z Křižanova, platí, že patřily k významným církevním donátorům a že tato jejich pozice bezpochyby souvisí s rolí zmíněných žen. Zbožné nadace se zde staly součástí bezprostřední rodinné tradice. Při bližším pohledu zjistíme, že ženy vyskytující se v rodokmenech potomků dcer Sibyly z Křižanova tvoří velmi výraznou část donátorek na Moravě v období 1. poloviny 14. století. Podobně jako v případě Elišky Rejčky, ani rodová tradice ženských donací v několika rodech sama o sobě nemůže vysvětlit zvýšené počty donátorek. Dále je třeba si uvědomit geografické hledisko. Většina dárkyň pocházela z nevelkého regionu jihozápadní Moravy, který lze vymezit jako oblast zabírající východní část Českomoravské Vysočiny (nicméně zemská příslušnost těchto rodů může být někdy sporná, záleží na nastavených kritériích) a přiléhající část jižní Moravy, tedy fakticky širší oblast kolem Brna. Právě v této oblasti se také nacházely majetky většiny zmíněných rodů. Nelze opomíjet ani další faktory, zejména již jednou zmíněnou poměrnou blízkost a četnost jednotlivých klášterů. Kontakt s klášterním prostředím byl pro jihomoravskou šlechtu zřejmě jednodušší než v mnohých oblastech Čech. Vedle všech zmíněných faktorů bezpochyby hrály roli i silné osobnosti významných žen, jako byla např. Kateřina z Lomnice, Izalda z Fulštejna nebo Gertruda z Deblína. V neposlední řadě stojí motivace založená na čistě osobních rozhodnutích jednotlivců a projevech individuální zbožnosti. Nadační aktivita byla jednou z oblastí, kde se středověká žena mohla samostatně realizovat. To platí především pro období jejího vdovství. Kombinace těchto faktorů již poskytuje dostatečné zdůvodnění, které odpovídá výpovědi dochovaných pramenů.

Další součástí zbožných nadání souvisejících především s jejich dárci byly následné spory o darovaný majetek. Zejména ve 13. století platilo, že rodový majetek náležel celému

⁹⁸⁸ Miloslav SOVADINA, *Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století*, Bezděz – vlastivědný sborník Českolipska 7, 1998, s. 15–34.

⁹⁸⁹ Podrobněji Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, Praha, 1999, s. 135; podobně L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, IVb, s., s. 43.

rodu a jedinec, který s ním disponoval, ho měl jen svěřený.⁹⁹⁰ Do poloviny 13. století se to týkalo poměrně velmi širokého okruhu příbuzných. Součástí donačních listin proto velmi často byla formule vyjadřující souhlas příbuzných s donací. Souhlas byl typický ve všech evropských zemích a patřil k základním součástem zbožných darů.⁹⁹¹ Potvrzení ze strany příbuzných nebyla jen formalita, ale praxí vynucená nutnost, vzhledem k principům, na jakých probíhala správa majetku. Ta se postupně měnila, takže místo souhlasu širokého příbuzenstva od 60. let 13. století už většinou postačil jen souhlas užší rodiny, zejména dětí, případně sourozenců.⁹⁹² Zvláště v době, kdy bylo upřednostňováno darování na veřejném fóru před písemným záznamem, si obdarovaná instituce nemohla být vlastnictvím nikdy jistá. Např. ve sporu mezi Ekharthem z Miroslavi a klášteřem v Dolních Kounicích o podací právo kostela v Trostkovicích v roce 1252 klášter spor prohrál, přestože se odvolával na donaci předků a jimi jmenovaný klerik faru již dlouho řídil.⁹⁹³ Nicméně již o osm let později Ekhart dotyčné podací právo věnoval k slávě P. Marie a za spasení duše své, blízkých i předků klášteru v Oslavanech.⁹⁹⁴ V jiných případech zase rodina dar daný zemřelým členem rodiny odmítla vydat nebo ho uchvátila zpět.⁹⁹⁵ Tyto spory byly časté zejména na počátku 13. století.⁹⁹⁶

Mnohé spory vznikaly i v souvislosti s dary majetků, na nichž bylo zapsáno věno manželky. Již jsme mohli sledovat boj Perchty ze Švábenic o její věno, podobnou situaci zažívala v 80. letech 13. století i Bohuslava, vdova po Neplachovi z Horky. Jejím věnem byla polovina vsi Těšetice. Bohuslava sice své věno darovala klášteru na Hradisku, ale po smrti manžela se domáhala jeho navrácení.⁹⁹⁷ Vše muselo být nakonec vyřešeno soudní cestou, sporná část Těšetic připadla v roce 1282 klášteru, který ji však ponechal Bohuslavě v opatrování. Pro sebe si vymínil jen spravování kostela, kam dosazoval klášterní kněží. Po Bohuslavině smrti vše připadlo klášteru. Druhou polovinu Těšetic vlastnil Časta z Křelova, ale i ten ji věnoval klášteru na Hradisku.⁹⁹⁸ Po jeho smrti se však ozvaly jeho dcery se svými manželami a požadovaly navrácení rodového dědictví. Soud opět vyhráli premonstráti.⁹⁹⁹

S vývojem písemné kultury se stávala majetková práva klášterů pevnější, ve 14. století

⁹⁹⁰ J. ŽEMLIČKA, *Království*, s. 36.

⁹⁹¹ Např. W. DAVIES, *Acts of Giving*, s. 165, 175.

⁹⁹² J. ŽEMLIČKA, *Království*, s. 37. Ukázka formulace textu např. RBM II, s. 830, č. 1927.

⁹⁹³ CDB IV/1, s. 431, č. 252.

⁹⁹⁴ CDB V/1, s. 351, č. 227. Následně byl dar ještě několikrát konfirmován, zřejmě kvůli obavám z dalšího napadení, ať již potomky nebo konkurenčním klášteřem. Např. CDB V/2, č. 83, s. 528.

⁹⁹⁵ CDB V/2, s. 225, č. 621.

⁹⁹⁶ CDB II, s. 58, č. 62; s. 63, č. 69; s. 242, č. 253.

⁹⁹⁷ CDB VI/1, s. 280, č. 228.

⁹⁹⁸ CDM IV, s. 312, č. 239.

⁹⁹⁹ CDB VI/1, s. 288, č. 236.

se souhlasy příbuzných omezovaly již jen na nejbližší rodinu a obvykle napadány nebyly, byť jsme se již výše mohli přesvědčit, že i to se ještě stávalo. Krajním příkladem podobného sporu byla žaloba synů na otcovu donaci podaná po 38 let od donace.¹⁰⁰⁰ Žalobci víceméně uspěli. Mnoho sporů bylo ukončeno smírně, kdy se sice žalovaný klášter majetku vzdal, ale jako kompenzaci obdržel jiný majetek.¹⁰⁰¹ Jindy musel klášter příbuzné po smrti donátora odškodnit, aby přestali hrozit zpochybněním odkazu.¹⁰⁰² V donačních listinách se také postupně měnily sliby o neodvolatelnosti donace na sankce. Zatímco do počátku 13. století byly obvyklé právě sliby a hrozby církevními tresty, později se začaly objevovat finanční sankce, případně údaje, za jakou částku mohou potomci darovaný majetek vykoupit.¹⁰⁰³ Souhlasy příbuzných však nebyly jediné, co bylo potřeba získat. Pokud donátor umíral bez dědiců, mohl vznést nároky na darovaný majetek panovník. Bylo proto v zájmu donátora i kláštera získat panovnický souhlas. Můžeme ho zaznamenat jak u nejstarších donací, např. při zakládání kláštera v Teplé, tak i v pozdějších dobách, kdy panovník vydával souhlas k odkázání majetku, na nějž by jinak měl nárok jako na odúmrt'.¹⁰⁰⁴

Z hlediska šlechty vše kolem dalšího dění s dary souviselo se zakladatelskými právy. Již výše jsme popsali jejich rozsah a význam, postačí proto připomenout, že jejich držitelé dávala po celé sledované období možnost podílet se na hospodářských výsledcích kláštera, žádat služby v oblasti liturgické memorie či aktivně zasahovat do personálního dění uvnitř instituce. Zakladatelská práva se mezi rody dědila, mohla i přejít na jiný rod, který četností a významem svých donací získal postavení podobné fundátorskému nebo ho dosáhl jinou cestou, třeba sňatkem.¹⁰⁰⁵ V případě úpadku mohl rod svá práva ke klášteru ztratit.¹⁰⁰⁶ Zakladatelská práva byla ceněna, takže o jejich získání šlechtici usilovali. Např. rod Švamberků postupnými donacemi zřejmě získal dominantní postavení ve vztahu ke klášteru minoritů ve Stříbře.¹⁰⁰⁷ Klášter byl založen zřejmě společně s městem před polovinou 13. století. Jeho zakladatel není známý, ale nabízí se logická možnost, že u jeho zrodu stál král nebo případně právě předkové rodu Švamberků. O jejich donacích nemáme dochované záznamy, ale v 2. polovině 14. století vystupují jako jeho patroni.¹⁰⁰⁸ Ti, kteří se snažili práva

¹⁰⁰⁰ RBM IV, s. 212, č. 529.

¹⁰⁰¹ Např. CDB IV/1, s. 216, č. 135.

¹⁰⁰² Např. CDB V/2, s. 324, č. 685.

¹⁰⁰³ RBM II, s. 808, č. 1879; CDM VII, s. 473, č. 646; RBM IV, s. 574, č. 1417. Ojediněle se možnosti vykoupení objevují již od poslední čtvrtiny 13. století – např. CDB V/2, s. 569, č. 852.

¹⁰⁰⁴ P. KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata*, s. 164–166; CDB V/2, s. 73, č. 525.

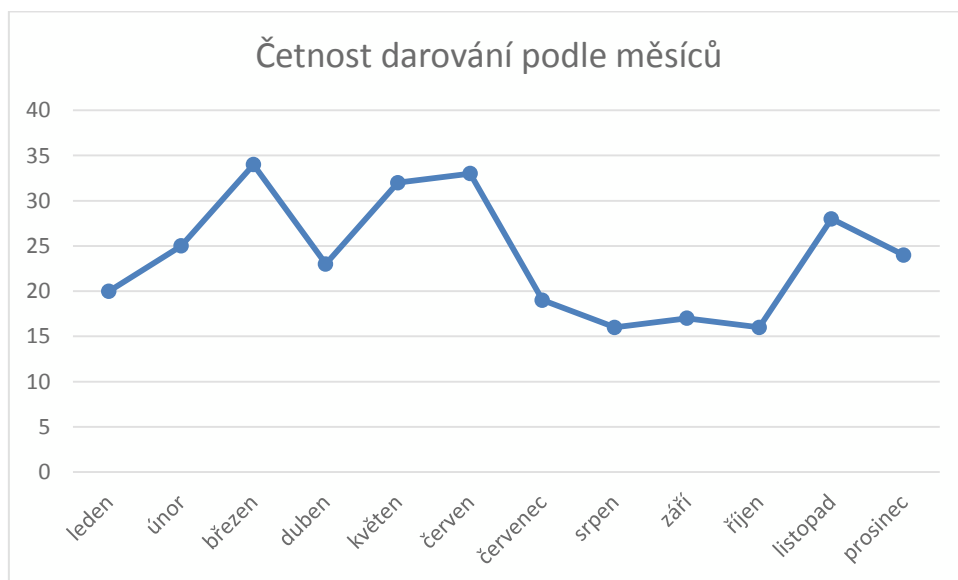
¹⁰⁰⁵ Např. Žďár nad Sázavou, do jisté míry klášter Aula s. Mariae na Starém Brně.

¹⁰⁰⁶ Již mnohokrát zmiňovaný případ rodu Švábenických a kláštera Na Zderaze.

¹⁰⁰⁷ P. VLČEK – D. FOLTÝN – P. SOMMER, *Encyklopedie*, s. 647; Jiří JÁNSKÝ, *Páni ze Švamberka – pětisetletá sága rodu s erbem labutě*, Domažlice 2006, s. 17–25.

¹⁰⁰⁸ Jediný doklad svědčí o donaci jejich předka pro kladrubský klášter – CDB III, s. 20, č. 22.

ke klášterům ovládnout, často usilovali primárně o ekonomický zisk. Nešlo jim ani tak o trvalé ovládnutí instituce, ale jen o možnost čerpat některé z výhod zakladatelských práv. Církevní právo se na tyto snahy snažilo reagovat a vedle pojmu fundátor a ochránce kláštera začalo mluvit i o dobrodincích, což bylo označení pro klasické donátory, kteří měli za svůj dar získat podíl na duchovním dobru, ale již nikoli na výkonu zakladatelských práv nebo neměli mít možnost čerpat finanční výhody za ochranu.¹⁰⁰⁹ Realita však byla jiná a mnozí donátoři si usurpovali vykonávání ochrany nad svým darem, někdy ho dokonce i nadále drželi a klášteru vydávali jen výnosy. Možné to bylo zejména tam, kde klášter postrádal jednoho hlavního držitele zakladatelských práv, který by byl schopen zmíněné snahy odrazit. Samozřejmě na druhou stranu, podobně dominantní pán mohl být pro klášter ještě větším ohrožením.

Graf 18 – Četnost darování v jednotlivých měsících v letech 1251–1350.

V současnosti poněkud opomíjenou součástí zakladatelských práv byla možnost pohostinství. I když bývá spojována spíše se 13. stoletím, i ve století následujícím stále hrála podstatnou roli. Např. v roce 1325 král Jan Lucemburský zakázal šlechtě vyžadovat pohostinství na klášteře v Chotěšově. Nadále ho po klášteře mohli chtít jen příbuzní klášterních panen.¹⁰¹⁰ Do držby zakladatelských práv zasahoval panovník i jinak. Jan Lucemburský například vytlačil svou aktivitou původní držitele v případě kláštera Osek.¹⁰¹¹ Zakladatelská práva byla posléze doplněna tzv. právy ochrany, což bylo propůjčení (obvykle panovníkem) podstatné části zakladatelských práv do dočasného užívání světským

¹⁰⁰⁹ T. BOROVSKEÝ, *Formy*, s. 280.

¹⁰¹⁰ RBM III, s. 426, č. 1092.

¹⁰¹¹ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 297.

feudálům.¹⁰¹²

Již jsme se zmínili o strategiích šlechty, pokud jde o výběr životní etapy, ve které se rozhodovala pro darování. Druhou kategorií, o které bychom se ještě měli zmínit, je konkrétní termín, ve kterém se k donaci došlo. Přehled četnosti darování v jednotlivých měsících dokládá graf č. 18.

Znázorněné hodnoty dokládají, že česká a moravská šlechta své dary předávala ve všech měsících roku, ale nejvíce v první polovině roku a v jeho závěru. Vysvětlení je celkem nasnadě a odpovídá průběhu církevního liturgického roku. Na samém počátku roku se mnoho darů pojilo s oslavou Epifanie. Např. v roce 1326 takto Adam z Konic daroval klášteru na Hradisku podací právo v jedné ze svých vsí.¹⁰¹³ Záznam o donaci byl sepsán přímo v premonstrátské kanonii a můžeme předpokládat, že rodina Adama z Konic (byla zmíněna také jeho manželka a syn) strávila část svátků v klášterním společenství, protože nelze očekávat, že by šlechtická rodina cestovala v lednovém počasí do desítky kilometrů vzdáleného kláštera kvůli jednodenní návštěvě, byť spojené s předáním donace. V den vyvrcholení svátků pak došlo k aktu, kdy pan Adam dal klášteru podací právo v jedné ze svých vsí. Za to typicky žádal modlitby za spasení duše své i svých předků. Vyvstává tak před námi obraz kanovníků slavících svátky spolu s rodinami okolní šlechty. Donátor své rozhodnutí možná ani předem neplánoval, mohlo být až výsledkem atmosféry v klášteře, i když tato úvaha se nezdá příliš pravděpodobnou. Je též možné, že se v této době Adam stal po smrti otce hlavou rodu, ale v genealogii této rodiny panují nejasnosti. Svátek Epifanie a obecně dny na počátku roku byly pro předání daru poměrně oblíbené.¹⁰¹⁴

Ještě častěji si však šlechta vybírala pro donace termíny vážící se na velikonoční svátky. Je však typické, že jen v menším počtu případů darovala přímo ve velikonočním týdnu nebo ve dnech bezprostředně kolem něj.¹⁰¹⁵ Nejvíce darů bylo učiněno během půstu před Velikonocemi nebo v období následujícím po nich a to až do významných církevních svátků v květnu a v červnu (Letnice, Boží Tělo a další). V letních měsících donací církví ubylo, což trvalo až do podzimu. Donace poskytnuté v této době reagovaly spíše na konkrétní životní události nebo jiné vztahy mezi dárce a obdarovanými (směny, prodeje apod.). Mnoho darů bylo pak spojeno s listopadem, kdy dárce často reagovali na připomínání zesnulých, a s prosincem v souvislosti s očekávanými Vánocemi. K vlastnímu předání donace mnoho nevíme. V českých pramenech nalezneme jen několik krátkých zpráv, jako je ta ve žďárské

¹⁰¹² K. CHARVÁTOVÁ, *Cisterciácký řád*, s. 236.

¹⁰¹³ CDM VI, s. 235, č. 303.

¹⁰¹⁴ Např. CDM IV, s. 323, č. 247; CDM VI, s. 234, č. 302; CDB V/1, s. 182, č. 108; CDB VI/1, s. 169, č. 123; CDLS I, s. 209, č. 144; RBM II, s. 746, č. 1737; RBM V, s. 400, č. 783.

¹⁰¹⁵ Např. RBM III, s. 55, č. 133; RBM V, s. 177, č. 353; CDB V/1, s. 478, č. 320; CDB VI/1, s. 324, č. 269.

kronice, v níž mnich Jindřich Řezbář píše o tom, že dary byly položeny na oltář P. Marie.¹⁰¹⁶ Nelze však bezpečně prohlásit, zda své vyjádření myslel doslova nebo jen obrazně, i když by dotyčný způsob odpovídal zjištění západoevropských historiků.¹⁰¹⁷

Sledování donátorů lze uzavřít konstatováním, že do donačních aktivit se různě intenzívně zapojovaly všechny části šlechty a zvláště pro tu část, která se chápala jako urozenější a majetnější se donace církvi postupně stávaly součástí jejího společenského statusu, stejně jako to v první polovině 13. století platilo o fundacích klášterů. Držba zakladatelských práv klášterů patřila ke znakům příslušnosti k vyšší šlechtické vrstvě. Určité zbožné dary lze předpokládat u velké většiny příslušníků šlechty, ale jen u některých měly podobu zřízení trvalé liturgické památky, která se odrazila i v písemných pramenech. Potřebu této památky postupně z náboženských i prestižních důvodů pociťovala stále širší část šlechtického společenství. Dárci byli motivováni mnoha důvody, tak jak byly popsány v předchozí kapitole. Jako nejdůležitější lze považovat duchovní motiv pevně spojený s memorií, která hrála podstatnou úlohu jak v náboženském, tak společenském významu církevních donací. Rozhodnutí o formě donace a typu přání nebylo automatické, vždy k němu bylo třeba aktivního rozhodnutí donátora. Při tvorbě záznamu o donaci hráli významnou úlohu církevní činitelé, kteří svým přičiněním mohli konečnou podobu donátorova přání ovlivnit, ale zároveň lze předpokládat, že si donátor byl vědom odlišností mezi jednotlivými obřady a volil podle svých potřeb, alespoň v poslední části sledovaného období. Tento závěr nutně předpokládá proměny v mentalitě české a moravské šlechty.

6.4 Struktura darů

Na předcházejících stránkách jsme se mohli seznámit s dárci i obdarovanými. Aby byl obraz zbožných darů české a moravské šlechty ve vrcholném středověku kompletní, zbývá se zabývat ještě tím, co bylo darováno. Právě informace o darovaném majetku šlechty jsou pro mnoho historiků tím hlavním důvodem, proč se donacím věnovat. Zbožné dary také přináší nepřebornou záplavu údajů o právních a hospodářských poměrech na středověkém venkově. Z tohoto širokého spektra možných témat si nyní vybereme především přehled o darovaných majetcích a jak se to, co šlechtici darovali církvi, proměňovalo v průběhu času. Zaměříme se také na to, zda i z těchto zpráv lze o stavu šlechtické společnosti něco vyvodit.

Formou zbožných nadání přešel do vlastnictví české a moravské církve ve vrcholném středověku obrovský majetek. František Grauss spočítal, že do roku 1230 přešlo do rukou

¹⁰¹⁶ *Cronica domus sarensis*, s. 26–27.

¹⁰¹⁷ Např. K. STÖBER, *Late Medieval Monasteries*, s. 162.

církve na tisíc vesnic a dalších 600 hospodářských dvorů.¹⁰¹⁸ Do svého souhrnu zahrnul jak dary od panovnické rodiny, tak od jednotlivých šlechticů. I později byly darovány značné majetky, např. v 1. polovině 13. století celé újezdy určené k dalšímu osídlování.¹⁰¹⁹ I později obdrželi obdarovaní rozsáhlé majetky v podobě mnoha vesnic. Donace vesnic byly na počátku 13. století nejobvyklejším darem.¹⁰²⁰ V této době též docházelo k fundacím klášterů, které byly spojeny právě s velkými dary. Některé kláštery obdržely celý majetek svého zakladatele, který umíral bez potomků.¹⁰²¹ Takový původ mají např. majetky kláštera v Zábrdovicích, kterému pan Lev z Klobouk postupně věnoval 21 vsí. Fundace z pokročilejšího 13. století již tak bohatě obvykle nadány nebyly.¹⁰²² Pokles počtu darovaných vsí však neměl přímou souvislost s omezením štědrosti dárců. S hospodářským rozvojem českých zemí ve 13. století docházelo k narůstání výnosů z pozemkových majetků a k zajištění ekonomické existence církevních institucí postačoval menší darovaný majetek, který však mohl v důsledku představovat vyšší příjem než desítky vesnic na počátku století. Vždy však záleželo na geografické lokalitě a výnosnosti půdy.

Zvyšování výnosů ze vsí se nezastavilo ani v 13. století a pokračovalo dále. Zatímco v polovině 13. století se hodnota průměrné vesnice pohybovala kolem 60–100 hřiven stříbra, v polovině 14. století není nezvyklé se setkat s násobky těchto hodnot.¹⁰²³ Právě zprávy o donacích jsou jedním z podstatných typů zpráv, které nás informují o hodnotách majetků ve 14. století (pro 13. století nejsou zprávy o ceně vsí tak obvyklé). Některé z darovaných vesnic na jižní Moravě (ale nejen tam) měly hodnotu 500 hřiven stříbra nebo ještě více.¹⁰²⁴ Je tak třeba mít na vědomí, že nelze zcela srovnávat dary z počátku 13. století s těmi poskytnutými na konci sledovaného období. Jejich výnosnost byla v době darování nesrovnatelná, byť je zřejmé, že se hodnota vsí darovaných na počátku 13. století jistě postupně zvyšovala.¹⁰²⁵ I v případě bohatých šlechtických fundací obecně platí, že jejich obvěnění nedosahovalo takové

¹⁰¹⁸ F. GRAUSS, *Dějiny*, s. 229.

¹⁰¹⁹ CDB III, s. 245, č. 193; s. 213, č. 173; s. 215, č. 174.

¹⁰²⁰ Např. CDB II, s. 43, č. 47; s. 241, č. 252; s. 263, č. 270; s. 433, č. 386.

¹⁰²¹ CDB II, s. 393, č. 364; CDB III, s. 208, č. 167.

¹⁰²² Ačkoliv i ve 14. století se stále setkáváme s rozsáhlými dary více vsí – např. CDS X, s. 100, č. 129; RBM III, s. 98, č. 240; CDM VI, s. 80, č. 109; s. 213, č. 275; RBM IV, s. 110, č. 275. Jak bylo řečeno výše, tyto rozsáhlé pozdní dary byly obvykle spojeny s netypickými životními situacemi.

¹⁰²³ J. ŽEMLIČKA, *Království*, s. 311.

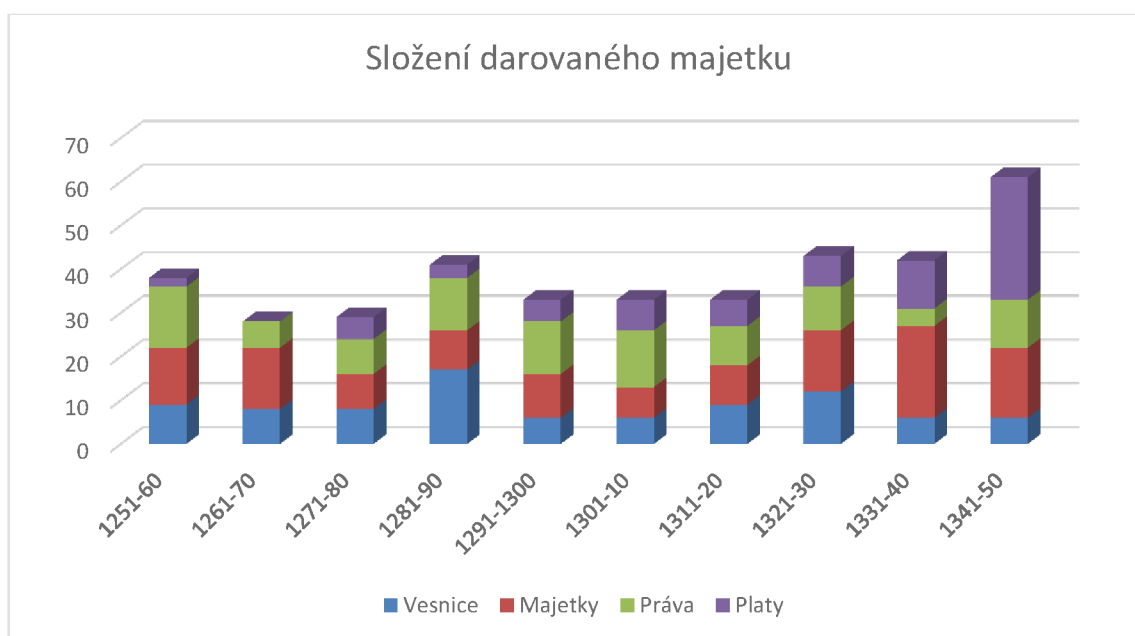
¹⁰²⁴ Např. CDM VI, s. 239, č. 310; s. 302, č. 394; RBM III, s. 789, č. 2034; RBM IV, s. 846, č. 2173.

¹⁰²⁵ Ekonomickým souvislostem fungování středověkých klášterů v českých zemích se ve svém cisterciáckém kompendiu věnovala Kateřina Charvátová a v jednotlivých studiích Jaroslav Čechura. K již citovaným Čechurovým studiím je třeba připomenout též Jaroslav ČECHURA, *Klášteří velkostatek v předhusitských Čechách – základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia*, *Archeologia historica* 10, 1985, s. 395–407; TÝŽ, *Základní tendence ekonomického vývoje klášterního velkostatku v předhusitských Čechách*, *Právněhistorické studie* 30, 1989, s. 31–54; TÝŽ, *Grangie sive curia. Termíny, významy a mýty cisterciáků v Čechách ve vrcholném a pozdním středověku*, *Časopis Národního muzea* 169/3–4, 2000, s. 12–41.

úrovně, jako u fundací panovnických.¹⁰²⁶

Vesnice však od počátku nebyly tím jediným, co církev mohla od šlechticů získat. Mezi častými dary se objevovala podací práva ke kostelům, což souviselo s přechodem od vlastnické církve k strukturám typickým pro vrcholný středověk. Vlastnictví podacího práva umožňovalo klášteru na faru dosazovat vlastní kněze a tím mít pod kontrolou farní příjmy. Darování podacího práva se stalo typickým darem 2. poloviny 13. století, ale setkat se s ním můžeme v průběhu celého období.¹⁰²⁷ Obdarování mohli obdržet též další dary, které měly podobu různých práv, např. prominutí cel pro klášterní poddané nebo vzdání se části zakladatelských práv, např. na vybírání pokut od klášterních poddaných.¹⁰²⁸ Dary podacích práv, ale právě i osvobození od cel apod. budou v následující statistice uvedeny pod souhrnným názvem práva. Důvodem je především přehlednost, než jejich srovnatelná ekonomická hodnota, byť právě pokuty představovaly poměrně důležitý příjem. Darovány dále mohly být různé pozemkové majetky, zejména konkrétní lány půdy a následně též platy z půdy nebo z celých vesnic či jejich částí.

Graf č. 19 zobrazuje složení darovaných majetků a příjmů. Některé dary byly zařazeny do více kategorií, pokud donátor věnoval např. podací právo a k tomu lány půdy v další vesnici apod. Rozšířit přehled na dobu před rokem 1250 se vzhledem k počtu donací v této době nezdá příliš přínosné.

Graf 19 – Přehled darovaných majetků a příjmů v letech 1251–1350.

¹⁰²⁶ T. BOROVSKEÝ, *Kláštery*, s. 42.

¹⁰²⁷ Např. CDB II, s. 190, č. 205; CDB IV/1, s. 439, č. 259; CDB V/1, s. 303, č. 191; CDB V/2, s. 583, č. 863; CDM IV, s. 296, č. 226; CDM V, s. 108, č. 105; CDM VI, s. 93, č. 122; RBM II, s. 635, č. 1471; s. 889, č. 2062; RBM V, s. 61, č. 114.

¹⁰²⁸ Např. RBM II, s. 952, č. 2191; RBM V/1, s. 21, č. 33; s. 294, č. 596; CDB V/2, s. 481, č. 796.

Zobrazené poměry mezi předměty darů dokládají postupnou proměnu darovaných majetků. Konstantně klesá počet darovaných vesnic, poměry v 2. čtvrtině 14. století zkreslují dary spojené s fundacemi a donacemi spojenými s vymřením rodu. Klesá též počet předaných podacích práv a dalších pozemkových majetků. Naopak čím dál tím více se mezi dary objevují platy. Tento jev lze dát do souvislosti s určitou ekonomickou vyčerpaností donátorů, kteří po více než sto letech aktivní donační činnosti začali postrádat volný majetek, který by mohli poskytnout na zbožné účely. V jisté nadsázce můžeme i tento jev prohlásit za *imitatio regis*. S obdobnými potížemi se panovníci museli vypořádávat již ve 13. století. Slovy Josefa Žemličky „byly dávno pryč časy, kdy kníže velkoryse rozdával ze svých příjmů a důchodů“.¹⁰²⁹ Ač tedy počet šlechtických darů zvolna stoupal, jejich hodnota klesala. Pokud jde o přání donátorů, tak na požadované protislužby klesající hodnota darů praktický vliv neměla. Ovšem i v tomto případě bylo třeba rozlišovat, majetnější šlechta i nadále dávala větší dary a platy, zatímco drobnější se spokojovala právě jen s minimálními dary. V případě darů vyšší šlechty lze pravděpodobně předpokládat, že výše hodnoty daru se řídila i prestiží, protože z čistě materiálního důvodu nebylo třeba dávat tak velký dar.¹⁰³⁰

Jistý extrém představují dary, u nichž si musíme položit otázku, zda za danou dotaci bylo možné přání donátora uskutečnit. Zjišťujeme, že plat tří kop grošů ročně měl stačit na výživu dvou chudých kněží, kteří byli na faru přivzati jako střídníci.¹⁰³¹ Zejména v 1. polovině 14. století však lze ze záznamů o donacích vyčíst mnohé cenové relace. Dozvídáme se tak, že plat pro dcery, sestry a jiné příbuzné v kláštorech se pohyboval od dvou do 100 hřiven, většinou však v rozmezí 10–30 hřiven. Již za půl hřivny platu bylo možné zaplatit modlitby za spasení, za dvě hřivny pak i pohřeb v klášteře.¹⁰³² Hřivna platu byla shledána jako dostačující na zajištění stálého přísunu svící a obětiny.¹⁰³³ Ke konci sledovaného období se též objevil dar platů konkrétních poddaných, již tedy ne půdy. Ve zmíněném případě donátor převedl na klášter platy od tří poddaných a žádal modlitby za spasení svého rodu a jeho členů. Jen díky jeho donaci se také dozvídáme o daru jeho babičky, která za stejným účelem klášteru věnovala jednorázovou sumu půl kopy grošů.¹⁰³⁴ Od darů velkých pozemkových vlastníků jsme se tak dostali až na hranici velmi chudé šlechty. Základní cíl zbožných darů však u obou

¹⁰²⁹ J. ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 417.

¹⁰³⁰ Např. CDM VII, s. 441, č. 605; RBM V, s. 308, č. 619.

¹⁰³¹ RBM IV, s. 345, č. 871. Toto zjištění je v rozporu s tím, co víme o nákladech na zřízení obročí v druhé polovině 14. století. Tehdy bylo stanoveno, že je třeba deseti kop grošů ročního platu na zabezpečení kněze a šest kop pro jeho vikáře – Martin NODL, *Farář*, in: *Člověk českého středověku*, edd. František Šmahel – Martin Nodl, Praha 2002, s. 192–219, zde s. 199.

¹⁰³² RBM IV, s. 574, č. 1417; s. 583, č. 1433; s. 620, č. 1543.

¹⁰³³ RBM IV, s. 347, č. 878.

¹⁰³⁴ RBM V/3, s. 483, č. 964.

skupin zůstal stejný.

Díky záznamům o hospodářských náležitostech donací jsme třeba schopni potvrdit způsob výpočtu ceny majetku na základě na něj navázaného ročního platu. Jeho desetinásobek odpovídal hodnotě majetku. Pokud donátoři darovali celé vsi, mohli jsme se často setkat s předběžným darováním, při kterém dárce sice daroval svoji ves, dvůr nebo jiný pozemkový majetek, ale ponechal si ho k doživotnímu užívání. Případně ho směnil s klášteřem za jiný majetek, který patřil klášteři, a donátor ho dostal do konce svého života výměnou za svůj dar.¹⁰³⁵ Tento postup byl aplikován zřejmě kvůli ochraně daru před protesty dědiců. Častým postupem byla též koupě majetků od kláštera.¹⁰³⁶ Tyto majetky se po smrti kupce klášteři vrátily, někdy ještě rozhojněné o další. Tak např. Žofie, manželka Bohuše z Drahotuš, koupila od kláštera Velehrad mlýn, který mu posléze vrátila s přáním na vytvoření liturgické memorie za členy rodiny. Navíc k mlýnu přidala náhon, který dosud vlastnila ona.¹⁰³⁷ V jiném případě Mačka, matka Oldřicha z Drnholce, darovala klášteři v Dolních Kounicích 80 hřiven stříbra, za které získala ves Nové Bránice do konce svého života. Na oplátku žádala pohřbení v klášteři vedle svého syna, pravidelné mše včetně nešpor a další drobnosti. Slíbila za to, že kromě vrácení bezesporu cenné vsi bude klášteři poskytovat každý rok 10 teplých přikrývek pro tamní jeptišky. Vesnici držela dalších 30 let.¹⁰³⁸ Docházelo též ke směnám, jako byla ta, kterou provedl Vlk z Oleksovic s klášteřem v Louce. Vzájemně směnili pozemky a Vlk dodal ustanovení, že pokud by ze směny klášter získal více, než se dohodli, tak si má přebytek ponechat a využít ho na zbožnou vzpomínku na Vlka a jeho příbuzné.¹⁰³⁹ Někdy též došlo k tomu, že dárce své původní rozhodnutí změnil a to, co si původně rezervoval do konce života, nakonec poskytl okamžitě.¹⁰⁴⁰

Důležitou otázkou výzkumu vztahů mezi šlechtou a církví ve středověku zůstává pojetí práv a reálný vztah donátorů k darovaným majetkům. Je zřejmé, že šlechta i mimo vlastnictví zakladatelských práv do chodu obdarovaných institucí zasahovala. Míra a charakter zásahů se lišil, ale je třeba mít na paměti, že darování majetku mnohdy neznamenal, že by dárce skončil s jeho užíváním nebo s určitým čerpáním výnosů. Na druhou stranu církevní instituce se tomuto postupu snažily bránit a mnohdy byly úspěšné. Postupem času se mezi oběma skupinami ustavily určité speciální vztahy, které neměly pevné vyjádření, natož přesné právní zakotvení, ale které oběma stranám zaručovaly způsob

¹⁰³⁵ Např. RBM III, s. 789, č. 2034; RBM IV, s. 110, č. 275.

¹⁰³⁶ Např. RBM III, s. 620, č. 1582.

¹⁰³⁷ CDB V/2, s. 611, č. 875.

¹⁰³⁸ CDB V/2, s. 501, č. 810.

¹⁰³⁹ CDB V/2, s. 345, č. 703.

¹⁰⁴⁰ RBM III, s. 107, č. 263; s. 193, č. 468; s. 143, č. 349; s. 812, č. 2076.

koexistence.¹⁰⁴¹ Přesná charakteristika možných variant vztahů představuje samostatné široké téma, které jde nad rámec této práce. V této souvislosti je však možné odkázat na práci Tomáše Borovského, který se proměnám zakladatelských práv středověkých klášterů věnoval a s jehož závěry lze v tomto ohledu souhlasit. Jeho práce se sice věnuje jen moravským klášterům, ale můžeme ji vztáhnout v obecné rovině i na české poměry.¹⁰⁴²

Z hlediska darovaného majetku je nejpodstatnějším závěrem zjištění o nárůstu počtů platů z půdy jako hlavního předmětu donací a naopak o klesajícím podílu vsí a dalších velkých pozemkových majetků na celkovém rozsahu zbožných nadání. Šlechticí donátoři již nedisponovali tak velkým pozemkovým majetkem, jako v době proměny českých zemí na konci 12. a ve 13. století. Zároveň však díky kombinaci darování platů a konkretizovaných požadavků na protiplnění ze strany církve můžeme sledovat dobové cenové relace a zjistit mnohé o výši platů z vesnických lánů stejně jako o cenách vsí. Pokud se v 1. polovině 14. století setkáme s většími dary, vždy signalizují mimořádné okolnosti. Naopak ve 2. polovině 13. století darovaný majetek nevykazuje přílišné odchylky od očekávaných hodnot, nejčastějším darem jsou pozemkové majetky a podací práva, což také vypovídá o struktuře majetku české a moravské šlechty.

6.5 K možnostem komparace: Panovnické donace církvi v době Jana Lucemburského

V předložené práci se věnujeme šlechtickým donacím církvi, tím jakou měly roli ve fungování společnosti a co mohou o ní vypovědět. Společnost však netvořila jen šlechta. Pro dotvoření představeného obrazu šlechtické společnosti je proto vhodné srovnat donační praxi šlechty s jiným prostředím. Již několikrát jsme se setkali s konstatováním, že šlechta se v případě zbožných nadání snaží o jisté *imitatio regis*, byť se to ve větší míře týká spíše fundací, než běžných donací. Ale stejně jako jiní příslušníci české společnosti se ani král a příslušníci jeho rodiny nevyhýbali zbožným darům. Platí pro ně stejné motivace jako pro šlechtu. Spíše jsou ještě umocněné, především v reprezentačním okruhu motivací, ale stejně tak v ekonomickém. Jednu z nejvýznamnějších proměn prodělaly zbožné donace během panování Jana Lucemburského, a proto se jeví jako vhodné provést podrobnější analýzu

¹⁰⁴¹ Například Jan z Meziříčí sice odevzdal podací právo místního kostela zderazskému klášteru, ale když docházelo ke změnám v obsazení místa faráře, tak se tak dělo za jeho pomoci a intervence. Viz RBM IV, s. 74, č. 194.

¹⁰⁴² T. BOROVSKÝ, *Kláštery*, zejména s. 24–104.

královských donací právě za vlády krále Jana (a tedy i královny Elišky Přemyslovny).¹⁰⁴³ Dalším podstatným důvodem je též fakt, že Jan Lucemburský je z hlediska role dobrodince církve v obecném náhledu stále považován za neaktivního, respektive za osobu s negativním vyzněním. Výsledkem tohoto exkurzu by tedy měla být též korekce převládajícího sentimentu na toto téma, i když v části literatury už k obratu došlo.¹⁰⁴⁴

Mezi neodmyslitelné aktivity středověkého panovníka patřily projevy zbožnosti, podpora církevních institucí pomocí zbožných fundací a dalších donací a péče o posmrtnou památku předků, které se zároveň stávaly i reprezentací moci a královské prestiže, stejně jako prostředkem dosažení osobní spásy.¹⁰⁴⁵ Udržování paměti na předky bylo důležitou a nezbytnou součástí legitimacy vládnoucího monarchy. Otázka osobní spásy a memorie na jednotlivce nelze od reprezentace sociálního statusu dárce plně oddělit. Přirozeně nelze opominout též mocenskou a ekonomickou úlohu královských i šlechtických fundací. Zbožná nadání plnila úlohu mocenské opory, reprezentace postavení i zbožného aktu, který byl minimálně po formální stránce nejvýznamnější motivací ze všech, protože napomáhal na cestě ke spáse. Jak se říká o Elišce Rejčce: „*když uvažovala o své spáse a zatoužila zaměnit blahodárnou směnou pozemské věci za nebeské a pomíjející za věčné*“.¹⁰⁴⁶ Jednotlivé motivy se prolínaly a jeden nebo druhý vystupoval do popředí podle konkrétní intence dárce.¹⁰⁴⁷ Z hlediska typů přání nemá valný význam pokoušet se o přiřazení jednotlivých darů k typům. Panovnické dary jsou v tomto specifické, výčet požadovaných obřadů bývá obvyklý až v těch ze 40. let 14. století, ale i v těch předchozích bývají podmínky k užívání, respektive specifikace, proč byl dar dán, rozdílné od šlechtických.

V průběhu života konkrétního jedince se pohnutky k darování mohly proměňovat, stejně jako se měnily životní situace. Potřeba panovníků zdůrazňovat svoji legitimitu byla s přibývajícím věkem stále častěji doplňována snahou o zajištění vlastního spasení. Zbožné akty

¹⁰⁴³ Podporu církve králem a vliv na obdobné aktivity šlechty je možné zkoumat i u předchozích českých králů. Jako nejaktivnější se v tomto ohledu zřejmě jeví Václav II. Touto stránkou jeho aktivit se odborná literatura již dostatečně zabývala, což byl také jeden z důvodů, proč zvolit pro komparaci právě dobu Jana Lucemburského, tedy kromě výše popsaných důvodů. K roli Václava II. jako mecenáše a dobrodince zejména Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, Praha 2007, s. 234–246; dále Josef ŽEMLIČKA, *Král jak ubohý hříšník svých poklesků litoval v pláči. Václav II., Zbraslav a svatý Ludvík IX.*, in: *Verba in imaginibus*, edd. Eva Doležalová – Martin Nodl – Petr Sommer, Praha 2004, s. 193–210 a nejnověji L. JAN, *Václav II.*, zejména s. 523–549. K panovnickým donacím ve 13. století souhrně T. BOROVSKEÝ, *Kláštery*, s. 54–56, byť jen se zaměřením na Moravu.

¹⁰⁴⁴ Tato podkapitola vychází z již publikovaných studií Z. VAŠEK, *Královská rodina a TÝŽ, Die Stiftungen* a je rozšířena o další dosud nepublikované poznatky.

¹⁰⁴⁵ Jason COLEMAN, *Constitutionalism and the Cloister: Matthew Paris and the Crisis of Royal Monastic Patronage in Thirteenth Century England*, *Michigan Journal of History*, Winter 2005, nestránkováno, [s. 5]. Dostupné na: <http://www.umich.edu/~historyj/issues.html#winter-2005>.

¹⁰⁴⁶ CDM VI, s. 164, č. 222.

¹⁰⁴⁷ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 106.

mohly mít různé podoby, pro panovníky byla velmi důležitá okázalá, transparentní veřejná zbožnost, memoria, nevylučující osobní, niterné prožívání víry.

Jan Lucemburský, jeho politika a působení v českých zemích vždy vzbuzovalo u historiografů emoce, ať už to byly pocity kladné či záporné. V minulosti byl dokonce chápán jako vyslovený škůdce církve, jak se odráží ve slovech Františka Palackého, který při popisu událostí roku 1327 píše, že: „*Když tedy na počátku roku král Jan nenadále zase v Praze se objevil, zmocnila se ne radost, ale hrůza myslí veškerého lidu, zvláště pak kněžstva.*“¹⁰⁴⁸ Z Janových zbožných aktivit se většinou připomíná až založení smíchovské kartouzy v posledních letech jeho života a několik drobných aktů, především různých imunit, pro církev.¹⁰⁴⁹ Zvláště během závěru minulého století však zaznamenal vývoj názorů na královu osobu výrazný posun. S větším porozuměním se badatelé dívají na jeho zahraniční, ale i vnitřní politiku. Ovšem v dalších oblastech života středověkého panovníka, jako je podpora umění, vzdělání či charitativní a nadační činnost, se král Jan zdál vždy poměrně nezajímavý. Nový pohled na danou problematiku v oblasti darů pro církev přinesl lucemburský badatel Michel Marque již v roce 1997 ve sborníku *Johann der Blinde* věnovaném 600stému výročí Janova narození.¹⁰⁵⁰ V rozšířené podobě pak tato studie vyšla i v katalogu výstavy *Královský sňatek*.¹⁰⁵¹

Dlouhá vláda krále Jana dává možnost zachytit různé etapy donační činnosti v životě panovníka. Nástup nového krále představoval ideální možnost pro rozvinutí donační aktivity vůči církevním subjektům, pokud se mu dostávaly prostředky. Nový vládce obvykle chtěl pokračovat v tradici a zdůraznit své sepětí s předchozími vládci, což pomáhalo zvýšit jeho legitimitu. Současně mohl i demonstrovat své postavení a odhodlání být dobrým pánem země. S novým králem přišla též doba obnovování starých privilegií. V tomto exkurzu se zaměřím především na počátek Janovy vlády (a o včetně vztahu k lucemburské církvi, bez něhož by nebyl Janův obraz úplný), na donátorské aktivity jeho a jeho manželky a následně pak na Janovu péči o svoji zádušní památku, které se věnoval velmi intenzivně v průběhu 40. let 14. století.

V zásadě lze královské donace a další podpůrné aktivity vůči církvi rozdělit na tři skupiny, přičemž jen druhé dvě tvoří záznamy o poskytnutí výhod či majetků. První část tvoří královské confirmace starých práv, se kterými jsme se setkali i v případě šlechty. Je logickým

¹⁰⁴⁸ František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, II, Praha 1893, s. 234.

¹⁰⁴⁹ Z. HLEDÍKOVÁ, *Svět*, s. 108–110; Michel MARQUE, *Regum de stirpe*, in: *Královský sňatek*, ed. Klára Benešová, Praha 2010, s. 252–270, zde s. 252.

¹⁰⁵⁰ TÝŽ, *Memoria et fundatio*, in: *Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346*, ed. Michel Pauly, Luxemburg 1997, s. 197–215, zde s. 203.

¹⁰⁵¹ Shrnutí literatury k mecenátu Lucemburků TÝŽ, *Regum*, 254, pozn. 2 a 4.

a obvyklým postupem všech zúčastněných, nechat si potvrdit staré výsady od nových panovníků, stejně jako patří k obvyklé panovnické praxi tyto žádosti odsouhlasit. Nelze proto považovat královo vyhovění žádosti o confirmaci starších listin za mimořádnou vstřícnost. Nebyl zřejmý důvod odmítnout potvrzení starších výsad. Proto nepokládám za nutné a přínosné podávat výčet všech confirmací z této doby. Nejčastější jsou právě potvrzení starých práv v prvních letech Janovy vlády.¹⁰⁵² Ovšem na druhou stranu není možné akt confirmace zcela bagatelizovat. Jde o milost, kterou sice lze předpokládat, král se tím však vzdával příjmu, který by teoreticky mohl požadovat zpět, jak jsme se mohli přesvědčit již v různých případech šlechtických donací. Určitý, byť mnohdy nespecifikovaný, projev vděčnosti je proto možno očekávat.¹⁰⁵³ Za zmínku stojí list římského krále Jindřicha VII. z roku 1311 Janovi, aby byl příznivě nakloněn prosbám sedleckého kláštera.¹⁰⁵⁴

Druhou kategorií královských aktů, které lze označit jako vstřícné k církvi, jsou opatření rázu ekonomicko-právního. Jedná se především o různé imunity či milosti pro církevní instituce. Imunity jsou časté mezi královskými rozhodnutími hlavně v pozdější době, ale již i ve druhém decenniu 14. stol. můžeme několik imunit zachytit. Obsahově lze imunity rozdělit do dvou skupin. První tvořila rozhodnutí o svobodě před útliskem úředníků vyžadujících různé pozornosti, služby a úplatky. Další část imunit byla rázu především soudního, zpravidla vyjímaly klášterní poddané z pravomoci jiných soudů, než jsou opatské.¹⁰⁵⁵

Obě skupiny imunit sloužily především k hospodářské podpoře klášterů, které patřily k oporám krále, a bylo v jeho zájmu je podporovat. Po roce 1310 bylo těchto confirmací a milostí poměrně mnoho. Za všechny stačí uvést jako příklad imunitu z roku 1315 pro žďárský klášter, kterou se vyjímali všichni poddaní kláštera ze soudní pravomoci jiných autorit, než byl sám opat.¹⁰⁵⁶ Podobnou výsadu získaly též další kláštery.¹⁰⁵⁷ Kromě imunit král také povoloval různé výsady pro klášterní zboží. Příkladem může být povolení pro městečko Stod chotěšovského kláštera, aby se opevnilo hradbou.¹⁰⁵⁸ Nebo osvobození od cel pro zbraslavský

¹⁰⁵² Z velkého počtu confirmací krále Jana alespoň výběrově RBM III, s. 16, č. 38; s. 19, č. 45; s. 46, č. 109; s. 58, č. 138; s. 62, č. 150; s. 103, č. 250. A podobně, hned od přelomu roku 1333/34 se objevují první confirmace práv markrabětem Karlem, který své confirmace znovu potvrzoval po roce 1346, viz např. RBM V/1, s. 191, č. 373; s. 192, č. 374.

¹⁰⁵³ Modlitby za confirmujícího patří k věci. Confirmace mohla být i odměnou pro představeného církevní instituce, který se zasloužil o panovníkovy zájmy, výsledkem intervence příznivce kláštera a opominout nelze ani možnost tušeného finančního daru zájemce o confirmaci.

¹⁰⁵⁴ RBM III, s. 22, č. 51.

¹⁰⁵⁵ V. VANĚČEK, *Základy*, III, s. 11, 14–55.

¹⁰⁵⁶ CDM VI, s. 60, č. 87.

¹⁰⁵⁷ CDM VI, s. 61, č. 88; RBM III, s. 200, č. 486.

¹⁰⁵⁸ RBM III, s. 107, č. 261.

klášter z roku 1316.¹⁰⁵⁹ Lze narazit i na jiné projevy královny milosti, např. v roce 1322 povolil olomouckému biskupovi držet v jeho poddanských městech po jedné židovské rodině.¹⁰⁶⁰ V případě šlechty byly různé milosti a poskytnuté svobody chápány jako samostatné dary, za které byla očekávána protislužba. U panovníka je třeba na tuto kategorii hledět jinak, byť ekonomické důsledky byly v obou případech stejné. Král jako vládce a správce země byl povinen podporovat rozvoj církve. Většina poskytnutých svobod směřovala k ekonomickému rozvoji obdarovaných, k jejich ochraně a dalšímu rozvoji. Za některé z milostí mohl panovník obdržet např. finanční kompenzaci (a také se tak dělo a často to bylo pro kláštery ekonomicky vyčerpávající). V dlouhodobém horizontu se pro žádající instituce však nakonec takové výdaje ukázaly jako poměrně výhodné, protože král potřeboval hotovost, kterou získával v konečném součtu ne zcela levně, mnohdy se vzdával práv, která by mu dlouhodobě vynesla mnohem více. Zatímco šlechta chápala podobné akty jako plnohodnotné dary v rámci své donační aktivity, panovník je obvykle vnímal jako součást výkonu své moci směřující k zlepšení stavu země. Pro rozhodnutí o povaze jednotlivých milostí by bylo třeba každou zkoumat individuálně, ale souhrnně můžeme prohlásit, že tyto milosti panovník obvykle udílel buď za finanční kompenzaci, nebo pokud chtěl pomoci dané instituci v její činnosti. Můžeme se však setkat i s konfirmacemi, za které král Jan žádal duchovní protislužby.¹⁰⁶¹

Třetí skupiny vstřícných aktivit vůči církvi pak tvoří takové, které převáděly majetky a platy na církevní instituce. Představíme si nyní stručný chronologický výčet Janových darů s krátkým komentářem u těch význačnějších. Hned na počátku se setkáváme se společnou donací královských manželů. Za takovou lze považovat Janovo pověření Kateřiny z Lomnice z června 1312 založením kláštera dominikánek, který plánoval již Václav II. a královna Eliška Přemyslovna o zřízení konventu též usilovala. Král věnoval pro založení kláštera hospodářský dvůr na Starém Brně, podle něhož se nový klášter jmenoval „Hortus regis“.¹⁰⁶² V listině Jan uvedl, že založit klášter měl v úmyslu i Václav II. a on v jeho úsilí pokračuje jako jeho dědic. Od sester král žádal, aby se modlily za spasení duší jeho předků, přemyslovských králů, potomků i duší všech zemřelých. Proč byla vybrána Kateřina z Lomnice jako realizátorka projektu, není zcela zřejmé. Její rodina byla vůči dominikánům příznivě nakloněna již v minulosti a zbožné dary měly v Kateřinině rodinné tradici nezastupitelné místo. I s panovníky byla rodina pravděpodobně ve velmi dobrých vztazích.¹⁰⁶³ Takže zdůvodnění

¹⁰⁵⁹ RBM III, s. 135, č. 335. O vztazích cisterciáckých klášterů s panovníkem K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 124–128, 173–176, 220–224, 304–306; II, s. 33–34, 104–107, 207–213, 280–283; III, s. 174–180.

¹⁰⁶⁰ CDM VI, s. 159, č. 213.

¹⁰⁶¹ RBM III, s. 414, č. 1071; s. 425, č. 1089; s. 426–427, č. 1090–1092.

¹⁰⁶² CDM VI, s. 42, č. 58.

¹⁰⁶³ Podrobněji o celém rodu a jeho vztazích k zbožným nadáním L. JAN, *Neznámá listina*, s. 3–24.

jejího výběru lze hledat zřejmě v průsečíku naznačených důvodů. Za podporu možné donační aktivity Elišky Přemyslovny lze považovat Janovu listinu z května 1315, v níž jí dává právo disponovat se dvěma masnými krámy na Malé Straně.¹⁰⁶⁴ Podle tradice přispěli oba královští manželé (1316–1317) na obnovu minoritského kláštera sv. Jakuba v Praze.¹⁰⁶⁵

Ve druhém decenniu uskutečnil král Jan ještě jednu přímou donaci církvi. Obdarovaným byla komenda johanitů v Kladsku, které král daroval příjem z jednoho dvora. Za to mají farář a bratři sloužit denně mši k Panně Marii a po králově smrti místo ní zádušní mši. Donace se uskutečnila v létě roku 1319, tedy v době, kdy toto území znovu získal do své přímé držby a zároveň v roce, kterým se počíná Janovo úsilí o rozšíření českých zemí severním směrem.¹⁰⁶⁶ Lze tedy říci, že donace kladským johanitům byla především rázu politického a reprezentativního. Měla připomenout opětovnou moc českého panovníka v oblasti, která byla odtržená od českých zemí, a král Jan ji získal zpět. Johanité obdrželi téhož roku i další podporu od „rytířského krále“.¹⁰⁶⁷ První desetiletí Janovy vlády v českých zemích tak lze z hlediska darů církvi charakterizovat jako typickou aktivitu nového panovníka, který potvrzuje stará privilegia církevních institucí, mnohé z nich nadává novými právy a zároveň poskytuje majetkové dary tam, kde chce reprezentovat své královské postavení, ať již jde o zdůraznění jeho pozice jako legitimního nástupce Přemyslovců nebo českého krále jako takového.

Podobně jako v českém království si Jan počínal i v lucemburském hrabství.¹⁰⁶⁸ Zde do popředí vystupují ty dary, které měly podpořit udržování rodové *memorie*. Podobně jako v Čechách král podporoval rozvoj klášterů různými milostmi.¹⁰⁶⁹ Tyto jeho aktivity začaly již před nástupem na český trůn. V červenci roku 1310 konfirmoval práva kláštera P. Marie v Lucemburku, potvrdil dar svého otce pro klášter cisterciáček v Clairfontaine, přičemž Jindřich v listině říká, že dar poskytuje pro spasení sebe a předků, kteří tam leží.¹⁰⁷⁰ Společně s otcem darovali v témže měsíci pět věder z vinice kláštera dominikánek v Marienthalu.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁴ RBM III, s. 107, č. 262.

¹⁰⁶⁵ Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna*, Praha 2008, s. 128.

¹⁰⁶⁶ Z. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt*, s. 11–13.

¹⁰⁶⁷ RBM III, s. 208, č. 506; NA Praha, Archiv maltézského velkopřevorství, č. 2893.

¹⁰⁶⁸ Podrobně o Janových aktivitách v Lucembursku M. MARQUE, *Regum*, s. 256–262.

¹⁰⁶⁹ RBM III, s. 87, č. 215; s. 255, č. 602.

¹⁰⁷⁰ *Urkunden- und Quellenbücher zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien* (dále UQB) VII, ed. Henri-Camille Wampach, Luxembourg 1949, s. 389–389, č. 1304; s. 390, č. 1305; s. 391, č. 1306.

¹⁰⁷¹ UQB VII, s. 392–392, č. 1307; k darům z tohoto období se pojí spory o datum Janova zplnoletnění, na kterém nepadá mezi historiky shoda. Do doby mezi 7. 6. a 6. 7. 1310 tento akt klade Michel PAULY, *Heinrich VII., der Graf gebliebene König der Römer*, in: *Europäische Governance im Spätmittelalter*, ed. Michel Pauly, Luxembourg 2010, s. 445–464, zde s. 455; jeho provedení již v roce 1309 předpokládá Kurt-Ulrich JÄSCHKE, *Wann und wie wurde der spätere Johann der Blinde Graf von Luxemburg? Ein Beitrag zur Frage nach der Herrschaft Luxemburg in der Politik König und Kaiser Heinrichs VII.*, in: *Luxemburg im lotharingischen Raum*.

Kult předků byl v lucemburské rodové tradici ctěn, o čemž vypovídá i další Jindřichův dar z roku 1311 pro rodovou fundaci ve Valencienes. Jindřich v něm žádá o spasení duší svých předků i své.¹⁰⁷² Vstřícnost vůči marienthalským dominikánkám, jejichž abatyší byla Janova teta Markéta, Jana neopustila ani v dalších letech. V květnu 1314 vydal listinu, v níž přijímá klášter pod svou ochranu.¹⁰⁷³ O devět let později témuž klášteru daroval patronátní práva ke kostelu sv. Michala v Lucemburku a k dvěma dalším kostelům.¹⁰⁷⁴ V listině zdůraznil povinnost sester pečovat o spásu duší Janova rodu.¹⁰⁷⁵ Jan však podporoval i další církevní instituce, jako byl např. lucemburský dominikánský klášter, kterému v srpnu 1320 povolil sbírat dřevo v lesích a v listopadu téhož roku zřídil v hradní kapli v Lucemburku oltář a nadal ho bohatým platem.¹⁰⁷⁶ Dal též svolení k aktivitám svého strýce Balduina k donačním aktivitám v hrabství.¹⁰⁷⁷ Ve dvacátých letech se opětovné vstřícnosti dočkaly dominikánky v Marienthalu, dále podpořil např. 1. července 1323 dominikány v Lucemburku.¹⁰⁷⁸

Donační aktivita krále v českých zemích pokračovala i ve dvacátých letech 14. století. Opět se často setkáme s různými konfirmacemi, i když v menší míře než po roce 1310, s dalšími privilegii a svobodami, stejně jako s dary.¹⁰⁷⁹ V letech 1321 – 22 se Janova štědrost obrátila vůči řádu německých rytířů, kteří získali četné milosti, výsady, ale i dary.¹⁰⁸⁰ I v tomto případě lze obdarování spojovat s politickými plány krále. Přízeň neprojevoval jen církevním institucím, ale i jednotlivcům. Příkladem může být královský kaplan Drslav, kterého obdaroval a zdůraznil, že tak činí po vzoru dřívějších králů, kteří se také snažili o projevení úcty vůči církvi. Opět zde můžeme pozorovat tradiční odvolávání na příklady přemyslovských králů.¹⁰⁸¹ Památku svých předchůdců, českých králů, zmínil v témže roce i v daru podacího práva v Poličce Elišce Rejčce.¹⁰⁸² Také ve druhé polovině 20. let uděloval různé dary českým církevním institucím. Jde např. o dar čtyř podacích sedleckému klášteru z dubna 1325 nebo vyjmutí špitálu křížovníků s červenou hvězdou z placení papežských

Festschrift Paul Margue, edd. Paul Dostert – Michel Pauly – Pol Schmoetten – Jean Schroeder, Luxembourg 1993, s. 233–257.

¹⁰⁷² UQB VII, s. 434–435, č. 1358.

¹⁰⁷³ UQB XI/1, edd. Aloyse Estgen – Michel Pauly – Jean Schroeder, Luxembourg 1952, s. 13, č. 14.

¹⁰⁷⁴ UQB XI/1, s. 33, č. 18.

¹⁰⁷⁵ M. MARQUE, *Regum*, s. 259.

¹⁰⁷⁶ RBM III, s. 255, č. 602; s. 266, č. 631; s. 298, č. 733; s. 301, č. 737.

¹⁰⁷⁷ RBM III, s. 273, č. 648; s. 294, č. 714.

¹⁰⁷⁸ RBM III, s. 459, č. 1180; M. MARQUE, *Memoria*, s. 203; UQB XI/1, s. 32, č. 17.

¹⁰⁷⁹ Jde např. o soubor několika listin potvrzujících různá privilegia a vlastnictví majetků chotěšovského kláštera. RBM III, s. 414, č. 1071; s. 425, č. 1089; s. 426–427, č. 1090–1092. Jan za své milosti žádá prosby za spasení duše své i předků. Dále se jedná o konfirmaci pro sedlecký klášter RBM III, s. 414, č. 1072; s. 425, č. 1086, příslib ochrany oseckému klášteru RBM III, s. 349, č. 887, konfirmaci všech práv olomouckého biskupství RBM III, s. 353, č. 899 a další. Ve 20. letech také CDM VI, s. 262, č. 335; RBM III, s. 523, č. 1338; s. 571, č. 1469.

¹⁰⁸⁰ RBM III, s. 272, č. 644 a 646; s. 281, č. 671.

¹⁰⁸¹ RBM III, s. 326, č. 817.

¹⁰⁸² CDM VI, s. 141, č. 186.

desátků v lednu 1327.¹⁰⁸³ Křížovníky poctil znovu v říjnu 1329, když jim pro podporu nemocných a ubohých daroval kostel s přilehlou kaplí v Tachově a farní kostel v Unhošti.¹⁰⁸⁴ Dne 20. ledna 1327 dal Jan Lucemburský klášteru v Milevsku kostel v Bechyni za spasení sebe, manželky, dětí a předků.¹⁰⁸⁵ Do konce 20. let lze zaznamenat ještě množství drobných i větších milostí krále Jana pro církevní instituce – často je mezi příjemci v této době zastoupen břevnovský klášter.¹⁰⁸⁶

Vedle krále prováděla vlastní donační činnost i jeho žena. Královna často potvrzovala různé obchody klášterů, získání majetků apod.¹⁰⁸⁷ Že královské statky byly po přeběhlém neklidu ve špatném stavu a proto ani Jan, ani Eliška nemohli dávat velkolepé dary, ukazuje i případ darování z roku 1312. V srpnu 1312 Jan i Eliška konfirmují velkou donaci Izaldy z Fulštejna, s jejíž donací jsme se setkali již výše. Eliška Přemyslovna pak klášteru přidala práva k mlýnu v okolí kláštera a to se souhlasem svého manžela, který je v listině inzerován. Datační formule končila konstatováním, že se tak stalo v druhém roce jejich vlády. Pro hrdou Přemyslovnu to bylo jistě více, než jen pouhé formální konstatování.¹⁰⁸⁸

Další zbožný dar poskytla Eliška v prosinci 1317. Tentokrát získal zbraslavský klášter a předmětem daru byl mlýn na Labi a pozemky s celkovým ročním platem čtyři kopy grošů. Zbraslavské mnichy královna žádala o přimluvy za spasení předků.¹⁰⁸⁹ Jen o den později poté, co její muž v srpnu 1320 obdaroval dominikány v Lucemburku, darovala klášteru dominikánek u sv. Anny v Praze rozsahem poměrně malé příjmy z mlýnů na Labi u Mělníka. Klášter byl za příjemce zvolen jistě i díky dobrým vztahům s Přemyslovci. Eliška za dar žádala modlení se za spasení blízkých a předků, všech předchůdců a předchůdkyň, králů a královen českých. Zároveň si přála konkrétní anniversária za Václava II. i III., svoji matku Gutu i sestru Annu. Anniversária měla být doplněna zpívanými mšemi. Jednu na svátek Nanebevzetí Panny Marie a druhou na svátek Jana Křtitele. Na podzim téhož roku přidala k daru ještě další platy z mlýnů na Pšovce u Mělníka.¹⁰⁹⁰ V témže roce darovala zbraslavskému klášteru městečko Klínek společně s nalezišti zlata. Opět připomínala, že

¹⁰⁸³ RBM III, s. 421, č. 1081; s. 488, č. 1255. Učinil tak s odůvodněním, že špitály desátek platit nemusí.

¹⁰⁸⁴ RBM III, s. 624, č. 1594. Sama listina byla vydána za Janova pobytu v Lucemburku.

¹⁰⁸⁵ RBM III, s. 490, č. 1260. Vytváření rodové memorie bylo pro Jana i v Čechách velmi podstatné. Zajistit ji mohla jen církev (případně jiným způsobem dvorská kultura a umění), ale někdy se na ni Jan obracel skrze prostředníky jako např. v roce 1327, kdy dal dar vratislavským měšťanům, ale žádal je, aby za to zajistili modlitby za spasení jeho duše. *Breslauer Urkundenbuch*, ed. Georg Korn, Breslau 1870, s. 119, č. 127.

¹⁰⁸⁶ Např. RBM III, s. 523, č. 1338; s. 571, č. 1469.

¹⁰⁸⁷ Např. stvrdila dohodu mezi poddaným ze svých majetků a zderazským klášterem – RBM III, s. 15, č. 37; konfirmovala dosavadní majetky špitálu řádu křížovníků s červenou hvězdou v Praze z ledna 1314. Eliška prohlásila, že potvrzuje všechny majetky, které klášteru daly její předchůdkyně, české královny. RBM III, s. 75, č. 174.

¹⁰⁸⁸ CDM VI, s. 46, č. 62; s. 47, č. 63, 64.

¹⁰⁸⁹ RBM III, s. 163, č. 406.

¹⁰⁹⁰ RBM III, s. 255, č. 603; s. 267, č. 633.

zakladatelem byl její otec a městečko daruje k podpoře kláštera.¹⁰⁹¹ Výrazné zvýšení donátorské aktivity královny na konci druhého decennia lze snad částečně připsat jejímu ústupu z politické scény.

Další výraznou aktivitu zaznamenáváme před polovinou 20. let. Před srpnem 1323 převedla Eliška Přemyslovna své městiště poblíž kláštera augustiniánů u sv. Tomáše na Malé Straně tomuto klášteru, což král Jan zanedlouho potvrdil.¹⁰⁹² Někdy v roce 1323 také zaslíbila svoji dceru Elišku Bohu.¹⁰⁹³ Po částečném vyřešení roztržky s manželem se Eliška opět vrátila do Čech a navázala na předchozí donátorskou činnost. Dne 21. dubna 1325 Jan na Eliščinu žádost povolil inkorporaci farnosti v Rouchovanech jakémukoliv klášteru, který by ona vybrala. Vymínil si však, aby obdarovaný zajistil modlitby za spasení „*našich duší a odpuštění hříchů*“.¹⁰⁹⁴ Tuto vstřícnost Eliška využila již 5. května a darovala podací právo v Rouchovanech zbraslavskému klášteru.¹⁰⁹⁵ Ve velmi vzletně sepsané darovací listině prohlašovala, že poskytuje dar „otcovskému založení“ a žádá o modlitby za Václava II., za Jana a za všechny další předky a dědice.¹⁰⁹⁶ Zbraslavský klášter podporovala i dalšími prostředky.¹⁰⁹⁷

V říjnu 1327 obdržela Eliška od papeže svolení, že může i se svým doprovodem vstupovat do ženských klášterů cisterciáckého řádu.¹⁰⁹⁸ V další papežské listině z téhož dne papež zprostil Elišku slibu každoročně přispívat sto kopami grošů na zbožné účely, k čemuž se zřejmě zavázala po svém návratu z Bavorska.¹⁰⁹⁹ Papež se též zmínil o tom, že Eliška je již delší dobu nemocná.¹¹⁰⁰ Lze se domnívat, že již sama tušila blížící se konec a v tomto světle by měly být také hodnoceny její zbožné aktivity posledních let života. Především jde o snahu získat svaté ostatky a o intenzivní úsilí o svatořečení Anežky Přemyslovny.¹¹⁰¹ Příznačné je ovšem též založení špitálu v Mělníce roku 1327.¹¹⁰² Do tohoto údobí snad spadá i dar

¹⁰⁹¹ RBM III, s. 267, č. 632.

¹⁰⁹² RBM III, s. 349, č. 888. Událo se tak se souhlasem jejího manžela a to i přes trvající manželskou roztržku.

¹⁰⁹³ B. KOPIČKOVÁ, *Eliška*, s. 94.

¹⁰⁹⁴ CDM VI, s. 221, č. 286.

¹⁰⁹⁵ CDM VI, s. 224, č. 290; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Závěť Elišky Přemyslovny*, in: Královský Vyšehrad III, Kostelní Vydří 2007, s. 128–143, zde s. 130.

¹⁰⁹⁶ Klášter později slíbil slavit anniversária jmenovitě za Eliščinu otce, matku, bratra, sestru a za Elišku samu. Další příjmy z Rouchovan měly sloužit potřebám klášterní nemocnice. Z. HLEDÍKOVÁ, *Závěť*, s. 130.

¹⁰⁹⁷ *Chronicon Aulae Regiae*, s. 293.

¹⁰⁹⁸ RBM III, s. 536, č. 1367.

¹⁰⁹⁹ RBM III, s. 537, č. 1369; B. KOPIČKOVÁ, *Eliška*, s. 153, pozn. 3, s. 91 a 94.

¹¹⁰⁰ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Vyšehradské proboštství a české kancléřství v první polovině 14. století*, in: Královský Vyšehrad II, Kostelní Vydří 2001, s. 74–89, zde s. 81.

¹¹⁰¹ K tomu naposledy souhrnně Petr KUBÍN, *Anežka a Eliška Přemyslovna. Pokus o svatořečení v královské rodině*, in: Ve znamení zemí Koruny české, edd. Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec, Praha 2006, s. 186–197. Z. HLEDÍKOVÁ, *Vyšehradské proboštství*, s. 80. K sbírání ostatků souhrnně B. KOPIČKOVÁ, *Eliška*, s. 98–99; Z. HLEDÍKOVÁ, *Závěť*, s. 131–132.

¹¹⁰² FRB IV, s. 286; B. KOPIČKOVÁ, *Eliška*, s. 113.

relikviářové desky kláštera v Oseku, který královna podporovala trvale.¹¹⁰³ Klášter se těšil trvalému zájmu i jejího muže, který mu kolem roku 1330 potvrdil četná privilegia a snažil se o jeho povznesení v souvislosti s vytlačení původního fundátorského rodu z držby zakladatelských práv. Mimo jiné Jan povolil na jaře 1330 poddaným oseckého kláštera svobodné odkazy, v roce 1331 dal klášteru podací v Pirně. Mnohé z těchto privilegií však byly vykoupěny finančními nároky krále a následně i jeho syna Karla, které však přes značné potíže klášterní ekonomika ustála a získaná práva využila při následném hospodářském oživení.¹¹⁰⁴

Zdravotní stav Elišky Přemyslovny se pravděpodobně výrazně zhoršil na počátku září 1330, protože 11. září se královna pokusila vyřešit komplikovaný problém tížící její poslední dny. Eliška dlouho usilovala o založení vlastního kláštera. Napomoci jejímu přání se rozhodl Jan Volek, který k tomuto účelu poskytl svůj dům na úpatí Petřína. Eliška zřejmě na počátku roku 1330 pozvala do Prahy dominikánky z Olomouce a usadila je ve zmíněném domě s cílem zřídit nový klášter. Předala jim majetky na zajištění existence kláštera, především podací v kostele sv. Michala pod Vyšehradem a vinice na Petříně. Papežská listina z 6. března 1330 mluví o budoucím klášteru dominikánek u sv. Jana Na Prádle. Ovšem projekt postihly blíže nespecifikované potíže, Eliška ve své listině zmínila nehodné lidi, kterým akci svěřila. Proto se rozhodla odejmout dominikánkám pověření a vydělené majetky předala pod ochranu zbraslavského kláštera, aby on zřídil nový ženský klášter svého řádu.¹¹⁰⁵ O dva dny později za sebe zřídila anniversárium.¹¹⁰⁶ Dala celkem tři a půl kopy grošů z majetku v Podolí kostelu na Vyšehradě. Z darovaných peněz měly jít tři kopy na slavení jejího anniversária a zbytek na svíce hořící při zpěvu *Salve Regina*. Dále kostelu věnovala breviář, ornát a oltární pokrývky protkávané zlatem v hodnotě 40 kop.¹¹⁰⁷

Během svého života usilovala Eliška ještě o založení jednoho kláštera. Zamýšlela podpořit vybudování kláštera augustiniánů - poustevníků v Sušici.¹¹⁰⁸ Nový klášter nakonec pro odpor vyšehradské kapituly nevznikl. Roku 1331 Jan příslib založení na nátlak kapituly odvolal, ale roku 1339 augustiniáni využili situace a znovu docílili povolení stavby, přičemž

¹¹⁰³ *Summa Gerhardi, ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen*, ed. Ferdinand Tadra, Wien 1882, s. 482, č. 147; B. KOPIČKOVÁ, *Eliška*, s. 111–112, 129.

¹¹⁰⁴ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 305–306.

¹¹⁰⁵ RBM III, s. 658, č. 1688; B. KOPIČKOVÁ, *Eliška*, s. 108–109.

¹¹⁰⁶ Z. HLEDÍKOVÁ, *Závěť*, s. 128. Lze položit spekulativní otázku, zda darované textilie mohly být zdobeny osobními výšivkami královny Elišky.

¹¹⁰⁷ RBM III, s. 659, č. 1689.

¹¹⁰⁸ *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag*, ed. Jaroslav Kadlec, Würzburg, 1985, s. 200, č. 59; B. KOPIČKOVÁ, *Eliška*, s. 112.

bylo řečeno, že klášter byl zřízen za spásu duše Elišky Přemyslovny.¹¹⁰⁹ Významné podpoře ze strany Elišky se těšil i klášter ve Waldssasenu, který podporovala opakovaně, včetně darů z doby její smrti.¹¹¹⁰ Klášter ve stejné době samostatně nadal i Jan.

Po návratu do země po Eliščině smrti se král Jan postaral o její posmrtnou památku, nechal zhotovit náhrobek, podporoval královny služby a její oblíbené Zbraslavi poskytl další milosti.¹¹¹¹ Na počátku 30. let pokračoval král v donační aktivitě církvi v podobných intencích jako v předcházejících letech. Příjemci jeho donací a milostí byly opět především kláštery, ať už se jedná o Sedlec, Doksany, pražský klášter křížovníků s červenou hvězdou nebo některé kláštery ve Slezsku.¹¹¹² Stejně tak pokračovala Janova aktivita vůči Oseku – ať už jde o soudní výhody (1333) nebo povolení plavby na Labi do Pirny (1335). V listopadu 1331 Jan nadal dignitu děkana brněnské kapituly platem z kostela v Rousínovci a fakticky tím pomohl k ustavení plnoprávné kapituly.¹¹¹³ Někdy na přelomu 20. a 30. let se Jan snažil o podporu nám již dobře známého kláštera Na Zderaze, jenž se po prohraných sporech se Švábenickými dostal do ekonomických potíží, a král se stal zřejmě novým držitelem zakladatelských práv. Aby pozvedl otřesenou klášterní ekonomiku, daroval mu Jan dvě podací.¹¹¹⁴ Ani v 30. letech Jan nezapomněl na lucemburskou církev, již se snaží poskytnout různé drobné podpory, přičemž to platí jak pro jemu blízké instituce, tak pro další, např. benediktiny v Lucembursku.¹¹¹⁵ Jan se též snažil prospět klerikům, se kterými spolupracoval a usiloval o papežské provize pro ty, které potřeboval pro svoji politiku.¹¹¹⁶

Polovinou 30. let se uzavřela podstatná etapa v Janově životě a v životě celé panovnické vrstvě českých zemí dochází k výrazné personální proměně. Kromě příchodu královice Karla, jehož sledováním na poli vztahů k církvi by se tento exkurs neúměrně prodloužil, je třeba zdůraznit další personální změny, které postihly Janův svět. V roce 1330 zemřela královna Eliška Přemyslovna, její teta Kunhuta zemřela již dříve. Roku 1335 naposledy vydechla i Eliška Rejčka, pozemský svět již před časem opustily i obě Janovy sestry a v průběhu let 1336-37 zemřely i obě Janovy tety. Po smrti byly i některé výrazné osobnosti v čele s Petrem z Aspeltu a Jindřichem st. z Lipé, ovlivňující mnohé události

¹¹⁰⁹ RBM III, s. 711, č. 1825; P. VLČEK – D. FOLTÝN – P. SOMMER, *Encyklopedie*, s. 650.

¹¹¹⁰ Z. HLEDÍKOVÁ, *Závěr*, s. 131.

¹¹¹¹ B. KOPIČKOVÁ, *Eliška*, s. 116; RBM III, s. 702, č. 1805; s. 720, č. 1849; s. 707, s. 1813; s. 711, č. 1824.

¹¹¹² RBM III, s. 636, č. 1626; s. 700, č. 1798, 1799; s. 709, č. 1818; s. 710, č. 1820; s. 737, č. 1894, 1895; s. 756, č. 1945.

¹¹¹³ CDM VI, s. 331, č. 434.

¹¹¹⁴ MBV, prodr., s. 636, č. 1184; s. 639, č. 1192. O donacích víme jen z následných konfirmací papežem. Za pozornost stojí obvyklá formulace papežských konfirmací zbožných darů, která obsahuje i sentenci „*cupiens terrena in celestia et transitoria in eterna felici commercio commutare*“.

¹¹¹⁵ MBV, prodr., s. 564, č. 1040.

¹¹¹⁶ MBV, prodr., s. 602, č. 1125–1126.

panovníkových mladých let. Ve světle těchto souvislostí se zdá být přirozené, že se Janova aktivita ve vztahu k církvi od přelomu 30. a 40. let stáčí k otázce budování memorie a zajištění zádušní vzpomínky. Rozsáhlou kapitolou hodnou samostatné studie je podpora výstavby gotické katedrály sv. Víta v Praze. Král se ve 40. letech také aktivně angažoval ve prospěch lucemburské církve, kde je třeba zmínit především fundaci kláštera klarisek v Echternachu v posledním roce jeho života. Ovšem pominout přirozeně nelze ani největší Janovu fundaci, kartouzu na Smíchově (před Prahou) z roku 1342.¹¹¹⁷ Zabezpečil ji majetkem ve výši 400 kop grošů a pozval dvojitý, tedy 24 hlav čítající, konvent z rakouského Mauerbachu.¹¹¹⁸ Tento klášter měl pevně uchovávat vzpomínku na prvního českého krále z rodu Lucemburků. Stojí za zmínku, že smíchovský klášter se nacházel při cestě na Zbraslav. Jak již bylo zmíněno výše, kartuziáni se v této době těšili přízni mocných a byli shledáváni jako obzvláště vhodní pro zajištění liturgické memorie.

Přestože se jménem Jana Lucemburského ani jeho manželky Elišky nejsou spojena taková monumentální založení jako s posledními Přemyslovci, ukazují předcházející řádky, že se církev těšila značné přízni obou královských manželů. Nižší byla hodnota poskytnutých darů, ta však byla dána ekonomickou realitou královských majetků. Lze konstatovat, že Janovy donace měly jak hospodářský a politický, tak reprezentační ráz spojený se zdůrazňováním královské hodnosti a legitimacy. Můžeme oprávněně namítnout, že především královské milosti a někdy i confirmace nebyly mnohdy nezištnou podporou, ale tvrdě zaplaceným obchodem s králem, který však měl též zájem na dalším fungování příslušných klášterů a dalších institucí, jak ostatně prokázal svými donacemi. Realita, jak už to tak bývá, byla mnohem barvitější a komplikovanější. Je možné se domnívat, že i když byly královské nároky tak vysoké, že ohrožovaly samu podstatu fungování institucí, kláštery se s nimi nakonec dokázaly vyrovnat, byť za cenu dočasných krizí, a v následujících letech využily získané milosti k obnově a k dalšímu rozvoji, o čemž např. svědčí také dochovaná monumentální architektura osekého kláštera z doby vlády Jana Lucemburského.¹¹¹⁹ Klášter si prošel obdobím těžké fiskální zátěže, ale vhodným vedením následně více než dobře využil kompenzace, které od krále získal.¹¹²⁰

Ačkoliv se král spíše vyhýbal spoluvládnutí s českou šlechtou, činnosti spojené s královskou hodností vykonával leckdy neočekávaně aktivně. Zvláště ty, kde mohl demonstrovat svoji královskou důstojnost. V prvních letech Janovy vlády byly dary zaměřeny

¹¹¹⁷ Lze mluvit o ovlivnění podobnými založeními v habsburských državách a u strýce Baldouina.

¹¹¹⁸ RBM V/2, s. 239, č. 431.

¹¹¹⁹ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, I, s. 323.

¹¹²⁰ TAMTÉŽ, s. 297.

na upevnění panovnické prestiže a na potvrzení legitimacy nové dynastie, od 20. let 14. století pak byly dary pragmatictěji zaměřeny podle politických potřeb a také byly vedeny snahou po ekonomické podpoře spřízněných institucí. Od druhé poloviny 30. let je pak zřejmá tendence k darům, které mají spojitost s osobní zbožností a spásou duše a neodmyslitelnou memorií. Tato tendence vyvrcholila založením smíchovské kartouzy ve 40. letech.

Pokud srovnáme donační praxi krále a královny s aktivitou šlechty, můžeme konstatovat, že královské donace byly součástí panovnických činů během celé jeho vlády, i když se podobně jako v případě špiček nejmajetnější šlechty koncentrovaly do období po převzetí vlády a poté do doby stáří. Panovník svými aktivitami sledoval mnohem větší množství cílů než šlechticí donátoři, kteří se obvykle soustředili na zajištění rodové memorie, péči o spásu vlastní duše, případně na ekonomické zájmy svého panství, obvykle spojené s reprezentací společenského statusu. Panovnické donace zasahovaly větší množství institucí, zajištění Janovy liturgické memorie ve větším množství institucí odpovídá složitým donacím šlechty z konce 4. let 14. století. Lze tedy konstatovat, že i přes komplikované ekonomické poměry Janovy vlády patřily jeho donace svou charakteristikou mezi ty, které bychom mohli označit jako rozvinuté ve smyslu závěrů této práce, tedy jako dary personálně pojaté, rozprostřené mezi více míst a zajišťující vedle spásy duše i potvrzení legitimacy, rodové memorie i osobní reprezentace. Srovnatelné byly jen donace nejvýznačnějších šlechticů (pokud jde o myšlenkové pozadí), ale ty se omezovaly na menší zájmový prostor. Panovnické donace měly podobné znaky po celé sledované období, zatímco u šlechtických to lze sledovat až od 30. let 14. století. Nicméně funkcemi a motivacemi se dary panovníka a šlechty nelišily, odlišnosti nalézáme jen ve struktuře, která byla u panovnických darů církvi rozvinutější, a šlechtické se jí postupně vyrovnávaly.

Závěr: církevní donace české a moravské šlechty v proměnách doby

V letech 1200–1350 prošly české země několika proměnami. Zásadně se změnilo složení společnosti, transformovalo se hospodářství, kulturní prostředí i demografická struktura, vystřídaly se vládnoucí dynastie. Mnohé procesy však procházely celým vymezeným obdobím, byť v obměněné podobě. Mezi tyto fenomény patří i donace církvi. Předložená práce se zaměřila na šlechtické dary církvi ve zmíněných letech. Zbožné dary spojují svět hmotných majetků, politických kalkulací a obchodních vztahů se světem modliteb, odpouštění hříchů a naděje na spasení a také se společenskou reprezentací a liturgickou memorií a jako takové představují komplexní sociální jev, tak jak ho popsali badatelé z řad sociologů, antropologů i historiků. Donace církvi mají ekonomickou, právní, politickou, morální, uměleckou, náboženskou a sociálně-morfologickou složku (tj. určité typy donací církvi vypovídají o sociálním statusu dárce) a umožňují zaznamenávat změny společnosti v daných oblastech. Většinu zmíněných aspektů vykazují i zbožné dary české a moravské šlechty. Donace lze využít rovněž v jejich druhotné funkci v rámci historiografického výzkumu, byť s některými omezeními, např. v oblasti sledování mentalit, kdy s jejich pomocí můžeme dokládat jen proměny praxe. Podoby donační praxe se vyvíjely v souladu s dalšími změnami společnosti, pro něž mohou záznamy o darech představovat významný zdroj informací. Ostatně západoevropskými historiky byla nejvíce oceňována právě funkce zbožných darů jako ukazatelů proměn fungování evropské společnosti.

Ve sledovaném období bylo zaznamenáno více než 420 darů příslušníků české a moravské šlechty církevním institucím. Základním zdrojem informací o donacích jsou především edičně zpřístupněné listiny doplněné o edice dalších pramenů (nekrologia ad.) a rešerše příslušných archivních fondů, které vedly k ověření a doplnění editovaných pramenů. Pro možnost komparace byly stejným způsobem prozkoumány panovnické dary v době vlády Jana Lucemburského. Důvodem pro komparaci šlechtických donací s panovnickými bylo především napodobování krále neboli *imitatio regis*, které bývá v odborné literatuře pokládáno za jeden z motivů pro šlechtickou podporu církve. Srovnání prokázalo, že panovnické i šlechtické dary byly v 1. polovině 14. století co do formy i materiálního obsahu víceméně obdobné, platí to však až pro závěr sledovaného období. Dary šlechty jako takové byly oproti panovnickým méně komplikované a teprve postupně se vyvíjely.

Nejdříve bylo nutné určit výpovědní schopnosti využívaných pramenů a rozhodnout, zda jejich skladba umožňuje zkoumat zbožné dary jako celek. V tomto ohledu se zdá, že záznamy o donacích se uchovaly stejně dobře nebo lépe než zprávy o jiných aktech. Zlistinění záznamu o donaci odpovídá právním zvyklostem a vývoji písemné kultury v jednotlivých

obdobích. Závěry západoevropských badatelů dokonce deklarují, že donační listiny byly obvykle příjemci pečlivě střezeny, neboť byl dobře znám jejich význam pro fungování instituce. Zejména však záleželo na osudech celých klášterních archivů. Zdá se, že většinou se dochovala buď jeho podstatná část (tedy záznamy o držení majetku) nebo naopak téměř nic. Z hlediska srovnávací hodnoty pramenů se jako jistá komplikace jeví moravské zemské desky. Díky jejich dochování se sice dozvíme mnohé o moravských poměrech, ale nelze je srovnat s poměry v Čechách, kde desky zemské v roce 1541 shořely. Sledované období je touto nerovnováhou sice postiženo jen okrajově (1348–1350), nicméně i tak je nepoměr v daných letech zřejmý. Na celkové statistice se rozdíl neprojevil díky mimořádným okolnostem, které provázely donační aktivitu ve 40. letech v Čechách. V průběhu 50. let se tento nepoměr částečně vyrovná díky existenci úředních knih pražského arcibiskupství, nicméně právě pro 50. léta platí, že v této době nelze analyzovat šlechtické zbožné dary, pokud bychom to dělali za účelem srovnání české a moravské situace. Na podporu tvrzení o využitelnosti dochovaných pramenů pro srovnání vývoje donační aktivity lze uvést v zásadě stejné hodnoty počtů darů, které byly zaznamenány v jednotlivých desetiletích. Po větší část zkoumaného období platí, že počty učiněných darů v jednotlivých desetiletích jsou obdobné, což dává naději, že pracujeme se vzorkem, který poskytuje sice neúplný, ale dostatečný materiál pro rekonstrukci dění ve společnosti. Nicméně si musíme být vědomi faktu, že některé klášterní archivy, zvláště v Čechách, byly zřejmě zcela zničeny a celkový obraz je tím samozřejmě deformován. Ale právě tato skutečnost by mohla být jedním z možných vysvětlení, proč je dochovaných záznamů z Čech o něco méně, než by bylo možné očekávat na základě demografického srovnání Čech a Moravy. I přes toto optimistické konstatování je třeba mít na vědomí, že předkládané statistické přehledy mohou pouze doložit určité trendy ve společnosti a na jejich absolutní výpovědní hodnotu nelze spoléhat.

V souvislosti s prameny je však také třeba rozhodnout, do jaké míry odráží skutečné intence dárců a do jaké jsou dílem těch, kteří záznamy vyhotovovali. Donační listiny jsou poměrně unikátní pramen. Na jedné straně představují víceméně rutinu, sériovou záležitost, na druhé straně však často jde o dokumenty vzniklé za jedinečných situací. Dlouhou dobu byly písemné záznamy o zbožných darech dílem klášterních skriptorií případně panovnické kanceláře, která vydávala konfirmace provedených darů. Je zřejmé, že šlechta upřednostňovala před písemným zpracováním informování o učiněném daru na širokém veřejném fóru (sjezdy širokých rozrodů, provinční shromáždění) stvrzené podle tradice svědectvím význačných osobností. S rozvojem písemné kultury však písemných zpráv přibývalo, zejména od příslušníků společensky výše postavených šlechtických rodů.

Postupem doby můžeme sledovat proměnu přání jednotlivých donátorů, kteří stále častěji zpřesňovali žádosti týkající se zádušní vzpomínky. V některých záznamech o darech se můžeme setkat např. s diferenciováním přístupem k památce jednotlivých příbuzných nebo i s popisem konkrétních obřadů za donátory. I tam, kde by podle očekávání měly být prosby za všechny příbuzné stejné, nacházíme informace o tom, že každý z nich má obdržet jiný podíl na liturgické vzpomínce. Lze tedy předpokládat, že alespoň částečně tyto partie textu odrážely záměr dárce, byť byl transformován do podoby, která odpovídala předpokladům a jazyku služebníků církve. Můžeme se též domnívat, že učení církve o spáse, povinnostech bohatých a o účinnosti a sakrálního charakteru bohoslužebných obřadů spolu s liturgickými prvky, které svou honosností a obřadností nemohly nezanechat stopu v myslích zúčastněných, dárce do určité míry ovlivňovaly i při formulaci přání spojených s jejich dary. Šlechta na základě praktických zkušeností i ideového působení církve si postupně začala osvojovat poznání rozdílnosti mezi různými obřady a také uvažovala nad tím, jak mohly působit na okolí.

Každý dar středověké šlechty církvi je třeba považovat za unikátní v okolnostech svého zdůvodnění i provedení, které musíme zkoumat na základě místních podmínek a charakteru doby. Na druhou stranu si nelze nevšimnout společných znaků jednotlivých donací. I přes jejich různorodost je v donačních listinách možné vypožorovat jisté opakující se struktury, jak pokud jde o formu, tak obsah. Na základě analýzy jednotlivých darů byly v této disertační práci popsány funkce zbožných darů ve středověké společnosti, navržena kategorizace darů, která prokázala strukturální podobnost darů české a moravské šlechty s dary v západoevropských společnostech, a představena periodizace donačních aktivit české a moravské šlechty. K jednotlivým dílčím otázkám byly formulovány závěry již v příslušných podkapitolách a oddílech, na tomto místě lze nyní již jen sumarizovat. Donace měly vždy mnoho důvodů, které se většinou vzájemně prolínaly, což znemožňuje abstrahovat podíl každého z nich. Cílem předložené disertace je mj. pokusit se o identifikaci jednotlivých motivací a popsat, jak je možné pomocí donací sledovat proměny společnosti. Zároveň je nutné vnímat velmi obtížně rozlišitelnou hranici mezi motivacemi danými tradicí a osobní zbožností. Z hlediska samotné podstaty zbožných darů je nejdůležitějším motivem péče o spásu vlastní duše. Šlechtici, jejichž život se často dostával do kolize s proklamovanými ideály křesťanského života, využívali svého majetku, aby si zajistili přímlyvy za svou spásu.

Pokud měly být jedinci odpuštěny hříchy, bylo třeba, aby se za něj modlilo co nejvíce lidí, byly za něj slouženy mše a především, aby nebyl zapomenut, protože v takovém případě by již nebyl nikdo, kdo by na něj vzpomněl svou modlitbou. Za tímto účelem zakládali urození a dostatečně movití šlechtici ve 12. století nejdříve vlastní kostely, které kromě

obecné duchovní péče zajišťovaly právě udržování zádušní památky. Tyto kostely plnily i další funkce, zejména reprezentační a obrannou. Se vzrůstajícími ekonomickými možnostmi šlechty a také s celkovou proměnou české a moravské společnosti, do které stále více přecházely podněty ze západní Evropy, přestávaly pro špičky šlechty jednotlivé kostely stačit a žádali kvalitativně (již nestačily modlitby úzkého okruhu, ale byly žádány rozsáhlé prosby k tomu specializovaných řeholních společenství) jiné zajištění své spásy. To jim poskytly kláštery, které se modlily za spásu fundátora i jeho rodu, ale kromě toho nabízely i další užitek. Zejména v oblasti reprezentace moci a postavení zakladatele a jeho potomků kláštery udržovaly liturgickou memorii, která představuje další komplexní jev, se kterým se v případě zbožných nadání setkáváme, protože v sobě spojuje jak složku teologickou, tak společenskou. Paměť je nezbytná z hlediska trvalých přímluv za spasení, ale funkce místa rodové paměti byla ještě jiná. Svou výstavností, zbožností, ekonomickým a kulturním zázemím a také ohlasem, které ve společnosti mělo, dotvářelo společenský status patrona. Kláštery v průběhu poslední čtvrtiny 12. století a prvních tří čtvrtin 13. století budovala značná část rodů, jimž to jejich aktuální ekonomická situace a s tím spojený společenský status dovoľoval. Takové kláštery sloužily jako místa modliteb a rodové memorie a byla v nich umístěna i nekropole členů rodu.

Kláštery zprvu často zakládali ti, kteří byli bez potomků a jejichž rod vymíral, jejich ohrožení zapomením bylo větší než jiných, ale nebyl to jediný důvod pro fundaci kláštera. Mezi další příčiny, které se daří zachytit, patří i očekávání ekonomického rozvoje spojeného s kolonizací, i když kláštery obvykle vznikaly již v částečně zkulturněné a zalidněné krajině (podle středověkých měřítek) a spíše podporovaly další rozvoj, než že by přímo stály u jejich prvopočátků. Fundace kláštera byla ekonomicky značně náročná a dovolit si ji mohly jen špičky společnosti. Nicméně v průběhu doby se ekonomické zajištění fundací měnilo, alespoň pokud jde o počty darovaných vsí a dalších příjmů. Fakticky však k velkým změnám nedocházelo, protože výnos z vesnic se postupně zvyšoval, a tudíž i vybavení fundace menším počtem vesnic, což je příznačné pro dobu od poloviny 13. století dále, bylo reálně stejné, jako formálně větší dary z počátku století. Zde mj. záznamy o donacích slouží k potvrzení obecného poznatku o vzrůstání výnosů z majetků během 13. století. Periodizace donační aktivity šlechty také svědčí o její postupné majetkové stabilizaci, respektive o růstu rozsahu pozemkových majetků, které ovládali. Až od 3. čtvrtiny lze doložit majetek jednotlivých šlechticů, který jim umožňoval založit vlastní klášter. Primárním účelem klášterů byly modlitby a další aktivity, nikoli hospodářská činnost. Proto muselo být poskytnuté zázemí dostatečné. Je zjevné, že založení kláštera znamenalo v době kolem roku 1200

ekonomicky tak nákladný podnik, že si ho mohla dovolit jen špička urozených. Rostoucí počet fundací tak také naznačuje růst ekonomického potenciálu nobility. Trend darování celých vesnic nebo jejich většího počtu dlouho netrval. Z obvyklých darů mizí ve 3. čtvrtině 13. století, i když se mezi dary i nadále objevují. Nepředstavují však už obvyklý dar, ale abnormalitu, která je obvykle vysvětlitelná mimořádnými okolnostmi.

Nicméně celkový pokles hodnot darovaných statků je zcela zřejmým jevem. Souvisel s tenčícími se zdroji disponibilních majetků. Donace vesnic byly postupně nahrazovány darováním podacích práv ke kostelům, různě rozsáhlých pozemkových majetků (ale obvykle jen několik lánů) a platů z půdy. Zvláště je to patrné od přelomu 1. a 2. čtvrtiny 14. století, kdy byly dary vesnic a podacích práv čím dál tím častěji nahrazovány platy a menšími pozemkovými majetky. Proměna darovaných majetků byla postupná, počty platů mezi dary se začaly zvyšovat již od konce 13. století. Předchozím bádáním i srovnáním se západoevropskými poměry se ukázalo, že k podobnému poklesu hodnot došlo jinde již ve 12. (např. Francie) nebo v průběhu 13. století (např. Rakousko). Je zde patrný určitý fázový posun, který se neprojevoval jen v hodnotách majetků, ale např. i ve formě žádaných protislužeb. Nejpozději během 30. let 14. století byl však tento posun vyrovnán.

Vedle významných šlechticů, kteří se prezentovali jako fundátoři, se mezi donátory církve zařazovali i méně majetní příslušníci nobility. Zřejmě pod vlivem svých významnějších sousedů se i oni začali orientovat na významné kláštery, které poskytovaly nábožensky i společensky přitažlivější a pro dárce zjevně účinnější formu liturgické memorie než dosavadní farní kostely. Po celé 13. a zřejmě i 14. století platí, že drobní šlechtici též dávali dary církvi za mše a obřady spojené s jejich úmrtím. Tyto dary však zřejmě měly charakter finanční nebo naturální a byly poskytnuty jen za určitou sumu obřadů, které měly jednorázový charakter (nejčastěji v době 30 dní po smrti). Takové dary obdržely nejčastěji blízké farní kostely a písemné záznamy o nich nevznikaly. Naopak donátoři klášterů získávali protihodnotou trvalou zádušní vzpomínku, i když víme, že bez dohledu potomků na plnění přání donátorů byla trvalost liturgické memorie založené zbožnými dary jen dočasná. Motivace daná usilováním o dosažení duchovní spásy tvořila vlastní zdůvodnění zbožných darů. O stejný význam se však hlásí i motivace podnícená touhou po reprezentaci a trvalé memorii. Jak bylo řečeno, fundace kláštera patřila ke statusu nejbohatší nobility. V průběhu 13. století o ni usilovaly i další rody, jejich založení byla spíše skromnějšího rozsahu (fundace 1. poloviny 14. století jsou specifické a je třeba se jim věnovat individuálně). Zbožnost byla součástí myšlení celé středověké společnosti, ale stejně tak bylo nutné ji veřejně prezentovat,

aby byla všem na očích. i to bylo důvodem četných donací, kdy se dárci snažili alespoň v rozsahu svých ekonomických možností získat to, co majetná šlechta.

Osud založených klášterů úzce souvisel s jejich patrony. Některé zůstaly i v budoucnu především rodovými ústavy se silným vlivem zakladatelského rodu, jiné naopak získaly rozsáhlé spektrum různých dárců, kteří vytvářeli určitou sociálně – komunikační síť. Týkalo se to zejména klášterů, jejichž zakladatelský rod vymřel, nebo jiným způsobem přišel o své postavení. Nemuselo to být pravidlem, jak dokazuje např. klášter Aula s. Mariae v Brně. Obě varianty měly svá úskalí. Přísně rodový ústav získával podporu jen od svých fundátorů a případně od jejich drobných spojenců. V případě jakékoliv krize rodu prožíval pak krizi i daný ústav. Naopak kláštery s množstvím malých donátorů musely balancovat mezi jejich požadavky, které mohly být v případě správy darovaného majetku poměrně tíživé. Jak však bylo řečeno, i středně zámožná a drobnější šlechta se vzhledla v nejbohatších rodech a usilovala o trvalou památku v kláštorech. Tyto rody postupně vytvářely síť donátorů kolem jednotlivých klášterů. Rozhodování drobných dárců se zpravidla neřídilo módou nebo náboženskými preferencemi, ale zcela praktickou snahou podpořit komunikačně a geograficky nejbližší klášter, který splňoval další předpoklady, např. představy donátora o správném fungování a společenském zázemí. Výběr předků zpravidla další generace dodržovaly. Můžeme pozorovat, že se donátorské sítě kolem jednotlivých klášterů tímto pravidlem v zásadě řídily a okruhy donátorů kolem klášterů se příliš nepřekrývaly. Výjimkou z tohoto pravidla je okolí velkých aglomerací, kde měli donátoři na výběr z více institucí. Jednoznačně nejpreferovanějším řádem byli cisterciáci (jak ženská, tak mužská větev řádu). Jejich preference byla do jisté míry ovlivněna situací z 12. století, kdy představovali nový a spirituálně přitažlivý řád, který zastínil tradiční benediktiny. Věhlas, který tímto získali, se šířil i mezi další rody, které je volily jako nejvhodnější řád zajišťující zbožnou pietu, trvalost memorie i praktické dovednosti se správou majetku. Podobné důvody hovoří i pro druhý nejoblíbenější řád – premonstráty. Již založený klášter či tradici ustavenou předky pak většinou potomci přebírali. Vedle klášterů dostávaly dary i jednotlivé kostely či oltáře, ale těchto určení bylo výrazně méně a povětšinou souvisí s donacemi nižší šlechty, která volila sobě blízké instituce.

Jestliže drobní donátoři neměli příliš možností při výběru preferovaného kláštera, jinak tomu bylo u fundátorů. Ti obvykle zvolili některý z prestižních řádů. V počátcích 13. století to byli zejména cisterciáci a premonstráti, postupně získávaly popularitu i rytířské řády, především němečtí rytíři a johanité. Založení klášterů prvních dvou jmenovaných řádů bylo značně nákladné a i později se k nim obracely jen nejbohatší rody. Postupem doby zatoužily

po vlastních rodových ústavech i další rodiny. To je zřejmě i případ vlny zakládání klášterů augustiniánů – poustevníků v 60. letech 13. století. Kláštery tohoto řádu měly bezesporu nižší ekonomické požadavky než např. cisterciácké domy. Svou pokorou a důrazem na chudobu snad byly pro část šlechty duchovně přitažlivé, protože je pokládala za bližší biblickému ideálu. Fundátoři z řad šlechty obvykle vybírali pro svá založení mužské větve jednotlivých řádů, fundátorky zase ženské větve řeholí (platí ve většině případů, nikoli ve všech). Toto konstatování je v zásadě banální, nicméně vypovídá o uvažování šlechty a o samostatném přístupu žen – donátorek. Rozhodnutí pro založení ženského kláštera mohlo být též iniciováno snahou vytvořit místo pro výchovu a případný další život žen z fundátorského rodu. Mohli bychom se setkat i se založením ženského kláštera, které provedl muž, ale zároveň lze identifikovat ženu, jež byla zřejmě v pozadí celé akce. Obraz fundací církevních institucí dotvářejí četné špitály, které obvykle vznikaly v blízkosti klášterů. Setkáváme se s nimi již od 1. třetiny 13. století a další byly postupně zakládány po celou sledovanou dobu. Jejich budování lze vyložit jak zcela prakticky, tedy jako snahu zajistit zdravotní a sociální péči pro vlastní poddané, tak i v duchovní rovině, protože podle platné duchovní nauky byly přímluvy chudých a trpících vysoce účinné při snaze o zkrácení utrpení v Očistci. Podle četných dotací kněžských beneficií spojených se špitály se lze domnívat, že duchovní přínos špitálů byl většinou donátorů vnímán přinejmenším stejně významně jako praktické dopady existence špitálů, ne-li mnohem více.

Z důvodů, které k donaci vedly a podmínek, které provázely darovací akt, můžeme rekonstruovat alespoň základní typologii darů podle typů přání, které s nimi byly spojeny. Na počátku 13. století bylo v písemných záznamech o darech obvykle uvedeno, že dárci žádali modlitby za spásu duše nebo pasáž s přáním donátora zcela chyběla, byť se můžeme domnívat, že nějaké formy liturgické memorie se dobrodinci dostalo, a to včetně zápisu do nekrologií či jiných pamětních knih. Během 1. poloviny 13. století dary bez konkretizace protisluzby vymizely. Vedle donací, které žádaly modlitby za duše donátora a jeho rodiny (*pro remedio animae*) se začaly objevovat stále častěji dary s žádostí o zřízení anniversária nebo jiného prostředku liturgické memorie, jež by byla přímo spojena s donátorem nebo s člověkem, za kterého byl dar obětován. Tyto dary jsou v práci popsány jako dary typu *pro anniversario*, ale především představují zastřešení skupiny darů se složitými žádostmi donátorů kombinujícími více typů liturgických obřadů, často společně s pohřbem v klášterním chrámu. Tento typ komplikovaného přání se i nadále vyvíjel do různých forem, až ve 20. a 30. letech 14. století zcela převládl nad dary typu *pro remedio animae*. Příklon šlechty ke komplikovanější formě darování můžeme přičíst působení vlivu církve. Je nesporné, že

podobně formulované zádušní dary již předtím činili různě postavení klerici a i u prvních výskytů tohoto typu přání můžeme dokumentovat nadstandardní vztahy s církevní hierarchií. Na další šlechtice pak bezpochyby působila vznešenost a okázalost daných obřadů. Souvislým a trvalým působením se církevním představitelům (ať již záměrně či ne) podařilo přesvědčit bohaté magnáty i drobnou šlechtu, že liturgická memorie v podobě anniversariiních a dalších obřadů spojená s pohřbem na prestižním místě je nejspolehlivější cestou k dosažení spásy a navíc přispívá k reprezentaci společenského postavení dárce a jeho rodu. Je pravděpodobné, že i s přáními typu *pro remedio animae* byly kolem roku 1300 spojeny některé obřady, mnohdy i trvalejšího charakteru, ale jen dokud byl vztah ke klášteru udržován i dalšími generacemi. S postupem času připomínky slábly, což je na druhou stranu logické, protože po více než stoleté donační aktivitě šlechty nebylo možné realizovat ve stejném rozsahu liturgickou připomínku všech donátorů, zvláště když se do donační aktivity zapojovalo stále větší množství šlechticů, zejména z řad drobnější šlechty.

Lze se domnívat, že proměna žádané protislužby dokládá reálné změny v mentalitě české a moravské šlechty, v jejím nazírání na církevně-liturgický provoz, na význam transparentních, okázalých prvků zbožnosti a reprezentace a v neposlední řadě také její měnící se pohled na písemnou kulturu (i když i ve 14. století šlechtici stále přisuzovali značnou váhu tradičním ústním aktům). Tato změna odpovídá též vývoji západoevropského prostředí, kde k podobnému trendu došlo již dříve a kde proměny zbožných nadání podle interpretace západoevropských historiků též odrážejí probíhající společenské změny. Složitá přání dokládají, že šlechta postupně začala žádat to, s čím se setkávala v církevním prostředí a co shledávala jako vhodné pro své postavení. Zároveň však platí, že ve vědomí šlechty (a nejen jí) se transparentní zbožnost jevila jako nutná pro spásu.

Lze konstatovat, že proměny v donacích české a moravské šlechty v 1. polovině 14. století svědčí o dohnání a vyrovnání zpoždění, které česká společnost vykazovala vůči západu Evropy. Důvodů pro proměnu šlechtických darů církvi byla celá řada, některé zřejmě ryze praktické, další se vyvíjely postupně. Společně však tvoří poměrně celistvý obraz jednoho z charakteristických projevů šlechtické vrstvy, která v 2. čtvrtině 14. století přijala za své jiné formy reprezentace i memorie, v podstatě v duchu proměn společnosti, k nimž sama svou aktivitou přispívala. Šlechta byla stále více vtahována do projevů transparentní zbožnosti a okázalých projevů memorie, přičemž se zdá, že jim přikládala značný význam v souvislosti se svým postavením. Obé se stalo součástí statusu této společenské vrstvy, a to i z čistě duchovního hlediska. Nutnost spásy v jejím myšlení byla nezpochybnitelná, každý zbožný dar je proto třeba posuzovat nejdříve z hlediska úsilí o její dosažení. Můžeme též uvažovat o jistě

internalizaci církevních předpisů a obřadů částí šlechty ve smyslu schopnosti odlišovat jednotlivé typy obřadů a jejich význam včetně vědomí jejich působnosti na zúčastněné laiky.

S donacemi církevním institucím byly často spojeny požadavky pohřbů v chrámech. Potřeba rodových nekropolí byla ostatně spojena s počátkem šlechtou založených klášterů v českých zemích. Sice tuto funkci u mnohých klášterů nemáme doloženou, lze ji však předpokládat. Členové fundátorských rodů mohli s možností pohřbu v klášterním chrámu zpočátku zřejmě počítat automaticky. Pohřeb na význačném místě se však stal přitažlivý i pro další rody, které se začaly dožadovat podobných výsad, jaké mohli pozorovat v případě fundátorů. Od 4. čtvrtiny 13. století se tak začaly požadavky pohřbů v souvislosti se zbožnými dary objevovat stále častěji (nicméně platí, že kláštery, které si udržely rodový charakter, měly velmi málo podobných kontaktů s další šlechtou). Lze konstatovat, že zachování památky na jedince i na celý rod patřilo k nejdůležitějším motivacím pro dar církevní instituci. Velikost a honosnost daru se stala prostředkem reprezentace šlechtice společně s prestiží místa, kde byla memorie udržována. Důležitou byla právě prestiž místa a nikoli např. jeho oblíbenost u věřících.

Na základě proměn typů darů, opakujících se postupů v rámci donační praxe a sociálního postavení dárců, lze donační aktivity české a moravské šlechty rozdělit do čtyř období. První období je ohraničeno rokem 1240. Mezi typické znaky darů tohoto období patřila jejich vysoká hodnota, obvykle šlo o dary celých vesnic či podacích práv ke kostelům, častější však byly právě zmíněné vesnice. V tomto období došlo k mnoha fundacím nových klášterů. Převládaly dary zaměřené především na vytvoření zádušní památky v podobě liturgické a zároveň i rodové memorie, ojediněle lze předpokládat i reprezentační motivy. Mnohé ze zaznamenaných darů byly podníceny faktem očekávaného vymření rodu po meči a potřebou zajistit modlitby za členy rodu. V těch případech, kdy jsme schopni blíže identifikovat dárce a jeho životní osudy, lze určit, že donátoři zřejmě byli velmi často již staršího věku a dar poskytovali v přímé souvislosti s myšlenkami na konec života.

Další období je vymezeno léty 1240 až 1270 a lze je charakterizovat postupným ustalováním donační praxe a ubýváním zpráv o darech jen pomocí konfirmací. I v tomto období bylo vytvořeno mnoho nových fundací. Mezi dárci se ve větším objevili i šlechtici, kteří nepatřili mezi šlechtickou špičku, což však může souviset i s větší mírou zlistňování a tím i možností dochování záznamů o vlastních darech. Můžeme konstatovat, že potřeby šlechtických rodů zakládat nové kláštery byly na konci 60. let 13. století víceméně saturovány. Rody, které si mohly ekonomicky dovolit vytvořit novou fundaci, to již provedly. Pro ostatní rody existovaly dostupné alternativy. Další fundace vzniklé do roku 1350

souvisely s mimořádnými okolnostmi danými významnými událostmi v životě rodu nebo působením osobností, které kladly důraz na duchovní a memoriální aspekt života středověké šlechty. Místa rodové memorie se obvykle vytvářela v oblastech, které byly relativně dobře dostupné a ležely v blízkosti rodových statků. Pokud došlo k radikální geografické změně rodových držav, většinou ji následovala i změna místa rodové memorie. Od 70. let 13. století byla síť venkovských klášterů, které zejména přitahovaly pozornost šlechty, víceméně dotvořená. Její zahušťování již většinou nebylo z ekonomických důvodů možné.

Další období je ohraničeno 70. lety 13. století až 20. léty 14. století. V periodizaci šlechtických zbožných nadání představuje specifické období. Lze ho prohlásit za završení předchozího vývoje, určité ustálení systému s fungujícími postupy a pravidly. Vedle péče o liturgickou memorii a všechny její složky se objevovalo stále více darů, které kromě deklarované zbožné složky motivace skrývaly další aspekty. Donace sloužily jako prostředek placení pokut, usmiřování ekonomických sporů i jako ekonomická podpora obdarovaných. Stále větší důraz byl kladen na otázky rodové memorie. S přibýváním generací, za které bylo nutné prosit, muselo postupně docházet též k částečnému zjednodušování zádušní vzpomínky za vzdálenější donátory. Možná i to byl jeden z důvodů, proč donátoři napodobovali církevní představitele a začali vyjadřovat přání konkrétní formy zádušní vzpomínky.

K poslednímu období již bylo vše podstatné řečeno výše, typické pro něj je především radikální zvýšení počtu darů s konkrétními požadavky společně s poklesem hodnot uskutečněných darů. Až do třetiny 14. století bylo obvyklé, že dárci většinou podporovali jen jednu instituci (buď rodové založení, nebo takový klášter, ke kterému měli vytvořený vztah skrze tam opatrovanou památku předků). Postupně se však začaly objevovat dary rozdělené mezi větší počet institucí, většinou mezi významné kláštery s velkým vlivem, často ve městech, kde se scházela provinční shromáždění. Důvodem tohoto postupu byla zřejmě snaha šlechty získat větší množství přímluv v kláštrech, které byly oceňovány jak společensky, tak duchovně. Lze tedy mluvit o přesunu v kvantitativní, ale i kvalitativní rovině. Můžeme předpokládat, že tento jev bude v 2. polovině 14. století silit, byť stále zůstáváme ve stejném rámci komplikovanějších přání. Sledování šlechtických donací umožnilo poznat strategie v donační praxi šlechtických rodů. Zatímco u bohatších a větších rodů přibližně od přelomu 3. a 4. čtvrtiny 13. století platilo, že šlechtic poskytoval dary především ve dvou fázích svého života a to obvykle když přebral správu rodových majetků a poté ve stáří, přičemž zvláště dary z mladšího období sloužily k ustavení liturgické memorie za jeho rodiče, u rodů drobnější šlechty bylo obvykle pozorováno jen jedno období, ve stáří. U rodových fundací existujících několik generací pak ani žádné velké dary, které by si žádaly písemné potvrzení,

nemusely přijít. Rodové kláštery obvykle obdržely obvěnění již při založení a většinou ještě byly v této generaci znovu podpořeny. Pro chod kláštera tyto majetky stačily a členové rodu měli přístup ke všem duchovním službám. Pouze pokud potřebovali svoji zádušní památku zkonkretizovat, tak obvykle dávali nové dary. Ty bývaly spojeny i s ekonomickou podporou kláštera.

Bylo sledováno české i moravské prostředí, která se na základě různých kritérií jeví jako velmi podobná. Nejsou zde výrazné rozdíly, pokud jde o preferované řády, typy darů ani poskytovaný majetek. Odlišnosti nejsou ani v časovém rozložení donací, v jednotlivých sledovaných úsecích byly počty darů v obou zemích přibližně stejné. Snad jen počet fungujících řádů byl v Čechách poněkud pestřejší. Zásadní rozdíl se však jeví ve složení zachycené skupiny donátorů. Zatímco po většinu 13. století je zastoupení žen mezi donátkami přibližně stejné, na konci 13. století a v 1. polovině 14. století došlo k výraznému navýšení počtu donátorek na Moravě (zejména se jedná o region jihozápadní Moravy mezi oblastí Vysočiny a Brněnskem). Tento podíl je zřejmě dán tradicí zbožných žen v několika rodech, které měly významný podíl na zbožných nadáních. Vedle této tradice významně přispěla i prestiž fundace Elišky Rejčky v Brně.

Aspekt duchovní, reprezentační a memoriální však tvoří jen jednu stranu donací církvi. Vyvíjely se též podmínky nakládání s dary. Donace byly spojeny s konceptem zakladatelských práv, která dávala fundátorům značné možnosti řídit osud svých založení. Obdobných práv se dožadovali donátoři jednotlivých drobnějších darů, kteří si obvykle chtěli udržet určitou kontrolu nad svým darem. Často docházelo ke sporům, někteří donátoři postupovali jen užitky z darovaného majetku, které mohli znovu zadržet. Koncept zakladatelských práv poskytoval jen obecný rámec, konkrétní situace se však lišila podle konkrétních domů. Spory mezi patrony a kláštery nebyly pravidlem, nicméně byly poměrně četné. Kláštery bez silného patrona pak musely hledat *modus vivendi* s větším množstvím takových dárců. Další velkou otázkou byly postoje potomků donátorů, kteří často odmítali uznat vůli svých předků, majetky zadržovali, případně znovu zabírali. Církevní instituce se bránily především soudní cestou a jejich úspěšnost se zvyšovala, i když nikdy nebyla úplná. I tam, kde ke sporům nedošlo, nebyla držba mnoha darovaných majetků pro kláštery zcela svobodná, musely se podřizovat vůli donátora. Dlouhodobě však takové konfliktní vztahy nefungovaly, donátoři obvykle neměli zájem na skomírání podporované instituce. Nicméně v tomto ohledu se mohly naplno projevit individuální povahové rysy jednotlivých šlechticů a jejich osobní nazírání na hodnoty tohoto a věčného světa. Nejsou neobvyklé dary těch, kteří v mládí církevními institucím škodili, ale ve stáří nebo po přestálé nemoci svůj postoj změnili

a církve odškodnili. Vztahy mezi šlechtou a církevními institucemi byly natolik rozmanité, že není možné je zde shrnout do jednoho vše postihujícího prohlášení. Mýlí se však všechna paušalizující hodnocení, která na jedné straně vidí nenasyté církevní představitele hromadící majetek, čímž reálně ochuzující světské představitele, tak ti, v jejichž očích je česká a moravská středověká šlechta pouze skupinou utiskující církevní instituce a drancující jejich majetky.

Z hlediska podmínek darů donátorů (a zejména donátorek) je příznačné, že od poloviny 13. století až do konce sledovaného období se mezi požadavky dárců objevovaly též různá omezení v nakládání s dary. Dárce si obvykle rezervoval předmět daru k doživotnímu užívání nebo požadoval od obdarovaného jiný majetek, který bude moci do konce života užívat. Tyto proměny podmínek lze přisoudit proměňující se společenské a ekonomické situaci. Podmínku doživotního užívání majetku vyslovovaly nejčastěji donátorky – vdovy, které se mezi dárci objevovaly čím dál tím častěji. Většinou totiž darovaly své vdovské zabezpečení, kterého se nemohly vzdát, protože by neměly kde dožít, pokud se ovšem nerozhodly pro život v klášteře, což bylo sice časté, nikoli však pravidlem. Donace s touto podmínkou pak mohla být ovlivněna i snahou ochránit odkaz před právním zpochybněním dědici po donátorčině smrti.

Donace představují důležitý pramen nejen pro výzkum církevních institucí, ale i pro postižení života a duchovního obrazu členů šlechtických rodů. Vlastně tvoří pásмо, v němž se tyto dva světy proplétají a spojují. Proto je třeba na donace nahlížet ze zorných úhlů jak šlechty, tak i církve. Snažil jsem se nalézt společné znaky jak v procesech darování, tak v přáních donátorů a v dalších aspektech, které jsou s dary spojené. Věnoval jsem se i dalším tématům, pro které byly záznamy o donacích pro historiky zajímavé. Na základě představených analýz jsem následně formuloval dílčí závěry a konstatování jak o samotných donacích, jejich myšlenkovém pozadí, zakotvení ve společnosti, tak o celkovém vývoji šlechtické společnosti, zvláště o proměnách její mentality. Přesto není možné téma považovat za vyčerpané. Nabízí se možnost o podobnou analýzu pro druhou polovinu 14. století, podrobné srovnání s královskými dary nebo s měšťanskými vrstvami. Zvláště průzkum měšťanských nadací by mohl přinést podstatný díl do mozaiky informací o vývoji transparentní zbožnosti středověké společnosti v českých zemích. Důležitou skupinou jsou též církevní činitelé, kteří učinili velké množství zbožných nadání. Jejich výzkum by mohl odhalit trendy ve vývoji myšlení této elitní vrstvy české společnosti a jejich náhled na otázky spásy a pojetí zbožnosti. Ať již budu mít možnost ve výzkumu tohoto tématu v budoucnu pokračovat nebo se ho ujme někdo jiný, věřím, že poznatky shromážděné v předkládané

disertační práci přispějí k lepšímu poznání struktur a dějů, které zde ve vrcholném středověku existovaly. Na závěr bych již jen vyzval k tiché vzpomínce na donátorky a donátory zmíněné v této práci. Právě kvůli tomu, aby nebyli zapomenuti, zbožná nadání činili.

Prameny a literatura

Seznam užitých zkratek

CDB *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*

CDLS *Codex diplomaticus Lusatiae Superioris*

CDM *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*

CDS *Codex diplomaticus Silesiae*

DGK *Diplomatische Geschichte der aufgehobenen Klöster, Kirchen und Kapellen in der Hauptstadt Prag*

DZB *Desky zemské brněnské*

DZO *Desky zemské olomoucké*

FRA *Fontes rerum austriacarum*

FRB *Fontes Rerum Bohemicarum*

MBV, prodr. *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus prodromus*

MVGDB *Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*

RBM *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*

UQB *Urkunden- und Quellenbücher zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien*

Prameny

Nevydané

V rámci ověřování úplnosti edic jsem pracoval s fondy zrušených klášterů uložených v Národním archivu v Praze a v Moravském zemském archivu v Brně. V následujícím seznamu uvedeny jen konkrétní listiny, které jsem využil, ale v obecné rovině jsem pracoval s fondy Archiv zrušených klášterů NA ČR a fondy jednotlivých klášterů ve skupině E v MZA. Dále jsem využil fond Archiv maltézského velkopřevorství. K studiu jsem využil portál Monasterium a osobní studium fondů.

Národní Archiv Praha, Archiv maltézského velkopřevorství, i. č. 1316, sg. Jo XXXI.

Národní archiv Praha, Archiv zrušených klášterů, Řád dominikánů Písek, č. 1218.

Národní archiv Praha, Archiv zrušených klášterů, Řád křížovníků - strážců Božího hrobu Zderaz, č. 1664.

Repertorium des Haus-, Hof- und Staatsarchivs Wien XIV/4, Bd. 1, č. 22 (citováno z: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Imbach, Dominikanerinnen (1267-1764) 1279 VI 16, in: monasterium.net, URL http://monasterium.net/mom/AT-HHStA/ImbachOP/1279_VI_16/charter [2016_01_31].

Vydané

Sv. AUGUSTIN (Aurelius Augustinus), *Enchiridion ad Laurentium de fide et spe et caritate*, in: *De fide rerum invisibilium*, Corpus Christianorum Series Latina 46, Turnhout 1969.

- Sv. AUGUSTIN (Aurelius Augustinus), *O milosti a svobodném rozhodování. Odpověď Simplicianovi*, Praha 2000.
- Sv. AUGUSTIN (Aurelius Augustinus), *Sermo*, in: *Patrologie Latine* 38, ed. Jean Paul Migne, Paris 1865.
- Sv. AUGUSTIN (Aurelius Augustinus), *Vyznání*, Praha 1992.
- Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag*, ed. Jaroslav Kadlec, Würzburg, 1985.
- BERÁNEK, Karel – BERÁNKOVÁ, Věra, *Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II., Inventář SÚA*, Praha 1973.
- Breslauer Urkundenbuch*, ed. Georg Korn, Breslau 1870.
- Caesarii Heisterbachensis monachi Ordinis Cisterciensis Dialogus miraculorum*, ed. J. Strange, Köln – Bonn – Brüssel 1851.
- CANTENBURY, Anselm z, *O svobodě rozhodování*, in: *Fides quaerens intellectum*, Praha 1990.
- Cechovní kniha pražských malířů*, ed. Hana Pátková, Praeae 1996.
- CLAIRVAUX, Bernard z, *O milosti a svobodě rozhodování*, ed. Ctírad Václav Pospíšil, Praha 2004.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV*, ed. Antonín Boček, Olomouc 1845.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V*, edd. Antonín Boček – Josef Chytil, Brno 1850.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI*, ed. Josef Chytil, Brno 1854.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII/1*, ed. Josef Chytil, Brno 1858.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII/2*, ed. Josef Chytil, Brno 1860.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII/3*, ed. Josef Chytil, Brno 1864.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, ed. Gustav Friedrich, Praha 1907.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II*, ed. Gustav Friedrich, Praha 1912.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1*, ed. Gustav Friedrich, Praha 1942.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/2*, ed. Zdeněk Kristen, Praha 1962.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/3*, ed. Jan Bistřický, Praha 2000.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/4*, ed. Jan Bistřický, Praha 2002.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1*, edd. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1962.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/2*, edd. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1965.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1*, edd. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1974.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2*, edd. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1981.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/3*, edd. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1982.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/4*, edd. Sáša Dušková – Vladimír Vašků, Praha 1993.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI/1*, edd. Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková – Jana Nechutová, Praha 2006.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VII/5*, ed. Dalibor Havel, Praha 2011.

- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VII/6*, edd. Karel Maráz – Dalibor Havel – Lukáš Führer – Martina Smolová – Jana Nechutová – Jan Kalivoda, Praha 2013.
- Codex diplomaticus Lusatiae Superioris I*, ed. Gustav Köhler, Görlitz 1856.
- Codex diplomaticus Silesiae 10, Urkunden des Klosters Kamenz*, ed. Paul Pfothenhauer, Breslau 1881.
- Cosmae Pragensia Chronica Bohemorum*, ed. Bertold Bretholz, in: *Monumenta Germaniae historica – Scriptores rerum bohemicarum*, Nova series II, Berolini 1923.
- Cronica domus Sarensis*, ed. Rudolf Mertlík, Brno 1964.
- Cronica domus Sarensis: maior et minor*, ed. Rudolf Mertlík, Třebíč 2003.
- Sv. CYPRIAN, *De opere et eleemosynis*, ed. Michel Poirier, Paris 1999.
- Diplomatář kláštera blahoslavené Panny Marie řeholních kanovníků řádu sv. Augustina v Roudnici*, in: *Věstník královské české společnosti nauk* 1893, ed. Josef Emler, Praha.
- Diplomatische Geschichte der aufgehobenen Klöster, Kirchen und Kapellen in der Hauptstadt Prag*, ed. Johann Nepomuk Zimmermann, Prag 1837.
- EMLER, Josef, *Necrologium Doxanense*, in: *Věstník Královské české společnosti nauk* 1884, Praha 1885, s. 83–144.
- EMLER, Josef, *Nekrologium Zlatokorunské*, Praha 1888.
- EMLER, Josef, *O nekrologiu kláštera sv. Anny*, Zprávy o zasedání královské české společnosti nauk v Praze, 1878, s. 69–79.
- HLAVÁČEK, Ivan, *Neznámý český klášter doby lucemburské (Duchcovské dominikánky ve světle klášterního nekrologia)*, *Sborník archivních prací* 22, 1972, s. 163–182.
- Chronicon Aulae Regiae*, in: *Fontes Rerum Bohemicarum IV*, ed. Josef Emler, Praha 1884.
- Sv. ISIDOR ZE SEVILLY, *De ecclesiasticis officiis*, in: *Corpus Christianorum Series Latina* 113, ed. Christopher M. Lawson, Turnhout 1989.
- KUBÍKOVÁ, Anna, *Bohemikální listiny v archivu premonstrátského kláštera v hornorakouském Schläglu*, *Archivní časopis*, číslo 1, 1999, s. 12–20.
- Letopis žďárský větší*, in: *Fontes rerum bohemicarum II*, ed. Josef Emler, Praha 1874.
- Letopisy Vincencia, kanovníka kostela pražského, a Jarlocha, opata kláštera milevského*, in: *Fontes Rerum Bohemicarum II*, ed. Josef Emler, Praha 1876.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem I*, ed. František A. Tingl, Pragae 1867.
- Libri erectionum archidioecesis Pragensis I*, ed. Klement Borový, Pragae 1873.
- Listář kláštera zbraslavského*, *Historický archiv* 23, ed. Ferdinand Tadra, Praha 1904.
- Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus prodromus*, ed. Zdeňka Hledíková, Praha 2003.
- Moravské zemské desky, Řada olomoucká, I*, edd. Petr Chlumecký – Josef Chytil – Karl Demuth – Adolf Wolfskron, Brno 1856.
- Moravské zemské desky, Řada brněnská, I*, edd. Petr Chlumecký – Josef Chytil – Karl Demuth – Adolf Wolfskron, Brno 1856.
- PAPROCKÝ z GLOGOL, Bartoloměj, *Diadochos II., O stavu panském a rozmnožení jeho a odkud který Rod a Erb do tohoto království přišel*, Praha 2005.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*, ed. Josef Emler, Pragae 1882.

- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* III, ed. Josef Emler, Pragae 1890.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* IV, ed. Josef Emler, Pragae 1892.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* V/1, ed. Jiří Spěvák, Praha 1958.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* V/2, ed. Jiří Spěvák, Praha 1960.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* V/3, ed. Jana Zachová, Praha 2000.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* V/4, ed. Jana Zachová, Praha 2004.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* V/5, edd. Jiří Spěvák – Jana Zachová, Praha 2005.
- Registra decimarum papalium*, ed. Václav V. Tomek, Praha 1873.
- Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, edd. Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková, Praha 1988.
- Das Stiftungen-Buch des Cistercienser-Klosters Zwetl*, ed. Johann von Frast, *Fontes rerum austriacarum* III, 1851.
- Summa Gerhardi, ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen*, ed. Ferdinand Tadra, Wien 1882.
- ŠEBÁNEK, Jindřich, *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských*, Inventář pergamenů z let 1078–1471, Brno 1932.
- Urkunden- und Quellenbücher zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien* VII, ed. Henri-Camille Wampach, Luxembourg 1949.
- Urkunden- und Quellenbücher zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien* IX/1, edd. Aloyse Estgen – Michel Pauly – Jean Schroeder, Luxembourg 1952.
- Urkundenbuch des cistercienserstiftes b. Mariae V. zu Hohenfurt in Böhmen*, ed. Mathias Pangerl, *Fontes rerum austriacarum* XXIII, Wien 1865.
- Urkundenbuch des Landes ob der Enns* II, Wien 1856.
- Urkundenbuch des Landes ob der Enns* III, Wien 1862.
- Urkundenbuch des Landes ob der Enns* IV, Wien 1867.
- Urkundenbuch des Landes ob der Enns* V, Wien 1868.
- Urkundenbuch des Stiftes Schlägl*, ed. Istfried H. Pichler, Schlägl 2003.

Literatura

- ADAMSKA, Anna, *Developments in Memoria-Research in East Central Europe*, *Medieval Memoria Research* 6, 2010, s. 1–14, http://mmr.let.uu.nl/pdf/Adamska-Developments_in_Memoria-Research.pdf [15. 5. 2015].
- ADAMSKA, Anna, *From Memory to Written Record in the Periphery of Medieval Latinitas. The Case of Poland in the Eleventh and Twelfth Centuries*, in: *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, ed. Karl Heidecker, Turnhout 2000, s. 95–96.

ADAMSKA, Dagmara, *Fundacje dewocyjne rycerstwa księstwa świdnicko-jaworskiego w średniowieczu*, Poznań – Wrocław 2005.

ALGAZI, Gadi, *Introduction: Doing Things with Gifts*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 9–28.

ALTHOFF, Gerd, *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung: Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen*, München, 1984.

ALTHOFF, Gerd, *Beobachtungen zum liudolfingisch-ottonischen Gedenkwesen*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 649–655.

ALTHOFF, Gerd, *Geschichtsbewusstsein durch Memorialüberlieferung*, in: *Hochmittelalterliches Geschichtsbewusstsein im Spiegel nicht-historiographischer Quellen*, ed. Hans-Werner Goetz, Berlin 1998, s. 85–100.

ALTHOFF, Gerd, *Spielregeln der Politik im Mittelalter*, Darmstadt 1997.

AMIRA, Karl von, *Nordgermanisches Obligationenrecht, 1. dil: Altschwedisches Obligationenrecht*, Leipzig 1882.

AMIRA, Karl von, *Nordgermanisches Obligationenrecht, 2. dil: Westnordisches Obligationenrecht*, Leipzig 1895.

ANGENENDT, Arnold, *Donationes pro anima: gift and counter-gift in the early medieval liturgy*, in: *The long morning of medieval Europe: new directions in early medieval studies*, edd. Jennifer R. Davis – Michael McCormick, Aldershot 2008, s. 131–154.

ANGENENDT, Arnold, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, München 1997².

ANGENENDT, Arnold, *How was a confraternity made? The evidence of charters*, in: *The Durham Liber Vitae and its Context*, edd. David Rollason – A. J. Piper – Margaret Harvey – Lynda Rollason, Woodbridge 2004, s. 207–219.

ANGENENDT, Arnold, *Die liturgische Memoria. Hilfe für das Fortleben im Jenseits*, in: *Wider das Vergessen und für das Seelenheil. Memoria und Totengedenken im Mittelalter*, ed. Rainer Berndt, Münster 2013, s. 199–226.

ANGENENDT, Arnold, *Německá medievistika o náboženství, církvi a liturgii*, Český časopis historický 100/4, 2002, s. 741–773.

ANGENENDT, Arnold, *Theologie und Liturgie der Mittelalterlichen Toten-Memoria*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 79–199.

ANGENENDT, Arnold, *Velká doba černých mnichů. K významu donace a modlitby*, in: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. Petr Sommer, Praha 2006, s. 26–33.

ANTONÍN, Robert, *České země za posledních Přemyslovců, 1. díl (1192–1253)*, Praha 2012.

ANTONÍN, Robert, *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013.

Arengenverzeichnis zu den Königs- und Kaiserurkunden von den Merowingern bis Heinrich VI., edd. Friedrich Hausmann – Alfred Gawlik, München 1987.

ASSMANN, Jan, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München 1992.

ASSMANN, Jan, *Pamięć kulturowa*, Warszawa 2008.

BALETKA, Tomáš, *Páni z Kravař: z Moravy až na konec světa*, Praha 2003.

- BARDACH, Juliusz, *La donation réciproque en Lituanie aux XVe et XVIe siècles*, Studi in onore di Edoardo Volterra I, 1969, s. 707–723.
- BARTLOVÁ, Milena, *In memoriam defunctorum. Virtuals arts as devices of memory*, in: *The making of memory in the middle ages*, ed. Lucie Doležalová, Leiden – Boston 2010, s. 473–486.
- BARTLOVÁ, Milena, *Skutečná přítomnost: Středověký obraz mezi ikonou a virtuální realitou*, Praha 2012.
- BAŤKOVÁ, Růžena a kol., *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha I)*, Praha 1998.
- BEGERT-FIGI, Rosa, *Gabe und Gegengabe in den Kirchengutsurkunden der Zürcher, Thurgauer und St. Galler Urkundenbücher von den Anfängen bis ins Jahr 1336*, Zürich 1927.
- BENKMANN, Lorenz Sebastian, *Schenken als historisches Phänomen*, in: *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*, ed. Hans-Werner Goetz, Darmstadt 1999, s. 206–212.
- BENVENISTE, Émile, *Don et échange dans le vocabulaire indo-européen. Problèmes de linguistique générale*, Paris 1966.
- BERÁNKOVÁ, Věra, *Česky psané listiny z církevního prostředí před r. 1526. (Přehled dokumentů.)*, in: *Traditio et cultus: miscellanea historica Bohemica. Miloslav Vlk, archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, ed. Zdeňka Hledíková, Praha 1993, s. 91–108.
- BERKING, Helmuth, *The Sociology of Giving*, London 1999.
- BIJSTERVELD, Arnoud-Jan A., *Do ut des: Gift Giving, Memoria, and Conflict Management in the Medieval Low Countries*, Verloren 2007.
- BIJSTERVELD, Arnoud-Jan A., *Gift exchange, landed property, and eternity. The foundation and endowment of the Premonstratensian priory of Postel (1128/1138–1179)*, in: *Land and Ancestors: Cultural dynamics in the Urnfield period and the Middle Ages in the Southern Netherlands*, Amsterdam Archaeological Studies 4, edd. Frans Theuws – Nico Roymans, Amsterdam 1999, s. 309–348.
- BIJSTERVELD, Arnoud-Jan A., *The Medieval Gift as Agent of Social Bonding and Political Power: A Comparative Approach*, in: *Medieval Transformations: Texts, Power, and Gifts in Context*, edd. Esther Cohen – Mike De Jong, Leiden 2001, s. 124–156.
- BIJSTERVELD, Arnoud-Jan A., *Memoria and Nobility Research in the Netherlands*, in: *Verortete Herrschaft. Königspalzen, Adelsburgen und Herrschaftsbildung in Niederlothringen*, edd. Jens Lieven – Bert Thissen – Ronald Wientjes, Gütersloh 2014, s. 211–232.
- BIJSTERVELD, Arnoud-Jan A., *Patrons and Gifts in Eleventh- and Twelfth-Century Chronicles from the Diocese of Liège. An Introduction*, in: *The Medieval Chronicle: Proceedings of the 1st International Conference on the Medieval Chronicle, Driebergen/Utrecht 13–16 July 1996*, ed. Erik Kooper, Amsterdam – Atlanta 1999, s. 69–83.
- BIJSTERVELD, Arnoud-Jan A. – RAGETLI, Tim – BUEREN, Truus van, *Researching Medieval Memoria: Prospects and Possibilities*, in: *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis 14*, edd. A.-J. A. Bijsterveld – M. Boone – M. J. M. Damen, Verloren 2011, s. 183–234.

- BLANKS, David – FRASSETTO, Michael – LIVINGSTONE, Amy, *Medieval Monks and Their World: Ideas and Realities*, Leiden – Boston 2006.
- BLÁHOVÁ, Marie, *Historická paměť v pramenech raně přemyslovských Čech*, in: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, edd. Jan Klápště – Eva Plešková – Josef Žemlička, Praha 2003, s. 53–69.
- BLÁHOVÁ, Marie, *Vývoj špitálů v raně feudální Evropě a problematika nejstaršího špitálu v Praze*, in: Documenta Pragensia VII/1, ed. Václav Ledvinka, Praha 1987, s. 44–61.
- BLÁHOVÁ, Marie, *Zakladatelé v klášterní paměti přemyslovských Čech*, in: Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów, ed. Józef Dobosz, Poznań 2009, s. 285–304.
- BLOCH, Marc, *Feudální společnost*, Praha 2010.
- BLOCH, Marc, *La société féodale*, Paris 1982.
- BOBKOVÁ, Lenka, *Velké dějiny zemí Koruny české*, IVa, Praha – Litomyšl 2003.
- BOBKOVÁ, Lenka – BARTLOVÁ, Milena, *Velké dějiny zemí Koruny české*, IVb, Praha – Litomyšl 2003.
- BORGOLTE, Michael et al., *Enzyklopädie des Stiftungswesens in mittelalterlichen Gesellschaften*, Band 1: Grundlagen, Berlin – Boston 2014.
- BORGOLTE, Michael, *Foundations in Medieval Societies. Crosscultural Comparisons. A Project of the European Research Council at the Humboldt University of Berlin*, Journal of Transcultural Medieval Studies 1/1, 2014, s. 161–166.
- BORGOLTE, Michael, *Gedenkstiftungen in St. Galler Urkunden*, in: Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 578–602.
- BORGOLTE, Michael, *Der König der Stifter. Streiflichter auf die Geschichte des Willens*, in: Stiftungen und Stiftungswirklichkeiten. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart, edd. Michael Borgolte – Wolfgang Eric Wagner, Berlin 2000, s. 39–58.
- BORGOLTE, Michael, *Memoria. Zwischenbilanz eines Mittelalterprojekts*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 46, 1998, s. 197–210.
- BORGOLTE, Michael, *Die mittelalterliche Kirche*, München 1992.
- BORGOLTE, Michael, *Stiftergrab und Eigenkirche. Ein Begriffspaar der Mittelalterarchäologie in historischer Kritik*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 13, 1985, s. 27–38.
- BORGOLTE, Michael, *Stiftungen – eine Geschichte von Zeit und Raum*, in: Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 29, 2010, s. 39–56.
- BORGOLTE, Michael, *Die Stiftungen des Mittelalters*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 105, Kanonistische Abteilung 74, 1988, s. 71–94.
- BORGOLTE, Michael, *Stiftungen des Mittelalters im Spannungsfeld von Herrschaft und Genossenschaft*, in: Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters, edd. Dieter Geunich – Otto G. Oexle, Göttingen 1994, s. 267–286.
- BORGOLTE, Michael, *Die Stiftungsurkunden Heinrichs II. Eine Studie zum Handlungsspielraum des letzten Liudolfingers*, in: Festschrift für Eduard Hlawitschka zum 65. Geburtstag, edd. Karl Schnith – Roland Pauler, Kallmünz 1993, s. 231–250.
- BORGOLTE, Michael, *Totale Geschichte des Mittelalters? Das Beispiel Stiftungen*, Antrittsvorlesung 2. Juni 1992, Öffentliche Vorlesungen 4, Berlin 1993.

- BORGOLTE, Michael, *Von der Geschichte des Stiftungsrechts zur Geschichte der Stiftungen*, in: *Geschichte der Stiftungsrechts*, edd. Axel Campenhausen – Christoph Mecking – Hans Liermann, Tübingen 2002, s. 13–69.
- BORKOWSKA, Urszula, *Fundacje kościelne wielkopolskiej rodziny książęcej w drugiej połowie XIII wieku*, in: *Kościół, społeczeństwo, kultura. Prace ofiarowane profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, Lublin 2004, s. 17–28.
- BORKOWSKA, Urszula, *The funeral ceremonies of the Polish kings from the fourteenth to the eighteenth century*, *Journal of Ecclesiastical History* 36, 1985, s. 513–533.
- BORKOWSKA, Urszula, *Theatrum Ceremoniale at the Polish Court as a System of Social and Political Communication*, in: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, edd. Anna Adamska – Marco Mostert, Turnhout 2004, s. 431–450.
- BOROVSKÝ, Tomáš, *Formy a funkce klášterního patronátu v době posledních Přemyslovců*, in: *Kościół w monarchiach Przemyślidów i Piastów*, ed. Józef Dobosz, Poznań 2009, s. 275–284.
- BOROVSKÝ, Tomáš, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005.
- BOROVSKÝ, Tomáš, *Soukromé kláštery na Moravě ve 13. a 14. století. (Pokus o přehled a rozlišení)*, *Časopis Matice moravské* 123/2, 2004, s. 461–479.
- BOUCHARD, Constance B., *Holy Entrepreneurs: Cistercians, Knights, and Economic Exchange in Twelfth-Century Burgundy*, Ithaca 1991.
- BOUCHARD, Constance B., *Property transfers and the Church, eighth to eleventh centuries. An overview*, *Mélanges de l'Ecole française de Rome, Moyen Âge* 111, 1999, s. 563–575.
- BOUCHARD, Constance B., *Rewriting Saints and Ancestors Memory and Forgetting in France, 500–1200*, Philadelphia 2014.
- BOUCHARD, Constance B., *Sword, Miter, and Cloister: Nobility and the Church in Burgundy, 980–1198*, Ithaca – London 1987.
- BOUCHARD, Constance B., *Those of My Blood. Constructing Noble Families in Medieval Francia*, Philadelphia 2002.
- BOURDIEU, Pierre, *Raisons pratiques: sur la théorie de l'action*, Paris 1994.
- BOURDIEU, Pierre, *Teorie jednání*, Praha 1998.
- BROWN, Elizabeth A. R., *Falsitas pia sive reprehensibilis. Medieval Forgers and their Intentions*, in: *Fälschungen im Mittelalter I*, ed. Horst Fuhrmann, Hannover 1988, s. 101–119.
- BROWN, Peter, *Poverty and Leardeship in the Later Roman Empire*, London 2002.
- BROWN, Peter, *Treasure in Heaven. The Implications of an Image*, *Cristianesimo nella Storia* 33, 2012, s. 377–396.
- BUEREN, Truus van, *Care for the Here and the Hereafter: a Multitude of Possibilities*, in: *Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005, s. 13–34.
- BURCKHARD, Hugo, *Die Stellung der Schenkung im Rechtssystem*, Würzburg 1891.
- BURCKHARD, Hugo, *Zur Begriff der Schenkung*, Erlangen 1899.
- BURGESS, Clive, *By Quick and by Dead. Wills and Pious Provision in Late Medieval Bristol*, *English Historical Review* 102/405, 1987, s. 837–858.
- BÜCHER, Karl, *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen 1893.

- CAENEGEM, Raoul C. van, *Stephen D. White, Custom, Kinship, and Gifts to Saints. The Laudatio Parentum in Western France, 1050–1150*, 1988, 313 s., Law and History Review 9/02/September, 1991, s. 387–389.
- CAMERER, Colin, *Gifts as Economic Signals and Social Symbols*, The American Journal of Sociology 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, 1988, s. 180–214.
- Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005.
- CATHERCOLE, Paul, *Hau, Mauri and Utu: A Re-examination*, in: Trade and Exchange in Oceania and Australia, edd. Jim Specht – John Peter White, Sydney 1978, s. 324–340.
- CETWIŃSKI, Marek, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980.
- CLANCHY, Michael T., *From Memory to Written Record. England 1066–1307*, London – Cambridge 1979.
- Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti*, edd. Eva Doležalová – Petr Meduna, Praha 2011.
- COHEN, Esther, *Gift, Payment and the Sacred in Medieval Popular Religiosity*, Uhlenbeck Lecture 9, Wassenaar 1991.
- COHN, Samuel K., *The Cult of Remembrance and the Black Death: Six Renaissance Cities in Central Italy [1275–1425]*, Baltimore 1992.
- COHN, Samuel K., *Death and Property in Siena, 1205–1800: Strategies for Afterlife*, Baltimore 1988.
- COLEMAN, Jason, *Constitutionalism and the Cloister: Matthew Paris and the Crisis of Royal Monastic Patronage in Thirteenth Century England*, Michigan Journal of History, Winter 2005, nestránkováno. Dostupné na: <http://www.umich.edu/~historyj/issues.html#winter-2005>.
- Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne X. Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, ed. Jakub Sawicki, Wrocław 1963.
- COSTAMBEYS, Marios, *Power and Patronage in Early Medieval Italy: Local Society, Italian Politics and the Abbey of Farfa, c.700–900*, Cambridge 2011.
- COWDRY, Howard E. J., *Unions and Confraternity with Cluny*, Journal of Ecclesiastical History 16/02, 1965, s. 152–162.
- COWELL, Andrew, *The Medieval Warrior Aristocracy Gifts, Violence, Performance, and the Sacred*, Cambridge 2007.
- COWNIE, Emma, *Religious Patronage in Anglo-Norman England, 1066–1135*, Woodbridge 1998, 2011².
- CRAIG, Leigh Ann, *Wandering Women and Holy Matrons: Women as Pilgrims in the Later Middle Ages*, Leiden – Boston 2009.
- CREIGHTON, O. H., *Castles and Landscapes: Power, Community and Fortification in Medieval England*, London 2002.
- CURTA, Florin, *Merovingian and Carolingian Gift Giving*, Speculum 81/3, 2006, s. 671–699.
- ČAPSKÝ, Martin, *Komenda řádu německých rytířů v Drobovicích*, in: Ve stopách sv. Benedikta, edd. Libor Jan – Petr Obšusta, Brno 2002, s. 139–144.

- ČAPSKÝ, Martin, *Miletínská komenda Řádu německých rytířů v době předhusitské ve světle účetních pramenů*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997, ed. Jan Janák, Brno 1998, s. 9–29.
- ČECHURA, Jaroslav, *Dvě studie k sociálně ekonomickému vývoji klášterního velkostatku v předhusitských Čechách*, Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie 42/1, 1988, s. 1–72.
- ČECHURA, Jaroslav, *Grangie sive curia. Termíny, významy a mýty cisterciáků v Čechách ve vrcholném a pozdním středověku*, Časopis Národního muzea 169/3–4, 2000, s. 12–41.
- ČECHURA, Jaroslav, *Hospodářský vývoj plaského kláštera v době přemyslovské*, Historická geografie 18, 1979, s. 233–305.
- ČECHURA, Jaroslav, *K některým otázkám hospodářského a správního systému cisterciáckých klášterů. (Zlatá koruna v předhusitském období.)*, Československý časopis historický 29[79]/2, 1981, s. 228–257.
- ČECHURA, Jaroslav, *Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách – základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia*, Archeologia historica 10, 1985, s. 395–407.
- ČECHURA, Jaroslav, *Počátky vyšebrodského kláštera*, Jihočeský historický sborník 50/1, 1981, s. 4–15.
- ČECHURA, Jaroslav, *Statky kláštera Pomuk před rokem 1420*, Minulostí Západočeského kraje 32, 1997, s. 7–18.
- ČECHURA, Jaroslav, *Velkostatek kláštera Osek v letech 1310–1419*, Časopis Národního muzea 160/1–4, Praha 1991, s. 20–46.
- ČECHURA, Jaroslav, *Základní tendence ekonomického vývoje klášterního velkostatku v předhusitských Čechách*, Právněhistorické studie 30, 1989, s. 31–54.
- DARGUN, Lothar von, *Soziologische Studien 1. Egoismus und Altruismus in der Nationalökonomie*, Leipzig 1885.
- Database Medieval Memoria Online. Commemoration or the dead in the Netherlands until 1580*, edd. Truus van Bueren – Rolf the Weijert, Utrecht University 2013, <http://memodatabase.hum.uu.nl/memo-is/> [20. 7. 2015].
- DAVIES, Wendy, *Acts of Giving: Individual, Community, and Church in Tenth-Century Christian Spain*, Oxford 2007.
- DAVIS, Natalie, *The gift in sixteenth-century France*, Oxford 2000.
- DĄBROWSKA, Elżbieta, *Ukształtowanie obrządku pogrzebowego Ordinis Cisterciensis i jego recepcja w Europie Środkowej*, in: Groby, relikwie i insygnia, ed. Elżbieta Dąbrowska, Warszawa 2008, s. 133–143.
- DECLERCQ, Georges, *Originals and Cartularies. The organization of archival memory (ninth to eleventh century)*, in: Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society, ed. Karl Heidecker, Turnhout 2000, s. 147–170.
- DINZELBACHER, Peter, *Bernard von Clairvaux: Leben und Werk des berühmten Zisterziensers*, Darmstadt 1998.
- DINZELBACHER, Peter, *Poslední věci člověka: nebe, peklo, očištec ve středověku*, Praha 2004.
- DOBOSZ, Józef, *Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego*, Poznań 1995.
- DUBY, Georges, *Dames du XIIe siècle*, I, Paris 1995.

- DUBY, Georges, *Dames du XIIe siècle*, II, Paris 1995.
- DUBY, Georges, *Dames du XIIe siècle*, III, Paris 1996.
- DUBY, Georges, *Prendre, donner, consacrer*, in: Idem, *Guerriers et paysans*, VIIe–XIIesiècle, Paris 1973, s. 60–69.
- DUBY, Georges, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris 1978.
- DUBY, Georges, *Tři řády*, Praha 2008.
- DUBY, Georges, *Vznešené paní z 12. století*, II, Brno 1999.
- DURDÍK, Tomáš, *Encyklopedie českých hradů*, Praha 1996.
- DUŠKOVÁ, Sáša, *Listiny rudíkovské (pohled do oslavanského skriptoria)*, Časopis Matice moravské 68, 1948, s. 244–282.
- EDEL, Tomáš, *Příběh ztraceného kláštera blahoslavené Zdislavy*, Praha 1993.
- L'Église et la mémoire des morts dans la France medievale*, ed. Jean-Louise Lemaître, Paris 1986.
- EISENSTEIN, Charles, *The Ascent of Humanity. Civilization and the Human Sense of Self*, New York 2013.
- EISENSTEIN, Charles, *Sacred Economics: Money, Gift, and Society in the Age of Transition*, New York 2011.
- ELBL, Pavel B., *Smil z Lichtenburka*, Třebíč 2007.
- ELM, Kaspar, *Die Bulle Ea quae iudicio Clemens IV. 30. VIII. 1266. Vorgeschichte, Ueberlieferung, Text und Bedeutung*, Journal Augustiniana 14, 1964, s. 500–522.
- ENGELS, Friedrich, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, Hottingen – Zürich 1884.
- ENGEL, Jan Van, *The Crisis of Cenobitism. Reconsidered: Benedictine Monasticism in the Years 1050–1150*, Speculum 61/2, 1986, s. 266–304.
- ERLL, Astrid, *Memory in culture*, New York 2011.
- ESCH, Arnold, *Überlieferungs-Chance und Überlieferungs-Zufall als methodisches Problem des Historikers*, Historische Zeitschrift 240, 1985, s. 529–570.
- FALENCIAK, Jerzy, *Studia nad prawem rzymsko-kanonicznym w księdze Henrykowskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966.
- FELCMAN, Ondřej a kol., *Poděbradové: rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008.
- FIALA, Zdeněk – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – ŠEBÁNEK, Jindřich, *Česká diplomatika do r. 1848*, Praha 1984².
- FIALA, Zdeněk, *K počátkům listin a panovnícké kanceláře v Čechách*, Sborník historický 1, 1953, s. 27–45.
- FIALA, Zdeněk, *Předhusitské Čechy*, Praha 1978².
- FIALA, Zdeněk, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975.
- FICHTENAU, Heinrich, *Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*, Graz 1957.
- FICHTENAU, Heinrich, *Monarchische Propaganda in Urkunden*, in: Beiträge zur Mediävistik 2, Stuttgart 1977, s. 18–36.
- FOLTÝN, Dušan a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.
- FLORI, Jean, *Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge*, Paris 1998².
- FLORI, Jean, *Rytíři a rytířství ve středověku*, Praha 2008.

- Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, edd. Edward Opaliński a Tomasz Wioelicz, Warszawa 2000.
- GAUL, Wilhelm, *Geschenk nach Form und Inhalt im besonderen Untersucht an afrikanischen Völkern*, Braunschweig 1914.
- GÁJA, Robert, *Románské emporové kostely v Čechách a jejich zakladatelé*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2008.
- GEARY, Patrick J., *Exchange and Interaction between the Living and the Dead in Early Medieval Society*, in: *Idem*, *Living with the Dead in the Middle Ages*, Ithaca 1994.
- GEARY, Patrick J., *Échanges et relations entre les vivants et les morts dans la société du haut Moyen Âge*, *Droit et culture* 12, 1986, s. 3–17.
- GEARY, Patrick J., *Gift Exchange and Social Science Modeling: the Limitations of a Construct*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 129–140.
- GEARY, Patrick J., *Living with the Dead in the Middle Ages*, Ithaca 1994.
- GEARY, Patrick J., *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, Princeton 1996.
- Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet*, ed. Karl Schmid, München – Zürich 1985.
- GEORGE, Philippe, *Reliques & art précieux en pays mosan*, Liège 2002.
- GERCHOW, Jan, *Die Gedenküberlieferung der Angelsachsen: mit einem Katalog der libri vitae und Necrologien*, Berlin – New York 1988.
- GIERGIEL, Tomisław, *Fundacje rycerstwa sandomierskiego we wczesnym średniowieczu*, *Almanach historyczny* 10, 2008, s. 57–79.
- GIERKE, Otto von, *Deutsches Privatrecht 2. Schuldrecht*, München und Leipzig 1917.
- GIERKE, Otto von, *Vom Wesen der Menschlichen Verbände*, Darmstadt 1962².
- Gift Giving. A research Anthology*, edd. Cele Otnes – Richard F. Beltramini, Bowling Green 1996.
- GODBOU, Jacques, *L'esprit du don*, Paris 1992.
- GODELIER, Maurice, *L'Énigme du don*, Paris 1996.
- GOETZ, Hans-Werner, *Život ve středověku*, Praha 2005.
- LE GOFF, Jacques, *La naissance du purgatoire*, Paris 1981.
- LE GOFF, Jacques, *Zrození očiště*, Praha 2003.
- GÓRECKI, Piotr, *Economy, Society, and Lordship in Medieval Poland, 1100–1250*, New York 1992.
- GRAF, Sabine, *Memoria in der Stadtpfarrei des Spätmittelalters: Ein Memorialkalender aus der Kirche St. Jakob in Goslar*, *Jahrbuch der Gesellschaft für Niedersächsische Kirchengeschichte* 95, 1997, s. 79–153.
- GRAUSS, František, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. 1. díl: Dějiny venkovského lidu od 10. století do první poloviny 13. století*, Praha 1953.
- GRAUSS, František, *Necrologium bohemicum – Martyrologium pragensé a stopy nekromovského pojetí českých dějin*, *Český časopis historický* 65/6, 1967, s. 789–810.
- GREGORY, Chris A., *Gifts and Commodities*, London 1982.
- GRIERSON, Philip, *Commerce and the Dark Age: A Critique of the Evidence*, *Transaction of the Royal Historical Society* 9, 1959, s. 123–140.
- GRIMM, Jacob, *Ueber schenken und geben*, in: *Kleinere Schriften 2: Abhandlungen zur*

- Mythologie und Sittengeschichte, Berlin 1865, s. 173–210.
- GROTEN, Manfred, *Die Arengen der Urkunden Kaiser Heinrichs IV. und König Philipps I. von Frankreich im Vergleich*, Archiv für Diplomatik 41, 1995, s. 49–72.
- GRÖNBECH, Wilhelm, *Kultur und Religion der Germanen*, 2, Darmstadt 1991.
- GUŘEVIČ, Aron Jakovlevič, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978.
- ГУРЕВИЧ, Арон Яковлевич, *Категории средневековой культуры*, Москва 1972.
- HAIDER, Siegfried, *Zur Rechtsstellung von Frauen im Lichte der Garstener Traditionsnotizen*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 122/1, 2014, s. 1–21.
- HAMM, Berndt, *Normierte Erinnerung. Jenseits- und Diesseitsvorstellungen in der Memoria des 14. bis 16. Jahrhunderts*, in: Religiosität im späten Mittelalter. Spannungspole, Neuaufbrüche, Normierungen (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation 54), edd. Reinhold Friedrich – Wolfgang Simon – Berndt Hamm, Tübingen 2011, s. 41–81.
- HANNIG, Jürgen, *Ars donandi: zur Ökonomie des Schenkens im früheren Mittelalter*, in: Armut, Liebe, Ehre: Studien zur historischen Kulturforschung, ed. Richard van Dülmen, Frankfurt am Main 1988, s. 11–37.
- HARDT, Matthias, *Silverware in Early Medieval Gift Exchange: Imitatio Imperii and Objects of Memory*, in: Franks and Alamanni in the Merovingian Period. An Ethnographic Perspective, ed. Ian Wood, Woodbridge – San Marino 1998, s. 317–342.
- HARPER, Elizabeth, *Pearl in the Context of Fourteenth-Century Gift Economies*, The Chaucer Review 44/4, 2010, s. 421–439.
- HARTUNG, Wolfgang, *Adel, Erbrecht, Schenkung. Die strukturellen Ursachen der frühmittelalterlichen Besitzübertragungen an die Kirche*, in: Gesellschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Bosl zum 80. Geburtstag, ed. Ferdinand Seibt, München 1988, s. 417–438.
- HEATH, Anthony, *Rational choice and social exchange*, Cambridge 1976.
- HEINZMANN, Richard, *Středověká filosofie*, Olomouc 2002.
- HEISTERBACHU, Caesarius z, *Vyprávění o zázracích. Středověký život v zrcadle exempel*, ed. Jana Nechutová, Praha 2009.
- HILDEBRANDT, Maria, *Stiftungen zum Seelenheil durch Frauen in den Urkunden des Klosters Cluny*, in: Vinculum Societatis. Joachim Wollasch zum 60. Geburtstag, edd. Franz Neiske – Dietrich W. Poeck – Mechtild Sandmann, Sigmaringendorf 1991, s. 58–67.
- HLAVÁČEK, Ivan, *Dreisprachigkeit im Bereich der Böhmisches Krone: Zum Phänomen der Sprachenbenutzung im böhmischen diplomatischen Material bis zur hussitischen Revolution*, in: The development of literate Mentalities in East Central Europe, edd. Anna Adamska – Marco Mostert, Turnhout 2004, s. 289–310.
- HLAVÁČEK, Ivan, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419*, Stuttgart 1970, s. 100–109.
- HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav, *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 2002.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*, Praha 2008.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Donace církevním institucím v Čechách v prvním dvacetiletí 15. století*, in: Husitství – reformace – renesance 1, edd. Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová, Praha 1994, s. 251–260.

- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Fundace českých králů*, Sborník historický 28, 1981, s. 5–55.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Fundace pražských měšťanů do roku 1419*, in: Documenta Pragensia IV, ed. Václav Ledvinka, Praha 1984.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Charakter i projevy religijnosti mieszczaństwa praskiego na przełomie XIV i XV wieku*, in: Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym, edd. Halina Manikowska – Hanna Zaremska, Warszawa 2002, s. 297–313.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Počátky avignonského papežství a české země*, Praha 2013.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Pražské klášterní špitály od 13. do počátku 15. století*, in: Documenta Pragensia VII/1, ed. Václav Ledvinka, Praha 1987, s. 74–88.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Svět české středověké církve*, Praha 2010.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Vyšehradské proboštství a české kancléřství v první polovině 14. století*, in: Královský Vyšehrad II, Kostelní Vydří 2001, s. 74–89.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Závět' Elišky Přemyslovny*, in: Královský Vyšehrad III, Kostelní Vydří 2007, s. 128–143.
- HLINOMAZ, Milan, *Dějiny kláštera premonstrátek Chotěšov*, České Budějovice 2009.
- HLINOMAZ, Milan – KOLDA, Vlastimil, *Vyšebrodský klášter – nekropole Rožmberků*, Jihočeský sborník historický 57/4, 1988, s. 173–184.
- HOBBS, Thomas, *Leviathan*, ed. Richard Tuck, Cambridge 1996.
- HOLD, Hermann, *Cural- und Gratia-Rhetorik. Untersuchungen an Arengen in Schreiben des Avignonenser Papsttums*, 1–2, Wien 2001.
- HOLD, Hermann, *Unglaublich glaubhaft: die Arengen-Rhetorik des Avignonenser Papsttums*, 1–2, Frankfurt am Main 2004.
- HOLDSWORTH, Christopher, *The Piper and the Tune. Medieval Patrons and Monks*, The Stenton Lecture, Reading 1991.
- HOLLINGHURST, Catherine Lucy, *Medieval Religious Patronage: A Study of the Anglo-Welsh Marcher Lords and their Connections to Religious Houses, 1066–1300*, disertační práce, University of Exeter, Exeter 2012.
- HORCH, Caroline, *Der Memorialgedanke und das Spektrum seiner Funktionen in der Bildenden Kunst des Mittelalters*, Nijmegen 2001.
- HOUTS, Elisabeth van, *Memory and Gender in Medieval Europe, 900–1200*, London 1999.
- HOVEN VAN GENDEREN, Bram van den, *Remembrance and Memoria: the Descriptions of Four Churches Compared*, in: Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005, s. 267–290.
- HRACHOVEC, Petr, *Die Zittauer und ihre Kirchen (ca. 1300–1600)*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2014.
- HRUBÝ, Václav, *Tři studie k české diplomatice*, Brno 1936.
- HUYGHEBAERT, Nicolas-Norbert, *Les documents nécrologiques*, Turnhout 1972.
- HYDE, Lewis, *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*, New York 1983.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Cisterciácký řád ve středověkých Čechách. Príchod, struktura, některé aspekty vývoje*, in: Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów, ed. Józef Dobosz, Poznań 2009, s. 231–250.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, I, Praha 1998, 2013².
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, II, Praha 2002.

- CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, III, Praha 2009.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Klášteří nemocnice ve Zlaté Koruně*, in: *Kláster Zlatá Koruna. Dějiny - památky – lidé*, ed. Martin Gaži, České Budějovice 2007, s. 224–232.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Václav II.*, Praha 2007.
- CHEAL, David J., *The Gift Economy*, London – New York 1988.
- CHEVRIER, Georges, *Évolution de la notion de donation dans les chartes de Cluny du IXe à la fin du XIIIe siècle*, in: *À Cluny. Congrès scientifique*, Dijon 1950, s. 203–209.
- CHEVRIER, Georges, *Remarques sur la distinction entre l'acte créateur d'obligation et l'acte translatif de propriété dans quelques chartes du nord de la France et de la Belgique*, *Revue du Nord* 40/158, 1958, s. 209–211.
- CHIFFOLEAU, Jacques, *Pour une économie de l'institution ecclésiastique à la fin du Moyen Âge*, *Mélanges de l'École française de Rome, Moyen Âge* 96, 1984, s. 247–279.
- INNES, Matthew, *Keeping in the family: women and aristocratic memory, 700–1200*, in: *Medieval Memories: Men, Women and the Past, 700–1300*, ed. Elisabeth van Houts, Harlow 2001, s. 17–35.
- INNES, Matthew, *The Middle Rhine Valley. State and Society in the Early Middle Ages, 400–1000*, Cambridge 2006.
- IOGNA-PRAT, Dominique, *La Maison Dieu. Une histoire monumentale de l'Église au Moyen Âge (v. 800–v. 1200)*, Paris 2006.
- IOGNA-PRAT, Dominique, *Order & Exclusion: Cluny and Christendom Face Heresy, Judaism, and Islam (1000–1150)*, New York 2002.
- IOGNA-PRAT, Dominique, *Ordonner et exclure. Cluny et la société chrétienne face à l'hérésie, au judaïsme et à l'Islam, 1000–1150*, Paris 1998.
- IWAŃCZAK, Wojciech, *Lidé meče, modlitby a práce*, Praha 2011.
- IWAŃCZAK, Wojciech, *Po stopách rytířských příběhů: rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*, Praha 2001.
- JAHN, Joachim, *Tradere ad sanctum. Politische und gesellschaftliche Aspekte der Traditionspraxis im agilolfischen Bayern*, in: *Gesellschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Bosl zum 80. Geburtstag*, ed. Ferdinand Seibt, München 1988, s. 400–416.
- JAN, Libor, (Ano, lze), *Časopis Matice moravské* 114/1, 1995, s. 162–163.
- JAN, Libor, *Česká a moravská šlechta ve 13. a 14. století – otázky zrodu a kontinuity*, in: *Šlechta v proměnách věků*, ed. Tomáš Knoz, Brno 2011, s. 38–62.
- JAN, Libor, *Diskusní blok*, *Časopis Matice moravské* 123, 2004, s. 443–445.
- JAN, Libor (recenze), *J. Žemlička, Hereditas, výsluha, kastelánie. Několik poznámek k terminologii a metodologii současné historiografie přemyslovského období*, *Časopis Matice moravské* 128/2, 2009, s. 461–472.
- JAN, Libor, *K počátkům české šlechty. Družina, beneficium, pozemkové vlastnictví*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007, s. 45–52.
- JAN, Libor, *Neznámá listina na deblínské panství*, *Časopis Matice moravské* 114/1, 1995, s. 3–25.
- JAN, Libor, *Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter*, in: *Ve stopách sv. Benedikta*, edd. Libor Jan – Petr Obšusta, Brno 2002.
- JAN, Libor, *Premonstrátky nebo augustiniánky? (opět k počátkům kláštera v Doubravníce)*,

Časopis Matice moravské 113/1, 1994, s. 15–24.

JAN, Libor, *Skrytý půvab středoevropského modelu*, Český časopis historický 105/4, 2007, s. 873–902.

JAN, Libor, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Praha 2006.

JAN, Libor, *Václav II. Král na stříbrném trůnu*, Praha 2015.

JAN, Libor – SKŘIVÁNEK, František, *Němečtí rytíři v českých zemích*, Praha 1997.

JARRETT, Jonathan, *Power over past and future: Abbess Emma and the nunnery of Sant Joan de les Abadesses*, *Early Medieval Europe* 12/3, 2004, s. 229–258.

JÁNSKÝ, Jiří, *Páni ze Švamberka – pětisetletá saga rodu s erbem labutě*, Domažlice 2006.

JÄSCHKE, Kurt-Ulrich, *Wann und wie wurde der spätere Johann der Blinde Graf von Luxemburg? Ein Beitrag zur Frage nach der Herrschaft Luxemburg in der Politik König und Kaiser Heinrichs VII.*, in: *Luxemburg im lotharingischen Raum*. Festschrift Paul Margue, edd. Paul Dostert – Michel Pauly – Pol Schmoetten – Jean Schroeder, Luxembourg 1993, s. 233–257.

JHERING, Rudolf von, *Der Zweck im Recht*, Leipzig 1877.

JÍŠOVÁ, Kateřina, *Testamenty novoměstských měšťanů v pozdním středověku*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2008.

JOBERT, Philippe, *La notion de donation*, Paris 1977.

JOHNSON, Penelope D., *Prayer, Patronage, and Power: The Abbey of la Trinité, Vendôme, 1032–1187*, London – New York 1981.

JOHRENDT, Jochen, *Der Empfängereinfluß auf die Gestaltung der Arenga und Sanction in den päpstlichen Privilegien (896–1046)*, *Archiv für Diplomatik* 50, 2004, s. 1–12.

JONES, Anna Trumbore, *Noble Lord, Good Shepherd: Episcopal Power and Piety in Aquitaine, 877–1050*, Leiden 2009.

JORDEN, Wilibald, *Das cluniazensische Totengedächtniswesen vornehmlich unter den drei ersten Äbten Berno, Odo und Aymard (910–954)*, Zugleich ein Beitrag zu den cluniazensischen Traditionsurkunden (*Münsterische Beiträge zur Theologie* 15), Münster 1930.

JUROK, Jiří, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*, Nový Jičín 2000.

JUSSEN, Bernhard, *Challenging the Culture of Memoria. Dead Men, Oblivion, and the Faithless Widow in the Middle Ages*, in: *Medieval Concepts of the Past: Ritual, Memory, Historiography*, edd. Gerd Althoff – Johannes Fried – Patrick J. Geary, Cambridge 2002, s. 215–231.

JUSSEN, Bernhard, *Religious Discourses of the Gift in the Middle Ages*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 173–192.

KAMENÍK, Milan, *Burgundsko – Kraj mnichů: Cîteaux a Bernard z Clairvaux*, Praha 2002.

KAMP, Hermann, *Memoria und Selbstdarstellung. Die Stiftungen des burgundischen Kanzlers Rolin*, Sigmaringen 1993.

KARŁOWSKA-KAMZOWA, Anna, *Sztuka Piastów śląskich w średniowieczu. Znaczenie fundacji książęcych w dziejach sztuki gotyckiej na Śląsku*, Warszawa – Wrocław 1991.

KASER, Max, *Das römische Privatrecht*, München 1971².

KASTNER, Jörg, *Historiae foundationum monasteriorum. Frühformen monastischer Institutionsgeschichtsschreibung im Mittelalter*, München 1974.

KAVKA, František, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)*, I. díl, Praha 1993.

- KEYSER, Richard L., *Gift, dispute and contract, gift exchange and legalism in monastic property dealings, Montier-La-Celle, France, 1100–1350*, Baltimore 2001 (disertační práce).
- KEYSER, Richard L., *La transformation de l'échange des dons pieux, Montier-La-Celle, Champagne, 1100–1350*, *Revue historique* 628, 2003/2004, s. 793–816.
- KIBIC, Karel – VANĚK, Vojtěch, *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku*, Praha 2012.
- KLASSEN, John, *Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia*, in: *Materielle Kultur und Religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, ed. G. Jaritz, Wien 1990, s. 63–82.
- KLÁPŠTĚ, Jan, *O rané šlechtě v českých zemích. Malý náčrt velkého tématu*, in: *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít*, edd. Eva Doležalová – Petr Meduna, Praha 2011, s. 61–66.
- KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005.
- Kláster praemonstrátský v Nové Říši 1211–1911*, Nová Říše 1911.
- KLOUDOVÁ, Martina, *Zádušní počty farnosti Horní Štěpanice v 18. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2012.
- KOMTER, Aafke E., *The gift and its paradoxes: Beyond Mauss*, *European Journal of Cultural and Political Sociology* 1/4, 2014, s. 408–409.
- KOMTER, Aafke E., *Gifts and social relations. The mechanisms of reciprocity*, *International Sociology* 22/1, 2007, s. 93–107.
- KOMTER, Aafke E., *The gift: An interdisciplinary perspective*, Amsterdam 1996.
- KOMTER, Aafke E., *Social Solidarity and the Gift*, New York 2005.
- KOPIČKOVÁ, Božena, *Eliška Přemyslovna*, Praha 2008.
- KOTLÁROVÁ, Simona, *Bavorové erbu střely*, České Budějovice 2004.
- KOTLÁROVÁ, Simona, *Páni z Rožmitálu*, České Budějovice 2008.
- KOTRLÝ, Tomáš, *Právoplatný výběr hrobu podle Graciánova dekretu*, *Revue církevního práva* 49/2, 2011, s. 37–48.
- KOŮŘIL, Pavel – WIHODA, Martin, *Wüstehubové, ďáblovo plémě nebo tvůrčové kulturní krajiny?*, *Časopis Slezského zemského muzea*, B 50, 2001, s. 205–217.
- KOUTEK, Tomáš, *Románské kostely Čech*, Praha 2014.
- KRATZKE, Christine, *Bestatten – Gedenken – Repräsentieren: Mittelalterliche Sepulkralkdenkmäler in Zisterzen*, *Citeaux* 56, 2005, s. 9–26.
- KRÁL, Pavel, *Kult předků*, in: *Paměť urozenosti*, edd. Václav Bůžek – Pavel Král, Praha 2007, s. 173–186.
- KUBÍKOVÁ, Anna, *Petr I. z Rožmberka a jeho synové*, České Budějovice 2011.
- KUBÍN, Petr, *Anežka a Eliška Přemyslovna. Pokus o svatořečení v královské rodině*, in: *Ve znamení zemí Koruny české*, edd. Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec, Praha 2006, s. 186–197.
- KUBÍN, Petr, *Blahoslavený Hroznata*, Praha 2000.
- KURCZ, Agnes, *Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhundert*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 70, 1962, s. 323–354.
- KÜHNEL, Harry, *Sinn und Motivation mittelalterlicher Stiftungen*, in: *Materielle Kultur und Religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, ed. Gerhard Jaritz, Wien 1990, s. 5–12.
- KVĚT, Jan, *Iluminované rukopisy královny Rejčky*, Praha 1931.

- LANDAU, Peter, *Ius Patronatus: Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Köln – Wien 1975.
- The Languages of Gift in the Early Middle Ages*, edd. Wendy Davies – Paul Fouracre, Cambridge 2010.
- LARSON, Derek – WATSON, John J., *A Guide Map to the Terrain of Gift Value*, Psychology and Marketing 18/8, 2001, s. 889–906.
- LAUWERS, Michel, *Memoria. A propos d'un objet d'histoire en Allemagne*, in: *Les Tendances actuelles de l'histoire du Moyen Âge en France et en Allemagne*, Paris 2002, s. 105–126.
- LAUWERS, Michel, *La mémoire des ancêtres, le souci des morts. Morts, rites et société au Moyen Âge, diocèse de Liège, XIe - XIIIe siècles*, Paris 1997.
- LAWRENCE, Hugh, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001.
- LAWRENCE, Hugh, *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, London 1984².
- LECLERQ, Jean, *Bernard de Clairvaux*, Paris 1989.
- LÉVI-STRAUSS, Claude, *Elementary Structures of Kinship*, Toronto 1969.
- Lexikon des Mittelalters* 1, Stuttgart 2002.
- Lexikon des Mittelalters* 4, Stuttgart 1999.
- Lexikon des Mittelalters* 6, Stuttgart 1993¹, 1999².
- Lexikon des Mittelalters* 8, Stuttgart 1997.
- LEYSER, Karl, *The German aristocracy from the ninth to the early twelfth century: a historical and cultural sketch*, Past and Present 41, 1968, s. 25–53.
- LIBERA, Alain de, *Středověká filosofie*, Praha 2001.
- Libri vitae: Gebetsgedenken in der Gesellschaft des Frühen Mittelalters*, edd. Dieter Geuenich – Uwe Ludwig, Köln 2015.
- LIEBERSOHN, Harry, *The Return of the Gift. European History of a Global Idea*, Cambridge 2011.
- LIERMANN, Hans, *Handbuch des Stiftungsrechts, I. Band: Geschichte des Stiftungsrechts*, Tübingen 1963.
- LITTLE, Lester K., *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, Ithaca 1978.
- LOUŽEK, Marek, *Spor o metodu*, Praha 2001.
- LUSIARDI, Ralf, *Stiftung und städtische Gesellschaft. Religiöse und soziale Aspekte des Stiftungsverhaltens im spätmittelalterlichen Stralsund*, Berlin 2000.
- LUSIARDI, Ralf, *Stiftungen und das Seelenheil in den monotheistischen Religionen des mittelalterlichen Europa. Eine komparative Problemskizze*, in: *Stiftungen in Christentum, Judentum und Islam vor der Moderne. Auf der Suche nach ihren Gemeinsamkeiten und Unterschieden in religiösen Grundlagen, praktischen Zwecken und historischen Transformationen (Stiftungsgeschichten 4)*, ed. Michael Borgolte, Berlin 2005, s. 47–69.
- MACEK, Josef, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997.
- MAGNANI, Eliana, *Le don au Moyen Âge, pratique sociale et représentations. Perspectives de recherche*, Bulletin du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre 4, 2000, s. 62–74.
- MAGNANI, Eliana, *Don et sciences sociales. Théories et pratiques croisées*, Dijon 2007.

- MAGNANI, Eliana, *Du don aux églises au don pour le salut de l'âme en Occident (IVe–XIe siècle), le paradigme eucharistique*, in: *Pratiques de l'eucharistie dans les Églises d'Orient et d'Occident (Antiquité et Moyen Âge)*, II., Les réceptions, edd. Nicole Bériou – Béatrice Caseau – Dominique Rigaux, Paris 2009, s. 1021–1042.
- MAGNANI, Eliana, *Enregistrer une donation. Acte diplomatique, vers et image dans la chronique versifiée de Saint-Martin-des-Champ*, in: *Le don et le contre-don. Usages et ambiguïtés d'un paradigme anthropologique aux époques médiévale et moderne*, edd. Lucien Faggion – Laure Verdon, Aix-en-Provence 2010, s. 23–37.
- MAGNANI, Eliana, *Fundatores et donatores, le cercle aristocratique autour de Saint-Eusèbe au XIe siècle*, in: *L'abbaye de Saint-Eusèbe de Saignon et ses dépendances*, edd. Guy Barruol – Yann Codou, Forcalquier 2006, s. 41–51.
- MAGNANI, Eliana, *Les médiévistes et le don*, *Revue du MAUSS* 31, 2008, s. 525–544.
- MAGNANI, Eliana, *Transforming Things and Persons: The Gift pro anima in the Eleventh and Twelfth Centuries*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 269–284.
- MALINOWSKI, Bronisław, *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*, London 1922.
- MARQUE, Michel, *Memoria et fundatio*, in: *Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346*, ed. Michel Pauly, Luxemburg 1997, s. 197–215.
- MARQUE, Michel, *Regum de stirpe*, in: *Královský sňatek*, ed. Klára Benešová, Praha 2010, s. 252–270.
- MARSINA, Richard, *Die Arengen in ungarischen Urkunden bis zum 1235*, *Folia diplomatica* 1, 1971, s. 215–225.
- MASON, Emma, *Timeo barones et donas ferentes*, in: *Religious Motivation. Biographical and Sociological Problems for the Church Historian*, ed. Derek Baker, Oxford 1978, s. 61–75.
- Materielle Kultur und Religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, ed. Gerhard Jaritz, Wien 1990.
- MATTHEW, Donald, *The Norman Monasteries and their English Possessions*, Oxford 1962.
- MAUR, Eduard, *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: *Od knížat ke králům*, ed. Eva Doležalová, Praha 2007, s. 237–253.
- MAUSS, Marcel, *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*, Praha 1999.
- MAUSS, Marcel, *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*, *L'Année Sociologique*, 1925, s. 30–180.
- MCLAUGHLIN, Megan, *Consorting with Saints: Prayer for the Dead in Early Medieval France*, Ithaca – London 1994.
- Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory, Historiography*, edd. Gerd Althoff – Johannes Fried – Patrick J. Geary, Cambridge 2002.
- Medieval Memoria Online*, <http://memo.hum.uu.nl/> [15. 6. 2014].
- Medieval Memoria Research*, <http://mmr.let.uu.nl/index.html> [20. 7. 2015].
- Medieval Memories: Men, Women and the Past, 700–1300*, ed. Elisabeth van Houts, Harlow 2001.
- Medieval Transformations: Texts, Power, and Gifts in Context*, edd. Esther Cohen – Mayke B. de Jong, Leiden 2001.

- MELVILLE, Gert, *Die cluniazensische Reformatio tam in capite quam in membris. Institutioneller Wandel zwischen Anpassung und Bewahrung*, in: Sozialer Wandel im Mittelalter, edd. Jürgen Miethke – Klaus Schreiner, Sigmaringen 1994, s. 249–297.
- Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984.
- Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*, edd. Dieter Geunich – Otto G. Oexle, Göttingen 1994.
- MENCL, Václav, *Panské tribuny v naší románské architektuře*, Umění 13, 1965.
- MERHAUTOVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1984.
- MEYER, Richard M., *Zur Geschichte des Schenkens*, Zeitschrift für Kulturgeschichte 5, 1898, s. 18–29.
- MEZNÍK, Jaroslav, *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, in: Tvář stárnoucího středověku, edd. Tomáš Borovský a kol., Brno 2008, s. 25–61.
- MEZNÍK, Jaroslav, *Lucemburská Morava*, Praha, 1999.
- MICHAŁOWSKI, Roman, *Princeps fundator: Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*, Warszawa 1993.
- MICHEL, Jacques H., *La gratuité dans le droit remain*, Bruxelles 1962.
- MILLER, Maureen C., *Donors, Their Gifts, and Religious Innovation in Medieval Verona*, Speculum 66/1, 1991, s. 27–40.
- MILLER, William Ian, *Gift, sale, payment, raid: case studies in the negotiation and classification of exchange in medieval Iceland*, Speculum 61/1, 1986, s. 18–50.
- MODELMOG, Claudia, *Königliche Stiftungen des Mittelalters im historischen Wandel: Quedlinburg und Speyer, Königsfelden, Wiener Neustadt und Andernach*, Berlin 2012.
- MODELMOG, Claudia, *Stiftung oder Eigenkirche? Der Umgang mit Forschungskonzepten und die sächsischen Frauenklöster im 9. und 10. Jahrhundert*, in: Gestiftete Zukunft im mittelalterlichen Europa. Festschrift für Michael Borgolte zum 60. Geburtstag, edd. Wolfgang Hushner – Frank Rexroth, Berlin 2008, s. 215–243.
- Monarchische und adlige Sakralstiftungen im mittelalterlichen Polen*, ed. Eduard Mühle, Berlin 2013.
- MonumNet*, <http://monumnet.npu.cz/monumnet.php> [7. 8. 2015].
- MORGAN, Lewis H., *Ancient Society*, New York 1877.
- Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003.
- Negotiating Heritage Memories of the Middle Ages*, edd. Mette B. Bruun – Stephanie Glaser, Turnhout 2008.
- NEISKE, Franz, *Die Ordnung der Memoria. Formen necrologischer Tradition im mittelalterlichen Klosterverband*, in: Institution und Charisma. Festschrift für Gert Melville, edd. Franz Josef Felten – Annette Kehnel – Stefan Weinfurter, Köln 2009, s. 127–138.
- NEISKE, Franz, *Pro defunctis exorare ut a peccatis solvantur: Theologie und Praxis der Memoria in Cluny*, in: Bücher des Lebens – Lebendige Bücher, edd. Peter Erhart – Jakob Kuratli Hübli, St. Gallen 2010, s. 190–199.
- NEISKE, Franz, *Rechtssicherung und Praxis spätmittelalterlicher Gedenkstiftungen. Ein Beispiel des 14. Jahrhunderts*, in: Sprache und Recht 1. Beiträge zur Kulturgeschichte des

- Mittelalters, Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag, edd. Karl Hauck – Karl Kroeschell – Stefan Sonderegger – Dagmar Hüpper – Gabriele von Olberg, Berlin – New York 1986, s. 516–531.
- NERADOVÁ, Michaela, *Dějiny oslavanského kláštera ve 13. století*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2008.
- Nobilitas. Funktion und Repräsentation, des Adels in Alteuropa*, edd. O. G. Oexle – W. Paravicini, Göttingen 1997.
- NODL, Martin, *Farář*, in: *Člověk českého středověku*, edd. František Šmahel – Martin Nodl, Praha 2002, s. 192–219.
- NODL, Martin, *Středověký testament jako abnormalita*, in: *Pozdně středověké testamentsy v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, edd. Eva Doležalová – Kateřina Jíšová, Praha 2006, s. 73–85.
- NORA, Pierre, *Les Lieux de mémoire*, 1, Paris 1984.
- NORA, Pierre, *Les Lieux de mémoire*, 2, Paris 1986.
- NORA, Pierre, *Les Lieux de mémoire*, 3, Paris 1992.
- NOVÁKOVÁ, Renata, *Opatovický mlýn – Byla na počátku grangie cisterciáku?*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska, 2005, 17, s. 7–33.
- NOVÝ, Rostislav, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, *Studia mediaevalia Pragensia* 2, 1991, s. 125–146.
- NOVÝ, Rostislav, *Pražské předhusitské špitály* in: *Documenta Pragensia VII/1*, ed. Václav Ledvinka, Praha 1987, s. 62–73.
- OEXLE, Otto G., *Die Gegenwart der Lebenden und der Toten. Gedanken über Memoria*, in: *Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet*, ed. Karl Schmidt, München – Zürich 1985, s. 74–107.
- OEXLE, Otto G., *Die Gegenwart der Toten*, in: *Death in the Middle Ages*, edd. Herman Braet – Werner Verbeke, Louvain 1983, s. 19–77.
- OEXLE, Otto G., *Liturgische Memoria und historische Erinnerung. Zur Frage nach dem Gruppenbewusstsein und dem Wissen der eigenen Geschichte in den mittelalterlichen Gilden*, in: *Tradition als historische Kraft*, edd. Norbert Kamp – Joachim Wollasch, Berlin – New York 1982, s. 323–340.
- OEXLE, Otto G., *Mahl und Spende im mittelalterlichen Totenkult*, *Frühmittelalterliche Studien* 18, 1984, s. 401–420.
- OEXLE, Otto G., *Memoria als Kultur*, in: *Memoria als Kultur*, ed. Otto G. Oexle, Göttingen 1995, s. 9–78.
- OEXLE, Otto G., *Die Memoria Heinrichs des Löwen*, in: *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*, edd. Dieter Geunich – Otto G. Oexle, Göttingen 1994, s. 128–179.
- OEXLE, Otto G., *Memoria in der Gesellschaft und in der Kultur des Mittelalters*, in: *Modernes Mittelalter. Neue Bilder einer populären Epoche*, ed. Joachim Heinzle, Leipzig – Frankfurt am Main 1994, s. 297–323.
- OEXLE, Otto G., *Memoria und Erinnerungskultur im Alten Europa – und heute*, in: *Gedenken im Zwiespalt. Konfliktlinien europäischen Erinnerns (Genshagener Gespräche 4)*, edd. Alexandre Escudier – Brigitte Sauzay – Rudolf von Thadden, Göttingen 2001, s. 9–32.
- OEXLE, Otto G., *Memoria und Kulturelles Gedächtnis. Kulturwissenschaftliche Ausblicke auf Mittelalter und Moderne*, *Quaestiones medii aevi novae* 8, 2003, s. 3–24.

- OEXLE, Otto G., *Memoria und Memorialbild*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 384–440.
- OEXLE, Otto G., *Memeoria und Memorialüberlieferung im früher Mittelalter*, *Frühmittelalterliche Studien* 10, 1976, s. 70–95.
- OEXLE, Otto G., *Memorialüberlieferung und Gebetsgedächtnis in Fulda vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, in: *Die Kloostergemeinschaft von Fulda im früheren Mittelalter*, ed. Karl Schmid, München 1978, s. 136–177.
- OEXLE, Otto G., *Otto von Gierkes Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Ein Versuch wissenschaftsgeschichtlicher Rekapitulation*, in: *Deutsche Geschichtswissenschaft um 1900*, ed. Notker Hammerstein, Stuttgart 1988, s. 193–217.
- OEXLE, Otto G., *Spoleczeństwo średniowiecza: Mentalność – grupy społeczne – formy życia*, Toruń 1999.
- OEXLE, Otto G. – BUEREN, Truus van, *Die Darstellung der Sukzession: Über Sukzessionsbilder und ihren Kontext*, in: *Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005, s. 55–77.
- OFFER, Avner, *Between the gift and the market: the economy of regard*, *Economic History Review* 50/3, 1997, s. 450–476.
- OHLER, Norbert, *Umírání a smrt ve středověku*, Praha 2001.
- OSTEEN, Mark, *The Question of the Gift*, London – New York 2002.
- PALACKÝ, František, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, II, Praha 1893.
- PAPAJÍK, David, *Páni z Holštejna*, České Budějovice 2007.
- PAPAJÍK, David, *Páni ze Sovince: dějiny rodu moravských sudích*, Praha 2005.
- PAPAJÍK, David, *Švábenicové: velcí kolonizátoři a jejich následovníci*, Praha 2009.
- PARRY, Jonathan, *The Gift, the Indian Gift and the "Indian Gift"*, *Man* 21, 1986, s. 453–473.
- PAUK, Marcin R., *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*, Kraków – Warszawa 2000.
- PAUK, Marcin R., *Migrace – protekce – asimilace. Lužičtí Schliebenové v české politické elitě 13. století*, *Časopis Matice moravské* 131/1, 2012, s. 117–128.
- PAUK, Marcin R., *Program fundacyjny Piastów śląskich w XIII wieku i jego środkowoeuropejskie konteksty*, in: *Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach*, ed. Antoni Barciak, Katowice 2007.
- PAULY, Michel, *Heinrich VII., der Graf gebliebene König der Römer*, in: *Europäische Governance im Spätmittelalter*, ed. Michel Pauly, Luxembourg 2010, s. 445–464.
- PÁTKOVÁ, Hana, *Středověká bratrstva v katedrále sv. Víta v Praze*, in: *Sborník archivních prací* 47, 1997, Praha, s. 3–71.
- PENMAN, Michael, *Royal Piety in thirteenth-century Scotland: the religion and religiosity of Alexander II (1214–49) and Alexander III (1249–86)*, Woodbridge 2009.
- PERNICE, Herbert, *Zur Lehre von der Insinuation der Schenkungen*, Greifswald 1882 (disertační práce).
- PIEPER, Josef, *Scholastika: Osobnosti a náměty středověké filosofie*, Praha 1993.
- PINE, Karen, *The Psychology of Gift Exchange*, University of Hertfordshire Internal Report 2010, 9 s.
- PINCHOT, Gifford, *The Gift Economy*, Washington 1995.

- PLAČEK, Miroslav – FUTÁK, Peter, *Páni z Kunštátu: rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006.
- PLATELLE, Henri, *L'épouse gardienne aimante de la vie et de l'âme de son mari. Quelques exemples du haut Moyen Âge*, in: *La femme au moyen-âge*, edd. Michel Rouche – Jean Heuclin, Maubeuge 1990, s. 171–185.
- PLESZCZYŃSKI, Andrzej, *Fundacja opactwa klarysek w Zawichoście w 1245 roku a aspiracje polityczne Bolesława Wstydliwego*, in: *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, edd. Marek Derwich – Anna Pobóg-Lenartowicz, Wrocław – Warszawa 2005, s. 177–192.
- POECK, Dietrich W., *Totengedenken in Hansestädten*, in: *Vinculum Societatis. Joachim Wollasch zum 60. Geburtstag*, edd. Franz Neiske – Dietrich W. Poeck – Mechtild Sandmann, Sigmaringendorf 1991, s. 175–233.
- POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech*, 1, Praha 1977.
- POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech*, 2, Praha 1978.
- POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech*, 3, Praha 1980.
- POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech*, 4, Praha 1982.
- POJSL, Miloslav, *Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420*, Olomouc 2006.
- POKLUDA, Zdeněk, *Moravští Šternberkové: panský rod rozprostřený od Jeseníků ke Karpatům*, Praha 2012.
- POLÁCH, Jaroslav, *Páni z Krumlova*, České Budějovice 2014.
- PORÁK, Jaroslav, *Chrestomatie k vývoji českého jazyka (13.–18. století)*, Praha 1979.
- POUILLON, Francois, *L'anthropologie économique*, Paris 1976.
- Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, edd. Eva Doležalová – Kateřina Jišová, Praha 2006.
- Pražské synody a koncily předhusitské doby*, edd. Jaroslav Polc – Zdeňka Heldíková, Praha 2002.
- Prušánský zpravodaj*, 2011, 4, s. 11.
- PUMPR, Pavel, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*, Brno 2010.
- The Question of the Gift: Essays across Disciplines*, ed. Mark Olstein, New York 2002.
- REIFFENSTEIN, Ingo, *Deutschsprachige Arengen des 13. Jahrhunderts*, in: *Festschrift für Max Spindler zum 75. Geburtstag*, edd. Dieter Albrecht – Andreas Kraus – Kurt Reindel, München 1969, s. 177–192.
- ROBERTS, Scott D., *Symbolism, obligation, and fibre choice: the macro to the micro continuum of understanding gift giving*, *Advances in Consumer Research* 17/1, 1990, s. 707–709.
- ROGGE, Jörg, *Religiöses Ordnungsdenken und Frömmigkeitspraxis im Hoch- und Spätmittelalter*, in: *Religiöse Ordnungsvorstellungen und Frömmigkeitspraxis im Hoch- und Spätmittelalter*, ed. Jörg Rogge, Korb 2008, s. 7–12.
- ROSENTHAL, Joel T., *The Purchase of Paradise: Gift Giving and the Aristocracy, 1307–1485*, *Studies in Social History*, London – Toronto 1972.
- ROSENWEIN, Barbara H., *To be the Neighbor of Saint-Peter*, London 1989.
- ROSENWEIN, Barbara H., *Francia and Polynesia. Rethinking Anthropological Approaches*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 361–380.

- ROSENWEIN, Barbara H., *Property transfers and the Church, eighth to eleventh centuries*, in: *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Âge, Temps modernes* 111, 1999, s. 563–575.
- ROST, Friedrich, *Theorien des Schenkens*, Essen 1994.
- ROUSSEL, Stéphanie, *En pur et vray don, donateurs et donations pieuses aux Célestins de Paris à la fin du Moyen Âge*, Ecole nationale des chartes, Paris 2008 (diplomová práce).
- RUPRECHT, Michael, *Stiftungen in mittelalterlichen Halle*, Halle 2011.
- RYCHTEROVÁ, Pavlína, *Rituály, rity a ceremonie. Teorie rituálu a jejich reflexe v medievistickém bádání*, in: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku*, edd. Martin Wihoda – David Malaták, Brno 2006, s. 11–23.
- SADÍLEK, Jaroslav, *Pernštejnské hrady na horním povodí Svratky, Castellologica bohémica* 6, 1998, s. 325–340.
- SAHLINS, Marshall, *Stone Age Economics*, New York 1972.
- SALEMME, Timothy, *Les arangae dans les actes de donation de la région milanaise (XIe–fin XIIe siècles)*, in: *La Formule au Moyen Âge II. Actes du colloque international de Nancy et Metz*, edd. Isabelle Draelants – Christelle Balouzat-Loubet, Turnhout 2015, s. 115–134.
- SAMEK, Bohumil, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 1, Praha 1994.
- SAMEK, Bohumil, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 2, Praha 1999.
- SANTINELLI, Emmanuelle, *Les femmes et la mémoire. Le rôle des comtesses dans la Francie occidentale du XIe siècle*, in: *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut Moyen Âge*, edd. François Bougard – Cristina La Rocca – Régine Le Jan, Rome 2005, s. 459–484.
- SAUER, Christine, *Fundatio und Memoria. Stifter und Klostergründer im Bild 1100 bis 1350*, Göttingen 1993.
- SAUL, Nigel, *Death, Art, and Memory in Medieval England: The Cobham Family and Their Monuments, 1300–1500*, Oxford – New York 2001.
- Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut Moyen Âge*, edd. François Bougard – Cristina La Rocca – Régine Le Jan, Rome 2005.
- SÁDLOVÁ, Renáta, *Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických přípisů: jeden z méně užívaných pramenů ke klášterním dějinám*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2004.
- SEDLÁČEK, Pavel, *Lze ženský klášter v Doubravě jednou provždy považovat za augustiniánský*, *Časopis Matice moravské* 114/1, 1995, s. 159–161.
- SEDLÁČKOVÁ, Markéta – ŠAFR, Jiří, *Koncept sociální koheze, důvěry a sociálního kapitálu v sociologii*, in: *Soudobá sociologie II*, edd. Jiří Šubrt a kolektiv, Praha 2008.
- SEIBT, Ferdinand, *Lesk a bída středověku*, Praha 2000.
- Sépulture, mort et symbolique du pouvoir au moyen âge. Tod, Grabmal und Herrschaftsrepräsentation im Mittelalter. Actes des 11es Journées Lotharingiennes, 26–29 septembre 2000*, ed. Michel Margue, Luxembourg 2006.
- SCHEIRICHOVÁ, Veronika, *Styl nejstarších českých listin*, *Časopis Matice moravské* 119/2, 2000, s. 355–366.
- SCHLEIF, Corine, *Forgotten Roles of Women as Donors. Sister Katerina Lemmel's Negotiated Exchanges*, in: *Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, ed. Truus van Bueren, Turnhout 2005, s. 137–154.

- SCHMID, Karl, *Gebetsgedenken und adliges Selbstverständnis im Mittelalter. Ausgewählte Beiträge. Festgabe zu seinem sechzigsten Geburtstag*, Sigmaringen 1983.
- SCHMID, Karl, *Das liturgische Gebetsgedenken in seiner historischen Relevanz am Beispiel der Verbrüderungsbewegung des früheren Mittelalters*, in: *Gebetsgedenken und adliges Selbstverständnis im Mittelalter. Ausgewählte Beiträge*, ed. Karl Schmid, Sigmaringen 1983, s. 620–644.
- SCHMID, Karl, *Neue Quellen zum Verständnis des Adels im 10. Jahrhundert*, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 108, 1960, s. 185–232.
- SCHMID, Karl, *Die Sorge der Salier um ihre Memoria*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 666–726.
- SCHMID, Karl, *Die Stifter und sein Gedenken*, in: *Tradition als historische Kraft*, edd. Norbert Kamp – Joachim Wollasch, Berlin – New York 1982, s. 297–322.
- SCHMID, Karl – WOLLASCH, Joachim, *Societas et Fraternitas. Begründung eines kommentierten Quellenwerkes zur Erforschung der Personen und Personengruppen des Mittelalters*, *Frühmittelalterliche Studien* 9, 1975, s. 1–48.
- SCHMIDT, Valentin, *Testament Peters von Rosenberg vor seinem Zuge gegen die Preussen 1324*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 47, 1909, s. 62–65.
- SCHMIED, Gerhard, *Schenken – Probleme der Definition, Festlegung und Grenzphänomene*, *Ethik und Sozialwissenschaften* 9/3, 1998, s. 363–373.
- SCHREIBER, Georg, *Kirchliches Abgabewesen an französischen Eigenkirchen aus Anlaß von Ordalien (oblaciones campionum, oblaciones pugilum, oblaciones bellorum, oblaciones Iudiciorum) zugleich ein Betrag zur gregorianisch-kluniazensischen Reform und zur Geschichte und der Liturgik Traditionsnotizen*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 5, 1915, s. 414–483.
- SCHREIBER, Georg, *Kluny und die Eigenkirche: zur Würdigung der Traditionsnotizen des hochmittelalterlichen Frankreich*, *Archiv für Urkundenforschung* 17, 1941, s. 359–418.
- SCHREINER, Klaus, *Religiose, historische und rechtliche Legitimation spatmittelalterlicher Adelsherrschaft*, in: *Nobilitas. Funktion und Repräsentation, des Adels in Alteuropa*, edd. Otto G. Oexle – Werner Paravicini, Göttingen 1997, s. 376–430.
- SCHURTZ, Heinrich, *Grundriß einer Entstehungsgeschichte des Geldes*, *Beiträge zur Volks- und Völkerkunde* 5, Weimar 1898.
- SILBER, Ilana F., *Bourdieu's Gift to Gift Theory: An Unacknowledged Trajectory*, *Sociological Theory* 27/2, 2009, s. 173–190.
- SILBER, Ilana F., *Entre Mauss et Veyne: pour une sociologie historique comparée du don*, *Sociologie et sociétés* 36/2, 2004, s. 189–205.
- SILBER, Ilana F., *Gift-Giving in the Great Traditions: The Case of Donations to Monasteries in the Medieval West*, *European Journal of Sociology* 36/2, 1995, s. 209–243.
- SILBER, Ilana F., *Mauss, Weber et les trajectoires historiques du don*, *Revue du MAUSS* 36, 2010, s. 539–561.
- SILBER, Ilana F., *Monasticism and the Protestant Ethic: Asceticism, Ideology and Wealth in the Medieval West*, *British Journal of Sociology* 44/1, 1993, s. 103–123.
- SILBER, Ilana F., *Opting Out in Theravada Buddhism and Medieval Catholicism: A Comparative Look at Monasticism as Alternative Structure*, *Religion* 15, 1985, s. 251–277.

- SILBER, Ilana F., *Religious Virtuosity, Charisma and Social Order: A Comparative Sociological Study of Monasticism in Theravada Buddhism and Medieval Catholicism*, New York – Cambridge 1995.
- SKWIERCZYŃSKI, Krzysztof, *Fundacje możnowładcze w Polsce XI i XII wieku. Moźni i ich fundacje jako problem badawczy*, in: *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu 1*, edd. Halina Manikowska – Wojciech Brojer, Warszawa 2008, s. 63–94.
- SKWIERCZYŃSKI, Krzysztof, *Imitatio regni. Adlige Stiftungen im Polen des 11. und 12. Jahrhunderts*, in: *Monarchische und adlige Sakralstiftungen im mittelalterlichen Polen*, ed. Eduard Mühle, Berlin 2012, s. 171–200.
- SŁOŃ, Marek, *Zwischen Wucher und Seelenheil. Rentenmarkt und städtische Religiosität im spätmittelalterlichen Breslau*, *Quaestiones Medii Aevii Novae* 7, 2002, s. 145–176.
- SMOLOVÁ, Martina, *Arengy listin rajhradského kláštera do roku 1421*, Brno 2014.
- SOMER, Tomáš, *Smil z Lichtenburka*, České Budějovice 2012.
- SOVADINA, Miloslav, *Jindřich z Lipé. Zvláštní otisk z Časopisu Matice moravské roč. 120 (2001), 121 (2002) a 122 (2003)*, Brno 2005.
- SOVADINA, Miloslav, *Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století*, *Bezděz – vlastivědný sborník Českolipska* 7, 1998, s. 15–34.
- SÖRRIES, Reiner, *Grosses Lexikon der Bestattungs- und Friedhofskultur*, *Volkskundlich-kulturgeschichtlicher Teil: Von Abdankung bis Zweitbestattung*, Braunschweig 2002.
- STANĚK, Pavel, *Ženský klášter v Doubravniku*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2014.
- STANFORD, Charlotte A., *Building Civic Pride. Strasbourg Cathedral from 1300 to 1349*, The Pennsylvania State University 2003 (A thesis in Art History).
- STANFORD, Charlotte A., *Commemorating the Dead in Late Medieval Strasbourg. The Cathedral's Book of Donors and Its Use (1320–1521)*, Farnham 2011.
- STEINEROVÁ, Alžběta, *Zbožné odkazy v testamentech olomouckých měšťanů v 16. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2014.
- Stiftungen in Christentum, Judentum und Islam vor der Moderne. Auf der Suche nach ihren Gemeinsamkeiten und Unterschieden in religiösen Grundlagen, praktischen Zwecken und historischen Transformationen (Stiftungsgeschichten 4)*, ed. Michael Borgolte, Berlin 2005.
- Stiftungen und Armenfürsorge in Münster vor 1800*, *Studien zur Geschichte der Armenfürsorge und der Sozialpolitik in Münster* 1, edd. Franz-Josef Jakobi – Hannes Lambacher – Jens Metzdorf – Ulrich Winzer, Münster 1996.
- STÖBER, Karen, *Late Medieval Monasteries And Their Patrons. England and Wales, c.1300–1540*, Woodbridge 2007.
- STUDNIČKOVÁ, Milada, *Iluminovaná odpustková listina pro klášter cisterciáček Aula Sanctae Mariae na Starém Brně z roku 1325*, in: *Setkávání. Studie o středověkém umění věnované Kláře Benešové*, edd. Jan Chlíbač – Zoë Opačić, Praha 2015, s. 405–421.
- STUTZ, Ulrich, *Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechtes, Antrittsvorlesung, gehalten am 23. Oktober 1894*, Berlin, 1895, Darmstadt 1959².
- STUTZ, Ulrich, *Gratian und die Eigenkirchen*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 1, 1911, s. 1–33.

- SVÁTEK, Josef, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, Sborník archivních prací 20, 1970, s. 503–624.
- SVÁTEK, Josef, *Z dějin konventu řádu Svatého hrobu ve Světcích u Bíliny (okr. Teplice)*, Zprávy – studie Oblastního muzea v Teplicích, Společenské vědy 5, 1969, s. 9–18.
- SVITÁK, Zbyněk, *Klášter magdalenitek v Dobřanech*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 40, 1993, s. 9–21.
- SVOBODA, František, *Ekonomika daru, dar a jeho reflexe v ekonomické teorii*, Politická ekonomie 1, 2010, s. 105–129.
- SVOBODA, Miroslav, *Páni ze Strakonice: vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*, Praha 2010.
- ŠANDERA, Martin, *Páni z Dobrušky a z Opočna*, České Budějovice 2007.
- ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša, *Česká listina z doby Přemyslovské I*, Sborník archivních prací 6, 1956, s. 136–211.
- ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša, *Studie k českému diplomatáři I. K otázce břežnovských fals*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity II, 1953, s. 261–285.
- ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša, *Kritický komentář k moravskému diplomatáři. Zpracování látky z III. svazku Bočkova moravského kodexu*, Praha 1952.
- ŠEBÁNEK, Jindřich, *Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306*, Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 27–28 a 455–499.
- ŠIMÁK, Josef. V., *České dějiny*, I/5, Praha 1938.
- ŠIMEK, Tomáš, *Česká nekrologia doby předhusitské jako historický pramen*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 1959.
- ŠIMŮNEK, Robert, *Český šlechtický testament pozdního středověku – reálné badatelské téma?*, in: Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití, edd. Eva Doležalová – Kateřina Jišová, Praha 2006, s. 95–115.
- ŠIMŮNEK, Robert, *Milosrdenství v pojetí české středověké šlechty*, in: Milosrdenství ve středověkých městech, ed. Kateřina Jišová, Praha 2013, s. 137–169.
- ŠIMŮNEK, Robert, *Paměť a tradice v prostředí české šlechty v pozdním středověku*, Mediaevalia Historica Bohemica 10, 2005, s. 199–246.
- ŠIMŮNEK, Robert, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.
- ŠMAHEL, František, *Dvanáct pramenných sond k sociálním poměrům na Tábořsku od poloviny 14. do konce 15. století*, in: Sborník Muzea husitského revolučního hnutí 9, Tábor 1987, s. 277–321.
- ŠPŮROVÁ, Markéta, *Středoevropské zbožné ženy z panovnického prostředí ve 13. století a jejich vztah k rodovým fundacím*, in: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, edd. Eva Doležalová – Robert Šimůnek, Praha 2007, s. 230–236.
- ŠRÁMEK, Josef, *Aby události neunikly paměti. Středověká listinná falza a kláštery*, in: Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 2009, 2, s. 13–36.
- ŠTARHA, Ivan, *Dvě rozdílná století doubravnického kláštera*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 52, C 50, 2003, s. 31–52.
- ŠTÍTŇNÝ ze ŠTÍTŇNÉHO, Tomáš, *Tomáše Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, ed. Karel Jaromír Erben, Praha 1852.
- ŠUSTA, Josef, *Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.

- TABUTEAU, Emily Z., *Transfers of Property in Eleventh Century Norman Law*, London 1988.
- Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen Âge en France et en Allemagne. Actes des colloques de Sèvres (1997) et Göttingen (1998)*, edd. Jean-Claude Schmitt – Otto G. Oexle, Paris 2002.
- TESTART, Alain, *Critique du don. Études sur la circulation non marchande*, Paris 2007.
- TEUNIS, Hendrik B., *Confraternitas*, in: *Kerstening van Christenen. De verhouding van geestelijken en leken in de hogemiddeleeuwen*, edd. H. B. Teunis et al., Amsterdam 1991, s. 51–86.
- THOMSON, Edward P., *Folklore, anthropology and social history*, The Indian Historical Review 3, 1977, s. 251–272.
- TREFFORT, Cécile, *L'Eglise carolingienne et la mort, christianisme, rites funéraires et pratiques commémoratives*, Lyon 1996.
- TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, Český časopis historický 105/1, 2007, s. 122–164.
- UHLÍŘ, Zdeněk, *Církev, náboženství a měšťané v Čelákovicích v době předhusitské*, in: Studie a zprávy Okresního muzea Praha–Východ 8, 1986, s. 17–42.
- UHLÍŘOVÁ, Věra, *K problematice česky psaných listin předhusitské doby*, Sborník archivních prací 14/1, 1964, s. 174–237.
- UHLÍŘOVÁ, Věra, *Zur Problematik der tschechisch verfaßten Urkunden*, Archiv für Diplomatik 11/12, 1965/66, s. 468–544.
- URBAN, Jan, *Lichtenburkové*, Praha 2004.
- VANDERPUTTEN, Steven – BIJSTERVELD, Arnoud-Jan A., *Penitential Discourse and Conflict Management in the Late-Eleventh- and Early-Twelfth-Century Southern Low Countries*, Revue Belge de philologie et d'histoire 90/2, 2012, s. 471–492.
- VANĚČEK, Václav, *Základy postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, I, Praha 1933.
- VANĚČEK, Václav, *Základy postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, II, Praha 1937.
- VANĚČEK, Václav, *Základy postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, III, Praha 1939.
- VANÍČEK, Vratislav, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství reprezentace*, in: Colloquia mediaevalia Pragensia 9. Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007, s. 141–188.
- VANÍČEK, Vratislav, *Velké dějiny zemí Koruny české*, II, Praha 2000.
- VANÍČEK, Vratislav, *Velké dějiny zemí Koruny české*, III, Praha 2002.
- VAŠEK, Zdeněk, *Královská rodina a přízeň církvi v letech 1310–1333*, in: Historie – Otázky – Problémy 3/2, 2011, s. 55–67.
- VAŠEK, Zdeněk, *Sepulkrální památky ve světle šlechtických donací církvi v první polovině 14. století*, in: Epigraphica et Sepulcralia IV, ed. Jiří Roháček, Praha 2013, s. 459–481.
- VAŠEK, Zdeněk, *Die Stiftungen Johannis von Luxemburg und seiner Verwandtschaft zugunsten der böhmischen Kirche*, in: Hémecht. Revue d'Histoire luxembourgeoise/Zeitschrift für Luxemburger Geschichte 66/1, 2014, s. 5–24.

- VAŠEK, Zdeněk, *Šlechtické donace za vlády Jana Lucemburského*, in: *Historie* 2007, ed. Mlada Holá, Praha 2008, s. 65–94.
- VAŠEK, Zdeněk, *Zbožná nadání šlechty v první polovině 14. století a možnosti jejich srovnání*, in: *Mediaevalia Historica Bohemica* 13/2, Praha 2011, s. 59–84.
- VAŠEK, Zdeněk, *Zbožné dary české šlechty v první polovině 14. století jako prostředek uchování paměti*, in: *Commemoratio praeteritorum – społeczności średniowieczne wobec przeszłości. III polsko-czeskie forum młodych mediewistów*, edd. Jakub Kujawiński – Hanna Krzyżostaniak – Marzena Matla, Poznań 2013, s. 301–312.
- VAŠEK, Zdeněk, *Zbožné dary šlechty na Moravě v 1. polovině 14. století*, in: *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století*, edd. Lenka Bobková – Jana Konvičná, Praha 2009, s. 267–280.
- VAUGHAN, Genevieve, *Homo donans*, 2006, http://www.gift-economy.com/homodonans_frt.html [22. 6. 2015].
- VAUGHAN, Genevieve, *Women and the Gift Economy: A radically different worldview is possible*, Toronto 2007.
- VELÍMSKÝ, Tomáš, *Exegi monumentum. Svědectví pozdně románského tribunového kostela sv. Mikuláše v Potvorově*, in: *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít*, edd. E. Doležalová – P. Meduna, Praha 2011, s. 67–84.
- VELÍMSKÝ, Tomáš, *Hrabišici: páni z Rýzmburka*, Praha 2002.
- VELÍMSKÝ, Tomáš, *Páni ze Svojšína: rod velmožů, pánů a rytířů z povodí Mže*, Praha 2013.
- VELÍMSKÝ, Tomáš, *Příběh rodu Milhosticů. O počátcích české šlechty*, *Dějiny a současnost* 27/6, 2005, s. 18–21.
- VLČEK, Pavel a kol., *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha 1999.
- VLČEK, Pavel a kol., *Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000.
- VLČEK, Pavel a kol., *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*, Praha 1996.
- VLČEK, Pavel – FOLTÝN, Dušan – SOMMER, Petr, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 2002.
- VOHRYZEK, Stanislav, *Hrádek Přímělkov (okres Jihlava)*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2009.
- VŠETEČKOVÁ, Zuzana a kol., *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*, Praha 2011.
- WAGNER-HASEL, Beate, *Egoistic Exchange and Altruistic Gift: On the Roots of Marcel Mauss' Theory of the Gift*, in: *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurations of Exchange*, edd. Gadi Algazi – Valentin Groebner – Bernhard Jussen, Göttingen 2003, s. 141–171.
- WARD, Jennifer C., *Fashions in Monastic Endowment: the Foundations of the Clare Family, 1066–1314*, *The Journal of Ecclesiastical History* 32/4, 1981, s. 427–451.
- WARD, Jennifer C., *Who to Commemorate and Why? The Commemoration of the Nobility in Eastern England in the Fourteenth Century*, in: *Memory and Commemoration in Medieval England*, edd. Caroline M. Barron – Clive Burgess, Donington 2008, s. 104–116.
- WARDROP, Joan, *Fountains Abbey and Its Benefactors, 1132–1300*, Kalamazoo 1987.
- WEINER, Annette B., *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-While Giving*, Berkeley – Oxford 1992.
- WEINER, Annette B., *Inalienable Wealth*, *American Ethnologist* 12, 1985, s. 210–227.
- WENZEL, Horst, *Horen und Sehen, Schrift und Bild: Kultur und Gedachtnis im Mittelalter*,

München 1995.

WESTERHOF, Danielle, *Death and the Noble Body in Medieval England*, Woodbridge 2008.

WHITE, Stephen D., *Custom, Kinship, and Gifts to Saints. The Laudatio Parentum in Western France, 1050–1150*, Chapel Hill 1988.

WICKHAM, Chris, *Compulsory gift exchange in Lombard Italy, 650–1150*, in: *The Languages of Gift*, 2009, s. 193–216.

WIHODA, Martin, *Vladislav Jindřich*, Brno 2006.

WOLFINBARGER, Mary Finley, *Motivations and symbolism in gift-giving behaviour*, *Advances in Consumer Research* 17/1, 1990, s. 699–706.

WOLLASCH, Joachim, *Die mittelalterlicher Lebensform dem Verbrüderung*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, edd. Karl Schmidt – Joachim Wollasch, München 1984, s. 215–232.

WOLLASCH, Joachim, *O wartości źródłowej nekrologów średniowiecznych*, *Studia Źródłoznawcze* 32–33, 1990, s. 7–16.

WOLLASCH, Joachim, *Parenté noble et monachisme réformateur. Observations sur les conversions à la vie monastique aux onzième et douzième siècles*, *Revue historique* 264, 1980, s. 3–24.

WOLLASCH, Joachim, *Das Projekt Societas et Fraternitas*, in: *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*, edd. Dieter Geunich – Otto G. Oexle, Göttingen 1994, s. 11–31.

Women's Space: Patronage, Place, and Gender in the Medieval Church, edd. Virginia C. Raguin – Sarah Stanbury, Albany 2005.

WOOD, Susane, *English Monasteries and their Patrons in the Thirteenth Century*, Oxford 1955.

WOOD, Susan, *The Proprietary Church in the Medieval West*, Oxford 2006.

WOOD-LEGH, Kathleen Louise, *The Purchase of Paradise: Gift Giving and the Aristocracy, 1307–1485*. By Joel T. Rosenthal, *The Journal of Ecclesiastical* 25/3, 1974, s. 317–318.

YAN, Yunxiang, *The gift and gift economy*, in: *A Handbook of Economic Anthropology*, ed. James G. Carrier, Northampton 2005, s. 246–261.

ZAHRADNÍK, Isidor, *Doplňky k českému diplomatáři a regestáři*, in: *Sborník historického kroužku*, 1900.

ZÁRUBA, František, *Hradní kaple II. Doba lucemburská*, Praha 2016.

ZILYNSKÁ, Blanka, *Záduší*, in: *Facta probant homines*, edd. Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová, Praha 1998, s. 535–548.

ŽATCE, Jan ze, *Oráč z Čech*, Praha 1994.

ŽEMLIČKA, Josef, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007.

ŽEMLIČKA, Josef, *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*, *Český časopis historický* 110/2, 2012, s. 189–223.

ŽEMLIČKA, Josef, *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*, *Český časopis historický* 106/1, 2008, s. 109–136.

ŽEMLIČKA, Josef, *Král jak ubohý hříšník svých poklesků litoval v pláči. Václav II., Zbraslav a svatý Ludvík IX.*, in: *Verba in imaginibus*, edd. Eva Doležalová – Martin Nodl – Petr Sommer, Praha 2004, s. 193–210.

ŽEMLIČKA, Josef, *Království v pohybu: kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014.

ŽEMLIČKA, Josef, *Počátky Čech královských. 1198–1253: proměna státu a společnosti*, Praha 2002.

ŽEMLIČKA, Josef, *Přemysl Otakar II.: král na rozhraní věků*, Praha 2011.

ŽLEBKOVÁ, Lucie, *Zbožné nadace v obcích Zašová a Veselá na základě Liber erectionum (1656–1746)*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2014.

PŘÍLOHY

Seznam darů české a moravské šlechty církvi
v letech 1200–1350

V tomto seznamu jsou uvedeny nalezené záznamy o darech české a moravské šlechty církvi v českých zemích i za jejich hranicemi v letech 1200 až 1350. U každého daru je uvedeno, kde se záznam o jeho uskutečnění nachází, obvykle je zde uveden odkaz edice případně jiného pramene, ojediněle odkaz na literaturu, pokud jde o pramenně nedoložený dar, ale rekonstruovaný v historiografické literatuře. Struktura záznamů darů obsahuje identifikaci příjemce, předmět daru, datum darování, donátora či donátory a pak další podstatné údaje. Citované prameny i literatury lze identifikovat podle jejich seznamu v disertační práci. Pojmenování příjemců i přepis jména donátorů má posloužit především k přesné identifikaci obou stran. Plné pojmenování klášterů se zasvěcením není uvedeno u všech darů.

Příjemce	Předmět daru	Datum	Donátor	Podmínky
Klášter kanovnic Božího hrobu u kostela sv. Jakuba Většího ve Světcí (Encyklopedie českých klášterů, s. 655)	Neznámé majetky	1200 (před 1227)	Vratislava, žena Kojaty z Mostu	Založení kláštera.
Klášter premonstrátek Chotěšov (P. Kubín, Bl. Hroznata s. 150-156)	Pozemky pro založení kláštera	1202-1210	Vojslava a bl. Hroznata	Fundace kláštera
Klášter premonstrátů v Louce (CDB II, s. 25, č. 28)	Desátky z vinic u obce Hnanice	Po 1201	Rudger, klient kláštera	Bez konkrétních požadavků.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie ve Velehradě (CDB II, s. 370, č. 355)	Ves Kostelec	Kolem 1202	Dětrich Hrutovic	Konfirmace v rámci důvěryhodného falza.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech (CDB II, s. 43, č. 47)	Dvě vsi	1204	Anežka, vdova po Kunovi z Potvorova	Konfirmace biskupem Robertem. Tři vsi darovala již před 1200, dvě přidává nyní.
Klášter premonstrátů	Čtyři vsi	1208	Lev z Klobouk	Založení kláštera

v Zábrdovicích (CDB II, č. 83, s. 77)				
Klášter premonstrátů v Zábrdovicích (CDB II, s. 393, č. 364; CDB III, č. 167, s. 208)	Dvacet vsí (?) a jedno podací	1210-1230	Lev z Klobouk	Podle konfirmací z let 1210 a 1237.
Klášter premonstrátů v Zábrdovicích (CDB II, s. 393, č. 364)	Polovina vsi Šaratice	Zřejmě před 1210	Richsa, žena Lva z Klobouk	Zemřela zřejmě 1209. Bez podrobností.
Klášter premonstrátů v Zábrdovicích (CDB II, s. 393, č. 364)	Ves Heraldice	Zřejmě před 1210	Markéty, vdovy po Přibyslavovi	Bez podrobností.
Klášter premonstrátů v Zábrdovicích (CDB II, s. 393, č. 364)	Tři lány	Zřejmě před 1210	Sasín s dcerou Přibyčestou	Bez podrobností.
Klášter premonstrátek v Nové Říši (Encyklopedie moravských a slezských klášterů, s. 456)	Neznámé majetky	1211	Markvart z Hrádku s manželkou Vojslavou	Založení kláštera. Dle barokní tradice jako poděkování za vítězství v boji.
Klášter premonstrátů Teplá; klášter premonstrátek v Chotěšově (CDB II, s. 401, č. 368)	Různé imunity	1213	Bl. Hroznata	Uděluje Přemysl I. Otakar na žádost Bl. Hroznaty.
Klášter premonstrátek v Chotěšově (CDB II, s. 433, č. 386)	Ves Uherce	1213	Helka, dcera Držislava	Za spásu duše (vyjádřeno nepřímo). Konfirmace v důsledku sporu.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech (CDB II, s. 407, č.	Ves Nadrybí	1216	Oldřich Držislav z Litic s manželkou	Za spásu duše. Falzum z 15. století, lze však považovat za důvěryhodné.

372)				
Klášter premonstrátů v Louce (CDB II, s. 190, č. 205)	Podací Příměticích v	1220	Emeramus (Jimram), kastelán znojemský	Za spasení své i rodičů.
Klášter benediktinů ve Vilémově (CDB II, s. 241, č. 252)	Ves Opočnice	1. 10. 1223	Sezema z Kostomlat	Za spasení své i blízkých. Konfirmace biskupem Pelhřimem.
Řád johanitů (CDB II, s. 263, č. 270)	6 vsí	Před červnem 1225	Bolemila, manželka Bavora I. ze Strakonic	Za spasení duše. Donace ženy v době života manžela bez zmínky o něm.
Klášter cisterciáček Vallis s. Mariae v Oslavanech (CDB II, s. 266, č. 272)	Vsi Oslavany, Martinice a Přibyslavice	(1225) 26. 6. 1226	Heilwida	Konfirmace daru na založení kláštera v Oslavanech Přemyslem I. Otakarem.
Klášter premonstrátek v Doksanech (CDB II, s. 280, č. 286)	Polovina vsí Vojnice	Před 1226	Smil a jeho dcera Scholastika	Konfirmace starší donace
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (CDB II, s. 300, č. 302)	Pět vsí a další sídla včetně Mostu	22. 7. 1227	Kojata IV. z Mostu	Pohřeb v klášteře, který společně s bratrem založil. Chce získat život věčný.
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha; klášter premonstrátů na Strahově; klášter v Opatovicích; klášter cisterciáků v Sedlci (CDB II, s. 301, č. 303)	Ves Koběřice (strahovskému klášteru), ves Matařov (opatovickému klášteru), 4 vsí (sedleckému klášteru)	1227	Kojata IV. z Mostu	Závěť. Konfirmace všech dřívějších darů klášteru na Zderaze.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB II, s. 324, č. 322)	Podací právo u sv. Jakuba v Brně	6. 12. 1228	Heilwida	Daroval Přemysl I. Otakar na výslovnou žádost Heilwidy.
Klášter cisterciáků u	Tři vsí	10. 11. 1230	Roman z Týnce	Za spásu svou i předků.

kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech (CDB II, s. 350, č. 342)				Konfirmace Přemyslem I. Otakarem.
Klášter cisterciáků Clara Vallis ve Zwettlu (CDB V/1, s. 637, č. 429)	Půl vsi Presnik	1221-1230	Vítek z Klokot	Bez konkrétních požadavků. Zřejmě konfirmace dřívějšího ústního daru.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB II, s. 356, č. 347)	Desátky ve vsi Micmanice	1226-1230	Wolfram ze Schenkenbergu dictus Pincerna	Za spasení své i předků.
Klášter sester řehole sv. Augustina u sv. Petra v Olomouci (CDB IV/1, s. 198, č. 105)	Ves Slatinky	1230-1240 (před 27. 3. 1947)	Semislav z Morkovic, tchán Vojtěcha z Medlova)	Za spásu duše.
Klášter sester řehole sv. Augustina v Doubravníku (CDB III, s. 5, č. 8)	Několik vsí	Před 18. 6. 1231	Štěpán z Medlova	Založení kláštera. Zřejmě nejméně 4 vsi v okolí kláštera a několik podacích práv.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech (CDB III, s. 20, č. 22)	2 vsi	1232 či 1231	Ratmír ze Skviřína	Za spásu duše. Ratmír měl od kláštera v nájmu zpustlou ves, kterou slíbil znovu osadit a držet do konce života. Jedná se o závět', i když je ještě mladý.
Klášter cisterciáků Fons s. Mariae ve Žďáru nad Sázavou (CDB III, s. 115, č. 100)	Ves Nížkov a další pozemkové majetky.	1233	Jan z Polné	První založení kláštera. Bez konkrétních požadavků.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech	Ves Bezděkov	Před 20. 3. 1234	Gumpold, syn Dětleba z Potvorova	Za spásu své i blízkých. Konfirmace.

(CDB III, s. 64, č. 61)				
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (CDB III, s. 74, č. 70)	Ves Bubny	1. 5. 1234	Zdislav	Bez konkrétních požadavků.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB III, s. 114, č. 99)	Podací právo v Rudíkově	1234	Heřman z Rudíkova s matkou	Za spasení.
Klášter benediktinů v Kladrubech (CDB III, s. 289, č. 219 a CDB III, s. 117, č. 101; CDB V/2, s. 337, č. 697)	Vsi Zhoř a Zahořany	Před 1234	Stanimír z Bořic/ Božic	Vlastnictví doloženo už k roku 1234, donace až podle konfirmace z 1273.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech (CDB III, s. 141, č. 115)	Ves Laziště	Před 24. 6. 1235	Boček	Konfirmace králem.
Klášter sester řehole sv. Augustina v Doubravníku (CDB III, s. 147, č. 119)	Ves Žešov	29. 7. 1235	Markrabě Přemysl na přímluvu Vojtěcha z Medlova	Za spasení své i otce. Soupis majetků kláštera.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB III, s. 158, č. 127)	Právo na všechny desátky z kostelů a vsí, které bude mít klášter v držení	1235	Biskup Robert na žádost Heilwidy	
Klášter premonstrátů Teplá (CDB III, s. 187, č. 153)	75 hřiven stříbra	7. 3. 1237	Smil (z Lichtenburka?)	Darováno klášternímu oltáři P. Marie. Za přijetí do konfraternity.
Konvent johanitů u kostela Panny Marie pod řetězem v Praze (CDB III, s. 245, č. 193)	Újezd Přeštice (15 vesnic v hodnotě 1200 hřiven stříbra)	1237 (před 21. 6. 1238)	Svatobor	Pro naději na život věčný. Konfirmace.
Špitál sv.	Ves Černuc	26. 11.	Bohuslava z Černuce,	Ve prospěch

Františka v Praze (CDB III, s. 404, č. 287 a s. 406, s. 288)		1237	vdova po Zvestonovi	chudých a pro milosrdenství. Špitálu případně po její smrti.
Klášter cisterciáků Rosa Coeli v Dolních Kounicích (Moravské a slezské listiny lichtenštejnského archivu ve Vaduzu 1173 – 1380, č. 2, s. 24; CDB III, s. 407, č. 289)	Kaple Mošůvkách s patronátním právem, desátky a jedním lánem z vesnice Mošůvky	prosinec 1237	Markéta vdova po Žibřidu (Siegfrid) Sirotkovi a její synové Žibřid, Kadolt a Heřman	Bez konkrétních požadavků.
Komenda johanitů v Českém Dubu (CDB III, s. 213, č. 173)	Část vlastislavického újezdu	Po 1237	Havel z Lemberka	Založení komendy
Klášter sester řehole sv. Augustina v Doubravníku (CDB III, s. 215, č. 174)	Újezd Semislav a ves Pornice	Před 1238 (27. 1. 1238)	Vojtěch z Medlova/ Semislav z Morkovic	Vojtěch si vyžádal královské potvrzení možnosti darovat věno své ženy. Klášter nakonec majetek ztratil.
Špitál pražských minoritů; klášter minoritů u sv. Jakuba v Praze; klášter dominikánů v Praze; klášter dominikánů v Hradci Králové (CDB III, s. 225, č. 181)	Finanční částky, platy	duben 1238	Zbraslav, královský číšník	Jedná se o závěť. Za spásu duše, vyčleněna i částka na pouť do Santiaga za spásu donátorovy duše.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech (CDB III, s. 228, č. 183)	Ves Darová	19. 4. 1238	Zdislav, snad z Darové	Za spasení duše.
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha	Několik vsí a další majetky	24. 5. 1238	Všebor Hrabišic, spolufundátor kláštera	Bez konkrétních požadavků.

(CDB III, s. 239, č. 191)				
Klášter cisterciáků v Oseku (CDB III, s. 275, č. 211)	Ves Šemnice	Před 28. 6. 1239	Bohuslav, nejvyšší komorník	S nadějí na věčný život. Konfirmace.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB III, s. 279, s. 213)	Podací právo v Miroslavi, desátky ze vsí Vlčí keř a Podolice	25. 8. 1239	Markéta z Miroslavi a její synové	Bez konkrétních požadavků.
Klášter benediktinů Nanebevzetí P. Marie v Kladrubech (CDB III, s. 288, č. 218)	Ves Stanětice	Před 17. 12. 1239	Eberhard, rytíř	Za spásu duše své i rodičů.
Špitál Sv. Ducha v Brně (CDB III, s. 296, č. 221)	Podací právo ke kostelům v Křižanově a Starovicích, desátky z dalších vsí	30. 12. 1239	Přibyslav z Křižanova společně se Sibylou	Za spásu duše.
Klášter v Steinfeldenu (CDB III, s. 423, č. 309)	Ves Rhöndorf (u Bonnu)	1240	Arnold, hrabě z Hückenwagen (z Příboru) s manželkou Adélou	Za spásu duše své, předků i potomků.
Komenda Řádu německých rytířů v Miletíně (CDB IV/1, s. 67, č. 8)	Miletín a další majetky (statky v okolí Miletína, Hostinného a Sadové)	Před 19. 10. 1241	Domaslava, vdova po Zbraslavu Vchynickém	Neobsahuje původní přání. Konfirmace králem.
Komenda Řádu německých rytířů v Drobovicích (CDB IV/1, s. 74, č. 13)	Ves Drobovice a šest dalších vsí, patronátní právo kostela v Polné	7. 7. 1242	Jan z Polné	Za spásu duše. Na vybudování komendy v Drobovicích. Jan v klášteře později pohřben.
Komenda johanitů ve Strakonicích (CDB IV/1, s. 115, č. 35)	Kostel, špitál ve Strakonicích a devět vsí v okolí Strakonice	Před 1243	Bavor I. ze Strakonic se ženou Dobroslavou	Bez konkrétních požadavků. Konfirmace.
Klášter premonstrátů v Litomyšli (CDB IV/1, s. 126, č. 42)	Hostovice a Blatník	květen 1244	Jan z Polné	Za spasení duše své, předků i potomků.
Klášter cisterciáků na	12 lánů ve Velké nad Veličkou	Před 1245	Bohuslav z Rýzmburka	Za spasení, pohřeb

Velehradě (CDB V/1, s. 600, č. 403)				v klášteřu.
Klášteř cisterciáků na Velehradě (CDB IV/1, s. 224, č. 128)	Ves Němčice	1247	Jan, syn rytíře Berthera	Vlastně splátka dluhu, kterou vůči klášteřu měl, ale zároveň inzerován souhlas rodiny, že se vzdávají nároků kvůli spáse duše donátora.
Klášteř sester řehole sv. Augustina u sv. Petra v Olomouci (CDB IV/1, s. 282, č. 172)	Tři lány ve vsi Slatinice	Před 14. 9. 1249	Střezna	Bez konkrétních požadavků. Konfirmace moravským markrabětem Přemyslem Otakarem.
Klášteř premonstrátů na Hradisku (CDB IV/1, s. 376, č. 212)	Pozemkový majetek v Topolanech	Před 19. 5. 1251	Bohuš z Jedovnic, syn Crhy z Čablovic, olomouckého komorníka	Za spášení duše otce i všech předků a blízkých. Konfirmace.
Klášteř cisterciáků na Velehradě – filiální dům (CDB IV/1, s. 392, č. 225a)	Pozemkové majetky	Před 12. 12. 1251	Frank z Příbora	Založení filiace v Příbore. Konfirmace králem.
Klášteř premonstrátů v Gerasu (Rakousy), (CDB IV/1, s. 395, č. 227 a s. 397, č. 228)	Podací právo ke kostelu ve Vratěnině a pozemky (dvůr a dva lány)	1251	Vikart z Trnavy	Za spášení duše své i blízkých.
Klášteř cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDB IV/1, s. 439, č. 259)	4 vsi, desátky z dalších vsí, vinice, podací právo v Bíteši	Před 1252	Boček z Pernegu (a Přibyslav z Křižanova) a Alžběta, vdova po Přibyslavovi a Eufemie, jeho dcera a manželka Bočka	Za spášení zakladatelů. Konfirmace založení klášteřa.
Komenda Řádu německých rytířů v Chomutově (CDB IV/1, s. 412, č. 240)	Chomutov a okolní vesnice	29. 3. 1252	Fridrich z Chomutova	Bez konkrétních požadavků. Na založení komendy.
Klášteř	Fundace klášteřa	Před 2.	Havel a Zdislava z	Listina dávající

dominikánů u kostela sv. Vavřince v Jablonném (CDB IV/1, s. 428, č. 251)		11. 1252	Lemberka	odpustky všem, kteří přispějí k budování kláštera. Konvent však již existoval.
Klášter cisterciáků Rosa Coeli v Dolních Kounicích (CDB IV/1, s. 431, č. 252)	Patronátní právo ke kostelu v Troskotovicích	2. 12. 1252	Předci Ekhearta a Tomáše z Miroslavi	Záznam soudního sporu, který klášter prohrál.
Klášter a špitál Na Františku (CDB IV/1, s. 452, č. 266)	6 vsí	1232-1253	Albrecht a Jan z Dubé (nepatří k Ronovcům)	Uvedeno v confirmaci klášterního majetku z 6. 4. 1253.
Klášter a špitál Na Františku (CDB IV/1, s. 452, č. 266)	5 vsí	1232-1253	Fridrich, maršálek Kunhuty Švábské	Uvedeno v confirmaci klášterního majetku z 6. 4. 1253.
Klášter a špitál Na Františku (CDB IV/1, s. 452, č. 266)	Podací právo ke kostelu sv. Valentina v Praze s okolím a ves Jesenice	1232-1253	Dobrohost, Albert, Drisko	Uvedeno v confirmaci klášterního majetku z 6. 4. 1253.
Klášter a špitál Na Františku (CDB IV/1, s. 452, č. 266)	Další území kolem kostela sv. Valentina	1232-1253	Vdova po urozeném muži Hroznatovi	Uvedeno v confirmaci klášterního majetku z 6. 4. 1253.
Klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDB V/1, s. 52, č. 14)	Odpustky pro návštěvníky chrámu v den výročí zasvěcení a v mariánské svátky	Před 15. 3. 1254	Boček z Perneggu	Konfirmace papežem.
Konvent johanitů u kostela Panny Marie pod řetězem v Praze (CDB V/1, s. 316, č. 199)	Špitál v Boleslavi s kostelem sv. Víta, kostel v Týnci, dědina, kterou koupila od Soběhrda z Lužan, ves Nepřívěc (Neprzywecz) s příslušenstvím a dědina v Jemníkách.	4. 10. 1255?	Hostilka (Hoztilka), vdova po Markvartovi z Březiny (Brzezen) se souhlasem rodiny	Za spasení duší předků i potomků. Bratři budou povinni pečovat o chudé a nemocné ve špitále a ročně posílat 1 lot zlata, případně podle možností špitálu i více, na podporu

				chudých za mořem.
Komenda Řádu německých rytířů v Jindřichově Hradci (CDB V/1, s. 114, č. 57)	Potvrzení podacího práva a některých majetků a nově desátky z několika vesnic a další majetky	Před 1. 12. 1255	Vítek z Hradce	Konfirmace dřívějšího daru Vítkova otce Jindřicha. Za zbožnou paměť a věčný život. Dále zřídil nový špitál a směnil s klášterem pozemky darované jeho matkou.
Klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDB V/1, s. 120, č. 60)	Potvrzení fundace a rozšíření o další práva	17. 12. 1255	Boček z Perneggu	Za spasení své i rodičů.
Klášter premonstrátů v Gerasu (Rakousy), (CDB V/3, s. 73, č. 1050; CDM III, s. 201, č. 224)	Dvůr v Rakousku	Prosinec 1255	Boček z Perneggu	Za spasení duše.
Konvent johanitů v Hrobníkách (CDB V/1, s. 159, č. 86)	Část statků ve vsi Dzierzysław	18. 7. 1256	Pardus (z Horky?)	Za spasení všech blízkých.
Klášter premonstrátů v Gerasu (Rakousy), (CDB V/1, s. 179, č. 105)	Podací právo ve vsi Ranciřov	1256	Smil z Bílkova a jeho bratři Markvart, Jaroš a Ratibor za souhlasu svých žen a dětí	Za spasení.
Komenda Řádu německých rytířů v Německém Brodě (CDB V/1, s. 164, č. 90)	Neznámé majetky či platy včetně podacího ve městě	Před 1256	Smil z Lichtenburka	Neznáme podrobnosti darování.
Komenda Řádu německých rytířů v Německém Brodě (CDB V/1, s. 164, č. 90)	Podací ve vsích Mittelberk, Pohled a Dlouhá Ves	Před 1256	Smil z Lichtenburka	Neznáme podrobnosti darování.
Proboštsství v Kněžicích, klášter	Vsi Konice a Božice, patronátní právo	6. 1. 1257	Adelhaid, manželka Markvarta Dlouhého ze Slatiny, sestra Hruta	Testament. Majetky měly klášteru

premonstrátů v Želivi (CDB V/1, s. 182, č. 108)	v Řeznovicích, čtyři lány v Řeznovicích a další drobné majetky			případnout až po smrti manžela a jeho příbuzných. Pravděpodobně pokus o založení nové fundace.
Klášter cisterciáků v Sedlci, klášter cisterciáků v Mnichově Hradišti, klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDB V/1, s. 222, č. 138)	Desátky ze všech stříbrných dolů donátora	5. 11. 1257	Smil z Lichtenburka	Za modlitby za sebe a blízké. Desátky mají být děleny rovným dílem na třetiny. Ve skutečnosti splátka dluhu.
Klášter premonstrátů ve Schläglu (CDB V/1, s. 249, č. 157)	Podací ve Světlíku	Před 16. 6. 1258	Vítek z Krumlova	Konfirmace biskupem.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB V/1, s. 279, č. 174)	Vsi Kukvice (22 lánů) a Stropěšín (kromě dvou lánů)	1253-1258	Kuno, purkrabí na Veverí	Za odpuštění hříchů svých i předků.
Kapitula u sv. Václava v Olomouci (CDB V/1, s. 289, č. 181)	5 lánů ve vsi Krčmaň	13. 4. 1259	Beneda z Dubicka	Za anniversárium za svého syna Markvarta, který byl olomouckým kanovníkem (2 mše k poctě P. Marie týdně).
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie ve Vyšším Brodu (CDB V/1, s. 295, č. 186)	Podací právo v Rožmitále a v Přídolí	Před 23. 5. 1259	Vok z Rožmberka	Za spasení duší. Příprava pro založení kláštera. Konfirmace biskupem.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/1, s. 296, č. 187)	60 talentů stříbra ročně a další majetky	Před 1. 6. 1259	Vok z Rožmberka	Žádost o zřízení nového kláštera. Za spasení duše své, předků i potomků.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu	Podací právo ve Vyšším Brodu, Rožmitále a	1. 6. 1259	Vok z Rožmberka	Vlastní založení kláštera. Za spasení

(CDB V/1, s. 298, č. 188)	Přídolí, vesnice v Čechách i Rakousích, další pozemky a práva			celého rodu.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/1, s. 300, č. 189)	Podíly na tzv. Klášterním lese	1. 6. 1259	Vítek a Budivoj z Krumlova	Připojení k donaci Voka z Rožmberka.
Klášter magdalenitek u kostela sv. Víta v Dobřanech (CDB V/1, s. 303, č. 191 a s. 305, č. 192)	Podací právo v Dobřanech	Kolem 22. 7. 1259	Vikart z Trnavy (Thürnau) a jeho zeť Jan z Dobřan	Příprava pro založení kláštera (dar má být využit na výstavbu nového konventu). Za spasení všech blízkých, předků i potomků.
Klášter premonstrátů v Louce (CDB V/1, s. 330, č. 211)	Dvůr v Těšeticích	25. 2. 1260	Jindřich z Dobelic	Bez konkrétních požadavků.
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (CDB V/1, s. 336, č. 216)	Vsi Libeč a Debrné, mlýn a různé platy	3. 4. 1260	Idík z Úpy (z Úsova a Švábenic)	Za spásu duše své, blízkých i předků. Darováno špitálu v Úpě, který je podřízen klášteru Na Zderaze.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB V/1, s. 351, č. 227- +++; s. 355, č. 229+)	Podací právo v Troskotovicích	29. 6. 1260	Ekhart z Miroslavi (a Hartleb z Myslibořic?)	K slávě P. Marie a za spasení duše své, blízkých i předků.
Klášter magdalenitek u kostela sv. Víta v Dobřanech (CDB V/1, s. 366, č. 233)	Plat 5 hřiven stříbra a některé svobody ve městě, osvobození od dávek	20. 9. 1260	Vikart z Tyrne (Thürnau) a jeho zeť Jan z Dobřan	Bez konkrétních požadavků.
Klášter dominikánů u kostela sv. Dominika v Sezimově Ústí (CDB V/1, s. 496, č. 335)	Fundace kláštera	1250-1262	Páni z Ústí	Zřízení kláštera za neznámých okolností.

Kláster cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (<i>Cronica domus sarensis</i> , s. 44-45)	Špitál u kláštera	Kolem 1260	Kuno, bratr Bočka z Perneggu	Bez podrobností.
Kláster cisterciáků Rosa Mariae ve Vizovicích (CDB V/1, s. 396, č. 263)	Fundace kláštera	Před 30. 1. 1261	Smil ze Střilek (z Brumova), bratr Bočka z Obřan/Perneggu	Založení kláštera Vizovice. Konfirmace papežem. Bez bližších informací.
Kláster cisterciáček v Oslavanech (CDB V/1, s. 418, č. 282)	Dvůr v Mohelně a pět lánů v Popovicích	19. 5. 1261	Alžběta, vdova po Kadoltovi Sirotkovi	Za spasení duše. Jako odškodnění za činy jejího muže proti církvi.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/1, s. 422, č. 284)	Potvrzení a rozšíření původní donace	29. 5. 1261	Vok z Rožmberka	Za spasení duše. Falsum.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/1, s. 424, č. 285)	Podací právo kostela ve Veselí nad Lužnicí a ves Ponědraž	Před 11. 6. 1261	Vok z Rožmberka	Bez konkrétních požadavků. Konfirmace biskupem. Falsum.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/1, s. 427, č. 286)	Podací právo ke kostelu v Rychnově	29. 6. 1261	Anežka, vdova po Pelhřimovi z Třeboně (Vítkovec)	Za spasení duše manžela, předků i potomků. Listina bezpochyby vznikla v klášteře.
Kláster cisterciáků Rosa Mariae ve Vizovicích (CDB V/1, s. 431, č. 290)	10 vsí a další rozsáhlá práva	21. 8. 1261	Smil ze Střilek (z Brumova)	Vlastní založení kláštera. Za spasení duše a odpuštění hříchů. Falsum.
Kláster augustiniánů – poustevníků (původně vilemitů) v Pivoni ¹¹²¹	Neznámé majetky	1260-1266	Protivec z Herštejna (?)	Víme jen o existenci kláštera.
Kláster cisterciáků ve	Ves Bobrůvka	14. 4. 1262	Smil z Lichtenburka	Na paměť a pro zbožný život.

¹¹²¹ Kaspar ELM, *Die Bulle Ea quae iudicio Clemens IV.30.VIII.1266. Vorgeschichte, Ueberlieferung, Text und Bedeutung*, Journal Augustiniana, 14, 1964, s. 500-522.

Žďáru nad Sázavou (CDB V/1, s. 478, č. 320)				
Komenda johanitů v Hohenau v Rakousku (CDB V/1, s. 488, č. 329)	Území mezi Moravou a Dyjí	28. 4. 1262	Vilém z Hustopečí	Za spasení své i blízkých.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/1, s. 496, č. 335)	Ves Plav a okolí, kůň a stříbrné nádoby	4. 6. 1262	Vok z Rožmberka	Za spasení duše své i potomků. Testament. Dále určuje nadaci 30 hřiven stříbra pro toho ze svých dvořanů, který se za spásu jeho duše bude účastnit křížového tažení do Prus.
Klášter premonstrátů ve Schläglu (CDB V/1, s. 496, č. 335)	Ves, o kterou vedl spor.	4. 6. 1262	Vok z Rožmberka	Za spasení duše své i potomků. Testament. Pokud by jeho potomci spor vyhráli, má ves připadnout klášteru, nabádá k tomu i druhou stranu.
Špitál v Pirn (CDB V/1, s. 496, č. 335)	6 marek feniků a zbroj	4. 6. 1262	Vok z Rožmberka	Za spasení duše své i potomků. Testament.
Špitál P. Marie v Böhmischbruck (CDB V/1, s. 548, č. 369)	Ves Holyně	26. 2. 1263	Ratmír (III.) z Lestkova, purkrabí na Přimdě (rozrod Švamberků)	Za odpuštění hříchů.
Klášter augustiniánů – poustevníků ve Svaté Dobrotivé (Na Ostrově), (CDB V/1, s. 565, č. 381)	Vsi Kvaň a Všeradice a okolí kláštera	(Před) 13. 5. 1263	Oldřich z Valdeka	Za spasení duše a aby směnil svoje pozemské statky za poklad v nebi. Klášter snad existoval již dříve.
Kaple Všechna svatých na Pražském hradě (FRB II, s. 298, 322; CDB V/2, s.	Vybudování kostela	1263	Čeč, zemský sudí	

32, č. 488)				
Kláster cisterciáků na Velehradě (CDB V/1, s. 600, č. 403)	Potvrzení starší otcovy donace (12 lánů ve Velké nad Veličkou), Boreš se vzdává dalších práv, která tam měl	2. 3. 1264	Boreš z Rýzmburka	Za spasení duše své, předků i potomků. Otec v klášteře pohřben.
Řád německých rytířů, zřízení komendy (CDB V/1, s. 626, č. 421 a 422)	Podací právo v Osové Bítýšce	Před 24. 9. 1264	Alžběta, vdova po Kadoltovi Sirotkovi	Za spasení své i blízkých. Konfirmace biskupem. Biskup dodává, že řád dostal donaci na péči o nemocné ve špitále a na obranu křesťanské víry.
Kláster cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDB V/1, s. 634, č. 427)	Ves Slavkovice	1264	Bohuslav, purkrabí Lichtenburků	K větší slávě Boží a ke slávě P. Marie. Ves klásteru připadne po smrti Bohuslava a jeho ženy, kteří chtějí být v klášteře pohřbeni.
Kláster premonstrátů ve Schläglu (CDB V/1, s. 635, č. 428)	Ves Schindlau	1264	Budivoj a Perchta ze Skalice	Za spasení své i předků a za odpuštění hříchů.
Kláster cisterciáček v Pohledu (CDB V/1, s. 654, č. 443)	Výnos z prodeje vsi Klein Waikersdorf	25. 5. 1265	Ludmila ze Staré Říše	Výnos věnován na vybudování kláštera. Dále viz CDB V/1, s. 655–658, č. 444, 445; s. 711–713, č. 480.
Kláster cisterciáček v Pohledu (CDB V/1, s. 670, č. 454)	Část vsi Gerasdorf	5. 9. 1265	Ludmila ze Staré Říše	Svolení Přemysla Otakara II. k prodeji další vsi v Rakousku za účelem získání financí pro založení kláštera.

Klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDB V/1, s. 680, č. 460)	Kaple Chotěboři v	30. 11. 1265	Smil z Lichtenburka	Za spasení své, předků i potomků.
Klášter cisterciáček v Sezemicích (K. CHARVÁTOVÁ, <i>Dějiny</i> II, s. 340-344)	Neznámé majetky	Polovina 60. let	Snad členové rodu z Kostomlat	Prameny kláštera nedochovány.
Klášter cisterciáků Clara Vallis ve Zwettlu (CDB V/1, s. 705, č. 476)	Část Reinprechts Vitorazi vsi u	26. 6. 1266	Čeč z Velešína s manželkou Gizelou	Žádají, aby na ně a na jejich předky byla v klášteře udržována paměť.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB V/1, s. 708, č. 478)	5 lánů v Popovicích	7. 7. 1266	Alžběta, vdova po Kadoltovi Sirotkovi	Za spasení duše Kadolta a k větší slávě Boží a P. Marie.
Klášter augustiniánů - poustevníků Svatá Koruna (CDB V/2, s. 44, č. 500)	Polovina vsi Tatenice s 24 lány a další 4 lány a mlýn v Třebarově	26. 4. 1267	Boreš z Rýzmburka	Za spasení duše i předků.
Řád německých rytířů (CDB V/2, s. 50, č. 505)	Pozemkové majetky	13. 5. 1267	Oldřich z Hradce	Na podporu zbožných činů a za spasení sebe i blízkých. Rozšíření předchozích donací.
Klášter cisterciáček v Pohledu (CDB V/2, s. 64, č. 517)	Pozemky pro založení kláštera	17. 10. 1267	Smil z Lichtenburka	Fundace kláštera.
Klášter cisterciáček v Pohledu (CDB V/2, s. 226, č. 622)	Část vsi Wezelkendorf a část Staré Říše	1267-1269	Velena a Alžběta, dcery Ludmily ze Staré Říše	Obvěnění při vstupu do kláštera.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB V/2, s. 106, č. 545)	Polovina vsi Martinice a podací právo	10. 2. 1268 (k 14. 5. 1267)	Aleš (Alex), rytíř Oldřicha z Drnholce	Za své spasení. Polovina vsi případně klášteru pouze v případě, že zemře bez

				potomků.
Klášter premonstrátů v Zábrdovicích (CDB V/2, s. 115, č. 551)	Ves Bukovina	5. 3. 1268	Hartman z Čablovic (a z Holštejna)	Bez konkrétních požadavků.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie Zlatá Koruna (CDB V/2, s. 118, č. 553)	12 vsí	27. 3. 1268	Hirzo, purkrabí na Zvíkově společně se svou ženou	Vzpomínky na všechny předky.
Klášter augustiniánů – poustevníků v Mělníku-Pšovce (CDB V/2, s. 125, č. 558)	Mlýn na Labi, přívoz, další práva a drobné majetky	Před 11. 5. 1268	Pavel z Luštěnic a Smil z Cítova	Za spásu duše předků i jejich. Konfirmace založení.
Klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDB V/2, s. 159, č. 578)	Vsi Jiříkovice a Radňovice	14. 2. 1269	Smil z Lichtenburka/Alžběta	Anniversária za oba. Obě vsi získá klášter až po smrti obou manželů.
Klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (<i>Cronica domus sarensis</i> , s. 64-65)	Vsi Horní Bobrová, Slavkovice a 113 hřiven	1269	Smil z Lichtenburka	Zřejmě dar z odkazu Smila, určen na další výstavbu chrámu.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB V/2, s. 225, č. 621)	Část jedné vsi a navíc dva lány pro abatyši na doživotní držení	25. 8. 1270	Anežka, vdova po Kadoltovi z Wehigen a její tchýně	Za spasení duše. Náhrada za původní dar její tchýně, který rodina klášteru nevydala.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB V/2, s. 233, č. 627)	Zboží v Čermákovcích	13. 12. 1270	Šlechtic Dětoch	Za spasení své i blízkých.
Klášter premonstrátů na Hradisku; kostel sv. Václava v Olomouci; klášter dominikánů sv.	10 hřiven stříbra klášter Hradisko, zbylé instituce po dvou hřivnách	17. 3. 1271	Pardus z Horky	Za spasení své i blízkých. Požaduje, aby byl pohřben s dalšími příbuznými v kapli P. Marie

Michala v Olomouci; klášter minoritů v Olomouci (CDB V/2, s. 237, č. 630)				(Hradiště).
Klášter cisterciáků v Oslavanech a kostel v Myslibořicích (CDB V/2, s. 241, č. 632)	Několik lánů	březen 1271	Hartleb z Myslibořic	Za své spasení. Kromě daru klášteru i další pozemky své sestře, jeptišce.
Komenda johanitů v Hohenau v Rakousku (CDB V/2, s. 244, č. 634)	Pozemkové majetky	28. 4. 1271	Vilém z Hustopoče	Za spasení sebe, ženy a dalších příbuzných.
Klášter premonstrátů v Chotěšově (CDB V/2, s. 262, č. 639)	Vsi Staňkov a Ohučov	Před 1. 9. 1271	Vitla ze Staňkova	Za spasení sebe i blízkých. Konfirmace Přemyslem Otakarem II.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/2, s. 272, č. 645)	Podací kostela v Rožmberku	20. 10. 1271	Hedvika, vdova po Vokovi z Rožmberka	Konfirmace biskupem Janem. Bez konkrétních požadavků.
Klášter cisterciáků Svaté Pole (K. CHARVÁTOVÁ, <i>Dějiny</i> , II, s. 150-153)	Neznámé majetky	Před 1272	Snad příslušníci rodu z Kostomlat	
Komenda řádu německých rytířů v Drobovicích a tamní špitál (CDB V/2, s. 295, č. 663)	Ves Vinařice	Před 24. 6. 1272	Jan z Polné	Předání vsi Eufemií, vdovou po Janovi. Ustanovení velmistra o nakládání s majetkem.
Klášter premonstrátů v Louce (CDB V/2, s. 345, č. 703)	Výnos ze směny pozemků.	15. 5. 1273	Vlk z Oleksovic	Případný výnos ze směny pozemků má klášter využít na zbožnou vzpomínku na donátora a jeho příbuzné.
Klášter	Kostel v Raabsu	19. 3.	Jindřich a Vítek z	Za spasení svých

cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/2, s. 398, č. 737)		1274	Rožmberka	předků i nástupců.
Klášter benediktinů v Kladrubech (CDB V/2, s. 446, č. 774)	Pozemkové majetky	Před 19. 3. 1275	Semislav z Chválenic	Konfirmace Přemyslem Otakarem II.
Klášter augustiniánů – poustevníků Svatá Koruna (CDB V/2, s. 481, č. 796)	Pozemkové majetky, zejména 20 lánů v Třebořově, pokuty a právo soudit	5. 11. 1275	Boreš z Rýzmburka	Rozšíření předchozího daru.
Klášter cisterciáček Rosa Coeli v Dolních Kounicích (CDB V/2, s. 501, č. 810)	80 hřiven stříbra	18. 3. 1276	Mačka, matka Oldřicha z Drnholce	Pohřeb v klášteře, pravidelné mše, nešpory apod. Mačka za darované hřivny získala ves Nové Bránice k doživotnímu užívání.
Kapitula u sv. Václava v Olomouci (CDB V/2, s. 507, č. 814)	Ves Rozvadovice	27. 5. 1276	Ludmila, vdova po Zbyslavovi Rozvadovic	Za spasení své i manžela. Konfirmace Přemyslem Otakarem II.
Klášter premonstrátů na Hradisku, (CDB V/2, s. 513, č. 818)	6 a ¼ hřivny	4. 7. 1276	Časta z Křelova	Za spasení své i předků. Prodal klášteru lesy, ze zisku jim dal 6 a ¼ hřivny.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/2, 563, č. 848)	Vsi Hradový, Kleštín (Fischerhof) a Dolní Jílovice	Před 22. 9. 1277	Vítek z Krumlova	Za spasení své i předků, umíral.
Klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDB V/2, s. 569, č. 852)	Třetina vsi Těšany v hodnotě 100 hřiven	1277	Anežka z Obřan	Daruje za své spasení, potomci mohou dar vykoupit.
Klášter premonstrátů v Louce (CDB	Podací právo v Trstěnicích	23. 3. 1278	Branislav z Trstěnic	Za své spasení, manželky a předků.

V/2, s. 583, č. 863)				
Klášter cisterciáků na Velehradě (CDB V/2, s. 611, č. 875)	Mlýnský příslušenství	22. 6. 1278	Žofie, manželka Bohuše z Drahotuše	Za spasení její duše i jejích blízkých
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/2, s. 612, č. 876)	Vsi Schönhub, Sonnberg, Rukendorf a Unter-Schlagl (Žumberk, Horní a Dolní Přisahov a Hrudkov).	Před 24. 6. 1278	Jindřich z Rožmberka	Konfirmace daru Jindřichem z Rožmberka. Za spasení Vítka z Krumlova. Konfirmuje jeho starší dar a přidává 4 vsi.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB V/2, s. 616, s. 879)	Vesnice Dolní Dvořiště a Herbertov	13. 7. 1278	Jindřich z Rožmberka	Dar před vojenskou výpravou, pokud by ji nepřežil, za spasení duší. Pokud ji přežije, dává klášteru clo v Dvořišti.
Klášter premonstrátů na Hradisku (CDB VI/1, s. 280, č. 228)	Část vsi Těšetice i s podacím právem	Před 1278	Bohuslava	Za spasení, později se snaží o zpochybnění daru. Spor s klášterem 1286, ves na doživotí pro Bohuslavu.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB VI/1, s. 63, č. 21)	Podací právo ke kostelu v Rožmberku	1278	Jindřich z Rožmberka	Za spasení duší. Opakování donace z roku 1271, po úmrtí kněze.
Klášter cisterciáků Clara Vallis ve Zwettlu (CDB VI/1, s. 82, č. 42)	Ves Světví	21. 5. 1279	Albert ze Stropnice (z Boršova) společně se svou ženou Petronilou	Za spasení sebe, rodičů, předků a dalších.
Klášter dominikánů v Minnenbachu [Imbachu] (Repertorium des Haus-, Hof- und Staatsarchivs Wien XIV/4 Bd. 1 Nr. 22)	Drobné majetky	16. 6. 1279	Heralt z Obřan	Spolu s ostatními zeti zemřelého Albra z Valtic za jeho spasení.

Řád německých rytířů (CDB VI/1, s. 101, č. 56)	Majetky ve Zwätzen (za hranicemi)	3. 7. 1279	Heiman, Albert a Zdeněk z Dubé	Za spasení své matky, jejíž majetky byly.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB VI/1, s. 137, č. 82)	Kostel v Rožmberku (opakovaně) a k tomu jeho filiální kostel ve Dvořišti se třetinou desátků	1279	Jindřich z Rožmberka	Za spasení jeho, předků i potomků.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB VI/1, s. 155, č. 101)	Ves Zbýšov s tamním kostelem (podací)	2. 7. 1280	Bohuš z Drahotuší (bratr Hartmana z Holštejna)	Daruje své dceři Herše, které je jeptiškou v Oslavanech. V klášteře si mají připomínat jeho i jeho předky.
Klášter cisterciáček Marienthal (CDB VI/1, s. 165, s. 116)	Čtyři lány	1280	Rulko (Rudolf) z Biberštejna	Za spasení sebe, předků, rodičů a všech přátel.
Klášter klarisek u sv. Kláry v Panenském Týnci	Fundace kláštera	Kolem 1280	Plichta ze Žerotína	Podle tradice datum založení kláštera.
Komenda německých rytířů v Chomutově (CDB VI/1, s. 169, č. 123)	Ves Tureč a hřivny stříbra	1. 1. 1281	Vratislav z Mašřova	Přijetí do konfraternity
Komenda německých rytířů v Chomutově (CDB VI/1, s. 170, č. 124)	Dvůr	1. 1. 1281	Chotěbor z Račice se svou ženou	Modlitby za své spasení a vybrali si chrám k pohřbu. Vysloveně říkají, že dávají majetek tak, jak se říká v evangeliu, tedy aby ho měli v nebi.
Klášter premonstrátů na Hradisku a olomoucké biskupství (CDB VI/1, s. 173, č. 127)	Ves Řepčín, 5 lánů v Lučici	9. 1. 1281	Albrecht ze Šternberka	Odškodnění za předchozí příkoří, po těžké nemoci. Žádá spásu své duše.
Klášter	Podací v	23. 6.	Alžběta, vdova po	Za spasení její a

křížovníků s červenou hvězdou u sv. Františka v Praze/ u sv. Hypolita (CDB VI/1, s. 190, č. 142)	Hodonicích	1281	Kadoltovi Sirotkovi	jejích předků. Alžběta zřejmě řádovou sestrou.
Klášter augustiniánů – poustevníků Svatá Koruna (CDB VI/1, s. 196, č. 148)	Pozemkové majetky	18. 7. 1281	Konrád z Jeřeně, purkrabí v Moravské Třebové	Za spasení pana Boreše z Rýzmburka a jeho blízkých stejně jako dárce.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB VI/1, s. 203, č. 156-157)	Ves Pyspiz	22. 8. 1281	Bohuš z Drahotuší (bratr Hartmana z Holštejna)	Zajištění posmrtné památky, dočasně přijímá ves Studyni.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB VI/1, s. 234, č. 181)	Pět vsí	12. 11. 1281	Jindřich z Rožmberka	Za obnovení starých nadací a vytvoření nových, pro remedio animae.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDB VI/1, s. 240, č. 187)	Ves Podolice	1281	Trojka, vdova po Žibřidovi ze Zbraslavi	Za spasení sebe i manžela a předků.
Klášter premonstrátů na Hradisku (CDM IV, s. 312, č. 239)	Část vsi Těšetice	1281 nebo 1282, nejpozději 1285	Časta z Křelova	Výsledek soudního sporu, je z něj zřejmé, že Časta z Křelova odkázal majetek klášteru, dcery to zpochybnily. Soud 1286.
Klášter augustiniánů – poustevníků ve Svaté Dobrotivé (Na Ostrově), (PAPROCKÝ, s. 69)	Vsi Trnov, Praskolesy a Sedlec	Před 1281	Oldřich z Valdeka	Paprocký se odvolává na pamětní knihy kláštera, ve kterých je i tento dar učiněný prý před smrtí Oldřicha. Detaily lze mít za pochybné, ale samotný fakt daru se zdá být věrohodný.

Komenda německých rytířů v Drobovicích (CDB VI/1, s. 255, č. 205)	Podací ke kostelu v Polné a ves Zábornou.	23. 3. 1282	Vikart a Záviš z Polné	Podací už měli dřív, ves nově přidána.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (CDB VI/1, s. 287, č. 234)	Lán v Nevzadling (?)	1. 9. 1282	Bratři Pruschincones de	Dávají k prospěchu oltáře P. Marie.
Klášter augustiniánů – poustevníků Svatá Koruna (CDB VI/1, s. 300, č. 243)	Osvobození klášterních poddaných od soudních poplatků, drobné majetky	13. 11. 1282	Fridrich ze Šumburka	Za spasení duší rodu (Rýzmburků).
Klášter premonstrátů v Chotěšově (CDB VI/1, s. 304, č. 246)	Majetek za 90 hřiven	1. 12. 1282	Anežka z Amchovic, vdova po Vitlovi ze Staňkova	Anniversária za ni i za manžela.
Klášter premonstrátů v Louce (CDB VI/1, s. 321, č. 266)	Podací v Mühlfraun (dnes Dyje)	31. 3. 1283	Vítek z Dobronic a jeho bratři	Prodali louckému klášteru vesnisi Mühlfraun (dnes Dyje) a přidali k tomu jako dar podací tamtéž. Pro remedio animae otce a matky.
Klášter <i>augustiniánek u sv. Jakuba v Olomouci</i> (CDB VI/1, s. 324, č. 269)	Ves Trávník	16. 4. 1283	Budislava, vdova po Křížovi z Ratají.	Za spasení rodičů.
Klášter premonstrátů v Zábrdovicích (CDM IV, s. 281, č. 214)	Ves Bukovany	1. 12. 1283	Hartman z Holštejna	Ves už jednou darována (1268), teď vše znovu stvrzuje.
Klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDM IV, s. 282, č. 215)	Pozemkový majetek	1283	Čeněk a Hajman z Přibyslavi	Spor s klášterem ve Žďáru o hranice, vzdávají se svých nároků, ale za to si přejí modlitby za spasení sebe a svých rodičů a

				chtějí být v klášteře pohřbeni v blízkosti předků. Stalo se to asi na rodovém sjezdu.
Kláster sester řehole sv. Augustina v Doubravníku (RBM II, s. 578, č. 1338; CDM IV, s. 296, č. 226)	Podací kostela v Olší.	Před 15. 2. 1285	Demetrius z Bukova	Za spasení duší předků i jeho.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM II, s. 588, č. 1363 a s. 596, č. 1388; FRA XXIII, s. 38, č. 34)	Podací kostela v Horní Stropnici	29. 6. 1286	Jindřich z Rožmberka a Albert z Boršova	Za spasení duší obou i jejich rodin. K podpoře služby Bohu.
Kláster dominikánek u sv. Kateřiny v Olomouci (RBM II, s. 600, č. 1394; CDM IV, s. 323, č. 247)	Podací kostela sv. Bartoloměje ve Vážanech	1. 1. 1287	Vojslava, vdova po Jenci z Deblína	Její dcera Atka je převorkou kláštera. Dar je poskytnut za remedium animae její a jejích rodičů. Možná dokonce zakladatelský rod.
Kláster <i>augustiniánek</i> u sv. <i>Jakuba</i> (dříve u sv. <i>Petra</i>) v <i>Olomouci</i> (RBM II, s. 600, č. 1396; CDM IV, s. 326, č. 249)	Ves Trávník	25. 1. 1287	Budislava, vdova po Křížovi z Ratají	Vesnice zůstává do konce života donátorce. Za spasení duší jí a jejích rodičů. Opakovaný dar.
Kláster cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (RBM II, s. 603, č. 1404; CDM IV, s. 329, č. 252)	Půlka vesnice Křižanov	12. 8. 1287	Anežka ze Švábenic	Dar za spasení duše a z lásky, kterou k řádu chová. Majetek jí zůstane do konce života.
Kláster cisterciáků na Velehradě (RBM	Ves Tvrdonice	18. 4. 1287	Drahoslav z Tvrdonic	Splátka dluhu a odškodnění klášteru ve výši

II, s. 603, č. 1405; CDM IV, s. 330, č. 253)				64 hřiven. Co je nad to, je dar. Za spasení otce, což je část dluhu a pak za zbytek rodiny.
Kláster premonstrátů na Hradisku (RBM II, s. 608, č. 1414; CDM IV, s. 337, č. 258)	Podací kostela v Horce	27. 6. 1287	Pardus z Horky	Za spasení duší předků a kvůli podpoře zbožnosti.
Kláster cisterciáček v Pohledu (RBM II, s. 615, č. 1426)	Ves Schlägel	18. 12. 1287	Jan z Michalovic	Ves drželi jako léno Vítek a Bernard z Oppeln a od nich ji klášter vykoupil. Dar za spasení duše otce.
Kláster premonstrátů na Hradisku (RBM II, s. 622, č. 1446; CDM IV, s. 347, č. 269)	Podací ke kostelu v Benešově s filiálkou v Životicích a užitky z těžby zlata, stříbra, mědi, olova, železa, soli, mlýnského kamene a soudnictví.	18. 5. 1288	Beneš z Branice a Úvalna (z Cvilína) s rodinou	Žádá každotýdenní vzpomínky na své předky i předky své ženy.
Kláster cisterciáček v Oslavanech (RBM II, s. 622, č. 1447; CDM IV, s. 350, č. 272)	Statek ve vesnici Studyň	21. 5. 1288	Hartman z Holštejna	Daruje za spasení duší předků, blízkých atd.
Kláster premonstrátů v Zábrdovicích (CDM IV, s. 357, č. 280)	Vinice Lipina	18. 3. 1289	Lev z Polehradic	Za spasení rodičů.
Kláster premonstrátů sv. Štěpána na Hradisku (RBM II, s. 635, č. 1471)	Podací ke kostelům v Branicích a Úvalnu, další drobné pozemky a platy	29. 3. 1289	Beneš z Branice a Úvalna (z Cvilína) s rodinou	V obou kostelech i v mateřském klášteře se mají modlit za všechny členy jeho rodiny i za zemřelého bratra

				Voka.
Kláster cisterciáček v Oslavanech (RBM II, s. 639, č. 1481)	Podací Rudíkově v	23. 10. 1289	Arnošt z Rudíkova	Ke spáse bližních, výsledek sporu, podací darovali již předci, Arnošt dar zpochybnil a nyní znovu uznal.
Kláster cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (CDM V, s. 289, č. 91)	Výnosy z majetku	6. 11. 1289	Herald z Obřan	Dává společně s manželkou Jitkou, rodový klášter, remedio animae své i předků.
Kláster premonstrátů v Želivi (CDM VII, s. 776, č. 147)	Podací kostelů v Opatově a v Moravanech (u Brna).	11. 11. 1289	Dětřich z Kněžic	Za spasení duší předků.
Kláster cisterciáků v Oseku (MVGDB VII, s. 190, č. 8)	Vůz vína z vinic v Bílině a půl hřivny stříbra ve vesnici Dlouhá Louka (u Duchcova)	11. 11. 1289	Tymo de Risin	Man Albrechta ze Žeberka.
Kostel (kapitula) sv. Víta na Hradě (RBM II., s. 642, č. 1491)	Ves Polurady	Před 12. 2. 1290	Bohuslav z Hory	Potvrzení donace, dárce si přál anniversarium a další obřady, dary chudým atd.
Kláster cisterciáků Waldsassen (RBM II, s. 643, č. 1492)	Plat pět kop na vsi Štokov	17. 2. 1290	Albrecht ze Žeberka	Za spásu své duše, předků i manželky.
Kláster cisterciáků v Oseku (RBM II, s. 643, č. 1493)	Ves Rezel (u Mostu)	17. 2. 1290	Albrecht ze Žeberka	Stejné podmínky a přání jako u předchozího.
Kláster premonstrátek v Chotěšově (RBM II, s. 644, č. 1499)	Ves Touškov	23. 4. 1290	Hartman z Touškova	Za spasení sebe, ženy i rodičů.
Komenda řádu německých rytířů	Majetky v Beswitz, plat	10. 5. 1290	Adléta, vdova po Jindřichovi z	Odkaz učinil už její muž, ona ho

v Chomutově (RBM II, s. 645, č. 1500)	šesti hřiven		Wüstehube	opakuje. Po její smrti má být plat využit ve prospěch zádušní památky její i muže.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM II, s. 657, č. 1526)	Tři vesnice	1290	Vítek a Vok, synové Budivoje z Krumlova	Za spasení sebe i svých blízkých včetně Závaše z Falkenštejna.
Kláster cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (<i>Cronica domus sarensis</i> , s. 74-75)	Polovina vesnice (Radešínská) Svratka	1290	Heralt z Obřan	Za své spasení.
Johanitská komenda v Mailbergu (NA Praha, Archiv maltézského velkopřevorství, i. č. 1316, sg. Jo XXXI)	Tři čtvrtiny lánu v Mairhouen (dvůr u Harrasu).	23. 4. 1291	Hartman z Holštejna	Za spasení duší předků.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM II, s. 669, č. 1559)	Podací ve vsi Rychnov a další platy tamtéž	1291	Smil de Graetzen (z Nových Hradů)	Za spasení duše, mají tam ponechat dosavadního plebána.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM II, s. 670, č. 1560)	Desátky z jeho majetku ve vsi Pasovary	1291	Dominik z Pasovar	Za spasení duše.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM II, č. 1564, s. 671)	Podací kostela v Horní Stropnici	13. 1. 1292	Hedvika ze Schaunburka, vdova po Vokovi z Rožmberka	Ves byla jejím věnem, říká, že dává své fundaci. Bez zmínky o požadavku. Jen konfirmace předchozího darování.
Kláster benediktinů v Rajhradě (RBM II, s. 677, č. 1576)	Dvůr a pozemky v Rajhradcích	5. 6. 1292	Vilena, vdova po Tomášovi ze Želešic se svými syny	Za spásu duše, starší syn farářem. Majetky jí zůstávají na doživotí.

Komenda templářů v Uhříněvsi (RBM II, s. 686, č. 1597)	Podací ve vsi Stodůlek	29. 12. 1292	Oldřich z Hradce, syn Oldřicha z Hradce, a jeho matka Marie z Hardeku	Odpuštěné hříchů.
Klášter cisterciáků na Velehradě (CDM IV, s. 392, č. 309)	Podací právo ke kostelu v Příboru a 50 lánů lesa	1292	Blud a Jindřich z Příbora	Darují na vznik filiálního domu pro dva a více řeholníků, kteří by opatrovali památku rodu.
Klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (RBM II, s. 688, č. 1602)	Platy z vinic v Medlově	16. 2. 1293	Filip, Bohuslav a Jimram bratři z Pernštejna	Za spasení svých duší i duší předků. Jimram měl za manželku neteř Bočka z Obřan.
Řád německých rytířů (RBM II, s. 699, č. 1628)	Pozemky jako dotace k výstavbě kaple v Jindřichově Hradci (sv. Diviše)	13. 10. 1293	Oldřich z Hradce	Anniversarium, obročí v kapli bude nejdříve držet kaplan pana Oldřicha, až pak něm. rytíři.
Klášter cisterciáček Porta Coeli v Tišnově (CDM IV, s. 410, č. 321)	Majetky v Žerkovicích	9. 11. 1293	Tas z Lomnice	Za spasení matky.
Klášter cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (RBM II, s. 655, č. 1522)	Polovina Křižanova	21. 11. 1293	Anežka, dcera Bočka z Obřan	Za spasení své duše a duší předků (nikoli manžela), nechává si do konce života, cena stanovena na 100 hřiven.
Řád německých rytířů (RBM II, s. 704, č. 1642)	Podací v Deblíně	30. 4. 1294	Demetrius z Deblína a Gertruda, jeho žena	Nadace nové komendy, spasení duší.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie Zlatá Koruna (FRA XXXVII, s. 40, č. 13)	Osvobození kláštera od cel na velešínském panství	6. 5. 1294	Jan z Michalovic	Podpora kláštera bez přímých přání.
Řád německých rytířů a další	Potvrzení starších nadání	25. 7. 1294	Oldřich z Hradce	Testament pro případ smrti, ve

(RBM II, s. 710, č. 1656)				všech kostelech, kde má patronát se mají modlit za jeho spasení.
Klášter cisterciáků na Velehradě (CDM V, s. 20, č. 19)	Půl vsi Bochoř	Před 21. 12. 1294	Arkleb a Vítek z Dubna	Potvrzení závěti otce, zřejmě zemřel 1290-92, na smrtelné posteli učinil tento testament.
Kapitula u sv. Václava v Olomouci (RBM II, s. 739, č. 1722; CDM V, s. 52, č. 51)	Přijímá do svého vlastnictví kapitulní dům, bude ho udržovat a vrátí pak kapitule	7. 8. 1296	Albert ze Šternberka	Kapitula slibuje modlitby za duši pana Alberta, v domě bude zavražděn Václav III.
Kostel sv. Jiří Šternberku (RBM II, s. 740, č. 1727)	Platy v Třebčíně, Stádle a Lhotě a další menší platy jinde (5 dalších vsí)	18. 10. 1296	Albert ze Šternberka	Za spasení duše, ale v listině řečeno, že dává dar k povznesení kostela.
Špitál u kostela johanitů sv. Víta v Mladé Boleslavi (RBM II, s. 746, č. 1737)	Svobodná ves s opuštěnými městišti u místa „Kal“ s rybolovem v potoce „Klenice“	2. 1. 1297	Mikuláš z Hrádku (nad Zámostí u Mladé Boleslavi)	Pro spásu duše, je královským manem, ale darovanou ves drží svobodně.
Řád templářů (RBM II, s. 759, č. 1765)	dvůr	27. 9. 1297	Oldřich z Hradce	Za spásu duší všech blízkých.
Řád templářů (CDM V, s. 79, č. 77)	Pozemkové majetky	30. 9. 1297	Protiva z Doubravice	Za spásu duše, prodává za 250 hřiven templářům majetek, část jim odkazuje zdarma.
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha, jeho trutnovský špitál (RBM II, s. 761, č. 1769)	Pozemky, mlýn a krámy v Trutnově a jinde, tři patronáty v blízkých vsí	29. 10. 1297	Vítek z Úpy (ze Švábenic)	K budování a činnosti špitálu, listina poškozená, přání nedochováno.
Kostel sv. Vavřince v Bystřici nad Pernštejnem (RBM II, s. 762, č. 1770)	Platy z majetků ve vsích Ždánice, Dětochov a Písečná	11. 11. 1297	Jimram z Pernštejna	Za spásu duše.
Klášter	Polovina vsi	21. 3.	Petr ze Slopné	Za spásu duše,

cisterciáků Rosa Mariae ve Vizovicích (CDM V, s. 83, č. 83)	Slopná	1298		jde o konfirmaci Oldřichem z Hradce, klášter už má v okolí majetky.
Johanité od sv. Petra v Horažďovicích (RBM II, s. 1231, č. 2811)	Tři lány lesa Babín k vykácení, horu Bělce a rybolov v potoce Hřebnice	23. 1298	4. Bavor ze Strakonice	Obecně podpora instituce, bez přání.
Kostel sv. Víta na Hradě (RBM II, s. 773, č. 1800)	Ves Máslovice	23. 1298	5. Albert z Poděvous (syn Jaroslava z Pušperka) a jeho žena Uta	Zřízení oltáře ke cti všech zemských patronů, speciálně sv. Václava a P. Marie. Obsáhlé podmínky daru včetně několika mší za něho i jeho ženu. Oltářník od dotovaného oltáře má pečovat o chudé a nemocné žáky a choralisty a patronátní právo k oltáři po jeho smrti má připadnout pražské kapitule.
Klášter dominikánek u sv. Anny v Praze (RBM II, s. 774, č. 1803)	Podací ke kostelu sv. Linharta v Praze	11. 1298	6. Kateřina, vdova po Jaroslavovi z Pušperka	Za spásu své duše, jde o konfirmaci biskupem.
Komenda templářů Templštejn (RBM II, s. 776, č. 1806)	Podací v Dobřínsku a další drobné majetky	16. 1298	7. Mikuláš z Dobřínska a jeho sourozenci, kteří se stali členy řádu templářů	Za spásu duše, rozsáhlé pořízení o rodovém majetku, část prodáno, část darováno.
Klášter cisterciáků na Velehradě (CDM V, s. 108, č. 105)	Podací ke kostelu a kapli ve Slavonicích	20. 1299	3. Oldřich z Hradce se svou matkou Marií	Za spásu děda Jindřicha a celého rodu, podací ke kapli si ponechává do konce života.
Řád německých	Hrad Deblín a 15	1. 7. 1299	Gertruda z Deblína	Dar podmíněn

rytířů (Libor JAN, Neznámá listina na deblínské panství in: Časopis Matice moravské 114, 1995, s. 23-24)	vsí.			založením nové komendy, ponechává si doživotní plat a další obsáhlé výhody. Za spasení duše, požaduje, aby se v komendě modlilo alespoň pět kněží.
Klášter cisterciáků na Velehradě (RBM II, s. 799, č. 1859)	Sad, vinici a majetky v Ořechově	19. 5. 1300	Velislav z Ořechova	Za spasení duše, součást dalších dohod s klášteřem.
Klášter cisterciáků na Velehradě (RBM II, s. 801, č. 1864)	Dvůr Schönhof s majetkem	4. 10. 1300	Bruno z Dřevíče	Žádá si pohřeb v klášteře.
Klášter dominikánek u sv. Anny v Praze (RBM II, s. 806, č. 1875)	Dům v Praze	Před 6. 1. 1301	Kateřina, vdova po Jaroslavovi z Pušperka	Informace o tom, že Kateřina dala dominikánkám svůj dům za spasení duše. Papežská konfirmace RBM IV, s. 60, č. 157.
Klášter premonstrátek v Nové Říši (RBM II, s. 808, č. 1879)	Podací ke kostelu ve Staré Říši	16. 4. 1301	Smil z Hrádku a jeho žena Eva	Za spasení duší jeho, ženy, předků ad.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (RBM II, s. 812, č. 1892)	Podací ke kostelu ve vsi Lesní Jakubov	1. 9. 1301	Eufemie, vdova po Vilémovi (Schenkovi) Číšníkově z Olbramkostela	Remedio animae. Konfirmace daru.
Klášter cisterciáků v Sedlci (RBM IV, s. 212, č. 529)	Vsi Záboří, Kojice, Vinařice	1301	Držislav z Kojic	Zřejmě jen částečná donace, zadlužené majetky snad převedeny na klášter společně se vstupem do manské služby. K tomu spor RBM IV, s. 522, č. 1296.

Kláster cisterciáků na Velehradě (RBM II, s. 822, č. 1910; CDM V, s. 133, č. 129)	Ves Leskovec	8. 3. 1302	Milota z Benešova	Za remedium animae všech předků i následovníků.
Řád německých rytířů, špitál v Bílině (RBM II, s. 830, č. 1927)	Podací ke kostelu v Bílině, další pozemky, dva mlýny, příjmi z vinice a desátky ze všech svých vinic	1. 7. 1302	Albrecht ze Žeberka a jeho žena	Na podporu vzniku špitálu, obecně za spasení.
Kláster cisterciáků na Velehradě (CDM V, s. 143, č. 137)	52 lánů lesa	3. 7. 1302	Blud a Jindřich z Příbora	Potvrzení a rozšíření původní donace, žádost o zřízení nového oltáře v klášteře, kde by se sloužily mše za jejich rod.
Kostel P. Marie v Hnojicích (CDM V, s. 145, č. 139)	Desátky z dvora v Pňovicích	14. 8. 1302	Blud z Jičína (Žerotín)	Za spasení duší.
Kláster premonstrátů v Nové Říši (CDM V, s. 147, č. 143)	Les a půl lánu v Jakubově	21. 12. 1302	Jakub z Jakubova a jeho dcera Sudka	Potvrzení daru. Není specifikován, za co byl dán.
Kláster křížovníků s červenou hvězdou u sv. Františka v Praze (NA Praha, Řád křížovníků s červenou hvězdou, i. č. 113, sg. ŘKř 327)	Roční plat jedné hřivny.	8. 11. 1302	Gertruda z Nemilkova	Za spasení duše.
Kláster křížovníků s červenou hvězdou, kostel sv. Ducha v Chebu (NA Praha, Řád křížovníků s červenou	Desátky ve „Wansau“	26. 2. 1303	Adéla z Rabštejna	Za remedio animae

hvězdou, i. č. 114, sg. ŘKř 159)				
Kláster cisterciáků ve Žďáru (CDM V, s. 167, č. 159)	Ves Počátky, stříbrné naleziště	21. 12. 1303	Oldřich a Raimund z Lichtenburka	Určen na špitál pro chudé
Kláster cisterciáků ve Žďáru (CDM VI, s. 372, č. 10)	Vsi Malín a Betil	1303	Bušek a Vznata z Mostic	Za remedio animae sebe a svých blízkých
Kláster premonstrátů na Hradisku (CDM V, s. 171, č. 163)	Podací ke kostelu v Hlinsku u Přerova	15. 3. 1304	Pardus z Hlinska	Konfirmace, přání není známo
Oltář sv. Silvestra v kostele sv. Víta v Praze	Plat 17 hřiven z vesnice Jesenice	16. 3. 1305	Jan z Dražic, Řehoř z Dražic	Zřízení zádušní památky za rod
Kláster premonstrátů ve Schläglu (Urkundenbuch des Stiftes Schlägl, s. 79, č. 62-63)	Podací kostela ve Frymburku	29. 5. 1305	Jindřich z Rožmberka	Remedio animae předků. Povolení založení nové vsi.
Kláster premonstrátů v Gerasu (Rakousy), (RBM II, s. 889, č. 2062)	Podací v Rančívově	28. 11. 1305	Markvart Ranožír	Za spasení duší předchůdců i následníků.
Komenda řádu německých rytířů v Křenovicích (Encyklopedie moravských a slezských klášterů, s. 396)	Podací v Křenovicích	Po 1305	Arkleb a Vítek z Deblína	Existence komendy doložena až z 2. poloviny století.
Kláster premonstrátů ve Schläglu (Urkundenbuch des Stiftes Schlägl, s. 85, č. 67)	Vzdává se desátků z majetku kostela ve Frymburku	13. 5. 1306	Jindřich z Rožmberka	Remedio animae předků.
Kláster cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie Zlatá Koruna (FRA XXXVII, s. 45, č.	Mýto na velešinském panství	22. 6. 1306	Beneš z Michalovic	Potvrzení otcovi donace, potvrzení v naději na spásu duše.

16)					
Kláster Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (CDM VI, s. 2, č. 2)	Podací v Moravanech	11. 1307	1.	Vítek ze Švábenic se souhlasem ženy Perchty	Pro remedio animae
Johanité ve Strakonicích (RBM II, s. 1234, č. 2818)	Vsi Pracejovice, Únice, dále kdysi Kosmův mlýn u „menšího mostu“ ve Strakonicích a rybolov v Horažďovicích	22. 1308	1.	Bavor ze Strakonic	Za remedium animae a k větší slávě P. Marie.
Kláster Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (CDM VI, s. 15, č. 18)	100 hřiven pražských grošů (1 hř. = 64 gr.) a patronátní právo kostela sv. Jiří ve vesnici Svatý Jiří (dříve Prostřední Lhota u Vysokého Mýta)	18. 1308	5.	Vítek ze Švábenic	Za možnost být pohřben v klášteře.
Kláster premonstrátů ve Schläglu (Urkundenbuch des Stiftes Schlägl, s. 93, č. 78)	Pozemky na hranicích, vyhrazuje si některá práva, která mu zůstanou, třeba k lovu	28. 1308	6.	Jindřich z Rožmberka	Za remedium animae manželky Alžběty a všech předků
Kostel v Hrozové (CDM VI, s. 19, č. 23)	Lány půdy a další užitky	30. 1309	6.	Konrád z Koberna, dědic na Hrozové	Pro spásu duše své, svého bratra Herborda a svých potomků. Část jako odškodné.
Kláster Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (RBM II, s. 951, č. 2189)	Dvě vesnice	27. 1309	7.	Vítek ze Švábenic	Pokud mají vsi vyšší cenu, tak to poskytuje zderazskému klásteru na přilepšenou, jako místu, kde jsou pochováni jeho předci a kde i on chce být pohřben.
Kláster cisterciáků u kostela Nanebevzetí P.	Osvobození kláštera od cel	2. 8. 1309		Jindřich a Petr z Rožmberka	Za spasení duší předků i jeho.

Marie Zlatá Koruna (RBM II, s. 952, č. 2191)				
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (CDM VI, s. 23, č. 30)	Podací ve Švábenicích	19. 10. 1309	Vítek ze Švábenic	K uchování památky předků. Splátka dluhu.
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (RBM III, s. 334, č. 842)	Podací ke kostelu v Potvorově a několik vsí	1309-1310	Vítek ze Švábenic a další členové rodu	Zřejmě další splátka dluhu, známé jen z konfirmace s podezřelým datem.
Řád německých rytířů, špitál (RBM IV, s. 773, č. 1963)	Podací v Čáslavi	30. 4. 1310	Bun a Sezema z Chlumu	Za spasení jejich a jejich potomků.
Klášter cisterciáček Rosa Coeli v Dolních Kounicích (RBM II, s. 963, č. 2216; CDM VI, s. 27, č. 36)	Podací v Mikulově	27. 5. 1310	Jindřich [II.] z Liechtenštejna se svou ženou Petruší [z Zelkingenu]	Obnovení starší donace, konfirmace a další rozšíření. Za spasení duší.
Klášter dominikánek v Kralupech u Chomutova (Encyklopedie českých klášterů, s. 317)	Neznámý dar	Cca 1300-1310	Fridrich ze Šumberka	Klášter zanikl před rokem 1344, zřejmě kolem 1315-20.
Klášter dominikánek ve Žluticích (Encyklopedie českých klášterů, s. 709)	Neznámý dar	Cca 1300-1310	Bohuslav III. z Rýzmburka a jeho matka Agáta	Klášter byl funkční jen krátkou dobu, zanikl snad v letech 1316-18.
Kostel P. Marie v Hnojicích (CDM VI, s. 34, č. 45)	Desátky z dvora v Pňovicích a 3 lány tamtéž	18. 5. 1311	Anka, vdova po Bludovi z Jičina (Žerotín)	Za spásu duše manžela, dar v souvislosti se zastavením obce.
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (CDM VI, s. 34, č. 46)	3 lány v Moravanech; jeden a půl lánů v Dědkovicích	4. 6. 1311	Vítek ze Švábenic, jeho syn Jan	Za spásu duší předků, vlastně jde o splátku dluhu.
Klášter premonstrátek v Nové Říši (a	Podací ke kostelu v Krasonicích	14. 11. 1311	Vratislava, vdova po Štěpánovi z K. a její synové	Za spásu duší, jeden ze synů je plebán ve Starči

Zábrdovice), (CDM VII, s. 798, č. 183)				- měl vztah ke klášteru.
Klášter Na Zde- raze (RBM III, s. 19, č. 48; CDM VII, s. 799, č. 184)	3 lány v Moravanech	20. 11. 1311	Perchta, manželka Vítka ze Švábenic	Jde jen o potvrzení daru ze 4. 6. 1311, Moravany jejím majetkem.
Klášter cisterciáček v Oslavanech (CDM VI, s. 46, č. 62)	Několik vesnic na Moravě	10. 8. 1312	Izalda, vdova po Matěji z Fulštejna	Pro remedio animae, jde o konfirmaci Elišky Přemyslovny.
Klášter cisterciáků v Sedlci/ Pohledu (RBM III, s. 47, č. 112)	Vesnice Dlouhá ves	2. 11. 1312	Václav ze Žleb	Jeho dcera v Pohledu, nejde o dar, ale výměnu výhodnou pro klášter.
Kostel sv. Jakuba ve Světlíku (HZTKČ III, s. 94 – 95)	Desátky z majetku ve Dvořišti (?)	1312	Mikuláš z Pasovar	Pro remedio animae.
Klášter Na Zderaze (RBM III, s. 55, č. 133) – hospic kláštera v Novém Trutnově	Podací ke kostelu ve Starém Trutnově, dále 1.5 lánu pozemků, řemeslnické krámy	14. 4. 1313	Jan z Vartemberka	Za spásu duše, povinnost starat se o nemocné.
Klášter dominikánů v Písku (NA AZK, ŘD Písek, č. 1218)	Louka ve vsi Okopanice	1313	Albert z Kestřan	Musí zřídit oltář a sloužit u něho mše, potvrzení synů z roku 1338, později jeden z rodu v klášteře.
Klášter cisterciáček v Pohledu (RBM III, s. 91, č. 231)	Majetky (pozemkové) u vsi Jitkova	23. 3. 1314	Čeněk a Albert z Borové	Jejich sestry Anežka a Hilarie jeptiškami v Pohledu.
Klášter cisterciáček Marienthal (CDLS I, s. 209, č. 144; CDM VII, s. 803, č. 190)	2 hřivny úroku v Ekharsdoru	4. 1. 1315	Jindřich z Lipé	Samotný majetek má v užívání <i>Haymannus</i> , <i>civis</i> v Žitavě.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P.	6 vsí, včetně podacího v Černici a dolu na zlato	2. 2. 1315	Bavor III. z Bavorova	Jeho žena Rožmberkovna; chce tam mít hrob, věčné

Marie Zlatá Koruna (RBM III, s. 98, č. 240)				světlo a mše za sebe.
Kostel sv. Bartoloměje ve Frymburku, náleží klášteru Schlägl (LPKS, č. 74)	Mlýn u Frymburku	18. 3. 1315	Petr z Rožmberka	Za spásu otce Jindřicha, který dal podací ve Frymburku Schläglu
Klášter cisterciáků Vyšší Brod (RBM III, s. 107, č. 263)	Ves Eibenstein (asi v Rakousku)	15. 5. 1315	Petr z Rožmberka	Do konce života si ji Petr nechá.
Klášter dominikánek u sv. Anny ve Starém Brně (CDM VI, s. 80, č. 109; s. 82. č. 110; s. 84, č. 111)	2 podací a 5 vesnic (2 až po smrti potomků donátorky) + 1 vesnice	1317	Kateřina z Lomnice; Markéta, vdova po Tasovi ml. Z Lomnice	Kateřina v čele konventu, r. 1312 ji král Jan pověřil zřízením konventu (viz RBM III, č. 80), Markéta jeptiška.
Klášter cisterciáků ve Žďáru (CDM VI, s. 88, č. 116)	Plat ze 4,5 lánů ve vsích Hrušky a Sazomín a další menší počitky včetně určitého množství vína.	21. 3. 1317	Jan z Meziříčí s manželkou Jitkou	Pro remedio animae, jde o konfirmaci Konrádem Olomouckým, datum donace neznámé.
Kostel sv. Bartoloměje ve Frymburku, (LPKS, č. 82)	Pozemky ve Větrní	5. 8. 1317	Václav, purkrabí na Rožmberku, a jeho žena Alžběta	Za spásu duše Václavovy první ženy
Klášter klarisek ve Znojmě (CDM VI, s. 93, č. 122)	Podací v Lechovicích	1. 9. 1317	Hynek z Přibyslavi	V klášteře jeho sestra Alžběta.
Klášter Na Zderaze (RBM III, s. 163, č. 407) – jeho kostelu sv. Mikuláše a kapli sv. Michala v Meziříčí (Velké)	3 lány, půl mlýna a potřeby pro bohoslužbu (mešní roucho, pohár, ...)	22. 12. 1317	Mařka, vdova po Matěji ze Lhoty	Za anniversária za svého manžela a syna, také povinnost žít na výročí 4 žebračky;
Klášter dominikánek u sv. Anny ve Starém Brně (CDM VI, s. 97, č. 127)	Vesnice Sivice a Blažovice	13. 2. 1318	Gertruda z Deblína	Vlastně potvrzení donace Janem Luc., Gertruda sestrou (?) Kateřiny z Lomnice.
Klášter cisterciáček v	Patronátní právo ke kostelu ve	27. 7. 1318	Mikuláš ze Zbraslavi	Pro remedio animae, po smrti

Oslavanech (CDM VI, s. 109, č. 138)	Zbraslavi			dosavadního kněze.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodě (RBM III, s. 193, č. 468)	4 vsi (Eibenstein!), Styptung, Schwarzenpach, Freudental) a dvůr	26. 9. 1318	Petr z Rožmberka	Na zádušní vzpomínku na Violu Těšínskou. K tomu RBM V/1, s. 44, č. 90.
Klášter dominikánek v Duchcově (Encyklopedie českých klášterů, s. 221)	Neznámý dar	Po 1316- 18	Agáta ze Šumburka, její syn Bohuslav III. z Rýzmburka a dcera Žofie	Existence kláštera doložena jen díky nekrologiu.
Johanité ve Strakonících (RBM III, s. 204, č. 497)	Les Písčina	1. 5. 1319	Vilém ze Strakonic	Rodové vazby na johanity.
Johanité ve Strakonících (RBM III, s. 205, č. 501) – jejich kostel v Horažďovicích	Osvobození 8 jiter kostela od daní	4. 5. 1319	Vilém ze Strakonic	
Kostel sv. Víta v Praze (RBM III, s. 216, č. 524)	Vesnice Khseczhor (Křečhoř)	7. 9. 1319	Eliška Rejčka	Vlastně potvrzení obchodní transakce králem, vesnice koupěna a pak darována.
Klášter cisterciáků P. Marie ve Wilhering (RBM III, s. 221, č. 535; UBLOE V, č. CCLX)	Vesnice Rodvinov – půda v ní	3. 11. 1319	Oldřich z Hradce	Mateřský klášter Vyššího Brodu; určuje, jaké obřady se za jeho sestru mají sloužit.
Klášter benediktinů v Břevnově (RBM III, s. 233, č. 555)	Osvobození jeho poddaných ze vsí u Poděbrad od daní.	1320	Hynek Berka z Dubé	
Klášter cisterciáků Velehrad (CDM VI, s. 122, č. 156)	Desátky ze vsi, mlýn	22. 2. 1320	Přesko, purkrabí	Dostal ves k novému vysazení, část ze zisku dává za své remedio animae.

Johanité ve Strakonicích (RBM III, s. 237, č. 570)	Podací ke kostelu v Píčině	17. 3. 1320	Vilém ze Strakonic	Výčet majetku kostela.
Johanité ve Strakonicích (RBM III, s. 257, č. 611)	Podací ke kostelům v Píčině (!) a Radomyšli	3. 9. 1320	Vilém ze Strakonic	Za spásu své duše i předků.
Klášter cisterciáků Rosa Mariae ve Vizovicích (CDM VI, s. 133, č. 174)	Šest lánů ve vsi Újezd	1321	Jaroslav z Částkova	Místní vazby, za spasení duše svých předků i své, chce být pohřben v klášteře.
Kostel v Poličce (CDM VI, s. 141, č. 186)	Dává kostel městu.	25. 6. 1321	(Jan Luc.) + Eliška Rejčka	Věnné město, confirmace RBM III, č. 797. Jan Lucemburský zdůraznil památky svých předků – českých králů.
Klášter Na Zderaze (RBM III, s. 295, č. 717)	Podací v Solnici	16. 8. 1321	Jan z Meziříčí a jeho synové, zprostředkovává Tobiáš z Tasova	Určuje se obsazení kostela faráři; rod z Meziříčí příbuzný se Švábenickými
Klášter premonstrátů v Zábrdovicích (CDM VI, s. 148, č. 194) – jeho kostelu v Kyrintheinu	Mlýn v Kyrintheinu (Křtiny)	1. 12. 1321	Jindřich z Lipé	Mlýn dřív patřil Raimundovi z Lichtenburka.
Klášter klarisek u sv. Kláry v Panenském Týnci (RBM III, s. 303, č. 742)	Pole s oráči, poplatky z několika lánů v Týnečku, podací ve 4 vsích (Vrbno, Týnec, Pozdná a Hořešovice)	14. 12. 1321	Plichta ze Žirotína, jeho bratři Jarek a Habart	Za spasení duše otce. Část daru od všech bratří, část osobně jen od Plichty. Rodový klášter.
Klášter cisterciáků v Oslavanech (CDM VI, s. 157, č. 211)	2 hřivny ročního úroku ve Vrbovci	4. 6. 1322	Jan ze Švábenic	Dává svoji dceru do kláštera.
Klášter	Ves Čibotín	8. 11.	Mechtilda (Matyllda) ze	M. potvrzuje, že

cisterciaček v Pohledu (RBM III, s. 327, č. 820)		1322	Žleb/ Čenek ze Žleb	její zemřelý syn dříve daroval ves klášteru za spasení své duše, asi před výpravou do Rakouska; rodové vazby na klášter.
Kapitula v Olomouci (CDM VI, s. 167, č. 225)	Dům v Olomouci	27. 3. 1323	Vok z Kravař	Kupuje dům od scholastika Jana s tím, že po smrti Vokova syna Ješka se dům vrátí církvi.
Klášter na Zderaze (RBM III, s. 342, č. 863)	Podací v Kostelci nad Orlicí	25. 4. 1323	Mikuláš z Potštejna	Regionální vazby ve vých.Čechách.
Klášter cisterciaček Aula s. Mariae v Starém Brně (CDM VI, s. 171, č. 229)	Vsi Měnin, Hustopeče, Hrubé Starvice, Malé Starvice.	1. 6. 1323	Eliška Rejčka	Budování kláštera.
Klášter cisterciaček Marienthal (CDLS I, s. 253, č. 177)	Plat 10 hřiven ze vsi Albertsdorf.	Před 17. 8. 1323	Jindřich st. z Lipé	Do kláštera umísťuje dceru, nyní jde o konfirmaci darování, schválil král.
Klášter cisterciaček Aula s. Mariae v Starém Brně (CDM VI, s. 185, č. 249)	Různé výhody a osvobození (šenk vína, sběr dřeva, osvobození od poplatků)	2. 10. 1323	(Jan Lucemburský)	Potvrzuje donace a přidává různé výhody – na žádost Rejčky (další podobné RBM III, č. 927, 1088).
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (RBM III, s. 364, č. 938)	Dům na Starém Městě pražském ve farnosti sv. Jana Křtitele	24. 10. 1323	Zdislav z Počernic, řečený Koblih, zemřel před 1331	Obecně modlitby za spasení a chce mít v klášteře pohřeb a náhrobek (konkrétní popis), jeho rodiče mají být vzati do konfraternity.
Kostel v Cumein (CDM VII, s. 825,	Kostel v <i>Cumein</i>	22. 4. 1324	Eliška Rejčka	Založení farnosti v obci, asi pro

č. 223)				klášter Aula s. M.
Klášter cisterciáček Aula s. Mariae v Starém Brně (CDM VI, s. 204, č. 267)	2 lesy v Obřanech a Jehnicích	16. 11. 1324	Jindřich z Lipé	Podpora kláštera.
Klášter dominikánek u sv. Anny v Praze (EMLER, s. 73)	Dvůr v Křešicích	Před 1325	Oldřich z Říčan	Za dar zapsán do nekrologia, odkud pochází i informace.
Klášter sester řehole sv. Augustina v Doubravníku (CDM VI, s. 211, č. 273)	Ves Věchnov	15. 1. 1325	Gertruda z Auersperchu (Pernštejnové)	Rodový klášter.
Klášter cisterciáček Aula s. Mariae v Starém Brně (CDM VI s. 213, č. 275)	Vsi Hlubočany, Maloměřice a statek v Husovicích	8. 3. 1325	Jindřich z Lipé	Chce mít v klášteře hrobku, cena daru je 1000 kop, možné vyplatit dědici, k tomu RBM III, č. 1164.
Klášter cisterciáků v Kamenci (CDS X, s. 100, č. 129)	Staré Město pod Králickým Sněžníkem a deset vsí	3. 5. 1325	Jan z Wüstehube	Za spasení duší, žádá vzpomínky v modlitbách.
Oltář sv. Šimona a Judy v kostele sv. Víta na Hradě (RBM III, s. 451, č. 1159)	Ves Křechoř	14. 11. 1325	Eliška Rejčka	Na vzpomínku na Rudolfa I., přesně rozepisuje (až po groších) na co má která část připadnout.
Klášter cisterciáků v Kamenci (CDS X, s. 105, č. 132)	Dvůr Schlottendorf	7. 12. 1325	Jan z Wüstehube	Na dostavbu kaple, za spasení členů rodu.
Klášter Aula s. Mariae (CDM VI, s. 234, č. 302)	Ves Olbramovice, podací právo v ní.	5. 1. 1326	Jindřich z Lipé	Reakce na RBM III, s. 453, č. 1164 z 18. 12. 1325, kdy klášter slibuje, jaké obřady bude za J. sloužit.
Klášter premonstrátů	Podací v Cholině	6. 1. 1326	Adam z Konic a jeho manželka Eva	Regionální blízkost,

na Hradisku (CDM VI, s. 235, č. 303)				konfirmace RBM III, č. 1991.
Kláster Aula s. Mariae (CDM VI, s. 239, č. 310)	350 hřiven (majetku) v Moravanech	12. 2. 1326	Perchta, vdova po Vítkovi ze Švábenic	Regionální vliv klášteřa, chce tam být pohřbena. Ves má připadnout Janovi ml. ze Šv., který má kláster vyplatit. Slibuje to provést v RBM III, č. 1183.
Kláster Aula s. Mariae (RBM III, s. 516, č. 1322)	Podací v Kralicích	7. 5. 1327	(Jan Lucemburský) na výslovnou žádost Elišky Rejčky	Jan na žádost Elišky podporuje kláster. Podobně i listiny č. 1319, 1320, 1325.
Oltář sv. Matouše v Olomouci (CDM VI, s. 268, č. 345)	Šest hřiven v Uhřicích	14. 6. 1327	Milíč z Náměště	Svolení k založení oltáře, regionální blízkost.
Kláster sv. Jiří na Hradě (RBM III, s. 573, č. 1468)	Ves Mradice	20. 7. 1328	Boleslav z Budinic	Chce pro sebe a svou ženu Zdeňku pohřb v klášteře, mše a anniversária. Do smrti obou dárců dostávají od klášteřa jiné statky.
Kláster Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (AZK, ŘKřb Zderaz, č. 1664)	Podací ve Zruči nad Sázavou	2. 10. 1328	Heřman z Ledče	Konfirmace papežem z 27. 11. 1335 – MBV, prod., s. 640, č. 1194.
Kostel sv. Filipa ve Fulneku (CDM VI, s. 292, č. 378)	Jeden poplatný lán v Gerlachsborfu a desátky ze dvora u Fulneku	3. 3. 1329	Jan a Drslav z Kravař	Na vzpomínku za jejich otce – večerní vigilie a mše.
Kláster klarisek u sv. Kláry a dominikánů sv. Michala v Olomouci (CDM VI, s. 296, č. 386)	Statek a podací v Křelově (Křenov)	29. 6. 1329	Diviš ze Šternberka	V klášteře jeho příbuzná, dar dává klariskám s tím, co mají vyplatit dominikánům, kteří byli v městě tehdy

				populární. Přesně rozepisuje, na co mají částky jít. U minoritů má hrobku, chce za sebe mše apod.
Kláster cisterciáček v Pohledu (RBM III, s. 620, č. 1582)	Ves Macourov	10. 8. 1329	Alžběta, vdova po Heimanovi z Přibyslavi	Alžběta ves koupila za 20 kop od kláštera s tím, že po její smrti má klášteru opět připadnout.
Kláster dominikánek u sv. Anny v Praze (RBM III, s. 626, č. 1599)	Dům na Starém Městě	15. 11. 1329	Perchta, vdova po Hynkovi z Housky a Dubé	V domě mají bydlet jeptišky.
Kláster Aula s. Mariae (CDM VI, s. 302, č. 394)	Majetek ve vsi Vanovice (Zvonovice) – plat 100 kop	27. 1. 1330	Markéta, vdova po Jimramovi z Boskovic, dcera Adama z Konic	Její dcera jeptiškou v klášteře, polovinu si nechává na dožití.
Kláster cisterciáků ve Žďáru (CDM VI, s. 303, č. 395)	20 lánů a dvůr se 4 lány v Trautmansdorfu (Trkmanicích) a podací	27. 1. 1330	Jan z Meziříčí	Rodový klášter.
Kláster klarisek sv. Kláry ve Znojmě (CDM VI, s. 304, č. 397)	100 kop, na hotovosti (celkem 340 kop).	14. 4. 1330	Anežka de Meidenbark, vdova po Hynkovi z Dubé	Jeptiškou v klášteře, prodala své věno klášteru.
Kláster dominikánů u sv. Michala v Litoměřicích (RBM IV, s. 796, č. 2038)	Desátky z majetku v Pokraticích a 20 váz vína z 2 vinic	cc. 29. 4. 1330	Ota z Mimoně	Pro remedio animae, odkaz na modlitby za sebe i další osoby.
Kláster klarisek sv. Kláry v Opavě (RBM III, č. 1635; CDM VI, s. 305, č. 398)	Ves Štěpánkovice	8. 5. 1330	Jan a Drslav z Kravař	V klášteře jejich sestry Jitka a Kateřina, polovina příjmů z obce je jejich a až po jejich smrti klášteru.
Kláster cisterciáček Aula s. Mariae	14 vesnic (část z nich už dala dříve), mlýn (jen	9. 7. 1330	Eliška Rejčka	První verze zavěti Elišky Rejčky, chce

ve Starém Brně (CDM VI, s. 307, č. 400)	vlastnictví, ne plat z něho, ten drží velehradský klášter) a dům v Brně			mše večer i ráno v 30ti dnech po smrti, pak anniversária za sebe a za mnohé další, včetně svých rodičů, Přemysla Otakara II., Václava II. a III., Rudolfa I., dceru Anežku a jejího muže. Klášter má živit 30 chudých, drobné milodary kostelům v Brně a další drobná ustanovení.
Kapitula v Olomouci (CDM VI, s. 310, č. 401)	Ves Křenovice	26. 7. 1330	Hynek Berka z Dubé a Hynek Olomoucký	Majetek jde kapitule v Olomouci, ale užívat příjmy má kroměřížský děkan Ortwin, pro remedio animo (ale jde hlavně o vztahy v kapitule). Král Jan donaci potvrdil RBM III., č. 1779.
Klášter dominikánů u sv. Michala v Litoměřicích (RBM III, s. 654, č. 1670)	6 měřic obilí ze statku Písečná	31. 7. 1330	Čeněk ze Sloupu (Pirkštejn)	Pro remedio animae.
Kostel sv. Bartoloměje v Heřmanově Městci (RBM III, s. 706, č. 1811)	Mlýny kolem Míšence	24. 8. 1331	Ivan z Modlíkovic	Za spasení duše, jde o confirmaci Janem Lucemburským, Ivan byl jeho miles.
Kostel sv. Markéty ve Strakonicích (RBM III, s. 739, č. 1902)	4 masné krámy ve Strakonicích	22. 5. 1332	Vilém ze Strakonic	<i>Aby si vyprosil požehnání,</i> reálně jde o podporu města.
Klášter	Dům a kaple sv.	22. 9.	Eliška Rejčka	Jde o confirmaci

cisterciaček Aula s. Mariae ve Starém Brně (CDM VI, s. 341, č. 445)	Václava v Brně	1332		daru Konrádem Olomouckým z druhé verze závěti Elišky, k dosavadnímu přidává svůj dům a natrvalo přesídluje do kláštera. Další confirmace RBM III, č. 1949, 1951.
Klášter klarisek sv. Kláry v Olomouci a klášter minoritů u sv. Františka tamtéž (RBM IV, s. 846, č. 2173)	Plat 28 a $\frac{3}{4}$ hřivny ze vsi Štarnov (20 lánů)	1. 11. 1332	Markéta, vdova po Zdeslavovi Šternberka	Plat jde klariskám a ty mají dát 8 a $\frac{3}{4}$ minoritům na anniversária za Zdeslava a jejich syna Zdeňka. Zbytek jde pro Šternberkovny v klášteře.
Klášter křížovníků s červeným srdcem u sv. Bartoloměje v Pardubicích (?) (cyriaci) (DGK, č. 2)	Ves Pardubičky	22. 11. 1332	Arnošt ze Staré (Hostyně, Pardubic) a jeho žena Adlička	Chtějí dvě mše denně. V klášteře má být 10 řeholníků, z toho 6 kněží.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM III, s. 768, č. 1978)	Vinice	2. 2. 1333	Dětrich z Hory	Pro remedio animae. Zemřel 1336.
Klášter cisterciaček Aula s. Mariae ve Starém Brně (CDM VI, s. 347, č. 453)	Statky a vinice v okolí Brna	22. 2. 1333	Eliška Rejčka	Zakládá špitál při klášteře pro 8 knězů, 1 jáhna a 8 žebráků. V listině i spousta drobných odkazů od jiných osob pro špitál.
Klášter klarisek sv. Kláry ve Znojmě (CDM VI, s. 345, č. 450)	Plat dvě kopy.	1333 (?)	Jan z Křižanova	Dar jeho sestře Kateřině, která je v klášteře a které příjem odkázal jejich otec. Po její smrti mají přejít

				na Jitku, dceru Tasa ze Skuhrova.
Klášter klarisek sv. Kláry ve Znojmě (CDM VI, s. 350, č. 457)	Majetek 30 kop	14. 6. 1333	Jan z Meziříčí	Jde o dar jeho dceři Ofce, která je v klášteře, má ho užívat ona a pak vnučka Jitka.
Klášter cisterciáček Aula s. Mariae ve Starém Brně (CDM VI, s. 350 - 352, č. 458, 459, 460, 461)	Kostra jedné ze sv. Jedenácti tisíc panen, sv. Gereon, olej z kostí sv. Kateřiny a další	24. 6. – 5. 7. 1333	Církevní činitelé z Kolína nad Rýnem a Trevíru skrze Elišku Rejčku a její dceru Anežku	Eliška Rejčka při pouti za ostatky získala pro svůj klášter některé relikvie.
Klášter dominikánek Hortus regis u sv. Anny v Brně (CDM VI, s. 354, č. 463)	Dvůr se sadem u kláštera a potvrzení starších darování	10. 8. 1333	Kateřina z Lomnice	Závěť fundátorky, potvrzuje staré (ves Ořechov a podací v Šitbořicích a Ořechově) a přidává další, chce za sebe anniversarium.
Klášter cisterciáků Nanebevzetí P. Marie na Zbraslavi (RBM III, s. 789, č. 2034)	Ves Jarpice (plat 50 kop)	10. 8. 1333	Genofita, vdova po Matějovi z Obříství	Chce pohřeb v klášteře před oltářem sv. Bernarda, anniversarium za sebe, manžela a další, mše o Všech svatých a další.
Klášter cisterciáček Aula s. Mariae ve Starém Brně (CDM VII, s. 25, č. 34)	Část vinice a zahrada	25. 12. 1333 (nebo 1334)	Ludmila, vdova po <i>Conradovi von Wytra</i>	V klášteře chce byt a pohřeb.
Klášter klarisek sv. Kláry ve Znojmě (CDM VI, s. 345, č. 450)	Plat 2 hřivny ze vsi Podolí	cc. 1333	Ješek (Jan) z Křižanova	Plat jeho sestře Kateřině, která je v klášteře. Po její smrti klášteru.
Klášter dominikánek Hortus regis u sv. Anny v Brně	Majetky v Šitbořicích	cc. 1333	Vznata z Lomnice a Ješek z Lomnice	Dávají to, co vyhradila Kateřina z Lomnice do

(CDM VI, s. 343, č. 448)				konce života pro rod (viz RBM III., č. 349)
Klášter sester řehole sv. Augustina v Doubravníku (CDM VII, s. 10, č. 13)	Podací ke kostelu v Újezdu	8. 5. 1334	Půta z Újezda s manželkou Markétou	Chtějí anniversárium, vigilie a zapsání do nekrologia, konfirmace RBM IV, č. 1388.
Klášter cisterciáček Aula s. Mariae ve Starém Brně (CDM VII, s. 22, č. 29)	Část vsi Zbraslav (jde o veškerý majetek Mikuláše ve Zbraslavi)	14. 10. 1334	Mikuláš ze Zbraslavi (a jeho žena Alžběta)	<i>Pro remedio animae</i> , RBM IV, č. 97 to manželka potvrzuje.
Klášter premonstrátů na Hradisku u Olomouce (CDM VII, s. 30, č. 37)	Podací v Násilé	10. 2. 1335	Surko a Markvart z Násilého	<i>Pro remedio animae</i> , klášter tam má nechat dožít plebána Ulmana.
Klášter cisterciáček Aula s. Mariae ve Starém Brně (CDM VII, s. 32, č. 42)	100 hřiven platu	26. 3. 1335	Smil a Čeněk z Lichtenburka (z Bítova)	Za spasení jejich matky Adély (již se přesunuli plně na Moravu), v klášteře asi jejich sestra jeptiškou.
Klášter Strážců božího hrobu Na Zderaze, Praha (RBM IV, s. 110, č. 275; MVB, prodr., s. 622, č. 1158)	Hrad Velký Bor a panství (městečko a 11 vesnic)	Před 27. 5. 1335	Oldřich a Vilém z Boru (Potštejna), se souhlasem matky	Jde o konfirmaci donace králem, oba bezdětní bratři odkázali majetek Zderazu s tím, že si ponechají do konce života nebo je nechají žít v klášteře, zajistí jim služebnictvo a roční plat 20 – 24 kop. Anniversária za oba dva.
Klášter sester řehole sv. Augustina v Doubravníku (CDM VII, s. 48, č. 67)	Majetky a platy v 6 vsích (včetně Věchnova – viz RBM III., č. 1038)	16. 7. 1335	Gertruda z Auersperchu (Pernštejnové)	Majetky po své smrti odkazuje klášteru, další odkazy pro jiné osoby. Chce anniversárium.

				Za sebe, oba manžely, blízké.
Klášter cisterciáček Aula s. Mariae ve Starém Brně (CDM VII, s. 65, č. 87)	Potvrzení starších donací, nová pro Zbraslav	cc. 18. 10. 1335	Eliška Rejčka	Definitivní verze závěti, vlastně opakuje ustanovení z minulých, popis požadavků pohřbu. Přidává dar pro zbraslavský klášter.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie Zlatá Koruna (RBM IV, s. 103, č. 258)	Pole „Deštivá“(?)	16. 1. 1336	Meinhard ze Štěkře	Pro remedio animae.
Klášter dominikánek Hortus regis u sv. Anny v Brně, dominikánů sv. Michala tamtéž a cisterciáček v Oslavanech (CDM VII, s. 79, č. 106)	Plat 14ti hřiven	8. 2. 1336	Gertruda, členka družiny Elišky Rejčky (snad příbuzná – neteř? - Kateřiny z Lomnic)	Hlavní anniversarium chce u sv. Michala, pak má plat jít jejím třem příbuzným – Kateřině, Anně a Magdaleně, které jsou v obou ženských kláštorech a plat 2 hřiven pro dva kněze v kapli kláštera sv. Anny.
Kostel sv. Václava v Průhonicích (RBM IV, s. 804, č. 2057)	3 dvory v Čestlicích	25. 2. 1336	Rudolf z Průhonic	Za spasení sebe a bratra <i>Nevlasia</i> , každý týden mši.
Konvent johanitů u kostela Panny Marie pod řetězem v Praze (RBM IV, s. 159, č. 392)	Tvrz v Hlavně a plat 22 kop v Hlavně a Křenku.	2. 3. 1337	Janda z Hlavence (Lysé), (1339 již mrtvý)	Po své smrti dává tvrz v Hlavně johanitům, kteří už vlastní část vsi, včetně podacího. Chce pohřeb a anniversarium, jedna kopa má jít na vosk a

				obětiny.
Kláster cisterciáček Aula s. Mariae na Starém Brně (CDM VII, s. 127, č. 180)	Ves Vážanice/půl vsi Kurdějov	Před 28. 11. 1337	Jindřich ml. z Lipé	Pohřeb v klášteře, anniversarium, čtení a mše. Jindřich dal původně Kurdějov, ale jeho příbuzní to změnili.
Kostel Nanebevzetí P. Marie v Březníku (CDM VII, s. 90, č. 132)	Pozemek v Březníku (jeden lán)	2. 2. 1338	Ješek z Náchoda	Pro remedio animae.
Kláster dominikánů u sv. Ducha v Plzni (RBM IV, s. 239, č. 617)	Lány s obilím a poplatky z majetku za 18 kop	17. 10. 1338	Chval z Újezdu (snad Dlouhý Újezd) s manželkou Eliškou	Pro remedio animae.
Kláster dominikánů v Písku (AZK, ŘD Písek, č. 1218)	Potvrzení starší donace	29. 11. 1338	Michal, Šimon a Bartoloměj z Kestřan	Potvrzení starší donace, rozšiřují ji i na sebe
Kláster augustiniánů – poustevníků u sv. Tomáše v Praze (RBM IV, s. 244, č. 632)	Ves Březová, v ní 9 lánů, které vynáší dvakrát ročně 7 kop a 12 grošů a 60 kuřat (pulli).	cc. 1338	Štěpán z Tetína	Z peněz se má vybudovat kaple sv. Filipa a Jakuba v daném klášteře. Štěpán tam chce být pohřben a též anniversarium.
Oltář sv. Deseti tisíc mučedníků v kostele P. Marie v Trhových Svinech (RBM IV, s. 251, č. 648)	Lán v Borovanech	4. 3. 1339	Ludmila, dcera Voka ze Svin.	Zřízení oltáře, za spasení její i předků.
Oltář sv. Pěti bratří v kostele sv. Petra v okovech v Kostelním Hlavnu (RBM IV, s. 256, č. 659)	5 kop ze vsi Újezd (?) u Staré Boleslavi	18. 3. 1339	Janda z Hlavence (Lysé)	Konfirmace ustanovení boleslavskou kapitulou, chce anniversarium za sebe a velký okruh blízkých, mše, počet svící.
Kostel sv. Jiří ve Šternberku (CDM VII, s. 173, č.	Desátky z majetků v Moravském	29. 6. 1339	Štěpán ze Šternberka	Pro remedio animae.

240)	Berouně, hlavně z dolů			
Klášter dominikánek Hortus regis u sv. Anny v Brně (RBM IV, č. 736; CDM VII, s. 182, č. 251)	Ves Moutnice a plat z Ořechova	13. 9. 1339	Vznata z Lomnic a jeho synové	Moutnice do konce života náleží jeho dceři Alžbětě, která je převorkou a plat z Ořechova jde na vydržování třetího kaplana.
Kapitula u sv. Václava v Olomouci (CDM VII, s. 189, č. 261)	Různé majetky ve třech vsích, včetně mlýna. Výnos 12 hřiven.	21. 2. 1340	Adam z Konic	Pro remedio animae, modlit se za něj, kapitula už měla majetek v některých vsích.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM IV, s. 318, č. 812)	Plat jedné hřivny z komory rožmberské	6. 8. 1340	Petr z Rožmberka	Anniversarium (ve formě mši) za Ofku, ženu Jindřicha z Krumlova, zemřela 1300. Mše v neděli po svátku Trojice. Svátek Trojice v církvi oficiálně zaveden roku 1334.
Klášter cisterciáků na Velehradě (CDM VII, s. 211, č. 292)	Dvůr Schönhof	4. 10. 1340	Bohuň z Dražovic a jeho žena Vojslava	On chce hrob v klášteře.
Kostel sv. Bartoloměje v Žandově (RBM IV, s. 345, č. 871)	1,5 lánu v Schossendorfu s výnosem 3 kopy	11. 2. 1341	Bratři Půta, Čeněk, Vilém, Hynek a Protiva ze Žandova (Klinštejna)	Anniversarium za jejich rodiče, plebán si má pořídit dva vikáře, aby střídavě sloužili každodenní mše.
Klášter na Velehradě (CDM VII, s. 224, č. 307)	4 lány v Dražovicích	12. 2. 1341	Vojslava, vdova po Bohuňovi z Dražovic a její syn Vlček	Bohuň už mrtev, pro remedio animae a také chtějí hrob v klášteře.
Klášter dominikánů u kostela sv. Dominika	Jeden a půl lánu v obci <i>Dynin</i> s platem 2 kopy	6. 3. 1341	Petr z Rožmberka	Anniversarium za strýce (patruus) Nedamíra (?).

v Sezimově Ústí (RBM IV, s. 347, č. 878)				Z jedné kopy vino a svíce, druhá pro potřeby kláštera, má se rozdělit mezi bratry. Slavit ve svátky sv. Klimenta a sv. Chrysogona.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM IV, s. 379, č. 947)	Dva lány v Kališti	24. 6. 1341	Dominik z Pasovar	Za spasení duše.
Kostel sv. Jiljí ve Studnicích (CDM VII, s. 297, č. 409)	Pozemkový majetek a desátky ze dvora a lesa (z něho 10 grošů)	21. 5. 1342	Kateřina, vdova po Hartlebovi z Boskovic	Pro remedio animae manžela, plat má jít na výživu plebána, spíše ekonomická podpora než čistá donace.
Kláster dominikánů v Písku (RBM IV, s. 462, č. 1160)	Plat 6 kop v Petrovicích	5. 8. 1342	<i>Albera de Dobew</i>	Chce spasení své i své zesnulé ženy, předků a pohřeb v kapli, kde předci leží, dále několik mší a i další dispozice k nakládání s majetkem, říká, že je na konci života. Kdyby to chtěli potomci prodat, tak zaplatí 90 kop nebo musí dát rovnocennou náhradu.
Kláster cisterciáček Aula s. Mariae ve Starém Brně (CDM VII, s. 322, č. 443)	Dvůr v Nosalicích (Nosálovicích), (v ceně 40 kop)	25. 10. 1342	Zbyněk z Bukoviny	Klient pánů z Lipé, od nich drží majetek v zástavě, chce pohřeb v klášteře, už je tam pohřbena jeho žena Žofka (okolnosti neznámé) a modlitby za

				bratra Matyáše.
Klášter augustiniánů – poustevníků v Úterý (?), (RBM IV, s. 479, č. 1202)	Majetky a platy v Krasíkovci, Lomu (plat 10 hřiven) a Domoslavi, podací v kapli u hradu Boru	20. 12. 1342	Bohuslav II. ze Švamberka	Snaha o fundaci kláštera, teď hlavně platy a po smrti fundátora celé majetky. Pro remedio animae Bohuslava, jeho ženy Jitky i předků. V kapli v Boru mají být dva bratři ke sloužení modliteb za B., projekt později ztroskotat.
Klášter cisterciáků ve Žďáru (RBM IV, s. 480, č. 1206)	Desátky ze vsi Kotlasy	28. 12. 1317 (správně 28. 12. 1342)	Budiša, vdova po Hynku Krušinovi z Lichtenburka a její synové Hynek (Krušina) a Ješek	Za spasení, rodový klášter, synové dospěli.
Klášter cisterciáků na Velehradě (CDM VII, s. 344, č. 475)	17 hřiven platu	13. 5. 1343	Sezama a Mrakeš z Chýlic a Víšek z Vlachovic	Pro remedio animae otce, jde vlastně o záruku za dluh na nesplacených odvodech pro nadaci za Štěpána a Oldřicha z Kunovic.
Klášter cisterciáků ve Žďáru (CDM VII, s. 388, č. 536)	Desátky z dolu <i>Claritzbut</i>	22. 2. 1344	Hynek Krušina z Lichtenburka a jeho žena Anežka	Pro remedio animae nás i našich předků, část platu na špitál.
Kostel v Tasově (RBM IV, s. 559, č. 1380)	Pozemkový majetek v okolí Tasova	23. 2. 1344	Anežka, vdova po Tobiášovi z Tasova, a její syn Jan	Pro remedio animae otce a manžela. Tobiáš bratrem Jana z Meziříčí.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech (RBM IV, s. 574, č. 1417)	Plat 2 hřiven ze vsi Chotíkova	25. 6. 1344	Sezima z Vrtby	V klášteře pohřbena jeho žena Markéta, sám tam také chce pohřeb, mají se za něj modlit, ale nic konkrétního.

				V případě, že by chtěli synové plat vrátit, tak ho mohou vykoupit za 20 hřiven.
Kláster cisterciáků na Velehradě (CDM VII, s. 399, č. 551)	Plat 1 hřivna z 1 lánů v Sušici	29. 8. 1344	Jitka, vdova po Ruprechtovi ze Sušice, a její synové Jaroslav a Dluhomil	Chce tam pohřbena (o manželovi se tak neříká), synové mohou plat vykoupit za 10 hřiven.
Oltář sv. Vavřince a Václava v kostelu v Hrázsku (RBM IV, s. 620, č. 1543)	Plat půl hřivny.	4. 5. 1345	Wlachno de Hostýň	Modlitby za manželku Perchtu a její rodiče. Ke cti sv. Václava a Vavřince.
Kláster cisterciáků ve Žďáru (CDM VII, s. 441, č. 605)	Plat 60 kop	20. 5. 1345	Čeněk z Bítova	Závět' Čenka z Bítova, chce pohřbít v klášteře, anniversarium a každodenní vzpomínání. Dále osobní odkaz a přehled dluhů (u pražských měšťanů).
Kláster benediktinek Ad infantiam Salvatoris et beatae Mariae v Pustiměři (CDM VII, s. 473, č. 646)	Podací v Budči (u Jemnice)	3. 3. 1346	Beneš z Budče	Chce anniversarium, každodenní mše, cena podacího 10 kop, možnost zcizení za 100 kop.
Kláster augustiniánů – poustevníků u sv. Václava v Bělé pod Bězdězem (RBM IV, s. 665, č. 1671)	Vsi Dlouhá Doubrava, Dětel, Kadlín a mlýn v Bělé	11. 3. 1346	Hynek Berka z Dubé	Den vložení fundace do desk zemských, nadace pro 12 mnichů, první přišli asi 1350, spasení jeho i manželky a předků.
Kláster premonstrátů ve Schläglu (RBM	Právo lovu ve Vltavě	4. 4. 1346	Jindřich z Rožmberka	Podpora kláštera.

IV, s. 669, č. 1684)				
Kostel Smrti P. Marie v Kájově (RBM IV, s. 681, č. 1695)	Mlýn s příslušenstvím v Mezipotočí	1. 5. 1346	Bušek z Rovné (příbuzný rodu z Hory)	Anniversárium (10 mší ročně) a věčné světlo, kostel v Kájově patří Zlaté Koruně.
Klášter benediktinů Nanebevzetí P. Marie v Kladrubech (RBM V/1, s. 20, č. 32)	Tři lány ve vsi Telice	10. 11. 1346	Habart z Prostiboře	Za spasení jeho, rodičů, blízkých předků etc. Obřady dotovány v kapli Všech svatých kláštera, chce mše, anniversária, konkrétní typy mší apod.
Klášter benediktinů v Břevnově (RBM V/1, s. 21, č. 33)	Osvobození klášterních zboží od cel a poplatků a další služeb.	11. 11. 1346	Vilém ze Strakonice	Za obnovení starých slibů za členy rodu a jejich spasení.
Klášter cisterciáků v Altzella (RBM V/1, s. 34, č. 71 a 72)	Plat 8 kop	1. 12. 1346	Kristián z Žernosek	Za spasení sebe a své ženy, ta tam je pohřbena. Podrobný rozpis, na co má být dar vynaložen.
Kaple na hradě v Moravském Krumlově (1), špitál v M. Krumlově (2), klášter Aula s. Mariae na Starém Brně (3) a další církevní instituce (RBM V/1, s. 36, č. 76)	1) Plat 10 hřiven stříbra a jedno popluží 2) Plat 10 hřiven a výnosy z vinic 3) 20 kop grošů platu 4) Drobné platy, úlevy, confirmace	10. 12. 1346	Bertold z Lipé	V brněnském klášteře chce být pohřben, zřízení špitálu, podpora městského kostela po požáru.
Oltář sv. Jana Evangelisty v kostele v Nemyčevsi (RBM V, s. 52, č. 102)	Tři dvory, jeden a půl lánu půdy	1. 2. 1347	Jindřich z Vitiněvsi	Zřízení oltáře. Dárce je spolupatronem kostela. Za spasení duše jeho, předků i arcibiskupa Arnošta, jehož je zřejmě klientem.

				Stanoví i počet mší.
Klášter cisterciáček Aula s. Mariae v Starém Brně (RBM V, s. 61, č. 114)	Ves Komořany s tvrzí, kostelem a podacím	12. 3. 1347	Oldřich, Vítek, Pešek a Přibík, bratři (Holubové) z Tachova	Klášteřu zboží odkázal Střížek Holub z Komořan, jejich bratr za své spasení, odpuštění hříchů a možnost pohřbu v klášteře. Oni to stvrzují.
Kostel v Žiželicích (RBM V, s. 81, č. 142)	Platy z majetků	24. 5. 1347	Petr z Rožmberka	Kostel spravují čtyři bratři z řádu cyriaků. Konfirmace daru v souvislosti se získáním Žiželic. Dar za spasení duše Dětocha ze Žiželic, který uskutečnil původní donaci (MBV V, č. 667). Mniši mají za mrtvého sloužit větší počet mší.
Klášter dominikánů u kostela sv. Dominika v Sezimově Ústí (RBM V, s. 86, č. 148)	Jedna kopa platu z lánu ve vsi Maršov	6. 6. 1347	Petr z Rožmberka	Za spasení Tomáše z Maršova a jeho předků, Petrových předků a za všechny zemřelé.
Špitál při kostele sv. Jocha v Českém Krumlově (RBM V, s. 87, č. 150)	Platy z různých zdrojů, zejména cla	15. 6. 1347	Petr a Kateřina z Rožmberka	Za spasení duší. Rozpis svátků, během kterých se mají modlit. Podrobné instrukce.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM V, s. 104, č. 190)	Ves Nesselbach	1. 9. 1347	Petr z Rožmberka	Špitální kaple kláštera a klášterní špitál. Založena nadace, součástí modlitby za

				dárce a předky - anniversárium.
Kostel sv. Víta v Českém Krumlově (RBM V, s. 106, č. 193)	Pozemky a platy	7. 9. 1347	Petr z Rožmberka	Rozsáhlé zajištění poslední památky, podrobná ustanovení ohledně připomínání v kostele, zřízení oltáře, zmínka o nové hradní kapli. Prosby i za další blízké.
Kláster premonstrátů ve Schläglu (RBM V, s. 109, č. 198)	Obnovení a potvrzení starších donací.	8. 9. 1347	Petr z Rožmberka	Potvrzení starších donací, především Jindřicha z Rožmberka a prosby za spasení.
Kláster premonstrátů ve Schläglu (RBM V, s. 111, č. 201)	Obnovení starších nadání a přidání práva na rybáře.	8. 9. 1347	Petr z Rožmberka	Donace směřovala k faře ve Frymburku, určena za spasení otce. Nadace již byla ustavena dříve, nyní je rozmnožena, aby prosby za spásu otce neustaly.
Kostel sv. Jana ve Stiefern (Urkunden der Benedictiner-abtei zum heiligen Lambert in Altenburg, s. 221, č. 226)	Drobné majetky v Dolních Rakousích, platy	27. 9. 1347	Jindřich z Lichtenburku a z Bítova a jeho bratr Hynek a jejich matka Anna	Anniversárium za Smila z Lichtenburku a Sifrida z Pleniku, jejich strýce.
Arcibiskupství pražské (RBM V, s. 126, č. 238)	Polovina hradu Rožmitál s příslušnými vesnicemi a dvěma podacími	16. 10. 1347	Sezema z Rožmitálu	Za spasení předků a jeho, za dar přijal do konce života svého, své ženy a jednoho příbuzného jiné majetky. V době daru byl dosud

				mlád.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM V, s. 132, č. 252)	Jeden lán v Bujanově	11. 11. 1347	Pavel z Hory	Zřejmě nejde o klerika a pozdějšího biskupa v Gurku a Freisingu. Žádá anniversarium za svou matku Perchtu.
Kaple sv. Máří Magdalény na hoře Bradlo (RBM V, s. 177, č. 353)	Platy z různých majetků	22. 4. 1348	Dobeš II. z Bechyně	Ustanovuje různé obřady za sebe i své předky. Velmi podrobné instrukce. Založení kaple.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM V, s. 200, č. 395)	Potvrzení královských privilegií klášteru.	8. 6. 1348	Bratři z Rožmberka	Formulace, že souhlasí díky lásce k Bohu a kvůli tomu, že se klášter stará o spásu jejich zemřelého otce Petra.
Kostel ve Vítkově Hrádku (RBM V, s. 223, č. 443)	Platy ze dvou lánů ve vsi Haderthal	15. 8. 1348	Petr II. z Rožmberka	Za spasení duší, příjem má být využit na provoz kostela.
Kláster benediktinů ve Vilémově (RBM V, s. 239, č. 467)	Tři hřivny platů	2. 9. 1348 (?)	Petr ze Štětína	Dar určen k oltáři sv. Kateřiny. Za modlitby za spásu jeho příbuzných v klášteře pohřbených. Jde o potvrzení Arnoštem z Pardubic, který zakazuje příjem využit pro jiné účely.

Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM V, s. 259, č. 511)	Majetky ve vsi Königschlag	30. 11. 1348	Wusk z Hory	Za spasení, pravidelné mše.
Kostel v Domamili (RBM V, s. 260, č. 515)	Jeden lán	6. 12. 1348	Volfart z Litohoře	Kostel patřil k louckému klášteru. Žádá zpívané mše a další obřady za spasení předků i své.
Klášter dominikánek u sv. Kateřiny v Olomouci; klášter dominikánů u sv. Michala v Brně (RBM V, s. 273, č. 544)	9 a ½ kop grošů platu a podací	1348	Jitka z Unčovic	Využití částky přesně určuje, její sestry v klášteře, chce anniversária v Brně i v Olomouci, dar pro olomoucký špitál.
Klášter cisterciáků ve Vyšším Brodu (FRA XXIII, s. 95, č. 94)	Osvobození od cla v Nových Hradech	4. 2. 1349	Vítek a Hoger z Landštejna	Za spasení předků.
Klášter benediktinů v Břevnově (RBM V, s. 294, č. 596)	Osvobození klášterních poddaných od cel	8. 2. 1349	Hynek z Dubé na Náchodě	Pro zbožnost.
Plebán kostela v Ratajích (RBM V, s. 303, č. 612)	Osvobození od placení dávek a podílu na berni	12. 3. 1349	Čeněk z Lipé	Za spasení duše dárce i jeho předků. Ve farním kostele rodová hrobka.
Klášter <i>augustiniánek u sv. Jakuba v Olomouci a další církevní instituce</i> (RBM V, s. 308, č. 619)	Platy ve výši kop až desítek kop grošů	22. 3. 1349	Sabina z Koryčan, vdova po Bernardvi z Cimburka	Rozsáhlé zádušní obřady, zpívané mše, pohřeb v klášteře. Odkazy pro většinu klášterů v Olomouci, i některé plebány a jeptišky, také pro klášter cisterciáček na Starém Brně.

Kláster cisterciáků Clara Vallis ve Zwettlu (RBM V, s. 353, č. 706)	Platy z majetků	23. 9. 1349	Elspet, žena Jindřicha z Velešína	Pochází z Rakouska, prosby za spasení jí i rodiny, konkrétní obřady.
Kláster cisterciáků ve Vyšším Brodu (RBM V, s. 377, č. 738)	Plat 10 kop feniků	22. 11. 1349	Oldřich ze Šafléřova	Potvrzení donace otce, za spasení otce a strýce, pravidelné mše.
Kláster cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou (RBM V, s. 390, č. 765)	Ves Kotlasy	28. 12. 1349	Jan z Tasova	Daroval ves a vzdal se sporu o další. Žádal každodenní mše za členy rodiny, dar poskytl před cestou do Říma na jubileum. Zemřel zřejmě v následujícím roce (V téže roce Vznata z Tasova dal plat dvěma dcerám své ženy, které byly v Doubravníku. Plat určen do konce jejich života, bez podrobností, DZB I, s. 6, č. 99).
Kláster cyriáků u kostela P. Marie v Benátkách nad Jizerou (RBM V, s. 394, č. 770)	Pozemky a platy ve vsích Struhy, Sedlec a Obodř, vinice. V Nových Benátkách tři stavební pozemky	1349	Jan z Dražic	Fundace kláštera a špitálu. Jen malý konvent o 5 členech. Modlitby za členy rodu, pokud by je neplnili, tak si fundátor vyhrazuje právo vzít dar zpět. Velmi podrobná ustanovení.

Klášter premonstrátů na Hradisku (DZO I, s. 2, č. 72)	Část vsi Vojnice	1349	Markvart z Morkovic	Bez podrobností, daroval celou část vsi, která mu náležela.
Kapitula u sv. Václava v Olomouci (DZO I, s. 4, č. 80)	Část vsi Křenovice	1349	Záviš z Bojanovic	Bez podrobností.
Kapitula u sv. Václava v Olomouci (DZO I, s. 5, č. 114)	Plat jedné hřivny	1349	Václav a Jakub z Čakova	Nejisté, zda jde o donaci, bez podrobností.
Klášter dominikánek u sv. Kateřiny v Olomouci; klášter dominikánů u sv. Michala v Brně (DZO I, s. 6, č. 145)	Plat 10 hřiven	1349	Jitka, vdova po Čeňkovi z Pirkštejna	Každý klášter polovinu platu, za spasení duše jejího otce Půty z Vildenberka.
Klášter křížovníků s červenou hvězdou u sv. Františka v Praze (DZB I, s. 3, č. 47)	Polovina Babic, polovina Martinic a Loukovic a další drobné majetky a půl podacího v Babicích	1349	Vilém z Babic	Není zřejmé, zda jde o donaci, dikce tomu nasvědčuje, ale okolnosti nikoli.
Klášter dominikánů v Českých Budějovicích (DZB I, s. 5, č. 86)	Pět lánů	1349	Luneta z Vilémovic (Vilímče)	Za spasení své duše.
Farní kostel v Třešti (DZB I, s. 6, č. 105)	Dva a půl lánu	1349	Bernard a Vlk z Urbanče	Na zřízení oltáře.
Kostel v Nynschaw (DZB I, s. 7, č. 115)	Jeden lán	1349	Bohuň z Hlubok	Bez podrobností.

Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie v Plasech (RBM V, s. 400, č. 783)	Plat 55 grošů	7. 1. 1350	Protiva z Volfštejna	Za spasení duší. Asi součástí širších dohod, zanedlouho odkoupil od kláštera rychtu.
Klášter cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie Zlatá Koruna (FRA XXXVII, s. 121, č. 63)	Dar v hodnotě 100 kop grošů, částečně v hotových penězích, částečně v majetku. Potvrzení starších donací.	20. 1. 1350	Jindřich z Velešína (z Michalovic)	Dar určen na pitancie, na bohoslužby a další liturgickou památku. V klášteře následně pohřben.
Klášter augustiniánů – poustevníků u kostela sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce (RBM V/3, s. 483, č. 964)	Tři poplatné poddané z Kerhartic	28. 9. 1350	Rameš a Pavlík z Byšice	Dávají za své spasení a také potvrzují dar své babičky, která klášteře věnovala půl kopy grošů.
Klášter augustiniánů – kanovníků v Kladsku (RBM V/3, s. 487, č. 981)	3 vsi	23. 10. 1350	Arnošt, Smil a Vilém z Pardubic	Za spasení rodičů i jejich, fundace nového kláštera.
Klášter <i>augustiniánek</i> u sv. <i>Jakuba</i> v <i>Olomouci</i> (RBM V/3, s. 497, č. 1005)	Polovina podacího práva	1350	Bušek z Charvát	Jen pozdní opis listiny, další podrobnosti neznámy.